

तमसो मा ज्योतिर्गमय

VISVA BHARATI
LIBRARY
SANTINIKETAN

41.3

V 423 E

भारतीयविशालसंरक्षकतायां प्रकाशितम्
Published under the auspices of Government of India

श्रीवर्धमानविरचितः स्वकीयवृत्तिसहितो

गणरत्नमहोदधिः

VARDHAMĀNA'S

GANARATNAMAHODADHI

WITH THE AUTHOR'S COMMENTARY

EDITED WITH CRITICAL NOTES AND INDICES

BY

JULIUS EGGELING

MOTILAL BANARSIDASS
DELHI :: VARANASI :: PATNA

© MOTILAL BANARSIDASS

Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi-6
Nepali Khapra, Varanasi-1 (U. P.)
Bankipore, Patna (Bihar)

First Published in 1879 and reprinted by Motilal Banarsidass, 1963

ग्रन्थोज्यं भारतीयाधिकासनविनियोजितावश्यकालभ्यसंस्कृतग्रन्थ-
पुनर्मुद्रणयोजनायां प्रकाशितः ।

This book has been published under the Scheme of reprinting of
important out-of-print Sanskrit books sponsored by the
Government of India.

Price Rs. 15.00

Published by Sundarilal Jain, Motilal Banarsidass, Bungalow Road,
Jawahar Nagar, Delhi-6 and printed by Shantilal Jain,
Shri Jainendra Press, Bungalow Road,
Jawahar Nagar, Delhi-6.

प्रस्तावना

अथायं प्रस्तूयते विपश्चितां समक्षं गणरत्नमहोदधिनामा
वर्धमान-यशो-वर्धनो व्याकरणगणकोषग्रन्थः । एडिनबर्गविश्वविद्या-
लये संस्कृताध्यापकपदमलङ्कुर्वता जुलियस् एग्लिंग-महोदयेन
(Julius Eggeling) सम्पादितो ग्रन्थ एष रसगुणनवचन्द्रमिते
(1936) वैक्रमे संवत्सरे संस्कृत-टेक्स्ट्-सोसायटी-नाम्न्या संस्थया
प्राकाश्यत । संस्कृतसेविनां कृते परमोपयोगी महोदधिरयं पुनर्न-
चिरादेव दुर्लभतामभजते । तमिमं चिररात्राय प्रवर्तमानमभाव-
मपनेतुकामेन केन्द्र-शिक्षा-मन्त्रालयेन विनियोजितमेतद्ग्रन्थपुनर्मुद्रणं
संबर्धयतु सुरभारतीं भारतञ्चेत्याशास्ते ।

शिक्षामन्त्रालयः
नई दिल्ली

रमाप्रसन्ननायकः

MEINEM HOCHVEREHRTEN LEHRER

ADOLF FRIEDRICH STENZLER,

ZU SEINEM EHRENTAGE, 12. SEPTEMBER 1879,

IN DANKBARER ERINNERUNG

ZUGEEIGNET.

PREFACE TO PART I.

THE present edition of the *Gaṇaratnamahodadhī* is based on a collation of the following Manuscripts, all of which are written in the Devanāgarī character :

- A. An old MS. belonging to the Royal Asiatic Society and consisting of 178 palm-leaves. In the colophon it is dated *Samvāt 1151 virodhisamvatsare kārttikavadi 5 budhe*. This date is probably intended for *Śaka 1151 = A.D. 1229*, which, according to Brown's Tables, coincides with *Virodhin* in the Brihaspati cycle. This MS. is on the whole well written, and belongs to the same class of *Pothis* as those discovered by Dr. Bühler in the Jain Library at Jesalmer, dated from about A.D. 1140 to 1340. Unfortunately it does not contain the text and commentary complete, a large portion (ślokas 159-369, comprising about three-sevenths of the work) having been omitted. A photograph of two pages of this MS. is given in Part I. of Professor Wright's Oriental Series of the Palæographical Society.
- B. A paper MS. belonging to the Bombay Government and consisting of 73 leaves, the fourth of which is wanting. This MS., which contains both the text and the commentary, is well written, and dated *Samvat 1666 = A.D. 1609*.
- C. A modern MS., on European paper, belonging to the Bombay Government; copied, not very carefully, by two different hands. Only a few leaves at the beginning have been revised by a third hand. It consists of 138 leaves, the first of which is wanting. There are numerous *lacunae* throughout the MS. From many characteristic coincidences of reading it would appear that the original MS. from which this was copied, was probably derived from the same MS. as B.
- D. India Office MS. 949, b, written towards the end of the last, or at the beginning of the present, century, and consisting of 121 leaves. A few

leaves at the end, it seems, were lost; a different hand having supplied the defect on foll. 118-121 by a commentary made up for the purpose. This copy was apparently derived from a good, though perhaps badly written, MS. It contains a somewhat shorter recension of the commentary than that of the other MSS.; fewer meanings being often assigned to the *gana* words, and numerous examples and explanatory passages being wanting in it. The present copy, however, is extremely incorrect; and some different hand having, moreover, revised it throughout, without assistance from other MSS., its readings are now but too often hopelessly corrupt.

- E India Office MS. 949, a. It consists of 30 leaves and contains only the text of the *ganas*. Dated *Samvat* 1863 = A.D. 1806.
- F This MS. was kindly obtained for me by Dr. Bühler from a Brahman of Bhûj in Katchchh. It is of about the same age as B., and consists of 107 paper leaves, containing the whole of the text and commentary.

As regards the mutual relations of these Manuscripts—apart from those peculiarities of D. already alluded to—there is an unmistakable connexion between B. C. and F. on the one hand, and between A. D. (and E.) on the other; not so marked, however, as to constitute two different recensions of the work. Although in most cases in which the two classes of Manuscripts differ, the readings exhibited by the latter class seem to me preferable, it has not been possible—owing to the defectiveness of A. and the corrupt state of D.—to allow to this class that influence in the constituting of the text throughout the work which might otherwise have been assigned to it. According to an *Āryā* stanza,¹ given at the end of the work by A. and F., the authenticity of which I see no reason to suspect, Vardhamāna composed his work in *Samvat* 1197, corresponding to A.D. 1140: the date of the oldest of these MSS. (A.) would therefore be as close to that of the *codex archetypus*, and to the time when the author lived, as one could wish. Nevertheless, the interval had been sufficiently long for numerous mistakes to have crept into the text by the time the manuscript was written.

¹ सप्तमवत्सधिजेष्वाद्दशसु शतेष्वतीतेषु ।

वर्षाखा विक्रमतो मशरद्वमहोदधिविहितः ॥

Of the three MSS. of the other class, F. has more in common with A. and D. than the other two; and it happens in not a few cases that D. and F. coincide in giving some valuable reading or passage, where all the other Manuscripts differ.

When I first undertook to edit this work, only three of the above Manuscripts were accessible to European scholars, viz., A. and D., and the text MS. E. They had been for many years in the hands of the late Professor Goldstücker, who was the first, in his "Pāṇini; his Place in Sanskrit Literature," to point out the great importance of the work for lexicographic purposes. His account of these MSS. led me to assume that a tolerably correct edition of the work might be possible¹; and on being asked to take Goldstücker's place as Editor to the Sanskrit Text Society, it appeared to me that I could do no better service to Sanskrit scholars than to prepare for the Society an edition of Vardhamāna's metrical version of the Gaṇas, together with the best text of the commentary that I might be able to extract from the two available MSS. I soon found, however, that Goldstücker had taken far too favourable a view of the task. Although the Royal Asiatic Society MS. (A.) belongs, no doubt, to the better class of Sanskrit MSS., Goldstücker had entirely forgotten to state that it is defective by nearly one-half of the work, for which portion my manuscript materials would consequently have been limited to the India Office MS. (D.), than which a more hopelessly incorrect MS. has never passed through my hands.

Under these circumstances, even a tolerably satisfactory edition of Vardhamāna's metrical version of the Gaṇapāṭha would have been

¹ "The MSS. in question are no doubt open to correction, as, indeed, every Sanskrit MS. in existence is; but I hold that at all events the ancient copy of the R.A.S. will, in spite of its inaccuracies, be ranked by every one conversant with MSS. amongst the best Sanskrit MSS. in existence. And having considered it incumbent on me to study this book carefully, I have no hesitation in maintaining that even a tolerable Sanskrit scholar would be able to make a perfectly good edition of at least the text of this work, with the aid of these five copies of the text (viz., each of the two MSS. of the commentary representing, in G.'s opinion, two copies of the text—Ed.), the two copies of the commentary, and, as a matter of course, with the aid that may be got from Pāṇini and his commentaries."—Goldstücker, *op. cit.*, p. 178.

attended with considerable difficulties, the more so as there are not a few omissions in D. also ; and as the chief, if not the sole, importance of the work lies in the commentary, not in the metrical arrangement of the Gaṇas, I should have had to abandon the work, had not my friend Dr. Bühler come to my assistance with his wonted kindness and disinterestedness. He drew my attention to the modern Bombay copy C., and somewhat later to the MS. B., purchased by him in the meantime for the Bombay Government ; and he, moreover, obtained for me the loan of MS. F. from its owner, a Brahman in Bhûj. When it is borne in mind that Goldstücker, with his extensive connexions in India, for many years exerted himself in vain to procure at least one other manuscript of Vardhamâna's commentary on his Gaṇapâṭha, this work may be taken as an admirable example of the great services which Dr. Bühler, by his unwearied exertions in exploring the manuscript collections in Western India, has rendered to Sanskrit scholarship.

Even with my manuscript apparatus thus fortunately increased, the task of editing has been by no means an easy one, and numerous difficulties have had to be left for future solution ; many more, however, would have remained unsolved, and many quotations unidentified, if it had not been for the warm interest taken in the work, and the invaluable assistance rendered me throughout its progress, in revising the proof-sheets, by so many disinterested friends and fellow-workers, viz., Professors Aufrecht, Stenzler, Weber, Roth, Haas, Pischel, Kielhorn, and, last not least, Dr. v. Böhlingk. I am also indebted to my friend, Dr. Rost for kindly drawing my attention to, and placing at my disposal, some works connected with the Gaṇas, especially the Gaṇaratnâvalî of Bhaṭṭa Yajñeśvara, recently published at Baroda, which, as will be seen from the footnotes of the last five sheets of the present part, has been of considerable service to me. Indeed, it was only after I became acquainted with this work, which is largely based on Vardhamâna's commentary, that it occurred to me that continual reference to the various readings

the accessible Gaṇapāṭhas might add to the usefulness of the present work. The completion of Paṇḍit Bāla Sāstrin's edition of the Kāṣikā Vṛitti was of course a most welcome event to me; although, owing to the somewhat insufficient state of the editor's materials, especially in regard to the text of the Gaṇas, I have found it necessary, along with the printed edition, continually to consult the two MSS. at my disposal, viz., MS. Ind. Off. 2440-1 (a) and a MS. of the Asiatic Society of Bengal (β), in which the fourth and eighth *adhyaayas* are wanting. At the end of the present edition I intend to give, besides a complete index to the work, an alphabetical list of the Gaṇas, in which the words of each gaṇa will be arranged alphabetically, with the various readings of the other collections attached to them.

To Professor Aufrecht, who, at one time, had himself been seriously engaged on Vardhamāna's work, I am indebted for much valuable information; it was he who kindly drew my attention to the author's relations to Kshīrasvāmin, the commentator on the Amarakosha. Several passages copied by Vardhamāna from that writer have been noticed in the footnotes; in my own copy of this edition I have noted a good many more, especially in the first few sheets; but I have not thought it necessary to encumber the pages with too many references of this kind. A critical edition of Kshīrasvāmin's commentary would, in my opinion, form a valuable contribution to Sanskrit philology: the manuscripts, however, hitherto accessible to European scholars, are by no means sufficient for such a task.

One of the chief difficulties in restoring the text consists in the numerous grammatical sūtras quoted by the author. Goldstücker's contention to the contrary notwithstanding, a glance at almost any page of the present edition will suffice to show that Böhtlingk was unquestionably right in stating, in the preface to his edition of Pāṇini, that Vardhamāna's work was intended, not for Pāṇini's *Aṣṭādhyāyī*, but for some modern grammar. Whenever the grammatical work, to which Vardhamāna refers, is identified in India—

PREFACE.

and I have no doubt that this will be the case ere long—many mistakes in the wording of the sūtras, which my MSS. do not enable me to settle, will be easily corrected. On these grounds it will be understood why, in not a few cases in which it would have been easy enough to alter a sūtra so as to make it agree with Pāṇini, I have thought it safer to resist the temptation, and to content myself with referring to the corresponding rule of Pāṇini. In regard to a number of curious and not very probable various readings of *gaṇa* words adduced by the author, as well as some other doubtful passages in which the MSS. are in tolerable agreement, I cannot help thinking that, if mistakes there be, the fault lies not so much in my MSS., as in the defective manuscript materials on which Vardhamāna had to work.

Hindu scholars, I doubt not, will also readily identify many of the quotations which I myself and those who have so kindly assisted me have not been able to trace to their original sources. For any information of this kind which might be utilized before this edition is completed, and which would thus contribute to the usefulness of the work, I shall feel very thankful.

To the Managing Committee of the Sanskrit Text Society my sincerest thanks are due for this edition being allowed to see the light. Without their kind consent to its being published under their auspices, I could never have hoped to persuade a publisher to undertake a work of this kind, whatever may be its importance in the eyes of Sanskrit scholars. Unfortunately there is but too much reason to fear that, with the publication of the present work, the Sanskrit Text Society, the foundation of which was so heartily welcomed by all Sanskrit scholars, and which, in the present unhappy state of Oriental text publishing, might have proved so useful to Sanskrit studies, will close its short but promising existence.

J. EGGELING.

ADDITIONS.

Since the sheets of Part I. were struck off, I have succeeded in tracing several quotations to their sources. Professor Kielhorn also has kindly identified for me some passages from the Mahābhāṣya (Mbh.) and the Vākyapadīya.

- P. 5, l. 9, एवं वादिनि देवर्षी is Kumāras. 6, 84.
ib. मैवं संख्या: Mbh., ed. Kielh. p. 281, 10.
 " 8, l. 7-8. This śloka is from Bharata Nāṭyaṣ. 19, 5.
 P. 8, l. 11, तथेति स प्रतिज्ञाय cf. स तथेति प्रतिज्ञाय Kumāras. 6, 3.
 P. 11, l. 9, यावन्निरः खे मरुतां चरन्ति Kumāras. 3, 72.
 P. 16, l. 7, अयि विजहीहि° cf. Böhtl. Sp. 562 (identified by Dr. Zachariae).
 P. 21, line 6, यदि लेपनमेवेष्ट° is Daṇḍin's Kāvyaḍarṣa 2, śl. 229.
 P. 29, last line, वृद्धास्तेन विचारणीयचरिताः° is from Uttararānu.acharita.
 Act 5, last śloka but one; also quoted Daṣarūpa, p. 39.
 P. 30, line 6, मन्वे मार्तेण्डगृह्याणि° Kāvyaḍarṣa 2, śl. 222 (ed. उद्धर्तुमुद्यतः).
 P. 31, l. 6, The Vākyapadīya ii. v. 192 has
 निपाता द्योतकाः केचित्पृथगर्थोभिधायिनः ।
 आगमा इव केऽपि स्तुः संभूयार्थस्य वाचकाः ॥
 P. 31, l. 15, एहि जाये° cf. Vāj. S. x. 4, 3 (p. 208), जाय एहि खो रोहाव ।
 P. 32, l. 10, अन्तरा त्वां च मां च° Mbh., Kielh. p. 445
 P. 41, l. 14, एकवचनमुत्सर्गः करिष्यते Mbh. p. 95, 25.
 P. 52, l. 14, स्वेषां चैव परेषां च° Rājaṣekhara's Bālarām. 2, 30.

CORRECTIONS

- P. 28, l. 8, read उपपयःकारः cf. Mbh., Kielh. p. 100.
 P. 33, l. 9, read शीघ्रु for सीघ्रु (s. etymology, p. 99, l. 10).
 P. 54, l. 2, separate लहो भण्डल°.
 P. 68, l. 9, On यडः संप्रसारणे गौकस्याप्रतिषेधः cf. Mbh. on Pāp. iv. 1, 74
 (ed. Ben. गौकस्याः प्रतिषेधः).
 P. 72, l. 8, for वडवेत्य° read वडवे° cf. śl. 146 com.
 P. 95, note 3, strike out °तरक्षाः F.
 „ note 4, for B. C. read B. C. F.
 „ note 10, for cf. śl. 249, read cf. śl. 251, 249 comm.; Pāp. iv. 1, 106.
 P. 144, l. 1, for प्रवण read प्रणव cf. p. 145, note 7.
 P. 165, l. 7, read प्रवर्ग्योपसदौ.
 P. 173, l. 8, for प्रियदध्य probably °दध्ना cf. Kāṣ. V. vii. 1, 75.

PREFACE TO PART II.

FOR the last thirteen sheets (pp. 273-480) of this, the concluding part of Vardhamāna's work, I have had the good fortune of being able to make use of another MS., lately purchased and kindly lent to me by my friend Professor Kielhorn. This MS. (K.) is about 300 years old, and consists of 96 leaves, beautifully written in Devanāgarī, and containing the whole of the text and commentary, with the exception of a small piece broken off from the last leaf but one. It is intimately related to my MSS. B. and C.; so much so indeed that, from several passages, it seems not unlikely that those two MSS., or at any rate B. and the prototype of C., were directly copied from it. MS. K. contains, however, not a few marginal corrections by a different hand, perhaps added after those copies had been made, since no trace of these corrections appears in the other two MSS. The paper on which it is written is extremely brittle and embrowned, evidently from long exposure to damp.

FOR the whole of the present part I have, moreover, compared the gaṇas in Hemachandra's larger commentary (*bṛihad-vṛitti*) on his Sanskrit grammar, an excellent MS. of which was, with wonted liberality, placed at my disposal by Mr. K. M. Chatfield, Director of Public Instruction of the Bombay Presidency. The coincidences between Hemachandra's gaṇas and the various readings noticed by Vardhamāna, as will be seen from my notes, are

very striking; and I can only regret that this comparison was not extended over the whole text. This deficiency, will, however, be to some extent supplied in the alphabetical list of *gaṇas*, where Hemachandra's readings will be given. Since the Jain grammarian is nowhere mentioned by Vardhamāna, it must remain uncertain whether the latter used Hemachandra's grammar, or whether both drew their materials from the same sources.

I have again to tender my most hearty thanks to Dr. v. Böhtlingk, and Professors Aufrecht, Stenzler, Weber, Roth, Haas, and Pischel, for the continued valuable assistance they have kindly rendered me in revising the proof-sheets. To Dr. Zachariæ also I am indebted for several suggestions and corrections.

J. EGDELING.

EDINBURGH,
July 1, 1881.

CORRECTIONS AND ADDITIONS.

Pref. to Part I., p. vi., MS. F., as stated in a śloka at the end, was copied in Sainvat 1729 (नन्दाक्षिभूधरधरामितवत्सरे).

P. 2, l. 10, read °त्रिपद्या with B. D. F. K., instead of °त्रिपाद्या.

P. 3, l. 7, probably °निबन्धानि with B. K., instead of °निबद्धानि.

P. 24, l. 4, विनिश्चितार्थामिति° is from Kirāt. i. 3.

P. 29, l. 8, लावण उत्पाद्य° is from Kumāras. i. 35.

P. 54, l. 2, separate लह्यो भण्डल°.

P. 191, l. 5, Hemach. reads न विद्यन्ते याः श्रियश्छन्दांसि वा, as B. C. F. K.

P. 220, l. 6, cf. Mahābhāshya, Kielh., i. p. 2, l. 11.

P. 243, l. 2, read राधयद्य; *ib.* l. 12 read विराधयः etc.; cf. p. 422, l. 15.

P. 439, l. 13, probably समल्लवण° instead of समल्लवण°.

P. 430, l. 14, वामनमतेन° cf. Vāmana's Kāvya. v. 2, 84.

P. 462, l. 10, read इला शब्द.

श्रीम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ

श्रीवर्धमानविरचितः स्त्रीयवृत्तिवहितो गणरत्नमहोदधिः ॥

सुखेनैव गृहीयन्ति गणरत्नानि यां श्रिताः ।

वृत्तिः सारम्भते स्त्रीयगणरत्नमहोदधेः^१ ॥

शास्त्रारम्भे समीहितसिद्धयेऽभिमतदेवतायां^२ गन्धकृत्तमस्कारमाह ।

वाग्देवतायाः क्रमरेणवस्ते

जयन्ति येषां मिषमाचतोऽपि ।

सर्वार्थदर्शी^३ मुकुरेण तुल्यः

प्रकर्षमेति प्रतिभाविलासः ॥ १ ॥

येषां वाग्देवतायाश्चरणरेणूनां संस्पर्शमात्रेणापि निखिलपदार्थ-
सार्थप्रतिबिम्बहेतुः^४ प्रतिभाविलासः सातिशयः संपद्यते ते जयन्तीति
संबन्धः । वाचामधिष्ठात्री देवता वाग्देवतेति साभिप्रायं तस्या नाम ।
जयन्तीति सर्वोत्कर्षेण वर्तन्ते सर्वोत्कृष्टत्वेन च नमस्कार आचिष्यत
इति तान्प्रति^५ प्रणतोऽस्तीति लभ्यते । प्रतिभेति । प्रज्ञा नवनवोत्प्रेख-

१ In C. the whole of the introduc-
tion, both text and comment, is want-
ing. It begins: वंधेन रषयामः ॥ अथ
मद्यानाह ॥ चवाहाहिदिवं०

२ ०देवताया F.

३ शब्दार्थदर्शी D.

४ ०पदार्थप्रतिबिम्बहेतुः F.; पदार्थ-
प्रतिबन्धहेतुः D.

५ F. om. प्रति. D. cor. तां प्रति.

शक्तिनी^१ प्रतिभा मता ॥ इदानीं व्याकरणनिष्णातबुद्धीनां पूर्वाचार्याणां स्तुतिमाह ।

शालातुरीयशकटाङ्गजचन्द्रगोमि-

दिग्बस्त्रभर्तृहरिवामनभोजमुख्याः ।

मेधाविनः प्रवरदीपककर्तृयुक्ताः

प्राज्ञैर्निषेवितपदञ्चितया जयन्ति ॥ २ ॥

शालातुरो^२ नाम यामः । सोऽभिजनोऽस्यास्तीति^३ शालातुरीयस्तत्रभवात् पाणिनिः^४ । शकटाङ्गजः शकटाद्यमः । पूज्यसङ्घस्य-
ङ्गगोमी । गोमिन्पूज्य इति गोमिन् । दिग्बस्त्रो देवनन्दी । भर्तृहरि-
र्वाङ्मयपदीयप्रकीर्णकयोः^५ कर्ता महाभाष्यत्रिपाद्या^६ व्याख्याता च ।
वामनोऽविश्रान्तविद्याधरव्याकरणकर्ता^७ । भोजः सरस्वतीकण्ठाभ-
रणकर्ता^८ । मुख्यशब्दस्त्रादिवचनत्वाच्छिवस्त्रामिपतञ्जलिकात्यायनप्र-
भृतयो लभ्यन्ते । दीपककर्ता श्रीभट्टेश्वरसूरिः । प्रवरश्चासौ दीपक-
कर्ता^९ च प्रवरदीपककर्ता । प्राधान्यं^{१०} चास्याधुनिकवैयाकरणापेक्ष-

१ प्रति प्रज्ञानं B.; °वोक्त्रेशशा-
क्तिनी D.

२ शालातुरो B. F.

३ शालातुरो वा (piece broken off)
स्य । A.

४ °तत्रभवा आशिनिः B.; तत्रभ-
वो वा पाणिनिः F.; शालातुरीयः पा-
णिनिः । D.

५ भर्तृहरिर्वाङ्मयप्रदीपप्र० F.; न्दी ।
भ - - - पदी broken off in A.

६ °त्रिपद्या B. D. F.

७ वामनो विश्रान्तविद्याधर० B.;
°तिश्रान्तविद्याधर० D.

८ कर्ता - - - स्त्रादि broken off
in A.

९ दीपकर्ता D.

१० रदीप - - - प्राधा broken off in
A.; चप्राधान्यं B.

था ॥ निषेवितं पददितयं चरणानुवदयं^१ सुप्रिङ्गलक्ष्यं^२ च वेदां ते
तथोक्ताः ॥

इदानीं समस्तशास्त्रोपलब्धपूर्वकं^३ स्वयन्वसारतां^४ दर्शयति ।

विदित्वा शब्दशास्त्राणि^५ प्रयोगानुपलक्ष्य च^६ ।

स्वशिष्यप्रार्थिताः कुर्मो गणरत्नमहोदधिम् ॥ ३ ॥

शब्दशास्त्राणीति^७ पाणिन्यादिविरचितानि सौपनिषद्भागानि^८ ।
प्रयोगान् महाकाव्योपनिषद्भागानि लक्ष्याणि^९ । लक्ष्यं लक्षणं च सम्यग्
ज्ञात्वा गणरत्नमहोदधिनामानं^{१०} ग्रन्थं स्वशिष्यैरभ्यर्थिताः कुर्मः पद्य-
बन्धेन रचयामः ॥ अथ गणनामाह^{११} ।

च वा हाहिवैवं नह नहि नवा नो चन हि है

स्वधा स्वाहा रे वै यदि यदुत नूनं नहिकमः^{१२} ।

उताहो हा ही हे किमुत यदिनामेव तु तथा

भगो भो हंहो हो इतिह नु सहामा ननु नजः ॥ ४ ॥

१ ०द्वितयं B. D. F.

२ सुप्रिङ्गलक्ष्यं F.

३ सर्वशास्त्रोपलब्धपूर्वकं D.; मस्त
- उपलब्ध broken off in A.

४ स्वयन्वस्व सारतां A.; D. om. स्व.

५ सर्वशास्त्राणि F.; शास्त्रसाराणि
D.

६ प्रयोगानुपलक्ष्येत् A.

७ सर्वशास्त्राणि F.; शब्दशा broken
off in A.

८ सौपनिषद्भागानि D.

९ ०निबन्धानि लक्ष्याणि B.; ०नि-
बन्धान् लक्ष् F.; निबन्धानि लक्ष्याणि D.

१० महोदधिनामानं broken off in
A.

११ Thus B. F. ग्रन्थं स्वशिष्यार्थं वि-
दध्म इत्यर्थः । स्वशिष्यैः कुमारपाण्ड-
रिपाण्डमुनिचक्रप्रभृतिभिः प्रार्थिताः ॥
अधुनावसरप्राप्तान्गणनामाह । A. D.;
A. repeats the passage from पूर्वकं स्वय-
न्वस्व सारतां दर्शयति to हेतुषु (on gl.
4). The first time the MS. omits हरि-
पाण्ड and reads अधुनावसारः; for C.
see Note १, page १.

१२ विमः D. E.; to facilitate refer-
ence, the particles are left unjoined.

च । इत्यन्वाचयसमाहारेतररेतरसमुच्चयविनियोगतुल्ययोगिताव-
धारणहेतुषु^१ ॥ भिन्नामट गां चानय ॥ पाणी च पादौ च^२ । पाणि-
पादम् ॥ सन्नस्य न्ययोधस्य । सन्नन्ययोधौ ॥ पचति च पठति च चैत्रः ॥
अहं च त्वं च पुत्र गच्छावः^३ ॥ कृतं च गर्वाभिमुखं मनस्त्वया । किमन्य-
देवं निहतास्य नो^४ द्विषः ॥

अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोर्

अतद्वाट्टत्या यं चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि ।

स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य विषयः

पदे त्वर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः ॥

हे देव यस्तव महिमा स वाङ्मनसयोः पन्थानं मार्गमतीत एव । उल्ल-
ङ्घितवानेवेत्यर्थः^५ ॥ ग्रामस्य गन्तव्यः शीतं च^६ । शीतात् कथं गम्यत
इत्यर्थः ॥ पादपूरणेऽपि । भीमः पार्थस्तथैव च ॥ * ॥ वा विकल्पानव-
कूप्युपमानद्वन्द्वसमुच्चयेषु^७ ॥ यवैर्वा व्रीहिभिर्वा यजेत^८ ॥ शस्त्रवेदम-
धिगम्य तत्ततः कस्य वेह भुजवीर्यशालिनः^९ ॥ जातां मन्ये तुहिनमयि-
तां^{१०} पद्मिनीं वान्यरूपाम्^{११} ॥ सा वा शंभोस्तदीया वा मूर्तिर्जलमयी
मम । न तृतीयेत्यर्थः^{१२} ॥ वायुर्वा^{१३} दहनो वा ॥ * ॥ ह । अह । इति
विनियोगे । त्वं ह^{१४} ग्रामं गच्छ । अयमहारण्यं^{१५} गच्छतु ॥ आचारा-

१ °समाहारेतररेतरयोगसमु° F.

२ C. om. पादौ च ।

३ अहं च चैत्रः । अहं च त्वं च° A. ;
अहं च पुत्र (स्य supplied) गच्छावः । चा-
भिमुखं मन° C.

४ निहतास्य नो A. (but supplied
on paper, the leaf being broken) ; ते
for नो D. F.

५ D. om. एव.

६ C. om. शीतं च.

७ विकल्पार्थोपमान° D.

८ यजेत D.

९ D. om. this ex. Kirāt. 13, 62.

१० मद्यितः B. ; Megh. 80.

११ F. adds उभे एव चमे वोढुमुभयो-
वीर्यमाहितं ।

१२ D. om. न. Kum. S. 2, 60.

१३ वायुवायुर्वा C.

१४ अहं च C.

१५ अहायं महारण्यं A. ; अहसहा-
रण्यं D. ; अहायमरण्यं B. C. F.

तिक्रमेऽपि । स्वयं ह ओदनं भुङ्क्ते । उपाध्यायं सक्रून्^१ पाययति ॥
 स्वयमह रथेन याति । उपाध्यायं पदातिं गमयति ॥ हः पादपूरणेऽपि ।
 इति ह स्माङ्गराचार्याः ॥ अहशब्दः पूजायामपि भवति । यथा । अह
 माणवको भुङ्क्ते ॥ चेमार्थेऽपि शाश्वतः^२ ॥ * ॥ एव । इति नियमानिय-
 मौपम्योत्प्रेक्षासु^३ । अहमेव स्वयमिदं वदामि^४ ॥ अद्येव । इहेव ॥ श्री-
 स्तवैव मेऽस्तु ॥ तमेव^५ मेना दुहितुः कथंचिद्विवाहदीक्षातिलकं चका-
 र^६ । तमेवेति मनोरथमिवेत्यर्थः^७ ॥ क्वेव^८ भोक्ष्यसे । इत्यनवकृतावि-
 त्येके^९ ॥ * ॥ एवमिति प्रकृतपरामर्शप्रकारेवार्थापदेशनिर्देशनिश्चया-
 ङ्गीकारैवार्थेषु^{१०} ॥ एवं वादिनि देवर्षी ॥ एवं कुरु ॥ मैवं^{११} मंस्थाः ॥
 अग्निरेवं विप्रः^{१२} ॥ एवं पठ^{१३} ॥ एवं तावत् ॥ एवमेतत् कः^{१४} संदेहः ॥
 एवं कुर्मः^{१५} ॥ आहार्यमेवं^{१६} मृगनाभिपत्तमियानशेषेण तयोर्वि-
 शेषः^{१७} ॥ * ॥ न ह । इति प्रत्यारम्भे । न ह भोक्ष्यसे इति ॥ * ॥ न हि ।
 न वा । नो^{१८} । इति निषेधे ॥ न हि न हि^{१९} महिमानं प्राप्य त्वयन्ति

१ शक्रून् C.; सक्रूयान् B.

२ Thus A.; चमार्थे B. F.; चा-
 मार्थे C.; D. om. this sentence.

३ एवेत्यवधारणानियोगीपम्यनि-
 योगेषु । D.

४ Rgv. x. 125, 5.

५ D. om. from तमेव to इत्येके but
 has instead अद्यैव गच्छ । त एते चादयः
 पञ्च यद्योगे व ससादयो न भवन्ति ॥

६ Kum. S. 7, 24.

७ मनोरथमिवेत्यर्थः F.

८ क्वैव A. B. C.; Pān. viii. 1, 62,
 Sch.

९ C. om. the first इति; for the
 second C. F. read अपि; F. adds त एते

चादयः पंच । यद्योगे वससादयो न
 भवन्ति ।

१० प्रकृतपरामर्शप्रकारे B.; *का-
 रेवार्थेषु B. D.; *कारवार्थेषु C.

११ मैवं B.

१२ अग्निरेवं मंस्थाः विप्रः । C.; अग्नि-
 रेव विप्रः A. (supplied on paper).

१३ पठ D.; C. om. पठ । एवं तावत्
 (lacuna).

१४ एवं तत्कः A. D.; e.g. Ratnāv.
 (Capp., Böhtl.'s Chr.) 291, 7; 13.

१५ कुर्म इति । B. C. F.

१६ आहार्यमेवं F.

१७ तयोश्शेषतः । C.

१८ ? नो । see next page, note ६.

१९ न हि once only B. D.

भूपाः^१ ॥ यद्वा^२ । अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति । न हि
 सङ्घनिपातमात्रेणोदबिन्दुरपि यावणि निम्नतामादधाति । असङ्घदि-
 त्यर्थः ॥ न वा कुर्यात्^३ ॥ व्यञ्जनमस्वरं परं वर्णं नयेत्^४ । यद्वा^५ ।
 अविप्र इव भाषसे । विप्रवन्न ब्रूष इत्यर्थः^६ ॥ दददपि गिरमन्तर्बुध्यते
 नो मनुष्यः^७ ॥ * ॥ चनेति चिदर्थे । किमो विभक्तिप्रत्ययान्तात् पर एव
 चास्य प्रयोगो भवति । तद्यथा^८ । कश्चन । का चन । किं चन । के चन ।
 क्व चन । कदा चन^९ । कथं चनेति ॥ * ॥ हि । इति^९ स्फुटार्थनिश्चय-
 हेतुषु^{१०} । को ह्यवालिशो हस्तगतं पादगतं कुर्यात् ॥ दाक्ष्यं हि सद्यः
 फलदं यदग्रतस्त्रखाद दासेरयुवा वनावलीम्^{११} ॥ अग्निरिहास्ति धूमो
 हि दृश्यते ॥ यो हि दीर्घासिताचस्येत्यादौ पादपूरणविशेषावधार-
 णादावपि^{१२} ॥ * ॥ है । इति संबोधने । है देवदत्त ॥ स्नाघाविस्मययो-
 रपि ॥ * ॥ स्वधा । स्वाहा । इति पितृदेवतासंप्रदानयोः । स्वधा पि-
 तृभ्यः । स्वाहाऽग्नये ॥ * ॥ रै । इत्यनादरदानयोः । त्वं ह रै किं करि-
 व्यसि ॥ रैकरोति । दानं ददातीत्यर्थः ॥ * ॥ वै । इति पादपूरणे ।
 यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्वविरं विदुः^{१३} ॥ बृहस्पतिर्वै देवानां पु-

^१ तप्यन्ति० D.; कर्ष्यन्ति० C.; F. adds विकल्पे पि । कखयोर्जिह्वामूलीयं न वा (cf. Kât. I. 5, 4) । न वा कुर्यात् ।

^२ D. om. to ब्रूष इत्यर्थः ।

^३ B. C. F. om. from न० ।

^४ F. om. वर्णं; cf. Kât. I. 1, 21.

^५ यथा A.; यथाविप्र० F.

^६ see Note २. [A gloss? Professor Aufrecht thinks this refers to an assumed च before नो in the text.]

^७ Śiṣupāl. 11, 4.

^८ न यमप्राक्तशुभाकान् भाववचनाके चनात्केवलात्कदाचन० D.

^९ हिरिति MSS.

^{१०} स्फुटार्थानि० A. F. (!); स्फुटार्थ-हेतुषु B. C.; स्फुटार्थे हेतौ च । D.

^{११} वनावली । C.; D. omits this example; F. adds इति माघः; Śiṣupāl. 12, 32 (वनावली: ed.)

^{१२} दीर्घासिताचस्येत्यादौ० B.; दीर्घासितोऽङ्घ्रस्वेति पादपूरणादावपि C.

^{१३} Manu 2, 156.

रोहित इति विशेषेऽपि ॥ * ॥ यदि । इति पञ्चान्तरे । यदि शमः किं
तपसेति^१ ॥ * ॥ यदुत । इति वाक्यार्थनिर्देशे । स त्वया वाच्यो^२ यदुते-
हागम्यताम् ॥ * ॥ नूनमिति तर्कनिश्चययोः^३ । नूनं शरत् प्रफुल्ला हि
काशाः ॥ नूनं सा तव प्रियेति^४ ॥ उत्प्रेक्षायामपि^५ ॥ * ॥ न हि कमि-
ति निषेधे । अस्ति ते किञ्चित् । न हि कमिति ॥ * ॥ उताहो । इति वि-
तर्के । गौरयमुताहो गवय इति ॥ * ॥ हा । इति विस्मयविषादशुग्नु-
गुप्सार्तिषु^६ । हा खन्धं पाटलिपुत्रम् ॥ कन्यान्तःपुरमेव हा प्रविशति
क्रुद्धो मुनिर्भागवः ॥^७ हा प्रिये जानकि ॥ हा देवदत्त ॥ हा हतोऽस्मि
मन्दभाग्यः^८ ॥ * ॥ ही । इति विस्मयविषादयोः । हतविधिल्लितानां
ही विचित्रो विपाकः^९ ॥ शतकृत्वोऽप्यधीयाना ही न विद्यो जडा
वयम् ॥ * ॥ हे । इति संबोधने । हे देवदत्तेति ॥ स्नाघाविस्मययो-
रपि^{१०} ॥ * ॥ किमुत । इति किंपुनरर्थेऽतिशये पञ्चान्तरे च^{११} ॥ प्रा-
कृतो^{१२}ऽपि पुमान्नावमन्तव्यः किमुत राजेति ॥ किमुत ब्रह्मविज्ञेभिः^{१३} ॥
किमुत रज्जुः किमुत सर्पः ॥ * ॥ यदि नाम । इति प्रकृतान्यथात्वे । वि-
प्रोऽसि यदि नाम मूर्खः ॥ कथं नाम । इत्यास्यर्थार्थ इति केचित् ।

महावाताहतिभ्रान्तमेघमालातिपेखवैः^{१४} ।

कथं नाम महात्मानो द्वियन्ते विषयारिभिः ॥ * ॥

१ B. C. F. add यदि वेत्यपि । यदि
वा सुर्बह्न्यपि ॥

२ वाच्यो B.

३ वितर्कनिश्चययोः F.

४ प्रिया B. C. F.

५ Om. D.

६ B. om. विस्मय; °शुक्लपार्तिषु D.

७ Mahāvīrach. p. 27, 18; हा प्रिये
Uttararām. (1870) p. 63, 6.

८ E.g. Hitop. 114, 12.

९ Śiṣup. 11, 64; शतकृत्वो° Bōhtl.
Spr. 868.

१० स्नाघ्यवि° D.

११ D. om. from अतिशये.

१२ प्रकृतो A.

१३ ब्रह्मविज्ञेभिः A.; ब्रह्मविज्ञेभिः B.;
ब्रह्मविज्ञेभिः C.; C. om. किमुत; D. om.
from किमुत ब्र° to सर्पः

१४ महावाताहतिश्रुतिभ्रान्त° B.;
Kāmand. Nīt. 3, 11.

इव । इतीषदर्शोपमोत्प्रेक्षावाक्यालंकारेषु । कडार इवायम् । चन्द्र
इव मुखम् । लिप्यतीव तमोऽङ्गानि^१ । कथमिवैतद्भविष्यति ॥ * ॥ तु ।
इति^२ विशेषावधारणपूजाव्यावृत्तिपादपूरणाप्यर्थहेतुषु^३ । मृष्टं पयो
मृष्टतरं तु दुग्धम् । आत्मादयस्तु प्रमेयम्^४ । यदा । भीमस्तु पाण्ड-
वानां रौद्रः^५ । यस्तु माणवको भुङ्क्ते । त्वं त्वं किं करिष्यसि । आस्था-
स्यामि तु ते^६ ॥

कारणात् फलयोगस्य वृत्तं स्यादाधिकारिकम् ।

तस्योपकरणार्थं तु कीर्त्यते ह्यनुषङ्गिकम्^७ ॥

आनुषङ्गिकमपि कीर्त्यते इत्यर्थः ॥ गृहीध्वं^८ व्याकरणम् । मृशं तु दुर्ज्ञे-
यम् ॥ * ॥ तथा । इति समुच्चयाभ्युपगमनिदर्शनसादृश्येषु^९ । देवदत्तो
ब्रजतु । तथा यज्ञदत्तः ॥ तथेति स^{१०} प्रतिज्ञाय ॥ तथा हि ते श्रील-
मुदारदर्शने^{११} ॥ इदमपि तथेति ॥ * ॥ भगो । भो । हंहो । हो । इति
संबोधने^{१२} । भगो ब्राह्मणाः । भोः शूद्राः । हंहो पान्य किमाकुलः ।
दुःसहो हो वियोग इति ॥ * ॥ इति ह । इति लोकप्रवादागमयोः ।
इति हाकरोत्^{१३} ॥ इति ह चकार ॥ इति ह स्तोपाध्यायो ब्रूते पुन-
र्वसुराचेय इति^{१४} ॥ * ॥ नु । इति प्रश्नप्रतिवचनोपमानवितर्कोत्प्रेक्षा-
विषादपादपूरणेषु^{१५} । को नु वासमीरयत्यन्तरिचे ॥ अकार्षीः कटं

१ Mṛichhh. 14, 16.

२ तुरिति MSS.

३ °पूजायावृत्तिं B.

४ Got. Nyāy. S. 1, 9.

५ पाण्डवानां तीव C.; पाण्डवानन-
नीव B.

६ ते इति B. C. F.; अरप्यास्यसि तु
इति D.

७ ह्यनुषङ्गिकमपि
कर्तव्यः कीर्त्यते इत्यर्थः C.; B. om.
आनुषङ्गिकं once.

८ गृहीध्वं A. D.

९ °साहशसु B.

१० सा B. C. F.

११ Kum. S. 5, 36.

१२ संबोधनार्थे । D.

१३ ह्यकरोत् D.

१४ Cf. the beginnings of chapters in
the Charaka S.

१५ B. C. om. प्रश्न; °वितर्कोत्प्रेक्षा°
F.; °विषादपूरणेषु B.; D. om. विषाद.

देवदत्त । अयं नु करोमि भोः ॥ वृचस्य^१ नु ते पुरुङ्गत वयाः ॥ अहिर्नु
रञ्जुर्नु ॥ रञ्जिता नु विविधास्तरुशैला नामितं नु गगनं स्थगितं नु^२ ॥
क नु मां त्वदधीनजीविताम्^३ । आख्यास्यामि नु ते । इति ॥ * ॥ सह ।
अमा^४ । इत्येकक्रियादियोगे । पुत्रेण सहाधीते । पुत्रेण सह पण्डितः ।
पुत्रेण सह धनवानिति ॥ अमा सह भवतीत्यमात्यः ॥ सामीप्येऽप्य-
मा^५ ॥ * ॥ ननु । इति परमताचेपानुञ्जेषणापृष्टप्रतिवचनप्रअनघेषु^६ ।
ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपश्चितः^७ ॥ अथवा । आपदो
नन्वहो^८ वन्द्याः सारासारविवेचिकाः^९ ॥ नन्वनुजानीहि माम् ॥ अका-
र्षीः कटं देवदत्त । ननु करोमि भोः^{१०} ॥ एवं प्रअनययोरप्युदाहार्यम् ।
विरोधोक्तौ ननु वेत्यपि^{११} पठनीयम् ॥ * ॥ नञ् । इति^{१२} निषेधेषदर्था-
वक्षेपेषु । अब्राह्मणः । अब्राह्मणी^{१३} । अनुदरा कन्या । अपचसि त्वं
वृषलेति ॥ जकारो नञो न् इत्यत्र विशेषणार्थः^{१४} ॥ ४ ॥

किंस्वित्^{१५} प्रत्युत यच्च कच्चन न कं सत्रा समं साकमः^{१६}

सार्धं जातु कृतं यदा वदि वदूमाहो नवै^{१७} यावतः ।

आहोस्वित् किल किंकिलालमररे दिष्ट्यों चिरस्य प्रगे

ते मे येन चिराय तेन नहवै शश्वच्छुभं कूपतः ॥ ५ ॥

१ वृचस्य D. ; Rgv. vi. 24, 3.

२ Kirāt. 9, 15.

३ D. om. this example. Kum. S. 4. 6.

४ सहामेति । MSS.

५ सामीप्यमा B. ; सामीप्यं मा C. ; समीप्ये यमा A. corr. from समीपोस्व-
मा ; om. D.

६ परमाता^० A. ; पद्मताचेयानुञ्जे-
षणापृष्ट^० D.

७ विपाकता D. ; ननु वक्तृविगुणगु-
ह्या^० B. Kirāt. 2, 5.

८ नत्वहो B. C.

९ सारसार^० A. ; ०विवेचकाः D.

१० ननु केनेह भोः । D.

११ निषेधोक्तौ^० C. ; चैत्यपि F.

१२ नञीति C.

१३ B. C. F. om. this, B. also the pre-
ceding example.

१४ नञो नित्यवविशेषणार्थः A. ; नञो
नित्यर्थविशेष^० D. ; cf. Pāṇ. vi. 3. 73.

१५ किंस्वित्^० A.

१६ साकमी^० B. C. F.

१७ तवै F.

किं खिदिति वितर्के । स्थाणुरथं किं खित् पुरुषः ॥ * ॥ प्रत्युत ।
 इत्युक्तवैपरीत्ये^१ । न दोषः पुनरुक्तेऽपि प्रत्युतेयमलंक्रिया^२ ॥ * ॥ यच्च ।
 इत्येतदनवकूप्यमर्षगर्हाश्चर्येषु^३ । नावकल्पयामि^४ । न मर्षयामि ।
 गर्हामहे । आश्चर्यं यच्च तत्रभवान्^५ वृषलं याजयेदिति ॥ * ॥ कञ्चन ।
 इति कामप्रवेदने । कञ्चन जीवति ते माता ॥ * ॥ न । इति निषेधोप-
 मानयोः । आसवः प्रतिपदं प्रमदानां^६ नैकरूपरसतामिव भेजे ॥ मृ-
 गो न भीम इति^७ । अयमुपमानवाची हृन्दस्येव । स चोपमानपदात्पर
 एव^८ ॥ * ॥ कमित्यनर्थकः पादपूरणे^९ । शिशिरं जीवनाय^{१०} कम् ॥ * ॥
 सत्रा । समम् । साकम् । सार्धमिति सहवत्^{११} ॥ * ॥ जातु । इति कदा-
 चिदर्थे । न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति^{१२} ॥ * ॥ कृतमिति
 निवारणनिषेधयोः । वत्स कृतं साहमेन ॥ कृतं पुरुषशब्देन जातिमा-
 चावलम्बिना ॥ * ॥ यदा । इति हेतौ । यदा जनैः सर्वगतस्त्वमुच्यस
 इति^{१३} ॥ * ॥ वदि । इति कृष्णपत्ने ॥ * ॥ वदिति वियोगपादपूरणयोः ॥
 वडिति^{१४} टान्तं प्रशंसायां श्रीभोजः ॥ * ॥ ऊमिति^{१५} स्त्रीणां विकार-
 वचने । ऊं नाहमेवं वेद्मि ॥ * ॥ आहो । इति वितर्के यद्यर्थे च^{१६} । स्था-
 णुरयमाहो पुरुष इति ॥

१ इति वैपरीत्ये D.

२ Kāvyaḍ. 3, 137 पुनरुक्तो ed., com.

३ इत्यनव० A.; इत्यतदततकूप्यमर्ष-
 मर्हा० D.

४ यच्च नावकल्पयामि F.

५ यच्च भवान्.

६ प्रमादानां B.; Kirāt. 9, 55.

७ न मृगो न० A.; Rgv. i. 154, 2.

८ ०पूर्व एव B. C.; ०पूर्व एव पर एवे-
 त्यपि F.; D. om. from आसवः, for
 which it has नैकः मृगो नर्यम इति ॥

९ पादपूरणेऽपि F.

१० जीवजाय B. C.

११ सहार्थे D.; B. C. add ईमिति पा-
 दपूरणे । एतमित्यर्थः । सार्धसरेषु मिति
 ला आहीममंतः ॥ F.: ईमिति पादपू-
 रणे । एतमित्यथका ईमरिपिगित्त
 आदीनमस्यानेत्यपि एतमित्यथ च सा-
 र्धसरेषु मिति ला आहीममंतः ॥

१२ Manu 2, 94.

१३ Kum. S. 5, 58.

१४ वडितं F.

१५ ऊ ऊमिति B.

१६ D. om. यद्यर्थे च.

अभेरम्भःस्यगितभुवनाभोगपातालकुचेः

पोतोपायादिह^१ हि बहवो लङ्घनेऽपि क्रमन्ते^२ ।

आहो रिक्तः^३ कथमपि^४ भवेदेष दैवात्तदानीं

को नाम स्यादवटकुहरालोकनेऽयस्य कल्पः^५ ॥ * ॥

न वै । इति निषेधावधारणे विशेषनिषेधे^६ च । न वै स्त्रीणाम्नि सख्यानि सन्ति^७ । नैव स्त्रीणां सौहार्दानीत्यर्थः^८ ॥ न वा उ एतन्म्रियसे न रि-
च्यसीति^९ ॥ * ॥ यावदिति साकञ्चावधिमानावधारणकालावधिषु^{१०} ।
यावत्कार्यं तावत्कुरु । सकलं कुर्वित्यर्थः ॥ यावद्गन्ता तावत्तिष्ठ । याव-
दमत्रं ब्राह्मणानामन्वयस्व । यावद्दत्तं तावद्भुक्तम्^{११} । यावद्गिरः खे म-
रुतां चरन्ति ॥ अन्यत्रापि दृश्यते ।

यावद्भवत्वाहितसायकस्य मत्कार्मुकस्यास्य निदेशवर्ती^{१२} ॥

यावज्जीवमधीते ॥ * ॥ आहो खिदित्याहोवत् ॥ * ॥ किल । इत्यागमा-
रुचिन्यकरणसंभाव्यहेत्वलीकेषु । जघान कंसं किल वासुदेवः^{१३} । एवं
किल केचिददन्ति । त्वं किल योत्स्यसे । पार्थः किल विजेष्यते कुरुन्^{१४} ।
स किल कविरेवमुक्तवान्^{१५} । गोत्रस्त्वलितं किलाश्रुतं^{१६} कृत्वा ॥ * ॥ किं

१ पोतो^० B. C.

२ क्रामन्ते A. ; लंघनं विक्रमन्ते । C.

३ रिक्तः A.

४ कथयमपि A.

५ Cf. Kāvyaṅg. p. 205 ; om. D.

६ निषेधावधारणविशेषनिषेधयोः D.

७ Rgv. x. 95, 15.

८ D. om. this explanatory sentence.

९ Rgv. i. 162, 21.

१० साकञ्चावधेदान्वयवधारणकाला-
वधिषु D. ; साकञ्चावधिमाधिनावधार-

णानवधारणकालावधिषु B. C. ; साक-
ञ्चावधिमानावधारणानवधारणका-
लावधिषु F.

११ B. C. add : कियद्दत्तं कियद्भुक्त-
मिति नावधारयति ।

१२ Kum. S. 3, 4.

१३ Mahābh. on Pāṇ. 3, 2, 111.

१४ पार्थः किल द्वेषु प्रशस्यते कुरुन् ।

C.

१५ Bālarām. (Ben. 1869) 7, 19.

१६ किलाश्रुतं A.

किल । इति क्रोधाश्रद्धयोः^१ । न मर्षयामि । न अद्भे । किं किल
 तत्रभवान् वृषलं याजयिष्यति^२ ॥ * ॥ अलमिति भूषणपर्याप्तिशक्तिवा-
 रणनिषेधेषु^३ । अलंकारः ॥ अलमस्त्यस्य धनम् । बङ्गित्यर्थः ॥ अलं
 मस्यो भस्त्राय ॥ अलमतिप्रसङ्गेन^४ ॥ आलप्यालमिदं बभ्रोर्यत्स दारान-
 पाहरत्^५ । न युक्तमेतदित्यर्थः ॥ * ॥ अररे । इत्यवचेपसंबोधने । अररे
 महाराजं प्रति कुतः^६ चत्रियाः ॥ * ॥ दिष्ट्या । इत्यानन्दे । दिष्ट्या वर्धा-
 महे^७ ॥ सभाजनदर्शनप्रातिलोम्येष्वित्येके ॥ निष्पत्ती वाञ्छेति^८ केषि-
 त्यठन्ति ॥ * ॥ उमिति^९ कोपनोक्तौ । उं^९ सैवास्मि तव प्रिया ॥ * ॥ चि-
 रस्य । इति कालभूयस्त्वे । चिरस्य याथार्थ्यमलम्बि दिग्गजैरिति^{१०} ॥ * ॥
 प्रगे । इति प्रातरर्थे^{११} । प्रगे प्रबुध्यसे ॥ * ॥ ते । मे । इति त्वया । मया ।
 इत्यर्थे ॥ श्रुतं ते राजशार्दूल । श्रुतं मे^{१२} भरतर्षभेति ॥ * ॥ येन । तेन ।
 इति हेतौ ॥ वितर गिरमुदारं^{१३} येन मूकाः पिकाः स्युः ॥ चणमवहितश्च
 तां दिशं येन चक्षुः प्राहिणवम्^{१४} ॥ नदीं तेन जगाम । गमने नदी^{१५}
 हेतुर्दितीयालक्ष्यात् ॥ तथा हि जाम्बवतीहरणे^{१६} ।

बार्हद्रथं^{१७} येन विवृत्तचक्षुर्विहस्य सावज्ञमिदं बभाषे^{१८} ।

१ कोत्सश्रद्धयोः D.

२ याजयति D.

३ D. om. शक्ति.

४ अलमिति प्र० B.

५ Śisup. 2, 40.

६ छतः D.; om. F.

७ वर्धसे (orig. वर्धमाहा) D.

८ वाञ्छेति F. [ः बाह्यम् or बाह्ये].

९ ओमिति० ओं F.

१० याथार्थ्यमलम्बिसिभियजैरिति B.

Śisup. 1, 64 (चिराय eds.)

११ प्रातरर्थे B.

१२ ते B.

१३ गिरमुदारं A.; वितरं गिरमुदा-
 रायेमस्तकाः पिकाः स्युः D.

१४ D. om. this example; तारं दिशं०
 प्राहिणवंतं नदी तेन० F.

१५ गमननदी D.; गमनेन । नदी F.

१६ D. om. from तथा हि to मुञ्जनी-
 वीमपश्यन्निव ।

१७ जांबुवत्याहरणे सोर्हद्रथं F.; सा-
 र्हद्रथं B. C.

१८ येन निवृत्तचक्षुर्विहस्य साकाश-
 मिदं बभाषे । B. C.

कादम्बर्याम् । सप्रश्नयं मदलेखां तेन वलितप्रमुखो^१ भूत्वा ॥ अपि च ।

हा कः^२ पीडयते पयोधरतटे^३ मातः किमीयः करो^४

नाभीं तेन क एष कर्षति^५ मुञ्जनीवीमपश्चन्निव^६ ॥

येन दाता तेन स्नाद्यः^७ ॥ * ॥ चिराय । इति चिरस्वार्थे । चिराय नि-

र्धनो भूत्वा भवत्यक्ता^८ महाधन इति ॥ * ॥ न ह वै । इति निष्ठितनिषे-

धावधारणे^९ । न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्तीति^{१०} ॥ * ॥

शश्वदिति सार्वकाल्ये । शश्वच्चकारेत्यादि ॥ मानत्येऽपि । शश्वदक्ति कु-

श्चित्तः ॥ नित्यसहार्थयोरपि । शाश्वतं वैरम्^{११} । शश्वद्भुञ्जाते इ-

ति^{१२} ॥ * ॥ शुभमिति कल्याणे । शुभंयुः^{१३} ॥ * ॥ कूपदिति प्रश्नवितर्क-

प्रशंसासु । कूपदयं गायति ॥ ५ ॥

वाव त्वाव तुवै नुवै^{१४} खलु चिराद् हेतावृतं तावतो^{१५}

मात्रायां मम हुं चिरेण पशवः प्राह्णु^{१६} श्रुकं माकिरः ।

अन्योन्यस्य यथाकथाच वषटो^{१७} मर्या स्म माग्नाथकिं

चेद्दहाय हयेऽय्यये^{१८} नकिररे^{१९} रात्रौ पुरा सीमदः ॥ ६ ॥

वाव । इत्येवार्थे । अशरीरं वाव मन्तं प्रियाप्रियेन स्पृशत इति^{२०} ॥ * ॥

१ वलितमुखो B. C. F.

२ हीकः । पी० A. B.

३ पयोधरमये B. C. F.

४ किमायः करो C.

५ ? thus F.; °कर्षति B.; मा भी तेन० A.; नालातेन एष० C.

६ See Note १६, page १२.

७ तेन ग्राह स्नाद्यः C.

८ भवत्यक्ता C. F.; भवत्यक्ता B.; भवत्यक्ता C. corr.

९ Thus B. C.; इति निषिधावधारणे A.; निषिधतनिषिध

१० वै श० D.; cf. Chhând. Up. 8, 12 1.

११ शाश्वतवैरं D.

१२ शाश्वद० B.; भुञ्जान इति D.

१३ शुभमुक्तं D.

१४ नवै B.; नु A.

१५ तावदे D. E., not F.; see Note १०, next page.

१६ प्राह्णु A. C. D.

१७ वषटो B. C. F.

१८ हये अयी अये C.; हऽ

१९ नकिररे F.

२० Cf. C.

त्वाव । इति विशेषयुक्ते वावार्थे^१ । अयं त्वाव प्रशस्यत इति ॥ तान्ता-
विभावनुमानप्रतिज्ञाप्रेषसमाप्तिष्विति^२ केचित् । त्वावदित्यपि^३ ॥ * ॥
तु वै । इति विशेषे । अयं तु वै प्रकृत्यत इति ॥ * ॥ नु वै । इति वितर्के ।
को नु वै गच्छतीति ॥ * ॥ खलु । इति निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानु-
नयनियमनिश्चयहेतुविषादेषु^४ । खलु कृत्वा । अथो खल्वाहुः ॥ स
खल्वधीते वेदम् ॥ न खलु न खलु मुग्धे साहसं कार्यमेतत् ॥ प्रवृत्तिसा-
राः खलु मादृशां धियः^५ । प्रवृत्तिसारा एवेत्यर्थः ॥ खलु दानम् । त-
दधीनं खलु देहिनां सुखम्^६ । न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः^७ ॥ * ॥
चिरादिति चिरायार्थे । चिराद् दृष्टो ऽसीति ॥ * ॥ हेतौ । इति निमि-
त्तार्थे । हेतौ ह्ययति ॥ * ॥ अतमिति सत्यार्थे । अतं ब्रवीति ॥ * ॥ ता-
वदिति तुल्ययोगितासाकल्यमानक्रमावधिषु^८ । यावत्कार्यं तावत्कुह ।
यावद्दत्तं तावद्भुक्तम् । तमेव तावत्परिचिन्तय स्वयम्^९ । तावदधीष्व
यावद्बुध्यसे^{१०} ॥ यावत्तावच्छब्दी^{११} परस्परसापेक्षावेव शब्दशक्तिस्वा-
भाव्यान्नजमर्थं गमयतः । क्वचित्तु केवली^{१२} ॥ * ॥ माचायामित्यल्पप-
रिमाणे । माचायां भोजकः ॥ * ॥ मम । इति प्रत्यगात्मसंबन्धे । ममेत्यस्य

१ सवार्थे B. C. F.

२ (lacuna) त्वमानमानप्रति° - - स-
माप्तिष्विति C.; °प्रतिज्ञाप्रेषसमाप्तिष्वि-
ति D.; तांताविभावऽनुमान° B.; तां-
ताविभावनुमते(?)° A.

३ यावदित्यपि B. C. F.

४ निषेधवाक्यालंकारनिश्चयेषु । C. :
निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानुनयनिय-
मेषु । D.

५ Kirāt. 1, 25.

६ Kum. S. 4, 10.

७ D. om. this ex.; Kum. S. 4, 5.

८ तावदिति साकल्यमानक्रमावधिषु ।

९ यावद्बुध्यसे इति निश्चयहेतुविषादेषु ।

चावधिषु C.; A. omits from तावदिति
to यावत्तावच्छब्दी.

९ D. om. स्वयं. Kum. S. 5, 67.

१० D. corr. खं तावदवतिष्ठ यावद्बु-
ध्यते.

११ Om. A. (see ८); D. om. from या-
वत्ताव° to केवली ।

१२ केवलावपि F.; D F. add here :
ए इति संबोधने । यथा भट्टिकाव्ये
[तट्टिकाव्ये D.] । ए वाचं देहि धीर्यं नः
स्वहेतोरशुश्रुवत् [नस्वहेतोरशुश्रुवत्
F.] । त्वं नो मतिमिवाद्दत्स्व नष्टान्मा-
याग्निवाद्दः [मतिमिवाधर्मावर्ष्याप्रा
ग्निवाद्दः D.] ॥

भावो ममलं^१ ममता । निर्गतो^२ ममेत्यस्मादिति निर्ममः ॥ * ॥
 ऊमित्यनिच्छाभयस्मरणभर्त्सनकोपेषु^३ । ऊं ऊं मुच्च^४ । ऊं राचसो
 ऽयम् । ऊं स त्वमसि । ऊं निर्लज्जापसरेति ॥

आः कष्टं बत ही चित्रं ऊं मातर्देवतानि धिक् ।

हा पितः कासि हे सुभ्रु बह्वेवं विललाप सः^५ ॥

धिञ्जातः केकेचि^६ । किं त्वयानुष्ठितमित्यर्थः ॥ * ॥ चिरेण । इति चिरा-
 यार्थे^७ । चिरेण मित्र व्यसनी सुदमो दमघोषजः ॥ * ॥ पशु । इति
 सम्यगर्थे । लोभं नयन्ति पशु मन्यमानाः^८ । दर्शनीयं ज्ञानं^९ सम्यक्
 प्रतिपद्यमाना लोभं परित्यजन्तीत्यर्थः ॥ * ॥ प्राहे^{१०} । इत्यङ्गः प्रारम्भे ।
 प्राहे गच्छति^{११} ॥ * ॥ शुकमिति शैघ्रे । शुक गच्छति ॥ * ॥ माकिरिति
 निषेधवर्जनयोः । रचां मे^{१२} माकिः कुर्विति ॥ सान्तं तु^{१३} शाकटा-
 यनः । तथा नकिःशब्दमपि^{१४} ॥ * ॥ अन्योन्यस्य । इति परस्परार्थे ।
 अन्योन्यस्य स्मरन्ति^{१५} ॥ * ॥ यथा कथा च । इत्यनादरे । यथा कथा च
 दीयते । यथा कथा च दक्षिणेति ॥ * ॥ वषडिति देवहविर्दाने । वषडि-
 द्वांयेति ॥ * ॥ मर्या । इति सीमबन्धने । मर्या आदीयते । इति मर्या-
 दा । सीमबन्धनेन गृह्यत इत्यर्थः ॥ * ॥ स्म । इत्यतीते वाक्यपूरणे

१ Om. C.

२ निर्गता C.

३ °स्मरणाभर्त्सनेषु । D.

४ B. om. one ऊं .

५ Bhatt. 6, 11.

६ केकेचि B. C. F.

७ चिरार्थे C.

८ लोभं A. B. C. F.; न याति B. C.

F. (perhap also Vardhamāna?); Rgy. iii. 53, 23.

९ ज्ञानं न A.; D. om. this explanation.

१० प्राहे A. C. D.

११ न गच्छति B. C.

१२ रचां ते D.; रक्षा मे C.

१३ सान्तस्तु A.; शांतं तु B.

१४ नकिःशब्दमपि B.

१५ स्मरति C.; in B. a leaf (fol. 4) is missing containing from व्यस्य स्मरन्ति to अधो नाम पर्वतमारोह under २२३ in Dist. B.

च^१ । इति ह स्तोपाध्यायः कथयति । अङ्गं स्म विद्वन्माणवकमध्याप-
येति^२ ॥ * ॥ माङ् । मा । इति निषेधाशङ्कयोः^३ । मा कार्षीत् । मा
भवतु तस्य पापम् । मा भविष्यति शीतार्ता जानकी हृदयस्थिता^४ ॥ ऊ-
कारो लुङ्माडीति^५ विशेषणार्थः ॥ * ॥ अथ किमित्यभ्युपगमे । देवदत्त
गच्छमि । अथ किम् ॥ * ॥ चेदिति यद्यर्थे । शान्तिश्चेदमृतेन^६ किम् ॥ * ॥
अङ्गाय । इति शीघ्रार्थे । अङ्गाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्जेति^७ ॥ * ॥
हय । अयि । इति संबोधने । हये जाये मनसा तिष्ठ घोरे^८ । अयि विजही-
हि दृढोपगूहनम् ॥ अनुनयेऽप्ययि^९ । अय्ययि^{१०} साहसकारिणि ॥ * ॥
अये । इति स्मरणे । अये रामो दाशरथिः ॥ * ॥ नकिरित्यौपम्ये^{११} ।
मेघो नकिर्वर्षति^{१२} ॥ प्रतिषेधवर्जनयोरपि ॥ * ॥ अरे । इति हीनसंबो-
धने । अरे चौर^{१३} ॥ * ॥ रात्री । इति निशायामित्यस्यार्थे । रात्री
वृत्तं तु द्रक्ष्यसि^{१४} । रात्रीचरः ॥ * ॥ पुरा । इति प्रबन्धभविष्यदासत्ति-
चिरातीतेषु^{१५} । उपाध्यायेन पुराधीयते स्म । अविरतमपाठीत्यर्थः^{१६} ॥
गच्छ पुरा देवो वर्षति । समनन्तरं वर्षिष्यतीत्यर्थः ॥ पुरापि न नवम् ।
पुराणमिति ॥ कश्चिद् भविष्यत्यासत्तौ^{१७} चिरेऽतीते चेति^{१८} पृथ-

१ वा C.; पादपू० D. corr.

२ अध्यापयति D.

३ माङ् इति निषेधे । D.

४ D. om. this example.

५ माङ् लुङ्माडीति F.; cf. Pāṇ. III. 3, 175.

६ ? शान्तश्चेद् C.; cf. Bāhtl. Spr. 2016; संतश्चेद् A. F.; सतश्चेद् B. D.

७ Kum. S. 5, 86.

८ Rgv. x. 95, 1.

९ अनन्वये त्वयि । D.

१० अयि C. cf. Ratnāv. 315, 32.

११ नकिमित्यौ F.

१२ नकिं C. F.; A. C. F. add सि-
द्धराजः

१३ चौरैति C. F.; चौरति D.

१४ दन्द्यसि D. and om. रात्रीचरः

१५ पुरैति बंधसविधतासत्तिचिराती-
तेषु C.; पुरैति प्रतिबंधं F.; पुनैरति
प्रातिबंधभविष्यदासत्तेचिरा० D.१६ *पायथात्पर्यः (?) A.; D. om. from
उपाध्याये० to पृथगाह.१७ पुराणमिति कश्चिद्भविष्यति । आ-
सत्तौ A. C. F.

१८ वेति C.

गाहृ^१ ॥ * ॥ सीमिति सर्वतोभावे । सीमादित्यो असृजत्^२ । सर्वत इत्त्व-
र्थः ॥ * ॥ अदित्याश्चर्ये । कस्तहेद यदहुतम्^३ ॥ ६ ॥

श्रीषट् वीषट् प्याडहो नोहि वादः
सूपत् कच्चिद् यच नेदङ्ग हन्ताः ।

त्वि न्वैः छच्चट् पाडवेरे बताथो

कुं हं हिं कट् वेदधाघो नुकं चाः^४ ॥ ७ ॥

श्रीषट् । वीषडिति वषट्शब्दार्थे ॥ * ॥ प्याडिति प्रशंसामन्वण-
योः^६ । प्याट् शीघ्रं पठति । प्याट् पाठकाः^७ ॥ हिंसासातत्ययोरपि
शाकटायनः^८ ॥ कश्चिच्चिरत्वे ऽतीते काले । समीपे ऽनागते चेति पृथ-
गाहृ^९ ॥ * ॥ अहो । इति संबोधनाश्चर्ययोः । अहो बत महत्कष्टं चतु-
स्मानपि याचते^{१०} । अहो रूपम् अहो रूपमिति ॥ * ॥ नो हि । इति
प्रतिषेधे । नो हि पठसि^{११} त्वम् ॥ * ॥ वादिति वदर्थे । वाडिति तु टान्तं
वषडर्थे श्रीभोजः ॥ * ॥ सूपदिति कूपदर्थे ॥ * ॥ कच्चिदिति कच्चन-
वत् ॥ * ॥ यच । इति यच्चवत्^{१२} ॥ * ॥ नेदिति शङ्कायाम् । नेज्जिह्वा
यन्थो^{१३} नरकं पताम ॥ प्रतिषेधविचारसमुच्चयेष्विति श्रीशाकटा-
यनः^{१४} ॥ * ॥ अङ्ग । इति पूजासंबोधनयोः^{१५} । अङ्ग विद्वन्माणवकम-

१ See Note १६ previous page.

२ Rgv. ii. 28, 4.

३ Rgv. i. 170, 1.

४ नै C.

५ वेदधाथो F.; नुकंवाः C. F.

६ आमंत्रणप्रशंसयोः C. F.; प्रशंसा-
यां D.

७ प्याड शीघ्रं प्याड पा० A.; D. om.
the second example.

८ हिंसासातत्ययोरपि० A.; हिंसासास-
त्ययोरपि० C.; D. om. from हिंसा०

९ Thus D. F.; A. C. om. from
कश्चिच्चिरत्वे०. A gloss or transferred
here from after the passage on चिरे
above?

१० Cf. Böhtl. Sp. 836.

११ पचसि D.

१२ ०यच्चवत् C.; यच्चेति यच्च । F.

१३ जिह्वायंतो MSS.; cf. Nir. i. 11.

१४ D. F. om. श्री.

१५ संज्ञासंबोधनयोः D.

व्यापय । तन्मध्ये^१ क्वचिदङ्ग मङ्गतरुणेनाखादिता मालती ॥ समुद्यु-
 पयोगप्रातिसोम्येखिति^२ श्रीशाकटायनः ॥ * ॥ हन्त । इति हर्षानुक-
 म्पावाक्यारम्भविषादेषु^३ । हन्त जीविताः स्मः^४ । पुत्रक हन्त ते धाना-
 काः^५ । हन्त ते कथयिष्यामि^६ । हन्त हताः पथिकगेहिन्यः ॥ दाननिश्च-
 यघोरपि । भूरियं हन्तकारः^७ । हन्त गच्छामः । निश्चयेनेत्यर्थः ॥ * ॥
 त्वे । इति विशेषवितर्कयोः । अयं त्वै प्रकृत्यते ।^८ कस्त्वा एषोऽभिगच्छ-
 ति ॥ * ॥ त्वै । इति वितर्कपादपूरणयोः । को त्वा^९ एषोऽभिगच्छ-
 ति ॥ * ॥ हन्तडित्यन्तःकरणाभिमुख्ययोः । हन्तड् संशुद्ध्या^{१०} सर्वं जयति ।
 हन्तण्मुखो^{११} धावति ॥ * ॥ पाडिति प्याडर्थे ॥ केचित् पट् । इत्यपि
 साट् स्थासंपत्तिसाकल्यग्रन्थाधिकवचनेषु^{१२} ॥ * ॥ अवेरे । इत्यरे । इत्य-
 स्कार्थे^{१३} ॥ * ॥ बत । इति हेतुखेदानुकम्पासंतोषविस्मयामन्त्रणेषु^{१४} ।
 वनजे नेति बलं बतान्ति सत्त्वे । बस्मादित्यर्थः^{१५} ॥ अहो बत महत्क-
 ष्टम् । हता बत वराको सा^{१६} । बत प्राप्ता सीता । अहो बतानि स्पृह-
 णीयवीर्यः^{१७} । बत वितरत^{१८} तोयं तोयवाहा नितान्तम्^{१९} ॥ * ॥

१ तन्मध्ये C.

२ समुद्युप° C.; F. om. श्री.

३ हर्षानुकम्पावाक्यारम्भ° D.

४ जीवितास्मः C.; जीवितास्म A. D.

५ धानकाः F.; पुत्र हन्त ते त्सता-
काः D. [°बाहकाः Kshirasv.]

६ Rām. I. 48, 14; Bhag. G. x. 19.

७ कारा F.; Bālar. 42, 20.

८ यं त्वै° C.; अयं विप्रकृत° D.; °क-
स्त्वै ए° A. C. D. F.

९ को त्वै A. F.; कान्वै D.; कौत्वै C.

१० स शुद्ध्या D.

११ हन्तण्मुखो A. D.; हन्तण्खो C

१२ साट् स्थासं° F.; °साकल्यग्रन्थाधि-
कवचनेषु C.

१३ ॥ अवेरे इत्यस्कार्थे C.; ॥ अवे अरे
इत्यस्कार्थे D.; अवेरे इत्यरे इत्यस्कार्थे
F.; ? अवेरे misread from अट्टट्ट.

१४ इति खेदानुकम्पासंतोषविरामा-
मन्त्रणेषु D.

१५ D. om. from वनजे नेति; Kirā-
tārj. 13, 8.

१६ बत रावीस्व । D.; वराकी । सा
बत° F.

१७ Kum. S. 3, 20.

१८ वित C.; वितरतु A. D.

१९ तोयवाहो नितान्तं A. D. a. m.;
MSS. Kshirasv. read तोयवाहा हिमंतं.

अथो । इत्यन्वादेशे । इमं वेदमध्यापय । अथो एनं हृन्दोऽपि^१ ॥
 अन्येऽप्यर्था वक्ष्यमाणा अथशब्दवद् द्रष्टव्याः ॥ * ॥ कुमिति प्रश्ने^२ ।
 कुं लं करोषि ॥ * ॥ हमित्यसंमती । हं क एवमाह^३ ॥ * ॥ हिमिति स्ना-
 भवचनः ।^४ हिं साम गीयते ॥ * ॥ कदिति हर्षे । कद्रुद्राय प्रचेतसे^५ ॥ * ॥
 वेदिति वदर्थे ॥ वेडिति वषडर्थे टान्तं तु श्रीभोजः ॥ * ॥ अध । इत्य-
 यार्थे । अधा स वीरैर्दशभिर्वि यूयाः^६ ॥ * ॥ अधो इति भोअर्थे ॥ * ॥
 नु कमिति वितर्के । अहिर्नु कं रञ्जुने कम् ॥ * ॥ च । इति^७ चेदर्थे । त्वं
 च^८ गमिष्यसि फलिष्यति नः कामः ॥ आद्यपदात्पर एव प्रयोक्तव्यः ।
 यदुक्तमन्यत्र^९ । चो यद्यर्थे प्रथमात्पदात्परः^{१०} ॥ ७ ॥

ओमादकस्मादुत यत्तदन्यत्

पर्याप्तमये कुविदाम नामाः ।

अन्यत्र घाथेद् विषु चित् सुकं^{११} किं

स्विदन्तरेणैकपदेऽहहोत्रः ॥ ८ ॥

ओमित्यभ्यादानाभ्युपगमसमाप्त्यर्थे^{१२} । मङ्गलप्रयोजनस्य भवति ।
 ओँ अग्निमीळे पुरोहितम्^{१३} ॥

ओमित्युक्तवतोऽथ शार्ङ्गिण इति व्याहृत्य वाचं नभम्

तस्मिन्नुत्पत्तिते पुरः सुरमुनाविन्दोः अयं विभ्रति^{१४} ।

१ इदं वेद° A.; °हृन्दो वापि C.;
 इमं वदास्त्रापय । अमो पत वृन्दोपि । D.

२ प्रेमे D.

३ उमित्य° ऊ क एवाह D.

४ हिमित्यस्यो ष° D.; हिं = हिङ्?

५ Rgv. i. 43, 1.

६ Rgv. vii. 204, 15.

७ वेति C. °. (B. ?)

८ त्वं व F. and orig. C. (B. ?)

९ कं यदुक्तमन्यत्र D.

१० वो यद्यर्थे° B. C. F.; चेद्यद्यर्थे°
 A.; D. om. from आद्यपदात्पर°

११ सुकं A. D.

१२ ओमित्युपपादानाभ्यु° D.

१३ Rgv. i. 1, 1.

१४ Śisup. 1, 75.

ब्रह्म भूर्भवः स्वरौम् ॥ * ॥ आदित्यथार्थे^१ । विभक्तर्मा विमना आदिहा-
 या इति^२ ॥ * ॥ अकस्मादित्यतर्कितोपगते । कस्मादकस्मादमो^३ ॥ * ॥
 उत । इति वितर्कवाढार्थप्रसन्नमुच्चयपचान्तरपादपूरणेषु^४ । स्थाणुर-
 चमुत पुरुषः । उत शिरसा पर्वतं भिन्नात् । उत दण्डः पतिष्यति ।
 स्थाभाषो भरवानुत^५ । एकमेव वरं पुंसामुत राज्यमुताश्रमः^६ । स स-
 र्वलोकस्य शुभो भवत्युत^७ ॥ * ॥ यत्तदिति हेत्वर्थे । यदयमधीते तज्जा-
 नाति ॥ * ॥ अन्यदित्यन्यार्थे^८ । देवदत्त आयातो^९ न्यञ्च यन्नदत्त
 इति ॥ इतरार्थेऽपि ॥ * ॥ पर्याप्तमिति सामर्थ्यवारणयोः । त्वयैव पर्या-
 प्तम् । पर्याप्तमिहान्येन ॥ * ॥ अये । इति पुरस्तादर्थे । अयेसरः । अयेव-
 णम् ॥ * ॥ कुविदिति भूर्यर्थे^{१०} । कुविदङ्ग यवमन्तः ॥ योगप्रशंसास्तिभा-
 वेष्वपि ॥ * ॥ आम । इति प्रतिवचनावधारणयोः^{११} । कटं कुरु । आम
 करोमि ॥ तथा^{१२} ।

अष्टानादो निखनो डिण्डिमानां

शैवेयाणामारवो वृंहितानि ।

आमेतीव प्रत्यवोचन् गजानाम्

उत्साहार्थं वाचमाधोरणस्य^{१३} ॥

१ आदित्येवार्थे D.; आदित्यथार्थे
C.

२ Rgv. x. 82, 2.

३ D. F. add किमित्यकस्मात् कुप्यसि
[कूप्यसीत्यपि F.] ।

४ D. om. समुच्चय and पादपूरण.

५ D. om. this example; Kirātārj.
15, 22.

६ °उतराद्यमुतः अमः C.; °उत
राष्ट्रेऽमुनाश्रमः D. a. m.

७ स सर्वलोकस्य मुभे (!) भवत्युत A.;
D. om. from स°.

८ °अन्यथार्थे A. F.

९ आयाऽ° A.; । आयातो D.

१० °असूयार्थे F.; कुचिदिति सूयार्थे
C.; the example is Rgv. x. 131, 2.

११ आमिति° D., आमेति वचना-
व° C.

१२ आम करोमि। गच्छान्याम यथा D.

१३ Śiṣup. 18, 10.

गच्छाम्याम ॥ अभ्युपगमेऽपि । आम मैथिलि^१ ॥ * ॥ नाम इति प्रा-
 काशसंभावनाक्रोधोधाङ्गीकारकुत्सनालीककथंचिदिस्रयेषु ।^२ हिमाशयो
 नाम नगाधिराजः ॥ कथं नामं समेथसि^३ ॥ स्रतिः संभावनेव । स ना-
 मायं^४ बन्धुः ॥ ममापि नामदशाननस्य परैः परिभवः ॥ एवमसु नाम ॥
 को नामायं सवितुषदयो यत्र न स्त्रे स्फुरन्ति^५ ॥ दष्टेव सा रोदिति
 नाम तन्वी^६ ॥ यदि क्षेपनमेवेष्टं सिन्धतिर्नाम^७ कोऽपरः ॥ चन्धो नाम
 पर्वतमारोहति^८ ॥ आमन्त्रणेऽपि ॥ * ॥ अन्यत्र । इति वर्जने । पतिताश
 विभ्रयादन्यत्र मातुः ॥ * ॥ घ । इति हिंसाप्रातिसोम्यपादपूरणेषु । घ
 हिनस्ति मृगं व्याधः ॥ * ॥ अथ । इति मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकाव्या-
 धिकारप्रतिज्ञासमुच्चयेषु^९ । अथ परस्मैपदानि । स्नातोऽथ^{१०} भुङ्क्ते ।
 अथ शब्दानुशासनम्^{११} । अथ शक्नोऽसि^{१२} भोक्तुम् । अथातो धर्मं
 व्याख्यास्यामः^{१३} । अथ समासः । गौडो भवानथेति ब्रूमः^{१४} ॥ भोमो
 ऽथार्जुनः । नित्यः शब्दोऽथानित्यः^{१५} ॥ * ॥ इदित्यनर्थकः । वक्ष्य-
 न्तीवेदा गनीगन्ति^{१६} कर्णम् ॥ * ॥ विषु । इति सर्वतोभावे । विष्व-

१ मैथिलि A.; D. om. from अभ्युप^०
 २ विस्मयावधारणेषु C.F.; संभा-
 वक्रोधा^० A.; हिमाशयो^० Kum. S. 1, 1.
 ३ स्रतिषसि C. F.; सामुषसि D.;
 Kshirasv. on A. K. iii. 4, 32, 13: प्रा-
 काशे । हिमाशयो^० संभावने । कथं नाम
 समेथसि ॥ क्रोधे । ममापि ॥ etc.;
 Rāyam. remarks: विस्मयस्तरणविक-
 ल्येष्वपि दृश्यते ।

४ सेनासायं C.; त[व suppl.] ना^० D.
 ५ यत्र नाम स्फुरति D.; Kshir. has
 कुत्सने । को नामायं सवितुषदये ॥

६ दशेष स^० नाम तत्त्वा C.; D. corr.
 दिश्येव सारोहति; (अलीके) दष्टेऽधरे
 रो^० Kshir.

७ Thus A. C. D.; सिंपते नाम F.

८ अधो^० A.; अन्ते नाम^० D.; (om.
 आमन्त्रणेऽपि); C. F. add अमृतं नाम
 यत्सतो मंचचिन्हे [मंचविद्वेषु F.] कुङ्क-
 ति ।; for B. cf. p. 15 note 15.

९ समुच्चयपदान्तरेषु B. C. F.; प्र-
 श्नकाव्याधिकारसमुच्चयेषु D.

१० तातो च C.; ताताथः B.
 ११ Beg. of Mbh.; अथ पचामि B.C.F.
 १२ शक्नोषि A.

१३ B. C. F. om. this ex.; Kapāda S.
 1, 1, 1; F. adds: अथ स्रतं ब्रूमः ।

१४ D. om. this example.
 १५ नित्यशब्दो^० A. B. C.; om. D.
 १६ वक्ष्यतीति चे^० MSS.; Rgv. vi. 75, 3.

ञ्चतीति विष्वक् ॥ * ॥ चिदिति^१ साकल्याप्यर्थोपमानासंमतिषु^२ । आ-
 धार्थ्यसिद्धिदं ब्रूयात्^३ ॥ किञ्चित् प्रयच्छति । न किञ्चिद् ब्रवीति^४ ॥ अग्नि-
 सिद्धायात् ॥ कुल्लाषांसिदाहरेति^५ ॥ * ॥ सुकमित्यतिशये । सुकं शो-
 भते^६ ॥ * ॥ किमिति चेपप्रश्लेषदर्थातिशयेषु । किमयमपि ब्राह्मणः । किं
 गतोऽसि । न किमप्यस्यास्ति । किमप्येष प्रगल्भते ॥ * ॥ खिदिति प्रश्र-
 वितर्कयोः । कः खिदेकाकी चरति ।^६ अधः खिदासीद् उपरि खिदा-
 सीत् ॥ * ॥ अन्तरेण । इति मध्यविनार्थयोः । यथा ।

मृणालसूत्रामलमन्तरेण

स्थितस्रलञ्चामरयोर्द्वयं सः ।

भेजेऽभितः पातुकसिद्धसिन्धोर्

अभूतपूर्वा रुचमम्बुराशेः^७ ॥

चलञ्चामरयोर्मध्य इत्यर्थः^८ ॥ अन्तरे । इत्यप्यमरसिंहः । यथा । आ-
 वयोरन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः^९ ॥ अन्तरेण पुरुषकारं न
 किञ्चिन्नभ्यते ॥ अन्तरेण मातापित्रोरित्यत्र तु प्रयोगे विनार्थेऽन्तर-
 शब्दोऽनव्ययस्तेन द्वितीयात्ययः^{१०} ॥ * ॥ एकपदे । इत्यकस्मादर्थे ।
 अयमेकपदे तथा वियोगः^{११} ॥ * ॥ अहह । इत्यहुतखेदयोः । अहह
 महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः^{१२} । अहह कष्टमपण्डितता वि-
 धेः^{१२} ॥ दीर्घान्तोऽपि । भिचिलापि बुभुक्षिता यदहहा ॥ * ॥ उज्जि-

१ चिदित्यस्य B. C.; चिदित्यसाक°
D. F.

२ *नासंमतिपूजासु B. F.; *माना-
ससृतिपूजासु C.; D. om. the next exam.

३ Yāska N. I, 4.

४ A. om. न; न किञ्चिद्वदाति B.

५ शुक्मित्य° शुक्° A. D.

६ V. S. 23, 9; अधः° Rgv. x. 129, 5.

७ Śiṣup. 3, 3

८ चलञ्चामहर° D.; om. B. C.

९ Thus also Kshīr. on A. K. iii. 5, 10.

१० द्वितीयाभावः A.; D. om. from
अन्तरेण माता°

११ Vikramorv. śl. 73.

१२ Bhartṛih. ii. 28; ii. 88.

ति^१ वितर्कसंबोधनपादपूरणेषु । क उ एति^२ । उ उक्तिष्ठ । तद्वाबुद्धु
बद्धमाः ॥ उ । इत्युत्प्रतिरूपको^३ ऽप्यस्ति । अस्य त्वयं विशेषः । उ-
ञो वेति^४ । ऊं इति^५ पचे भवति ॥ ८ ॥

सत् फट् क्विच्चिररात्राय^६ विभाषेति नचेत् पुनः^७ ।

आः शप् समुपजोषं^८ खोरठावाडां^९ स्वरादयः ॥ ९ ॥

सदित्यादरे । सत्कृत्य । सत्कृतम् ॥ * ॥ फडिति विघ्नप्रतिहतोत्सा-
रणे^{१०} । ऊं फट् प्रतिहतो ऽसि ॥ * ॥ क्विदिति^{११} भर्त्सनपादपूरणयोः ।
क्वित्^{१२} कितव कदर्यो ऽसि । क्वित् क्वैतदुपयुज्यते^{१३} ॥ * ॥ चिररात्राय ।
इति चिरस्वार्थे । चिररात्राय जनेन चिन्तितम् ॥ * ॥ विभाषा । इति वि-
कल्पार्थे । विभाषायेप्रथमपूर्वेषु^{१४} ॥ * ॥ इति । इति हेतुप्रकारप्रकर्षैवम-
र्थव्यवस्थास्वरूपविवचानियमसमाप्तिप्रकृतित्वच्छमाणपरामर्शमतेषु^{१५} ।
हन्तीति पलायते ॥ गौरश्चो हस्तीति जातिः ॥ इतिपाणिनि^{१६} । पाणि-
निशब्दः प्रकर्षात् प्रसिद्ध इत्यर्थः ॥ क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः^{१७} ॥

१ उडिति A.

२ (?) पति A. B. D.; क उ इति F.

३ Thus A.; इत्युत्प्रतिरूपको F.;
इत्यरूपको B.; इत्यासूपको C.; इत्या-
प्रतिलपको D.

४ उ चोरा इति A.; ऊं वोञ् इति
B.; चंवोञ् इति C.; ऊं वोभ इति D.;
उञो व इति F.; cf. Pāṇ. i. 1, 17.

५ उं इति A.; ऊं इति D.; ऊमिति
B. C.; om. F.; cf. Pāṇ. i. 1, 18.

६ क्विच्चिररात्राय F.

७ °बुतः C. F.; पुनः B. D.

८ आ शप् B. C. F.; B. om. समुप;
E. adds डो.

९ खोरठावामः B. C.; खोसठाव-
डामः F.

१० °पतिहतूत्सारणे A.; विघ्नप्रति-
हंतूत्सारणे प्रतिहतोत्सारणे इत्यपि । F.

११ क्वदिति F.

१२ क्वत् F.

१३ क्वित् किं तदु° D.; क्वित्क तदु° B.
C.; क्वत्क तदु° F.

१४ Pāṇ. iii. 4, 24.

१५ °प्रकर्षवचनैवमर्थ° F.; °पराम-
र्शमानेषु B. C. F.

१६ पाणिनिः F.; corr. A. D.

१७ Śiṣup. 1, 3.

ज्वलिति कसन्तोभ्यो णः^१ ॥ वृद्धिरित्येवं या वृद्धिः । गुण इत्येवं
 यो गुण इति ॥ तदस्याख्यञ्जिति मत्सुप्^२ ॥ वृथिव्यापस्त्रेजो
 वायुराकाशं काष्ठो दिगात्मा मन इति द्रव्याणि^३ ॥ इत्युक्तवन्तं
 परिरभ्य दोर्भ्याम्^४ ॥ विनिश्चितार्थामिति वाचमाददे ॥ इत्या-
 पिञ्जलिः । प्रत्यक्षसंनिधवधारणपदार्थाविपर्यासादिष्वपि^५ द्रष्ट-
 व्यः ॥ * ॥ न चेदिति निषेधे । न चेत्कर्तव्यम् ॥ निषेधार्थं नो चेदित्य-
 पि पठनीयम् ॥ * ॥ पुदिति^६ कुत्सायाम् । पुत्^६ कुक्षितं कसति गच्छ-
 ति । पुत्कसः^६ ॥ कान्तमिति तु शकटायनः ॥ * ॥ आः । इति कोप-
 पीडयोः ।

विद्यां मातरमाः प्रदर्श^७ नृपशूनं भिज्जामहे निस्त्रपाः ॥ * ॥
 ज्वलिति प्रयहे^८ । गां शक्नोति ॥ * ॥ समुपजोषमित्यानन्दे^९ । समुप-
 जोषं वर्तते ॥ उपजोषमिति निर्वाणनारायणः^{१०} ॥ * ॥ खोः कुत्सा-
 याम्^{११} । खोः कटं करोति ॥ * ॥ अठ । अव । अड । इत्येते भर्त्सने ।
 अठ करोतीत्यादि^{११} ॥ * ॥ आमिति प्रतिवचनावधारणयोः । आं किं
 मां ब्रवीषि । आं चिरस्य प्रतिबुद्धोऽस्मि ॥ * ॥ खरादिरिति संबोधन-
 भर्त्सनानुक्त्यापूरणप्रतिषेधेषु^{१२} यथासंभवं भवति^{१३} । अ अपेहि । आ

१ Pāṇ. iii. 1, 140.

२ Pāṇ. v. 2, 94.

३ Kanāda Sūtra, 1, 1, 5.

४ Kirāt. 11, 80.

५ प्रत्यक्षसंनिधवधारणपदार्थावि-
 पर्यासादि° D.

६ पुदिति° पुत्° पुत्कसः । चांडालः
 B. C. F.

७ [विद्या C.] मातरमा प्रदर्श C. F.

८ ज्वलिति° A. B. C. F.; °प्रयाहे D.

९ °इति सामन्दे D.

१० Thus A. B. C. F.; D. om. from
 उपजोष°

११ For the passage from खोः कुत्सा-
 यां B. C. F. read: खोस् अठ अवड
 [खोस् अवाठ C.; खोस अठ अवड F.]
 इत्येते भर्त्सने । खोः कटं करोति । अठ
 [अव C.] करोतीत्यादि । to which F.
 :dds अवड गच्छति ।

१२ °कंपापादपूरण° F.; °कंपापापू-
 रण° A.; °कंपापूरप्रति° D.

१३ भवति A.; यथासंभवतीति D.

एवं नु मन्यसे^१ । इ इन्द्रं पश्य । ई ईदृशः संसारः । उ उत्तिष्ठ । ऊ ऊषरे
 बीजं वपसि^२ । ए इतो भव । ऐ वाचं देहि^३ । ओ आवय^४ ॥ ऋ ऋ
 लृ लृ औ^५ । इत्येते मन्त्रस्तोभवचनाः ॥ आदियरूपात् कुं खुं गुं
 घुमित्यादयो ऽपि भवन्ति ॥

अहम् । शुभम् । कृतम् । पर्याप्तम् । येन । तेन । चिरेण । अन्तरेण ।
 ते । से । चिराय । अज्ञाय^६ । चिररात्राय । चिरात् । अकस्मात् ।
 चिरस्थ । अन्योन्यस्थ । मम । एकपदे । अये । प्रगे^७ । प्राङ्गे । ऐतौ ।
 रात्रौ । वेलायाम् । मात्रायाम् । इत्येते ऽहंप्रभृतयो यथाक्रमं प्रथ-
 मादिसुब्विभक्त्यन्तप्रतिरूपकाम्बन्धोवशाद् यथायथं न्यस्ताः^८ ॥ ८ ॥

उत्तरपूर्वान्यतरा अपरान्यौ^९ चेताराधरावुभयः ।

एद्युस्येते^{१०} ज्ञेया उभयद्युश्चापि विद्वद्भिः ॥ १० ॥

एद्युसन्ता एते चादयो भवन्ति । शेषं स्पष्टम् ॥ १० ॥

इत्थं तदानीं कथमः पुरस्तात्

सद्यो ऽधुनाद्येह परेद्यविकाः ।

पश्चादिदानीं परुतः परार्यै-

कथं सदाद्युः पुरतः^{११} सदं च ॥ ११ ॥

सद्य इति तत्त्वणे । असूत सद्यः कुसुमान्यश्लोकः^{१२} ॥ * ॥ पश्चादिति

१ मन्यते A. ; आ एवं मन्यसे । F.

२ वर्षति D.

३ ऐ पासं देहि A. ; om. D.

४ औ औ आवय F.

५ ए ऐ F. ; लृ पे ऊ (? औ) D. ; ए उ
 (औ ?) C.

६ चिराहायं F.

७ Om. A.

८ न्यस्ताः F.

९ A. om. अपर.

१० एद्युस एते F.

११ परार्थैकधासदा^० C.

१२ Kum. S. 3, 26.

प्रतीचीचरमयोः^१ । पश्चादस्ताद्विः । पश्चाद्याति ॥ * ॥ द्युरिति वासरे ॥
 तथा च^२ श्रीभोजः । द्युर्दिनमिति^३ ॥ यथा । द्युस्यद्वी द्योतते कथम् ॥
 गगनेऽप्ययम्^४ । असान्तमिति वररुचिः । नपुंसकमित्यन्ये^५ ॥ * ॥
 सदमिति सदा । इत्यस्यार्थे । यथा । भुजंगमस्येव मणिः सदंभाः ।
 सततप्रभ इत्यर्थः ॥ शेषं स्पष्टम् ॥ * ॥ पुरस्तादित्युपलक्षणम् । सूत्र-
 निपातिता अधोऽधस्तादित्यादयो ज्ञेयाः^६ ॥ ११ ॥

सुचकृत्वस्त्रातस्त्रदाकामर्हिधैधाः
 स्तादाह्येनात्साञ्चिडाः स्युर्धमुञ्जथाः^७ ।
 शस्वततुम्णाम्क्लादयश्च प्रसाक्षाद्-
 आद्यूर्यादिश्चाव्ययीभावयुक्तः^८ ॥ १२ ॥

तद्धितादिप्रत्ययाः^९ सुजादयश्चादिगणे भवन्ति ॥ सुच् । द्विः
 करोति । त्रिः पचति ॥ * ॥ कृत्वस्^{१०} । पञ्चकृत्वोऽधीते ॥ * ॥ चा । देवत्रा
 कृतम् । देवत्राकृत्य गतः ॥ * ॥ तम् । अतः । ततः । अन्ततः । कुतः । एते^{११}
 पञ्चम्यर्थाः । पञ्चम्यर्थस्योपलक्षणम् ॥ अतः कारणोपदेशनिर्देशयोः^{१२} ।
 अतो गुणात्सर्वजनः पूजयति । अतो गतः ॥ तत आदिकथान्तरप्रश्ना-
 नन्तर्येऽपि^{१३} । ततः प्रयातो भानुदत्तः । आदौ गत इत्यर्थः । ततः

१ प्रतिबिम्बरयोः C.; D. corr. प्रती-
 चीपृष्ठयोः.

२ तथापि A

३ दुर्दिनं A.

४ °कथं गगने पि । D.

५ सांत इति वरं B. C.; असान्त
 इति° इत्यन्यः F.; D. om. from असान्त°

६ Cf. Pāṇ. V. 3, 39-41, where पु-
 रस् । अधस् । अवस् ॥ पुरस्तात् । अध-
 स्तात् । अवस्तात् । अवरस्तात् ॥ are
 given.

७ °क्ताञ्चिडाः° B. C. F.; °साञ्चि-
 डाचधमुञ्जथाः° A.; °चिडाचो धमुञ्जथाः°
 E. and D. a. m.

८ °स्तादाद्यूर्याभावयुक्तः । B.

९ अतद्धितादिप्रत्ययः D.

१० कृत्वमुच् C.

११ एते च B. C.

१२ वारणो° D.; कारणोप° C.

१३ °प्रश्नान्तर्येषु । B. C. F.

कथयति । ओदमं भुक्त्वा ततो मोदकान्भक्षयन्ति^१ ॥ अन्ततः शासनावयवे
 संभावनायां च ॥ किञ्चिदप्यधीष्व^२ । अन्ततः पूजां प्राप्स्यसि ॥ गुणवान् ।
 अन्ततश्च मे दास्यसि ॥ कुतः प्रअनिङ्गवयोः^३ । कुत आगच्छसि । कुतो
 मे हिरण्यम् ॥ अर्जुनतो ऽभवन्देवाः^४ ॥ उरस्तः । उरसैकदिक्^५ ॥ * ॥
 च । यत्र । तत्र ॥ * ॥ दा । सर्वदा ॥ * ॥ काम् । किंतराम् ॥ * ॥ हिं ।
 एतर्हि ॥ तर्हीति विशेषे ऽपि । बलवानर्जुनः^६ कृष्णस्तर्हि बलवत्तरः ॥ * ॥
 धा । पञ्चधा ॥ * ॥ एधा^७ । देधा ॥ * ॥ स्नात् । प्रागग्रामात्^८ ॥ * ॥
 आहि । उत्तराहि यामात् ॥ * ॥ एन^९ । पूर्वेण ग्रामम् ॥ * ॥ आत् ।
 उत्तराद्ग्रामस्य ॥ * ॥ सात्^{१०} । भस्मसात् स्यात् । भस्मसात्कृत्य ॥ * ॥
 च्चि । शुक्लीभवति ॥ * ॥ डा^{११} । पटपटाकरोति ॥ * ॥ धमुञ् । द्वैधं^{१२}
 वर्तते ॥ * ॥ था । इत्याकारप्रसङ्गो द्रष्टव्यः ॥ था । यथा ॥ * ॥ आ ।
 दक्षिणा यामात् ॥ * ॥ श्म् । अल्पशः । द्विशो देहि ॥ * ॥ वत् । राज-
 वत्^{१३} ॥ * ॥ तुम् । कर्तुम् ॥ * ॥ एम् । भोजं भोजं व्रजति^{१४} । चूर्णपेधं
 पिनष्टि ॥ * ॥ क्त्वा । कृत्वा ॥ तदादेशो ऽपि ल्यो^{१५} याह्यः । प्रकृत्य ॥
 आदियहणात् केकेन्यतवैलेत्यादयो^{१६} ऽन्ये ऽपि द्रष्टव्याः ॥ * ॥ प्रसाचा-
 दादीति । आदिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । तत्र प्रादिर्वच्यमाणो

१ भक्षयति B. C. ; भक्षयसि D.

२ अधीते C.

३ अनिङ्गवयोः C.

४ अर्जुनतो भवान्देवः । D.

५ Om. D.

६ तर्हीति पूर्ववत् । विशेषणै बल० D.

७ एकधा F., and corr. D.

८ प्राक् ग्रामस्य D. ; F. adds पुर-
 सात् before प्राग् ; cf. Pāṇ. v. 3, 30.

९ एनम् C

१० क्सात् B. C. F.

११ डाच् A. ; cf. Pāṇ. v. 4, 57.

१२ द्वैधं D.

१३ C. adds पुत्रवत् ; D. भानुवत्.

१४ C. D. om. one भोजं.

१५ यो A. ; ल्यप् F. ; om. B. C.

१६ केकेनत० A. B. C. ; केकेनवैलेत्वा-
 दयो F. ; कोकेतप्तव० D. ; cf. Pāṇ. iii.
 4, 14.

विंशतिशब्दको^१ गणश्चादिसंज्ञो भवति । तत्रास्य प्रादिसंज्ञा धातु-
संपृक्तस्यैव नान्यत्र । चादिसंज्ञा^२ तु सर्वत्र स्वरूपनिबन्धना स्यात्^३ ।
यथा । साधुर्देवदत्तो मातरं प्रति । मातरमभीत्यादावेवं प्रयुक्तिः ।
एष कर्मप्रवचनीय इति पाणिनीये प्रसिद्धः^४ ॥ प्राचार्यः । निष्कौशा-
न्निरित्यादौ नामसमासे गतिसंज्ञः^५ । कुगतिप्रादय एव^६ पाणिनीयव-
चनात् ॥ * ॥ साच्चादादिरपि वक्ष्यमाणो गणः । तस्य केवलस्यापि
चादित्वम् । करोति साच्चाच्चैत्र इत्येवं प्रयोगः ॥ * ॥ ऊर्थादिरपि
तथा ॥ * ॥ अव्ययीभावस्य चादित्वे तस्य प्रयोञ्ज्यम् । उपपयस्कारः^७ ।
उपकुञ्जमन्यः । अभ्यग्निमन्य^८ इत्यादौ स्यादेशमुमागमप्रतिषेध^९ इति
वामनः ॥ शाकटायनः^{१०} पुनराह । अव्ययीभावस्याव्ययत्वे स्वल्पमेव
प्रयोजनम् । दोषास्तु बहवः । तथा हि । उपकुञ्जमन्यम् । उपमणिकं-
मन्यमित्यत्र खित्यर्द्धिषतस्याजनव्ययस्येति^{११} मुम्प्रतिषेधः^{१२} प्राप्नोति ।
यथा । दोषामन्यमहः । दिवामन्या रात्रिरिति । उपकुञ्जोभूतमित्यत्र
च्चौ चानव्ययस्येति । ईत्वप्रतिषेधश्च । यथा । दोषाभूतमहः । दिवा-
भूता रात्रिरिति ॥ उपाग्निकमित्यत्र कादिश्चाव्ययस्येति ॥ अक् च ।
यथा । उच्चकैः ॥ पाणिनिरपि स्वरादिगणात् पृथगव्ययीभावस्येत्य-
व्ययसंज्ञानिमित्तं सूत्रं^{१३} कुर्वन् रुग्निधिर्मुखस्वरूपचारनिषेधाविति
त्रितयमेवाव्ययसंज्ञानिबन्धनं नान्यदिति प्रतिपादयति ॥ दुर्गस्तु ।

१ विंशतिगणो B.

२ प्रादिसंज्ञा तु संपृक्तं दादिसंज्ञा C.

३ निबन्धनात्स्यात् C.

४ Pān. i. 4, 83.

५ गतिसंज्ञा: D.; om. A.

६ गति° A.; इति for एव F.; Pān.

II. 2, 18.

७ उपपयःकारः B. C. F.

८ अत्यप्रिमन्य B. D.; om. F.

९ स्यादेशमुमागम° C.; स्यादेशमा-
गम° A. B.; सादेशमुमा° F.

१० Om. A.

११ ऽर्द्धिषतो जनाब्ज° D.; ऽर्द्धिषतस्या-
न्य° A. B. C. F.; cf. Pān. vi. 3, 67.

१२ मुम्प्र° C.; मुम्प्रति° B.

१३ Pān. I. 1, 41.

अव्ययाच्चेति^१ लुकि सिद्धे ऽन्यस्मात्तुगिति यद्वचनं^२ तज्ज्ञापयति । अव्य-
यीभावस्याव्ययत्वं नास्तीति ॥ १२ ॥

आस ब्रूहिनयाति पश्यतयुतौ यात्यादहौ वर्तते

स्यादातङ्कनवर्तते भवतयो मन्ये ऽस्तु नास्त्यस्मयः ।

आदङ्कैह्यसि पूर्यते ऽस्ति भवतू शङ्के तथा विद्यते

पश्याहाविह कीर्तितौ मतिमता संख्ये^३ निपाताह्वये ॥ १३ ॥

तिङ्कन्तप्रतिरूपका एते चादिसंज्ञा भवन्ति । निपाताव्ययसंज्ञास्तु^४
मतान्तरे ॥ आस । इति बभूवार्थे । लावण्य उत्पाद्य^५ इवाम यत्रः ॥
वामनस्तु । अस^६ दीप्यादानयोश्चेत्यस्य साधयति ॥ वल्लभस्य तु ति-
ङ्कन्तप्रतिरूपको निपात इति न संमतम् । तादृशस्यैव तिङ्कन्तस्याभा-
वात् ॥ * ॥ ब्रूहि । इति प्रेषानुज्ञावसरेषु । ब्रूहि ब्राह्मणाः^७ ॥ * ॥ न
याति । इति न शक्यत इत्यर्थे । इदं तु कर्तुं न याति ॥ * ॥ पश्यत । इति
पूजास्वर्ययोः । पश्यत माणवको भुङ्के । पश्यत शिशुरपि विद्वान् ॥ * ॥
याति । इति शक्यत इत्यर्थे । इदमेव कर्तुं याति ॥ * ॥ आदह । इति
हिंसोपक्रमकुत्सनेषु । आदहारीन् पुरंदर^८ । आदह भक्तस्य भोज-
नाय । कुर्वादह यदि करिष्यसि ॥ * ॥ वर्तते । इति सोऽसुष्ठनाङ्गसं-
रणे^९ । वृद्धास्तेन विचारणीयचरितास्तिष्ठन्तु ऊं^{१०} वर्तते ॥ * ॥ स्था-

१ अव्ययत्वेन A., Kātantra II. 4, 3
and 4.

२ यदाह F.

३ संघे E.; संखे D.

४ निपाताव्ययशब्दास्तु A.

५ लावण्यमुत्पाद्य A.

६ आस D.; Vām. 5, 2, 29.

७ ब्राह्मण F.; D. om. this example.

८ आदहारात् C.; आदहारीत्
पुरंदरः F.

९ सोऽसुष्ठनागं C.

१० विचारणाय च C.; °चरितास्ति
स्वं नु दं D.

दित्यनेकान्ते । स्याद्वादिनो^१ जैनाः । स्यान्न तत्स्यादपि स्यादिति^२
 पञ्चान्तरसंभावनादावपि ॥ * ॥ आतङ्क । इति कुत्साविनाशयोः ।
 आतङ्कचोरं^३ दधिभवनाय ॥ प्रतिग्रहेऽपि शाकटायनः^४ ॥ * ॥ न
 वर्तते । इत्यमङ्गलप्रतिषेधे । समराभिमुखे पत्यावश्रुनिपातो^५ न वर्तते
 तस्याः ॥ * ॥ भवति । इति सत्तायाम् । भवति नाम तत्रभवान् वृषलं
 याञ्जयिष्यति ॥ * ॥ मन्ये । इति वितर्के । मन्ये मार्तण्डगृह्याणि पद्मान्युद्ध-
 र्तमुत्सुकः ॥ * ॥ अस्तु । इति निषेधासूयाङ्गीकारयोः । अस्तु सान्ना^६ ॥
 असूयापूर्वेऽङ्गीकारे^७ । अस्तुकारः । एवमस्तु को नाम दोषः ॥ * ॥
 नास्ति । इति सत्तानिषेधे । नास्तिवादभूरो^८ नास्तिकः ॥ * ॥ अस्मि ।
 इत्यस्मदर्थानुवादे । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनवेशाः क्लेशाः^९ ॥ अह-
 मित्यर्थेऽपि^{१०} । उडुपेनास्मि सागरम् ॥ * ॥ आदङ्क । इत्यातङ्कवत् ॥ * ॥
 एहि । इति प्रहासादौ^{११} । एहि मन्ये रथेन यास्यसि । एहि न त्वया
 सह जल्पिष्यामि ॥ * ॥ असि । इति त्वमित्यर्थवाक्यालंकारयोः^{१२} ।
 वेत्यसि पार्थिव त्वमसि^{१३} सत्यमभ्यधाः ॥ भोजस्तु युष्मदर्थानुवादे ।
 यदपूपुजस्त्वमसि पार्थ मुरद्विषमिति^{१४} प्राह ॥ * ॥ पूर्वते । इति निषेधे ।
 पूर्वते प्राणायामेन^{१५} ॥ * ॥ अस्ति । इत्यसृग्धनसत्तासु^{१६} । आस्तेयं

१ स्याद्वादिनो B.

२ ? स्यान्नतं स्यादपि स्यादिति । A.;
 स्यान्न तत्स्यादितिपि स्यादिति C.; स्या-
 न्ततां स्यान्ततां स्यादपि स्यादिति D.

३ आतङ्ककचार C.

४ शाकं । D.

५ * अश्रुपातो F.; * निपातो C.

६ सान्ना F.; नामा C.

७ A. adds च.

८ वादसूरो A. B. D.

९ Cf. Böhtl.-Roth, s.v. अभिनवेश.

१० अहमित्यावपि F.; Ragh: 1, 2.

११ प्रसादौ B.

१२ अर्थवाक्यालंकारं A.; अर्थवाक्य-
 लंकारयोः D.

१३ पार्थिवस्त्वमसि A.B.C.D.; Vām.
 5, 2, 82.

१४ Siṅ. 15, 14 त्वमिह पार्थ मुरद्वितं ed.

१५ प्राणायामेन B. C. F. and orig. D.

१६ ?? इत्यसृग्धनं B.D.F.; *सृग्धनं
 C.; *सृग्धनं ? A.; *सत्तासु D. [a
 अस्ति = अस्ति (? based on wrong read-
 ing आस्तेयं for आस्तेयं); b. धने in
 अस्मित].

चर्मभाजनम्^१ । अस्ति परलोके मतिरस्येत्यास्तिकः^२ ॥ * ॥ भवतु ।
इत्यस्तुवत् ॥ * ॥ शङ्के । इति वितर्के । शङ्के शशाङ्को ऽयम् ॥ * ॥ वि-
द्यते । इति भवत्यर्थे ॥ * ॥ पश्य । इति पश्यतवत् ॥ * ॥ आह । इत्युवा-
चार्थे । अथाह वर्णी विदितो महेश्वरः^३ ॥

एते चोच्चावचेष्वर्थेषु निपतन्तीति निपाताः^४ । तत्र।

के ऽप्येषां द्योतकाः के ऽपि^५ वाचकाः के ऽप्यनर्थकाः ।

आगमा इव के ऽपि स्युः संभूयार्थस्य साधकाः ॥

तत्र द्योतकाश्चवाहाहैवादयः । वाचकाः शश्वत् कुवित्^६ प्राङ्गे प्रग
इत्यादयः । अनर्थकाः कमीमिदित्यादयः । संभूयार्थस्य साधका न ह
वै^७ न खलु मास्तेत्यादयः ॥ १३ ॥

स्वःसायंसमया दिवा पुनररं कामं प्रकामं बहिर-

दोषास्यो निकषान्तरासनुतरो नक्तं नमोभूयसः ।

अन्तःप्रातरसांप्रतं धरमृते साक्षात् सनत् साचयः

सत्यं मङ्गु विहायसाशुसहसा प्रायः स्वयंसंवतः ॥ १४ ॥

स्वरिति स्वर्गपरलोकयोः । स्वः सुखयति । एहि जाये खरारो-
हाव । स्वः संजानीते । स्वः सृहयति । खरागच्छति । कायेव या
स्वर्जलधेर्जलेषु^८ । स्वर्वसतीति । स्वर्यातस्य ह्यपुत्रस्य ॥ आदित्यशर्मणो-
रित्येके ॥ * ॥ सायं दिनावसाने । सायं संयमिनस्तस्य महर्षेर्महिषी-
सखः^९ ॥ * ॥ समया । इति समीपमध्ययोः । त्वां समयास्ते । यामं

१ ?; धर्मभाजनं A.; चर्मभ्यजनं B.C.;

चर्मवाजलमस्ति । D.

२ मतिस्वास्तिकः A. F.

३ Kum. S. 5, 65.

४ Yāska N. 1, 4; B. C. F. om. तत्र.

५ केचिद् B. C. F.

६ क्वचित् D.

७ सार्थकाः A.; °न ह वै D.

८ Śiṣup. 3, 35.

९ Raghuv. 1, 48.

समयास्ते । ग्राममध्य इत्यर्थः ॥ आदित्वापरोचयोरित्येके^१ ॥ * ॥
 दिवा । इति दिनार्थे । दिवाकरः ॥ * ॥ पुनरिति भूयोऽर्थविशेषयोः^२ ।
 पुनरुक्तं वचः । किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ॥ * ॥ अर-
 मिति शैश्वे । अरं पचति^३ ॥ * ॥ काममिति स्वाच्छन्द्येऽनिच्छाङ्गी-
 कारे^४ च । कामं भुङ्क्ते । कामं चाम्यतु यः चमी ॥ * ॥ प्रकाममित्यति-
 शये । प्रकाममप्रीयत यज्वनां प्रियः^५ ॥ * ॥ बहिरित्यन्तःप्रत्यनीके ।
 बहिर्विकारं प्रकृतेः पृथग्विदुः^६ ॥ * ॥ दोषा । इति रात्रौ । दोषाम-
 न्यमहः ॥ * ॥ ह्यः । इत्यतीतेऽङ्गि । ह्यस्तनः ॥ * ॥ निकषा । इति समीपे ।
 विलङ्घ्य लङ्कां निकषा हनिष्यति^७ ॥ * ॥ अन्तरा । इति मध्यविना-
 र्थयोः । अन्तरा त्वां च मां च^८ कमण्डलुः । त्वामन्तरा तामरसायता-
 च्छि ॥ * ॥ सनुतरित्यन्तर्धाने । सनुतश्चैरो गच्छति ॥ हिंसानुबन्धपूर्वाङ्गेषु
 शाकटायनः ॥ * ॥ नक्तमिति रात्रौ । नक्तंचरः ॥ * ॥ नमः । इति
 पूजायाम् । नमोऽस्तु वर्धमानाय ॥ * ॥ भूयः । इति पुनरर्थे । भूयः
 पचति ॥ * ॥ अन्तरिति मध्ये । अन्तर्वाप्यश्चिरमनुचरो राजराजस्य
 दध्यौ^९ ॥ * ॥ प्रातरिति प्रत्यूषे । प्रातरेव समुत्थाय ॥ अस्तनेऽपि ॥ * ॥
 असांप्रतमित्यन्याये । संप्रत्यसांप्रतं वक्तुमुक्ते मुसलपाणिना^{१०} । विषवृ-
 चोऽपिसंवर्धस्वयं केत्तुमसांप्रतम्^{११} ॥ युक्ते सांप्रतमित्यमरसिंहः^{१२} ॥ * ॥
 परमिति किंत्वर्थे । गुणवानसि^{१३} परमहंकारी ॥ * ॥ च्छते । इति वर्जने ।

१ आदित्वापरो० F.

२ ०विशेषण्योः० D.; भूयोविशेष-
योः B. C. F.

३ पतति F. and C.

४ ०निष्ठांगीकारे B.

५ Sisup. 1, 17.

६ Sisup. 1, 33.

७ Sisup. 1, 68.

८ त्वां मां च F.

९ Megh. 3.

१० वक्तुमुक्ते० D.; वक्तुं युक्ते० C.;
०मुशल० A. D.

११ Kum. S. 2, 55.

१२ D. F. om. from युक्ते iii. 5, 11.

१३ गुणावानपि A.

च्छते कृशानोर्न हि मन्त्रपूतम्^१ ॥ * ॥ साक्षादिति प्रत्यक्षतुल्ययोः ।
 साक्षाद्द्रष्टा साक्षी । इयं साक्षात्सखीः ॥ * ॥ सनदिति नित्ये । सनत्कु-
 मारः ॥ मान्तं तु नुतिपरिचाणचिरंतनहिंसाकल्पननिर्भर्त्सनेषु^२ शा-
 कटायनः ॥ * ॥ साचि । इति तिर्यगर्थे । साचि लोचनयुगं नम-
 यन्ती^३ ॥ * ॥ सत्यमिति प्रअप्रतिषेधसत्येषु^४ । सत्यं करोषि ॥ ननु कि-
 मर्थमिदम् । सत्यम्^५ ॥ सत्यं हारि नितम्बिनीकुचयुगं सत्यं मनोज्ञाः
 त्रियः ॥ * ॥ मङ्गु । इति शैघ्ये । मङ्गुदपाति परितः पटलैरलो-
 नाम्^६ ॥ * ॥ विहायसा । इति वियदर्थे । विहायसा रम्यतमं^७ विभा-
 ति ॥ * ॥ आशु । इति शैघ्ये । आश्रपेहि मम सीधुभाजनात्^८ ॥ * ॥
 सहसा । इत्याकस्मिकाविमर्शयोः^९ । दिवः प्रसूतं^{१०} सहसा पपात ।
 सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम्^{११} ॥ * ॥ प्रायः ।
 इति बाहुल्ये । प्रायः स इह नेष्यति^{१२} ॥ * ॥ स्वयमित्यात्मनेत्यर्थे ।
 स्वयं प्रदुग्धेऽस्य वसूनि मेदिनी ॥ चन्द्रस्वात्मानमित्यर्थे^{१३} ॥ * ॥ संव-
 दिति वर्षे । संवत्सरः । संवत्तृतीये ॥ १४ ॥

उच्चैर्नीचैरवश्यं सपदि बलवतः प्रादुराविः पुरस्तात्-

तूष्णीं जोषं निकामं युगपदनिशमः १४ साम्यभीष्टां स-
 नोषाः ।

१ Kum. S. I, 52.

२ ? मातन्तु तिनुपरि° A.; मातमिति
 तु परि° D.; मातं तु नतिपरि° F.;
 निर्भर्त्सनेष्विति A. D.; Prof. Aufrecht
 would refer these meanings to some
 other word.

३ Kirāt. 9, 44.

४ प्रअप्रतिषेध° F.

५ Om. D.

६ Śiṣup. 5, 37.

७ रम्यतरं F.

८ शीधु° B. F.; साधु° C.

९ °आकस्मिकावि° C.

१० प्रसूतं C.

११ Kirāt. 2, 30; Böhtl. Sp. 6970.

१२ सह नेष्यति A.

१३ F. adds ऽपि; D. om. from चन्द्र°.

१४ युगपदमनिशः C.

रोदस्योर्भूर्भुवस् कं ऋटिति पुरतसो ऽतीव सुष्ठु प्रसख्य-
 द्राक् स्राग् मिथ्या वृथा शं कु मिथुनमृधको ऽङ्गा ऽञ्जसा-
 ऽद्यो मनाकः १ ॥ १५ ॥

उच्चैः । नीचैरिति महदल्पयोः । उक्तदृष्टिदृष्टयोरिति शाकटा-
 यनः । किं पुनर्यस्तथोच्चैः २ । नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्र-
 मेण २ ॥ * ॥ अवश्यमिति निश्चये । अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि
 विषयाः ३ ॥ * ॥ सपदि । इति वर्तमानतत्क्षणशीघ्राथेषु ४ । सपदि विपदो
 विदद्देशमस्वनर्गलवृत्तयः ५ । सपदि मुकुलिताचीं रुद्रसंरम्भभीत्या ६ ।
 सपदि प्रदहत्युपेक्षितो ऽग्निः ॥ * ॥ बलवदित्यतिशये ७ । बलवदपि
 शिञ्जितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ८ ॥ * ॥ प्रादुरिति नामप्राकाशयोः ९ ।
 विष्णोर्दश प्रादुर्भावाः । मत्स्यकर्मादीनि दश नामानीत्यर्थः १० ॥ प्रा-
 दुरासीत् ॥ * ॥ आविरिति प्राकाशे । आविर्भूतप्रथममुकुलाः कन्द-
 स्त्रीस्नानुकच्छम् ११ ॥ * ॥ पुरस्तादित्ययत् इत्यर्थे । रत्नच्छायाव्यतिकर
 इव प्रेक्ष्यमेतत् पुरस्तात् १२ ॥ * ॥ तूष्णीमिति मौने । राजन् राजसुता न
 पाठयति मां देव्योऽपि तूष्णीं स्थिताः १३ ॥ * ॥ जोषमिति सखमौनयोः ।
 जोषमास्ते जितेन्द्रियः । जोषमास्त्व १४ ॥ ज्योषमिति १५ शाकटायनः ॥ * ॥
 निकाममित्यतिशये । निकामं चामाप्नुः ॥ * ॥ युगपदित्येककालार्थे ।

१ मिथुनमृधगङ्गाज० F.

२ Megh. 17 and 106.

३ Bhartrih. ३, 13.

४ वर्तमानक्षण० F.; ०शीघ्राथे A.;

इति तक्षणशीघ्रावयोः D.

५ ०वेसस्त्व [न supplied] गर्गलवृत्तयः
 A.; D. om. this example.

६ Kum. S. 3, 76.

७ इति सुपुथे C.

८ ०प्रत्ययचेतः A.; Śakunt. 2.

९ ०प्राकाशयोः A. B.

१० मत्स्यकर्मादीनीत्यर्थः C.

११ Megh. 22.

१२ Megh. 15.

१३ Aufr. Śārng. P. sub Hanūmat;
 Khaṇḍaprasasti (Paṇḍ. vi.) śl. 119.

१४ जोषमास्ते C.; जोषमास Kshir.

१५ स्त्रीषमिति A.; स्त्रीषमिति D.

तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन तावत्^१ ॥ क्रियासमभिहारेऽपि ॥ * ॥ अनि-
शमिति सातत्ये । यत्रानिशं^२ कीर्त्यते ॥ * ॥ सामि । इत्यर्धकुल्लघोः ।
सामिसंमीलिताची^३ । सामिकृतमकृतं स्यात् ॥ * ॥ अभीक्ष्णमिति पौनः-
पुन्यसातत्ययोः । अभीक्ष्णमास्फालयतीव कुल्लम्^४ । अभीक्ष्णं वक्ति ॥
नित्यमिति । सदा सदिति । अजस्रं संततमिति^५ सातत्ये कश्चिदाह ॥ * ॥
सना । इति नित्ये । एष धर्मः सनातनः ॥^६ तान्तमपि ॥ * ॥ उषा ।
इति रात्रौ । उषातनो वाद्युः ॥ * ॥ रोदसी । इति द्यावापृथिव्यर्थे ।
द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ रोदसी रोदसीति च^७ ॥ * ॥ ओमिति ब्रह्म-
वाचि । ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ॥ * ॥ भूर्भुवः । इति पृथिव्यन्तरिक्षयोः ।
भूर्लोको भुवर्लोक ॥ भुवसश्च महाव्याहृतेरिति^८ रेफो भवति ॥ * ॥
कमिति वारिमूधसुखनिन्दाव्योमसु^९ । कंजं पद्मम् । कंजाः केशाः ।
कंयुः । कंदर्पः । कंगामिनः खगाः ॥ * ॥ झटिति । इति शैश्वे । आ-
नीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः^{१०} ॥ झगितोत्य-
पि^{११} केचित् ॥ तरसोदितासजल्लेध्विति^{१२} लक्ष्यात् तरसापि ॥ तूर्णं
द्रुतं क्षिप्रं शीघ्रं लक्ष्विति क्रियाविशेषणम्^{१३} ॥ * ॥ पुरतः । इत्ययत्
इत्यर्थे । नीरसतरुरिह विलसति^{१४} पुरतः ॥ * ॥ अतीव । इत्यतिशये ।
अतीव शोभते ॥ * ॥ सुष्ठु । इति प्रशंसानिर्भरयोः । सुष्ठूक्तम् । सुष्ठु

१ Ragh. 5, 68.

२ यन्नाऽनिशं F.

३ Kshir. add. जगौ. He has both examples.

४ Thu. MSS.; *तोभकुल्लं Kshir.

५ नित्यं नित्यदासदित्यजगं संतत-
मिति B.; नित्यदासदित्यजस्रं D.

६ Man. 4, 138; Böhtl. Sp. 6732;

*सातमपि A.; तातमपि C.

७ Cf. Hema b Abhidh. 938.

८ Cf. Pāṇ. viii. 2, 71.

९ मुख for सुख B. D.; D. om. व्योम.

१० Ratnāv. p. 291, 6; Böhtl. Sp. 3028.

११ झगित्यपि F.

१२ *जलसेध्विति B.; *सोदितासज-
लसेध्विति C.; तरसेर्द्रता जल्लेध्विति A.

१३ A. om. from तूर्णं. Probably a
gloss from Kshirasv. on A. K. iii. 5, 2.

१४ विवसति B. C.

विभाति ॥ * ॥ प्रसङ्ग । इति शीघ्रार्थे वृट्कार्थे च । प्रसङ्ग सिंहः किल तां चकर्ष^१ । प्रसङ्ग वित्तानि हरन्ति चौराः ॥ * ॥ द्राक् । स्वागिति^२ शैघ्रे । द्वाग्भिद्रुतं कातरैः । स्वाक्^३ सरन्थभिसारिकाः ॥ * ॥ मिथ्या । इत्यसत्ये^४ । मिथ्यावादिनि दूति ॥ अनव्ययोऽपि । यथा । निर्मित्यः^५ ॥ * ॥ वृथा । इति विफलाविध्योः । प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात्^६ । प्रातिभावं वृथादानमाच्चिकं सौरिकं च यत्^७ ॥ * ॥ श्रमिति दुःखोपश्रमे । शंकरः । शंभुः^८ ॥ * ॥ कु । इति कुत्सेषदर्थयोः । शास्त्रं कापयघट्टनम्^९ । पयः पूर्वं सनिःश्वासं^{१०} कवोष्णमुपभुञ्जते ॥ पापार्थेऽपि ॥ * ॥ मिथुनमिति द्वौ द्वावित्यर्थे । मिथुनं रमन्ते^{११} ॥ * ॥ अश्रद्धगिति सत्ये । अश्रद्धवदन्ति विद्वांसः ॥ वियोगशीघ्रसामीप्यलाघवेऽश्रित्यन्ये^{१२} ॥ * ॥ अद्भु । इति स्फुटार्थावधारणयोः ॥ आराधितोऽद्भु मनुरप्सरोभिः^{१३} ॥ मत्यतिशययोरित्येके^{१४} ॥ * ॥ अञ्जसा । इति तत्त्वशीघ्रार्थयोः^{१५} । वत्सञ्जसा मुनीश्वरः । सुतनु कथय कस्य व्यञ्जयन्त्यञ्जसैव^{१६} ॥ * ॥ अत्रः^{१७} । इति बहिरित्यर्थे । अत्रो^{१७} गच्छति ॥ * ॥ मनागिति स्तोके । यस्मिन्मनागपि नवाम्बुजपत्रगौरी^{१८} ॥ १५ ॥

१ Raghuv. 2, 27.

२ आगिति A. C. F.

३ आक् A. C. F.; आक् D.

४ D. F. add: मिथ्या पृथ्वीश्वर न कथयाम्येष विद्वेषिषेः [°पेषः D.].

५ अन(य suppl.)योपि यथा । निर्मथ्यः । A.; अनवायेऽपि । यथा निर्मिथ्या । B. C.; D. om. from अनव्ययो.

६ Raghuv. 2, 34.

७ Man. 8, 159.

८ शंभुः A.

९ शास्त्रे कापयघट्टने C.; शास्त्र-कापय° F.

१० पूर्वमनिः° B. D.; cf. Ragh. 1, 67.

११ रमते B. F.; न रमते C.

१२ वियोगसामीप्य° D.

१३ Śiṣup. 3, 42.

१४ ? मथ्याऽतिशयोरपि F.; भव्या-ति° (orig. भव्यति°) C. D.

१५ तत्त्वदीर्घयोः C.

१६ व्यञ्जयत्यञ्जसैव B. F.; व्यञ्जसैव C. B. C. F. add स्त्रीलिङ्गो (त्रिलिङ्गो C.)

°प्ययं यथा समञ्जसमिति ।

१७ अघ इति° अधो D.

१८ तवांबुज° B. C. F.; °गौरी° A.

मिथुर्मिथो विष्वगुपांशु ताजग्-

मनश्चनः१ प्रेत्य मिथः शनैसः२ ।

मुधाऽन्वगीषच्चिरमो मृषास्तं-

धिगानुषक् स्वस्ति पुरोऽस्र३ इद्धाः ॥ १६ ॥

मिथुरिति द्वौ द्वावित्यर्थे^४ । मिथुर्मन्त्रयेते^५ ॥ उकारान्तमथनृ
तार्थे^६ केचित् ॥ * ॥ मिथो । इति रश्चः सहा र्थयोः । मन्त्रयन्ते मिथो ॥
विरहान्योन्यार्थयोरपि^७ ॥ * ॥ विष्वगिति समन्ततोभावे । कक्षाचितौ
विष्वगिवागजौ गजौ^८ ॥ * ॥ उपांशु । इत्यप्रकाशोच्चारणरहस्ययोः ।
जपतः सदा जपमुपांशु वदनमभितो विसारिभिः^९ । परिचेतुमुपांशु
धारणां कुश्रपूतं प्रवयास्तु विष्टरम्^{१०} ॥ कथमुपांशुवचः । उपचारा-
द्भविष्यति^{११} ॥ * ॥ ताजगिति^{१२} शैष्ट्ये । ताजग् जरामृत्युरुजा जय-
न्ति^{१३} ॥ * ॥ मनः । इति नियमे । मनो वर्तते^{१४} । नियमो^{१५} वर्तत
इत्यर्थः ॥ * ॥ चनः । इत्यस्त्रनाम ।^{१६} चनो दधिष्व पचतोत सोमम् ॥
अद्धायामिति श्रीवसुक्तः^{१७} ॥ * ॥ प्रेत्य । इति भवान्तरे । अन्यो धनं

- १ तोजग्मतश्चतः F
२ शनैर्मुधाः । किमन्वगी० D.E.
३ स्व A. ; स्र B.
४ °इति द्वावित्यर्थे C.
५ मंचयते B. D. ; मंचयते F. ; मं-
चायते तु C.
६ °अवृत्तार्थे C. ; अवपतार्थे B.
७ विहीन्यो० C.
८ Kirāt. 1, 36.
९ Kirāt. 12, 8 ; D. has only उपांशु
जपति ।
१० Raghuv. 8, 18.

- ११ उपांशुवधः A. ; °उपांशुवधः० (F)
D. F. ; B. C. om. from कथमु०.
१२ तोजगिति F.
१३ ? ताजकुञ्जरा० A. ; ताजगतजर-
मृत्यु० B. ; ताजकपचति । D. ; तोजक्
पचति । तोजक् मृत्यु० F.
१४ मत इति० मतो वर्तते F.
१५ Thus MSS. ; D. orig. नियमे.
१६ चनस्कुत्वंननाम B. ; वनस्कुत्वे ।
ननाम C. ; चतस्कुत्वा । ननामचतो० F. ;
the example is Rgv. x. 116, 8.
१७ Thus A. ; श्रीवसुक्तः B. ; श्रावसुक्तः
C. ; D. F. om. from अद्धा०

प्रेत्यगतस्व भुङ्क्ते ॥ अमुत्रशब्दस्याप्यत्र पाठो द्रष्टव्यः^१ ॥ * ॥ मिथः । इति
 रहोऽन्योन्यार्थयोः । तथापि वाचालतया युनक्ति मां मिथस्त्वदाभा-
 षणलोलुपं मनः^२ ॥ * ॥ शनैरिति क्रियामान्ये । शनैः^३ शनैर्ददात्येष
 पादौ भूतानुकम्पया^४ ॥ * ॥ मुधा । इति निष्फले । प्रीतिकरण^५ इत्य-
 न्ने । किं पौलोमि मुधा क्रुधा^६ मयि न तु स्वप्नेऽपि ते विप्रियम् ॥ * ॥
 अन्वगित्यानुकूल्ये । अन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः^७ ॥ * ॥ ईषदित्यन्ते ।
 ईषत्पचति^८ ॥ अप्राप्ते च ॥ * ॥ चिरमिति कालविप्रकर्षे । किञ्चिन्नममुखी
 प्रियेण हसता बाला चिरं चुम्बिता^९ ॥ * ॥ मृषा । इत्यसत्ये । मृषा वदति
 दुर्जनः^{१०} ॥ वृषा प्रबलार्थ^{११} इति केचित् ॥ * ॥ अस्तमिति शैलविशे-
 षादर्शनयोः । अस्तं भास्त्रान्प्रयातः । धृतिरस्तमिता रतिश्च्युता^{१२} ॥ * ॥
 धिगिति निन्दाभर्त्सनयोः । धिगिमां देहमृतामसारताम्^{१३} । धिक्ता-
 किंकान् ॥ * ॥ आनुषगित्यानुपूर्वे^{१४} । आनुषक् प्रविशतीह बन्धुता^{१५} ॥
 अनुमानेऽनुषगिति श्राकटायनः ॥ आनुषदित्याकारं दकारं च के-
 चित् ॥ * ॥ स्वस्ति । इति पुण्याशीःचेममङ्गलप्रत्यभिवादानेषु^{१६} ।
 स्वस्वस्तु ते धार्मिक मत्प्रसादात् । स्वस्ति तेऽस्तु सतया सह वृत्त ।

१ Cf. Amarak. iii. 5, 8.

२ °लोलुभं° A. B. C. ; Sis. 1, 40.

३ F. om. शनैः.

४ पादौ° D. ; भूतानामनु° F.

५ प्रातिकरण C.

६ क्रुधा D.

७ Raghuv. 2, 16.

८ ईषदित्यस्याङ्क्ययोः । ईषत्पच-
 ति । ईषत्कारः कटो [ईषत्कारः काच
 B.] भवता । B. C. F.

९ Amarûs. 77 [where स्वप्नानसमु-
 खी°]. Cf. Sâhityad. p. 7, l. 8.

१० अर्जुनः D.

११ ? मृषा प्रबलार्थ B. C. F. ; cf. Sây.
 on वृषायुध् Rgv. i. 33, 8.

१२ Raghuv. 8, 65.

१३ Raghuv. 8, 50.

१४ अनुषग्° C. D.

१५ प्रविशतीति° D. ; °बन्धुता C.

१६ पुण्याशीरचेममङ्गलप्राप्त्यप्रत्यभि°
 B.F. ; पुण्याशताषममङ्गलप्राप्त्य° C.

खस्यस्तु ते सौम्य चिराय जीव^१ । खसि श्रीकुसुमपुरात् । राज्ञा नम-
 स्कृता विप्राः खस्यीत्येते प्रयुञ्जते ॥ * ॥ पुरः । इत्ययत् इत्यर्थे । पुरः-
 सरा धामवतां यशोधनाः^२ ॥ * ॥ अस्वः । इति^३ श्रीब्रह्मांडप्रतिक्रियाः ।
 अस्व एव^४ गच्छति । अस्वरेवागच्छति^५ । अस्वसूत्रधस्रवसां^६ रो वेति
 रेफो विकल्पेन^७ ॥ * ॥ इद्वेति प्राकाशे । समिद्धमिद्वेश महो दधा-
 सि^८ ॥ सामीप्यस्मरणयोरपि ॥ १६ ॥

स्थाने वरंदुष्टु हिरुग्बलातः

प्रबाहुकंज्योक्तिरसो मुहुःशू^९ ।

युक्तं प्रशानार्यहलंक्षमाऽर्वाग्-

विनाश्च नानापृथकी मुदिश्च ॥ १७ ॥

स्थाने । इति युक्ते^{१०} । स्थाने वृता भूपतिभिः^{११} परोचैः ॥ * ॥
 वरमिति हीनोत्कर्षे । वरं विरोधोऽपि समं महात्मभिः ॥ * ॥ दुष्टु ।
 इति छच्छार्थे । दुष्टुवादी खलः ॥ * ॥ हिरुगिति वियोगहिंसावर्जनेषु ।
 हिरुक्करोति ॥ हिरुक्कर्मणां^{१२} मोक्षः । कर्मवर्जनाद्^{१३} मोक्ष इत्य-
 र्थः ॥ * ॥ बलादिति वृठार्थे । तद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्नाम्^{१४} ।
 शापयन्वितपीलस्यबलात्कारकचयैः^{१५} ॥ * ॥ प्रबाहुकमिति सम-

१ Cf. Ragh. 14, 59 [प्रीतास्मि ते सौम्यं].

२ KirātArj. 1, 43.

३ अस्व^० B. D.; अस्व^० A.

४ अस्व एव B. D.; अस्व एव A.; अ-
 स्वरेव F.

५ अस्वरे^० A.; अस्वरे B. D.

६ अस्वसू^० B.; अस्वसू^० A.; अस्वस-
 धस^० F.; cf. Pāṇ. 8, 2, 70.

७ B. C. F. add समनसित्वान्ने [अ-
 न्वः F.] ।

८ ? समिद्धमिद्वेशमहो^० B. C.; समि-
 द्धमित्विसमहो ददासि A.; समिद्धमि-
 द्विसमहो दधीसि । F.

९ मुहुः श्वः B. C. F.

१० इति अस्वरे । D.

११ भूपतिभिः A.; Ragh. 7, 13.

१२ °कर्मणां thus A. B. C. F. and
 Kshir.; °कर्मणा D.; cf. Hem. Abhidh.
 1527 Schol.

१३ कर्मचये D.

१४ B. C. om. this example.

१५ Raghuv. 10. 48.

काले । प्रवाङ्कं गृह्णीयात्^१ ॥ ऊर्ध्वार्थे प्रवाङ्कः प्रवाङ्कक् चेति कैश्चि-
त्ययते^२ ॥ * ॥ ज्योगिति कालभूयस्त्वे^३ । ज्योग् जीवामः । ज्योङ्कृत्य
नृपतिं गतः^४ ॥ शीघ्रार्थे संप्रत्यर्थेऽपि ॥ * ॥ तिरः । इत्यन्तर्धानतिर्य-
गर्थयोः । विश्वयोनिस्तिरो दधे^५ । तिरः काष्ठं^६ करोति ॥ अवज्ञाया-
मपि । यथा

तिरस्त्रकार भ्रमराभिलीनयोः

सुजातयोः पङ्कजकोशयोः श्रियम्^७ ॥ * ॥

मुङ्गः । इति पौनःपुन्ये । इह मुङ्गमुदितैः कलभैरवः^८ ॥ मुङ्गमुङ्गमु-
द्भति सा मृगाची । इत्यादिलच्छददर्शनान्मुङ्गमुङ्गरित्यपि^९ ॥ * ॥
शु । इति पूजायाम् । शु नासीरमस्तेति शुनासीरः^{१०} ॥ शु अश्रुते ।
श्वशुरः^{११} ॥ चिप्रार्थेऽपि । शु चिप्रं नयत्यन्तरिच इति वा । शुनो
वायुः^{१२} ॥ * ॥ युक्तमिति न्याय्ये । यथा वीराचार्याणाम् ।

युक्तं शिताम्बराणां तुम्बघृणं कुटुम्बपरिहरणम् ।

कथमन्यथा तरीतुं शक्यः संसारतोयनिधिः^{१३} ॥ * ॥

प्रशानिति समानार्थे । प्रशान्देवदत्तो यज्ञदत्तेन ॥ * ॥ आर्यहलमिति
बलात्कारे । आर्यहलं गृह्णाति^{१४} ॥ आर्येति प्रीतिबन्धे । हलमिति च

१ अस्तीयात् C.

२ Thus A.; ऊर्ध्वार्थे प्रवाङ्ककात्
कैश्चित् F. (always च); प्रवाङ्कप्रवाङ्क-
केति B.; अर्धार्थे प्रवाङ्ककसेत्युच्यते
C.; ॥ प्रवाङ्ककेति D.

३ कालभूयस्त्वाप्रश्रयोः A.; काल-
भूयस्त्वप्रश्रयोः F.

४ B. C. D. om. this example.

५ Kum. S. 2, 62.

६ कौष्टं C.; om. D.

७ भ्रमरावलीढयो F.; D. omits
this example; Ragh. 3, 8.

८ Ṣiṣup. 4, 60.

९ D. om. from मुङ्गमुङ्गमुद्भति.

१० शु नासीरमस्तेति शुनासीरः B. C.

११ श्वशुरः A. C.

१२ अन्तरिचमिति A.; श्वनो वायुः
A. B.; D. om. from चिप्रार्थे. Nir. 9, 40.

१३ संसारतोयनिधिः F.

१४ गृह्णाति B. C. F.

प्रतिषेधविषादयोरिति^१ शाकटायनः ॥ * ॥ चमा । इति चान्तौ । भवान् चमा^२ ॥ * ॥ अर्वागित्यधरे^३ । वर्षात्षोडशादर्वाक् । अर्वाक्का-
लीनः ॥ * ॥ विना । इति वर्जने ।

नात मोदधिविलोडनं प्रति तद्विनाद्य वयमुत्सहामहे^४ ॥ * ॥
नाना । इत्यनेकविनार्थयोः^५ । नानाविधं^६ कृतकदेहभृतां समाजम् ॥
उभयार्थत्वमनेकार्थत्वान्न व्यतिरिच्यते । तेन^७ नानापचावमर्शः संशय
इत्यभिहितम्^८ ॥ नाना नारीं निष्फला लोकयात्रा^९ ॥ * ॥ पृथगिति
विनार्थे । बहिर्विकारं प्रकृतेः पृथग्विदुः^{१०} ॥ * ॥ सुदि । इति शु-
क्लपत्रे ॥ १७ ॥ * ॥

स्वरादीनां कारकशक्त्याश्रयसत्त्वाभिधायिनां स्वर्गन्ता स्वः स्पृहय-
तीत्यादौ यथायोगमुत्पन्नाया^{११} द्वितीयादिविभक्तेर्लुक् । पञ्चकृतः प्रभृ-
तयस्तु विभक्त्यर्थप्रधानाः । स च विभक्त्यर्थः प्रातिपदिकार्थः^{१२} संपन्न इति
प्रातिपदिकार्थे प्रथमैव भवति^{१३} । सापि संख्याविशेषाभावान्न^{१४} सर्वा
किं तर्ह्येकवचनमेव तस्योत्सर्गत्वात्^{१५} । तथा चोक्तम् । एकवचनमुत्सर्गः
करिष्यत इति^{१६} । एतन्नः संमतम् ॥ सुधाकरस्वाह^{१७} । अव्ययेभ्यस्तु

१ हलमिति षेधविषादयोरिति D.

२ भवान् । चमाकरोति A. ; भवतः
चमा D. ; सहन् चमा । F. (? भवन् चमा)

३ इत्यधरे B. C. F.

४ Śiṣup. 14, 83 [विनाद्य eds.].

५ नेको भयविनार्थेषु । D.

६ नानाधिकं D.

७ D. om. from उभयार्थं.

८ इत्यपि सिद्धं A. ; om. D. ; °पचा-
वमर्शः C.

९ Thus B. Kshir. नाना नारी नि
A. D. F. ; नानारी निष्फलायाः C.

१० Śiṣup. 1, 33.

११ शब्दा योगमुन्नीय D.

१२ सर्ववि० D. ; प्रातिकार्थः C.

१३ प्रथमैवेति.

१४ °विशेषाविशेषाभावान्न F.

१५ तस्योत्सर्गित्वात् A. ; तस्योत्स-
र्गत्वात् B.

१६ उत्सर्गतः C. D. ; करिष्यात इति
B. C.

१७ सुधाकरं A. F. ; तथा चाह सुधा-
करः (orig. सुधारः) D. ; cf. śl. 120 comm.
where सुधाकर MSS. exc. D. a. m.

निःसंख्येभ्योऽव्ययादाप्सुप इति^१ ज्ञापकाद्विभक्त्युत्पत्तिः ॥ अत्राहुः ।
 का पुनरसौ^२ । अत्रैके तसिनादीनामदूरविप्रकर्षादानुगुण्याच्च^३ पञ्च-
 म्यादय एवेत्याहुः । तन्न । अभिहितः सोऽर्थोऽन्तर्भूतः^४ प्रातिपदि-
 कार्थीभूत इति प्रथमैव निःसंख्येभ्योऽपि न्याय्या ॥ अपि च । ज्ञापका-
 त्प्रयोजनस्य पदत्वादेः सिद्धये क्रमव्यतिक्रमे प्रयोजनाभावात् कपिञ्ज-
 लाधिकरणन्यायेन प्रथमैव युक्ता । न हि कपिञ्जलानालभेतेति पञ्चषा
 आलभ्यन्ते किंतु त्रय एव^५ । न हिंस्याद्भूतानीति वचनात् । अत्रैवमिति
 न वाच्यं क्रमव्यतिक्रमे प्रयोजनाभावात्^६ । न ह्योदकान्तात्प्रियं प्रोथम-
 नुव्रजेदिति^७ द्वितीयाद्युदकान्तानुव्रज्या ज्यायसी । तदुक्तम् । प्रथम एव
 वा नियम्येत कारणादतिक्रमः^८ स्यादिति । प्रथमत्रित्वे बद्धवचनं नि-
 यम्यत इत्यत्र सूत्रार्थः ॥ अतश्चोच्चैःशब्दादीनामधिकरणशक्तिप्राधान्ये
 ऽपि प्रथमा न्याय्येति मत्वा वृत्तिकारैः सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषे-
 त्यत्र^९ याम उच्चैस्ते स्वम् । याम उच्चैस्त्व स्वमित्याद्युदाहृतम्^{१०} । यस्तु
 तत्रेत्यत्र तत्रेति सप्तम्यन्तं समस्यत इति जयादित्ययस्यः स^{११} सप्तम्यर्था-
 भिधानसाधर्म्यादेवमुक्तः^{१२} । एवमन्तःशब्दात् स्वयंशब्दाच्च प्रथमैव
 न्याय्या ॥ एकवचनमुत्सर्गः^{१३} करिष्यत इत्यप्युक्तम् । अर्थकथनं चैषां
 चादीनामुपलक्षणमात्रं^{१४} द्रष्टव्यम् । तथा चोक्तम् ।

१ Pāṇ. ii. 4, 82.
 २ पुनर्वसौ० D.; पुनरसायत्रै० B.
 ३ तसिनादीनामविप्रकर्षाद्० A.
 ४ अभिहितस्यार्थे । अन्तर्भूतप्राति०
 A.; ०ऽनुभूतः C.
 ५ A. om. एव.
 ६ C. om. from कपिञ्जलाधिकरण०.
 ७ न ह्या उदकान्तात्० A. B. C.;
 प्राथमुनु० D.; प्राथम्यनु० A.; प्रोथम-
 नु० C.; cf. Mahābh. on Pāṇ. i. 4, 56.

८ नियम्येतः कारणादिति क्रमः B. C.
 ९ सपूर्वाया विभा० A.; ०विभाष्ये-
 त्यत्र B.; P. viii. 1, 26.
 १० विभाषेत्यत्र यामे उच्चैस्ते वः स्व-
 मित्याद्यु० F.; cf. P. ii. 3, 46 Mahābh.
 ११ Om. C.
 १२ ०सामर्थ्यादेवमुक्तः F.
 १३ एवमुत्सर्गः F.; करिष्यती० A. B. C.
 १४ स्वरादीनामुप० D.

निपाताञ्चोपसर्गाश्च धातवश्चेति ते त्रयः ।

अनेकार्थाः स्युताः सर्वे पाठश्लेषां^१ निदर्शनमिति ॥

आह्वतिगणौ चेमौ । तेनान्येऽपि लक्ष्यानुसारतोऽनुसर्तव्याः^२ ॥ * ॥

इति चादिस्वरादी ॥ * ॥

कस्कायस्कुगडसाद्यस्काः सहकौतस्कुता मताः ।

सद्यस्कालशुनस्कर्णावयस्कान्तश्च भास्करः ॥ १८ ॥

कस्क आदिरित्यनेन कस्क इत्यादिः^३ शब्दगणो निपात्यते ॥ किम् सु^४ । किमः कः^५ । रोरिति^६ विसर्जनीयः । वीष्पायां द्विर्वचनम् ॥ कःक इति तत्र पूर्वस्य विसर्जनीयस्य कस्क आदिरित्यनेन मिः^७ ॥ स च विसर्जनीयजिङ्गामूलोयोपभ्रानीयानां बाधकः । उदा° । कस्कोऽचेत्युक्तिभिः कौतस्कुतीभिर्व्यानशे खभूः^८ ॥ ननु कथं कः कोऽत्र भो इति नाटकादौ प्रयोगः । उच्यते । संधावित्यधिकारादवसानविषयो^९ विसर्जनीयोऽचेत्यदोषः ॥ अपरे पुनराहुः । रूढिविषयत्वान्निपातनानां^{१०} वीष्पायामेवैतत् सित्वम्^{११} । अत एव । तिष्ठति कः को वा गच्छतीति वीष्पाभावे सित्वं^{१२} संहितायामपि न कृतम्^{१३} । एवमिहापि वीष्पाभावे क इति पदं पूर्वमन्तर्भूतसत्ताकं^{१४} प्रयुज्यते । ततः को

१ पाठाश्लेषां C.

२ ऽनुद्रष्टव्याः B. C.; °सारतो द्रष्टव्याश्च F.

३ इत्यादिना A.; कस्क आदिरित्यनेन कस्क आदिरित्यादिशब्द° F.

४ किम् B.; कम् मु C.

५ Pāp. vii. 2, 103.

६ ससञ्जुषोद्ः F.

७ कस्कादिरित्य° F.; सः C. F. and corr. D.

८ खभूः F.; वधूः D.

९ °अधिकारादवयवहेष्ववसान°D.; °विषये A. (orig. D.).

१० °निपातानां F.

११ सत्त्वं C.; सित्त्वं D.

१२ सत्त्वं C. F. and corr. D.

१३ न तत्कृतं F.

१४ इति पूर्वपदसंभवेष्वन्तर्भूत° F.

ऽचेति ॥ न च क्रमविवचायां वीक्षेति^१ संहितायां युक्तो जिह्वामूलीयः ।
 कXको^२ ऽचेति ॥ * ॥ अयसः कुण्डम् । अयस्कुण्डम् ॥ * ॥ सद्यः क्रीणा-
 तोति क्विप् । सद्यस्क्रीः । तस्यापत्यमिदं चेत्यण्^३ । एरितीकारलोपः^४ ।
 जिण्यत्क्लारैजित्यनेनारैच्^५ । तदा विवचितार्थाभिधायी । यदा तु
 सद्यः क्रीयते क्रयणं वा सद्यस्क्रीस् तत्रभवस्तदा साद्यस्कः^६ क्रतुः ॥
 अपरे^७ सद्यः क्रियत इति साद्यस्कः क्रतुः । तेषां करोतेः स्यादिभ्यः
 क इति कप्रत्ययः^८ । प्रज्ञादिलक्षणस्याण् ॥ * ॥ सहकौतस्कुता इति ।
 सह कौतस्कुतेन । सहकौतस्कुताः^९ ॥ सहस्य बद्धप्रोहेः स इत्यनेन^{१०}
 विभाषितः सः ॥ किमः पञ्चम्या बद्ध्यादिसर्वादिभ्य^{११} इत्यादिना तस्प्र-
 त्यये^{१२} वीष्वाभीक्ष्येत्यादिना द्विरुक्तिः^{१३} । ततः कुतः कुत आगत इति
 विवचायामण्^{१४} । तत्र सौ वादेरित्यन्ताजादिलोपः^{१५} । कौतस्कुती^{१६} ॥
 नन्वत्र तत आगत इत्यनेन पञ्चम्यन्तादुच्यमानः प्रत्ययः^{१७} कथं तस-
 न्नात् स्यात् । अथ तदर्थवृत्तेरपि समुदायात्सुबुत्पत्तावपि भविष्य-

१ C. om. from संहितायामपि न
 क्ततः.

२ कXको B.C.; कःको D.; कस्को A.F.

३ चेत्यण् F.; cf. Pāṇ. iv. 1, 92.

४ परितो° A. B. C.; यस्येति चेती-
 कार° D.; cf. P. vi. 4, 148.

५ न्जित्य° A.; जिण्यत्क्लारैजित्यने-
 नारैभू C.; तद्धितेष्वचामादेरिति वृ-
 द्धिः F.; आदिवृद्धिः D.; cf. P. vii.
 2, 115.

६ तत्रभवतः° A.; तत्रभवः° D.;
 °साद्यस्क्रीः C.

७ अपरे पुनराङ्गः । F.

८ स्यादिभ्य इति° A.; कः प्रत्ययः
 B. C. D.; cf. Pāṇ. iii. 1, 136.

९ सहकौतस्कुता B. C.

१० बद्धप्रोही° F.; °सह इत्य° A.;
 स इत्यनेक° C.; cf. Pāṇ. vi. 3, 82.

११ बद्ध्यादिसर्वाभ्य B. C.; बद्धव-
 द्यावदिसर्वादिभ्य A.; बद्ध्यादिस° F.
 and corr. D.; cf. Pāṇ. v. 3, 7.

१२ तत्प्रत्यये A.

१३ विभक्तिः D.; cf. Pāṇ. viii. 1, 4.

१४ आगच्छति° D.; विवचयामपि
 B. C.

१५ स्त्रीवादेरित्यन्ता° B.; स्त्रीवादिर्°
 C.; °इत्यन्ताजादि° A.

१६ कौतस्कुतः A.; कौतस्कुता C.;
 कौतस्कुती B.

१७ F. adds: उत्पद्यमान इत्याप पाठः

तीति चेत् । न । ककुत्रेहामात्रतसस्त्यविति त्यपा^१ भवितव्यम् । कथ-
मण् । गणपाठादिति ब्रूमः ॥ * ॥ सद्यस्कालेति समस्तमसमस्तं वा ।
उदा० । सद्यस्कालं युयुत्सुभिः ॥ * ॥ शूनः कर्णः । शूनस्कर्णः । स्रुक्प्र-
तिषेधोऽत एव पाठात्^२ ॥ उदा० । शूनस्कर्णोपमैर्मुक्ता मुष्टिभिश्चक्र-
पङ्क्तयः^३ ॥ रत्नमतिस्तु शूनस्कर्ण इति वाक्यं^४ समासे तु श्वकर्ण इति
प्राह ॥ * ॥ अयस आकर्षकः कान्तोऽयस्कान्तः । ननु^५ कृकमीत्येव सिद्धः
किमर्थोऽस्य पाठः । तस्यैव प्रपञ्चार्थः समस्तार्थः कन्यर्थो^६ वा ॥ उदा० ।
स चकर्ष परस्त्रं^७ तदयस्कान्त इवायसम् ॥ * ॥ भासं करोतीत्येवंशीलो
विभादेरटि^८ । भास्करः ॥ * ॥ १८ ॥

मेदस्पिराडतमस्काराडायस्काराडाहस्करास्तथा ।

रजःकणिरिजस्कार्यो भ्रातुष्युचदिवस्पती^९ ॥ १९ ॥

मेदसो वसायाः पिण्डो मेदस्पिण्डः ॥ * ॥ तमसः काण्डं तमस्का-
ण्डम् ॥ प्रशस्तं वा तमः । तमस्काण्डम् ॥ उदा० । चपातमस्काण्डम-
स्त्रीमसं नभः^{१०} ॥ * ॥ अयसः काण्डम् अयस्काण्डम्^{११} ॥ प्रशस्तमयो
वा । अयस्काण्डम् ॥ * ॥ न जहाति न त्यजति^{१२} दिनकरमित्यह-
र्दिवा । तत्करोतीत्येवंशीलो^{१३}ऽहस्करः ॥ उदा० । अस्त्रं चकारास्य वधू-

१ ककुत्रेहामुत्रेतसस्त्यपि नित्यया
A.; *त्यपि प्रत्ययो C.; *पिति त्यया B.;
cf. Pāṇ. iv. 2, 104, Vārt. 1.

२ प्रतिषेधात् B. C.; एव पाठ D.

३ *स्रुक्प्रपङ्क्तयः F.

४ वाक्ये C. (? श्रुणः कर्ण).

५ नत्वतः C.; cf. Pāṇ. viii. 3, 46.

६ कन्यर्थो B.; कन्यार्था C.; कथ-
र्वो F.

७ परस्त्रं A.; Ragh. 17, 63 (पर-
स्त्रात् edd.).

८ विभातेरटि B.C.; cf. Pāṇ. iii. 2, 21.

९ मेदस्पिण्डं हस्कारां स्कार्यो
भ्रातुः पुं A.

१० Śiṣup. 1, 38.

११ C. om. from प्रशस्तं.

१२ त्यजतीत्येवं A.

१३ तत्करोतीत्येवं A. D.

रहस्करः^१ ॥ * ॥ रजसः कर्णी रजस्कर्णी^२ । कृकभीत्यादिना नित्यं
 स्यादेशे^३ प्राप्ते विकल्पार्थः पाठः ॥ * ॥ भ्रातुः पुत्रो भ्रातुषुत्रः । अतो
 विद्यायोनिस्वन्धात्तेष्वित्यनेन^४ षष्ठीसमासे झुक्प्रतिषेधः ॥ * ॥ दिवः
 पतिः । दिवस्पतिः शक्रः । झुक्प्रतिषेधोऽत एव पाठात् ॥ * ॥ सर्पिष्कु-
 ण्डिका । धनुष्कपालम् । बहिष्कपालम् । यजुष्यात्रमित्येषां पाठ
 उत्तरपदस्यस्यापि षत्वं यथा स्यादिति^५ । परमसर्पिःफलमित्येवमा-
 दिप्रत्युदाहरणं पारायणिका आहुः^६ । भाष्ये वृत्तौ नित्यं समासे
 ऽनुत्तरपदस्येत्यत्र^७ परमसर्पिःकुण्डिकेत्येतदेव प्रत्युदाहरणम्^८ ।
 अस्माकं चायमेव पक्षः संमतः ॥

आकृतिगणश्चायम् । तेनापरिगणितशब्दसमूहः । य आकृत्याका-
 रेण^९ लक्ष्यते स आकृतिगणः । अयमर्थः । यथा भास्करादिशब्दः
 साधुः स्वार्थप्रत्यायने समर्थस्तद्वयो^{१०} ऽन्यो ऽपि सिविधानाच्छिष्टसंमतः
 स गणे ऽस्मिन्प्रणिविष्टः^{११} सन् साधुत्वभाग् द्रष्टव्य इति ॥ * ॥ १६ ॥
 इति कस्कादिः ॥ * ॥

अहः पतौ गणे पुत्रे पतिपुत्रे च गीर्धुरः ।

राज्ञि प्रचेतसो रः स्याद्^{१२} विसृष्टस्योषसो बुधे ॥ २० ॥

पत्याद्ये ऽहरादेर्वेत्यनेन^{१३} विकल्पेन रेफादेशो विधीयते ॥ उषसि

१ Śiṣup. 1, 58.

२ रजस्कर्णी A

३ सादेशे A. C.

४ संबंधातिष्विति अनेन F.; Pāṇ. vi.

3, 23.

५ F. om. यथा.

६ काः प्राहुः F.

७ *पदलोचन F.; अनुत्तरपादक-
A.

८ C. om. from पारायणिका.

९ यथा आकृत्या आकारेण B. C. F.

१० भास्करादिशः साधु स्वार्थप्रत्ययेते
समर्थस्तद्वयो D.

११ *प्रणिविष्टः B. D.; प्रतिविष्टः A.
C.; प्रविष्टः F.

१२ प्रचेतसो ज्ञेया D. E.

१३ पत्याद्यहरादेः F.; D. corr. पत्या-
दिव्यहरः.

रात्रौ बुध्यते प्रकाशते । उषर्वुधः ॥ उषर्भुदित्यपि श्रीवसुकः^१ ॥ शेषं
तु सुगमम् ॥ * ॥ २० ॥ इत्यहरादिपत्यादौ ॥

सर्वान्यविश्वोभयनेमयत्तदः किंयुष्मदस्मद्द्विभवत्त्यदेतदः ।

उभत्वदन्योन्यपरस्परैतराः समः^२ सिमत्वान्यतरेतरेतराः ॥ २१ ॥

सर्वादेर्गणात् । ए । अमि । इ । इत्येतेषां स्थाने । सर्वादेरेभ्यः^३ स्त्रै ।
स्नात् । स्मिन् । इत्यनेन यथाक्रमं स्त्रै । इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥
सर्व इति संख्याप्रकारकलावद्विषये कात्स्न्ये ॥ तत्र संख्याकात्स्न्ये । यथा ।
सर्व आयाता यावन्तो लिखिता दश द्वादश वा^४ त आयाताः ।
कात्स्न्येन समागता इत्यर्थः ॥ प्रकारकात्स्न्ये । यथा । सर्वाण्यन्वानि
भुक्तानि । सर्वप्रकाराणीत्यर्थः ॥ कलावत्कात्स्न्ये । यथा । सर्व ओदनो
भुक्तः । यो दत्त ओदनः स सकलो भुक्त इत्यर्थः ॥ सर्वस्त्रै । सर्वस्नात् ।
सर्वस्मिन् ॥ तत्पुरुषस्योत्तरपदार्थप्रधानत्वात् परमसर्वस्त्रै । इत्यादा-
वपि ॥ असर्वस्त्रै । इत्यादौ नञ्समासेऽपि स्वार्थापरित्यागात्^५ ॥ तथा
हि । य एवाश्वशब्देन वक्तुमिष्टः स एव जात्यादिविकलोऽनश्वशब्दे-
नापि^६ ॥ विश्वादीनामप्येवम् । अतो न सर्वादिव्याघातः^७ ॥ यदा पुनरु-
पसर्जनीकृतस्वार्थानामर्थान्तरवृत्तित्वं तदा प्रियसर्वायेत्यादौ न स्यात् ।
एतच्च सर्वादेरिति षष्ठो निर्देशान्निश्चीयते^८ ॥ * ॥ अन्यस्त्रै । अन्यत् । पृथ-

१ श्रीवसुकः A.; आवसुकः C. F.;
D. om. from उषर्भुदि०.

२ सिमः A.

३ सर्वादेरस्त्रः B.; om. F.; सर्वा-
देरादेशाः स्त्रुः C.

४ C. om. द्वादश.

५ नसमासे० F.; ०सर्वापरि० D.

६ ०विकलोत्वमश्व० A.; D. corr.

७ सर्वशब्दे०.

८ सर्वादित्वाघातः । A.

९ षष्ठीति निर्दे० C.

वचनो^१ ऽयम् ॥ * ॥ विश्वस्मिन् ॥ * ॥ उभयस्मिन् ॥ * ॥ नेम इति सर्वार्थार्थयोः^२ । नेमस्मिन् ॥ * ॥ यदिति निर्देशे । यस्मिन् । यतते प्रयत्नं करोति । तेनार्थमुद्देशुमिति व्युत्पत्त्या उद्देशे ऽपि ॥ * ॥ तदिति परोचे । तस्मिन् । तनोति विस्तृणाति^३ प्रतिनिर्देशमिति^४ व्युत्पत्त्या निर्देशे ऽपि वर्तते ॥ * ॥ किमिति प्रश्नचेपयोः^५ । पृच्छते^६ ज्ञीप्स्यते ऽनेनेति किं प्रश्नवाची ॥ कस्मिन् ॥ * ॥ युष्मदिति प्रत्यचे । युष्यते सेष्यत उपचारवतीभिर्वाग्भिरिति । लकम् ॥ * ॥ अस्यते चिप्यते सत्कार इति । अहकम्^७ ॥ परात्प्राचिनौ युष्मदस्मच्छब्दौ ॥ * ॥ द्विकौ^८ ॥ * ॥ भवतुशब्दः^९ परोचे । भवकन्तः^{१०} । उद्दिष्ट^{११} च्छन्दोभङ्गभयाच्चोपात्तः^{१२} ॥ * ॥ त्यस्मिन् ॥ * ॥ एतदिति प्रत्यचे । एतस्मिन् । एजति^{१३} कंपते ऽनेन वचसा सामीप्यवाचिना सत्वमिति व्युत्पत्त्या सामीप्ये ऽपि^{१४} ॥ * ॥ उभौ । उभाभ्यां हेतुभ्याम् । उभयोर्हेत्वोः । अस्य पाठः सर्वादेरचित्यनेन^{१५} सर्वविभक्त्यर्थः ॥ * ॥ त्वदिति समुच्चयवाचकः । त्वकत्^{१६} ॥ * ॥ अन्योन्यपरस्परशब्दौ क्रियाविनिमये । अन्योन्यस्मै । परस्परस्मै ॥ * ॥ इतरेति पृथगर्थे । इतरस्मिन् ॥ * ॥ समक्षिमशब्दौ

१ अन्यतः । पृथक्वचनो B. C. F.

२ सर्वार्थयोः A. ; सर्वार्थीर्णयोः । D. ; सर्वार्थार्थे C.

३ चीणाति । D.

४ निर्देशमि C.

५ प्रश्नाचेपयोः A.

६ काम्यते पृच्छते F. ; A. om. from पृच्छते to प्रश्नवाची.

७ A. has only कस्मिन् । त्वकम् । अहकम् ।

८ द्विकौ D.

९ भवच्छब्दः A. D.

१० भवतः B. ; भवतः C. ; भवत्वाम् D.

११ उद्दिष्टु B. C. F.

१२ * न पठिताः A. ; न कृतः । D.

१३ एजते F.

१४ A. om. from एजति.

१५ सर्वादेरचित्य° D. a. m. ; सर्वादेरदित्य° F. ; C. om. from वचसा सा°.

१६ त्वति व्युत्पत्त्यासामीप्यत् D.

सर्वार्थे । समस्मिन् । सिमस्मिन् ॥ सिमः शक्रः । सितः^१ । अवबद्ध इत्यर्थे इत्येके । सिम इति मर्यादायामित्यपरे ॥ * ॥ त्वान्यतरशब्दावन्वार्थे । तस्मै । अन्यतरस्मै । अस्य तस्मादेव गणपाठात्सिद्धिः ॥ शाकटाथनस्तु यत्तत्किमन्वाद् द्वयोर्निर्धार्ये उतरः^२ । वैकाङ्क्षणां प्रप्ते उतमस्येति सूत्राभ्यां उतरउतमौ । अन्यतरान्यतमौ^३ सिद्धौ । ततोऽन्यतरशब्दस्य उतरान्तद्वारेणैव ग्रहणे सिद्धेऽन्यतरग्रहणमन्यतमव्यवच्छेदार्थमित्याह ॥ * ॥ इतरेतरेति क्रियाविनिमये । इतरेतरस्मै ॥ २१ ॥

एकेदमदसो ज्ञेया उतरो उतमस्तथा ।

स्वमज्ञातिधनेऽनास्ति कालदिग्देशवृत्तयः ॥ २२ ॥

[पूर्वापरवरपरा उत्तरो दक्षिणाधरौ ४ ।]

एकेति संख्यासहाययोः । एति गच्छति गणनामित्येकः^४ । एति गच्छत्यद्वितीय इति वा^६ । एकस्मिन् ॥ * ॥ इदमिति प्रत्यचे । अस्मिन् ॥ * ॥ अदम् । इत्यप्रत्यचे^७ । अमुस्मिन् ॥ * ॥ उतरउतमौ प्रत्ययौ । तदन्तः सर्वादिर्भवति । यतरस्मिन् । यतमस्मिन् । ततरस्मिन् । ततमास्मिन् । कतरस्मिन् । कतमस्मिन् । एकतरस्मिन् । एकतमस्मिन् ॥ * ॥ स्वमज्ञातिधन इति स्वशब्दोऽर्थचतुष्टयवृत्तिसूत्रात्मनि ज्ञातिधनयोश्च कृडितः । अस्य वृत्तिः । यथा हरिशब्दस्य तुरङ्गवानरदर्दुरादिषु ।

१ ? शक्रः स्मितः A. ; शक्रः सितः F. ; शक्तेः स्मितः B. ; शक्तेः । C. ; D. corr. °शक्रः । सिम अव० ? सिमः = I. शक्रः 2. सितः i.e. अवबद्धः ; Sáyana records the meanings सर्वः, सर्वजनः, श्रेष्ठः, शत्रूणां बन्धकः ; cf. also Mahidh. V.S. 23, 37.

२ यत्किम० D. ; °किमन्वाद्वयो निर्धार्ये० A. D. ; cf. Pāṇ. v. 3, 92-94.

३ A. om. अन्यतरान्यतमौ.

४ Conjectured to complete metre.

परावराधराः पूर्वदक्षिणावृत्ततापरी । B. C. F. ; पूर्वापरावरधरदक्षिणोत्तर इत्यमी । व्यवस्थायामसंज्ञार्थां ज्ञेयाः पूर्वादिकार्येण ॥ D. ; om. A. E.

५ एति धेनेनास्तिवास्तदि गच्छति । गणनामित्येकः D. ; om. A.

६ एको गच्छति अद्वितीय० F. ; om. A.

७ इति प्रत्यचे B. C. F. ; D. om. from अदस to यतरस्मिन्

आत्मीये तु सर्वत्र विशेषणरूपतया वृत्तिसत्त्वात् सर्वनामसंज्ञा । स्त्री
 पुत्राः । स्त्रेषां वृक्षाणां स्त्री । आत्मीयानामित्यर्थः ॥ स्वस्त्री वज्रमानः ।
 आत्मन इत्यर्थः ॥ स्त्री पुत्रा^१ इति न पुत्रा ज्ञातयः किंतु पितृव्यमा-
 तुल्यश्चरुरादयः सपरिच्छदाः । स्त्री गाव इति न गावो धनं^२ किंतु
 रजतकार्पापणरूपकादिकं^३ धनमुच्यते ॥ ज्ञातिधनयोस्तु न भव-
 ति । स्त्री रक्षा विधेया । ज्ञातावित्यर्थः ॥ स्वाय सृहयति । धनायेत्यर्थः ॥
 तथा ज्ञातिधनविशेषणत्वेऽपि स्वशब्दस्य निषेध एव । स्वा ज्ञातयश्चै-
 चस्य^४ । स्त्री धने रक्षा । आत्मीय इत्यर्थः ॥ अपरे तु स्वस्त्री पुत्राय । स्वस्त्री
 गव इति ज्ञातिधनार्थयोः प्रतीती कथं न निषेधः । उच्यते । पुत्रगोश-
 ब्दयोर्हि सास्त्रिधादेतदुभयं गम्यते स्वशब्दात् स्वात्मीयत्वमाचमिति ।
 स्वाय^५ ज्ञातये । स्वाय धनायेत्यत्र च शब्दान्तरमनपेक्ष्य ज्ञातिधने
 स्वरूपेष्वैव स्वशब्देनाभिधीयते^६ । यद्येवं ज्ञातिधनयोरनुप्रयोगोऽपि
 नोपपद्यते पर्यायत्वात्^७ । यथा वृक्षशब्दप्रयोगे तद्वृक्षस्य । नैष दोषः ।
 पर्यायशब्दो हि यत्रानेकार्थः संदिग्धार्थो वा तत्र तदर्थस्य व्यक्तीकर-
 णार्थः^८ पर्यायान्तरस्थानुप्रयोगो^९ न विरुध्यते । यथा ऽर्काद्यनेकार्थ-
 वृत्तेर्हरिशब्दस्य प्रयोगे सिंहशब्दस्य । यथा च संदिग्धार्थस्य पिकशब्दस्य
 प्रयोगे^{१०} कोकिलशब्दस्य । स्वशब्दस्यायमनेकार्थ इति तत्रासत्यनुप्र-
 योगे^{११} किंविषयोऽयं प्रवृत्त इति संदेहः स्यात् । तन्निरासार्थो^{१२}
 युज्यते ज्ञातिशब्दस्थानुप्रयोग इति व्याचक्षते ॥ * ॥

१ स्वपुत्रा D.

२ स्त्री मात्रा इति न मात्रा धनं D.

३ किंतु कनकरजतं F.

४ ज्ञातयश्चित्तस्य D.

५ स्वायि D.

६ अभिधीयते A. B.

७ पर्यायशब्दत्वात् F.; om. C.

८ व्यक्तीकरणार्थपर्यायान्तरं B. C.

९ अनुप्रयोगो A.

१० यथा संदिग्धार्थस्य प्रयोगे A.

११ तत्रासत्यप्रयोगे C.

१२ निरासार्थो A.

अनादि कालदिग्देशवृत्तय इति । पूर्वादयः शब्दा असंज्ञायां
वर्तमाना दिगादिवृत्तयः^१ सर्वादिकार्यभाजो भवन्ति । तदच ।

पूर्वापरादिशब्दानां केषांचित् प्रविभागतः ।

सामान्येनाभिधानेऽपि प्रवृत्तिर्देशकालयोः ॥

तथा हि । पूर्वापरावरपरोत्तरशब्दा मुख्यवृत्त्या दिक्कालयोर्वर्तन्ते ।
तदवच्छिन्ने देशयामारामस्तम्भकुम्भादौ च । तथा हि । पूर्वस्थां दिशि
वसति । पूर्वस्था दिश आगतः । पूर्वदिक्संबन्धात्^२ पूर्वा वापी । पूर्वस्थां
वाप्यां^३ शीतमुदकम् । तथा पूर्वस्निग्धामे वने देशे वा सुखवासः^४ ॥
पूर्वः कालो^५ रम्यः । पूर्वकालसंबन्धात् पूर्वो^६ गुरुः । पूर्वस्निग्धुरौ
वसति । पूर्वस्मात्प्रासादादागतः^७ ॥ * ॥ अपरावरपरशब्दत्रयस्य वि-
नापि दिक्कालसंबन्धं देशवृत्तित्वं^८ स्यात् । तथा हि । अपरदेशसंब-
न्धादपरो^९ ग्रामः । अवरो वा ॥ तस्मिन् परस्मिन् पर्वते वसति । सति
संनिकर्षे विप्रकर्षे च सर्वासु दिक्षु तुल्योऽयं व्यपदेशः । ततो न दिग-
भिसंबन्धवृत्तिः । एकस्यामेव दिशि स्थितयोर्निकटानिकटयोः परावरा-
दिव्यपदेशप्रवृत्तेरेतच्छब्दत्रयापेक्षया^{१०} मुख्यवृत्त्या सार्थकं देशग्रहणं
न त्वन्यस्य^{११} स्वतो देशवृत्तित्वम् । संनिकर्षासंनिकर्षयोर्देशवत्कालो^{१२}
ऽधुपाश्रयः^{१३} । ततः परः कालः^{१४} । अपरोऽवरो वा । परस्मिन्

१ °वृत्तय इति A.

२ सर्वदिक् A.

३ व्याप्यां C.; वा D.; om. B.

४ देशे वासः C.

५ पूर्वकालो C. F.; पूर्वकाले B.

६ पूर्वको C.

७ °प्रसादादा° C.

८ °संबन्धदेश° B. C.

९ अपदेशे सं° D.

१० °प्रवृत्तेरेव शब्द° D.

११ सार्थकदेशग्रहणं न त्वस्य F.

१२ वृत्तित्वं सन्निकर्षयोर्देश° C.

१३ धुपाश्रयः D.; कालोऽधुपाश्रयः B.

१४ परकालः B. C. F.

काले जातः । अपरस्मिन् । अवरस्मिन् वा^१ ॥ अथ परकालसंबन्धात् परः श्रीहर्षः । अपरकालसंबन्धादपरो भोजदेवः ॥ परः पाणिनिः । अपरः शिवस्वामी^२ ॥ परस्मिञ्श्रीहर्षे भक्त इत्यादि^३ ॥ * ॥ दक्षिणाधरशब्दौ दिशि^४ दिगवच्छिन्ने च कलशादौ वर्तेते^५ न तु काले नापि कालावच्छिन्ने । दक्षिणस्यां दिशि वसति । दक्षिणस्मिन्वर्तते देशे वा तदवच्छिन्ने । तथा हि । अधरस्यां दिशि पर्वताद्वसति । अधरदिकसंबन्धादधरस्मिन्प्रासादे^६ देशे वा वसति ॥ अनान्नीति किम् । उत्तराः कुरवः । संज्ञारूपेण रूढो^७ ऽत्रोत्तरशब्दः । विदेहवर्षवासिनामेकस्यामेव^८ दिशि देवकुहत्तरवर्षे ॥ दिग्देशकालेभ्यो^९ ऽन्यत्र^९ । दक्षिणा गायकाः । प्रवीणा इत्यर्थः ॥ एवम् अधरे ताम्बूलरागः । उत्तरे प्रत्युत्तरे वा शक्तः ॥ दक्षिणायां कृतमतिर्विप्रः । इत्यदिग्देशकालवृत्तय^{१०} इति विस्मृतो^{११} ऽयमर्थनिर्देशः ॥ ननु व्यवस्थायामसंज्ञायामित्येवमुपदिष्य स्वाभिधेयापेक्षो^{१२} ऽवधिनियमो^{१३} व्यवस्थेति यथान्वैर्याख्याता^{१४} । दुरवबोधत्वात्^{१५} ॥ ननु । स्वेषां चैव परेषां च^{१६} जायन्ते कल्पसंपदः । क्षीणाः परे^{१७} शत्रवः । इत्याऊरपरे । इत्यादिप्रयो-

१ °वा परस्मिन् परस्मिन् काले जातः° B.; °वास्मिन् परस्मिन् काले° C.; °वा परस्मिन् अपरस्मिन् काले जातः । अपरस्मिन् वा । A.

२ अवरः D. and corr. श्रीरस्वामी ।

३ अपरस्मिञ्° B. C. D.; °हर्षभक्त° A. B.; °हर्षसक्त° C.; °हर्षे भक्त° D.; °इत्यादिः B. C.

४ हि दिशि F.; दिशि B.

५ वर्तेते B. C.

६ °अवरस्मिन्° A.

७ संज्ञारूपेणारूढो F.

८ °वर्षावा° C.; °वासिनामेव B.

९ ऽन्यत्र C.

१० इत्यादिदिग्° B. C. F.; इत्यादिग्° D.

११ इति स्मृतो B. C. F.

१२ स्वाभिधि° B.

१३ °धेयापेक्षाविधिनियमो F.

१४ व्याख्यातः A. B. C.

१५ दुरवबोधत्वात् A.

१६ वा A.; चैव D.

१७ क्षीणापरे B. C.

गेषु कथं जसादीनां सर्वादिकार्यविधिः । न ह्यत्र दिग्देशाद्यवच्छेदो
ऽस्तीति^१ । उच्यते । सारूप्योपचाराच्छिष्टाभीष्टेषु न^२ दुष्टता ॥ २२ ॥

अन्तरं चोपसंख्याने बहिर्योगे तथापुरि ॥ २३ ॥

उपसंख्यान इति । उपसंवीयत आच्छाद्यते यत्तदित्युपसंख्यानम् ।
यद्वा । संवीयतेऽनेनेति संख्यानम् । तस्य समीपम् उपसंख्यानम् । त-
स्मिन् ॥ बहिर्योग इति । बहिरित्यनावृतो देशः । तेन योगो बहि-
र्योगः । एतस्मिंश्च पूर्वजिते^३ऽन्तरशब्दः सर्वादिर्भवति ॥ अन्तरस्मै शा-
टकाय^४ । वस्त्रान्तरेणावृतायेत्यर्थः^५ ॥ अन्तरस्मै गृहाय । बाह्याय
चाण्डालगृहायेत्यर्थः^६ ॥ अपुरीति किम्^७ । अन्तरायां पुरि वसति ।
बाह्यायामित्यर्थः ॥ अथमनयोरन्तरे तापसः प्रतिवसतीत्यादौ मध्य-
वृत्तित्वेन न भवति^८ ॥ २३ ॥ इति सर्वादिः ॥

त्यक्तद्यदिदं युष्मद्द्व्येकादः स्यादथो भवत्वेतत् ।

अस्मत्किमौ च विबुधैर्विज्ञातव्यौ त्यदादिगणे ॥ २४ ॥

एषां त्यदादित्वे यथास्थानं प्रयोजनं द्रष्टव्यम्^९ ॥ इति त्यदादिः^{१०} ॥

यस्कोत्कासवशिष्टकुत्सखरपाः^{११} कुङ्गत्रिजङ्गारथाः^{१२}

पर्णाटोपरिमेखली^{१३} विषपुटदुह्याङ्गिरोविश्रयः ।

१ भवतीति F.	८ °त्वे न भवति A. D.; मध्यावृत्तत्वे
२ क सारूप्यं शिष्टाभीष्टवतन दुष्टता क D.; शिष्टाभीष्टेन F.—? sloka.	न° B. C.; मध्यावृत्तत्वेन न° F.
३ पूर्वजिते C.	९ Om. F.; यथास्थानप्र° A.
४ शाकटाय A.	१० D. E. om. from त्यक्तद्यदिदं
५ नवमुन्नेरेणावृताये° D.	११ °वशिष्ट B. C.; खरप D. E.; ख- रपाः B.
६ चंडाल° A.; F. C. om. अपुरीति किम्.	१२ कुङ्गत्रि° F.
७ F. om. अपुरीति किं.	१३ °मेखली B.

यिसडीजङ्गभलन्दनौ^१ च भडिलः कर्णाटककर्णाटकौ^२

लस्योभरिडलशीर्षमायभृगवो रक्षोमुखो वर्षुकः ॥ २५ ॥

यस्कादयः शब्दाः स्वगणपर्यन्ता^३ यस्कादिभ्योऽपत्य इत्यनेन सूत्रेण^४ विहितापत्यप्रत्ययस्युगभाजो^५ भवन्ति वङ्गत्वेऽस्त्रियाम् ॥ य-
स्कति निवृत्ताति पापमिति यस्क षधिः । तस्यापत्यानि यस्काः । शि-
वादिपाठादुत्पन्नस्याणः ॥ * ॥ उत्कसतीत्युत्कासः । तस्य^६ । उत्कासाः ।
अत इञः^७ ॥ * ॥ वशिषु तिष्ठतीति वशिष्ठः । तस्य वशिष्ठाः^८ ॥ * ॥ कुत्साः ।
ऋष्यणः ॥ * ॥ खराण्यातीति खरपः । तस्य खरपाः । नडादिफ-
षः^९ ॥ * ॥ कुङ्गेः कुङ्गयः^{१०} । गृह्यादिढञः^{११} ॥ * ॥ अन्ति यसते सर्वविद्या
इत्यन्तिः । तस्य । अत्रयः । इतोऽनिञ्ज इत्यनेन विहितस्य ढणः^{१२} ॥ * ॥
जङ्गे एव रथो यस्य स जङ्गारथः । तस्य जङ्गारथाः ॥ अन्ये । जङ्गे ए-
वरथो यस्य स जङ्गेरथः । निपातनात्सुपः^{१३} सुगभावः । तस्य जङ्गे-
रथा इत्याङ्गः ॥ * ॥ पर्णार्थमटतीति पर्णाटः । तस्य पर्णाटाः ॥ * ॥
उपरि वीवायां मेखला यस्य तस्योपरिमेखलाः ॥ * ॥ विषं पुटे^{१४} ओ-
दधोर्यस्य स विषपुटो दुर्भाषी^{१५} । तस्य विषपुटाः ॥ एभ्योऽत इञः ॥ * ॥

१ पिंडाजंघं C.

२ भडिकर्णाटकौ A.; भडिलः क-
र्णाटकौ D.; *कर्णाटककर्णाटकौ लङ्गे C.

३ स्वगणपर्यन्ता F.; om. A.; शब्दा
गणपर्यन्ता B. C.

४ Cf. P. II. 4, 63 यस्कादिभ्यो गोत्रे.

५ विहितापत्यस्य सुं A.; *प्रत्ययाः
लभभाजो C.; *प्रत्ययभाजो corr. D.

६ तस्यापत्यानि C.; उत्कसतीत्यु-
त्कासः *उत्कासाः D.

७ इञ C. F. In the following also
one or the MS generally read the

nom. of the affix instead of the geni-
tive; supply सुक.

८ वशिषु वशिष्ठः । तस्य वशिष्ठाः ।
B. C.; A. om. कुत्साः.

९ नडादिफषः D.;
*पणः A. B.; *यणः F.; cf. under §. 232.

१० कुङ्गेः कुङ्गयः F.

११ *ढणः MSS.; cf. §. 226.

१२ विहितस्य A.; विहितढणः B. F.;
विहितढण्य C.; cf. Pāṇ. iv. 1, 122.

१३ F. om. निपातनात्सुपः.

१४ विषपुटे B.

१५ दुर्भाषः D.; B. C. om. from स.

द्रुहि साधुर्द्रुहः । तस्य द्रुह्याः । शिवाद्यणः ॥ * ॥ अङ्गिरा दृहस्यति-
 पिता । तस्य । अङ्गिरसः । स्यद्यणः ॥ * ॥ विश्वेर्विश्वयः । दृह्यादि-
 ढजः^१ ॥ * ॥ पिण्डायुक्ते जङ्घे^२ यस्य तस्य पिण्डायुक्ताः^३ । अत इजः ॥ * ॥
 भलन्दनस्य भलन्दनाः । शिवाद्यणः ॥ कलन्दनेति^४ भोजः । * ॥
 भडिलस्य भडिलाः । अश्यादिष्फस्य^५ ॥ * ॥ कर्णाटस्य कर्णाटाः ॥ * ॥
 कर्णस्याढकं यस्य स कर्णाढकः । तस्य कर्णाढकाः^६ । आभ्यामत
 इजः ॥ * ॥ लहस्य लह्याः । शिवाद्यणः^७ ॥ * ॥ भण्डिलस्य भण्डिलाः ।
 अश्यादिष्फस्य^५ ॥ * ॥ शीर्षं मिनाति । शीर्षमायः । तस्य शीर्षमायाः ।
 अत इजः^८ ॥ * ॥ अशुभकर्माणि तपसा भृञ्जतीति भृगुः शुक्रपिता^९ ।
 तस्य भृगवः । स्यद्यणः ॥ * ॥ रचस इव मुखमस्य स रचोमुखः । तस्य
 रचोमुखाः ॥ * ॥ वर्षतीत्येवंशीलो^{१०} वर्षुकः । तस्य वर्षुकाः ॥ आभ्या-
 मत इजः ॥ २४ ॥

वर्शाकपर्णाढकमिच्छका^{११} बहिर्-
 योगोऽजबस्तिस्तृणकर्णवर्षकौ ।
 पटाकयुक्तौ वकसक्थगोतमौ^{१२}
 स्यात् क्रोष्टुमायः कटुमन्थमिचयू ॥ २६ ॥

वर्शाकस्यापत्यानि^{११} वर्शाकाः^{११} ॥ * ॥ पर्णास्याढकं यस्य स पर्णाढ-
 कः । तस्य पर्णाढकाः ॥ * ॥ मिच्छतीति मिच्छकः । तस्य मिच्छकाः ॥ * ॥

१ °ढणः A. B. D. F.; नृध्याद्यण C.;
 cf. §. 226.

२ पिण्डायुक्ते C. D.; वंघो A.

३ पिण्डाजंघाः C.

४ कलन्दनेति C.

५ °ड्यस्य A. B. D. F.; अश्यादि-
 भस्य C.; cf. §. 239 (Pāp. फञ्)

६ °ढकं कर्णाढकः ° कर्णाढकाः C.

७ शिवाद्याणः B.; शिवाद्यण C.

८ आभ्यामत इजः F

९ Om. F.

१० °शीलो वं C.

११ वर्शाक° C.

१२ °युक्ता° C.; °नीतमौ A. C F

बहिर्योगो यस्य स बहिर्योगः । तस्य बहिर्योगाः ॥ अन्ये तु । अहिना यो-
गो यस्येति । अहिर्योगः । गणपाठाद्रेफ इत्याहुः ॥ * ॥ अजबस्तयः^१ ।
गृह्यादिद्वजः^२ ॥ * ॥ दणकर्णाः । शिवाद्यणः ॥ * ॥ वर्ष्काः^३ ॥ पटा-
काः ॥ वकसकथाः^४ ॥ एभ्योऽत इजः^५ ॥ * ॥ गोतमस्य गोतमाः^६ ॥
स्त्वयः ॥ * ॥ क्रोष्टारं मिमीते^७ । क्रोष्टोरिव मायाऽस्येति वा । क्रोष्टु-
मायः । तस्य क्रोष्टुमायाः ॥ * ॥ कटु^८ मध्यातीति कटुमन्यः । तस्य कटु-
मन्वाः ॥ अपरे कटुकमन्य इत्याहुः । अन्यस्तु^९ कटुक मन्यकेति पृथक्
शब्दद्वयमिदमित्याह ॥ आभ्यामत इजः ॥ * ॥ मित्रयोर्मित्रयवः^{१०} ॥
श्रीत्सर्गिकस्याणः ॥ २६ ॥

क्रोष्टुपादसदामत्तयःस्थूणकृशभरिडताः ।

पदकः^{११} कषको हारः कंबलात् स्थगलस्तथा^{१२} ॥ २७ ॥

क्रोष्टोरिव पादौ यस्य स क्रोष्टुपादः । पाठसामर्थ्यात् पादस्य
समासान्ते^{१३} लुग्न भवति । क्रोष्टून्यादयति निष्काशयतीति^{१४} वा ।
क्रोष्टुपादः । तस्य क्रोष्टुपादाः ॥ क्रोष्टुमानमिव^{१५} मानं यस्य स क्रोष्टु-
मान इति केचित् ॥ * ॥ सदामत्तस्य सदामत्ताः ॥ आभ्यामत इजः ॥ * ॥
अयोमयी स्तूणा यस्य सोऽयः स्तूणः । तस्यायः स्तूणाः ॥ शिवाद्यणः ॥ * ॥

१ अजबस्तयः A. D.; अजबस्तः त-
स्त्वयः C.; D. om. to वकसकथाः.

२ °द्वजः MSS.; cf. §1. 226.

३ वर्ष्काः B.

४ वकसकथाः A.

५ इज् C.; B. C. add शब्दा एते.

६ गौतमस्य गौतमाः A.

७ क्रोष्टु मिमीते D.F.; क्रोष्टुवत् मि-
मीते शब्दावतो । A.

८ कटु F.

९ अपरे कटुमथक इत्याहुः । भो-
जस्तु D.

१० B. om. मित्रयोर्.

११ पादकः E.

१२ कंबलास्त्र° B.; हारकंबलास्त्रा-
गल° C.; स्त्रगिल° F.

१३ समासांतो A. B. C. D.

१४ निःकाशयतीति A.; निष्काश°D

१५ क्रोष्टुमान° D. F.

ह्यस्य ह्यः । अत इजः ॥ * ॥ भण्डितस्य भण्डिताः । अश्वादि-
 ञ्फस्य १ ॥ * ॥ पदं वेत्त्यधीते वा । पदकः । तस्य पदकाः ॥ * ॥ कषतीत्यौ-
 णादिके २ ऽके । कषकः । तस्य कषकाः ॥ कडम इति भोजः ॥ * ॥ हारः
 कम्बलादिति ३ कम्बलपूर्वो हारशब्दो ज्ञेयः ॥ कम्बलं हरतीति ४ कम्ब-
 लहारः । तस्य कम्बलहाराः ५ ॥ * ॥ स्थगतीति स्थगेरौणादिके ऽस्त्रप्र-
 त्यये । स्थगलः । तस्य स्थगलाः ६ ॥ एभ्यो ऽत इजः ॥ * ॥ एवं पुष्करस-
 च्छब्दस्य बाङ्गादीजः ७ सुग् द्रष्टव्यः ॥ अन्ये तु भृगुकुलसवशिष्ठगोत-
 माङ्गिरो ऽचेरिति ८ सूत्रं पृथग्विदुः । तेषां मते यज्ञादित्वाद् ९ यज्ञा-
 देर्ज्ञेकेषु षष्ठ्यास्तत्पुरुष १० इत्यनेन भृगुकुलं भार्गवकुलमित्यादि सि-
 धति ॥ २७ ॥ इति यस्कादिः ॥

उपकलमकौ पिष्टोदङ्कौ कुषीतककर्णकौ

कमककलशीकण्ठी ११ कृष्णाजिनानुपदौ तथा ।

बधिरकखरीजङ्गावेतौ वटारकपर्णकौ

गडुकजतुकौ लेखाभूश्च प्रतानपतञ्जलौ ॥ २८ ॥

उपकादयः शब्दा १२ वोपकादेरित्यनेन सूत्रेणापत्यप्रत्ययसुग्भा-
 जो १३ वा भवन्ति ॥ उपकस्यापत्यानि । उपकाः । औपकायनाः १४ ॥ * ॥

१ See Note 4, page 44.

२ कषयतीति० A.

३ हारकम्बला० C.

४ F. om. from कम्बलं.

५ कम्बलाहारः C.

६ स्थागलाः C.

७ बङ्गादिपाठात् सुग् C.

८ ऽगोतमाङ्गिरोतिरिति A. ; ऽव-
 शिष्टाङ्गिरोजोतमेभ्य इति D. ; cf. P. ii.

4, 65; Kāt. ii. 4, 7.

९ यज्ञादित्वात् A. B. F. ; याज्ञा-
 दित्वात् C.

१० Cf. Pāṇ. ii. 4, 64 Vārtt. ; D. om.
 from तेषां मते to end.

११ कमकाकल० B. C.

१२ शब्दास्योप० C. ; शब्दा भवच्चकप-
 र्यता D. ; शब्दाः अर्बन्धकपर्यता F.

१३ ऽप्रत्ययाश्च सुग्भाजो C.

१४ उपकायनाः C.

लमकाः । लामकायनाः ॥ नडादिफणः सुक्^१ ॥ * ॥ पिष्टस्य पिष्टाः ।
 पैष्टायनाः^२ ॥ * ॥ उदङ्कस्य । उदङ्काः । औदङ्कयः । अत इजः ॥ * ॥
 कुष्णाति भवबन्धनादात्मानमिति^३ कुषीतको नाम मुनिः । तस्य कुषी-
 तकाः । कौषीतकयः^४ ॥ * ॥ कर्णयतीति कर्णकः । तस्य कर्णकाः । का-
 र्णकयः^५ ॥ * ॥ कमेरीणादिकेऽके^६ कमकः । तस्य कमकाः^७ । काम-
 कयः ॥ * ॥ कलशी कण्ठे यस्य तस्य कलशीकण्ठाः । कालशीकण्ठयः^८
 ॥ * ॥ कृष्णमजिनं यस्य तस्य कृष्णाजिनाः । कार्ष्णाजिनयः ॥ * ॥ अनु-
 गतं पदं यस्य तस्य । अनुपदाः । आनुपदयः ॥ * ॥ बन्धेः^९ किरः । बधि-
 रः । बधिर एव बधिरकः^{१०} । तस्य बधिरकाः । बाधिरकाः^{११} । शि-
 वाद्यणः ॥ भोजसु बधिरकाः । बाधिरकय इत्याह ॥ * ॥ खरी जङ्घे
 यस्य तस्य^{१२} खरीजङ्घाः । खारीजङ्घयः ॥ * ॥ वटारको वैश्रवणभक्तः^{१३} ।
 तस्यापत्यानि वटारकाः^{१४} । वाटारकयः ॥ * ॥ पर्णानि करोतीति
 पर्णकः । तस्य पर्णकाः । पार्णकयः ॥ * ॥ गडुकस्य गडुकाः । गाडु-
 कयः ॥ * ॥ जतुकस्य जतुकाः । जातुकयः ॥ * ॥ लेखाकारे भुवी यस्य
 स लेखाभूः । तस्य लेखाभुवः । लैखाभ्रेयाः^{१५} । शुभ्रादिठणः ॥ * ॥

१ °पणः° A. B. and orig. D.; यणः°
 F.; नडादित्वात्पुक् C.

२ पिष्टायनाः A. B. C. F.; D. corr.
 पिष्टायनाः.

३ कुष्णाति बंधनाद्° A. D.

४ कुषीतकयः A.; कौषीतकयः D.

५ कर्णकयः A.

६ Om. C.; °औणादिको के B.;

ऽकि F.

७ कामकाः C.; om. B.

८ कलसी° कलसीकंठाः । कालसी-
 कंठयः A. B. C. (but श् in the text).

९ बधेः A. B. C. D.; °किरी D. ;
 cf. also Up. S. 1, 52.

१० A. om. बधिर एव.

११ तस्य बधिराः । बाधिरकाः । A.
 D.; तस्य बाधिरकाः । बधिरकाः । F.

१२ Om. B. C.

१३ वैश्रवणः भक्तः B.

१४ Om. B. C.

१५ लेखाभ्रेयाः F.; लेखाभ्रेयः A. ;
 लेखाभ्रेयाः° D.; लेखाभुयः B. C. (see
 §. 219).

प्रतानस्य प्रतानाः । प्रतानयः^१ ॥ * ॥ पतञ्जलति घमीभवति^२ । पत-
ञ्जलः । अत एव निपातनात्तकारस्य मकारः^३ । तस्य पतञ्जलाः ।
पातञ्जलयः^४ ॥ भोजस्तु पतञ्जलिशब्दमिकारान्तं^५ भन्यमानः पतञ्ज-
लयः । पातञ्जलाः^६ । औत्सर्गिकाणः झुकीत्याह^७ ॥ २८ ॥

शलाथलाडारककृष्णपिङ्गलाः

कठेरणिः^८ पिङ्गलकः कमन्दकः ।

निदाघचूडारककृष्णसुन्दराः^९

मुपिष्टपिञ्जूलकवर्णकास्तथा ॥ २९ ॥

शले स्थलमस्य । शलाथलः । सकारलोपो दीर्घश्च निपातनात् ।
तस्य शलाथलाः । शलाथलयः ॥ थलाथल^{१०} इत्यन्ये ॥ * ॥ अडती-
ति । अडारकः^{११} । तस्य । अडारकाः । आडारकयः ॥ * ॥ कृष्णस्यासौ
पिङ्गलस्य । कृष्णपिङ्गलः । तस्य कृष्णपिङ्गलाः । कार्ष्णपिङ्गलयः ॥ * ॥
कठेरणेः^{१२} कठेरणयः । काठेरणाः^{१३} ॥ वामनस्त्रीकारान्तं मन्वानः
कठेरण्य इत्याह^{१४} । अत्राणः । अन्ये कठेरणेत्याहुः^{१५} ॥ * ॥ पिङ्गलकस्य
पिङ्गलकाः । पिङ्गलकयः ॥ पिञ्जूलक^{१६} इति शाकटायनः ॥ * ॥ मन्द

१ प्रतानयः B.

२ पूतीभवतीति F.

३ नकारः A. (पतत् + जल).

४ Om. A.

५ शब्दमकारान्तं B. C.

६ D. om. fr. om. पतञ्जलति.

७ झकित्याह D.; झुगित्याह F.;

कोय । झुगित्याह C.

८ कठेरणिः E.

९ निर्दाघं F.

१० थलाथल B.

११ आडारकः A.; अडतीति अडः

इयर्त्त आरकः कर्मधारयसमासे अडा-
रकस् D

१२ कठेरणः D.

१३ ? काठेरणयः F. cf. §1. 318; कवे-
रणेः कावेरणायः । कवेणाः । D.

१४ कठेरणीत्याह C.; कावरण्यं D.;

काठेरण्यं F.

१५ ? कठेरतेत्याहुः A.; कठेरितेत्याहुः

B.; कठेरित्याहुः C.; कावेरिणमित्याहुः

D.; कठेरिमित्याहुः F. (? कठेरिण ।

इत्याहुः cf. §1. 318 com.).

१६ पिञ्जलेक C.

एव मन्दकः । के शिरस्यात्मनि वा मन्दकः । कमन्दकः । तस्य क-
मन्दकाः । कामन्दकयः ॥ * ॥ निर्गतो दाघो यस्मात् स निदाघः^१ ।
तस्य निदाघाः । नैदाघयः^१ ॥ * ॥ चूडारकस्य । चूडारकाः । चौडा-
रकयः ॥ वडारक^२ इति भोजः ॥ मटारक इति वामनः ॥ * ॥ कृष्ण-
द्यासौ सुन्दरश्च । कृष्णसुन्दरः । तस्य कृष्णसुन्दराः । कार्ष्णसुन्द-
रयः^३ ॥ * ॥ शोभनं पिष्टं यस्य स सुपिष्टः । तस्य सुपिष्टाः । सौपिष्टाः ।
शिवाद्यणः ॥ * ॥ पिञ्चूलकस्य पिञ्चूलकाः । पैञ्चूलकयः ॥ * ॥ वर्णयतीति
वर्णको गणकः । तस्य वर्णकाः । वार्णकयः ॥ २६ ॥

मसुरकर्णपदञ्जलजन्तुका

ऽनभिहितप्रतिलोमकपिष्टलाः ४ ।

जतुरकः कशकृत्स्नमुधायुकौ

जटिलकश्च मदाघकवन्तकौ ॥ ३० ॥

मसुर इव कर्णावस्य मसुरकर्णः । तस्य मसुरकर्णाः । मासुरक-
र्णाः^४ । शिवाद्यणः ॥ अपरे मसूराविव कर्णावस्य । मसुरकर्णः^६ ।
निपातनाद् इत्थ इत्याहुः ॥ मयूरकर्णमपरे^७ पठन्ति ॥ * ॥ पदञ्ज-
लस्य पदञ्जलाः । पादञ्जलयः ॥ * ॥ जायत इति जन्तुः । ततः के
जन्तुकः । तस्य जन्तुकाः । जान्तुकयः ॥ * ॥ अभिपूर्वस्य हिनोतेर्दधातेर्वा
क्ते नञि च । अनभिहितः । तस्य । अनभिहिताः । आनभिहितयः ॥
केचिद् अभिहितेति नञा विना पठन्ति । तत्राऽभिहिताः । आभिहि-
तयः ॥ * ॥ प्रतिगतानि लोमान्यस्य । प्रतिलोमः । प्रत्यन्ववात्^८ साम-

१ निर्दाघः ० निर्दाघाः ० नैर्दाघयः F.

२ ? Thus C. D. ; चडारक A. B. F.
(cf. वटारक §. 28).

३ कार्ष्णसुन्दरीयाः A. ; सुन्दरणः B.

४ मसुरः क - - - कपिष्टकाः । B. ;

० प्रतिलोमककनिष्टलाः C.

५ Om. C.

६ मसूराविव कर्णाः निपात० A.

७ मयूरकर्णानपरे B. C. ; मयूरकर्ण
अप० A.

८ प्रत्यन्वयात् A. ; ० प्रतिलोमप्रत्य-
यात् C. ; केचिद्भिहिप्रत्यन्वयात् D.

लोम्न इत्यत्^१ समासान्तः । प्रतिलोमाः । प्रातिलोमयः ॥ * ॥ कपीनां
 स्थलमिव^२ स्थलमस्य । कपिष्ठलः । तस्य कपिष्ठलाः । कापिष्ठलयः ॥
 केचित् कपिष्ठलाः । कापिष्ठलायनाः । नडादिफणन्तमुदाहरन्ति^३ ॥ * ॥
 जतुरकस्य जतुरकाः । जातुरकयः ॥ * ॥ कशाभिः^४ कृन्तति । कृतेः
 क्त्वे । ङ्याट्त्वे च^५ ह्रस्वश्च बज्जलमित्यनेन ह्रस्वत्वे । कश्कृत्स्नः^४ । तस्य
 कश्कृत्स्नाः^४ । काश्कृत्स्नयः^४ ॥ वामनस्तु कसकृत्स्नेत्याह^६ ॥ * ॥ सु-
 धायुकस्य । सुधायुकाः । सौधायुकयः ॥ * ॥ जटाः सन्धस्य जटिलः ।
 के जटिलकः । तस्य जटिलकाः । जाटिलकयः ॥ शाकटायनस्तु शिवा-
 द्यणन्तमाह ॥ * ॥ मदेनाघं यस्य स मदाघः । तस्य मदाघाः । मादा-
 घयः ॥ * ॥ कट्ट वर्ण इत्यस्य क्विपि कव् । कव् अन्ते यस्य^७ स कवन्तकः ।
 तस्य कवन्तकाः । कावन्तकयः ॥ एभ्यो ऽत इज्जः^८ ॥ ३० ॥

कमन्तकः कदामत्तः खरीखभ्रष्टकौ^९ तथा ।

अपजग्धानुलोमौ च दामकराढोऽप्यबन्धकः ॥ ३१ ॥

कमु कान्तावित्यस्य विचि कम्^{१०} । कम् अन्ते यस्य स कमन्तकः ।
 तस्य कमन्तकाः । कामन्तकयः ॥ * ॥ कदामत्तस्य कदामत्ताः । का-
 दामत्तयः^{११} ॥ * ॥ खरी रासभी । तां खनतीति विचि खरीखा^{१२} ।

१ इत्यत्र स० A.; इत्यत्समा० D.;
 इति समासांतः C.; cf. P. v. 4, 75.

२ कपिस्थल० D.

३ °पणंत० A. B.; °यणंत० D. F.;

नडाद्यणंत० C.

४ कशाभिः० कसकृत्स्नः etc. A.

५ यात् । इलिव A.; ङ्याइलिव B.C.
 (° ङ्याइ०); क्त्वे घा इलिवद्भ्रस्व D.;

कृतेः कश्चे इज्जे च F.; cf. P. vi. 3, 63, 64.

६ कश्कृत्स्ने० B. C.; कश्कृत्स्न्य
 इत्याह F.

७ कवं अंति यस्य C.

८ इच् B. C.; अपत्ये इच् D.

९ खरीखणभ्रष्टकौ F.

१० विचि० B. C.; विचि कमु कमु
 अंति० A.

११ कदामंतस्य कदामंताः कादामं-
 तयः । B. C.

१२ खरीखाणः । A.; खरीखण F.

तस्य खरीखाणः । खारीखाणाः^१ ॥ सामान्याणः^२ ॥ * ॥ भ्रष्टकस्य
 भ्रष्टकाः । भ्राष्टकयः ॥ * ॥ अपपूर्वस्यादेर्जग्धादेशे । अपजग्धः । तस्या-
 पजग्धाः । आपजग्धयः^३ ॥ भोजस्त्वपदग्धेत्याह^४ ॥ * ॥ अनुलोमस्य ।
 अनुलोमाः । आनुलोमयः ॥ वामनस्तु गणपाठात् समासान्ताभावे
 ऽनुलोमानः । प्रतिलोमानः कुमारा इत्याह ॥ * ॥ दाम कण्ठे यस्य
 स दामकण्ठः । तस्य दामकण्ठाः । दामकण्ठयः ॥ * ॥ बन्धं करोतीति
 बन्धकः । न बन्धको ऽबन्धकः । न विद्यते बन्धो ऽस्येति वा । अबन्धकः ।
 तस्य । अबन्धकाः । आबन्धकयः ॥ अबद्धक इत्येके^५ ॥ एभ्यो ऽत इजः
 ॥ ३१ ॥ इत्युपकादिः ॥

तिककितवौरसलङ्कटकृष्णाजिनकृष्णमुन्द्राः कथिताः ।

उपकलमकाश्च वह्णभराडीरथपफकनरकाश्च ॥ ३२ ॥

तिककितवादयस्तिककितवाद्दौ^६ इत्यनेन बहुत्वापत्यप्रत्यय
 सुग्भाजो^७ भवन्ति । तैकायनयस्य कैतवायनयस्य^८ । तिककितवाः ।
 अत्र तिकादेरित्यनेन^९ विहितस्य फिजः सुक्^{१०} ॥ * ॥ औरसायन-
 यस्य लाङ्कटयस्य^{११} । औरसलङ्कटाः । अत्र तिकादिफिजो ऽत इज-

१ खरीखाणाः B.; खारीखाणाः C.
 D.; तस्य खरीखाणाः । खरीखाणः । F.

२ सामान्याणः D.; सामान्येण.

३ अपजग्धयः A.; अपजग्धस्यस्या
 ऽपजग्धस्यस्यापजग्धाः । आपजग्धयः । F.

४ Thus B. C.; *अपजग्धेत्याह A. B.
 (but both भ् for ग्ध before).

५ ? अद्दहक° A. B. C.; °इत्यने F.

६ तिककितवादयः पृथोर्ज्जकककुभ-
 पर्यन्तास्तिककितवाद्दौ D.

७ बहुत्वापत्यसु° A.; °प्रत्ययाश्च
 सुग्भाजो C.

८ तिकायनाश्च कैतवायनाश्च A.;
 तैकायनस्य कैतवायनस्य B. C.; तिकस्य
 कितवस्य वा अपत्यानि वह्णवः कुमारा-
 स्तिककितवाः । D. [cf. §. 229 and Pāṇ.
 iv. 1, 154.

९ अप्रतिकादेरि° B. C. F.; अत्र
 विका° D.

१० पिजसुक् A.; फिजो सुक् C.; फज-
 सुक् D.; पिजः सुक् B.

११ औरसायनाश्च A. B. C. F.; औ-
 रसायन° D.; °लाङ्कटयश्च A

स्य^१॥ * ॥ कार्ष्णाजिनयस्य कार्ष्णसुन्दरयस्य^२ । कृष्णाजिनकृष्णसुन्द-
राः । अत्रात इजः ॥ * ॥ औपकायनास्य लामकायनास्य^३ । उपकल-
मकाः । नडादिफणः^४ ॥ * ॥ वाङ्मूरयस्य भाण्डोरयथस्य । वाङ्मूर-
भण्डोरथाः ॥ वाङ्मूर^५ इत्यन्ये ॥ * ॥ पाफकयस्य नारकयस्य । पफकन-
रकाः । अत इजः ॥ पफको विकत्यनः ॥ अनुकरण इत्यन्ये । पफ
करोतीति पफकः ॥ ३२ ॥

बकनखगुदपरिणद्धाः शण्डिलकशकृत्तलङ्कशान्तमुखाः ।

प्रहितनरकोञ्जककुभाः प्रोक्ता भ्रष्टककपिष्ठलाश्चात्र ॥ ३३ ॥

बाकनखयस्य गौदपरिणद्धयस्य^६ । बकनखगुदपरिणद्धाः । आभ्या-
मत इजः ॥ * ॥ शण्डिल्यास्य^७ काशकृत्तल्यस्य । शण्डिलकशकृत्तलाः^८ ।
अत इजः । बङ्गपु यज्ञो लुक् सिद्धैवेजो नित्यं सुगर्थं वचनम्^९ ॥ * ॥
लाङ्कयस्य शान्तमुखयस्य । लङ्कशान्तमुखाः^{१०} । अत्रात इजः ॥ शं
सुखं तनोतीति शान्तं मुखमस्येति शान्तमुख^{११} इत्यन्ये ॥ * ॥ प्राहि-
तयस्य नारकयस्य^{१२} । प्रहितनरकाः ॥ * ॥ औञ्जयस्य काकुभास्य ।
उञ्जककुभाः । अत्रात इजः शिवाद्यणस्य ॥ * ॥ भ्राष्टकयस्य कापिष्ठ-
लयस्य^{१३} । भ्रष्टककपिष्ठलाः । अत इजः ॥ ३३ ॥

१ तिकादिपिञ्जो° A. B.; °फजो°
D.; °इत उजस्य C.

२ कर्षाजिनयस्य कार्ष्णसुन्दरयस्य A.;
°कार्ष्णासुन्दरयस्य D.

३ औपकायनास्य लामकायनास्य° A.
४ °यणः A. F.; °पणः B.; °फुकः D.;
नडादिभ्योश् C.

५ वंथर C. F.

६ गौदपरिणद्धयस्य B.

७ शण्डिलास्य A. B. C. D.; शण्डि-
लास्य F.; cf. बर्नादि pL 248.

८ कासष्ट° शण्डिलकस° D. (श्र in
the text).

९ वङ्गपयज्ञो लुक्° सुगर्थं वचनम् ।
A.; यज्ञो लुक् । लुकि सिद्धेऽपि नित्यं
सु° F.

१० शान्तमुखस्य° C.; °संकाशात° A.

११ शान्तं° शान्तानमुख I°

१२ नारकायस्य B.; वारकयस्य° A.

१३ कपिष्ठलयस्य A.; कापिष्ठलायस्य D.

दशेरकाग्निवेशेभ्यो गडेरकदशेरकाः ।

कृष्णेभ्यः सुन्दराः प्रोक्ताः ककुभश्च^१ पृथोर्जकात् ॥ ३४ ॥

दंशनशीलो दशेरः । सर्पः सारमेयश्च । स्वार्थे के सति तस्याप-
त्यानि । गडति सिञ्चति पर्वताङ्गमिति गडेरौ निर्झरः^२ । तद्योगात्पु-
रुषो गडेरः । तस्यापत्यानि । दाशेरकयश्च गाडेरकयश्च^३ । दशेरक-
गडेरकाः । अत इजः ॥ * ॥ अग्निवेशश्च दाशेरकयश्च^४ । अग्निवेश-
शेरकाः^५ । यजः पूर्वेणैव लुक् सिद्धा ॥ परपदस्य दाशेरकशब्दोपसं-
यहार्थं त्विहोपादानम्^६ ॥ * ॥ कार्ष्णयश्च सौन्दरयश्च । कृष्णसुन्दराः ।
अत इजः ॥ * ॥ पार्थोर्जकयश्च काकुभयश्च । पृथोर्जकककुभाः । अत
इजः ॥ ककुभशब्दस्य^७ शिवादौ पाठः प्राधिकः ॥ पृथां पृथिवीमूर्जयति
वर्धयति । पृथोर्जकः । पृथगूर्जक इति वा^८ गणनिपातनात् कलोपः ॥

उपकलमकभ्रष्टककपिष्ठलकृष्णाजिनकृष्णसुन्दराणां नित्यार्थः पा-
ठः । अन्येषां तु इन्द्रेऽपि पूर्वेण^९ विकल्पः । तेन पिङ्गलककृष्णपिङ्गलाः ।
पैङ्गलककार्ष्णपिङ्गलयः^{१०} ॥ ३४ ॥ इति तिककितवादिः ॥

ज्ञेयो गोपवनो विन्दुः शिष्युश्यामाकभाजनाः^{११} ।

श्यामकाश्चावतानौ च श्यापर्णः सश्वकस्तथा^{१२} ॥ ३५ ॥

१ सुन्दरीः C.; ककुभाश्च B. C.
२ निर्झरस् B.; तस्यापत्यानि गडति
सिञ्चति० गडेरौ निषभरस् C.
३ दासेरकयश्च गडेरकयश्च B. C.;
गाडेरकाश्च F.
४ दासेरकय अ० B.
५ अग्निवेशदाशेरकाः A.; अत इज् ।
अग्निवेशाश्च दासेरकाः । C.; [अग्निवेश
occurs in गर्गादि, hence यज् cf. §1.
254; Kārikā 4].

६ ०दाशेरकशब्दो० C.; ०स्विहोपा-
दानां B.; D. see next note.
७ D. om. from शब्दोपसंयहार्थं to
ककुभ.
८ A. om. पृथगूर्जक and वा.
९ पूर्वेणैव F.
१० पिङ्गलिक० A. D., पिङ्गलकका-
र्ष्यपिङ्गलयः F.
११ श्यामकभाजनाः A.
१२ श्यापर्णश्चावतानौ तथा C. E.; श्या-
पर्णस्यवकौ० B.

यञ्जोश्चेत्यनेन^१ लुक् प्राप्ता न गोपवनादिभ्य^२ इत्यनेन विधि-
 ध्यते ॥ गोपवनस्थापत्यानि । गोपवनाः ॥ * ॥ वैन्दवाः ॥ * ॥ शिशुरिव^३
 शिशुर्निःसारः कश्चित् । तस्य शैशवाः^४ ॥ * ॥ श्यामा सताः कायति^५ ।
 श्यामाकः । तस्य श्यामाकाः^६ ॥ * ॥ भाजयतीति भाजनः । तस्य भा-
 जनाः ॥ * ॥ श्यामं करोतीति श्यामकः । तस्य श्यामकाः ॥ श्यावक
 इत्यन्ये ॥ * ॥ अश्वानवतनोति । अश्ववतानः । तस्य । आश्ववता-
 नाः ॥ * ॥ श्यामानि पर्णान्यस्य । श्यापर्णः^७ । अत एव निपातनाम्ब-
 लोपः^८ ॥ * ॥ सम्बकस्य साम्बकाः । श्ववक इत्यन्ये^९ ॥ * ॥ बिन्दुमा-
 जनसृष्टणावन्ये पठन्ति ॥ वामनमते शिशुः प्रत्याहारः^{१०} ॥ २५ ॥
 इति गोपवनादिः ॥

क्रीडिव्याज्यापक्षितिसौधातकिदैवदत्तिचैक्यताः^{११} ।

कापिष्ठलिचैटयतावापिशलिर्लाडिचौपयती^{१२} ॥ ३६ ॥

क्रीडादीनामित्यनेनैषां पौत्राद्ये स्त्रीलिङ्गेऽपत्येऽपिञ्जोर्भ्यो भव-
 ति^{१३} ॥ क्रीडि । क्रीडतीति । अचि बाङ्गलकादौले । क्रोडः । तस्यापत्यं
 स्त्री । क्रीड्या ॥ * ॥ व्याडि^{१४} । विविधमडतीति व्यडः । तस्यापत्यं स्त्री ।

१ यञ्जोश्चेत्यनेन F.; Pāṇ. ii. 4, 64.
 २ Pāṇ. ii. 4, 67.
 ३ शिशुरिति A.
 ४ शैशवाः B. C.
 ५ श्यामसताः कायति A.; श्यामा
 सताकाकृतिः । F.
 ६ श्यामकस्य श्यामकाः A.
 ७ श्यामपर्णः । A. F.
 ८ निकतनाम्बलोपः A.
 ९ श्ववकस्य श्यावकाः । संबक [संबक
 F.] इत्यन्ये । B. C. F.

१० ? Thus F.; शिशुः प्रत्याहारः B. C.;
 शिशुप्रत्याहारः A. D.
 ११ क्रीडि° वैक्यति C.; °सौधाति-
 कि° A.
 १२ °वेटयेतावापि° C.; °चौपयती ।
 A. C. D.
 १३ पिञ्जोर्भ्यो भवति A.; पिञ्जो-
 र्भ्यो भवति C.; D. om. from क्रीडादी-
 नाम्.
 १४ Om. D.; श्राति । विविधमड-
 तीति षड्° A.

व्याख्या^१ । स्वागतादेरित्यपवादादौ न भवति^२ ॥ * ॥ आपचिति ।
 दुष्टु मिथ्या चितोऽपचितः^३ । तस्यापत्यं स्त्री । आपचित्या^४ ॥ * ॥
 सौधातकि । शोभनं दधातीति सुधाता । तस्यापत्यं व्यासादीनामकञ्
 चेत्यनेनेञ्चकञ्जादेशे च विहिते । सौधातक्या स्त्री^५ ॥ * ॥ दैवदन्ति ।
 देवदत्तस्यापत्यं स्त्री । इञि^६ । दैवदत्त्या ॥ * ॥ चैकयत । चीक आम-
 र्षणे^७ चुरादिणिजन्तस्ततः^८ शतुरणि स्त्री । चैकयत्या^९ ॥ पाणिनिस्तु
 चित संवेदन इत्यस्य चैतयत इत्याह^{१०} ॥ * ॥ कापिष्ठलि । कपिष्ठल-
 स्यापत्यं स्त्री । कापिष्ठल्या ॥ * ॥ चैटयत । चिट प्रैथ्य^{११} इत्यतो णिचि
 शतरि^{१२} । चैटयतोऽपत्यं स्त्री चैटयत्या^{१३} ॥ * ॥ आपिशलि । पिंश-
 तीत्यौणादिककलप्रत्यये । पिश्लः । न पिश्लोऽपिश्लः कुलप्रधा-
 नम्^{१४} । तस्यापत्यं स्त्री । आपिशल्या ॥ * ॥ लाडि । लड विलास
 इत्यस्याचि^{१५} । लडः । तस्यापत्यं स्त्री । लाड्या^{१६} ॥ * ॥ चौपयत । चो-
 पयतीति चौपयन् । तस्यापत्यमण् स्त्री । चौपयत्या^{१७} ॥ ३६ ॥

१ छया A.; व्याडा B.; F. om. स्त्री
 व्याड्या

२ स्वागताद्यपवादादिष्णं भवति D.;
 स्वरोणादेरित्य° A.; cf. Pāp. vii. 3, 7.

३ द्रष्टुमापचितो° C.; दुष्टुमिस्था-

चितौ अपचितस्यापत्यं° D.; अप दुष्टु° F.

४ स्त्रीया आप° A.

५ व्यासादीनामकश्चेत्यनेनेञ्चकञ्जादे-
 शे° A.; व्यासादीनामकश्चेत्यनेने [न
 suppl.] अकञ्जादेशे च विहिता । सौ°
 D.; व्यासादीनामकश्चेत्यनेनेअपकडादे-
 शाव सौ° C.; °कडादेशेव सौ° B.;
 चेत्यनेनाकञ् आ° F.; [Pāp. iv. 1, 97,
 अकङ्]

६ इति B. C.; अञि D.; om. F.

७ चैकयते° A.; चैकयती चीक° C.;
 चैकयत चीक° B. D.; आमकर्षणे B.

८ °णिजन्त° A. B.; चुरादिञ्च्यंत°
 F.; cf. Pāp. iii. 1, 25.

९ शतुरणि° A.; शतुरणि आवैक-
 पत्या C.; चैकयत्या F.

१० चैकयत इति । D.

११ प्रैथे D.; वैटयत । विट प्रैथे C.

१२ णिञि A. B. C. D.; सवाडि A.;
 शवा D.; णिचि शतरि F.

१३ चैटयतोऽपत्यं° A. B. D. F.; वि-
 टयतो °वैटयत्या C.; चैतयत्या F.

१४ पिश्लः° B.; आपिश्लेः कुल° C.

१५ इत्यस्याचि A. B. C.; लडि ।°
 इत्यस्याचि D.

१६ लाडिमा C.

१७ चौपयती । चौपयतीति चौपयत-
 स्यापत्यम् स्त्री चौपयत्या । C.

वैल्लयतोऽथ क्षत्रियवाच्यो भोजश्च सूतवाग्युवतौ ।

भौरिकिभौलिकिशालास्थलिशालम्लिकौटिसैकयताः^१॥३७॥

वैल्लयतः । विल्ववन्तमाचष्ट इति णिचि^२ । विन्मवोरिति मतुहोपे
शतरि^३ । वैल्लयतोऽपत्यमित्यणि स्त्री । वैल्लयत्या ॥ * ॥ क्षत्रियवाच्यो
भोज इति क्षत्रिये वाच्ये भोजशब्दः क्रीड्यादौ भवति स्त्रियाम् ।
भोज्या क्षत्रिया ॥ यथा । भोज्यां प्रति व्यर्थमनोरथत्वात्^४ ॥ भोज्या
ऽन्या ॥ * ॥ सूतवाग्युवताविति सूतशब्दो युवतौ^५ वाच्यायां क्रीड्यादौ
भवति । सूत्या युवतिः^६ । प्राप्तयौवना स्त्रीत्यर्थः ॥ अन्ये तु सूताः
सारथयः । तत्संबन्धिनी^७ युवतिः सूत्या । न सर्वेत्याहुः^८ ॥ सूता
ऽन्या ॥ * ॥ भौरिकि । भूरिरेव भूरिकः । तस्यापत्यं स्त्री भौरिक्या ॥ * ॥
भौलिकि । वारादेर्वेति^९ लत्वे । भौलिकिः । तस्यापत्यं स्त्री । भौलि-
क्या^{१०} ॥ * ॥ शालास्थलि । शालास्थलस्यापत्यं^{११} स्त्री शालास्थल्या ॥ * ॥
शाल्मलि । शाल्मलेः शाल्मल्या ॥ * ॥ कौटि । कूट^{१२} दाहेऽच् । अत
इत्ति । कौट्या^{१३} ॥ * ॥ भौरिकिभौलिकिशब्दयोगाच्चादिपठितादि-
ति^{१४} ह्ये प्राप्ते^{१५} तद्वाधनार्थं गौरादिषु पाठः । क्रीड्यादिलक्षणस्तु

१ भौरिकिलौलिकशा० C.; ०सैक-
तयताः D

२ णिचि A. D.; वैल्लयति दवंतमा-
चष्टे० विन्मवोरिति C.; विन्मगेरिति D.

३ शचा A. D.; cf. Pāṇ. v. 3, 65.

४ Ragh. vii. 2; D. om. from यथा.

५ A. om. from भोज्यान्वा to युव.

६ B. om. from स्त्रियां । भोज्या
क्षत्रिया.

७ तत्र बाधनी C.

८ युवति सूत्या सर्वेत्योहुः A.; सूत्या-
निसर्वेत्याहुः C.; D. om. from सूत्या
युवतिः.

९ लौलिकि० C.; वाचादेर्वेति B. C.;
cf. §. 446.

१० लौलिकिस्रस्या० लौलिवता C.

११ शालस्थलस्या० D.

१२ कूट D.; om. C.

१३ अच् तृत इति कौट्या A.; असु
अत इति कौटिल्या D.; दाहेऽच् अत
इत्ति B. C.

१४ Thus A.; गोचादपठितादिति B.
F.; ०गोचादपठिता० C.; गोचादपत्न्यं
तादिति D. corr.; cf. Pāṇ. iv. 1, 78.

१५ डो प्राप्ते A.

स्यो भवत्येव । अन्यथा पाठानर्थक्यं स्यात् ॥ * ॥ सेकयत् । सेक गता-
वित्यतो णिचि^१ श्चा । सेकयन् । तस्यापत्यं स्त्री सेकयत्या ॥ * ॥
आहतिगणोऽयम् । तेनाश्वक्या काश्या रौढ्या याज्ञदत्या^२ इत्यादयो
द्रष्टव्याः ॥ रौढिः । रूढस्यापत्यमणि स्त्री । रौढ्या^३ ॥ केचिद् गोक-
चशब्दं यञन्तमच^४ पेटुः । तन्मते गौकक्ष्या^५ । फलं तु गौकचीपतिः ।
गौकचीपुत्रः । व्यङ्गः^६ संप्रसारणं भवेदिति गोर्नर्दीयो मन्यते । अस्माकं
तु मते पौतिमाश्यावत्सिद्धिः । तथा गौकक्ष्यापतिः । गौकक्ष्यापुत्र
इत्येव भवितव्यम्^७ । अत्रापाठात् । तथा च सीमागाः पठन्ति ।
व्यङ्गः^८ संप्रसारणे गौकक्ष्याप्रतिषेध इति^९ ॥ ३० ॥ इति कौश्यादिः ॥

अजपरभृताश्वकोकिलचटकैडकमूषिका विलातश्च ।

वालः पाको मन्दः कन्यो वत्साश्वहोडाश्च^{१०} ॥ ३६ ॥

अदजादिभ्योऽस्त्रादिभ्य आडित्यनेन^{११} । अकारान्ताच्छब्दा-
स्त्रादिवर्जितादजादिभ्यश्च स्त्रियां स्त्रार्थं आट्प्रत्ययो भवति ॥ अज
गतिचेपणयोः । ततोऽचि । अदजादिभ्योऽस्त्रादिभ्य आड् इत्यने-

१ णिचि C. ; णिचि A. F. ; सेक गता
णिचि B. ; सीक सेचने इत्यतो णिचि D.

२ ? तेन काश्यारौढ्यायाज्ञदत्या F. ;
तेनाश्वक्याकारोबायाचावृत्त्या B. ; ते-
नाश्वक्याकारोबायाचावृत्त्या C. ; ते-
नाश्वक्याकारोबायाचाज्ञदत्या A. ; तेन
[स्या obliterated] रौढ्यायाज्ञदत्या D.

३ रौढिलहस्यापत्यमणि स्त्री रौढ्या ।
B. C. [? रौढिः °रौढ्या P. iv. 1, 79, V. 4].

४ गौकचसर्वयञन्तमच A. ; यञन्त-
मच B. C. ; D. om. from केचित् to end.

५ गौकक्ष्या C. ; तन्मतेन गौकचा A.

६ घञः A. ; C. om. to गौकक्ष्यापुत्रः
cf. Mbh. on Pāṇ. vi. 1, 13.

७ तथा गौकचामपि गौकचापुत्र इ-
त्यनेन भ० A. ; see note ६.

८ सीमागाः ° C. ; सीमागा B. ; शी-
मागा पठन्ति घञः A. ; घाङ्गः [घङ्गः ?] B.

९ गौकचाप्र० A. ; गौकक्ष्याप्र० C. ;
संप्रसारणं गौकक्ष्याः प्रतिषेधः । F. ;
see note ४.

१० °होडश्च E. ; वत्सो थ होडश्च B.
C. ; वत्सी थ होडाश्च A.

११ अजादिभ्योऽश्वदिभ्यो आड् ° C. ;
A. D. om. from अदजादि.

नाडि । अजा ॥ * ॥ परभृता ॥ * ॥ अश्रुते पृथिवीं व्याप्नोतीत्यौषादिके
 वप्रत्यये । अश्रा ॥ * ॥ कुक टुक आदाने । कोकते गृह्णाति वङ्कार-
 मञ्जरीमिति कोकिला ॥ * ॥ षट् स्फुट भेदे^१ । षटति भिनत्ति वस्त्र-
 नीति षटका ॥ * ॥ ईड् स्तुती । आङ्पूर्वः^२ । एडयतीति । एडका ॥ * ॥
 मुष स्त्रेये । मुष्णात्यपहरति वस्तुजातमिति मूषिका ॥ एषां जातिल-
 चणे ङीप्रत्यये^३ प्राप्ते ॥ * ॥ विपूर्वी रा ला दाने । ततः क्ते शीतादथ
 इत्यौषादिके वा ते^४ । विलाता ॥ * ॥ बल प्राणने । बलतीति ज्वला-
 दर्ष^५ इति षे । बाला ॥ * ॥ पाति पिबति पायति वा^६ तमाहाराचा-
 रानुसंस्कारैरित्यौषादिके^७ कप्रत्यये । पाका ॥ * ॥ मन्दते स्वपितीति^८
 मन्दा । यौवनस्या स्त्री ॥ यदा तु स्त्रीजातिनाम^९ तदा जातिलचणे
 ङीप्रत्यये ॥ * ॥ कनति शोभते वपुषा । कन्या ॥ अथवा । कनन्ति गच्छ-
 न्ति तस्यां रागिमनोनयनामीति कन्या । कुमारी ॥ * ॥ वदति ।
 आङ्गयति^{१०} पयस्कामा मातरमिति वत्सा । पुत्रिका ॥ * ॥ अयति पाल-
 यति गर्भाधानात्प्रभृत्या जीवितान्नात् पुत्रमिति । अम्बा मृता^{११} ॥ * ॥
 हौडा ॥ * ॥ मन्दादन्ये षडपि बाह्यवचनाः^{१२} । अन्यमते तु मन्दो ऽपि ॥
 वयस्खनन्य^{१३} इति ङीप्रत्यये प्राप्ते विलातेत्यत्र । क्तादस्योक्तावित्यनेन
 ङीप्राप्तावित्यन्ये^{१४} ॥ ३८ ॥

१ Thus Kāt. Dhātup.; °भेदने F.
 Pāp. Dh. 33, 47.

२ D. om. from ईड्.

३ ङीप्रत्यये C. and corr. D.

४ Cf. Up. S. 3, 40.

५ °न B. D.; बल प्राणानुबलतीति
 ज्वादर्शे A.; cf. Pāp. iii. 2, 140-2.

६ ष A.; का D.; पाययति वा F.

७ तमाहानुसं F.; C. om. from
 वाते । विलाता । cf. Up. S. 3, 43.

८ स्वपितीति F.

९ A. om. from यदा to स्त्री.

१० आङ्गाययति F.

११ Thus D. F.; A. B. C. om. from
 अयति.

१२ मंषादावष्टऽपि बाह्यवसुदा A.;
 मन्दा । अन्ये° C.; D. om. from मन्दा-
 दन्ये to मन्दो ऽपि.

१३ वयस्खान्त्य C.; cf. P. iv. 1, 20.

१४ °इत्यनेन वा ङीप्रत्यये प्राप्ते
 इत्यने C.; D. om. from विलातेत्यत्र ;

cf. Pāp. iv. 1, 51.

मध्यज्येष्ठौ मध्यमकनिष्ठपूर्वापहाणदंष्ट्राः स्युः ।

अपरापहाणमुग्धौ पालान्ताः संप्रहाणश्च ॥ ३९ ॥

मां ध्यायतीति मध्या । मध्यस्य भार्या वा । मध्या ॥ * ॥ इयमनयो-
रतिशयेन वृद्धा प्रशस्या वा । ज्येष्ठा ॥ ज्येष्ठस्य भार्या वा । ज्येष्ठा ॥ * ॥
मध्ये भवा । मध्यमा^१ । मध्यान्म इति मप्रत्यये^२ ॥ मध्यमस्य भार्या वा ।
मध्यमा ॥ * ॥ अल्पतमा । कनिष्ठा । कनिष्ठस्य भार्या वा । कनिष्ठा ॥
वयस्यनन्य इत्यनेन^३ स्यास्यादित्यनेन वा डीप्रत्यये प्राप्ते ॥ * ॥ अप-
हीयतेऽनयाऽस्यां वा । अपहाणा । पूर्वस्यापहाणा^४ । पूर्वापहाणा ॥
अथ समासात्प्रागेवात्र डीः कस्मान्न भवतीति चेत् । न । वचनानर्थक्यप्र-
सङ्गः^५ ॥ यदा । पूर्वस्यावपहानश्चेति पूर्वापहानः^६ । स्त्री चेत् पूर्वा-
पहाणा । एत्वं निपातनादेव । टिल्लक्षणे डीविधौ^७ प्राप्ते ॥ अपरे एत्वं
नाधीयते^८ । ते हि । ओहाङ् गतावित्यस्मिन् कृतनिष्ठातकारनकारे
पूर्वमपहानमस्या^९ इति वाऽनाच्छादाज्जातेरित्यादिना डीप्राप्तिर्वा-
ध्यत^{१०} इत्याहुः ॥ * ॥ एवम् अपरापहाणा ॥ केचित्तु परापहाणेति
पठन्ति ॥ परप्रहाणेत्यपि^{११} ॥ * ॥ दृश्यतेऽनया । दंष्ट्रा ॥ * ॥ मुग्धा ।
वयोल्लक्षणे डीप्रत्यये^{१२} प्राप्ते । यदा त्ववयोवाचकत्वं तदाऽत ए-

१ मध्यमा; A.; C. om. मध्ये.

२ मध्यात्ममण्डा इति^० A.; मध्या-
न्मष्टा इति^० B.; मध्यान्मिति मप्र-
त्यये D.; मध्यान्मन् वा इति मप्र^० F.;
Pāp. iv. 3, 8.

३ वयस्यानन्य^० C.; इत्यने स्या-
स्या^० B.; इत्यनेन चास्या^० A.

४ अपहाना पूर्वस्या अपहाना F.;
ऽस्या अपहाणा^० C., om. पूर्वापहाणा.

५ डीप कस्मात्तन्न भवति इतिवत्
न च वच^० C.; ०भवतीति वेदने वच^० D.

६ पूर्वापहाणः F.

७ डीष्विधौ C.; cf. P. iv. 1, 15.

८ एत्वं विधीयते corr. D.

९ पूर्वमपहाणमस्या A. (om. हि).

१० नास्यादाज्जातेरि^० B.; तास्तरा-
च्चातेरि^० डीष्वप्रा^० C.; ताच्छादाज्जा^०
D.; इति वचनास्थानाज्जाते^० डीप्रत्य-
यप्राप्ति^० F.; cf. P. vi. 2, 170; iv. 1, 52.

११ परप्रहाणेत्यपि A.; अपरग्रहणे-
त्यपि D.

१२ डीष्वप्रत्यये C.

वाङ्^१ भवति । एतत्तु पूर्वेष्वपि यथासंभवं द्रष्टव्यम्^२ ॥ * ॥ पालान्ता इति पालोऽन्ते^३ येषां ते पालान्ताः शब्दा अस्मिन्गणे द्रष्टव्याः ॥ गोपालकस्य भार्या । गोपालिका । स्त्याख्यादिति ङीप्राप्ती^४ । या तु स्वयं प्रतिविधानेन गाः पालयति न तत्र प्राप्तिरस्ति^५ ॥ एवं पशुपालिका । द्वारपालिकेत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ * ॥ संप्रहाणेति पूर्वापहाणावत् ॥ भोजसु पूर्वापहायणा । अपरापहायणा । संप्रहायणेति^६ पठति ॥ ३८ ॥

दिशा दृशा^७ क्षुधा वाचा क्रुञ्चा देवविशोष्णिहा ।

विकल्पाडो^८ बुधैर्लक्ष्या जातिः शूद्रोऽमहत्परः ॥ ४० ॥

दिशा । दिक् ॥ * ॥ दृशा । दृक् ॥ * ॥ क्षुधा । क्षुत् ॥ * ॥ वाचा । वाक् ॥ * ॥ क्रुञ्चा । क्रुङ् ॥ निपातनान्नलोपाभावो^९ ऽन्याजादिलोपाभावश्च ॥ * ॥ देवविशा । देवविट् । देवानां प्रजेत्यर्थः ॥ भोजस्वनयोर्विकल्पं^{१०} नेच्छति ॥ * ॥ उष्णिहा । उष्णिक् ॥ पाणिनिस्तु त्रयाणां विकल्पं नेच्छति । भाष्यकारस्तु हलन्तान्नाप् किंत्कारान्तादित्याह^{११} ॥ * ॥ शूद्रा जातिः ॥ जातिरिति किम् । शूद्रस्य भार्या । शूद्री^{१२} ॥ अमहत्पर इति किम् । महाशूद्री^{१२} । आभीरजातिः ॥ ४० ॥

१ इत्येव अत इत्येवाह A. B. D. ;
ङीष् C.

२ यथासंभवं चोर्ज्यं द्रष्टव्यं A.

३ पालोतो D.

४ आख्यादिति° A. ; ङीप्राप्ती C.

५ प्रतिविधानेनावा गाः° D. ; तथा-
प्राप्तिरस्ति B. C. ; cf. Pāp. iv. 1, 48. v. 1.

६ पूर्वापहाणा । अपरापहायणा ।
संप्रहायणेति C.

७ Om. C.

८ Thus (? °आडो) A. B. C. E. F. ;

विकल्पाडो D.

९ निपातान्न° C. ; A. om. from

[निपातना] न्नलोपाभावो to the end.

१० भोजस्वेतयोर्वि° F.

११ हलन्तान्नाप् किं° B. ; हलन्तान्ना-
माप्° C. ; D. om. from भाष्यकार°.

१२ शूद्रा।° महाशूद्रा। C.

संभस्त्रापिण्डाजिनशणचिपूर्व फलं नजो मूलम् ।

प्राक्शतसदेककारणप्रान्तात्पुष्यं परं ज्ञेयम् १ ॥ ४१ ॥

संफला ॥ भस्त्राफला ॥ पिण्डफला ॥ अजिनफला ॥ शणफला ॥
 चोषधिजातिविशेषाणां संज्ञा एताः २ ॥ * ॥ चीणि फलानि समाह-
 तानि ३ । चिफला । द्विगोरिति ऊीप्राप्तौ ४ ॥ * ॥ अमूला । मूलान्तल-
 चणे ५ ॥ * ॥ प्राञ्चि पुष्याणि यस्याः । प्राक्पुष्या ॥ शतपुष्या ॥ सत्पुष्या ॥
 एकपुष्या ॥ काञ्चपुष्या ॥ प्रान्तपुष्या ॥ पुष्यान्तलचणे ६ ॥ * ॥

आहतिगणोऽयम् । तेन गिरा । गीः ॥ बलाका । वडवेत्यादयः
 सिद्धाः ७ ॥ ४१ ॥ इत्यजादिः ॥

स्वसा माता ननान्दाऽथ दुहिता तिसृयुष्मदौ ।

स्तथतप्तस्मदौ याता नान्ता संख्याऽपि कीर्तिता ॥ ४२ ॥

स्वसति सम्यगाकर्षति कुलगृहद्रव्यं सोदर्यमनांस्यात्मनि प्रणया-
 दा ८ । स्वसा । भगिनी ॥ * ॥ मान्यते पूज्यते ९ प्रमेयोपकारितया ९ सुतै-
 रिति माता । जननी ॥ * ॥ न नन्दति १० । न समृद्धति । ननान्दा ।
 भर्तृभगिनी ११ ॥ * ॥ दोग्धि । अपहरति सर्वस्वं मातृकुलादिति दुहि-

१ ०पुष्या परा ज्ञेयं C.

२ चोषधिं C. ; एता चोषधिवि-
 शेषाणां संज्ञाः F.

३ समाहितानि C. ; om. D.

४ ऊीपप्राप्तौ C. ; ऊीपि प्राप्ते F. ;

Paṭ. iv. 1, 21.

५ Om. D. ; cf. P. iv. 1, 64.

६ Om. D. ; D. F. add आस्री येत्या-
 दिना ऊीप्राप्ते एतेषां पाठः ।

७ बलाकावत्यादयः ० B. ; A. om.

śloka 41 and comment ; see note ९ on
 preceding page.

८ स्वसिति सम्यगं सोदर्येस्व मा-
 तायाः प्रणयादा D. ; A. B. C. om.
 from स्वसति.

९ मन्वते पूज्यते । प्रमेयोपकारित-
 या D.

१० न नन्दति D. ; नन्दति C.

११ आतृजाया । भर्तृभगिनी च । D. F.

ता । सुता ॥ * ॥ तिस्रः ॥ युष्मभ्यम् ॥ चतस्रः ॥ अस्मभ्यम् ॥ * ॥ यतत
उत्सहते हितप्रतिपादनेनेति याता ॥ * ॥ पञ्च ॥ मत्त^१ ॥ * ॥

युष्मदस्मदोराडि प्राप्तेऽन्येषां तु ङीप्रत्यये प्राप्ते प्रतिषेधः^२ ॥ पा-
णिनिप्रभृतयस्तु युष्मदस्मदोर्गणे पाठं न प्रदर्शयन्ति^३ । अलिङ्गत्वात् ।
एतच्चायुक्तम् । यतो नान्ता संख्याऽप्यलिङ्गैव ततस्तेऽपि तत्प्रदर्शनं
किमिति हतवन्तः । तस्मादत्र शब्दतत्त्वज्ञा एव प्रमाणम् ॥ ननु तिस्र-
स्यतश्च इत्यत्र त्रिचतुरोर्विभक्तिसंनिपातेन तिसृचतस्त्रावुच्येते^४ तत्र
संनिपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातश्चेति ङीर्न भविष्यति^५ ।
सत्यम् एतदेव ज्ञापयति । अनित्येयं परिभाषा । तेन या सेत्यादौ^६
विभक्तिसंनिपातलक्षणस्यदाद्यकार आङ्विधिनमित्तं स्यात्^७ ॥ ४२ ॥
इति खस्त्रादिः ॥

क्रोडवालागला भालभगोखाः^८ खुरसंयुताः ।

शफो भुजो गुदो घोणाकरी^९ क्रोडादिनामनि^{१०} ॥ ४३ ॥

क्रोडशब्दः स्त्रीलिङ्गः । विष्टा मञ्चिष्टा काष्ठेत्यादिलिङ्गकारिका-
सामर्थ्यात् । कल्याणो क्रोडा यस्याः सा कल्याणक्रोडा गौः^{११} । नना
क्रोडं भुजान्तरमिति वचनादपि च^{१२} ॥ रत्नमतिस्तु कल्याणः क्रोडो

१ सप्तसु । F.; हितप्रतिपादनमिति
याता । एवं पंच° C.

२ प्राप्ते च निषेधः.

३ प्रवेष्टयति C.

४ तिस्र चतसृ पद्येत C.

५ °अनिमित्ततद्विघातश्चेति टाप
म° C.

६ परिभाषातिनयासेत्यादौ B.;
यासयोरित्यादौ C.; D. corr. याति-
त्यादौ.

७ °तदाद्यकारा° C.; A. om. this
śloka and comment, and the beginning
of śloka 43 to क्रोडवालाग; see note
७ on preceding page

८ °वालागला° F.; °गला नाशम° D.

९ °घोणे करी B.; गुदं चो° D

१० क्रोडादिनामिति C.

११ क्रोड यस्याः° A.; सा कल्याणा
क्रोडा गौः B.

१२ वचनान्नपिच A.; D. om. from
नना°; Am. K. 2, 6, 2, 28.

यस्या इति विग्रहं दर्शयन् पुंलिङ्गतां ख्यापयति ॥ * ॥ कल्याणा बालाऽस्याः^१ । कल्याणबाला ॥ * ॥ शोभनो गलोऽस्याः । सुगला ॥ * ॥ भव्यो भालोऽस्याः । भव्यभाला^२ ॥ * ॥ शोभनो भगोऽस्याः सुभगा ॥ * ॥ उत्वनतीति । उखा स्फिक् । गणपाठाद् डप्रत्यय उदो दलोपः ॥ श्रीमत्युखा यस्याः । श्रीमदुखा ॥ कल्याणो गोखो यस्याः । कल्याणगोखा । इत्यपि शाकटायनः ॥ * ॥ कल्याणः खुरोऽस्याः । कल्याणखुरा ॥ * ॥ गवादेः पादाद्यं शफः । पवित्रः शफोऽस्याः । पवित्रशफा ॥ * ॥ मृणालवहुजावस्याः^३ । मृणालभुजा ॥ * ॥ कल्याणो गुदोऽस्याः । कल्याणगुदा^४ ॥ कल्याणं गुदमस्या इति तु शाकटायनः^५ ॥ * ॥ उन्नता घोणाऽस्याः । उन्नतघोणा ॥ * ॥ किसलयकारौ करावस्याः । किसलयकरा^६ ॥ * ॥

आकृतिगणश्चायम् । तेन सुरङ्गाप्रभृतयो^७ ऽन्येऽपि द्रष्टव्याः ॥ ४३ ॥ इति क्रोडादिः ॥

गौरारीहणखारकर्करचराः सारङ्गशृङ्गाढका

द्रोणालिन्दवराहबिम्बवदरा लोहाण्डपाण्टौ^८ पुटः ।

नाटः पिराडसृपाटचेटवरटा^९ मूलाटसूपारटाः

सूर्पासन्दनदाः^{१०} पितामहमहौ मातामहो मालतः ॥ ४४ ॥

१ कल्याणो बालोऽस्याः D.

२ भव्यो भालोऽस्या । भव्यभाला । D.

३ भुवोऽस्याः F.

४ D. om. from कल्याणा.

५ D. om. from इति.

६ किसलय^० twice A. F. ; किसल-
याकारः करो स्याः^० D.

७ शुभंगाप्रभृतयो D. ; सुरंगादयो

F.

८ पाटौ F. ; पाण्टौ E. See note

१६ next page.

९ वेलवरटवरटा C. ; वेटवरटा

F. ; वेटवरटा orig. D.

१० सूर्पा^० MSS.

गौरादेरित्यनेन गौर इत्यादेः शब्दगणात् स्त्रियां^१ डीप्रत्ययो भवति ॥ गौरी वर्णयुक्ता नामधेयं वा ॥ यथा^२ । मरोजकर्णिका गौरी गौरीं प्रति मनो दधे ॥ * ॥ अरीहणी । आपधिः काचित् । हरीकणीत्येके^३ ॥ * ॥ खारी । घोदणद्रोणपरिमाणा ॥ * ॥ कर्करी जलभाजनम् ॥ ह्रस्वः कर्कः । कर्कटी^४ । यामटी । लौकिकष्टप्रत्यय इति कश्चिदाह^५ ॥ * ॥ चरी दिगम्बरप्रसिद्धा ॥ तदन्तादपि । अनुचरी । सहचरीत्यादि^६ ॥ * ॥ सारङ्गी । शबलवर्णयुक्ता^७ वाद्यविशेषो वा^८ ॥ * ॥ शृङ्गयुक्त्वात् । शृङ्गी । प्रतिविषा कर्कटशृङ्गी च ॥ * ॥ आठकी । तुबरी^९ ॥ आठजीति^{१०} केचिदाहुः ॥ * ॥ द्रोणी । जलवेपिका ॥ * ॥ अब्यते भूष्यते पुष्पप्रकरणे^{११} । अलिन्दी^{१२} प्रघणः ॥ अथवा^{१३} । अब्यन्ते निवार्यन्ते तस्यां पतनाद् भाजनानीत्यलिन्दी । कोष्ठिका^{१४} ॥ * ॥ वराही ॥ * ॥ बिम्बी । तुण्डिका ॥ बिम्बेति कश्चित् । बिम्बं वनस्पतिजातिरित्येके ॥ * ॥ बदरी वृक्षः ॥ * ॥ लोह इवाण्डमस्याः । लोहाण्डी नाम शकुनिः ॥ स्त्रीविषय एवायम् ॥ * ॥ पाण्टी^{१५} पिच्छिका ॥ पाण्डोरपत्यमित्येके^{१६} ॥ * ॥ पृटी^{१७} ॥ * ॥ नाटयतीति नाटी ॥ नाटोसंज्ञया द्वे

१ D. F. add नित्यं.

२ गौरी वर्णो नामधेयं वा° D.;
पेषां for यथा A.

३ ददरीकणीत्येके D., orig. °कणि-
त्येके.

४ ह्रस्वः कटटी । D.

५ A. B. C. om. from ह्रस्वः कर्कः.

६ D. om. from तदन्तादपि.

७ °सवला । A. C.; शबला B.

८ A. B. C. om. वाद्यविशेषो वा.

९ आठकी तुबरी° C. D.

१० आठजीति D.; आडजीति A.

११ °प्रकारेण A. B. C.

१२ पुष्पप्रकरणे अलिन्दी B.; प्रकैरे-
ण° D. (अब्यते भूष्यते । अलिन्दः Ksh.
on A. K. 2, 2, 12).

१३ तथा B. C. F.

१४ कोष्ठिका C.; कोष्ठिका F.

१५ पाण्टी A. C. F.; पांठी D.

१६ Thus MSS.; ? पाण्डोरपत्यं पा-
ण्डीत्येके, or पाण्ड in the text with E.

१७ पुटि पुटी D.

काव्ये^१ । एको भेदः प्रख्यातो नाटिकाख्यः । इतरस्त्वप्रख्यातः^२ प्रकरणासंज्ञः^३ । तथा च ।

अनयोश्च बन्धयोगादेको^४ भेदः प्रयोक्तृभिर्ज्ञेयः ।

प्रख्यातस्त्रितरो वा नाटीसंज्ञाश्रिते काव्ये ॥ * ॥

पिण्डी । मदनफलम् ॥ * ॥ सर्पति गच्छति चुद्रद्रव्यसंघातमिति सृपा-
टो । उपानत् कुप्यं चुद्रपुस्तकः परिमाणविशेषश्च^५ ॥ * ॥ चेटी^६ ॥ * ॥
बरटी । चुद्रधान्यम्^७ ॥ बटरीति कश्चित् ॥ * ॥ मूसैरटतीति मूला-
टो ॥ * ॥ सूपो ॥ * ॥ आरटो ॥ * ॥ शूर्पी^८ । परिवपनं मानं च ॥ * ॥
आसन्दी । वेत्रासनम् ॥ आनन्दोति पाणिनिः ॥ * ॥ नदी ॥ * ॥ पिता-
मही ॥ * ॥ मही । पृथ्वी नदी च^९ ॥ * ॥ मातामही ॥ * ॥ मलत्या-
मोदैर्वसुंधराम् । मालती जातिः ॥

गौरसारङ्गचेटपितामहमातामहानामजातित्वात् । अन्येषां^{१०} तु
जातित्वेऽपि स्त्रीविषयत्वाद् प्राप्ते पाठः^{११} ॥ ४४ ॥

कदरकदलमूचा मराडलो मराडकश्च

प्रवभषकृशभङ्गा यूषतर्कारमत्स्याः ।

गवयमुकयगाहा मेधशर्कारपुत्राः

शबलगडुलगूर्दाः सूदकल्माषदेवाः ॥ ४५ ॥

१ नाटी । नाडीसंज्ञया^० B. F.; ना-
डी । नाडीसं^० C.; ० द्वे कव्ये D.

२ इतरस्त्वख्यातः D.; इतरश्च प्र-
ख्यातः A.

३ प्रकारिका^० D.; प्रकरणासं-
ज्ञा B. C.

४ Bhar. Nāṭyaḥ. 18, 54; also quoted
by Dhanika Daṣṇr. 3, 39. बंधुयो^० A.;
बधुयो^० (orig. बधुयो^०)

५ परिमाणविशेषश्च D.

६ बेटी B. F.; बेली C.; चेटी orig.

D.

७ गुडधान्यं corr. D.

८ शूर्पी A. B. C. F.

९ पृथक् वा नदी च C.

१० चेट for चेत C.; बेट F.

११ ० अप्राप्तपाठः A.; D. om. from
गौरसारङ्ग^०.

कदरी । वृचविशेषः ॥ * ॥ केन वायुना दञ्जते^१ । कदली । मोचा
करिपताका^२ च ॥ * ॥ सूची ।^३ सूचिभेद्यैस्तमोभिरित्यादिदर्शनात्
सूचिशब्दोऽप्यस्ति । परमस्य पाठादिदं सिद्धम् ॥ पञ्चभिः सूचीभिः
कीतः । पञ्चसूचः । तस्य तु पञ्चसूचिरिति स्यात्^४ ॥ * ॥ मण्डली ।
संहतिर्देशश्चतुरस्रता च ॥ * ॥ मण्डकी ॥ * ॥ ज्वरत इति ज्वी ॥ * ॥
भषति पैशुन्येन वक्ति । भषी^५ ॥ * ॥ कृशी ॥ * ॥ भङ्गी । वृद्धवैयाकर-
णाभिप्रायेण दर्शितम् । विवेचकास्तु^६ भङ्गिभङ्गीशब्दौ विच्छिन्नप-
र्यायौ भङ्गशब्दात्त्वोषधिवृत्तेराडेव^७ स्यात् तिलमाषोमाणुभङ्गाभ्यो^८
चेति सौत्रनिर्देशादिति मन्यन्ते । उमा । भङ्गी^९ नाम काचिदोषधि-
रिति शाकटायनः ॥ * ॥ यूषति ज्वरं हिनस्तीति यूषी । मुद्गादिनि-
र्यासः ॥ यूषति भोजः ॥ * ॥ तर्कति । इयति । तर्कारी । जया^{१०} ॥ * ॥
मत्सी जलचरी ॥ मत्स्या नाम जनपदः । तदीश्वरस्य चत्रियस्तन्नाम-
धेयः । तत्र मत्स्यानां राज्ञी मत्स्यस्यापत्यं स्त्रीति वा । पुरद्वयमगधे-
त्यादिनाणि^{११} तस्यातोऽप्राच्यभर्गादेरिति सुचि^{१२} । मत्सी ॥ * ॥ गो-

१ Om. B.

२ करपताका A. C.

३ सूची A. D.; °सूचिभे° A.; Megh.
37; D. om. from सूचिभेद्यैः to पञ्चसूचि-
रिति स्यात् ।

४ D.F. add ननु इत्वादेव [टित्वादेव
D., orig. दीदत्वादेव] डी सिद्धः । किं
गणपाठेन [स्वरपा° F.] अनेनैतच्छाप-
यति । उणादयोऽस्युत्पन्नानि नामानी-
त्येतदस्ति [F. om. नामानि] तेन तसि-
त्यादि [D. corr. तेन तंसदच्छादि] सिद्धं ॥

५ भषकी F.

६ विवेकासु F.

७ भंगशब्दात्त्वोषधि° B.; °तत्वौ-
षधि° C.; °शब्दात्त्वोषधिवृत्तेराटेव D.

८ माभंगाभ्यो C.; माणभ° B.;

°माषोमाभंगाणुभ्यो F.; cf. P. v. 2, 4.

९ ? उमाभङ्गी; F. alone separates
उमा । भङ्गी. MS. Kāś. V., I. O. 2440
reads उमा । भङ्गी । in the *gaurādi*

१० तर्कारी । केलुत्वात् । जया D.;
cf. Kshīr. A. K. 2, 4, 2, 46 (जयति जया ।
तर्कमियति तर्कारी केद्वहत्वात् ।)

११ पुरद्वयमगधे° A.; पुरद्वयमगधेत्व°
D.; पुरद्वयमग° C. [cf. Pāṇ. iv. 1, 168 v
(पूर°); 170].

१२ आदिनाथत् अस्यातो प्राच्यां
भ° लुकि C.; °प्राच्याभर्गा° B.; प्रो-
स्यभर्गा° श्रुची D. [cf. P. iv. 1, 178].

रिवायो गमनमस्येति पृषोदरादित्वात्^१ सिद्धौ । गवयी । गोप्रतिनि-
धिर्मृगः^२ ॥ * ॥ मुकं वैवर्ण्यं यातीति मुकयी । मृगजातिः । गर्दभ्याम-
श्वतराज्जातेत्येके^३ ॥ * ॥ गाहृत इति गाही ॥ * ॥ मेष्ट संगमे वेत्य-
स्याचि^४ । मेधो ॥ * ॥ शर्कारो ॥ * ॥ पुत्री । सूतोघराजमेरुभ्यो^५ दुहितुः
पुत्राद्वेति वक्तव्यमुशन्ति । तन्न । समामेऽप्यनेनैव सिद्धम्^६ ॥ * ॥ शबति
याति वर्णान् । शबली । शबलवर्णयुक्ता ॥ * ॥ गडुली ॥ * ॥ गूर्दी ॥ * ॥
सूदत इति सूदी काचित् ॥ सूर्द^७ इत्यपि शाकटायनः ॥ * ॥ कलयति
वर्णान् । कल्माषी । कल्मेर्माषमासाविति वचनाद् मूर्धन्यदन्यौ ॥ * ॥
देवी । कृताभिषेका^८ ॥

मत्स्यगवयमुकयानां जातित्वेऽपि योपान्यत्वात् । पुत्रशबलकल्मा-
षाणामजातित्वात् । इतरेषां तु जातित्वेऽपि स्त्रीविषयत्वादप्राप्ते
पाठः^९ ॥ ४५ ॥

उभयहयमनुष्याः कुम्भदासौ पिशङ्गः^{१०}

कुवलहरिणयूथाः शूषमेथौ गुडूचः^{११} ।

अमरपिठरसूर्माः पिप्पलो वैजयन्तो

विकलमठकरीरीकेतकास्थानचौराः^{१२} ॥ ४६ ॥

उभयी । स्थितिः ॥ पाणिनीयास्त्वयच्प्रत्ययविधानेन टित्त्वाद् डीप्-

१ पृषोदरादित्वात् A.; गवय is not given in the *gana* पृषोदरादिः sl. 144-9.

२ ०गौपति इतिर्मृगः । A.

३ गर्दभ्यामराज्जाते^० B.

४ चेत्य^० F.; वेत्यस्येति C. In the *gana* पचादिः sl. 455 the root is given as मिधि.

५ ? ०राजमेतेभ्यो A. B. C.; सूतोघा-
राजमेतेभ्यो F.; cf. P. vi. 3, 70, Vārtt.
10 (? राजमेतेभ्यो).

६ D. om. from सूतोय^०.

७ शूर्द D.; भूर्द C.

८ B. adds महिषी.

९ ०चप्राप्तपाठः A.; D. om. from मत्स्यगवय^०.

१० पिसंगः A. E. and orig. D.

११ ०पूथाः^० D. E.; ०यूषोः सूपमेथी
गुडूचः । C.; ०यूथा यूषमेथी^० A.; ०यूषा
रूपमेथी गडूचः F.; सूपमेथी गुरूचः B.

१२ ०करारी^० C.; चौराः F.

प्रत्ययमाङ्गः^१ ॥ * ॥ ह्यो । अश्वा ॥ * ॥ मनुष्यी^२ । शाकटायनस्तु
मनोरपत्यमिति मनोर्जातौ पुक् चेति यप्रत्यये^३ मत्स्यतद्धितहलो य
इत्यनेन यलोपे मनुषीत्याह ॥ * ॥ कुम्भी । रसाधारत्वात् कुमुदि-
का । मृदादिपात्रवाची तु^४ कुम्भशब्दः कुण्डादौ द्रष्टव्यः ॥ * ॥
दासते प्रयच्छति स्वामिने वचनकाल^५ इति दासी । चेटी ॥ दासयन्ति
प्रयच्छन्ति^६ वेतनं तस्या नद्युत्तारणहेतोरिति^७ दासी । सविका ॥
अथवा । दासते प्रयच्छत्यारोग्यमिति दासी । शैलेयद्रव्यम् । सका-
रस्तालव्यो दन्थो वा । दासः श् चेत्युणादिवचनात्^८ ॥ * ॥ पिशङ्गी^९ ।
पिङ्गवर्णयुक्ता । यथा ।

विभ्राणमानीलरुचं पिशङ्गीर्जरास्तडित्वन्तमिवाम्बुवाहम्^{१०} ॥ * ॥
कुवली । बुद्धबदरी ॥ * ॥ हरिणी । शुक्लवर्णयुक्ता ॥ * ॥ यूथी^{११} । मा-
गधी ॥ * ॥ शूषी^{१२} ॥ * ॥ मेथति हिनस्ति वातमिति मेथो ॥ * ॥ गुडति
रचति दोषेभ्यः । गुडूची^{१३} । वत्सादनी ॥ * ॥ अमति गच्छत्यष्टगुण-
मैश्वर्यमिति । अमरी ॥ * ॥ पिठति हिनस्ति तण्डुलानिति पिठरी ।
भाण्डम्^{१४} ॥ * ॥ सूमी । लोहप्रतिमा ॥ यत्स्मृतिः^{१५} । सूमीं ज्वल-

१ After उभ अयच् is substituted
(P. v. 2, 44) for तयच् which takes डीप्
P. iv. 1, 15 (? टिदादित्वात्).

२ ? मनुषी C.

३ पुत्तेति° A. B.; मनोर्जातावयतो
पुक् चेति यत्प्रत्यये C.; युक्तेति यप्रत्य-
यमस्य तद्धित° D.; cf. Pāṇ. iv. 1, 161.

४ शिल्पकृतास्तु D.; cf. śl. 55.

५ वचनं काल B. F.

६ दासति° B. C. F.; दाशयति प्रय-
च्छति D.

७ Kshir. A. K. 2, 3, 4, 15 has दश-
ति दाशोति वा मत्स्यान् दाशः ।

८ दासेः श° A.; दाशः शुचेल्यु° D.

९ पिसंगी A.; पेशतीति पिसंगी D.;
पेशत इति पिसंगी F.

१० Kirāt. 3, 1.

११ यूथी C.; पूथी D.

१२ Thus A. D.; स्थूषी B.; सूषी C.
रूषी F.

१३ गुडूवी B.; गुडुवी C.; गडुची F.

१४ मांडं D.; भीदं A.

१५ सूमीं° सूमीं A.; लोहिताप्रतिमा ।
यथा । D.; cf. M. 11, 103.

न्तीमालिङ्गेनृत्यवे गुरुतल्पगः ॥ चुल्लिञ्च^१ ॥ * ॥ पिपतिं । पिप्पली । वैदे-
ही ॥ * ॥ वैजयन्ती । पताका^२ ॥ * ॥ विकली ॥ विकलनिष्कलपुष्कलशब्दे-
भ्यो^३ न्नस्यतिवृत्तिभ्य एव ङोविधिः संभाव्यते कृद्धितः । अन्यत्र विगता
कला यस्याः । विकला । निष्कला । पुष्कला धनर्द्धिरित्येवं स्यात्^४ ॥
वामने च । कृती स्मराज्ञा यदि पुष्कला स्याम्^५ ॥ छिन्नपस्तु^६ ।

न पुष्कली^७ ते खर्लोके जनता किंतु सामरी ।

विकली शक्तमात्रेण महती निष्कलीयते^८ ॥

इति सामान्येनाह ॥ कथं विकला कालविशेषवाचिनो नित्यस्त्रीविषय-
त्वादावेव भवतीति भोजोऽपि ॥ * ॥ मठन्ति निवसन्त्यस्यामिति मठी
॥ * ॥ करीरी^९ । करिदन्तमूलम् ॥ * ॥ केतकी ॥ * ॥ आस्थानी ।
संसत्^{१०} ॥ * ॥ चोरयतीति चोरी । तथा च ।

नृचित्तचौर्यः^{११} सुन्दर्यो दुर्दहकटोटटाः^{१२} ।

नदीगाहीसवीचर्य इव यद्भ्रुप्रभाभसि^{१३} ॥

हयमनुष्ययोर्जातित्वेऽपि योपान्यत्वात्^{१४} । उभयदासपिशङ्गहरिणा-
मरचोराणामजातित्वात्^{१५} । इतरेषां तु जातित्वेऽपि स्त्रीविषयत्वा-
दप्राप्ते पाठः^{१६} ॥ ४६ ॥

१ चुल्लिञ्च B.; व्युत्पत्तिञ्च C.

२ उपकारिका C.

३ A. om. पुष्कल; cf. p. 87, l. 4.

४ इति स्यात् A.; पुष्कला इत्येवं
स्यात् C.; धनर्द्धिरित्येवं^० D.; धन-
वृद्धिरित्ये^० F.

५ Vām. Kāvya. 4, 1, 2; D. om.
from वामने.

६ Thus A. B. D.; छिन्नति यस्तु C.;
वित्तपस्तु । F. Probably *Chhinna*
(? *Chhinna*).

७ पुष्कला F.

८ शक्तमात्रेण^० A.; शक्तमात्रेण^० B.
C.; निष्कलायत B. C. F.

९ करारी C.

१० शंशत् A.

११ चौर्यः A. D.; नृचित्तचौर्यः B.;
हृचित्तचौर्यः C.

१२ सौंदर्यो^० D.; तटा । A.

१३ यद्भ्रुप्रभाभसि D.

१४ योपांतत्वात् A.

१५ अपिसंगः । राहरिणामंचोराणा-
मजातित्वात् A.

१६ D. om. from हयमनुष्ययोः.

दुणविटसरसायःस्थूणसौधर्ममाचाः१

पटललवलपादा वल्लकालबिनाचाः२ ।

अतसपृथिवभृङ्गाः कन्दलारट्टिदोटाः३

शमतमकुटपेटा ४ मञ्जरो निष्कलञ्च ५ ॥ ४७ ॥

दुणी । कच्छपस्त्रिय एवोच्यन्ते न कच्छपाः पुमांसः ॥ * ॥ विटो । महत्सरः ॥ * ॥ सरसी । कर्णाटदेशे^६ प्रसिद्धिरेषा हलन्तवाद्प्राप्ते ॥ * ॥ अयोमयी स्थूणा यस्य सोऽयःस्थूणः । तस्यापत्यं शिवाद्यणि । आयः-स्थूणी । अयस्य प्राप्तौ ॥ अयोमयी स्थूणा यस्याः सा । अयःस्थूणी^७ ; कुटी । तस्यान्यार्थे वृत्तिः स्वार्थे लयःस्थूणेति^८ स्यादिति कश्चिदाह ॥ आयस्थेणीति^८ केचित् ॥ * ॥ शोभनो धर्मो यस्य स सुधर्मा । तस्यापत्यं स्त्री सौधर्मी । अयस्य प्राप्तौ ॥ * ॥ माची^{१०} । अम्बुष्ठा ॥ * ॥ पट-ली । संघातः ॥ * ॥ लवली । लताविशेषः ॥ * ॥ पादो^{११} ॥ * ॥ वल्लकी ॥ * ॥ अलम्बस्यापत्यं स्त्री । आलम्बी^{१२} । अत इजि अयस्य प्राप्तौ^{१३} ॥ * ॥ ना-ची ॥ * ॥ अतति गच्छति नीलैः कुसुमैः स्नेहवद्बीजानीति^{१४} । अतसी । उमा ॥ * ॥ पृथिवी ॥ पाणिनिप्रभृतयस्तु डीप्रत्ययान्तमाहुः ॥ * ॥ भृङ्गी ।

१ द्रुणविट^० A. B. C. [D. om. this sl. with comment, cf. p. ८०, note १६] ;
० सरसायः स्थूणा^० B. C. ; सरसीऽयः-स्थूणा^० E. ; ० मावाः C.

२ ० लवलवालां पादावलकालंबिना-चाः A. ; वल्लकालंबनाचाः F.

३ Thus A. B. F. ; कंदलारट्टिदोटाः C. ; कंदलारददोटाः E. [आरट्ट sl. 44].

४ ० कुटपेटा A. ; ० कुटपेटा E.

५ निष्कलञ्च MSS.

६ Cf. Mbh. on P. i. 1 19: दक्षिणा-पथे हि महान्ति सरांसि सरस्य उच्यन्ते.

७ अयःस्थूणा यस्य प्राप्तौ अयोमयी स्थूणा कुटी तस्यान्यार्थे लयःस्थूणेति C.
८ Cf. Prāk. शेणो or थूणो (S. स्तेन) Hem. 1, 147; आयस्थेणीति A. ; आयः-स्थूणीति C.

९ डास्य B. ; यस्य A.

१० मावी B. ; मावा C.

११ पाटी A. F.

१२ F. adds आलद्दी । कालद्दी (or आ-लद्दी । कालद्दी ?) इति शाकटायनः ।

१३ अत प्राप्तौ A.

१४ नावा ॥ अनति तिलैः ० स्नेहवद्वा जाज्ञाति C.

भृङ्गराजः । लवङ्गो वा ॥ * ॥ कन्दली । कन्दविशेषः^१ ॥ * ॥ अरदृस्या-
पत्यमिजि स्त्री । आरट्टी^२ । ज्यस्त्र^३ प्राप्नो ॥ * ॥ दोटी^४ ॥ * ॥ शमयति
दोषान् । शमी । शकुफला सिम्बा वा^५ ॥ * ॥ ताम्यन्थस्यामिति तमी ।
रात्रिः ॥

विभूषणं के कुचमण्डलानां

हाराः

कीदृश्या चन्द्रमसः कुतो भाः ।

महादेवरता तमातः ।

सीता कथं रीति दशास्यनीता

हा राम हा देवर तात मातः ॥

हारामहादेवरतातमातः^६ ॥

इति लक्ष्यात् तमापि ॥ * ॥ कुटी ॥ * ॥ पेटी^७ वृन्दं पारच्छदश्च ॥ * ॥
मञ्जरी^८ । पुष्पयष्टिः^९ ॥ * ॥ निष्कली ॥ विकलनिष्कलशब्दै^{१०} जन-
पदवाचिनौ । स्त्रीविषयाविति शाकटायनः ॥ उक्तेभ्योऽन्यत्र जातित्वेऽपि
स्त्रीविषयत्वाद्प्राप्ते ॥ ४७ ॥

ऋश्यो^{११} बन्धकधातकावनडुही शष्कराडकोशातका-

ऽनङ्गाहीवृंसवेतसाः^{१२} पटनटक्रोष्ट्र्योकणाः^{१३} काकणः ।

आलक्ष्यालजभिष्णुकोर्दमुषवा^{१४} औद्गाहमानिर्गरो

गायत्र्यामलकौ हरीतकशचावालब्धिमांसौ तरः^{१५} ॥ ४८ ॥

१ °विशेषश्च C. ; कंदली विशेषः A.

२ अरदृस्या° A. ; आरट्टी B. ; ? आ-
रदृस्त्र° आरट्टी cf. §. 83 and 231.

३ ज्यस्त्र MSS. ; cf. §. 239, 231.

४ दोटी A. [cf. दोडी, डोडी].

५ शकुफला° A. ; शिम्बा वा A. E. ;
C. om. सिम्बा वा.

६ Prof. Aufrecht calls my attention
to Rāyam. on Am. K. i. 1, 3, 4, where
he quotes : टापा तमेत्यपि । तथा च
विदग्धमुखमण्डनम् । हारामहादेवर-
तातमात इति° . ? Not in the Vidagdth.

७ पेटी C.

८ मंजंति सीदंति तस्यां भूतपरभृत-
चित्तानीति मंजरी F.

९ पुष्पं यष्टिः A. ; पुष्पवृष्टिः F.

१० निष्कली । विकलनिष्कल° C.

११ ऋश्यो A. ; वाप्यो E.

१२ वृश° A. B. E. ; दृश° C.

१३ क्रोष्ट्र्योकणः A. ; °क्रोष्ट्र्योकणा C. ;

°क्रोष्ट्र्योकणाः B. ; °क्रौष्ट्योकणाः F. ;

पटनक्रोष्ट्र्योकाः E.

१४ °सुषुदा B. C. F. ; °उद्गाह° C.

१५ हरीतकसचा° A. B. E. F. ; °सवा-
वालंबिमांसौ° C. ; D. om. this §. and
the comment on the first half-verse.

अश्ली^१ ॥ * ॥ बभ्राति मनो यूनामिति बन्धकी ॥ * ॥ धातकी । ता-
 चपुष्पी ॥ * ॥ अनडुही । डीप्रत्ययान्तपाठो गणे ऽस्त्रीत्वप्रतिषेधार्थः^२ ।
 तेन । अनडुही । वृन्दारिका ॥ वामनादयस्त्वनडुहीभार्य इत्युदाहर-
 न्ति^३ । तन्न युक्तम् । जातिप्राण्यङ्गो ऽमान्यादाविति^४ नियमितत्वात्
 पुंवद्भावस्य निषेधः सिद्ध एव ॥ अथवा । पञ्चभिरनडुहीभिः क्रीतः ।
 पञ्चानडुहिरित्यादौ अः झुचोत्यनेन^५ झुक्प्राप्ता निषिध्यते । एवं
 सर्वत्र ॥ * ॥ शष्कण्डी । हैमवतः कश्चिद्दृष्टः^६ ॥ * ॥ कोशातकी । पटोली
 ॥ * ॥ अनड्वाही ॥ * ॥ वृषी । प्रतिनामासनम्^७ ॥ * ॥ वेतसी । वञ्जुलः ।
 अश्वेतसश्च ॥ * ॥ पटो । प्रच्छादनवस्त्रम् ॥ * ॥ नटो ॥ * ॥ क्रोष्ट्री ।
 क्रोष्ट्रीशब्दस्य^८ पाठः सुखार्थः । क्रोष्टोः स्त्यनौ क्रोष्टृजिति^९ । अदन्त-
 त्वन्नुगिदश्च इत्यनेन^{१०} डीप्रत्ययः सिद्धः ॥ * ॥ ओकणी^{११} । पर्यन्तवनस्य
 संज्ञा । उकणीत्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ काकणी । पणचतुर्थभागः ॥ * ॥ अलक्ष्या-
 पत्यमिञ्जि स्त्री । आलक्षी । अजे प्राप्ते^{१३} ॥ * ॥ आलजी ॥ * ॥ भिक्षुकी ॥ * ॥

१ अश्ली A.

२ गणे स्त्रीत्वाप्रतिषेधार्थं F.

३ भार्या इत्युदा० C.

४ ? प्राण्यङ्गोमान्यादाविति F. ;
 प्राण्यङ्गदोर्मा० A. ; * प्राण्यङ्गयोर्मा० B. ;
 * प्राण्यङ्गादिति C. ; cf. P. vi. 3, 40-1.

५ ? अडुः A. B. ; यडुः लुकीत्यनेन
 लुक्प्रार्तिर्निषिध्यते C. ; डीडुः झुची-
 त्यनेन झुक्प्राप्त्या नि० F. ; on the *luk*
 cf. P. i. 2, 49. 50 ; iv. 1, 88.

६ कश्चिद्दृष्टः B. C.

७ वृषी० A. F. ; दृशी वतीनासना । C.

८ क्रोष्टाशब्दस्य C. ; क्रोष्ट्रीशब्दस्य
 F.

९ ? क्रोष्टोस्त्यनौ क्रोष्टृजिति B. ;

क्रोष्ट्रीस्त्यनौ० A. ; क्रोष्टोस्त्यती क्रोष्ट-
 जिति C. ; क्रोष्टोस्त्वानो क्रोष्टृजिति F. ;
 cf. P. vii. 1, 95-7 [? स्त्यनौ, where अन्
 (? अनु) = sarvanāmasthāna].

१० अदन्तत्वेनुगिदं इत्य० A. ; अदन्त-
 त्वेनुगिदं च अदन्तकेनुगिदं च इत्यनेन
 डीप्र० C. ; अदन्तत्वेन अदन्तेभ्य इत्यनेन०
 F. [अदन्त- न्- वन्- उगित्- अश्च ? cf.
 P. iv. 1, 5-7].

११ उकणी A. B. C.

१२ Thus A. B. C. F. ; पर्यन्तं वनस्य०
 C. ; [Pāṇ. iv. 1, 41 ed. उणक् ; Kāś. V.
 ed. उकण, MS. f. O. 2440 उणक्].

१३ अजे प्राप्ते A. ; अजाणि प्राप्ते D. ;
 अजाप्राप्ती C. ; cf. P. iv. 1, 78.

ऊर्दी । विमानम् ॥ * ॥ सुषुवति प्रेरयति दोषानिति सुषवी^१ । कृष्ण-
जीरकम् ॥ सुष्ठु सवतीति सुसवीति नन्दी प्राह^२ ॥ * ॥ उद्गाहमान-
स्थापत्यमिञ्जि^३ स्त्री । श्रीद्गाहमानी । ज्ये प्राप्ते^४ ॥ * ॥ गरो । देशवि-
भागस्य संज्ञा ॥ * ॥ गायतस्त्रायते ऽवश्यम् । गायत्री । कन्दोविशेषः
खदिरो वा ॥ * ॥ आमलति गुणान्^५ । आमलकी । वयःस्था ॥ * ॥
हरति रोगान् । हरीतकी । पथ्या ॥ * ॥ श्चति । श्ची^६ । इन्द्राणी ॥ * ॥
अलम्बस्थापत्यमिञ्जि^३ स्त्री । आलम्बी^७ । ज्ये प्राप्ते ॥ कालम्बीत्यपि शा-
कटायनः^८ ॥ * ॥ मांसी । जटा ॥ * ॥ तरी । नौः ॥

ऋष्यस्य^९ जातिले ऽपि योपान्यत्वात् । बन्धकनटभिन्नुकाणामजाति-
त्वात् । अनडुहो हलन्तत्वात् । अन्येषां च स्त्रीविषयत्वाद्प्राप्ते^{१०} ॥ ४८ ॥

कुसुम्भसुन्दरौ पूयः शष्कुलो देहलस्तटः^{११} ।

तापसो ऽथ सिनीवालः पूलसल्लकगौतमाः^{१२} ॥ ४९ ॥

कुसुम्भी । ओषधिविशेषः ॥ * ॥

अस्मिन् रतिश्रमजितश्च^{१३} सरोजवाताः

स्मर्त्तं दिशन्ति न दिवः सुरसुन्दरीभ्यः ।

अत्र दिव्यस्त्रीविषयत्वाज्जातिलक्षणो डीर्न भवति । गुणवचनात्तु^{१४}
सुन्दरशब्दाच्च शोणादिपाठात् पाक्षिके डीप्रत्यये कृते सुन्दरीणां

१ ? Thus D.; सुषुवी A. B. C. F.

२ सुष्ठु सवतीति नन्दी° A. [सुष्ठु सू-
यते सुषवी Kshir. A. K. 2, 4, 5, 20].

३ °पत्यमिति B. C. F.

४ ज्येप्राप्ती B.; यत्रि प्राप्ते D.

५ गुणा ऽगुणान् F.

६ सचति । सची MSS.; D. corr. श°.

७ आलयी A.; अलंबस्था° आलंबी
C. °पल्लवालम्बिः स्त्री° D.

८ ? Thus F.; B. C. om. ज्ये प्राप्ते
कालम्बी; A. D. om. from ज्ये प्राप्ते°.

९ ऋष्यस्य A. F.

१० तु for च A.; D. om. from ऋष्यस्य.
११ पूयशष्कुलौ° C.; देहलस्तथा ।
A. D. E.

१२ सिनीवालः° A. B. C. D. E.; °गो-
तमाः D. E.

१३ Kirāt. 5, 28, रतिश्रमनुदश्च eds.

१४ गुणवचनान्न A.; गुणशब्दात् D.

सुन्दरा गिर इति भवति^१ ॥ भोजसु सामान्येनैव डीप्रत्यथं दर्शय-
ति ॥ * ॥ पूथी । दुर्गन्धा ॥ * ॥ शक्यन्ते मृथ्यन्ति तस्यां परस्परसंबन्धं
निस्तुषतिला^२ इति शक्कुली । भक्ष्यविशेषः ॥ अथवा । शक्नोति पर्या-
प्नोति पुद्गलविकारं शब्दं यहीतुमिति शक्कुली । कर्णशक्कुली ॥ * ॥
दिह्यते । देहली । द्वारायस्थला ॥ * ॥ तटी^३ ॥ * ॥ तपः शीलमस्याः ।^४
हृत्तादेर्ण इति ऐ सति । तापमी ॥ * ॥ सिनी सिता^५ वाला कला
यस्यां सा सिनीवाली^६ । दृष्टेन्दुरमावास्या ॥ * ॥ पूली । दृष्टमंघातः
॥ * ॥ असहस्रक्यत^७ आस्वाद्यते गजैरिति सल्लकी । गजप्रिया^८ ॥ * ॥
गौतमी^९ । अस्य पाठः सुखार्थः । मतान्तरे तु खरः प्रयोजनम्^{१०} ॥ * ॥
तटतापसघोरजातित्वात् । अन्येषां तु स्त्रीविषयत्वाद् प्राप्ते ॥ ४६ ॥

कटेटभौलिङ्ग्यधिकारदेहा

गवादनोद्वाहनतेजनाः स्युः ।

आपञ्चिको भौलिकिभौरिकी च

काकादनः प्रत्यवरोहिणी च^{११} ॥ ५० ॥

कटस्य ईटः । कटेटः । कटेटी^{१२} ॥ * ॥ भुवि लिङ्गं कीर्तिरस्येति
भूलिङ्ग ऋषिः । तस्यापत्यमिति शाल्वासेत्यादिना^{१३} । इति भौलि-

१ सुन्दरगिरि° C.; सुन्दरीणां सुन्दरा-
गामिति° D.; cf. §l. 53 comm.

२ तस्या परस्परसंबन्धस्तुष° C.; त-
स्याः परस्परसंबन्धं स्तुषतिला B.; तस्यां
परस्परसंबन्धनस्तुषतिला F.

३ Or देहली । द्वारायस्थला तटी ॥
acc. to the other version.

४ तपतेऽस्यां C.; cf. §l. 386.

५ शिनी° A. B. C. D.; °शिता A. D.

६ शिनीवाली A. B. C. D.; cf. Aufr.

Hal. s.v.

७ °लक्ष्यते A. C.; शक्यते शब्दते? D.

८ गजप्रिया लता F.

९ गौतमी D.

१० खरप्रयोजनं A.; D. om. from
तटतापस° to end.

११ आपञ्चिको °प्रत्यवरोहिणी च F.

१२ °ईटः कटेटी । C.

१३ शाल्वांश° A.; साल्वांसि° B.; सा-
ल्वांश° F.; संघासि° C.; cf. Pāṇ. iv.
1, 173.

क्लिः । स्त्री भौलिक्नी । अञ्जि प्राप्ते^१ ॥ * ॥ अधिकः कारो^२ ऽस्या इति ।
 अधिकारी । अधिक्रियत इति बङ्गलाधिकाराद् अञ्जि स्त्रियां यथा
 शोभेत्येके^३ ॥ * ॥ देही ॥ * ॥ गवादनी । इन्द्रवारुणी^४ ॥ * ॥ उद्वा-
 हनी ॥ * ॥ तेजयत्यग्निमिति तेजनी । कङ्कुषो ॥ * ॥ आपञ्चिको नाम
 जनपदः^५ । समाननामा चत्रियः । तस्यापत्यं स्त्रीति राट्टाख्याद्राज्ञो
 ऽञ्जेवेत्यनेनाञ्जि तस्य च स्रुचि^६ । आपञ्चिकी^७ ॥ * ॥ भूलिकस्यापत्य-
 मिञ्जि^८ स्त्री । भौलिको ॥ * ॥ भूरिकस्यापत्यमिञ्जि^९ स्त्री । भौरिकी ।
 गोत्रादिपठितादित्यनेन^{१०} अस्व प्राप्नो ॥ * ॥ काकादनी । गुञ्जा ॥ * ॥
 प्रत्यवरोहिणी ॥ टन्प्रत्ययान्तस्यास्यान्येषां च टिह्वारेणैव डीप्रत्यये^{११}
 सिद्धे गणे पाठः पुंवङ्गावप्रतिषेधार्थः । मतान्तरे तु स्वरः प्रयोज-
 नम् ॥ ५० ॥

बर्बरदाडिमचमसास्तरुणस्तलुनायहायणीबन्दाः ।

पण्डुरपुष्कललवणाः पिङ्गलमुसलौ^{१२} विभीतको नन्दः ॥५१॥

बर्बरी ॥ * ॥ दाडिमी । वृचजातिः^{१३} ॥ * ॥ चमसी । सोमपा-

१ अञ्जि प्राप्ते D. (P. iv. 1, 78); डी
 प्राप्ते A.

२ करो B. C.

३ बङ्गलाधिकाराद् अञ्जि अधिका-
 री । स्त्रियां यथा शोभा इत्येके F.;
 शोभतेत्येके A.; °कारात्षञ्जि° corr. D.;
 ? cf. Vāmana Kāvya. 5, 2, 43.

४ इन्द्रवारुणी F.; इन्द्रवारिणी A.
 B. C. and orig. D.

५ अपस्त्रिको° A.; आपञ्चिको जन-
 पदसमाननामा° F.

६ ऽञ्जेत्य° लुकि C.; मुकि D.

७ आपञ्चिकी F.

८ °इति B. F.; om. C.

९ °अञ्जिः A.; om. C.

१० गोत्रादपठिताद्° A.; cf. P. iv.
 1, 79.

११ टन्प्रत्ययांतस्य । तस्यां च टि° A.;
 टन्प्रत्ययास्यान्येषां च° C. F.; डी-
 प्रत्यये C.; cf. Pāṇ. iv. 1, 15.

१२ पंडुरपुष्कल° B. F.; पंडुरपुष्कल°
 C.; °पुष्करलवणाः° D.; °पिङ्गलमु-
 शलौ A. C. F.; विभीतको B. C. F.

१३ वृचभेदः F.

त्रम् ॥ * ॥ तरुणी । सुरा ॥ * ॥ तलुनी । सुरा^१ ॥ * ॥ अयं हायनम-
 स्याः^२ । अग्रहायणी पौर्णमासी । अत एव निपातनाद्दीर्घत्वं एत्वं
 च ॥ * ॥ वन्दी । हठहता^३ स्त्री ॥ * ॥ पण्डते याति मनोऽस्मिन् ।
 पण्डरः । तद्योगात् पण्डरी^४ । पटी ॥ * ॥ पुष्कली । वनस्यतिः^५ ॥ * ॥
 लवणी । ओषधिः^६ । समुद्रपार्श्वस्त्रोतो यत्र वहनानि स्थाप्यन्त इ-
 त्येके^७ ॥ लवणा यवागूरिति गुणशब्दोऽजातौ द्रष्टव्यः^८ ॥ * ॥ पिङ्ग-
 ली । पिशङ्गी^९ ॥ * ॥ मुसली । ओषधिः^{१०} ॥ * ॥ विभीतकी^{११} ॥ * ॥
 नन्दति । अङ्घ्रिं यातीति नन्दी । प्रञ्चाद्यणि । नान्दी ॥ * ॥

पण्डरपिङ्गलनन्दानामजातित्वात्^{१२} । अन्येषां तु स्त्रीविषयत्वाद्-
 प्राप्ते ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन देवदाली पटोलीत्यादयो^{१३} द्रष्ट-
 व्याः ॥ ५१ ॥ इति गौरादिः ॥

शोणोऽथ भरुजस्तूणकमलौ विकटाहनी ।

चान्द्रभागा भवेन्नद्यां त्र्यर्थशून्यादिकारतः ॥ ५२ ॥

शोणादयः शब्दाः शोणादिरित्यनेन^{१४} डीप्रत्ययभाजो वा भव-

- १ तलुनी च ॥ F. ; तलुनी ॥ C.
 २ अग्रहायनमस्याः A. ; अग्र्ये हा° F.
 ३ हठगृहीता F.
 ४ ? पंडुरः° पंडुरी B. C. F. ; C. F.
 om. पटी.
 ५ पुङ्गली° B. C. ; पुष्कली धनञ्ज-
 द्विः । D. ; see p. 80, l. 2.
 ६ लवली° B. C. (not in text) ; औ-
 षधिः C. ; उषरिः D.
 ७ समुद्रपार्श्वस्त्रोतो° A. B. C. ; समु-
 द्रपार्श्वे स्तः । यत्र वाहनानि° F. D.
 om. from समुद्र° ; A. inserts these
 words before लवणी.

- ८ °शब्दो जादिर्द्रष्टव्यः D. ; °इति
 लवणशब्दोऽजादौ द्रष्टव्यः F.
 ९ पिप्पली । पिसंगी A. ; °पिशंग-
 वर्णयुक्ता D.
 १० मुशली° A. B. D. F. ; मुषली C.
 ११ विभीतकी B. C. F.
 १२ पंडुर° B. C. F. ; D. om. from
 पण्डर° to अप्राप्ते.
 १३ देवदाली पटोली बेदी [विदी F. ;
 बेटी C.] बाकुची धातकी पांटीत्या-
 दयो B. C. F.
 १४ शोणादयः शब्दा विशंकटपर्यताः
 [विसंकट° F.] शोणादेरित्य° D. F.

मि ॥ शोणी । शोणा । रक्तवर्णयुक्ता ॥ कश्चित्संज्ञायामपि शोणी शोणा
 वडवेति^१ ॥ * ॥ भरुजी । भरुजा । खेहभृष्टाः किल तण्डुलाः^२ ॥ * ॥
 त्वणी । त्वणा । त्वणीमुखोद्धृतशरेण विशीर्णपङ्क्ति^३ । वीणा धिषणा
 त्वणा^४ स्थूणेत्यादि ॥ * ॥ कमली । कमला नाम काचित् ॥ * ॥ वि-
 कटी । विकटा । रचना ॥ * ॥ दीर्घाङ्गी । दीर्घाहा शरत्^५ ॥ अह-
 न्शब्दः केवलः स्त्रियां न संभवति नित्यं नपुंसकलिङ्गत्वात्^६ । अतस्तदन्त
 उदाहृतः ॥ अङ्गी । अहा । इति कश्चित् केवलस्य स्त्रियामुदाहरति ॥ * ॥
 चान्द्रभागी वनराजिः । चान्द्रभागा^७ नदी । टिड्डाणजित्यादिना^८
 ङी प्राप्तः स शोणादिपाठान्नद्यां निषिद्धान्यत्र विधीयत इति विक-
 ल्यार्थः ॥ चन्द्रभागा नद्यामिति केचिदाहुः^९ । यदृच्छ्या चन्द्रभागी^{१०}
 चन्द्रभागा काचित् । नदी तु चन्द्रभागेति^{११} मतद्वयं वामनाचा-
 र्यस्य^{१२} ॥ पाणिनिशकटाङ्गौ तु चन्द्रभाग इव भागो यस्याश्चन्द्रभा-
 गो^{१३} चन्द्रभागा नाम नदी । अन्यत्र चन्द्रभागा^{१४} नाम देवता स्त्री
 वा काचिदित्याहृतः ॥ केचित्तु चन्द्रभागो नाम पर्वतः । ततः प्रभव-
 तीत्यणि । चान्द्रभागी चान्द्रभागा^{१५} नदी । चान्द्रभाग्यन्त्येत्याह-

१ ओषी । ओषा ॥ C. ; cf. Pāṇ. iv. 1, 43.

२ खेहभृष्टा किल तंडुला । A. ; खेह-
 पृष्टाः किल तंडुलां C. ; खेहभृष्टाः F.

३ Raghuv. 9, 56.

४ धिषणाङ्गणा D

५ ? दीर्घाङ्गी । दीर्घाहा । दीर्घाहा
 शरत् B. C. ; दीर्घाही । दीर्घाहा ।
 दीर्घाहा वर्षा । D. ; सरत् A. ; शरत् ।
 प्रावृट् F.

६ नपुंसकत्वात् B. C. F.

७ चन्द्रभागा F.

८ P. iv. 1, 15 ; B. C. F. om. ङी.

९ Thus Kās. V. iv. 1, 45

१० Om. C.

११ नदी चन्द्रभागेति D.

१२ °द्वयं ॥ वामनावीर्येभ्य पा० C.

१३ Om. B. ; F. om. from चन्द्रभागा
 काचित्.

१४ चन्द्रभागो C.

१५ ततः भवतीत्यणि चन्द्रभागी चां-
 द्रभागा A.

रन्ति^१ ॥ भोजस्तु चान्द्रभागादनद्यामिति^२ सूत्रं पपाठ ॥ * ॥ त्वर्थशून्यादिकारतः । त्वकणाविति क्तिप्रत्ययो भावाकर्त्तोरविहितस्तदन्तस्तदर्थप्रत्ययान्तो वा यो न भवति^३ । ततोऽनेन डी विकल्पितः । अशनिः । अशनो ॥ शक्तिः । शक्ती । शस्त्रम्^४ ॥ आत्मंभरिः । आत्मंभरी ॥ त्वर्थशून्यादिति किम् । शक्तिः सामर्थ्यम् ॥ कश्चिदस्मादपि डीं मन्यते । अहरणिः । कां त्वं कारिमकार्षीः^५ ॥ ५२ ॥

चराडः पद्धतिकल्याणपुराणकृपणध्वजाः ६ ।

विशालारालमूषा हन्बहूदारविशङ्कटाः^७ ॥ ५३ ॥

चण्डी । चण्डा । पर्षा ।

सा किलाश्यासिता चण्डी भर्त्रा तत्संश्रुतौ वरी^८ ॥

चण्डारालशब्दयोगैरादिलक्षणे डीप्रत्यये सिद्धे बह्नादौ^९ पाठः संज्ञायां विकल्पार्थ इति शाकटायनः ॥ * ॥ पादयोर्हतिः^{१०} । पद्धतिः । पद्धती । त्वर्थः पाठः ॥ * ॥ कल्याणी । कल्याणा कथा ॥ * ॥ पुराणी । पुराणा कथा ॥ * ॥ कृपणी । कृपणा नाम काचित् ॥ * ॥

१ चांद्रभागा इत्युदा० C.

२ ? चांद्रभागादन्नद्यामिति A.; चांद्रभागी बुनद्यामिति C.; चंद्रभागाद० F. The *Kātantrapariśiṣṭa* remarks: चान्द्रभागादनद्याम् । अनद्यामर्थे चान्द्रभागादीर्भवति । चन्द्रभागमेषां चान्द्रभागी बुतिः ॥ अनद्यामिति किम् । चन्द्रभागनामगिरिः । तत्र भवतीत्यणि चान्द्रभागा नदी ॥

३ भावाकर्त्तोरवि० B.; भावाकर्त्तोरवि० A.; त्वकणाविति० भावाकर्त्तोरविहितस्त० C.; भावाकर्त्तोरविहित० F.; प्रत्ययान्तो B. C.; D. corr. ०तदास्तदर्थप्रत्ययान्ता ज्ञातो न भवति.

४ शक्ता । शस्त्र आ० C.; शिक्तकरिः । शक्तकरी । वत्सा । D.; शस्त्रं । शक्तकरिः । शक्तकरी F.

५ डीप् मन्यते० C.; मन्यते । सामर्थ्यात् । अहरणिः । का त्वं A.; त्वर्थं किं । कृतिः । हतिः । अहरणिः । का त्वं D. F.; अहरतिः । B. C.

६ चंडपद्धति० B. C.

७ ०विसंकटाः F.

८ Raghuv. 12, 5.

९ शोणार्दी F.; *Śikaṭayana* apparently begins this *gāya* with बह्ना.

१० पादयोर्हतः A.

ध्वजी । ध्वजा । पताका ॥ * ॥ विशाली । विशाला कीर्तिः ॥ * ॥ अरा-
ली । अराला । भूमिः^१ ॥ * ॥ मूषी । मूषा । सुवर्णाद्यावर्तनस्थानं^२
प्राणिविशेषो वा ॥ * ॥ वृत्रघ्नी । वृत्रहा ॥ * ॥ बङ्गी । बङ्गनाम का-
चित् । गुणवचनादतो वा ऽ खरोरित्यनेन^३ गुणवचनादिकल्पः सिद्ध
एव ॥ * ॥ उदारी । उदारा सूक्तिः^४ ॥ * ॥ विशङ्कटी । विशङ्कटा^५
बुद्धिः ॥ * ॥ आकृतिगणो ऽयम् । तेन सुन्दरकन्दरादयो^६ द्रष्टव्याः
॥ ५३ ॥ इति शोणादिः ॥

कुराडः पात्रे ऽकृत्रिमार्थे स्थलं च

भाजः पक्षे कामुकः स्याद्विरंसौ^७ ।

नागः स्थूले कृष्णवर्णे च कालो

धान्याधारे^८ संमतो गोणशब्दः ॥ ५४ ॥

कुण्डादयः शब्दाः पात्रादावर्थे पात्राद्ये कुण्डादेरित्यनेन^९ ङी-
प्रत्ययान्ता भवन्ति । पात्रे कुण्डी । कुण्डा ऽन्या ॥ दाहक्रियैव तत्संबन्धा-
दन्यदा तथोच्यते । यस्तु द्रव्यवचनः कुण्डशब्दः^{१०} स नित्यं नपुंसक एव
वर्तत इति न प्रत्युदाहर्तुं युक्तः^{११} ॥ * ॥ अकृत्रिमे ऽर्थे स्थली । स्थला
ऽन्या ॥ पुरुषप्रयत्ननिष्पाद्या वेदिका इत्यन्ये ॥ * ॥ पक्षे ऽर्थे भाजी ।
भिन्नायामित्यन्यः । भाजा ऽन्या । वक्रयष्टिः^{१२} ॥ * ॥ मैथुनेच्छौ नाथि-

१ अराला रात्रिः भूमिः B.; भूतिः F.

२ सुवर्णाद्यवर्तनस्थानं D.

३ वो खरोरित्य^० A.; वो खरेरित्य-
नेन^० B.; इत्यनेन विकल्पः^० F.; का-
चित् । गुणवचनात्तु पूर्वेण विकल्पः^० D.;

cf. P. iv. 1, 44.

४ शक्तिः F.

५ विसङ्कटी । विसङ्कटा D. F.

६ सुदरादयो F.

७ ऽकृत्रिमार्थे स्थलश्च^० E.; ^०पक्षकामुकः^० A.

८ धान्यागारे F.

९ कुण्डादेरित्यनेन B. C. F.; F. om.
पात्राद्ये.

१० यस्तु व्यवचनः^० A.; ^०कुण्डशब्दे D.

११ न प्रत्युदाहरणं । तस्य युक्तं । F.

१२ चक्रयष्टिः B. D.

कायां^१ कामुकी । कामुकाऽन्या । धनाद्यभिलाषुका ॥ * ॥ स्थूलेऽर्थे
नागी । नागाऽन्या । दीर्घादिगुणयुक्ता मञ्जा वा काचित्^२ । चयवि-
शेष इत्यन्ये ॥ हस्तिसर्पजातिवाचिनस्तु डी भवत्येव । प्रत्युदाहरणं गुण-
वचनस्य^३ ॥ * ॥ कृष्णवर्णेऽर्थे काली । क्राया बलान्याग्रु ततान काली ॥
कालाऽन्या । धमनी ॥ रत्नमतिस्तु कालशब्दस्य संज्ञावाचिनो डी ।
न तु कृष्णवर्णवाचकस्य कृष्णत्वाव्यभिचारादित्याह ॥ * ॥ धान्याधारे^४
गौणी । यस्याश्चाटीति^५ प्रमिद्धिः । यथा ।

गौणीं जनेन स्म निधातुमुद्भृतामनुचणं नोचतरः प्रतीच्छति^६ ।
गौणाऽन्या । ढणविशेषः ॥ ५४ ॥

कुशो लोहविकारे स्याद् घटः कुम्भश्च मृन्मये ।

कबरः केशविन्यासे^७ नीलश्रीषधिदेहिनोः ॥ ५५ ॥

अथोविकारे कुशो । कृष्युपकरणम् । न सामान्येनाथोविकारः ॥
कुशाऽन्या । अलोहविकाराकृतिरेव काष्ठादिमयी ॥ भग्नस्थाचस्य प्र-
तिष्ठम्भ इत्यन्ये । अपरे तु वल्लेति ब्रुवते^८ ॥ * ॥ मृन्मये पात्रे । घटी ॥
घटाऽन्या । गजघटा । करिघटा ॥ * ॥ कुम्भी । तैलादिस्थानं स्तम्भा-
धारो वा^९ । कुम्भाऽन्या ॥ * ॥ केशरचनायां कबरी । वेणी । कबरा^{१०}

१ नायकायां F.; मैथुनेकायां C.
२ संखवा काचित्^० A.; संज्ञेति के-
चित् । कपिविशेषः^० D.
३ हस्तिभार्प्यजातिं प्रत्युदाहरणं तु
गुणं^० A.; हस्तिसर्पवाचिनस्तु^० F.; D.
om. from हस्तिं.
४ धान्यागारे^० F.
५ ? धान्याधारे गौणी यस्याश्चहे-
ति A.; यस्याः कट्टीति C.; यस्यास्त्व-
ट्टेति D.; यस्याः छाटीति F.; cf. Mahr.
छाटी (S. शाटी) a piece of cloth.

६ Śiṣup. 12, 10.
७ केशविन्यासे A.
८ ? वल्लेविक्रवती D. (? cf. Mahrāṭhi
बल्ली "a pole for impelling a boat in
shallow water"); वल्लेति^० C.; वलोवि^०
B.; बरेलेति^० F. (cf. वरल, वरोल).
९ तैलादिस्थानं^० B.; for the second
meaning cf. कुम्भक.
१० काबरा D.; F om वेणी.

ऽन्या । वर्णविशेषोपेता । व्याकीर्णमान्यकवरां कवरीं तरुण्याः १ ॥ * ॥
 ओषधीं प्राणिनि च । नीली । ओषधिः । नीली वडवा ॥ अन्यत्र ।
 नीला शाटी ॥ ५५ ॥

सूचस्तीक्ष्णे^२ भाजने पात्रपारौ

स्थालः कुम्भ्यां रेवती रोहिणीभे ।

ज्ञेयस्तालो^३ लोहमय्यां विपञ्चः

स्याद्वीणायां लोकवृन्दे च गोष्ठः ॥ ५६ ॥

तीक्ष्णाया सूची । सूचाऽन्या ॥ * ॥ भाजने पात्रौ । काष्ठपात्रौ ॥
 अन्यत्र^४ । पात्रमियं ब्राह्मणी । पात्रं तपस्विसंहतिः ॥ * ॥ पारी । गो-
 दोहनी । यथा । प्रीत्या विमुक्तौ^५ विहतीः स्तनंधयान्

निगृह्य पारीमुभयेन जानुनोः ।

वर्धिष्णुधाराध्वनि रोहिणीः पयश्

चिरं निदर्श्यां दुहतः स गोदुहः^५ ॥

पाराऽन्या ॥ * ॥ पिठरिकायां स्थाली । स्थालाऽन्या ॥ * ॥ नचत्रे रेव-
 ती रोहिणी । रेवता रोहिणाऽन्या ॥ ननु कथं रेवती कन्या । रोहिणी
 कन्येति न ह्याभ्यां नचत्रं वाच्यम् । मत्स्यम् । रै विद्यते^६ यस्याः । निपा-
 तनादेत्वे कृते^७ । रेवती ॥ रोहितस्य रोहिणी ॥ रेवतरोहिणश्च^८ च
 नचत्रवाचिनौ प्रातिपदिकौ । पञ्च रोहिण्यो रेवत्यो वा देवता यस्य ।
 पञ्चरोहिणः पञ्चरेवत इत्यादिप्रयोगदर्शनाद्विशेषो^९ द्रष्टव्यः ॥ * ॥
 लोहविकारे ताली लोकप्रसिद्धा । तालाऽन्या ॥ * ॥ वीणायां वि-

१ Śiṣ. 5, 19; om. D.

२ सूचस्तीक्ष्णो E.

३ ज्ञेयास्तालो C.

४ Om. B. C.

५ Śiṣ. 12, 40 (प्रीत्या नियुक्तान् eds.).

६ रै विद्यते B. D. F.; A. om. from
 यस्याः to फालः खण्डेऽथो in śloka 58.

७ C. om. from रेवती रोहिणी ।
 रेवता^८.

८ B. C. om. इत्यादि.

पञ्ची । विपञ्चाऽन्या ॥ * ॥ लोकवृन्दे गोष्ठी । समानजातीयो जनस-
मुदायः^१ । यथा । गोष्ठेषु गोष्ठीकृतमण्डलामनान्^२ ॥ गोष्ठाऽन्या ।
भूर्यत्र^३ गावस्तिष्ठन्ति ॥ ५६ ॥

श्लेषद्रव्ये खलो लस्यो विदारशठमोषधौ ४ ।

दूतः संदेशहारिण्यां कुट्टिन्यां शम्भलो बुधैः ॥ ५७ ॥

श्लेषद्रव्ये खलो । खलाऽन्या ॥ * ॥ विदारी । शठी । श्रोषधिः ॥
विदारा । शठाऽन्या ॥ * ॥ दूती संदेशहारिका । दूताऽन्या । यथा ।

कृत्तपुष्पशयनौल्लतागृहानेत्य दूतिकृतमार्गदर्शनः^४ ।

दूत्यादिलक्ष्यदर्शनादिकारान्तोऽप्यनुमीयते ॥ * ॥ शम्भं श्रेययुक्तं
लाति गृह्णातीति वा । शम्भलो । कुट्टिनी ॥ वामनस्तु दूत्यां शम्भली-
त्याह^६ । न तदस्मन्मनोरञ्जकं लक्ष्येष्वदर्शनात् ॥ शम्भलाऽन्या ।
देशविभक्तिः ॥

कश्चित्^७ शम्भलविदारशब्दी गौरादावाह । कश्चिन्नायिकायां^८
सुन्दरी । अन्यत्र सुन्दराऽस्य बुद्धिरित्युवाच । तन्न समीचीनं गौ-
रादावस्य दर्शनात्^९ । अयं चास्माभिर्लक्ष्यानुसारेण तत्रैव व्याख्या-
तः ॥ ५७ ॥

१ समानजातीयजन° D.; समान-
जातीये जनसमुदाये F.

२ Ṣiṣup. 12, 38; °आसनात् MSS.;
D. has the whole stanza with several
miscorrections.

३ C. om. भूः; F. om. from भूः to
खलाऽन्या in the next śloka; for A.
see p. ९२, note ६.

४ विदारसठ° D. E.; A. om. this
śloka and comment.

५ Raghu. 19, 23.

६ दूत्या° C.; °शम्भलीत्याह B.

७ रत्नमतिस्तु corr. D.

८ कश्चित् प्रायिकायां C.; °नाय-
कायां F.; om. सुन्दरी.

९ °अस्यादर्शनात् D.; see śl. 49.

[मातङ्गानां स्नेहपानप्रकारे१

पीनः शाली वल्लभाया भगिन्याम् ।

फालः खण्डे ऽथो खनित्रे कशश्च २

ज्ञेयः श्रोण्यां बुद्धिमद्भिः कटश्च ३ ॥ ५८ ॥]

पीनी हस्तिनां स्नेहपानप्रकारः ४ । पीना ऽन्या ५ ॥ * ॥ शाली कल-
त्रस्वसा । शाला ऽन्या ॥ * ॥ फाली खण्डम् । यथा ।

कर्पूरस्फारफालीकलितकिसलयस्वस्तरोद्दामलोला ६ ।

फाला ऽन्या ॥ * ॥ खनित्रे कशी । कशा ७ ऽन्या । अश्वताडनहेतुसर्म-
मयो यष्टिः ॥ * ॥ श्रोण्यां कटी । कटा ऽन्या । व्यवस्था स्थित्युपाश्रिति-
र्वा ८ ॥ *

आकृतिगणो ऽयम् । तेन । एषणी । नाराची वैद्यशलाका वा ९ ।
एषणा ऽन्या । इत्यादयो ऽर्थविभागेन ज्ञेयाः ॥ ५८ ॥ इति कुण्डादि-
पात्रादी ॥

१ मातङ्गात् स्नेह० C.

२ थो रचवतिचकुशश्च B.; खंडेथो०
F.; कसिश्च [corr. कसश्च] C.; for A.
see note ६, page ९२.

३ E. om. this sloka; D. om. text
and comment and reads instead:

आकृतिगणावर्ती तेन खनित्रे कशी ।
कशा ऽन्या । अश्वताडन० यष्टिः । खंडे
काली । यथा कर्पूरस्फाक्कालीवलित-
किशलय अस्तरोद्दामलाधत्वाः क्री-
यन्ते वरयुवतिजनैर्यत्र धारागृहेषु । का-
ला ऽन्या । श्रोण्यां कटी । कटा ऽन्या ।
व्यवस्था स्थित्याधारो वा । करणे एष-
णी । एषणा ऽन्या । कलत्रभगिन्यां शा-

ली । शाला ऽन्या । इत्येते शब्दा अन्ये
पि अर्थविभागाश्रया द्रष्टव्याः ॥

४ पाना हस्तिनां० B.; ०प्रकारे F.

५ B. C. om. पीना ऽन्या.

६ किशलय A. F.; अस्तरो० MSS.

७ कसी । कसा B. C.; see note २.

८ न्यवस्था स्थित्युपाश्रितिवा A.; यव-
स्थस्थित्युपाश्रिति वा B.; ०उपश्रिति
वा C.; ०स्थितिर्वापाश्रितिर्वा F.; D.
see note ३. [i.e. 'seat for resting,' as
Prof. Roth suggests, cf. Mahr. कटा or
कट्टा 'a raised place for resting burdens,
a seat.']

९ वैद्यः शलाका वा B.; विद्यः ।
शलाक वा C.

लोहितश्रुवकतालिगुकक्षा°

बभ्रुवल्गुमनुसूनुतलुक्षाः२।

तण्डमण्डुकपिकन्थकवृक्षा३

मन्तुतन्तुतनुमङ्कतरुक्षाः४ ॥ ५९ ॥

यञ्जलोहितादिशकलान्यञ्जकौरव्यासुरमाण्डूकाङ्काथन्^५ इत्य-
नेन स्त्रियं। नित्यं डी भवति डायनादेशश्च ॥ लौहित्यायनी ॥ * ॥ श्री-
व्यायणी ॥ * ॥ कात्यायनी^६ ॥ * ॥ आलिंगव्यायनी^७ ॥ * ॥ काट्याय-
णी ॥ * ॥ बाभ्रव्यायणी। कौशिकी^८ तु बाभ्रवी वाभ्रव्यायणी ॥ गर्गादौ^९
तु बभ्रुः कौशिक इति पाठादिति नः संमतम्^{१०} । वामनस्तु बभ्रुपाठं
मन्यते^{११} । कपिशब्दस्य च ॥ * ॥ वालाव्यायनी^{१२} ॥ * ॥ मानव्यायनी ॥ * ॥
सौनव्यायनी ॥ * ॥ तालुच्यायणी^{१३} ॥ * ॥ ताण्ड्यायनी ॥ * ॥ माण्ड-
व्यायनी ॥ * ॥ काष्यायनी । आङ्गिरसो तु कापी काष्यायनी^{१४} ॥ * ॥

१ कटालिगु° A.; °काचा B. C.;
°शुकच्या F.

२ बभ्रुववाग्लामनु° B.; बभ्रुवल्लु°
D. E.; °मन्तुतनुचा A.

३ तंडुमंडु° A. C.; तंडमंडु° D.
मंडुमंडु B.; °कर्थकवृचा C.; °तरचा.
F.

४ मरु for तनु D. E.; मकरुचा: A.;
मंघुतरचा: B. C.

५ ? यञ्जोहि° यञ्जौरव्यासुरिमंडू-
कानुदेयन् A.; (य oblit.) लोहितादि-
शकान्नपञ्चौरव्यासुरिमांडूकाडायन् D.;
°ङ्कायम् B.; °यञ्चौरव्यासुरिमांडूका-
डुयीयम् C.; °यत्कौरव्या° F.; ? the
double यन्; cf. P. iv. 1, 16-19.

६ लोहित्यायनी श्रीव्यायनी काला-

यनी A.; लौहित्यायनी श्रीव्यायणी का-
त्यायनी B.

७ आलिंगव्यायनी D.; लिंगव्यायनी
B.; लौगव्यायनी C.; F. adds लैगव्या-
यनी.

८ कौशिका B.; कौसिकी D.

९ °बाभ्रव्यायणी कौ गर्गादौ° B.

१० °इति न संमतं। B. C. F.; cf. §l.
249.

११ वामनस्तु पाठं मन्यते B. C.

१२ वा for च B. C.; वालाव्यायनी B.
वालाव्यायनी C.; वालव्यायनी D.

१३ तालुच्यायणी B. C.; तालुच्याय-
णी A.

१४ कापायनी B. C. F.

कान्यव्यायनी^१ ॥ * ॥ वार्च्यायणी^२ ॥ * ॥ मान्तव्यायनी ॥ * ॥ तान्त-
व्यायनी^३ ॥ * ॥ तानव्यायनी^४ ॥ * ॥ माङ्गव्यायणी ॥ * ॥ तारुच्या-
यणी^५ ॥ ५६ ॥

गुहलुः संगितः शङ्कुमनायीलिगुसम्बवः ६।

वतराडः शकलो मङ्गुलतुञ्जुक्षजिगीषवः^७ ॥ ६० ॥

गौहलव्यायनी^८ ॥ * ॥ मांशित्यायनी^९ ॥ * ॥ शाङ्कव्यायनी ॥ * ॥
मानाय्यायनी ॥ * ॥ लैगव्यायनी^{१०} ॥ * ॥ साम्बव्यायनी^{११} ॥ * ॥ अनाङ्गि-
रसी तु वातण्ड्यायनी^{१२} । शिवादिपाठाद् वातण्डी । आङ्गिरसी तु
वतण्डी^{१३} । अस्त्रीयपाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालान्ताज्जातेरित्यनेन^{१४}
डोप्रत्ययः ॥ * ॥ शाकल्यायनी ॥ * ॥ माङ्गव्यायनी^{१५} ॥ * ॥ लातव्या-
यनी^{१६} ॥ * ॥ आर्च्यायणी । रौच्यायणीत्यन्यः^{१७} ॥ * ॥ जैगीषव्याय-
णी ॥ ६० ॥ इति लोहितादिः ॥

१ काथव्यायनी A. D.; काथक्याय-
नी C.

२ वार्षायणी D.; याच्ययिणी B.

३ Om. A.; तांतयायनी B.

४ तानयायनी B.; om. F.; °मा-
व्यायणी D.

५ तारुच्यायणी B. C. F.

६ शङ्कुमनावी E. and corr. D.; संकु-
मनायी लिगुसंबवः । A.; °संबवाः B.
C.; संबवः D.; संबचः E.; लिगुसंबवः F.

७ वतराडः सकलो^१ B.; मन्गुलतु E.;
मंखुलंतु^२ F.; °लनु^३ D.; ऋङ्गजिगी-
षवः A.

८ गौहलव्यायनी A. D.

९ मांशित्यायनी A.; सांसित्यायनी
B. C.

१० शांक्यायनी लैमव्यायनी B.; लै-

गव्यायनी F.; मानायव्यायनी^० C.;
मानाव्यायनी^० D.

११ सांवव्यायनी A. B. C. D.; Kāṣ. V.
MS. I. O. 2440 has शंनु (not शङ्कु).

१२ अनांगिरसा^० B.; वाडंड्यायनी
C.; for शिवादि^० see ṣl. 212.

१३ आंगिरसात्तु^० C.; वतुंडी B.

१४ (अ obliterated) स्त्रीपाक^० D.; cf.
P. iv. 1, 63-4.

१५ मांख्यायनी B.; मांखव्यायनी
A.; D. corr. मान्यव्यायनी

१६ लातवयायनी B.; D. corr. ला-
नव्यायनी; लांतव्यायनी F.

१७ Thus D. F.; आर्च्यायनी । त्यन्यः ।
A.; आचायणी रौचायणी रौचाय-
णीत्यनः B.; आर्चायणी । रौचायणी ।
रौचायणीत्यतः C.

यच्छब्दो मेनका चात्र दण्डकापिप्पकेष्टकाः ।

रेवका धारका चैव द्वारकादेवकैरकाः^१ ॥ ६१ ॥

यदादय एडकान्ताः स्थातोऽयदाम्^२ इत्यनेनाकारखेत्वं यत्प्राप्तं
यदादिपर्युदासात् तद्भाजो न भवन्ति ॥ यका ॥ * ॥ मनिपचिमचां
नास्तीत्यनेनाकारखेत्वे^३ । मेनका । अप्सराः ॥ * ॥ दण्डका । अरण्यम् ॥
वर्षाणि तिष्ठतु चतुर्दश दण्डकायाम्^४ ॥

प्राप्तानि दुःखान्बपि दण्डकेषु संचिन्थमानानि सुखीबभूवुः ॥
इति रघुकाव्ये चिन्थम्^५ ॥ * ॥ पिप्पका ॥ * ॥ इत्यते काम्यते प्रासादा-
दिषु या सा । इष्टका मृदिकारः ॥ * ॥ रेवा नदी । ततः संज्ञायां के ।
कुत्सादौ वा । रेवका ॥ * ॥ धारयतीति धारका ॥ * ॥ द्वारप्रकारा ।
द्वारका नगरी^६ ॥ यथा धनंजयस्य ।

चलत्पताकामुद्बद्धतोरणां तावविचिताम् ।

द्वारकां गोपुरद्वारैः किष्किन्धनगरीमिव^७ ॥

देवका । अप्सराः ॥ * ॥ एरका । उदकदण्णजातिः ॥ ६१ ॥

क्षिपका ध्रुवका चरका तत्सेवकया करकाचटके स्तः^८ ।

अवकालहके अलका स्यात् कन्यकया ध्रुवकैडकया च^९ ॥ ६२ ॥

चिपतीति चिपका । आयधम् ॥ अथवा । अज्ञाता चिपा । चिप-

१ रेवका द्वारका चैव द्वारकादेव^०
A. ; °ह्वारकादेव^० E.

२ ? एडकांतास्थातोयदाम् A. D. ;
°तास्थातोय^० F. ; परकांतास्थातोय^०
B. ; एरकास्थास्थातोय^० C. ; cf. P. vii.
3, 44-46.

३ मतिपचिपचां B. F. ; मेतीति प-
विपची^० C. ; मनिपधिमचां नास्तीत्य^०
D. ; cf. Kās. V. vi. 4, 120 ; Un. S. 5, 37.

४ Anarghar. (Calc. S. 1782, p. 116)
4, 66.

५ Raghuv. 14, 25.

६ द्वारका नदी नगरी B. C.

७ द्वारकागपुर^० A. B. C., original
D. ; किष्किंधानग^० F. ; किष्किंधन^०
B. D.

८ क्षिपकाध्रुवकाचटकाः सेव^० E.

९ अवकालहसे ध्रुवकै^० E.

का ॥ * ॥ धू विधूनने । ध्रुवतीति ध्रुवका । आवपनविशेषः ॥ अथवा ।
अज्ञाता ध्रुवा । ध्रुवका ॥ * ॥ चरका ॥ * ॥ सका ॥ * ॥ सेवा^१ भक्तिः ।
कुक्षिता वा सेवा । सेवका ॥ * ॥ करका । वर्षोपलः ।

नाश्रुर्वीथास्तुमुलकरकावृष्टिहासावकीर्णान्^२ ।

केचित्तु करकशब्दं पुंस्त्राजः । कमण्डली च करक^३ इति ॥ * ॥ चट-
का ॥ * ॥ अवतीति । अवका । शैवलम्^४ ॥ * ॥ लहका ॥ * ॥ अलका ।
नगरी ॥ * ॥ कन्यका ।

सवर्णकन्यका रूपयौवनारम्भशालिनी^५ ॥

ध्रुवतीति ध्रुवका । आवपनविशेषः^६ ॥ अथवा । कुक्षिता ध्रुवा । ध्रुव-
का ॥ * ॥ एडका । अविजातिः ॥

वेगवती छन्दः । त्रिसकारपरं गुरुकं चेद्देगवतीति च भादथ भौ गौ ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन यथादर्शनमन्येऽपि भवन्तीति ॥ ६२ ॥
इति यदादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितस्त्रीयगणरत्नमहोद-
धियन्यवृत्तौ प्रथमो नामाध्यायः^७ समाप्तः ॥

१ सवका सेवा F.; सेवा A.

२ Meghad. 54.

३ कमंडलू च^० A. D.; कमंडलू क^०

C.; कमंडलुः क^० F.; कमंडलूक क^० B.;

Am. K. 3, 4, 1, 6.

४ शैवलं A. D.; शैवलं F.

५ Vām. Kāvya. 3, 2, 3; सवर्णा क-
न्यका^० ed. Capp.

६ आवपनपनविशेषः B.; D. corr.
आवर्तनवि^०.

७ गोविंदाचार्यशिष्य^० D. E.; *प्र-
थमोध्यायः E. F.

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

अर्धर्चध्वजकुञ्जशीधुमधवो वर्चस्कूर्चाढकाः^१

पङ्कानीकपिनाकनिष्ककपटाष्टङ्कः किरीटः कुटः ।

कूटः कङ्कटकर्वटारण्डशकटा वल्मीकसानू नटः ।

खण्डोद्योगविडङ्गशृङ्गसरकाः पुङ्गव्रजौ मोदकः^२ ॥ ६३ ॥

एतेऽर्धर्चादयः शब्दाः पुंसि नपुंसके साधवो भवन्ति ॥ अर्धश्चासौ ।
ष्टक च । अर्धर्चः । अर्धर्चम् ॥ * ॥ ध्वजं पताका ॥ * ॥ कुञ्जो वनषण्डो
हस्तिदन्तश्च^३ । यथा ।

अथोष्णभासेव समेहकञ्जान् विहीयमानानुदयाय तेन^४ ॥
निकुञ्जोऽपि ॥ * ॥ श्वेते मृच्चत्यनेनास्मिन् वा हिताहितप्रतिपत्तिरिति
शीधुर्मद्यम्^५ ।

मनोज्ञगन्धं सहकारभङ्गं पुराणशीधुं नवपाटलं च^६ ॥
मधुद्राचादिमद्यम्^७ ।

बिभ्रतौ मधुरतामधिपाचं रागिभिर्युगपदेव पपाते^८ ।

आननैर्मधुरसौ^९ विकसङ्गिर्नासिकाभिरसितोत्पलगन्धः ॥
वर्चस्कः शकृत^{१०} ॥ * ॥ कूर्चो दीर्घश्च^{११} ॥ * ॥ आढकं मानविशेषः ॥ * ॥
पङ्कं कर्दम^{१२} । यथा ।

१ ध्वजकुञ्ज° E.; °शीधु° A.; °कूर्चाढकाः D. E.

२ विडङ्गरसकाः B. C. (in C. शृङ्ग is supplied).

३ वनषण्डो° B.; वनखंडो° A. D.; °हस्तिदन्तश्च A.; वनखंडे° F.

४ Kirāt. 3, 32.

५ श्वेते मुच्चत्यनेनास्मिन् हि° D.; °प-
सीधु° A

६ °शीधु° A.; Ragh. 16, 52.

७ मधु द्रा° B. C.

८ मधुरतां मधुपाचं D.;; Sīs. 10, 8
(°अतिमाचं eds.).

९ मधुरसो eds. for मधुर असौ.

१० वर्चस्कः° F.; संकृत° A

११ रमयुः B. C. F.

१२ पङ्कः F.; A. om. पङ्कं कर्दमः

पुरोगैः कलुषास्तस्य सहप्रस्थाधिभिः कृशाः ।

पश्चात्प्रस्थाधिभिः पङ्कास्यक्रिरे मार्गनिस्त्रगाः^१ ॥

अनीकं सैन्यं संचामस्य ॥ * ॥ पिनाको रुद्रधनुः । त्रिभूलं च ॥ * ॥ निष्क
आभरणम् । कण्ठे निष्क इवार्पितः^२ ॥ * ॥ कपटं व्याजः ॥ * ॥ टङ्कः
पाषाणभेदनः^३ ॥ * ॥ किरीटो मुकुटम् ॥ * ॥ कुटं घटः । हलाङ्गवि-
शेषश्च^४ ॥ * ॥ कूटम् । मंघातो माया निश्चलो मृगादिवधार्थं क्लृप्तं^५
कैतवम् अयोधनः शैलशृङ्गं शीराङ्गं च^६ ॥ * ॥ कङ्कटं संनाहः ॥ * ॥
कर्बटः । नद्यद्रिवेष्टितं खेटं कर्बटं शैलवेष्टितम् ॥

दुर्गस्तु कर्पटम् अल्पोपकरणस्थानमित्याह^७ ॥ * ॥ अण्डं पच्छादिप्र-
सवः ॥ * ॥ शकटो गन्धी ॥ * ॥ वस्त्रीको वामलूरः ॥ * ॥ शानु प्रस्थम् ।
शानूनि गन्धः सुरभीकरोति^८ ॥ * ॥ नटो नर्तनविशेषः^९ । आनट इति
शाकटायनः ॥ * ॥ खण्ड इच्छुविकारविशेषः शकलं च^{१०} । यथा ।

जनस्य नूनं परिपूरणाय ताराः स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः^{११} ॥

खण्डनक्रियावाचिनस्तु वाच्यलिङ्गतैव । खण्डी घटी । खण्डो घटः^{१२} ।
खण्डं कुलम् ॥ * ॥ उद्योग उत्साहः^{१३} ॥ * ॥ विडङ्ग औषधम् ॥ * ॥
शृङ्गो विषाणम् ॥ * ॥ सरकं मद्यम् ॥ * ॥ पुङ्खः शराङ्गम्^{१४} ॥ * ॥ ब्रजं
पुञ्जः ॥ * ॥ मोदकं भक्ष्यविशेषः ॥ ६३ ॥

१ पंक्तं चक्रिरे° A. B. C. D.; A. B. C.
om. the first half-śloka; Raghuv. 4, 31
additional śl.; cf. Aufr. Cat. p. 112, a.

२ Kum. S. 2, 49, V. L. cf. Oxf. Cat.
p. 115, b.

३ पाषाणभेदकः F.

४ हलाङ्गविशेषश्च A.

५ कलं B. C.; मृगादिवत्सर्वं क्लृप्तं D.

६ शीराङ्गं च A. D.

७ कर्पटः अल्पो° F.; अल्पोपकरण-
मित्याह A.

८ Kum. S. 1, 9.

९ नर्तकविशेषः F.

१० शक्तिलं च A.

११ Anarghar. 7, 82 (प्रतिपूरणाय ed.
Calc. S. 1782, p. 215); D. om. fr. यथा.

१२ खंडी घ-खंडो° B.; खंडी घखंडो
C.

१३ उद्योगमुत्साहः A. D.

१४ शरस्य । A. B. C. (!); सरस्य । D.;
शरस्यानुजं F.

शाको मस्तककल्कशूकनिकटाः शुल्कं निदाघो नखो
 बाणद्रोणसुवर्णभूषणरणाः कार्षापणस्तोरणः ।
 काराडस्ताराडवदराडमराडपिटकाः सक्तुस्तडागवृणी १
 पेटो मञ्चकवारबाणचरणा वस्त्राश्चैरावताः ॥ ६४ ॥

शाकं भक्ष्यविशेषः २ ॥ * ॥ मस्तको मूर्धा ॥ * ॥ कल्कम् । शीषधानां
 निर्धामो दम्भः पातकं च ३ ॥ * ॥ शूलकं धान्वादेः सूची । वृश्चिकादेः
 कण्टको ऽपि ॥ * ॥ निकटः समीपम् ॥ * ॥ शूलको मण्डपिकायामाच-
 ख्यानं स्त्रीधनं च ४ ॥ * ॥ निदाघं यीमः ॥ * ॥ नखं पाणिजः । यथा
 रुद्रस्य त्रैलोक्यसुन्दर्या हस्तिवर्णने ५ । ज्योत्स्नाजनितदन्तवेदनाशङ्कया
 प्रसादनार्थं पादस्रग्नि चन्द्रमण्डलानीवोज्ज्वलानि नखानि धार-
 यन्तम् ६ ॥ * ॥ बाणं शरः ॥ * ॥ द्रोणं चतुराढको ऽष्टाढको वा देश-
 भेदात् ७ ॥ * ॥ सुवर्णं कनकम् ॥ दुर्गस्तु स्त्रीनरलिङ्ग इत्याह ८ । सुवर्णं
 इति शाकटायनः ९ ॥ * ॥ भूषणम् अलंकारः ॥ * ॥ रणन्ति दुन्दुभयो
 ऽचेति रणम् । यथा १० रणे रभसनिर्भिन्नद्विपपाटविकासिनि ॥ रभ-
 सेन निर्भिन्ना द्विपपाटविकानामसयो यत्र तदित्यर्थः ॥ * ॥ कार्षापणं
 हिरण्यप्रमाणम् । अण्प्रत्ययं विनापि पुंनपुंसकवाचीत्यर्थः ॥ * ॥ तोरणं
 वन्दनमाला ॥ * ॥ काण्डः शरो नासं वर्गो वारि कुत्सितं च ॥ * ॥
 ताण्डवम् । उद्धृतः ११ दणविशेषश्च ॥ * ॥ दण्डं यष्टिस्यतुर्थोपायो
 दमो मन्थाश्च ॥ * ॥ मण्डं सर्वरसानां द्रवद्रव्याणां मुख्यम् ॥ * ॥ पिटकं

१ शक्तुं A.; सक्तुस्तडाकवृणी पोटो
 मंच E.

२ भक्ष्यादिविशेषः D.; भक्ष्यविशेषः A.

३ दंशः D.; दंभपातकं च B. C.

४ स्त्रीपणं च D.

५ Om. B. C. F. [? हस्तिवर्णने].

६ इवोज्ज्वलनखानि A.; D. om.
 from यथा रुद्रस्य.

७ B. C. om. ऽष्टाढको cf. Weber
 Jyot. p. 81; D. om. from द्रोणं.

८ दुर्गस्तु नरलिङ्गं F.

९ सुवर्णः कनकं । दुर्गः स्त्री इत्यपि
 शाकटायनः A.; om. D. [? स्वर्णं इति
 or सुवर्णं masc. only].

१० D. om. from भूषणं; Sig. 19, 56.

११ उद्धृतं नृत्तं B.; उद्धृतं नृत्तं F.

गण्डोलकः^१ । विस्फोटवाची तु चिलिङ्गः^२ ॥ * ॥ सक्तु यवादिवि-
कारः^३ ॥ * ॥ तडागः सरः ॥ * ॥ व्रणं चतम् ।

विपचचित्तोन्मथना नखप्रणास्तिरोहिता विभ्रममण्डनेन ये^४ ॥
समासे तु पुंलिङ्गो यथा नाडीव्रणः ॥ * ॥ पेटं^५ संहतिः परिच्छदस्य
॥ * ॥ मञ्चकं श्यनविशेषः ॥ * ॥ वारम् आच्छादकं बानमस्य एण-
न्यादेः^६ प्राग्बदित्यनेन एत्वे^७ । वारबाणं कञ्चुकः ॥ बाणे वारणस्य
ब्यत्ययो^८ मयूरव्यंसकादिवादिनि श्रीभोजः ॥ * ॥ चरणं पादः । यथा ।

स्वलति चरणं भूमौ न्यस्तं न चार्द्रतरा मही

स्फुरति च तथा वामो बाहुस्तनुश्च^९ विकल्पते ।

शकुनिरहितश्चायं तारं विरौति हि नैकशः

कथयति महाघोरं वृत्तं न चात्र विचारणा^{१०} ॥ * ॥

वस्त्रो वासः ॥ * ॥ अम्बरो वस्त्रम् ॥ * ॥ ऐरावतम् । इन्द्रगजः ॥ ६४ ॥

चरकमठविटङ्कक्ष्वेडिता भूतवृत्त-

प्रयुतघृतवसन्ता हस्तबुस्तापराह्लाः ।

पलितफलककणा^{११} नामकर्माभिधाना-

ऽयुतशततृणनीडा यौवनोद्यानयानाः ॥ ६५ ॥

१ गाडालकः B. C.

२ विस्फोटवाचा तु^० B.; विस्फोट-
कवाची^० F.

३ शक्तु जवादिविकारः A.

४ Kirāt. 8, 34; विपचचित्तो^० A.;
D. om. from विपच to नाडीव्रणः.

५ पेटं A. B.; पेटः C. (orig. पटः).

६ नद्यादेः D.; येनाग्न्यादेः F. (? P.
viii. 4, 3; 36.)

७ एत्वे A. B.; णित्वे C.

८ Thus A. (? वारस्य); वाणवार-
णस्य^० D.; वारणं वारणस्य यत्ययो B.;

C. corr. वाणवारस्य^०; वारणं वाणस्य
वा मयूर^० F.

९ बाहुः स्तनश्च B. C. F.

१० वृत्तं^० A.; वृत्तं तवात्र B. C. D.—
Mṛichchh. act 9, p. 143 (ed. St.):

स्वलति चरणं^० न चार्द्रतरा मही
स्फुरति नयनं वामो बाहुर्मुञ्चस्य वि^० ।

शकुनिरपरश्चायं तावद्विरौति हि^०
कथयति महाघोरं मृत्युं न चात्र^० eds.

११ *कंठा A.; *कथा C.; कंवा D.;
*किया F.

चरकं शास्त्रविशेषः ॥ * ॥ मत्रं व्रतिनां स्नानम् ॥ * ॥ विटङ्कं कपो-
तपाली ॥ * ॥^१ च्छेडितो मुखध्वनितभेदः^२ ॥ * ॥ भूतः पिशाचः ॥ * ॥
वृत्तः शीलम् ॥ * ॥ प्रयुतम् । दश लक्षाः ॥ * ॥ घृतः । आञ्ज्यम् ॥ * ॥
वसन्तम् । अतुविशेषः^३ ॥ * ॥ हस्तं पाणिः ॥ * ॥ बुक्षं मांसशङ्कु-
ली^४ ॥ * ॥ अपराङ्कं दिवसापरार्धभागः ॥ * ॥ पलितः । पाण्डुराः
केशाः^५ ॥ * ॥ फलकः खेटकम्^६ ॥ * ॥ कण्वं^७ पदपम् ॥ * ॥ नामा ॥ * ॥
अयं कर्मा^८ ॥ * ॥ अभिधानं नाम शब्दश्च ॥ * ॥ अयुतम् । दश सह-
स्राणि ॥ * ॥ शतः । संख्याविशेषः ॥ * ॥ तणः शघः ॥ * ॥ नाडः कु-
लायः ॥ * ॥ यौवनो द्वितीयं वयः ॥ * ॥ उद्यान आरामः ॥ * ॥ यानो
वाहनम् ॥ ६५ ॥

तीर्थप्रोथौ नलिनपुलिनस्तेनयोधीषधानि

स्थानं शूर्पं^९ निधनशयनङ्गीपपुच्छायुधानि ।

यूथं गूथं कुणपकुतपक्षेमवर्णासनानि

छत्वाकाशप्रतिसरमुखाष्टापदारण्यवर्षाः^{१०} ॥ ६६ ॥

तीर्थः पुण्यस्थानम् ॥ * ॥ प्रोथोऽश्वादीनां नामा ॥ * ॥ नलिनः
कमलम् ॥ * ॥ पुलिनः सैकतम्^{११} ॥ * ॥ स्तेनं चौर्यं चौरश्च ॥ * ॥ योधं
सुभटः । यथा सूराचार्याणाम्^{१२} ।

१ कपोतपाला च्छेडितो° B.

२ मुखध्वनिभेदः F.

३ वसन्त अ° B. C. F.

४ मांसं । F.; मांशङ्कुली D.

५ पाण्डुरः केशः F.

६ खेकं B.; खेटकं D.

७ कंठं A.; कंठं D.; क्ण्वं F.

८ अयकर्मा A.; अयाकर्मा C.

९ शूर्पं all MSS.

१० छत्वाकाश° E. and corr. D.;

°प्रतिशर° C. D. E.

११ शैकतं A.; सौकतं B.

१२ शूराचार्याणां A.; D. corr. स्तेना-
चार्याणां.

चोघैर्योधानि हन्यन्ते क्रोधान्मैः सिन्धुरैर्गजाः ।

न गण्यते खपचोऽपि धिक् क्रोधमसमञ्जसम् ॥

श्रीघधो भेषजम् ॥ * ॥ स्थानम् । आधारः ॥ * ॥ शूर्प^१ मानविशेषः ॥ * ॥

निधनो मृत्युः ॥ * ॥ शयनः शय्या ॥ * ॥ द्वीपम् । अन्तरीपः ॥ * ॥ पुच्छं

लाङ्गूलम्^२ ॥ * ॥ आयुधो हेतिः ॥ * ॥ यूथः पशुसमूहः । द्वयोर्यूथयोः

समाहार इति विग्रहे द्वियूथमित्यपि शाकटायनः ॥ * ॥ गूथो विष्टा ॥ * ॥

कृष्णं शवः ॥ * ॥ कुं तपति सूर्योऽत्रेति कुतपः आङ्ककालः । यत्स्मृतिः ।

दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः^३ ।

स कालः कुतपो यत्र पितृभ्यो दत्तमचयम् ॥

यदा ह्यगरोममयो वस्त्रविशेषः ॥ * ॥ चेमः । कुशलम् ॥ * ॥ वर्णम् ।

अचरम् । शुक्लादिदिजादिश्रुतिवाचो तु पुंलिङ्गः^४ ॥ * ॥ आसनः पी-

ठम् ॥ आवृत्त्या । असनं^५ वृत्तविशेषः ॥ * ॥ कृत्त आतपत्रम् ॥ * ॥

आकाशो नभः ॥ * ॥ प्रतिशरः । कङ्कणं वाहिनीजघनं च^६ ॥ * ॥

मुखो वदनम् ॥ * ॥ अष्टसु लोहेषु पदं प्रतिष्ठाऽस्येति संज्ञायामष्ट^७

इत्यनेनात्वे । अष्टौ पदान्यत्र । अष्टापदं शारीफलम्^८ । अष्टापदः

सुवर्णम् ॥ * ॥ अरण्यः । अटवी ॥ * ॥ वर्षं वृष्टिः संवत्सरश्च । यथा ।

पृथ्वर्वर्षं इव मौक्तिकवर्षः^९ ॥ ६६ ॥

१ शूर्पं all MSS.

२ पुच्छं भांडं लाङ्गूलं F.

३ भास्करे A. B. C. F.; Śabdakalp.

s.v. कुतप reads: °रः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितृणामन्नमचयम् ॥ इति शाता-
तपः । cf. Schol. on Hem. Abh. 141.
Acc. to Prof. Roth, not in Śât. in Calc.

Smṛitis. The Vāchaspatyam has °रः ।

स कालः कुतपो ज्ञेयः पितृणां दत्तमच-
यम् ॥ मतं पु०. The Matsyap., acc. to
Prof. Haas, has: । तत्राष्टमो मुहूर्तो यः

स कालः कुतपः स्मृतः ॥ मध्याह्ने सर्वदा
यस्मान्मन्दीभवति भास्करः ।

४ शुक्लादिदिजातिश्रुति० B. C. F.

५ चवृत्त्या० B.; आसनं F.

६ प्रतिशरः० D.; °कषणं । वाहिनी
जलघनं च A

७ Cf. Pāṇ. vi. 3, 125.

८ शारीफलं A.; शारफलं B.; शा-
रीरफलं C.; शारिफलं F.

९ D. has only वर्षं संवत्सरः; cf. Śig.
10, 74; पुष्यवृष्टिरिव मौक्तिकवृष्टिः eds.

कमण्डलुर्मण्डपकुट्टिमारुदा-

ऽवतंसपाराः शतमानचन्दनी १ ।

समानयूषी दृढमूषिकौदना २

दिनं विमानं च वितानलोहितौ ॥ ६७ ॥

कमण्डलुः करकं कुण्डिका च^३ ॥ * ॥ मण्डपं जनाश्रयः ॥ * ॥ कुट्टेन निर्वृत्तः । घणव्भावादिम^४ इत्यनेन । इमप्रत्यये । कुट्टिमो बद्धभूमिकम्^५ ॥ * ॥ अर्बुदो दशकोटिरक्षजो व्याधिस्य^६ । पर्वते तु पुलिङ्गः ॥ * ॥ अवतंसं शेखरम्^७ ॥ * ॥ पारः परतीरम् ॥ * ॥ शतं मानानामस्य^८ । शतमानो भूभागविशेषः ॥ यद्वा । शतमानं रूप्यपलम् ॥ यत्स्मृतिः^९ ।

द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते ।

शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव च ॥ * ॥

चन्दनो मलयजम् ॥ * ॥ समानः सदृशम् ॥ * ॥ यूषी मुद्गनिर्यासः ॥ * ॥ दृढोऽविनष्टम् ॥ * ॥ मूषिकम्^{१०} । आखुः ॥ * ॥ उद्यते मिश्र्यते व्यञ्जनैरिति । औदनम्^{११} ॥ * ॥ दिनां वासरः ॥ * ॥ विमानो देवतायानं सप्तभूमिकगृहं च^{१२} ॥ * ॥ वितानो याग उल्लोचो विस्तारश्च । तुच्छवाचो तु त्रिलिङ्गः ॥ * ॥ लोहितः शोणितम् । गुणवचनस्तु वाच्यलिङ्गः । लोहितो गौः । लोहिता शाटी । लोहितं वस्त्रम् ॥ ६७ ॥

१ वतंसपाराः^० E.; शततमानं चन्दनी B.

२ समानयूपी A.; मूषिकौदना F.

३ कुट्टिका च B.; कुण्डिका च C.

४ Thus A. (? घणच); घणव्भावा^० B.; यणव्भावा^० C.; घकवावादिम D.; घणभावादिम F.; cf. P. iv. 4, 20 V.

५ भूमिका D.

६ कोटि वक्षसो व्याधिस्य D.

७ शेखरं B. F.

८ शतं मानमस्य D. F.

९ Yājñ. I. 363-4.

१० मूषकं F.

११ उद्यते मश्र्यते पश्र्यते इत्यौदनं D.

१२ देवयानं F.; कं गृहं च B. C. F.

अंसक्षीरकषायबिम्बविटपा^१ नेत्राव्ययौ शेखरः

केदाराश्रमशल्यशूलवलया बालस्तमालो मलः ।

गुल्माङ्गारविहारतोमररसाः पात्रं पवित्रं पुरं

मध्यं बुधमृणालमराडलनला नालप्रवालोत्पलाः ॥ ६८ ॥

अश्रुते भारेण । असं स्कन्धः^२ ॥ * ॥ क्षीरं पयः ॥ * ॥ कषायं तुष-
राख्यो^३ रसो निर्यामरागविशेषौ च ॥ * ॥ बिम्बो मण्डलम् आकृ-
तिस्य ॥ * ॥ विटपं स्तम्भः । स्कन्धादूर्ध्वं तरोः शाखा ॥ * ॥ नेत्रो
नयनं परिधानपरिमाणविशेषौ च^४ ॥ * ॥ अव्ययम् । अलिङ्गसंख्यम्^५
॥ * ॥ शेखरम् । आपोडः ॥ * ॥ क्लिद्यति । आर्द्राभवति पाकार्थं जले-
नेति केदारम् । चेत्रविशेषः ॥ * ॥ आश्रमो मुनीनां स्थानम् ॥ * ॥
शूल्यं वंशादीनां कीलविशेषः ॥ * ॥ शूलं प्रहरणविशेषो रुजा च ॥ * ॥
वलयो हस्ताभरणम् । यथा ।

तनुत्वरमणीयस्य मध्यस्य च भुजस्य च ।

अभवन्नितरां तस्या वलयः कान्तिवृद्धये^६ ॥

बालं शिशुः केशस्य ॥ * ॥ तमालं वृक्षविशेषः ॥ * ॥ मलः पापविट्कि-
टानि^७ । यथा मागरचन्द्रस्य ।

मुष्णातु कल्मषमलानि मनोऽपकूल

खेलन्मरालमिथुनात्तपनात्मजेव^८ ॥

स्यतौ तु । वसा शुक्रमसृङ् मज्जा मूत्रं विट्कर्णविण्मखाः ।

श्लेष्माश्रु दूषिका खेदो दादशैते नृणां मलाः^९ ॥

१ अंसं A.; असं क्षी० विटपा B.

२ अश्रुते D.; असं A.; अश्रुते

अंसः स्कन्धः C. F.

३ तुषराख्यो C.; तुषराख्यो D.

४ नयनं परिमाणविशेषस्य A. D. F.

५ संख्ये D.; संख्ये A.

६ A.D. om. fr. यथा; cf. p. ११५, n. ३.

७ किहानि A.; वीर्याणि corr. D.

८ ? मुष्णातु A.D.; मनोपकूलखेलप-

राल A.; मनोपकूल D.; मतोप-

कूल मिथुनात्तप F.; मनोप B. C.

९ Man. 5, 135.

गुल्मः प्रकाण्डम्^१ । यद्वा । गुह्यन्ते व्याकुलीक्रियन्ते^२ पथिकसार्थास्त-
स्मिन्निति गुल्मः । आयस्थानम् ॥ * ॥ अङ्गति^३ गच्छति निर्धूमकाला-
ग्नितामिति । अङ्गारो वक्त्रिदग्धकाष्ठम् ॥ * ॥ विहारं भिक्षुस्थानम् ॥ * ॥
ताम्यन्ति काङ्क्षन्ति तेनारोन्प्रहर्तुमिति तोमरं शर्वला^४ ॥ * ॥ रसम् ।
मधुरादिः शृङ्गारादिश्च विषं वीर्यं रागश्च ॥ * ॥ पात्रो भाजनम्^५ ।
अत्रास्य पाठः प्राचुरप्रयोगापेक्षः^६ ॥ * ॥ पवित्रः पावनम् ॥ * ॥ पुरः
पुरी ॥ * ॥ मथः । उदरम् ।

आकर्षते वोर्ध्वमपि क्रशोयान्
अत्यन्नतत्वात् कुचमण्डलेन^७ ।

ननाम मध्योऽतिगुरुत्वभाजां^८

नितान्तमाक्रान्त द्वाङ्गनानाम् ॥

बुध्रम् अधोभागः ॥ * ॥ मृणालो बिसम्^९ । मृणालीत्यपि दृश्यते
महाकविलक्ष्येषु^{१०} ॥ बिसाङ्कुर इत्यन्ये ॥ * ॥ मण्डलो बिम्बं भूभाग-
विशेषश्च । यथा ।

अयमनेन महोदधिभोगिना वलयितो वसुधाफणमण्डलः^{११} ॥

नालं शुषिरं^{१२} दणम् ॥ * ॥ नालः पुष्करादीनां दण्डः ॥ अमरमा-
लायां तु नालं नाला स्त्रियामिति स्त्रीलिङ्गोऽभिहितः^{१३} ॥ * ॥ प्रवालं
पल्लवो विद्रुमश्च ॥ * ॥ उत्पलो जलजम् ॥ ६८ ॥

१ A. om. from गुल्मः.
२ गुह्यते° क्रियते A. D.; गुह्यते° F.
३ अगति B.; आयस्थाने अगति C.
४ नान्यं कालंति° D.; शर्वरा A.;
सर्वला F.; सर्वरा B. C.
५ भोजनं MSS.; पात्रं C.
६ प्राचुरप्रयोगापेक्षे C.; °प्रयोगो-
पक्षो B.
७ चोर्ध्वमपि? MSS.; अत्यन्नतत्वात्
A. D.; कुचं मण्डलेन B.

८ ऽपि गुरुत्व° A. D.; °गुरुत्वभाजा
B. C. D. F.
९ विशा° A. D.
१० दृश्यते । कविलक्ष्येषु F.; । कथित-
लक्ष्येषु C.; कथिलक्ष्येषु B.; महाकवि-
मुत्सेस्तु D.
११ Anargh. 7, 28; D. om. from यथा.
१२ शुषिरं A.
१३ नालं नालो स्त्रियामिति° B. C.;
cf. A. K. 1, 2, 3, 41.

जृम्भो वज्रकबन्धकर्षकंकुदाश्चक्रान्धकाराङ्कुशा^१

वक्त्रं संगमदेहदाडिमहिमाः पत्रं बलं वल्कलम् ।

कर्पासामिषकाशकोशकुसुमप्रयीवमासेक्षसा^२

निर्यासः कलशास्वरीषकलला माघः करीषं कुशः^३ ॥ ६९ ॥

जृम्भो जृम्भणम् ॥ * ॥ वज्रः कुलिशम् । यथा । वनस्पतिं वज्र इवा-
वभज्य^४ ॥ यथा वा । भिन्दानो हृदयमसाहि नोदवज्रः^५ ॥ हीर-
कश्च ॥ * ॥ कबन्धं रुण्डः । यथा ।

वामांससंशक्तसुराङ्गनः खं नृत्यत्कबन्धं समरे ददर्श^६ ॥

कर्षः पलचतुर्थभागः ॥ * ॥ ककुदः । प्रधानं राजचिह्नं श्टङ्गं च ॥ * ॥
चक्रो रथाङ्गम् ॥ * ॥ अन्धकारस्तमः । यथा । प्रोषितार्थमणं मेरो-
रन्धकारस्तोमिव^७ ॥ * ॥ अङ्कुशः घृणिः^८ । यथा ।

प्रत्यन्यनागं चलितस्वरावता निरस्य कुण्डं दधतान्यमङ्कुशम्^९ ॥

वक्त्रो मुखं कन्दोजातिश्च ॥ वक्त्रेत्यपि शाकटायनः ॥ * ॥ संगमं^{१०}
नद्यादिमेलः ॥ * ॥ देहं शरीरम् ॥ * ॥ दाडिमं फलविशेषः ॥ * ॥
हन्ति^{११} हिनस्ति पद्मवनानीति हिमः । तुहिनम् ॥ * ॥ पत्रं पर्णं वफहनं
च ॥ * ॥ बलं सामर्थ्यं सैन्यं च ॥ * ॥ वल्कलं तरुत्वक् ॥ * ॥ कर्पासं तूल-

१ कृम्भो C. ; ककुदात्साक्राधका-
राङ्कुशा A.

२ मासेक्षसा MSS. (क्ष often for क्क्ष).

३ कलसास्वरीषकलिला° A. ; मा-

४ Kum. S. 3, 74.

५ Śiṣ. 8, 39 ; भिन्दतो ह° A. ; D. has
the whole stanza ; C. om. from जृम्भो
तो हीरकश्च.

६ Raghuv. 7, 48 ; वामाङ्गसंशक्त°
ds.

७ Śiṣ. 2, 39 ; D. has the whole śloka ;
it also quotes Kum. S. 1, 12a (नीलं for
भीतं).

८ आङ्कुशः B. ; अङ्कुशं A. D. ; घृणिः
A. ; घृणिः D. ; cf. Nirukta 5, 28.

९ Śiṣ. 12, 12 ; D. quotes the whole,
but corrupt.

१० संगमो B. C. F.

११ हेति B. ; हति D. ; cf. Uṇ. S. 1,
146.

कारणम् ॥ * ॥ आमिषो मांसम् ॥ * ॥ काशं तणभेदः ॥ * ॥ कोशं
 धनम् । अमरसिंहस्तु कोष इत्याह^१ ॥ * ॥ कुसुमः पुष्पम् ॥ * ॥ प्रयोवं
 वातायनं वास्तुनिमित्तधारणं च^२ ॥ * ॥ मांसं त्रिंशद्दहोरात्रः ॥ * ॥
 इक्षुसः ।^३ चिक्कसं यवपिष्टपर्यायम् अमरसिंहाद्याः ॥ * ॥ निर्यासं
 वृक्षादेर्निख्यन्दः ॥ * ॥ कलशं घटः । कलशस्त्रिध्वित्यमरसिंहः^४ ॥ * ॥
 अम्बरीषं भ्राद्रः । अमरसिंहस्तु क्लीवे^५ ॥ * ॥ कललं शुक्रशोणितप-
 र्यायः ॥ * ॥ माषं दशार्धगुञ्जी ब्रीहिविशेषश्च ॥ * ॥ करीषो गोमया-
 यिः । शुष्कगोमयसंघात इत्येके^६ ॥ * ॥ कुशं दर्भः ॥ ६६ ॥

मुसलमुकुलमूलाः पार्श्वपात्रीवपूर्वाः^७

कमलहलचषालाः^८ खण्डलं कुण्डलं च ।

निगडफलपलाला^९ मङ्गलं शालशीले^{१०}

विषवषकविशालाः^{११} पूलतैले कपालम् ॥ ७० ॥

. मुसलम् । आयुधविशेषः चोदनविशेषश्च^{१२} ॥ * ॥ मुकुलः कुञ्ज-
 लम्^{१३} । यथा विक्रमोर्वश्याम् ।

१ A. K. 3, 4, 29, 233; Kshir. takes no notice of another spelling, but Rāyam. refers to the double spelling in Med. śānta 5.

२ सुयीवं वस्तुनि° A.

३ क्क for क्क B. C. D. F.; इक्षुसः । चिक्कसं A., for चिक्कसं cf. A. K. 3, 6, 35 (यवपिष्टं Kshir.; गोधूमादिचूर्णं Rāy.).

४ कलशस्त्रियामित्य° C.; A. K. 2, 9, 31.

५ A. K. 3, 9, 30.

६ शुष्कगोमयं । संघातः शुष्क-
 गोमयसयातः° D.; =

७ मुशल° A. C.; °पात्राकपूर्वाः B. ; °पात्रीकपूर्वाः C. F.

८ °खण्डालाः A. D.; °वखालाः B. C.; °वषालाः E.

९ निगल° A. D. E.; निगडफलप-
 लाला C.; निगद्रफलप° B.; निगमप-
 लप° F.

१० शालशीले B. F.; शालीले E.

११ विषवषक° B. C. D. E.

१२ मुशल° A. B. C.; चादन B. C.

१३ कुञ्जलं A. B. D.; om. C.

उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी

निर्भिद्योपरि कर्णिकारमुकुलान्यध्यासते षट्पदाः^१ ॥

मूलः । प्रतिष्ठा । आदिः । शिफा । नचत्रभेदश्च^२ ॥ * ॥ पशूनां समूहः ।
पार्थम् । कचयोरधः ॥ * ॥ पात्रीवं^३ यज्ञोपकरणम् ॥ * ॥ पूर्वं हृदिती
ऽर्थाऽवगन्तव्यः ॥ दिक्कालयोगे त्वाश्रयलिङ्गः । पूर्वः पर्वतः । पूर्वा नदी ।
पूर्वं वनम् ॥ * ॥ कमलं पद्मम् ॥ * ॥ हलः सोरम्^४ ॥ * ॥ चषरलं^५ यज्ञ-
पात्रम् ॥ * ॥ खण्डलं खण्डम् ॥ * ॥ कुण्डलः कणवष्टनम् ॥ * ॥ निगडं^६
पादबन्धः । यथा कालिदासस्य ।

मणिबन्धविगलितमिदं संक्रान्तोशीरपरिमलं तस्याः ।

हृदयस्य निगडमिव मे मृणालवलयं स्थितं पुरतः^७ ॥

फलं^८ प्रयोजनं कुसुमादिसंभवश्च ॥ * ॥ पलालः । धान्यादेः शुष्कत-
णम् ॥ * ॥ मङ्गलः^९ प्रशस्तम् ॥ * ॥ शाली^{१०} वृचविशेषः ॥ * ॥ शीलः ।
चरित्रम् ॥ * ॥ विषः शृङ्गिकादिद्रव्यभेदः^{११} ॥ * ॥ चषको मधुपान-
भाजनविशेषः^{१२} । यथा ।

अधिरजनि वधूभिः पीतमैरेयरिक्त

कनकचषकमेतद्रोचनालोहितेन ।

१ Vikr. śloka 41 ; °मुकुलान्यध्यासते
षट्पदाः A. ; मुकुलान्यध्यासते B. C. ;
[कुसुमान्याशरते षट्पदाः or (Pisch.)
मुकुलान्यालीयते षट्पदः eds. ; cf. also
the scholium कर्णिकारमुकुलानि° Boll.
p. 303] D. adds the half-verse, reading
क्रीडावेरमनि वैष°, cf. Pischel °वैष.

२ A. D. om. from मूलः

३ पात्रीवं B. C. F. [MSS. Kshir.
A. K. 3, 6, 35 read पात्रीवं ; Rây. पा-
त्रीवं].

४ शीरं A. B. C. D.

५ चखालं A. C. D. ; खखालं B.

६ निगडं B. ; निगलं D.

७ Śuk. Pischel śl. 83 (मणिबन्धन-
गलित- ed.).

८ फलः A.

९ मंगलं B. C.

१० शाली B. F. ; शाका A.

११ शृङ्गिकादि° B. C. ; शृङ्गारादि° D.

१२ °ः ; मधुपानविशेषः A.

उदयदहिमरोचिर्ज्योतिषाक्रान्तमन्त्र-

मधुन इव तथैवापूर्णमद्यापि भाति^१ ॥

विशालो विशङ्कटम्^२ ॥ * ॥ पूलं बद्धवृणमंचयभेदः^३ ॥ * ॥ तैलः । ति-
लादीनां विकारः^४ ॥ * ॥ कपालः । शिरसोऽस्थि । घटादिखण्डो
ऽप्युपचारात् ॥ ७० ॥

समरतिमिरवारा राजसूयोपवासौ

चमसदिवसकंसा वाजपेयो हिरण्यम् ।

जठरदरशरीरारावकान्ताराष्ट्राः^५

पटहगृहकवाटाः कुक्कुटाद्रीं च धाम^६ ॥ ७१ ॥

समरो रणम् ॥ * ॥ तिमिरः । तमः ॥ * ॥ वारं परिपाटिः ॥ * ॥
राजसूयं क्रतुः ॥ * ॥ उपवासं भोजनच्छेदः ॥ * ॥ चमसं यज्ञपात्रवि-
शेषः ॥ * ॥ दिवसं दिनम् । यथा ।

प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहान्तरं निनाय विभ्यद्विवसानि कौशिकः^७ ॥
कंसं परिमाणभेदः । लोहभेदो वा ॥ नृवाची तु पुंलिङ्गः^८ ॥ * ॥ वा-
जपेयं यागः^९ ॥ * ॥ हिरण्यो धनम् ॥ * ॥ जठरम् । उदरम् ॥ * ॥ दरं
त्रासः श्वभ्रं च^{१०} ॥ * ॥ शरीरः कायः ॥ * ॥ आरावं शब्दः ॥ * ॥

१ Śiṣ. 11, 51. In the second pāda, the Calc. ed. 1815 reads कनकचखकमे-
तत्प्रातरालोहितेन ।; Tārānātha reads
as above.

२ विसंकटं F.

३ तृणवद्धसंचयभेदः A.; बद्धतृणसं-
चयः F.

४ तिलादीनां कारः B. C.

५ शरीराव* D. E.; कान्तारा रा-
ष्ट्राः A.

६ कुक्कुटाद्रीं* A.; कुक्कुटाद्रीं* B.;
कुक्कुटाद्रीं C.; कुक्कुटाद्रीं वि । धाम D.
७ Śiṣup. 1, 53.

८ लोहभेदनृवाची* B. C.; [कंसः ।
चषको मल्लिका पारी च Kshir.; A. K.
2, 9, 32] D. om. from लोह*.

९ यज्ञविशेषः C.; B. om. from वा-
जपेयं.

१० स्वधं च A.; स्वधं च B.; स्वधं च
C.; चेषं च D.

कान्तारो महारण्यं दुर्गपथश्च ॥ * ॥ राद्रम् । जनपद उपद्रवश्च ।
 पराद्राद्रभयम्^१ ॥ * ॥ पटहं डिण्डिमः ॥ * ॥ गृहो वासः । गृहाः
 पुंमि च भृन्त्येवेति कश्चित्^२ ॥ * ॥ कं शिरः पाटयति प्रविशताम् ।
 जपादित्वात् । कवाटो द्वारपिधानम्^३ ॥ * ॥ कुक्कुटं ताम्रचूडः । अम-
 रसिंहस्तु कुक्कुटः पुंस्त्वेवेत्याह^४ ॥ * ॥ आर्द्रः गृह्णवेरम् ॥ * ॥ धामा
 गृहं तेजश्च ॥ ७१ ॥

पद्माषाढकपित्त्यषष्टिककुलान्यम्भोजवाजामृताः^५

स्यूलद्यूतखलीनलोहकवचाशोकक्षयानेकपाः ।

शङ्खस्तराडकधर्मचर्मरजतस्नेहासिहंसापराः

सारः सैन्धवमध्यमाध्वरधनुर्मानस्तनस्थानवः ॥ ७२ ॥

पद्मो जलजम् । निधिवचनस्तु पुंलिङ्ग एव । यथा श्रीहर्षस्य ।

अच्छिन्नामृतबिन्दुदृष्टिसदृशीं प्रीतिं दधत्या दृशां^६

याताया विगलत्पयोधरपटाद्गृह्यतां कामपि ।

अस्याश्चन्द्रमसस्तनोरिव करस्यर्शास्यदत्तं गता

यन्नेते^७ मुकुलीभवन्ति सहसा पद्मास्तदेवाहुतम् ॥

यथा वा कुमारिलस्य^८ ।

१ परराद्रं भयं C.

२ Viz., Amaras. 2, 2, 5.

३ कं शिरः पाटयति प्रविशतां क-
 वाटो द्वारपटुः । जपादित्वादित्वं Kshir.
 on A. K. 2, 2, 17.—Vardh. does not
 give the *japādi* in this work.

४ A. K. 2, 5, 17.

५ पद्माषाढकं E.; पद्माषाढरूपिं
 कर्पिकषष्टिं A.

६ Priyadarśikā (Calc. S. 1931) 2, 7;

इदत्या for दधत्या ed.; दृशा यतायां
 A.; दृशो यां F.; दृशो यो विगं B.;
 दृशीं या विगलन् C.; दृशोर्याताया
 विगलसत्पयो D.; पयोधरपददृष्ट-
 व्यतां MSS.

७ नैते यन्मुं ed. Calc.; यन्नेते B.;
 यन्नेते C.; यन्नेते D.; मुकुलीभं A.;
 मुनुलीभं D.

८ कुमारिलस्य C.

संपिण्डिताङ्गावयवा उदीयुः पद्मा नवाः कण्टकितोर्ध्वदम्बाः १ ।

अन्तर्जलावासविवृद्धशीतत्रस्ता वसन्तातपकाम्ययेव २ ॥

आषाढम् । प्रतिनां दण्डं मासश्च ॥ * ॥ कपित्यो वृक्षविशेषः ॥ * ॥
पष्टिकं व्रीहिभेदः ॥ * ॥ कुलोऽभिजनो गृहं च ॥ * ॥ अम्भोजः कम-
लम् ॥ * ॥ वाजं पिच्छम् ३ ॥ * ॥ अमृतम् । सलिलं ४ सुधा मोक्षो चयं
व ॥ * ॥ स्थूलं दृढः ॥ * ॥ द्यूतो दुरोदरम् ॥ * ॥ खलीनं कविकम् ।
खलिनेति ५ शाकटायनः ॥ * ॥ लोहोऽयःप्रभृतिद्रव्यविशेषः ॥ * ॥
कवचः संनाहः ॥ * ॥ अशोकं तद्विशेषः ॥ * ॥ चयं गृहम् ॥ * ॥ अनेकपं
हस्ती ॥ * ॥ शङ्खं कम्बुः । निधिललाटास्त्रिवचनस्तु पुंलिङ्ग एव ॥ * ॥
तण्डकम् । हन्दोगयोग्यो ब्राह्मणो गन्धविशेषः ६ परिष्कारो दण्डको
वा ॥ * ॥ धर्मोऽदृष्टार्थवाची ७ । तत्साधनवाची तु नपुंसकलिङ्गः ८ । ता-
नि धर्माणि प्रथमान्यासन् ९ ॥ अमरसिंहस्तु धर्ममस्त्रियामिति १० पठन्
सामान्येनाह । धर्माः पुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपा इति च ११ ॥ * ॥
चर्माऽजिनम् ॥ * ॥ रजतो रूप्यं श्वेतं च ॥ * ॥ स्नेहं सौहृदम् ॥ * ॥
असि खड्गः ॥ * ॥ हंसं सितच्छदः ॥ * ॥ अपरोऽपरमन्यत् ॥ * ॥ सारो

१ कण्टकितांगद्वधाः A.

२ अंतजला च । सविवृद्धशीतत्र आ-
तप° A.; °काम्ययेव C. F.; अंतज्ञाला-
वातवलद्वशीतत्रस्ता वंसानातप° D.

३ पित्त्यं B.; पिष्टं D.

४ शलिलं B. C. D.; सलिला A.

५ खनिनेति A.

६ C. om. from कवचः संनाहः°;
°परिष्कारो B. C. D.

७ धर्मो दृष्टार्थवाची B. C.

८ तत्साधनवाची च पुलिङ्गः । A. D.

९ Rīgv. i. 164, 43; V. S. 31, 16.

१० A. K. 1, 1, 4, 2; धारणाद्धर्मः ।

यागाङ्गे नपुंसकम् । तानि धर्माणि प्रथ-
मान्यासन् ॥ फले तु पुमान् । एष धर्मः
सनातनः । इति विशेषोऽस्त्रिनेष्टः । लो-
कधर्मी नाव्यधर्मीति पारिभाषिको ध-
र्मोऽशब्दोऽप्यस्ति । Kshir.

११ A. K. 3, 4, 141; पुण्यः । यागाव-
हिंसा वा ॥ यमो धर्मराजः । धर्मस्तु
भीमवत् ॥ न्याये च । धर्माधिकारिणः ॥
स्वभावे यथा क्रूरधर्माः ॥ आचारे यथा
धर्मशास्त्रम् ॥ सोमपे यथा । एष धर्मः
सनातनः ॥ युधिष्ठिरपितापि तावदेव ॥
धर्मसाधने यागादौ च क्लीवि । यच्छ्रुतिः ।
तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । Kshir.

बलं चन्द्रनादिस्त्रिरांशश्च^१ । सारं न्यायादनपेतम् । उत्कर्षवाचकस्तु
त्रिलिङ्गः ॥ यत्तु जयादित्येनोक्तम् । उत्कर्षे सारशब्दः पुंलिङ्ग एवेति^२
तन्न समीचीनम् । सञ्जा सुतवती सारा दर्पिकाव्रतगर्धिनः^३ ॥

तथा । जये धरित्र्याः पुरमेव सारम्^४ । इत्यादिवङ्गतरलक्ष्यविरो-
धात् ॥ मनु वाच्यलिङ्गत्वेऽस्य । सारं सारङ्गलोचना^५ ।

राज्ये सारं वसुधा वसुधरायां पुरं पुरे सौधम्^६ ।

इत्यादौ कथं न विशेष्यपदलिङ्गपरिग्रहः । सत्यम् । सामान्यविशेषभा-
वयोजनाया^७ अङ्गीकृतत्वादिति न यथोक्तदोषप्रसङ्गः ॥ * ॥ सैन्धवो
लवणोत्तमम् । यौगिकस्तु त्रिलिङ्गः । सैन्धवं वस्त्रम् । सैन्धवोऽश्वः ।
सैन्धवी शाटी^८ ॥ * ॥ मध्यमो मध्यगं^९ नातिप्रधानम् ॥ * ॥ अध्वरं
क्रतुः ॥ * ॥ धनुः कोदण्डम् । यथा ।

धनुर्वशविशुद्धोऽपि निर्गुणो किं करिष्यति^{१०} ॥ * ॥

मानं दर्पः ॥ * ॥ स्तनं पयोधरः ॥ * ॥ स्थाणुः कीलकः ॥ ७२ ॥

महिमनेत्रकपञ्चकदराडकाः क्रकचशस्त्रलकुराडपकन्दराः^{११} ।

कटकमालकमर्मरैवताः शिखरकेशरदारुभगंदराः^{१२} ॥ ७३ ॥

१ °स्त्रिरांसश्च B. C.; Kshir. A. K.
३, 4, 173: बले यथा । सुसारः । घृता-
प्यासं तु सारकृतम् ॥ स्त्रिराशि । चन्द्र-
सारो मञ्जासारः ॥ न्याये । भित्तसारं
चरेत् । जये धरित्र्याः पुरमेव सारम् ॥

२ Kās. V. ii. 4, 31.

३ ः सञ्जासुतवतीसारादर्पिकाव्रत-
गर्हितः A.; सञ्जासुतं वनी° C.; सर-
वाधुतावनीसारादृर्पिका व्रतकर्दितया
वसे° D.—The above reading is sug-
gested by Prof. Roth, who translates:
'Eine bereitwillige und kindergebärende
(Gattin) ist die beste für einen liebe-

suchtigen.' Prof. Weber proposes:
सञ्जा सुतवती सारा° 'Eine treffliche
Gattin ist ein Freund für etc.'

४ Bṛihats. 74, 1; Böhlt. Sp. 2347.

५ Böhlt. Sp. 778.

६ Böhlt. Sp. 5776.

७ °भावेन योजनाया D.

८ शाटी A. D.

९ मध्यं B. C. F.; twice मध्यमो D.

१० Böhlt. Sp. 5369; A. D. om. from
यथा.

११ °संयत् A. D.

१२ देवताः° A. C.; °शेखर° B. C. F.

महिम महत्त्वम् ॥ * ॥ नेत्रकः शृङ्खलकम् ॥ * ॥ पञ्चकः पञ्चकं
विस्तारः ॥ * ॥ दण्डकं छन्दोविशेषः ॥ * ॥ क्रकचः करपत्रम् ॥ * ॥
शम्बलं^१ पाथेयम् ॥ * ॥ कुण्डपं क्रतुविशेषः ॥ * ॥ कन्दरं दरी ॥ * ॥
कटकः सैन्यम् । यथा सागरचन्द्रस्य ।

कटकः कण्टकान्यस्य दलधामास निर्दयम् ।

स हि न चमते किञ्चिद्धिन्दुनाथात्मनोऽधिकम्^२ ॥

वलयं भूमन्नितम्बश्च^३ ॥ * ॥ मालकां ग्रामान्तरालाटवी ॥ * ॥ मर्मरं
शुष्कपत्रध्वनिः ॥ * ॥ दैवतो देवः ।

यथायं दारुणाचारः सर्वदैव विभाव्यते ।

तथा मन्ये दैवतोऽस्य पिशाचो राक्षसोऽथवा^४ ॥

शिखरोऽग्रम् । यथा ।

अगस्त्याज्ञासद्यःशमितविकलीच्छायविषमान्

उदस्यन्तः सेतावलगितवतो विन्ध्यशिखरान्^५ ॥

केशरः^६ किञ्चल्कम् । यथा ।

संपिण्डीकृतजीर्णजीरककणश्रेणीश्रियः केशरान्

अनद्धे परिता निरन्तरदलद्रोणीनिवेशिस्त्रिभिः^७ ॥

दारुः काष्ठम् । केचिद् दारुविति नपुंसकमेवाहुः ॥ * ॥ भगंदरो
रोगः ॥ ७३ ॥

१ संवलं D. : om. क्रकचः करपत्रं.

२ कटकैः कण्टं D. ; कटकः कण्टका-
न्व° C. ; °चमति° B.

३ A. D. add. : यथा । तनुत्वरमणी-
षस्य मध्यस्य च भुजस्य च । अभवन्नितरां
तस्या वलयः कांतिवृद्धये ॥ transferred
here by mistake from the comment on
वलय in §l. 68 above; cf. p. 106, n. 6.

४ सर्वदैव° C. ; देवतोऽस्य A. C.

This śloka is quoted by Mammaṭa on
Kāvyapr. 7. 3.

५ Anarghar. 6, 32; °विपुलोच्छाय°
ed. Calc. p. 166; D. om. from यथा.

६ केशरं F.

७ Bālarām. 5, 27 (संनद्धं ed. Ben.).

दीपोद्यमब्रह्मपिधानभावा

वास्तुव्रतार्धप्रवरापिधानाः^१ ।

अर्मो मुहूर्त धनवप्रसौधा

रेणुस्तलं लोम पटो विहायः^२ ॥ ७४ ॥

दीपं प्रकाशविशेषः ॥ * ॥ उद्यमम् उत्साहः । शाकटायनस्वस्मा-
देव पाठादात्वे । उद्यममित्याह ॥ * ॥ ब्रह्म । प्रजापतिर्वेदाः शाश्वतं
ज्ञानं तपस्य ॥ वेधसि पुंस्त्वमित्यन्यः^३ ॥ * ॥ पिधानः संवरणम् ॥ * ॥
भावम् । स्वभावः शब्दविषयोऽभिप्राय आत्मा योनिश्च ॥ * ॥ वास्तुः ।
वेष्मभूर्गृहं च^४ ॥ * ॥ व्रतो ब्रह्मचर्यादिनियमः ॥ * ॥ अर्धं समभागः ।
अर्धोऽसमभागः^५ ॥ * ॥ प्रवरः प्रकृष्टम् ॥ * ॥ अपिधानः स्थगनम्^६
॥ * ॥ अर्मं चक्षुरोगविशेषः^७ । अर्मन्निति दुर्गः^८ ॥ * ॥ मुहूर्तो द्वा-
दश क्षणाः ॥ * ॥ धनो वित्तम् ॥ * ॥ वप्रं प्राकारः केदारं तटं च ।
तत्र तटे ।

वप्रेण पर्यन्तचरोडुचक्रः सुमेरुवप्रोऽन्वहमन्वकारि^९ ॥

तथा । अर्कोपलोऽसितवह्निभिरङ्घ्रि दीप्तास्

तीव्रं महाव्रतमिवास्य चरन्ति वप्राः^{१०} ॥

१ दासुव्रता^० A.; वास्तुव्रतेऽर्धं^० B.
C.; प्रवराऽभिधानाः D.

२ अर्मा मुहूर्तधं लोमपटौ विहाय
A.; अर्मा मुहूर्तस्य धनं वप्रं सौधं रेणु-
स्तलं विहायाः D.; अर्मा मुहूर्तौ^० E.

३ साज्यंतज्ञातं तव वेधसिपुंस्त्र^० A.;
वेदाः शास्त्रं तत्रं ज्ञानं^० F.; D. om.

from वेदाः (? वेदः); cf. A. K. 3, 4, 117.

४ वेष्मभूगृहं च A. B. C.

५ C. only अर्धो समभागः ।

६ F. adds अभिधानो नाम शब्द-
त्वपि ।; D. has only अभिधानो नाम
शब्दस्य ।

७ अर्मा चक्षुरो^० D.; अर्मो चक्षु^० A.

८ अर्मन्निति^० A.; om. D.

९ Śiṣup. 3, 37.

१० Śiṣup. 4, 58 (eds. अङ्घ्रि तप्तास्^०
इवाच चरन्ति).

सौधः सुधाधवलितम् ॥ * ॥ रेणुधूलिः ॥ * ॥ तलोऽधो रूपं च ॥ * ॥ लो-
मा तनूत्सुहम् ॥ * ॥ पटं वस्त्रविशेषः ॥ * ॥ विहायः । आकाशम् ॥ ७४ ॥

उटजचापनपुसकपातका

भुवनकोटरपल्लवगोमयाः ।

अतिखरं हरिचन्दनमूलकौ

भवनसंक्रमगाशिडवपत्तनाः ॥ ७५ ॥

उटजः पर्णशाला ॥ * ॥ चापो धनुः । यथा परिमलस्य ।

विपचहङ्गकृता नितान्तं भूलेखया कुञ्चितयोल्लसन्त्या ।

नाकारमात्रेण परंतपस्य यस्यान्वकारि क्रिययापि चापः^१ ॥

नपुंसकं शब्दः । स नपुंसकोऽभवदिति भाव्यकारवचनात्पुंस्यपि ॥ * ॥

पातकः पापम् ॥ * ॥ भवनो लोकः ॥ * ॥ कोटरं निष्कृतः ॥ * ॥ पल्लवं
किशलयम् । यथा ।

लोलौष्ठमौडकमुदयमुखं तरूणाम्

अभ्रंलिहानि लिलिहे नवपल्लवानि^२ ॥

गोमयः करीषः ॥ * ॥ अतिखरम् । अर्थस्त लोकादवसेयः ॥ * ॥ हरि-

चन्दनम् । हरेरिन्द्रस्य चन्दनो हरिचन्दनः । स चातिपीतः शीतस्य^३

देववृक्षस्य ॥ * ॥ मूलकं शाकविशेषः ॥ * ॥ भवनो गृहम् ॥ * ॥ संक्रमः ।

दुर्गसंचरः सेत्वादिः ॥ * ॥ गाण्डिर्विद्यते यस्य । गाण्ड्यजगात्संज्ञाया-

मित्यनेन^४ वप्रत्यये । गाण्डिवोऽर्जुनधनुः ॥ * ॥ पत्तनोऽधिष्ठानम्^५

॥ ७५ ॥

१ परंतपस्य यस्यान्वकारि^० A.; D.
om. from यथा परिमलस्य ।

२ §is. 5, 65; D. has the whole verse,
but corrupt.

३ शीतस्य D.; °पीतशीतस्य A.

४ Pāṇ. v. 2, 110.

५ D. om. from मो दुर्गसंचरः से-
त्वादिः

कर्पूरकूर्पासकषट्पुशीरा^१

गाण्डीवनिष्ठेवसुपर्णभस्त्राः^२ ।

पिण्याकपुस्तौ नखरेषुषण्डा^३

वैनीतकं द्वीपिनमारकूटम्^४ ॥ ७६ ॥

कर्पूरं घनसारः ॥ * ॥ कूर्परेऽस्थते । कूर्पासकः^५ । स्त्रीणां कञ्चु-
किकाख्यः^६ ॥ * ॥ षष्टिः संख्यावाची^७ । अन्ये पुनः स्त्रियामेव मन्यन्ते ॥ * ॥
उशीरो वालकम् ॥ * ॥ गाण्डी विद्यते यस्य । गाण्ड्यजगात्संज्ञायामि-
त्यनेन^८ वप्रत्यये । गाण्डीवोऽर्जुनधनुः ॥ * ॥ निष्ठेवो निष्ठोवनम्^९ ॥ * ॥
सुपर्णं गरुडः^{१०} ॥ * ॥ भस्त्रम् ॥ * ॥ पिण्याकः । सुगन्धिसल्लकीप्रभव-
धूपस्त्रिलकल्लं च ॥ * ॥ पुस्तं लेप्यकर्म ॥ * ॥ नखरं नखः ॥ * ॥ इषु
शरः । स्त्रीपुंसयोरित्यन्ये ॥ * ॥ षण्डः^{११} पद्मादीनां समुदायः ॥ * ॥
वोढृपरंपरया वाह्यते यत्तद्विनीतानामिदम् । वैनीतकं^{१२} चानम् ॥ * ॥
द्वीपिनं व्याघ्रः ॥ * ॥ आरकूटं पित्तलम्^{१३} ॥ ७६ ॥

[मञ्जीरनूपुरशफाणुतरण्डमेढ्राः^{१४}

संसारचूर्णवटवासरजन्तुसञ्जाः ।

१ कर्पूरकूर्पासक° E.; D. om. śloka
76 with comment

२ निष्ठिव C., om. A.; सवर्ण° A.E.;
°सुवर्ण° B. C.

३ पिनाकपुस्तौ° F.; पिण्याक° नखे-
षुषण्डा A.; खंडा B. C. E. F.

४ वैनीतकं° A. B. C. E. (D. n. १).

५ कूर्परे° कूर्पासकः F.

६ Thus MSS. (कञ्चुकि° A.); Kshir.

A. K. 2, 6, 3, 19: कूर्परेऽस्थते कूर्पास
स्त्रीणां कञ्चुलिकाख्यः ॥

७ षष्टि सखावाची C.; षष्टिः° F.

८ Pāp. v. 2, 110.

९ निष्ठिवो निष्ठोवनं C.

१० सुवर्ण° B. C.; गरुडं B. C. F.; cf.
Hem. Anek.; सवर्णं । अर्थस्तु यमप्यूह्यः ।
A.; for D. see note १.

११ खंडः B. C. F.

१२ वैनीतकं MSS.; D. see note १.

१३ पित्तला A. B.; पित्तलाः C.; for
D. see note १.

१४ °शफाणु° B. C.; A D. E. om.
this śloka and comment.

कोलाहलः ककुभजानुभगाच्छ्रवेषा

वित्तस्वभूर्जलशुनाः शललं च गेहम् ॥ ७७ ॥]

मञ्जीरो हंसकम् ॥ * ॥ नूपुरं तुलाकोटिः ॥ * ॥ शफ^१ खुरः ॥ * ॥
अणुः सूक्ष्मपरिमाणविशेषोऽन्नविशेषश्च ॥ * ॥ तरण्डं स्रवः ॥ * ॥ मेढ्रं
मेहनम् । यथा । इत्थं वृत्तं मृदु स्थूलं मेढ्रं शस्तं^२ महामुखं ॥ * ॥
संसारं जगत् ॥ * ॥ चूर्णं चोदः ॥ * ॥ वटं तुल्यता गोलश्च^३ ॥ * ॥
वासरं दिनम् । यथा ।

वासरणि कतिचित्कथंचन स्थाणुना पदमकार्यत प्रिया^४ ॥
जन्तुसत्त्वेति । जन्तौ प्राणिन्यभिधेये सत्त्वं पुंनपुंसकं भवति । यथा ।
वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान्^५ ॥ जन्तावितिः किम् । सत्त्वं द्रव्यं प्रकृति-
गुणश्च ॥ * ॥ कोलाहलम् । अव्यक्तो ध्वनिः ॥ * ॥ ककुभो वीणावा-
दनम् ॥ * ॥ जानु । अष्टीवान् । यथा । जानुमस्य गृहीयात्^६ ॥ * ॥
भगं योनिः ॥ * ॥ अब्दं संवत्सरः ॥ * ॥ वेषो नेपथ्यम् ॥ * ॥ वित्ते स्वम् ।
वित्ते वाच्ये स्व पुंनपुंसकम् । स्वाः । स्वानि ॥ * ॥ भूर्जो वृक्षविशेषः ॥ * ॥
लशुनः । रसोनः स्निग्धश्चोष्णश्च लशुनः कटुको गुरुः ॥ * ॥
शललं सल्लकसूची^७ ॥ * ॥ गेहं वेश्म ॥ * ॥ अरुणदन्ताभिप्रायेणैते
दर्शिताः ॥ ७७ ॥ इत्यर्धर्चादिः ॥

राजदन्तार्पितोतावक्लिन्नपक्षपरःशताः ।

नृवरोऽप्येवणं भृष्टलुञ्चितो लिप्तवासितः^८ ॥ ७८ ॥

राजदन्तादौ समासे पूर्वनिपातो न भवति^९ । दन्तानां राज्ञा ।

१ शिफ B. C.

२ मेढ्रः शिञ्ज F.; cf. Brihats. 68, 7-8.

३ गुलकश्च B. C.

४ Kum. S. 8, 13.

५ Raghuv. 2, 8.

६ मृद्रीयात् B.; मृद्वीयात् F.

७ सललं सल्लकपूर्वः C.

८ पक्षशरः^० नृवराप्यवणं^० A.

९ F. cm. न भवति.

राजदन्तः । प्रमुखदृश्यदन्तद्वयम् । अत्र षष्ठीत्यनेन^१ । यदा तु राजा
 च दन्ताच्चेति समासान्तरं^२ तदा न नियमः ॥ * ॥ पूर्वमुत्तम्^३ आता-
 नवितानीकृतं पश्चाद्वर्षितम् । अर्षितोत्तम् । यथा ।

ज्योत्स्नापटे तुहिनदीधितिनार्षितोते^४

द्यौरास नग्नमुषितेव हतेऽरुणेन^५ ।

ज्योमोन्नगाढमिव भानुमरीचिसखं^६

विक्लिन्नपक्षफलिनीफलवच्च वध्रे ॥^७

पूर्वं पक्षं पश्चादवक्लिन्नम् आर्द्रम् । अवक्लिन्नपक्षम् ।^८ अनयोरेकादि-
 सूत्रेण ॥ * ॥ शतात्परि । परःशताः । यथा ।

स जवेन पतन्परःशतानां पततां प्रात इवारवं वितेने^९ ।

पृषोदरादित्वात्सकारागमः । अत्र पञ्चमीसूत्रेण^{१०} ॥ * ॥ ना चासौ
 वरस्य । नवरः । प्रधानपुरुषः ॥ * ॥ वनस्थाये । अयेवणम् । अत एव
 पाठात्सप्तम्या अलुक् । अन्भावश्चाव्ययीभावत्वात् ।

वज्रधा भिन्नमर्माणो^{११} भीमाः खरणसादयः ।

अयेवणं वर्तमाने प्रतीच्यां चन्द्रमण्डले ॥

वनस्थायम् अयेवणमित्येके^{१२} । निपातनालत्वम् । अत्र षष्ठीसूत्रेण ॥ * ॥

पूर्वं लुञ्चितम् अपनीतं पश्चाद्गुह्यं पक्षम् । भृष्टलुञ्चितम् । यथा ।

१ Cf. Pāṇ. ii. 2, 8.

२ यसा तु राजदन्ताच्चेति° A.; °स-
 मासान्तरं C.

३ पूर्वमुत्तं F.

४ दीधितिनार्षितोते F.

५ हतेऽरुणेन A. B. C.

६ शखं A. D. F.; सखविक्लिन्न° C.;
 D. om. from the beginning of śloka 77
 to ज्योमोन्नगाढमिव.

७ °फलवधुपूर्वम्° C.; पलिनीफल-
 वच्च वधो D.

८ A. D. add विक्लिन्न.—For एका-
 दिसूत्रेण cf. Pāṇ. ii. 1, 49.

९ Kirāt. 13, 26.

१० Cf. Pāṇ. ii. 1, 37-9.

११ भिन्नधर्माणो all MSS.; Bhāṭṭ. 9,
 93.

१२ वनस्थायमयेवणमित्येके F.

यद्गृष्टलुञ्चितशशेव शशाङ्कपात्री^१ ॥ * ॥

पूर्व वासितं भावितं पश्चात्क्षिप्तं दिग्धं लिप्तवासितं । अनथोरेकादिसूत्रेण ।
यथा । यत्क्षिप्तवासितमिव द्युसदोऽज्ज्वातैः ॥ ७८ ॥

उत्तगाढकुरुश्रेष्ठौ सिक्तसंमृष्टसंयुतौ^२ ।

उत्तमर्णाधमर्णौ च परःसहस्र इत्यपि ॥ ७९ ॥

पूर्वं गाढम् अवलोडितं पश्चादुत्तम् उत्तगाढम् । अत्रैकादिसूत्रेण ।
यथा । व्योमोत्तगाढमिव भानुमरोचिसख्यम्^३ ॥ * ॥

कुरुश्यासौ श्रेष्ठश्च । कुरुश्रेष्ठः ॥ * ॥ पूर्वं संमृष्टं पश्चात्सिक्तम् । सिक्त-
संमृष्टम्^४ ॥ सिक्तसंमृष्टमित्यन्ये^५ ॥ अत्रैकादिसूत्रेण । यथा ।

यत्सिक्तमृष्टमसृष्टेव नभोऽङ्गणश्रीः^६ ॥

अण उत्तमः । उत्तमर्णः ॥ अणोऽधमः । अधमर्णः । अत्र मप्रमी
शौण्डैरित्यनेन^७ ॥ * ॥ सहस्रात्परे । परःसहस्राः । अत्र पञ्चमीत्य-
नेन ॥ शतसहस्रावित्युपलक्षणम् । तेन

परोरजोभिः स्वगुणैरगाधः सगाधिपुत्रोऽपि गृहानुपैति^८ ।

इत्यपि सिद्धं भवति । पृषोदरादावप्येतद्गृष्टव्यम्^९ ॥ ७९ ॥

कुबेरकेशवौ अज्ञातपत्नी विष्णुवासवौ ।

सोमरुद्रौ शिरोजानु चित्रास्वाती शिरोविजु^{१०} ॥ ८० ॥

१ यत्क्षिप्तवासितमिव द्वित्यदोज्ज्वा-
तैर्यत्सिक्तमृष्टमसृष्टेव नभोऽङ्गणश्रीः यद्गृ-
ष्टलुञ्चितशशेव शशाङ्कपात्री तत्रातरा-
सभके । दिवचालसूर्यः । D.

२ Thus D. E. ; सिक्तसंमृष्टसंयुतौ
A. B. C. F.

३ शश्वत् A. D. ; C. om. from पूर्वं
गाढं to कुरुश्रेष्ठः.

४ पूर्वं संमृष्टं सिक्तसंमृष्टं MSS.

५ संमृष्टमित्यन्ये C. ; संमृष्टं F.

६ नभोऽङ्गणश्रीः A. ; ऽङ्गणः श्रीः B.

७ Pāṇ. ii. 1, 40.

८ Anarghar. (Calc. S. 1782) 1, 21.

९ एतत्सिद्धं द्रष्टव्यं F. ; cf. §1. 145-6.

१० चित्रास्वाती^० F. ; शिरोविजुः B.
C. F. ; शिरोविदुः A. ; शिरोविज्जः D.

कुबेरश्च कंशवश्च । कुबेरकेश्वी । पूज्यद्वारेण ॥ * ॥ अद्भ्रा च तपश्च ।
अद्भ्रातपमी । लघुद्वारेण ॥ * ॥ विष्णुश्च वासवश्च । विष्णुवासवौ । वर्णभ्रा-
ह्मणामनुपूर्वमित्यनेन^१ ॥ * ॥ सोमश्च रुद्रश्च । सोमरुद्रौ । पूज्यद्वारेण
॥ * ॥ शिरश्च जानुश्च । शिरोजानु ॥ * ॥ चित्रा च स्वातिश्च । चित्रा-
स्वातो ॥ * ॥ शिरश्च विजुश्च । शिरोविजु ।^२ विजुर्ग्रीवा स्कन्धो वा ।
असखियुद्द्वारेण^३ ॥ भोजसु शिरोविजू^४ इत्याह ॥ ८० ॥

जंपती दंपती जायापती पुत्रपती तथा ।

गौपालिधानपूलासविष्वक्सेनार्जुना मताः^५ ॥ ८१ ॥

जाया च पतिश्च । जंपती । दंपती । जायापती । इह पाठाज्जाया-
शब्दस्य जदंभावश्च^६ ॥ * ॥ पुत्रश्च पतिश्च । पुत्रपती । एषामसखियुद्-
द्वारेण ॥ * ॥ गाः पालयतीति गोपालः । तस्यापत्यं गौपालिः^७ । स
धीयते यस्मिंस्तद् गौपालिधानम् । ग्रामोऽवस्थानं वा^८ ॥ पूलानस्य-
तीति पूलासः ॥ गौपालिधानं च पूलासश्च । गौपालिधानपूलासम् ॥
अल्पाज्द्वारेण^९ ॥ * ॥ विष्वक्सेनश्चार्जुनश्च । विष्वक्सेनार्जुनौ । अजाद्य-
द्द्वारेण^{१०} । यदा पूज्यता न विवक्ष्यते तदा परनिपातार्थः पाठः ।
अथवा । विष्णोरन्यो विष्वक्सेनः ॥ ८१ ॥

१ Cf. Pāṇ. ii. 2, 34, Vs. 5, 6.

२ शिरोविजुः ।^{१०} A. B. C. F. ; विजु
ग्रीवा^० A. B. C. ; विज्जश्च । शिरो-
विज्ज । विज्ज ग्रीवा^० D.

३ युत् (MSS. mostly यु) prātip. in
इ and उ; cf. Pāṇ. ii. 2, 32.

४ शिरोविजू A. ; शिरोविज D.

५ गौपालिधाम^० A.

६ जाया च पतिश्च जायापती ॥ C.

७ गौपालिः A.

८ ग्रामो वा अवस्थानं वा A. D. ;
ग्रामोऽव^० F.

९ Cf. Pāṇ. ii. 2, 34.

१० A. and D. read this reference
generally अजाद्यद्वारेण ; B. C. and F.
throughout अजाद्यद्द्वारेण ; [D. here
अजाद्यदत्तद्वा^०, and once अजाद्यतद्वा^०]
cf. P. ii. 2, 33.

वैकारिमतं तरङ्गुलकिण्णवावन्यश्मकाश्च दारगवम् ।

केशश्मश्रु स्नातकराजानौ नग्नमुषितश्च ॥ ८२ ॥

विकारस्यापत्यं वैकारिः । स च मतश्च । वैकारिमतम् । अल्पाज्-
द्वारेण ॥ शाकटायनस्तु वैकारेर्मतो वैकारिमतः । गाजयतीति गाजः ।
वाजयतीति^१ वाजः । गाजस्य वाजः । गाजवाजः^२ । वैकारिमतश्च गा-
जवाजश्च । वैकारिमतगाजवाजमित्याह ॥ * ॥ तण्डुलाश्च किण्णं च ।
तण्डुलकिण्णम् ॥ * ॥ अवन्निर्नाम राजा जनपदो वा । अश्मका नाम
जनपदः^३ । अवन्त्यश्चाश्मकाश्च । अवन्त्यश्मकम् । अजाद्यद्द्वारेण ॥ * ॥
दाराश्च गौश्च । दारगवम् । अल्पाज्द्वारेण ॥ * ॥ केशाश्च श्मश्रु च^४ ।
केशश्मश्रु ॥ केशश्मश्रु^५ इति भोजः ॥ असखियुद्द्वारेण ॥ * ॥ स्नातकः
समाप्तवेदः । स च राजा च । स्नातकराजानौ । अल्पाज्द्वारेण ॥ * ॥
पूर्वं मुषितः पञ्चान्नग्नः । नग्नमुषितः । यथा ।

द्यौरास नग्नमुषितेव हृतेऽरुणेन^६ ।

एकादिसूत्रेण ॥ ८२ ॥

दृषदुपलं पुत्रपशू पूलासकुराडगाजवाजानि^७ ।

आरट्टायनिचान्धनिसिञ्जास्थोशीरबीजानि^८ ॥ ८३ ॥

दृषच्चोपलं च । दृषदुपलम् । अजाद्यद्द्वारेण ॥ * ॥ पुत्रश्च पशुश्च ।

१ वाजयतीति C.

२ गाजस्य वाजस्य गाजवाजं F.

३ अश्मकोवाजनाम जनपदः A.;
अश्मको नाम^० F.

४ श्मश्रुश्च B. C. F.

५ केशश्मश्रु A.; om. C.; B. om.
केशश्मश्रु.

६ नग्नमुषिते^० F.; हृतेऽरु^० A. B. C. D.

७ पूलाश^० B. C.

८ आरट्टानिषांधविशजा^० A.; आ-
रट्टापनि^० D.; आरह्वयनिषांधनि^० E.;
आरट्टायनि^० D. C. F.—Cf. §1. 83 (आर-
ट्टस्य । आरट्टी?) and 231 (tikūdi where
MSS. and Kāś. V. आरट्टायनि!).

पुत्रपशू । असखियुद्धारेण ॥ * ॥ पूलामश्च कुरण्डश्च । पूलामकु-
 रण्डम्^१ ॥ शाकटायनस्तु कुरण्डानां स्थलं कुरण्डस्थलम् । कुरण्डस्थलं
 च पूलामश्च । कुरण्डस्थलपूलाममित्युवाच^२ ॥ * ॥ गाजश्च वाजश्च ।
 गाजवाजम् ॥ अन्यस्तु । गजानां समूहो गाजम् । वाजिनां समूहो
 वाजम् । गाजं च वाजं चेति गाजवाजम् । तत्प्रत्ययस्तु^३ गणपाठादेव
 न भवतीत्याह ॥ अनियमप्रसङ्गे वाजशब्दस्यैव परनिपातः ॥ * ॥ आर-
 टतीति । आरट्टो नाम कश्चित् । तस्यापत्यम् आरट्टायनिः^४ । ति-
 कादिवात् फिञ्^५ ॥ चर्मं भक्ष्यं धनमस्य । तस्यापत्यं चान्धनिः^६ ॥
 आरट्टायनिश्च चान्धनिश्च । आरट्टायनिचान्धनि^७ । अल्पाज्दारेण ॥
 कश्चिद् आरट्टायनिबन्धनीत्याह^८ । पाणिनिस्तु । आरट्टायनिबन्धकी-
 त्याह^९ ॥ * ॥ सिञ्जन्नं सिञ्जा । आस्थानम् आस्था । सिञ्जा चास्था च ।
 सिञ्जास्थम् । अत्रानियमे प्राप्ते नियमः ॥ * ॥ उशीरं च बीजं च ।
 उशीरबीजम् ॥ शाकटायनस्तु । उशीरं बीजं यस्मिन् । उशीरबीजो
 नाम पर्वतः । सिञ्जायां तिष्ठतीति सिञ्जास्थः पर्वतः । उशीरबीजश्च
 सिञ्जास्थश्च । उशीरबीजसिञ्जास्थम्^{१०} ॥ अल्पाज्दारेण ॥ ८३ ॥

१ कुरण्डं A.; पूलाशु° twice B. C.

२ A. thrice कुरण्डं (om. कुरण्डानां स्थलं); B. C. twice पूलाशु°.

३ तत्प्रापयस्तु A.; तत्प्रयोजनस्तु C.; ततः प्रत्ययस्तु D.; A. om. from गाजं च to गाजवाहम्.

४ आरट्टो °आरट्टायनिः A.; D. corr. आरट्टा° आरट्टायनिः (orig. ट्ट); आरट्टो° आरट्टायनिः B. C. F.; cf. p. १२३, note ८.

५ पिञ् A. B. (tikādi śl. 231).

६ चर्मं भक्ष्यं °चाधनिः A.; चं भक्ष्यं F.; चर्मं लक्ष्यं C.; वस्यं °वन्धनीत्याह D.

७ आरट्टायनि° twice B. C. F.; आरट्टायनिश्च राधनिश्च आरट्टायनिचाधनि A.

८ ? आरट्टायनचाधनीत्याह A.; D. om. from आरट्टायनिश्च, but see note ६.

९ आरट्टा° B. C. F.; A. D. om. from पाणिनिस्तु [gana Pāṇ. ii. 2, 31, आरट्टायनिबन्धकी; id. Kāṣ. V. ed.; MS. I. O. 2440 आरट्टायनवन्धकी; MS. Beng. As. Soc. आरट्टायनिवन्धकी].

१० उशीरबीजश्च° उशीर° D.

विषयेन्द्रियाधरोष्ठाः स्थलपूलासं च दारजारौ च ।

भार्यापती उलूखलमुसलाक्षिभ्रुवगजाश्वशूद्रार्याः^१ ॥ ८४ ॥

विषयाञ्चेन्द्रियाणि च । विषयेन्द्रियाणि । अजाद्यद्दारेण ॥ * ॥
अधरश्चौष्ठश्च । अधरौष्ठम्^२ । अल्पाज्दारेण ॥ * ॥ स्थलं च पूला-
सश्च^३ । स्थलपूलासम् ॥ * ॥ दारयति हृदयमिति दारः । जरयती-
ति^४ जारः । दारश्च जारश्च । दारजारौ । अत्रानियमप्रसङ्गे दारशब्द
एकवचनान्तोऽपि दृश्यते । यथा । धर्मप्रजासंपन्ने दारे नान्यं कुर्वीत
॥ * ॥ भार्या च पतिश्च । भार्यापती । अस्खियुद्दारेण ॥ * ॥ उल्लूयन्त
इत्युल्बो धान्यानि । आष्ये क्लिप् । उल्लः^५ खल्यन्ते संचीयन्ते प्रक्षिप्यन्त
इति । उलूखलम् । तच्च मुसलं च । उलूखलमुसलम्^६ ॥ * ॥ अक्षिणी
च भ्रुवौ च । अक्षिभ्रुवम् । अत एव पाठात्समासान्तः ॥ अनयोरल्पा-
ज्दारेण ॥ * ॥ गजश्चाश्वश्च । गजाश्वौ ॥ * ॥ शूद्रश्चार्यश्च । शूद्रार्यौ ॥
अनयोरजाद्यद्दारेण ॥ ८४ ॥

काकमयूरौ मेधातपसी दारार्थपाण्डुधृतराष्ट्राः ।

नरनारायणदीक्षातपसी चित्ररथबाल्हीकौ ॥ ८५ ॥

काकश्च मयूरश्च । काकमयूरौ ॥ * ॥ मेधा च तपश्च । मेधातपसी ।
अनयोरर्चलघुद्वारेण^७ ॥ * ॥ दारार्थश्चार्यश्च । दारार्थम् । अजाद्यद्दा-

१ उलूखलं A. B. D.; मुशला°
A. B. C. F.

२ अधरश्च औष्ठं च °D.; अधरोष्ठं
B. C. F.

३ पूलासं च C.; °शू° D.

४ जारयतीति A. D.; thus also MS.
Kshir. on A. K. 2, 6, 1, 35.

५ उल्लूयन्त इति° D.; इति उल्लू°
उल्लूः C.; इति उल्लू° उल्लूः F.

६ उलूखलं A. B. D. F.; °मुशल°
A. B. C. F. throughout.

७ अनयोरर्चलघु° A. perhaps right;
°अनयोरपालघुद्वारेण D.; cf. P. ii.
2, 34 Vs. 3 and 4.

रेण ॥ * ॥ पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च । पाण्डुधृतराष्ट्रौ । वर्णभाट्टणामनुपूर्व-
मित्यनेन ॥ * ॥ नरश्च नारायणश्च । नरनारायणौ ॥ * ॥ दीक्षा च
तपश्च । दीक्षातपसी ॥ अनयोरर्चलघुद्वारेण^१ ॥ * ॥ चित्ररथश्च बा-
ल्हिकश्च । चित्ररथबाल्हीकौ राजानौ । अल्पाज्द्वारेण । पाणिनिवा-
मनमतेन ॥ शाकटायनस्तु बल्होऽस्यास्तीति बल्ही । बल्हीव बल्हिकः^२ ।
संज्ञाप्रतिहृतोरित्यनेन^३ के । चित्ररथबल्हिकम्^४ ॥ भोजस्तु चित्रर-
थबाल्हीकावस्मिन्गणे^५ पपाठ । उणादिमध्ये तु मृद्वीकातिन्तिडीक बा-
ल्हीकवल्मीककल्मीककिङ्किणीकापुण्डरीकचञ्चरीकसमीकप्रतीकपूतीक
पर्फरीकादय^६ इत्यस्मिन् बाल्हीकमिति प्रादर्शयत्^७ ॥ एतेषामेतैः
सूत्रैः प्राङ्निपाते प्राप्ते परनिपातः क्रियते ॥ ८५ ॥

पूर्वोऽप्यर्थो धर्मतः शब्दकामाद्

इन्द्रार्कान्तेभ्योऽपि चन्द्रादयोऽपि ।

भीष्मादित्यं द्रोणचन्द्राच्च राहोश्च^८

चन्द्रो यीष्मो वा वसन्ताद्विभाव्यः ॥ ८६ ॥

पूर्वोऽर्थ इति न केवलं धर्मशब्दकामेभ्यः पूर्वोऽर्थशब्दः परोऽपि
द्रष्टव्यो गणपाठसामर्थ्यात् । अर्थश्च धर्मश्च । अर्थधर्मौ । धर्मार्थौ ॥

१ अर्चालघु० D.

२ ? Thus A. (व०); बाल्ही० बाल्ही ।
बाल्हीव बाल्हिकः B. C. D.; बाल्ही
० बाल्ही । स एव बाल्हीकः F.

३ संज्ञाप्रतिहृत् A.; cf. Pāp. v. 3,
96-7.

४ Thus A. D. F.; चित्ररथबाल्हीकं
B. C.

५ चित्ररथबाल्हीकाव० F.

६ तृद्वीका D.; तित्तिडीक A. D.;

बाल्हिक C.; B. C. F. om. कल्मीक;
B. om. चञ्चरीक; ववरीक C.; C. om.
प्रतीक; A. om. पूतीक; cf. Un. 8. 4,
16-25.

७ प्रदर्शयति C.; प्रदर्शयत B.; प्रा-
दर्शयत D.; प्रदर्शयत F.

८ भीष्मादित्यौ E.; भीष्मादित्य-
द्रोण० C. F.; द्रोणचंद्रान्वरोहोश्च A.

अर्थशब्दौ । शब्दार्थौ ॥ अर्थकामौ । कामार्थौ ॥ * ॥ न केवलम् अग्नि-
चन्द्रादयः पूर्वं भवन्ति परतोऽपि । अग्निश्चेन्द्रश्च । अग्नीन्द्रौ । इन्द्राग्नी
॥ * ॥ चन्द्रार्कौ । अर्कचन्द्रौ ॥ * ॥ आद्यन्तौ । अन्तादी ॥ * ॥ भीष्मद्रो-
णौ । द्रोणभीष्मौ ॥ * ॥ चन्द्रादित्यौ । आदित्यचन्द्रौ ॥ * ॥ राज्ञचन्द्रौ ।
चन्द्रराज्ञ ॥ * ॥ ग्रीष्मवसन्तौ । वसन्तग्रीष्मौ ॥ ८६ ॥

शुक्रशुचिकरभरासभगुणवृद्धिसमीरणान्गिकुशकाशाः ।

सर्पिर्मधुदीर्घलघू सतपःश्रुतपाणिनीयरौढीयाः ॥ ८७ ॥

शुक्रशुचादयः शब्दाः शक्यन्मूत्रशब्दपर्यन्ता विपर्ययेणापि भव-
न्ति ॥ शुक्रश्च शुचिश्च । शुक्रशुची । शुचिशुक्रौ ॥ * ॥ करभरासभौ ।
रासभकरभौ ॥ * ॥ गुणवृद्धौ । वृद्धिगुणौ ॥ * ॥ समीरणान्गौ । अग्नि-
समीरणौ ॥ * ॥ कुशकाशम् । काशकुशम् ॥ * ॥ सर्पिर्मधुनो । मधुस-
र्पिणो ॥ * ॥ दीर्घलघू । लघुदीर्घौ ॥ * ॥ सतपःश्रुतेति । सह तपःश्रुता-
भ्यां वर्तन्ते । सतपःश्रुताः । सतपःश्रुताश्च ते पाणिनीयरौढीयाश्च ॥
तपःश्रुते । श्रुततपसो ॥ * ॥ पाणिनीयरौढीयाः । रौढीयपाणिनीयाः^१
॥ ८७ ॥

भीमसेनार्जुनावेतौ कपित्थाश्चत्यसंयुतौ ।

शक्यन्मूत्रं कृतद्वन्द्वा २ व्यत्यासेन सतां मताः ॥ ८८ ॥

भीमसेनार्जुनौ । अर्जुनभीमसेनौ ॥ * ॥ कपित्थाश्चत्यौ । अश्चत्यक-
पित्थौ ॥ * ॥ शक्यन्मूत्रम् । मूत्रशक्यत् ॥ * ॥ एतेषां स्वीयस्वीयसूत्रेषु
नियमे प्राप्ते गणपाठादिकल्पः ॥ सतां मता इति साभिप्रायम्^३ । तेन

१ C. has throughout रौढीय.

२ शक्यन्मूत्रं A.; शक्यन्मूत्रपर्यन्ता F.

३ सतां मतः । मतांसतः । सतां मतां

सत्त्व इति साभिप्रायं C.; F. adds वचनं.

जित्याविपूयविनीयाः । विपूयविनीयजित्याः ॥ देवापिशन्तनू । शन्तनु-
देवापी इत्यादयोऽपि भवन्ति ॥ ८८ ॥ इति राजदन्तादिः ॥

कडारः पिङ्गलो गौरो भिक्षुकः खलतिस्तनुः ।

शौण्डः कुण्डो वृकः खञ्जो वठरो गडुलस्तथा^१ ॥ ८९ ॥

कडारादयः शब्दाः कडाराः कर्मधारये वेत्यनेन पूर्वं वा निप-
तन्ति । कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः^२ ॥ * ॥ पिङ्गलमाण्डव्यः ।
माण्डव्यपिङ्गलः^३ ॥ * ॥ गौरगौतमः । गौतमगौरः^४ ॥ * ॥ भिक्षुक-
दाचिः । दाचिभिक्षुकः ॥ * ॥ खलतिखारपायणः । खारपायणख-
लतिः ॥ * ॥ तनुदणबिन्दुः । दणबिन्दुतनुः । तनुशब्दः कृशवाची^५ ॥ * ॥
शौण्डलिगु । लिगुशौण्डः^६ ॥ * ॥ कुण्डमाण्डिः । माण्डिकुण्डः^७ ॥ * ॥
वृकशाण्डिल्यः । शाण्डिल्यवृकः ॥ * ॥ खञ्जवात्स्यः । वात्स्यखञ्जः^८ ॥ * ॥
वठरच्छान्दसः । चान्दसवठरः^९ ॥ * ॥ गडुलगालवः । गालवग-
डुलः ॥ ८९ ॥

वृद्धखोडाविमौ काणः कूटखेली च कीर्तिती ।

आहितामिगतार्थोढभार्यपीतघृतप्रियाः ॥ ९० ॥

वृद्धमनुः । मनुवृद्धः ॥ * ॥ खोडकहोडः । कहोडखोडः ॥ * ॥
काणद्रोणः । द्रोणकाणः ॥ * ॥ कूटदाचिः । दाचिकूटः ॥ * ॥ खेल-

१ खंडो वठरो^० C.; वठरोदुलस्त-
था A.; वंठरो^० F.

२ कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः (जै-
मिनिः क^० A.) A. B. D.

३ पिङ्गलमाण्डव्यः । माण्डव्यपिङ्गलः F.

४ गौरगौतमः । गौतमगौरः D. F.

५ कृशाऽथंवाची F.

६ लिगुशौण्डः D.; शौण्डलिगुः । लिं-
गुशौण्डः F.

७ कुण्डमाण्डिः । माण्डिकुण्डः A.

८ खंडवात्स्यः । खंडः । C.

९ वठरः चान्दसः^० A.; वंठर^० वं-
ठरः F.; ववर^० । ववट । D.

शाण्डिल्यः । शाण्डिल्यखेलः ॥ * ॥ एतेषां गुणवचनत्वात्पञ्चे परत्वार्यं
वचनम् ॥ * ॥ इति कडारादिः ॥

एते शब्दा बङ्गव्रीहौ प्राप्तपूर्वनिपाताः सन्तो^१ वाहिताग्न्यादावि-
त्यनेन पूर्वपदत्वभाजो वा भवन्ति ॥ आहितोऽग्निर्येन स आहिताग्निः ।
अग्न्याहितः । यथा च भट्टिकाव्ये ।

अग्न्याहितजनप्रकृते विजिगीषापराङ्मुखे ।

कस्मादा नीतितीक्ष्णस्य संरम्भस्तव तापसे^२ ॥

यथा वा । प्रतिशरणमशीर्णज्योतिरग्न्याहितानां

विधिविहितविरिञ्चैः^३ सामिधेनीरधीत्य ।

• कृतगुरुदुरितौघध्वंसमध्वर्युवर्षैर्

ऊतमयमुपलोढे साधु सांनाय्यमग्निः^४ ॥

गतोऽर्थो यस्यासौ गतार्थः । अर्थगतः ॥ * ॥ ऊढा भार्या येन ।
ऊढभार्यः । भार्योढः ॥ * ॥ पीतं घृतं येन । पीतघृतः । घृतपीतः ॥ * ॥
प्रियशब्दस्य केवलस्येहोपदेशादुत्तरपदमनियतम् । तेन प्रियगुडः ।
गुडप्रियः ॥ प्रियविश्वः । विश्वप्रियः ॥ प्रियदिः । द्विप्रियः ॥ एतेन चा-
हिताग्न्यादयो गणाधीता एव याच्न्वा नाधिकप्रयोगाः^५ । तेनाहित-
वसुरित्यादौ यथाप्राप्तं स्वान्न विकल्पः ॥ ६० ॥

जाताहन्तः सपुत्रोऽथ तैलं मद्यं च पीततः ।

गङ्गादेः सप्तमी क्लान्तं जातिकालमुखादितः ॥ ९१ ॥

१ सतो A. D.; संति C.; cf. P. ii. 2, 37.

२ Bhatt. 9, 111; °नीतितीक्ष्णस्य° D.; नीतिनिष्णस्य ed. 1828; B. C. F. om. from भट्टिकाव्ये to यथा वा.

३ Sisup. 4, 41; °विरिञ्चैः A.; वि-
रिञ्चैः D.

४ B. C. F. om. from कृतगुरु°.

५ एतेन वाहि° B. C.; नाधिकाप्र-
योगाः C.

जाता दन्ता अस्थ । जातदन्तः । दन्तजातः ॥ * ॥ पुत्रो जातोऽस्य ।
पुत्रजातः । जातपुत्रः ॥ * ॥ तैलं पीतं येन । पीततैलः । तैलपीतः ॥ * ॥
मद्यं पीतं येन । मद्यपीतः । पीतमद्यः ॥ * ॥ गङ्गादेः सप्तमीति गङ्गा-
दिभ्यः सप्तम्यन्तो^१ बङ्गव्रीहौ पूर्वं वा निपतति । गडुः कण्ठे यस्य ।
गडुकण्ठः । कण्ठेगडुः^२ ॥ गडुशिराः । शिरसिगडुः^३ ॥ गुरुमध्यः ।
मध्येगुरुः^४ ॥ गुर्वन्तः । अन्तेगुरुः^५ ॥ इन्दुमौली यस्य । इन्दुमौलिः ।
मौलीन्दुः । यथा च ।

मौलीन्दोर्मौलिभूषा मनसिजनृपतेरान्तरः केलिकोशः

प्राचीदिङ्गायिकायाः^६ कनकविरचितप्रौढताडङ्ककान्तिः^७ ।

पीयूषासारवर्षी त्रिभुवननयनानन्दवृन्दैकपात्रं

देवः श्रीश्वेतभानुर्जयति कुमुदिनीबान्धवः सिन्धुजन्मा ॥

भोजस्तु नेन्हादिभ्य^८ इत्यनेन निषेधान्मौलीन्दुरिति मन्यते^९ ॥ समर्था-
धिकाराद् वहेगडुरित्येव^{१०} भवति । तथा शशिशेखरः । पद्मनाभः ।
ऊर्णनाभः । शङ्खपाणिः । पद्मपाणिरित्यादौ परनिपात एव ॥ * ॥
ज्ञान्तमित्यादि । ज्ञान्तं च वा पूर्वं निपतति ॥ जातेः । पलाण्डुभक्षिती ।
भक्षितपलाण्डुः ॥ सारङ्गजग्धी । जग्धसारङ्गः^{११} ॥ पाणिगृहीतो । गृही-
तपाणिः ॥ * ॥ कालात् ॥ मामजाता । जातमासा ॥ संवत्सरजाता ।
जातसंवत्सरा ॥ * ॥ सुखादेः । सुखजाता । जातसुखा ॥ जातदुःखा ।

१ सप्तम्यन्तं A. D.; cf. P. ii. 2, 35 V. 3.

२ कंठगडुः A. B. C. F.

३ F. adds शिरोगडुरित्यपि.

४ मध्यगुरुः C. and om. शिरसिगडुः.

५ अंतगुरुः F.

६ दिपायकायाः A. F.

७ °प्रौढताडङ्कान्तिः A.; °ताटङ्क-
कातिः F

८ गङ्गादिभ्य C.

९ इति न मन्यते F.

१० कंठेगडुं C.; cf. Kās. V. ii. 2, 35.

११ Thus D. F.; सांगरजग्धी जग्ध-
सांगरा । A.; सांगरजग्धी जग्धसांगरः
B. C. [सारङ्गजग्धः Kās. V. vi. 2, 170;
शार्ङ्गजग्धी ii. 2, 36, ed.; MSS. सारङ्ग°].

दुःखजाता ॥ तृप्तोत्पन्ना । उत्पन्नतृप्ता^१ ॥ न्यासकृता सुखादयो गुण-
वचना इत्युक्तम् । भोजस्तु सुखादयो दश क्वञ्चविधौ^२ निरूपिता
इत्युक्तवान् जातिग्रहणमकृत्वाकृतिग्रहणात् ॥ आकृत्या संस्थानेन व्यज्यते
सा जातिः । तेनेह न भवति । आहृतब्राह्मणः । सेवितक्षत्रियः । तर्पि-
तदाचिः । प्रीणितकट इत्येके ॥ जातिपरत्वं आकृतेः पूर्वनिपातः । न
व्यक्तिपरत्वं इत्येके^३ ॥ ६१ ॥

ज्ञेयो जातश्मश्रुः पीतदधिच्छिन्नशीर्षपीतविषाः ।

क्तः प्रहरणवाचिभ्यः४ सप्तम्यपि संमता विदुषाम् ॥ ६२ ॥

जातं श्मश्रु यस्य । जातश्मश्रुः । श्मश्रुजातः ॥ * ॥ पीतं दधि येन ।
पीतदधिः । दधिपीतः ॥ * ॥ क्षिन्नं शीर्षं यस्य । शीर्षच्छिन्नः । क्षिन्न-
शीर्षः ॥ * ॥ पीतं विषं येन । विषपीतः । पीतविषः ॥ * ॥ क्त इति ।
प्रहरणं धनुःखड्गाद्यर्थो येषां तेभ्यः क्तान्तं सप्तम्यन्तं च पूर्वं निपतति^५ ।
उद्यत उखातोऽभिर्येन स उद्यतासिः । अस्युद्यतः ॥ कलितप्रहरणः ।
प्रहरणकलितः ॥ दण्डः पाणौ यस्यासौ दण्डपाणिः । पाणिदण्डः ।
विश्रान्तन्यासकृत्त्वसमर्थत्वाद्^६ दण्डपाणिरित्येव मन्यते ॥ वज्रपाणिः ।
पाणिवज्रः । अविशेषोक्तावप्यसमर्थत्वात्^७ । शूूलपाणिः । शार्ङ्गपा-
णिः । धनुष्याणिः ॥ पाशहस्त इत्यादौ परनिपात एव ॥ आकृतिगणो
ऽयम् ॥ ६२ ॥ इत्याहिताग्न्यादिः ॥

१ तृप्तोत्पन्ना । उत्पन्नतृप्ता C.D. [Kāś.
V. iii. 1, 18 MSS. तृप्तः; ed. तृप्त (var. 1.
तीन्न); but cf. vi. 2, 170, ed. तृप्त].

२ क्वञ्चविधौ C.; क्वञ्चविधौ D. F.;
क्वद्विधौ A.; क्वद्विधौ B.; cf. P. iii.
1, 18.

३ *परात्वे० C.; *परत्वे पीत्येके D.

४ क्तप्रहरण० A.; क्तःप्रहरण० E.

५ प्रहरणधनुः । षड्वाद्यर्थो येषां० A.;
प्रहरणां धनुः षड्वाद्यर्थो येषां० B.; *ख-
ड्गादि । यथा एषां तेभ्यः क्तान्तसप्त० C.

६ *न्यासकृतुरसमर्थत्वात् F.

७ अविशेषात्तावपि असम० F.

तिष्ठद्गु प्ररथं खलेबुसमधोनाभं समंभूमि च
 प्राह्लं पुण्यसमं वहद्गु विषमं प्रान्तं तथा निःषमम् ।
 एकान्तं च समंपदाति सुषमं तीर्थं समानात्परम्
 पूतेनान्वितपूयमानखलतो लूनाद्यवं वा बुशम्^१ ॥९३॥

तिष्ठद्गु । इत्येवमादयः समासास्तिष्ठद्गादिरयमित्यनेनाव्ययीभा-
 वसंज्ञा निपात्यन्ते^२ । अयमेव निपातितः समासो भवति नान्यः ॥ * ॥
 तिष्ठन्ति गावो यस्मिन्काले दोहाय स कालस्तिष्ठद्गु । प्रथमरात्रेरर्ध-
 घटी । प्रावृट्काल इत्यन्ये । अयमेवेति वचनात्कथमयं भट्टिकाव्ये
 प्रयोगः ।

आतिष्ठद्गु जपन्संध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम् ।

प्रातस्तरां पतत्रिभ्यः प्रबुद्धः प्रणमन् रविम्^३ ॥

तिष्ठद्गु यावद् आतिष्ठद्गुच्यते । भाष्योदाहरणात्तावदयं^४ विजातीयः ।
 न च समासमात्रेण न भवितव्यमित्युक्तम्^५ । अभिधानप्रमाणञ्च समासः
 ॥ * ॥ प्रगतत्वं रथस्य^६ । प्रगताः प्रभूता वा रथा अस्मिन्दे^७ । प्र-
 थम् ॥ * ॥ खले बुसानि यत्र काले स कालः खलेबुसम्^८ ॥ * ॥ नाभेरधो
 ऽधोनाभं प्रहृतवान्^९ । गणपाठादकारः समासान्तः ॥ * ॥ समत्वं भूमेः ।
 समंभूमि । निपातनान्मुगागमः ॥ शाकटायनस्तु समभूमीत्यप्याह ।

१ खलती० A. E. ; बुसं (बुसं) A. B.
 C. E. F. ; D. has बुश both here and in
 the first pāda. Cf. note ११, p. १३३.

२ तिष्ठद्गु इत्येव समासस्ति० C. ; °ति-
 षद्गादिरयमित्य० A. ; °दिरवमित्य-
 नेन० D.

३ Bhattik. 4, 14.

४ भाष्योदाहरणाभावादयं C.

५ °मात्रेण भवितव्य० D.

६ प्रगतं रथं यस्य C.

७ °प्रहृता वा रथा अस्मिन् वा देशे
 A. D. ; C. om. प्रभूता.

८ बुशानि० खलेबुशं D. ; cf. next
 page, note ११.

९ अधोभागं नाभं० B. ; प्रहृतवान्
 B. C.

अन्यार्थत्वे तु^१। समभूमयो वीथय इत्येवं यौगिकत्वेनास्य लक्षणस्य प्रवृ-
त्तिः। अन्यार्थत्वेऽपि समभूमोति^२ केचित् ॥ * ॥ प्रगतत्वमङ्गां प्रगतमह
इति वा। प्राहम्। निपातनाद् अङ्गादेशः ॥ * ॥ पुण्यत्वं समायाः पुण्या
समेति वा। पुण्यसमम्। पुण्येन समं तृतीयासमासापवाद इति के-
चित्^३ ॥ * ॥ वहन्ति गावो यस्मिन्काले स कालो वहद्। शरत्काल^४
इत्यन्ये ॥ * ॥ विगतं समं विगतत्वं समस्य वा। विषमम् ॥ समाद्विप्रकृष्टो
हीनो वा देश इति केचित् ॥ * ॥ प्रगतत्वमन्तस्य प्रगतोऽन्तोऽस्मिन्देश
इति वा। प्रान्तम् ॥ * ॥ निर्गतं समं निर्गतत्वं समस्येति वा। निःष-
मम् ॥ समान्निष्क्रान्तो निःषममिति केचित् ॥ * ॥ एकोऽन्तो यस्य तद्
एकान्तम् ॥ * ॥ समत्वं पदातेः। समंपदाति। निपातनान्मुगागमः ॥
समपदातीत्यपि^५ शाकटायनः ॥ अन्यार्थत्वे तु। समपदातयो राजान
इति यौगिकत्वेनास्य लक्षणस्य प्रवृत्तिः^६ ॥ * ॥ शोभनाः समा यत्र स
कालः सुषमम्। शोभनत्वं समस्येति वा ॥ * ॥ समानं तीर्थं तीर्थस्य स-
मानत्वमिति वा। समानतीर्थम् ॥ * ॥ पूताः पूयमानाश्च यवा यत्र काले
स पूतयवम्। पूनयवमिति भोजः^७ ॥ पूयमानयवं कालः ॥ * ॥ खलं^८
रणजिरं धान्यावपनस्थानं च। खलन्ति संचीयन्ते^९ यशांसि प्रूरैर्धा-
न्यानि वा यत्र तत् खलम्। खले^{१०} यवा बुशानि च^{११} यस्मिन्काले

१ अन्यार्थे तु A.; अन्यार्थं तु orig. D.;

B. C. om. तु.

२ समभूमिरिति D.

३ B. om. समं तृतीया; C. om. पु-
ण्येन समं.

४ शरत्काल A. D.

५ समपदाती। अपि A.; समपदा-
त्यपि C.; समंपदातीति D.

६ B. C. F. om. लक्षणस्य.

७ F. om. from पूनयव.

८ ॥ खले यवा बुशानि च खलं F.

९ खलति° C.; संवीर्यते B.

१० A. om. from स पूतयवम्.

११ यवा धुशानि च A.; D. om. from
च। खलन्ति; A. B. C. F. read बुस
throughout. The distinction between
बुस and बुश was probably not intended
here by the author. Cf. p. १३२, n. १.

स^१ खलेयवम् । खलेबुशम् ॥ * ॥ लूना यवा यस्मिन् । स लूनय-
वम् ॥ * ॥ वा बृशमिति वाशब्दो व्यवस्थावाची । तेन बुश शब्दः खल-
शब्दादेव द्रष्टव्यः ॥ ६३ ॥

समपक्षं पापसमं समानतीरं प्रदक्षिणं प्रमृगम् ।

अपदक्षिणं च संप्रति वासंप्रति लूयमानयवम् ॥ ६४ ॥

समत्वं पक्षस्य समः पक्षोऽस्मिन्निति वा । समपक्षं देशः ॥ * ॥ पापाः
समा यस्मिन्नुगे काले वा । पापसमम् ॥ * ॥ समानं तीरं समानत्वं ती-
रस्येति वा । समानतीरम् ॥ * ॥ प्रस्तुत्य दक्षिणतो भ्रमति । प्रदक्षि-
णम् । भोजस्तु प्रदक्षिणं वाममित्याह^२ ॥ प्रकृष्टत्वं दक्षिणाया वा ।
प्रदक्षिणम् ॥ * ॥ प्रगता मृगा यत्र काले यतो वाऽरण्यदेस्तत् प्रमृ-
गम्^३ ॥ * ॥ अपगता दक्षिणा यत्र तद् अपदक्षिणम्^४ ॥ * ॥ संप्रतीति
प्रादिसमुदायरूपः शब्दः । स एव नञ्संपर्काद् असंप्रति ॥ * ॥ लूय-
माना यवा यत्र काले स लूयमानयवम् ॥ ६४ ॥

संहतसंहियमाणाद् बुसं यवं चायतीगवाविषमे ।

अपरायत्योश्च समं दुःषममिच्छप्रत्ययोऽपि गणे ॥ ६५ ॥

संहतानि संहियमाणानि च बुसानि यवाश्च यत्र काले स कालः
संहतबुसम् । संहियमाणबुसम् ॥ संहतयवम्^५ । संहियमाणयवम् ॥ * ॥
दोहार्थं जल्पानार्थं निवासार्थं^६ वायत्यो गावो यत्र काले स आय-

१ निवापनं यस्मिन् D. ; F. om.
from खलम् । खले.

२ भोजस्त्वप्रदक्षिणवाममि० प्रकृष्टत्वं
A. ; भोजस्तु प्रदक्षिणत्वमित्याह D.

३ D. om. यतो ; F. om. वा ; काले
याता वारण्यदेशे प्रमृगं C.

४ अपगता दक्षिणं अपदक्षिणं C.

५ C. D. F. om. संहियमाणबुसं ।

संहतयवं (supplying यथाक्रमं?).

६ A. om. निवासार्थं.

तीगवम् । यथा । अतिष्ठद्गु जपन्संध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम् ॥ * ॥ न विषमम् । अविषमम् ॥ * ॥ अपरा आयत्यो वा समा यत्र काले सोऽपरममम् । अवरमममिति भोजः^१ ॥ आयतीममम् ॥ * ॥ दुष्टत्वं समायादृष्टाः समा वा यत्र तद् दुःषमम् । गणपाठसामर्थ्यात्स्त्रीत्वनिवृत्तिः^२ ॥ * ॥ इक्ष्प्रत्ययोऽपीति । इज् युद्ध इत्यनेन^३ य इज् विहितस्तदन्तःशब्दोऽत्र गणे द्रष्टव्यः । तेन परमं भीमं वा केशाकेशीति समासारम्भकत्वं न भवति ॥

तिष्ठद्गु वहद्गायतीगवं लूनलूयमानपूतपूयमानयवाः^४ खलेसंहृतमंह्रियमाणयववृमाश्च कालविशेषवाचिन एव गणे द्रष्टव्याः^५ ॥ अन्ये तु देशवृत्तित्वमपि मन्यन्ते । तेनान्यत्र पूर्वेण वज्रव्रीहिः स्यात् । तिष्ठन्ति गावो यत्र म तिष्ठद्गुः । तिष्ठद्गवो ग्रामाः ॥ वहन्त्यो गावो यत्र मा वहद्गुर्हलपङ्क्तिः । वहद्गवः कुटुम्बिनः ॥ आयत्यां गावो यत्र म आयद्गुः ॥ लूनयवेषु क्षेत्रेषु वसतीत्यादि ॥ लूनयवाद्यस्तु प्रथमैकवचनान्ता एव प्रयोक्तव्याः । तेन द्वितीयादिका विभक्तिर्न भवति ॥ ममं भूमिपदातिभ्यामन्यपदार्थे^६ प्राऽऋरथमृगदक्षिणाभिरित्येताभ्यां सूत्राभ्यां^७ कालभावयोरेवान्यपदार्थं द्रव्यते । तेन समा भूमिरस्मिन्गामे । समभूमिर्गामः । प्रगता मृगा अस्मात् । प्रमृगो देशः । प्राहूः । प्ररथः । प्रमृगः । प्रदक्षिणः ॥ अन्यपदार्थं एव^८ । समा भूमिः । समभूमिरित्यादौ^९ तत्पुरुष एवेति भोजः ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन यत्प्रमृति

१ अपरसमं । अपरसममिति^० A. ;
D. om. from अवर^०.

२ स्त्रीत्वान्निवृत्तिः A. D.

३ Cf. Pāṇ. ii. 2, 37.

४ आयतीयवलून^० A. B. ; आयत-
गवलू^० C. ; लूनगवं लूयमान^० D.

५ वाचन एव^० A. ; F. om. गणे.

६ समंभूमिसमपदातिभ्याम^० B.C.F.

७ A. C. D. om. सूत्राभ्यां.

८ अन्यपदार्थश्च D.

९ इत्यादि । A.

तत्प्रभृतीत्यादीनामपि क्रियाविशेषणवृत्तीनां व्युत्पत्तिरनेनैव द्रष्टव्या
॥ ८५ ॥ इति तिष्ठद्वादिः ॥

ऊरीभंशकलोरीगुलुगुधाधूसीस्वधाविःसजूर-१

धूलीध्वंसकलोरीमसमसाविक्रीफलीमस्मसाः ।

ताली संशकला फलू च शकला^२ स्वाहा वषट्श्रौषटौ

वेताली च पशूपलीगुलुगुलातालीवितालीश्रुदः^३ ॥ ९६ ॥

उस्युक्तेत्यादिना^४ सूत्रेणोयोदयः सुवन्ता भादिना सह सम-
स्यन्ते । स समासस्तत्पुरुषो भवति ॥ * ॥ ऊरीत्यङ्गीकारे विस्तारे च ।
ऊरीकृत्य । अङ्गीकृत्य विस्तारं कृत्वा वेत्यर्थः ॥ केचिद् अनुकरणविस्ता-
रयोरिति पठन्ति । अपरे भृशार्थशब्दप्रशंसासु^५ । यथा ।

तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्यत्वं प्रतायते^६ ॥ * ॥

भंशकलेति हिंसायाम् । भंशकलाकृत्य । हिंसित्वेत्यर्थः ॥ * ॥ उररी ।
ऊरीवत् ॥ * ॥ गुलुगुधेति पीडायाम् । गुलुगुधाकृत्य^७ । पीडयित्वे-
त्यर्थः । क्रीडायामित्यन्ये ॥ गुलुगुधेत्यन्ये^८ ॥ * ॥ धूसीति विस्तारे ।
धूसीकृत्य । विस्तार्येत्यर्थः ॥ धूसी कान्ताविति शाकटायनः । अपरे
धूसी काङ्गायाम्^९ । धूसीकृत्य । काङ्गां कृत्वेत्यर्थः ॥ * ॥ स्वधेति संप्र-
दाने । स्वधाकृत्य स्वधाशब्दोच्चारितमन्यादिकर्म^{१०} कृत्वा गत इत्यर्थः ॥

१ ऊरीभंसं A.; *गुलुगुधा° F.

२ ताली संशकला A. B. C. E. F.;

*शंसकला° D.; *सकला MSS.

३ *आवालीविताली° B.C.F.; *आ-
तालीविवाली° A.; *श्रुदः A. D. E. F.

४ ? उस्तन्ते° A.; दस्तक्रेत्यादिना D.;
ऊर्थादिना C.

५ भृशार्थशब्द° B.; भृशाशब्द°
C.; भृशार्थप्रशंसासु D.

६ Sigs. 2, 30; वितायते A.; विधी-
यते D.; D. has the whole stanza.

७ गुलुगुधेति° गुलुगुधाकृत्य । F.

८ ? Thus B.; गुलुगुधेत्यन्यः A.; गुलु-
गुधेत्यन्ये C.; om. D. F.

९ B. C. om. धूसी काङ्गायां.

१० स्वधादिशब्दो° A.; *आग्न्या-
दि° C.

दृष्टिप्रीत्योरित्यन्यः ॥ * ॥ एवं स्नाहावषट्श्रीषड्वौषटामर्थां द्रष्टव्यः ।
वषट् पूजायामित्यन्यः । एतेषां संप्रदानार्थत्वात्करोतिनैव संबन्धः ॥ * ॥
आविस् । इति प्राकाशे । यथा ।

तेषामाविरभृद्भ्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम्^१ ।

आविष्करोति । प्रकटयतीत्यर्थः । आविःशब्दस्येह पाठान्मूलत्वे^२ धा-
तोः प्रागेव निपातः । एवं च योऽयं प्रयोगः^३ ।

वारुणीमदविशङ्कमथाविश्वत्तुषोऽभवदसाविव रागः ॥

इति । तथा । पृथुदर्विमृतस्ततः फणीन्द्रा

विषमाशीभिरनारतं वमन्तः ।

अभवन् युगपदिलोलजिह्वा-

युगलीढोभयसृक्कभागमाविः^४ ॥

इति च सप्रमादज एव नास्त्यभ्युद्धारः^५ । आविरभवद्भागः । आविर-
भवन्फणीन्द्रा इति क्रियायोगस्य समोहितत्वात् ॥ * ॥ सजूरिति महार्थे ।
सजूःकृत्य । सहितं साहित्येन वा कृत्वा गत इत्यर्थः । सहार्थत्वादयं
कृत्वस्तिभिर्युज्यते । आविःशब्दश्च^६ प्राकाशार्थत्वात् ॥ * ॥ धलीति वि-
दूरव्याकुलीभावे^७ । धूलोकृत्य । विदूराकङ्कतां^८ कृत्वेत्यर्थः ॥ * ॥
ध्वंसकला । भ्रंशकलावत् ॥ * ॥ उरुरी । ऊरीवत्^९ ॥ * ॥ मममसेति
ध्वंसकलावत् ॥ * ॥ विक्री फली । इति विकारे । हिंसायामिति वा-
गनः । विकारार्थत्वात् कृत्वस्तिभिर्युज्यते । विक्रीकृत्य ॥ अपर आक्ली
विक्रीति विचारे । विक्रीकृत्य विचार्येत्यर्थः^९ ॥ फलीकृत्य ॥ * ॥ मसमसे-
ति मसमसावत । अपरे तु मसमसा मसमसेति द्वौ संचूर्णने संवरणे

१ Kum. S. 2, 2.

२ सङ्कले B.; सत्त्वं C.; सूक्तले corr. D.

३ एवंविधो यं° D.; §isup. 10, 19.

४ §is. 20, 42; A. C. D. om. the first
half.

५ इति च प्रमाद° D.; नास्त्युद्धारः C.

६ आविःशब्दस्य B. C. F.

७ विदूर° A. B.; विज्वर° C.

८ उरुरीवत् B. C. F.

९ D. om. from अपरे.

चेत्याहुः^१ ॥ * ॥ तालो विदूराकुलीभावे^२ । तालीकृत्य ॥ ताली
 आताली वर्णे शाकटायनः ॥ अपरे तृत्तमार्थे । तालीकृत्य । उत्तमं
 कृत्वेत्यर्थः ॥ विस्तारे तु भोजः ॥ * ॥ मंशकलेति ममममावत्^३ । अ-
 सङ्गलेति^४ भोजः ॥ * ॥ फलू^५ विक्रीवत् । फलू फलीति^६ क्रियामंपत्तौ ।
 फलूकृत्य । फलीकृत्य । क्रियां मंपाद्येत्यर्थः ॥ * ॥ शकला । मस्रमा-
 वत्^७ ॥ अपरे शकला मंशकला^८ ध्वंमकला भंशकलेति चत्वारः परि-
 भवे । शकलाकृत्य^९ । परिभूय गत इत्यर्थः ॥ * ॥ वेतालीति तालीवत् ।
 विस्तारे तु भोजः ॥ * ॥ पशू । इति हिंसायाम् । पशूकृत्य गतः । हत्वा
 गत इत्यर्थः ॥ * ॥ पलीति विक्रीवत् ॥ * ॥ गुलुगुला । गुलुगुधावत् ॥ * ॥
 आताली वितालीति^९ तालीवत् ॥ * ॥ श्रुदिति शीघ्रार्थे । श्रुत्वा^{१०}
 गतः । शीघ्रं कृत्वा गत इत्यर्थः ॥ अन्यस्तु अदिति अद्धाने । अद्घाय ।
 अद्घां कृत्वेत्यर्थः^{११} । अयं दधातिना युक्तः प्रयुज्यत इत्याह ॥ ६६ ॥

प्रादुः पाम्पालक्षीपाम्पालीसङ्गलाश्च^{१२} केवाली ।

आलोष्ठी केवासी सेवाल्याङ्गी च वार्दाली^{१३} ॥ ९७ ॥

१ मस्रसमसमसा इति^०F.; मस्रसेति
 मस्रसाव यस्वेदं स वृजिनात् । अन्ये
 मस्रसा मसमसेति^० A.; D. om. from
 अपरे तु; see note ७.

२ विद्वर^० A. B.; विज्वर^० C.

३ संसकलेति A. B. C. F.; शंसक-
 लेति मसावत् D.; समसावत् A.

४ ? Thus A.; अशंकालेति B.; असं-
 कालेति C.; संसकलेति (corr. शं^०;) D.;
 अंसकलेति F.

५ फलू A.

६ विक्रीति B. C.

७ सकला^० A. D. F.; D. adds here

अपरे तु मसमसमस्रसा इति संपूर्णने
 संवरणे वित्याहुः; see note १.

८ सकला^० D. F.; संसकला^० सक-
 लाकृत्य D.

९ आवाली वितालीति B. C. F.;
 आवाली विवालीति A.

१० ? Thus B. C. F.; अदिति^० अकृत्य
 D.; अदिति^० अकृत्य A.

११ अन्यस्तु अदिति अद्घायां । अद्घां^०
 D.

१२ प्रादुः पांथालंवी^० E.; *सकलाश्च
 D.

१३ शेवाल्याङ्गी^० A.; C. om. this sl.
 with comment.

प्रादुः प्राकाशे । यथा ममैव ।

निःसीमाश्चर्यधाम त्रिभुवनविदितं^१ पत्तनं यत्त्वदीयं

तन्मध्ये वृद्धिमीयुः फलभरनमिताः शाखिनः सुख्याः ।

नैतच्चित्रं विचित्राद्विहितकृतयुगत्वप्रभावात् क्षितीश^२

प्रादुःषन्ति प्रभृता यदि सुरतरवाश्चत्रमेतद्बुधानाम् ॥

भादिनेति सामान्योक्तावपि कृष्णस्तिभिरेव योग एतेषां ममामुः ॥ * ॥

पाम्पी विस्तारविध्वंसमाधुर्येषु करुणविलापे च । पाम्पीकृत्य । विस्तारं

विध्वंसं माधुर्यं च कृत्वेत्यर्थः ॥ पाम्पीकृत्य । करुणं विलप्येत्यर्थः ॥ * ॥

आलम्बीति प्राकाशे हिंसायां च । आलम्बीकृत्य ॥ * ॥ पाम्पाली ।

सङ्कला^३ । केवाली । आलोष्टो । केवामी । मेवाली । आक्ली^४ हिंसा-

याम् ॥ पाम्पालीकृत्य । हिंसित्वेत्यर्थ^५ इत्यादि ॥ आक्लीशब्दो विकारे

ऽपि । आक्लीकृत्य ॥ * ॥ वार्दालीति प्राकाशे हिंसाया च । वार्दा

लीकृत्य ॥ पार्दालीति^६ कश्चित् ॥ ६७ । इत्यूर्यादिः ॥

साक्षाद्बीजरुहानमःप्रसहनेचिन्ताविसो रोचना^७

बीजर्या लवणं सह प्रतपने भद्रार्थयग्नावमाः ।

अद्वा प्राजरुहोदकं विसहने मिथ्याद्रमास्थोऽष्टमः^८

प्राजर्या च विकम्पने विहसने शीतंवशेप्रादुसः ॥ ९६ ॥

साक्षादित्यादयः शब्दाश्चर्यविषयाः करोतिना सह साक्षादा-

१ निःसीमाश्चर्यधामस्त्रिभु० A.

२ लत्वभाक क्षितीश । A.; D. om.
from निःसीमाश्चर्य०.

३ संकली B.

४ शेवाब्दाक्ली A.

५ °हिंसायां विस्तारे च वेतालीति

कश्चित् । पालीकृत्य । हिंसिकार्थं D.

६ वार्दालीति A.; पार्दालीति D.

७ °प्रहसने० E.

८ °स्थो स्थमः C. F.; °स्थोत्क्रमः E.

द्याच्चिरित्यनेन^१ वा ममस्यन्ते । म च तत्पुरुषमंज्ञो भवति । साक्षात्कृत्य । साक्षात् कृत्वा । असाक्षाद्भूतं साक्षात् कृत्वेत्यर्थः ॥ * ॥ बीजरुहेति रुहिक्रियार्थः । बीजरुहाकरोति मेवकः ॥ शोभायामित्यन्ये ॥ * ॥ नमस्कृत्य ॥ * ॥ प्रमहने । इत्युत्साहे सामर्थ्ये^२ च । प्रमहनेकृत्य ॥ * ॥ चिन्ता । इति मानमे व्यापारे । चिन्ताकृत्य ॥ चित्तेति कश्चित् । म चाचित्ता चित्ता कृत्वा । चित्ताकृत्य^३ । अव्ययत्वादममामेऽपि विभक्त्यश्रवणमव्ययत्वं च स्वरदेराकृतिगणत्वादित्याह । एवमन्येष्वपि ॥ * ॥ आविष्कृत्य ॥ * ॥ रोचना । इति^४ अर्द्धान्यादने प्रशंसायां च । रोचनाकृत्य ॥ लोचनेति दीप्तौ कश्चिदाह ॥ * ॥ बीजर्या । इति जरणक्रियार्थः । बीजर्याकृत्य धनस्य^५ गतः ॥ शोभार्थ इत्यन्ये ॥ * ॥ लवणमिति रूच्यर्थे । लवणकृत्य ॥ * ॥ मह । इति मंवद्भार्यः । सहकृत्य ॥ * ॥ प्रतपने । इति तापार्थः । मिथ्याकृतां प्रतपनेकृदय चित्तोः^६ ॥ वितपन इत्यपि वामनः^७ ॥ * ॥ भद्रा इत्यालोचनाप्रशंसासङ्गलेपु । अभद्राभद्राकरणपूर्वम् । भद्राकृत्य ॥ केचिद् अभद्रां भद्रां कृत्वेति विग्रहे विभक्तिमुच्चारयन्ति ॥ * ॥ अर्थकृत्य श्लोकं पठति । सार्थकं कृत्वेत्यर्थः । यद्वा । अर्थकृत्य वदति । मप्रयोजनं कृत्वा वदतीत्यर्थः । यथा क्विचित्पस्य^८ ।

साक्षात्कृतेऽथ लवणकृति दिङ्मुखानाम्^९

उष्णकृतोऽर्चिषि वशेकृदमाकृदास्ते^{१०} ।

१ ? साक्षादाद्योच्चिरित्य° A.; साक्षादाद्योच्चिरित्य° B.; साक्षादाद्योच्चिरित्य° C. F.; साक्षादाद्योच्चिरित्य° D.; cf. P. i. 4, 74 V.

२ सामर्थ्ये A.; साहित्याद्यर्थे D.

३ स चाचित्ता कृत्वा चित्त्य । A.; स वा चित्ता कृत्वा° C.; चित्ता कृत्वा चित्ताकृत्य D.

४ रोचते तु A.

५ वनस्य A.; वतस्य D.

६ मिथ्याकृता° A. D.; मिथ्याकृतं° B. F.; मिथ्याकृतप्र° C.; °कृत्वं corr. D.

७ इति वामनः D.

८ क्विचित्पस्य B.; cf. p. ८०, note ६.

९ साक्षात्कृत्याथ° D.

१० उष्णकृतोर्चिषि वतीकृद° D.; °र्चिषिविशेकृदमा° F.

आस्थाकृताः कृतनमस्कृतयो ऽ र्थमर्थे-१

कृत्य व्रती च नृपतो च नृपस्य जग्मुः ॥

अग्नौकृत्य । अग्नौ कृत्वा ।

अग्नौकृतामथ ऊतैरुदकं कृदंशाव्

आर्द्रकृते विहसनेकृति पद्मिनोनाम् २ ॥

अग्नाविति तैत्क्ष्णे शाकटायनः ॥ * ॥ अमा । इति रहःसमवायसंयोग-
सामर्थ्येषु । अमाकृत्य ॥ * ॥ अद्भ्याकृत्य । यथा ।

शीतं कृदर्चिषि तटोमपराम्बुधेः सं-

सर्थाचिकीर्षति रवावुदयाद्रिशृङ्गम् ३ ।

प्रादुष्कृता मिलितकोकयुगे मुहूर्तम्

अद्भ्याकृतेव वियता सरसि खलक्षोम् ४ ॥

प्राजरूहा । इति रुहिक्रियार्थः । प्राजरूहाकृत्य पर्जन्यो निवृत्तः ५ ॥

शोभार्थ इत्यन्ये ॥ * ॥ उदकं कृत्य ॥ * ॥ विहसने । प्रसहनेवत् ॥ * ॥ मि-

थ्याकृत्य ६ ॥ * ॥ आर्द्रकृत्य ॥ आर्द्रे । इत्येकारान्तमपि कश्चित् । आर्द्रे-

कृत्य ॥ * ॥ आस्था । इत्यादरे प्रतिज्ञायां च । आस्थाकृत्य ॥ * ॥ प्रा-

जर्या । इति बीजर्यावत् ७ ॥ प्राजुरा । इत्यपि शाकटायनः ८ ॥ * ॥

चिन्ताकृताश्रितहितोरिविकम्पनेकृत् ॥ शाकटायनस्तु विकपने ९ प्रकपने

१ आस्थाकृता कृत० A.; आविःकृ-
ताः कृत० D.

२ उदकैकृदंशाचार्द्रकृते A.; उदकं-
कृदंशावर्थेकृते C.; उदकंशावादिं कते
विहसने D.; अर्थेकृते वि० B.; कृदंशा-
वर्थेकृते F.

३ तटोमपराम्बुधिः ससर्था विक-
र्षति C.

४ मुहूर्त्तमद्वात्तमद्वाकृतेव० C.; मु-

हूर्त्तमद्वाकृतेव० A.; उदकयुगेमुहूर्त्त-
मद्वाकृतेव वियता सरसि ख० F.

५ पर्यन्यो B.; पर्यान्या C.; कृत्य
निवृत्त D.

६ उदकं कृत्या उत्साहनेवृत्त्य मिथ्या-
कृत्य D.

७ आजर्येति C.

८ प्राजुरा C.; D. om. अपि.

९ ? विकपने A. C. F.; C. F

प्रकपने.

वैरूप्ये । विकल्पने हिंसायाम् । प्रकल्पने^१ संताप इत्यन्ये । इत्याह ॥ * ॥
विहमनेकृत्य ॥ * ॥ शीतंकृत्य ॥ शीतमनादर इति शाकटायनः ॥ * ॥
वश । इत्यस्वातन्त्र्ये । वशंकृत्य ॥ * ॥ प्रादुष्कृत्य ॥ * ॥

विकल्पनेप्रभृतीनामेजन्तत्वं^२ लवणंप्रभृतीनां मान्तत्वं च गणपाठ-
सामर्थ्यादेव । अथवा । एते सप्तमीप्रतिरूपका द्वितीयाप्रतिरूपकाश्च
निपाताः ॥ चादित्वाभावे । आस्थं कृत्वा । अग्नौ कृत्वा जलं तापय-
तीत्यादि स्यात् ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन पर्यटनंवृत्तिसंस्पर्शाप्रभृतयो
द्रष्टव्याः ॥ ६८ ॥ इति मात्तादादिः ॥

स्युर्याजकोद्वर्तककर्तृकारकाः

प्रयोजकोत्सादकभर्तृवर्तकाः ।

अध्यापकस्त्रापकगोप्तृपूजकाम्

तुर्यः परेश्वारकवेषकाविमौ^३ ॥ ९९ ॥

याजकादिभिः शब्दैः सुबन्तं पदम् अकयाजकादिभिरित्यनेन
समस्यते । स समासस्तत्पुरुषमञ्जो भवति ॥ * ॥ ब्राह्मणानां याजकः ।
ब्राह्मणयाजकः । याजयिता ॥ * ॥ शरीरस्योद्वर्तकः । शरीरोद्वर्तकः
॥ * ॥ प्रणम्य सर्वकर्तारम्^४ ॥ * ॥ धर्मस्य कारकः । धर्मकारकः ॥ * ॥
तत्प्रयोजककर्तृत्वमुपैति मम जल्पतः^५ ॥ * ॥ रिपूणामुत्सादकः । रिपू-
त्सादकः ॥ कृद् अपवारण उत्पूर्वः । चत्रियस्योच्छादकः । चत्रियो-
च्छादक इति शाकटायनः ॥ * ॥ भुवो भर्ता । भूभर्ता ॥ * ॥ वर्तयतीति
वर्तकः । भाव्यस्य वर्तकः । भाव्यवर्तकः ॥ * ॥ पुत्राणामध्यापकः । पुत्रा-

१ विकल्पने हिंसायां प्रकल्पने F.

४ Beginning of Trilochanadāsa's

२ विकल्पनेप्र० A. B. C.

Kātantravṛtippañjikā; cf. Kāt. p. 466.

३ D. corr. गोपपूज०; परीवारकवे-

५ Śiṣup. 2, 71.

ध्यापकः ॥ * ॥ स्नापयतीति स्नापकः । राज्ञः स्नापकः । राजस्नापकः ॥ * ॥ धात्र्या गोपकः । धात्रीगोपकः ॥ * ॥ माधूनां पूजकः । माधुपूजकः ॥ * ॥ ब्राह्मणानां तुर्यः । ब्राह्मणतुर्यः ॥ * ॥ परिचरतीति परिचारकः । गुरोः परिचारकः । गुरुपरिचारकः ॥ * ॥ परिवेवेष्टि । परिवेषकः । राज्ञः परिवेषकः । राजपरिवेषकः ॥ यद्वा । घृतस्य परिवेषकः । घृतपरिवेषकः ॥ ६६ ॥

गणको रथपत्निभ्यां चतुर्थोन्मादकौ तथा ।

होता द्वि त्रि च तीयान्तं तुरीयोऽपि^१ सतां मतः ॥ १०० ॥

रथानां गणकः । रथगणकः ॥ पत्तीनां गणकः । पत्तिगणकः ॥ * ॥ आत्मनश्चतुर्थः । आत्मचतुर्थः ॥ * ॥ चित्तस्थोन्मादकः । चित्तोन्मादकः ॥ * ॥ चौरस्य होता । चौरहोता ॥ * ॥ राज्ञां द्वितीयः । राजद्वितीयः ॥ राज्ञां तृतीयः । राजतृतीयः ॥ राज्ञां तुरीयः । राजतुरीयः । तुरीयोऽपि सतां मत इति साभिप्रायम् । तेन द्वितीयतृतीयेत्यादि^२ सूत्रं बृहत्तन्त्रे व्यर्थम् । गणसमाश्रयणमेव श्रेयः ।

क्रियानुगतिमास्थाय लोके ख्यातिमुपागताः ।

ये कान्ताः पावकाद्यास्ते द्रष्टव्या याजकादिषु ॥

तेन गोमयानां पावकः । गोमयपावकः ॥ गृहस्य दीपकः । गृहदीपकः ॥ पिष्टस्य मोदकः । पिष्टमोदक इत्यादि ॥ न कर्तरीति प्रतिषेधे^३ प्राप्ते पाठः ॥ १०० ॥ इति याजकादिः ॥

शैरुडव्याडौ निपुणचपलौ परिडतान्तःप्रवीणाः४

स्यात् संवीतः कुशलकितवाधीनधूर्तप्रधानम् ।

१ चतुर्थोऽपि F.

२ Pāṇ. ii. 2, 3.

३ निषेधे C. D.

४ षड्विंशतप्रवीणाः F.; *प्रवीणः C.

सव्यध्यानप्रवणविदिताः^१ सारगुर्वायसाः स्युः^२

सिद्धो बन्धः कटकविरसौ शेखरः शुष्कपक्वौ^३ ॥ १०१ ॥

सप्तम्यन्तं श्रौण्डादिभिः सह सप्तमी श्रौण्डैरित्यनेन वा समस्यते ।
स समासस्तत्पुरुषसंज्ञो भवति ॥ अक्षेषु प्रसक्तः^४ श्रौण्डः । अक्षश्रौण्डः ॥
वृत्तौ प्रसक्तक्रियाया^४ अन्तर्भावः श्रौण्डः प्रवीणः । यथा पण्डितश्री-
सागरचन्द्रस्य^५ ।

द्रव्याश्रयाः श्रीजयसिंहदेव^६ गुणाः कणादेन महर्षिणोक्ताः ।

त्वया पुनः पण्डितदानश्रौण्ड गुणाश्रयं द्रव्यमपि व्यधायि^७ ॥

यद्यपि श्रौण्डशब्दो मद्यपे रूढस्तथापि लक्षणया प्रवीणोऽपि भण्यते ।
दुर्व्यसनी वा ॥

पानश्रौण्डः अश्रयं नेता नात्यन्तीनवमुन्मनाः^८ ॥

इति मुख्यार्थोऽपि^९ समासभाक् ॥ * ॥ अस्त्रव्याडः ॥ * ॥ आचारनि-
पुणः ॥ * ॥ वाक्चपलः ॥ * ॥ रणपण्डितः ॥ * ॥ ते नालिकेरान्तरपः
पिवन्तः^{१०} । न चैतत् षष्ठीसमासेन सिध्यतीति शक्यं प्रतिपत्तुमर्थभेदात् ।
न ह्यर्णवेऽन्तर अर्णवस्थान्तरिति चैकोऽर्थः । किं चाव्ययत्वात्षष्ठीसमा-
सप्रतिषेधः ॥ श्रीभोजस्वन्तरशब्दं पपाठ ॥ * ॥ शास्त्रप्रवीणः । शाक-
टायनस्तु । अर्थप्रवीणः^{११} । अर्थविषये निपुण इत्याह ॥ * ॥ लोक-

१ भव्यध्यानं E.; भव्याधानं F.;
मध्यध्यानं C.; सुध्यध्यानं D.; ० प्रण-
वविदिताः (!) MSS.

२ गुर्वायसाश्च E.; ० यशास्त्र । D.

३ शुष्कपक्वौ B.

४ प्रशक्तं A. D.

५ Thus B. F.; पण्डितं । सागरचं-
द्रस्य A.; पण्डितस्य सागरं C.; पण्डित-
रामचन्द्रस्य (corr. from ० सामचन्द्रस्य) D.

६ श्रीयुतसिंहदेव F.

७ ० श्रौण्डो गुणाश्रयद्रव्यमसि व्यधा-
यि D. and om. the first half śloka.

८ Bhaṭṭik. 5, 10; ० श्रौण्डश्रियं
MSS.; ? नात्यन्तीनां त्वमु० A. B. D. F.;

वेतान्वन्तीनां त्वमु० C.

९ मुख्योपि A.

१० Śiṣup. 3, 81; [नारिकेलान् ० eds.].

११ ? अर्थसवीणः A. B.

संवीतः ॥ * ॥ सेवाकुशलः ॥ * ॥ अचकितवः ॥ * ॥ जिनवचनाधीनः^१ ।
 अधीनशब्दोऽस्मादेव गणपाठात् तस्याधीन इति ज्ञापकाद्वा स्वप्रत्य-
 यान्तो बोद्धव्यः ॥ अथवा । अधिगत इमम्^२ । अधिगत इतोऽनेनेति
 वा । अधीनः । यथा लोकाधीनः^३ ॥ * ॥ अक्षधूर्तः ॥ * ॥ विबुधप्रधा-
 नम् ॥ * ॥ कार्यसव्यः^४ । कार्यविषयेऽनिपुण^५ इत्यर्थः ॥ * ॥ कर्मध्यानः ।
 कर्मसु युक्त इत्यर्थः^६ ॥ * ॥ पृथिवीप्रणवः^७ ॥ * ॥ पृथिवीविदितः ॥ * ॥
 तत्सिंहारः ॥ * ॥ मध्येगुरुः ॥ * ॥ कायायसः । कायविषय^८ औदारिक
 इत्यर्थः ॥ * ॥ कान्धिल्वसिद्धः ॥ * ॥ चक्रबन्धः ॥ * ॥ हस्तकटकः ॥ * ॥
 अवसानविरसः ॥ * ॥ शिरःशेखरः ॥ * ॥ ङायाशुष्कः ॥ * ॥ कुम्भीपक्कः ॥
 आकृतिगणोऽयम् । तेन व्यवहारपटुः । आतपरमणीय^९ इत्या-
 दयो द्रष्टव्याः ॥ १०१ ॥ इति शौण्डादिः ॥

अधुनात्पात्रात्समितबहुलौ^{१०} गेहगोष्ठात्प्रगल्भ-

ह्वेडिन्नर्दिन्विजितिपटवः परिडितव्याडशूराः ।

गर्भाच्छूरः सुहितसहितस्तृप्तदृप्तौ च धीरः

पिराडीशूरो व्रणकृमिरथो कूपमराडुकयुक्तः ॥ १०२ ॥

पात्रेसमितादयः सप्तमीतत्पूरुषा निपात्यन्ते । त्रैपे गम्यमाने पा-

१ जितनवच^०A.; जन^०B.F.; गज^०C

२ इन इति C.; अधिगतमिनी D.

३ यतो लो^०A.; om. C.

४ ? कार्यसव्यं A.; कार्यं मध्यः B.;
 कार्यमध्यः C.; कार्यभव्यः D.; *नव्यः F.

५ अनिपुण A., orig. D.; *येनिपुण
 B. C. F.

६ ? कर्मध्यानः ।^०A.; *कर्मयुक्तः C.;
 कर्मसु शक्तः D.; कर्मसु व्यक्त^०F.

७ Thus B. C. D. F.; पृथिवीप्रवीणः
 A.—Correct प्रणव for the conjectured
 प्रवण in sl. 101. [? Prof. Roth says :

'Might be a drum in the ground (cf. पणव) i.e. a hole covered over with boards to be beaten upon, cf. उपरव;'] Prof. Weber: 'As it were a drum standing on the ground (& hence not sounding), cf. Hāla Sapt. 256 in Zeitsch. D. M. Ges. 28, p. 412, l. 1.]

८ कार्यायसः^०A.F., om. D.; कार्यवि-
 षये A. D. F.; *उदारिक^०C.; औदारिक^०B.

९ व्यवहारपटुतरातपरमणीय F.

१० Kāṣ.V. ii. 1, 48 ed. पात्रेसमितादिः
 MSS. both readings; here ag. metre.

त्रेसमितादयोऽयमित्यनेनायमेव निपातितः समासो भवति नान्यः ।
 अन्तादिति यथासंभवं सर्वत्र संबध्यते ॥ * ॥ पात्रेसमिता । अपचित-
 क्षीरा धेनुर्था सा पात्रसंगतिमात्रपर्यवसितव्यापारा सत्येवमुच्यते ।
 तद्वदन्योऽपि यः फलविकलव्यापाराडम्बरः स तदुपमानात्तथा वा-
 च्यो यथा चञ्चा खरकुटी चैत्र इति ॥ * ॥ पात्रे बाहुल्येन संघटनात्^१
 क्षीरादिफलविकला । पात्रेबाहुला । शेषार्थः पूर्ववत् ॥ अथवा । पात्र
 एव समिता मिलिताः^२ । पात्र एव बाहुलाः प्रचुराः । नान्यत्र कार्ये
 पात्रशब्देन साहचर्याङ्गोजनं लक्ष्यते ॥ * ॥ गेह एव प्रगल्भः । गेहेप्र-
 गल्भः ॥ एवं गोष्ठेप्रगल्भः ॥ * ॥ गेह एव च्छेडति विक्रमं दर्शयति । अन्यत्र
 भीरुः । गेहेच्छेडो ॥ गोष्ठेच्छेडो^३ ॥ * ॥ गेह एव शौर्याडम्बरं^४ प्रकाश-
 यन् । गेहेनर्दी । तत्तुल्यवृत्तिरन्योऽप्येवमुच्यते ॥ गोष्ठेनर्दी ॥ * ॥ वि-
 जितमनेन । विजितो । यद्वा । विजितमस्यास्तीति विजितो ॥ गेह एव
 विजयते न शत्रुमध्ये । गेहेविजितो ॥ एवं गोष्ठेविजितो^५ ॥ * ॥ एवं गेहे-
 पटुः । गोष्ठेपटुः ॥ * ॥ गेहेपण्डितः । गोष्ठेपण्डितः ॥ * ॥ गेहेव्याडः ।
 गोष्ठेव्याडः ॥ * ॥ गेहेग्रूरः । गोष्ठेग्रूरः ॥ * ॥ गर्भ एव ग्रूरः । गर्भा-
 न्निःसृत्य भीरुः । गर्भेग्रूरः ॥ * ॥ गर्भ एव सुहितो न तु बहिर्निःसृतः ।
 गर्भेसुहितः ॥ * ॥ गर्भ एव तप्तः स्वमात्राहतेनाहारेण ततो निःसृत्य
 न कदाचिदुदरपूरं कृतवानिति^६ । गर्भेतप्तो दरिद्रः ॥ * ॥ गर्भ एव
 दृप्तो मातुश्छेद्यथा मातुरायासनेन वा ततोऽन्यत्र निस्तेजाः । गर्भे-

१ संघटनात् F.

२ A. om. मिलिताः.

३ गेह एव क्रीडति° गेहेक्रीडो ।
गोष्ठेक्रीडो corr. D. ; om. F.४ शौर्याडम्बरं A. ; शौर्यडम्बरं C. ;
सामिर्थाडम्बरं corr. D.

५ गेहेविजिता° A. ; B. C. em. from

गेह एव विजयते.

६ स्वमात्राहतेना° and lacuna for
कदाचिदुदर B. ; स्वमात्राहतेनाहा°
उदरपूरं कृतवानिति A. ; °उदरं भूत-
वानिति F.

दृप्तः ॥ अथवा गर्भसुहितादीनामथमर्थः । योऽलीकाभिमानिवाद्-
 नुचितचेष्टः स एवमुच्यते ॥ * ॥ गर्भ एव धीरो गर्भाभिःसृतश्चपलः ।
 गर्भधीरः ॥ * ॥ पिण्ड्यां खादितव्ये वस्तुनि शूरः । कलहवर्धनादिकं
 कृत्वा खादितव्यं खादत्यन्यत्र^१ कार्यान्तरे निर्विक्रमः स पिण्डीशूरः
 ॥ * ॥ व्रणमध्य एव कृमिः^२ । व्रणकृमिः । अन्यदृश्या ॥ कृमिशब्दः
 संयोगादिः संयोगविकल्पोऽप्यस्ति । उदुम्बरे कृमिरिव । उदुम्बरकृ-
 मिः^३ । तस्माद्रसाद्विशिष्टं रसमन्यं न वेत्ति स एवमुच्यत इति कश्चि-
 दाह ॥ * ॥ कूपे मण्डूक इव । कूपमण्डूकः । ततोऽन्यच्छलस्थान सरः
 नमुद्रं वाऽधिकं न पश्यति । तद्ददन्यः पुरुषो यामे नगरे वा शास्त्रे वा
 प्रतिबद्धः ।^४ ततोऽन्यत्र पश्यति विशिष्टं स एवमुच्यते ॥ १०२ ॥

गेहेनन्दी गृहकलविङ्को गेहेमेत्याखनिकवाकौ च ५ ।

गेहेवादी ननु नगरश्चा ज्ञेयः कर्णेतिरिटरयासौ ६ ॥ १०३ ॥

गेह एव नन्दति । गेहेनन्दी ॥ गेहेनर्तीत्यपि कञ्चित्^७ ॥ * ॥ गृहे
 कलविङ्क इव । गृहकलविङ्कः ॥ * ॥ गेह एव मेही । गेहेमेही । य
 आवश्यकार्थमपि बहिर्न निर्गच्छति भोजन एव च संरभते स एवमु-
 च्यते^८ ॥ * ॥ आखनिको जलस्रोतः खातं^९ तस्मिन् बक इव । आख-

१ वादत्यन्यत्र A.; खादितव्यं । खा-
 दितव्यं खादत्यं C.; खादना[द suppl.]
 न्यत्र D.

२ F. throughout कृमिः; C. कृमिः;
 A. B. D. now कृमि now कृमि.

३ संयोगादि संयोग° A.; C. om.
 उदुम्बरे कृमिरिव; संयोगादिच्छदो
 भंगभयाच्च दर्शितः अथ च बङ्गेषु पस-
 केषु (lacuna of 3 syll.) छौ (lac. of 11 s.)
 दुम्बरकृमिः । D.

४ पुरुषो न यामे° B.; शास्त्रे वा
 प्रसिद्धनिर्वचस्रोतोऽन्वतोऽन्यत्र पश्यति°
 D.

५ गेहेमेत्याखनिकवाकौ च A.

६ टिरटिरयासौ E.

७ गेहेनर्तीत्यपि° B. C.; गेहेनर्ती
 आवृत्त्या द्रष्टव्यं । D.

८ बहिर्निर्गच्छति° A.; C. om.
 संरभते.

९ वातं A.; पुरोवात D.

निकबकः । यत्किञ्चिदात्मीय आखनिके लभते तद्गच्छति नान्यत्र
गच्छति तद्ददन्योऽपि^१ । य आत्मीये गृहे यत्किञ्चिदस्ति तद्गच्छति^२
नान्यत्र गच्छति स एवमुच्यते ॥ अपर आह । आखनिरिव । आख-
निकः । कुत्साद्यर्थे कः । स्वल्पखातनिम्नप्रदेशो^३ जलाधार उच्यते
तस्मिन् बकः । आखनिकबकः^४ । स हि जलाश्रयचुद्रजन्तुभक्षणानुसं-
धानेन संकुचितात्मा^५ बद्धलक्ष्यस्तद्ददन्योऽप्येवमुच्यते ॥ * ॥ गेह एव
दहनशीलो नान्यत्र । गेहेदाही ॥ * ॥ नगरे श्वेव । नगरश्चा धृष्ट
उच्यते ॥ * ॥ टिरिटिरा चापलेनानुचितचेष्टोच्यते ॥

मत्ता छन्दः । ज्ञेया मत्ता मभसगद्युक्ता ॥ १०२ ॥

कर्णेचुरचुरा^६ कूपकच्छपावटकच्छपाः ।

गेहेमेली गृहात्सर्पो नगरात्काकवायसौ ॥ १०४ ॥

कर्णेचुरचुरा^७ चापलेनानुचितचेष्टोच्यते । टिरिटिरीति गत्यनु-
करणम् । चुरुचुर्विति वाक्यानुकरणम्^८ । तत्करोतीति ष्यन्तादप्रत्ययो
निपातनसामर्थ्याद्वाऽनो न भवति^९ ॥ शाकटायनस्तु कर्णेटिरिटिरिः^{१०}
कर्णेचुरुचुरित्याह । अनयोश्च व्याख्या । कर्णे किमपि जल्पित्वा जी-

१ यद्ददन्यो पि A. ; D. om. ऽपि.

२ B. om. य; D. om. अस्ति; F. om.

नान्यत्र गच्छति।

३ स्वल्पघातनिम्न° A.; स्वल्पखात-
नियतप्र° D.; स्वल्पखातः नि° F.

४ C. om. from यत्किञ्चिदात्मीय°.

५ जलाश्रयः चुद्र° A.; °जंतुलक्ष-
यानुसंधानेनासंकु° C.; °भक्षणा [या
suppl.] कुचितपषः तद्दद° D

६ Thus B. C. E. F. & Kās. V. ii. I,

48 ed. & MSS.; cf. Marāṭhi चुरचुरणे
“to smart, tingle;” कर्णेचुरुचुरा D.;
कर्णेचुरुसुरा A.

७ कर्णेचुरचुरा B. C. F.

८ गुर्विति° C.; वाक्यानुकरणं D.

९ °अलप्रत्ययो° D.; ऽतो न° A.;
सामर्थ्याद्वातोर्न भवति F.

१० कर्णेरिटिरिः A.; कर्णेटिरि २ D.

वति । नास्य विक्रम इति शेषः^१ । टिरिटिरिं चुरुषुर्वित्यनुकरणशब्दौ^२
तदाकारिणि व्यवह्रियेते ॥ * ॥ कूपकच्छपावटकच्छपी कूपमच्छूक-
वत् ॥ * ॥ गेह एव मिलनशीलो नान्यत्र । गेहेमेली ॥ * ॥ गृह एव
सर्पः । गृहसर्पः^३ । दुष्ट इत्यर्थः ॥ * ॥ नगरे काक इव । नगरकाकः ॥
नगरे वायस इव । नगरवायसः ॥ स्वार्थनिष्ठः परवचनान्निपुण^४
उच्यते ॥ अथवा । नगरकाको न क्वचित्तिष्ठति सर्वमेव नगरं परिभ्र-
मति तद्वत्तत्रान्यत्र वाऽनवस्थितः पुरुष उच्यते ॥ १०४ ॥

मातरिपुरुषोदुम्बरमशकौ गेहेविचित्यपि प्रोक्तः ।

अमणा प्रव्रजिताथो कुलटा पट्टना च मृदुनापि ॥ १०५ ॥

मातरिपुरुषः । यः सदाचारं भिनत्ति स एवमुच्यते । यद्वा । मा-
तरि पौरुषमवलम्बमानो मातरिपुरुषः । तत्तुल्यवृत्तिरन्योऽप्येवमु-
च्यते ॥ पितरिभ्रूर इत्यपि भोजः ॥ * ॥ उदुम्बरे मशक इव । उदुम्बर-
मशकः । अल्पदृश्या^५ ॥ अथवा । उदुम्बरमशकोऽल्पप्राणः सुकुमारश्च ।
तादृशो यः स उदुम्बरमशकः^६ ॥ * ॥ विचितमनेन । विचिती । गेह
एव विचिती । गेहेविचिती । अयमर्थः । गेहे स्थित्वेदं युक्तमिदमयुक्त-
मिति विचिनोति निरूपयति बुद्धिमत्तां^७ प्रकाशयति न सभामध्ये
कार्ये वा स एवमुच्यते ॥ * ॥ एतेषां यथासंभवं गणपाठसामर्थ्यात् सप्त-

१ अनयोऽन्त्याख्यां जीवितनास्य^०
A. ; इति शेषः D. ; C. om. from टिरि-
टिरिः कर्णेचुब^०.

२ चुरुषुर्वित्य^० A.

३ गृहसर्पः A.

४ परवचना^० C. ; परवचनान्निपु-
णपुण A. ; D. corrupt.

५ अनन्यदृश्या D. (and श्रीभोजः as
usual for भोजः); C. om. अल्पदृश्या.

६ तादृशो यः^० D. ; B. C. om. from
अथवा ; A. om. अथवा.

७ बुद्धिमत्तां B. C., and omit इद-
मयुक्तं.

व्या अलुक् # आहतिगणाऽद्यम् । तेन । उदपानमण्डूक इत्यादयो
ऽनुसर्तव्याः । * ॥ इति पाचेशमितादिः ॥ * ॥

कुमारशब्दः अमणादिभिर्विशेषैः^१ सह समस्यते । समासस्तु कर्म-
धारयः ॥ आन्यतीति अमणा । कुमारी चासौ अमणा च । कुमार-
अमणा^२ ॥ * ॥ कुमारप्रव्रजिता ॥ * ॥ कुमारकुलटा ॥ * ॥ कुमार-
शासौ पटुश्च । कुमारपटुः ॥ * ॥ कुमारमृदुः ॥ १०५ ॥

तापसीनिपुणादासीगर्भिण्यध्यापकाः स्मृताः ।

कुशलः परिडन्तश्चात्र चपलश्चाभिरूपकः ॥ १०६ ॥

कुमारतापसी ॥ * ॥ कुमारनिपुणा ॥ * ॥ कुमारदासी ॥ * ॥ कु-
मारगर्भिणी ॥ * ॥ कुमाराध्यापकः ॥ * ॥ कुमारकुशलः ॥ * ॥ कुमार-
पण्डितः ॥ * ॥ कुमारचपलः ॥ * ॥ कुमाराभिरूपकः ॥ * ॥

ल्लिङ्गग्रहणे ल्लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति न्यायात् कुमारशब्दः
अमणादिभिः^३ स्त्रील्लिङ्गैः स्त्रील्लिङ्ग एव समस्यते । पट्टादिभिस्त्रिभिधे-
यल्लिङ्गैस्त्रिल्लिङ्गः । तेन कुमारपट्टी । कुमारमृद्वी । इत्यादि सिद्धं भ-
वति ॥ १०६ ॥ इति अमणादिः ॥

किंशुकः किंवदन्ती स्यात् किंकिरातश्च^४ किंनरः ।

किंपुरुषोऽथ किंदासः^५ किंजल्काद्या बुधैर्मताः ॥ १०७ ॥

किंशुकादयस्तत्पुरुषसंज्ञायां विषये साधवो भवन्ति ॥ * ॥ किं-
शुकः । पलाशः ॥ * ॥ किंवदन्ती । जमश्रुतिः ॥ * ॥ किंकिरातः^६

१ अवस्थादिभिर्^० A. D.; विशेषैः F.

२ अवस्था च^० A.; ^०कुमारअवस्था B.

३ अवस्थादिभिः A.

४ किंकिरातश्च A. B. C.

५ किंपुरुषो थ दासश्च D. E.

६ किंकिरात A. B. C.

कुरष्टकः ॥ * ॥ किंनरः । मयुः ॥ * ॥ किंपुरुषः । स एव ॥ * ॥ किंदासः ।

राजर्षिः ॥ * ॥ किंजल्कः । पुष्परेणुः ॥

आद्यशब्दादन्ये^१ ऽपि द्रष्टव्याः । अयं च गणः श्रीभोजदेवाभिप्रा-
येण ॥ १०७ ॥ इति किंशुकादिः ॥

व्याघ्रः कुञ्चामहिषरुवः^२ कुञ्जरेन्दू वराहः

सिंहो वज्रं वृषभकलशौ चन्दनं पुण्डरीकः^३ ।

चन्द्रः कुम्भर्षभकिसलयं पल्लवस्त्वृक्षपद्मौ^४

हस्तिश्वानावृषितरुवृका विम्बमप्यत्र लक्ष्यम् ॥ १०८ ॥

सुबन्तं पदं केनचिद्गुणेन परार्थं प्रयुक्तैर्याघ्रादिभिः सह गौणैर्या-
घ्रैरित्यनेन समस्यते । समासः कर्मधारयसंज्ञो भवति ॥ * ॥ व्याघ्र
इव । व्याघ्रः । पुरुषश्चासौ व्याघ्रश्च । पुरुषव्याघ्रः ॥ * ॥ स्त्रीकुञ्चा^५ ॥ * ॥
पुरुषमहिषः ॥ * ॥ पुरुषरुहः^६ ॥ * ॥ पुरुषकुञ्जरः ॥ * ॥ वदनेन्दुः^७ ॥ * ॥
पुरुषवराहः ॥ * ॥ पुरुषसिंहः ॥ * ॥ वाग्वज्रः ॥ * ॥ पुरुषवृषभः ॥ * ॥
कुचकलशौ ॥ * ॥ मुनिचन्दनः ॥ * ॥ मुखपुण्डरीकम्^८ ॥ * ॥ मुखचन्द्रः
॥ * ॥ स्नानकुम्भौ ॥ * ॥ पुरुषर्षभः^९ ॥ * ॥ करकिसलयम् ॥ * ॥ पाणि-
पल्लवः ॥ * ॥ पुरुषर्चः^{१०} ॥ * ॥ पाणिपद्मम् ॥ * ॥ पुरुषहस्ती ॥ * ॥

१ आदिशब्दाद् A. B. C. F.

२ व्याघ्रकुम्भा° A.; कुञ्चा° B. C. D.;

कुम्भा° E.

३ कलसी° A. E.; कलभी° B.;

चन्दनः° F.

४ ? पल्लवस्तुञ्जपद्मौ A. B. C. E. (1);

पल्लवः कुम्भपद्मौ F.; पल्लास्तुञ्जपद्मौ D.

(? °तुष or तुच्छ).

५ स्त्रीकुञ्चा B. C.; स्त्रीकुञ्चा A.

६ पुरुषभीरुः A.; पुरुषरुभः B.;

अत्यभीरुः D.

७ F. adds पुरुषेन्दुरित्यपि.

८ °पुण्डरीकः B. C. F.

९ भरतच्छषभः A.; पुरुषच्छषभ B. C. F.

१० ? पुरुषतंजः C.; पुरुषहंजः (i.e. °हञ् = अञ्?) D.; पुरुषमुंजः A.; पुरुषवंजः B.; om. F.; see note ४.

वानरश्चा ॥ * ॥ राजान चपथ इव । राजर्षयः ॥ * ॥ वैरं तरुरिव समू-
खत्वात् । वैरतरुः !

बद्धमूलस्य मूलं हि महदैरतरोः स्त्रियः^१ ॥

पुरुषवृकः ॥ * ॥ ओष्ठो लौहित्याद्विम्बमिव ।

ओष्ठेन रामो रामीष्ठविम्बसुम्बनसुञ्जना^२ ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन पुरुषवृष इत्यादयोऽपि भवन्ति^३ ॥ १०८ ॥
इति व्याघ्रादिः ॥

श्रेणिः पूगो निधननिपुणब्राह्मणाः परिडतोऽथो^४

मन्त्रो मुगडो निचयचपलक्षत्रियाध्यापकाश्च ।

इन्द्रो देवः कृपणविशिषी निर्धनोऽकौ पटुर्वा

राशिर्भूतश्चमणकुशलाः^५ कुन्दुमः स्याद्बदान्यः ॥ १०९ ॥

श्रेणीत्यादयः शब्दा अच्यन्ताः कृतादिभिः सह वा समस्यन्ते ।
समासः कर्मधारयो भवति ॥ * ॥ अश्रेणयः श्रेणयः कृताः । श्रेणि-
कृताः पुरुषाः ॥

वणिकपथे पूगकृतानि यत्र भ्रमागतैरम्बुभिरम्बुराशिः^६ ॥

अनिधनरूपा निधनरूपाः कृताः । निधनकृताः^७ शत्रवः ॥ * ॥ निपु-
णोदाहृताः ॥ * ॥ ब्राह्मणमताः ॥ पण्डितज्ञाताः ॥ * ॥ मन्त्रमिताः
॥ * ॥ मुण्डसंभाविताः ॥ * ॥ निचयोच्चारिताः ॥ * ॥ चपलापाकृताः ॥ * ॥
क्षत्रियमताः^८ ॥ * ॥ अध्यापकोदिताः । अधीतेऽध्यापक इति शकटा-

१ Siç. 2, 38; A. C. D. om. the first
pāda.

२ Siçup. 2, 14; रामीष्ठ° B. C. F.;
°सुंवनसुंवना A. B. D.; °सुंजना F.;
°सुंवनसुंवजा C.

३ A. om. ऽपि; इत्यादावपि भवति D.

४ पंडितोर्थो D. E.; पंडितोष्ठी F.

५ °अवणकुशलाः A.

६ Siçup. 3, 38.

७ अनिधनरूपा निधनकृताः A. C. D.

८ क्षत्रियमिताः A.; om. D.

प्लजः ॥ * ॥ इन्द्रावधारिताः ॥ * ॥ देवान्नाताः । वेदेति रत्नमतिः ॥ * ॥
 कृपणाख्याताः ॥ * ॥ विशिषं गृहम् । अग्निषिषं विशिषं कृतम् । विशि-
 पकृतम् ॥ भोजस्तु विशिष्ट इत्याह । वामनो गण इत्यपि ॥ * ॥ निर्ध-
 नोपकृताः ॥ * ॥ ऊको राशिस्थानम् । किलिञ्चा इत्यपरे^१ । ऊका-
 वकल्पिताः ॥ * ॥ पटूक्ताः ॥ * ॥ राशिकल्पिताः ॥ * ॥ भूतनिराकृताः^२
 ॥ * ॥ अमणविश्रुताः ॥ * ॥ कुशलाख्याताः ॥ * ॥ कुं भूमिं दुनोति ।
 कुन्दुः । उन्दुरः ।^३ तं मीनाति हिनस्ति । कुन्दुमो मार्जारः । कुन्दु-
 मावकल्पिताः ॥ अपरे तु कन्दुमेति पठन्ति । कन्दुः पाकस्थानम् ।
 तस्मिन्निनोतीति^४ कन्दुमः । अकन्दुमाः कन्दुमाः कृताः^५ । कन्दुम-
 कृताः शालयः ॥ कुङ्कुमेति रत्नमतिः ॥ * ॥ वदान्योदीरिताः ॥

कृतादयस्तु सर्वैरपि व्याघ्रादिभिः संबन्धमनुभवन्ति । अश्रेणयः
 श्रेणयो विहिताः । श्रेणिविहिताः । श्रेणिनिरूपिताः । श्रेण्यासीना
 इत्यादयो भवन्ति । यत्र सामर्थ्यं नास्ति तत्रेति शब्दाध्याहारो द्रष्ट-
 व्यः । अनिर्धना निर्धना इत्युपकृताः । अचपलाश्चपला इत्युपाकृताः ।
 अभूता भूता इति निराकृता इति ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन तूल-
 कृता इत्यादयोऽपि द्रष्टव्याः^६ ॥ १०६ ॥ इति श्रेण्यादिः ॥

कृतादयस्तु यथायोगं व्याख्याताः । ते च

कृतमितभूतोदाहृतविश्रुतकलितावधारितोपकृताः ।

आस्थितनिराकृतोक्ताः संभावितमतविकल्पितासीनाः^७

॥ ११० ॥

१ कलिञ्जा इत्यपरे B. C.; ओको
 कलिञ्ज इत्यपरे । ओकावकल्पिताः F.

२ सूतनिराकृताः C.; om. A.

३ कुदुबुदुदुः F.; तं मिनोति^० D.;
 तं सीना हिनस्ति^० A.

४ कन्दु पा^० D.; कन्दू पा^० A.; तस्मि-
 नोतीति A. D.

५ कन्दूम^० thrice A.

६ तेन कृता इत्यादयो^० A.; तूल-
 कृताः गणकृता इत्यादयोऽपि भवन्ति ।
 अभूता भूता इति निराकृता इः ॥ D.

७ E. om. मत; C. om. the second
 half stanza; D. om. from कृतादयस्तु.

अवकल्पितो निरूपितविहितोपाकृतसमाज्ञाताः^१ ।

आस्नातोदितदृष्टावज्ञातोदीरिताख्याताः^२ ॥ १११ ॥

इति कृतादिः ॥

वृन्दारको वराहश्च नागकुञ्जरपुङ्गवाः ।

वृषभय्याग्रशार्दूलहंससिंहर्षभादयः ॥ ११२ ॥

गोस्त्रासौ वृन्दारकश्च । गोवृन्दारकः ॥ * ॥ नृवराहः ॥ * ॥ पुं-
नागः ॥ * ॥ अश्वकुञ्जरः ॥ * ॥ मुनिपुङ्गवः ॥ * ॥ रघुवृषभः ॥ * ॥ नरव्याघ्रः
॥ * ॥ राजशार्दूलः ॥ * ॥ राजहंसः ॥ * ॥ पुरुषसिंहः ॥ * ॥ भरतर्षभः^३ ॥

आदियहणात् । नवतमालनिभस्य नभस्तरोरित्यादयो^४ ५ पि भ-
वन्ति ॥ ११२ ॥ इति वृन्दारकादिः ॥

मतल्लिकोद्धमिश्राः स्युः प्रकारदस्थलभिन्नयः^५ ।

हस्तपाशतटाः पादः पालीमचर्चिकादयः^६ ॥ ११३ ॥

अश्वमतल्लिका । गोमतल्लिका । यथा ।

अभ्याजतो ऽभ्यागतद्वर्णतर्णकां^७

निर्याणहस्तस्य पुरो दुधुचतः ।

वर्गाङ्गवां ऊङ्कतिचारु निर्यतीम्

अरिर्मधोरैचत गोमतल्लिकाम् ॥

१ विहितोपकृताः स० E.; विहि-
तोपपाकृताः स० B.; °कृताः समा० A.
F. against metre.

२ आस्नातोदित० E.; आस्नातोदितः
दृष्टो दृष्टावज्ञातोदीरि० A.; °दीरि-
ताः ख्याताः B. E. F.; C. D. om. the
gana kṛitādi.—[आत, उच्चारित, अ-
पाकृत, and कल्पित, though instanced
in the comment on the श्रेण्यādi, are not
included in these stanzas.]

३ भरतर्षभः B. C. D.

४ Ṣiṣup. 6, 2^c

५ मतल्लिकोद्य० A. B. C. D.; °वि-
न्नयः A.

६ °पाशतराः E.; हस्तपादतटाः °A.

७ Ṣiṣ. 12, 41; °तूर्यातीर्षिका A.;
°तूर्यातीर्षिका D.; B. C. F. omit the
whole stanza.

साध्वीं गामपशदित्यर्थः ॥ * ॥ पुरुषोद्वः^१ ॥ * ॥ आर्यमित्राः ॥ * ॥
 गोप्रकाण्डम् ॥ * ॥ वचःखलम् ॥ * ॥ अंशभित्तिः^२ ॥ * ॥ केशहस्तः ॥ * ॥
 केशपाशः ॥ * ॥ स्ननतटम् ॥ * ॥ तातपादाः ॥ * ॥ ...^३ ॥ * ॥
 गोमर्चिका ॥

एत आविष्टलिङ्गत्वान्मतल्लिकादयोऽन्यलिङ्गेऽपि जातिशब्दे स्व-
 लिङ्गोपादाना^३ एव समानाधिकरणा भवन्ति । प्रशंसावचनत्वं चैषां
 समास एवेति वाक्यं न भवति^४ ॥ आदियहणात् तमस्काण्डः । उरः-
 कवाटः । कुमारीतल्लजकादयो भवन्ति^५ ॥ ११३ ॥ इति मतल्लिकादिः ॥

खसूचिखेटौ कितवोऽथ चौर-

मूर्खेब्रुवास्तस्कारदुर्दुष्टौ^६ ।

धूर्तो विटः स्याद्धतकश्च भीरुश्च

चेलश्च जाल्मापसदौ च धृष्टः^७ ॥ ११४ ॥

कुत्सितवाचिपदभेदैः^८ खसूच्यादिभिः सह समस्यते । तत्पुरुषश्च
 समासः ॥ * ॥ वैयाकरणश्चासौ खसूची च । वैयाकरणखसूची । यः
 पदपदार्थनिर्णयं कर्तुमुचितं पृष्टः सन् निघृतिभवात्^९ खम् आकाशं
 सूचयति स एवमुच्यते ॥ शाकटायनस्तु पृषोदरादित्वात् षत्वे खषू-

१ पुरुषोद्वः A. B. C. D.

२ अंशभित्तिः A. D.

३ शब्दस्त्रिलिङ्गो C.; D. corr. अवि-
 सलिङ्गत्वान् शब्दबलाङ्गोपादाना; A.
 cf. note ५.

४ प्रशंसावचनत्वे चैषां F.; C. om.
 from प्रशंसा°.

५ कुमारी । मतल्लिकादयो C.;
 A. om. from केशपाशः.

६ खसूचीखेटौ B. C. F. against
 metre; °खेडौ कितवो च° C.; मूर्खौ
 ध्रुवस्तस्कार° D.; दुर्दुष्टौ D. F.

७ पूर्वो विटः °च वृष्णः । D.; °अप-
 श्रदौ° B. C.; °दृष्टः B. C.; °वृष्णः D.;
 A. om. this śloka and the comment.

८ कुत्सितपदभेदैः D. (orig. °भेदैः).

९ निघृतिपन्नत्वात् C.; D. corr. °नि-
 र्णयभुमुत्सर्थं पृष्टो निःप्रतिभः सन्.

च्याह^१ । वामनप्रभृतयस्तु^१ खसूचिरित्याहुः^२ ॥ * ॥ मुनिखेटः ॥ * ॥
 याज्ञिककितवः ॥ * ॥ कविचौरः ॥ * ॥ पाठकमूर्खः ॥ * ॥ ब्राह्मणध्रुवः ।
 जातिमात्रोपजीवी^३ ॥ * ॥ रक्तकतस्करः ॥ * ॥ मीमांसकदुर्दुष्टः^४ ।
 मीमांसाध्ययनेन शौचाचारादिलक्षणं फलमनवाप्य^५ वेदविज्ञावनम-
 द्यपानाद्यनुष्ठाननिरतो नास्तिको जात इत्यर्थः ॥ * ॥ मुनिधूर्तः ॥ * ॥
 मुनिविटः । शिरस्तुण्डमुण्डनदण्डादिमुनिवेषधारणाद्देश्यागमनमद्य-
 पानाद्यमाचारप्रवृत्त एवमुच्यते^६ ॥ * ॥ राक्षसहतकः ॥ * ॥ चत्रिय-
 भोरुः ॥ * ॥ ब्राह्मणचेलः ॥ * ॥ ब्राह्मणजाल्मः ॥ * ॥ तापसापसदः ॥ * ॥
 याम्यदृष्टः^७ ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन काण्डीरकाण्डस्यृष्टच्छान्दसबठर^८ इत्या-
 दयो द्रष्टव्याः ॥ एतच्च गणत्रयं श्रीभोजदेवाभिप्रायेण द्रष्टव्यम् ।
 अन्यवैयाकरणमतेन सूत्राण्येतानि ॥ ११४ ॥ इति खसूच्यादिः ॥

मयूराच्छत्तश्छात्ताञ्जंसकः प्रेहिवाणिजा^९ ।

कक्षीजाद्यवनान्मुराडोऽथ प्रेहिस्वागता तथा^{१०} ॥ ११५ ॥

मयूरव्यंसकादयः समासा मयूरव्यंसकादयोऽयमित्यनेन^{११} कर्म-

१ D. om. from शाकटायन^०; F. om. षत्वे.

२ ० तु सूचिरित्याहुः C.; खशूचिरित्याहुः D.; cf. Kāṣ. V. on Pāṇ. ii. 1, 53.

३ ब्राह्मणध्रुवः^० D.; ० जातिमात्रोपजातिर्वा । C.

४ ० दुर्दुष्टः C.; दुर्दुष्टः F.; D. corr. दुर्दुष्टः अतः जमिनीयनिध्यातो पि तत् फलमनवाप्य वेदविद्वज्जमघपाना^०.

५ फलमवाप्य^० B. C.

६ शिरस्तुण्डनदण्डादिमुनिधारणात्^० B.; ० मद्यपानाद्युतागारप्रवृष्ट^० D.

७ याम्यदृष्टः B. C. D.

८ ० छांदसः बठर B.; छांदसं बठर C.; काण्डीरकाण्डस्यृष्टच्छान्दसवठर D.

९ मयूराच्छत्तश्छात्ता^० B.; मयूरच्छत्तश्छात्ता^० E.; ० व्यंशका^० D.; प्रेहिवा^० C.

१० कक्षीजाद्यवनान्^० C.; A. om. this śloka. and the comment to प्रेहि आदरेणागच्छे [त्यर्थः].

११ ० व्यंसकादयश्चेत्यनेन D.; C. om. from समासा to ऽयम्.

धारयसंज्ञा भवन्ति ॥ * ॥ विगता अंसा यस्य । व्यंसकः । रमणीयाका-
 रदेहनेपथ्योपेतत्वाद्^१ मयूरवन्मयूरः पुमान् । स चासौ व्यंसकश्च
 बाहुसाध्यव्यापारपुरुषकारविकलः^२ कश्चिदेवं प्रतिचिष्यते ॥ यदा ।
 व्यंसयति च्छलयतीति^३ व्यंसकः । स चासौ स च यो लुब्धकानां
 मयूरो गृहीतश्चो^४ ऽन्यान्मयूरांश्छलयति वञ्चयति स विप्रलम्भक
 उच्यते^५ ॥ * ॥ क्त्तवद्भ्यंसकः । क्त्तव्यंसकः । क्त्तं हि प्रसारितं सत्
 सुन्दराकारमाभाति स्वयं तु स्थातुमशक्तमन्येन प्रयत्नवता धार्यते ।
 एवमन्यो ऽपि यः सदा परावष्टम्भबलस्थितिः सुन्दराकारो ऽपि स एव-
 मुच्यते ॥ * ॥ क्त्तवद्भ्यंसकः^६ । क्त्तव्यंसकः । क्त्तो हि यथा लब्धभि-
 चामात्रवृत्तिकृतसंतोषो निर्व्यापारतया कार्यतो व्यंसकस्तद्दन्यो ऽप्ये-
 वमुच्यते^७ ॥ क्त्तव्यंसकेण वञ्चको वा लोकस्य । क्त्तव्यंसकः ॥ * ॥
 कम्बोज इव मुण्डः । कम्बोजमुण्डः ॥ यवन इव मुण्डः । यवनमुण्डः ॥
 दीचितेन मुण्डितयम् । कम्बोजा यवनाश्च मुण्डा भवन्ति । एवमिमौ
 वृथा मुण्डावित्येको ऽर्थः ॥ * ॥ प्रेहि म्रियस्व वाणिजेति^८ यस्यां सा
 प्रेहिवाणिजा । प्रपूर्वं द्रुण मरणे । यथा प्रेतः ॥ अन्ये त्वाहुः । प्रेहि ।
 आदरेणागच्छेत्यर्थः^९ । स्त्रीलिङ्गत्वादाद् निपातनादेवाकार इति
 केचित् ॥ * ॥ प्रेहि स्वागतमस्याम् । प्रेहिस्वागता ॥ ११५ ॥

१ °देहवेषनिपुण्योपलंभान् corr.]D.

२ बाहुसाध्य° C. F.

३ बलयतीति B.; व्यंसयतीति बल-
 यति C.

४ D. corr. thus for orig. गृहीतश्चो
 (P. i. e. °शिखो).

५ विप्रलम्भ उच्यते D.

६ C. om. from क्त्तं हि.

७ °मात्रवृत्तिः कृतसंतोषो निर्व्या-
 पारतयार्थतो° D.

८ प्रेहियस्व वा° C.; प्रेहियस्व वा-
 णियेति B.; प्रेहि म्रियस्व° D.

९ आदारेणागच्छेत्यर्थः D.; आ-
 गच्छे° F.; A. see p. १५६ note a

एह्यपेहि क्रियापूर्वा वाणिजा स्वागतापि च ।

द्वितीया विघसा चापि प्रघसा प्रकसा तथा^१ ॥ ११६ ॥

एहि वाणिजेति यस्यां तिथौ क्रियायां वा सा^२ । एहिवाणिजा ॥
केचिद् आयान्ति गच्छन्ति^३ वाणिजा यस्यामिति विवृद्ध निपातनादे-
हिभावः ॥ * ॥ अपेहि । अपसर वाणिजेति यस्यां सा^४ । अपेहिवा-
णिजा ॥ * ॥ एवम् एहिस्वागता ॥ अपेहिस्वागता ॥ * ॥ एहिद्वितीया ॥
अपेहिद्वितीया ॥ * ॥ एहिविघसा ॥ अपेहिविघसा ॥ * ॥ एहिप्रघसा ॥
अपेहिप्रघसा^५ ॥ * ॥ एहिप्रकसा ॥ अपेहिप्रकसा ॥ अपेहिप्रकसं दूर-
मिति यस्याम् । अपेहिप्रकसा । इति तु शाकटायनः^६ ॥ ११६ ॥

स्नात्वाकालकपीत्वास्थिरकाकिंचननिपत्यरोहिरायः ।

आहरपूर्वाश्चेलावसनावनितास्तथा वितता^७ ॥ ११७ ॥

स्नात्वा कालीभूतः कृष्णीभूतः । स्नात्वाकालकः ॥ * ॥ पीत्वा स्थि-
रीभूतः । पीत्वास्थिरकः ॥ * ॥ न भवति किंचन क्वचित् किंचिदुपयुज्यत
इत्यकिंचनं निघ्नयोजनम्^८ । निपातनान्मुगागमः^९ । नास्य वा किंच-
नास्तीति । अकिंचनम् । अकिंचनः^{१०} ।

अकिंचनः सन् प्रभवः स संपदामकिंचना^{११} ॥

१ विघसा चापि प्रकसा विकसा त-
था । C. ; °विघसो चापि° F.

२ एहि वाणिजेति अस्यां सा ॥ C.

३ आयाति गच्छति° B.

४ C. om. from एहिवाणिजा.

५ C. om. from एहिप्रघसा.

६ अपेहिप्रकसा ॥ दूरमिति यस्यां
अपेहिविकसा इति° C. ; D. F. om. तु.

७ पूर्वा सेला° A. ; आहरवेलापूर्वा
वेला° C. ; °पूर्वा चेला वसना वनिता
तथा° E.

८ °अकिंचननिघ्न° F.

९ निपातनान्मुगागमः D. (? B.).

१० Thus A. ; B. C. D. om. अकिंचनः ;
F. om. अकिंचनम्.

११ ? अकिंचनमकिंचनः° B. C. ; see
next note.

न किञ्चनं नास्य वा किञ्चनमस्तीति^१ विग्रहेण किञ्चनशब्दोऽनव्ययो
 ऽप्यस्तीति चन्द्रदुर्गाभिप्रायो लक्ष्यते ॥ * ॥ निपत्य भूमौ पतिता
 रोहिणी लोहिनी रक्ता भवति या सा निपत्यरोहिणी ॥ * ॥ आहर
 चेलमिति यस्यां सा । आहरचेल^२ ॥ * ॥ एवम् आहरवसना ॥ * ॥
 आहर वनितामिति यस्यां क्रियायां सा । आहरवनिता^३ ॥ * ॥ आहर
 विततं विस्तीर्णमिति यस्यां सा । आहरवितता^४ ॥ विततं जालमानाय
 इत्येके ॥ ११७ ॥

एहीडं पचलवणा प्रोहकपर्दा निकुच्यकर्णेश्च^५ ।

उद्धमचूडैहियवं भुक्तामुहितोद्धरावसृजे ॥ ११८ ॥

इडा स्त्री । यथा । महती इडा । महैला ॥ एहि । आगच्छ । इडे
 स्तीति यस्मिन्कर्मणि तद् एहीडं विवाहादि कर्म । शास्ताध्यायादिको
 वा ग्रन्थप्रविभागः ॥ अन्यपदार्थत्वेऽपि शब्दशक्तेर्नपुंसकत्वमेव ॥ * ॥ पच
 लवणमिति यस्यां क्रियायां सा पचलवणा ॥ * ॥ प्रोहापनय कपर्द
 केशकलापं वराटकं वेति यस्यां सा प्रोहकपर्दा^६ ॥ * ॥ निकुच्य कर्णौ
 धावति । निकुच्यकर्णः^७ ॥ * ॥ उद्धमोत्क्षिप चूडामिति यस्यां सा ।

१ संपदा अकिञ्चना । न किञ्चन
 नास्य वा किञ्चनास्तीति D. ; सस्यम्पदा ।
 अकिञ्चना । न° A. ; अकिञ्चना अकि-
 चनं नास्य वा° B. ; संपदा । अकिञ्चनं
 न किञ्चनं° F. ; C. om. from किञ्चन
 क्वचित् to न किञ्चनं नास्य वा.

२ आहार चेलमिति° आहारचेल
 A. ; च for च C.

३ एवं आहरवसन्त्या आहर वनिच-
 मिति° आहारवनिता A.

४ आहार विततं° आहारवनिता A.

५ एहिडं° E. ; प्रोहकप° A. B. C. ;
 मोहि° D. ; °कर्णिकश्च A. ; निकुच्य-
 णिश्च C. ; कर्णिवश्च E.

६ प्रोहापनय° B. C. ; मोहापनय°
 D. ; कपर्द° A. C. ; कपर्दः° D. ; केशक-
 लाप° A. ; केशकलापे D. ; °प्रोहकपर्दा
 B. C. ; मोहकपर्दा D.

७ निकुच्यवर्णी° A. ; निकुच्यकर्णी
 धावणी° धावति° C.

उद्धमचूडा । अभिभवनं निर्भयता वा वर्तत इत्यर्थः ॥ * ॥ एहि यवेति
यस्मिन्कर्मणि तद् एहियवम् ॥ अन्यस्तु । एहि यवैरिति यस्मिन्कर्मणी-
त्याह ॥ * ॥ भुक्तासुहितः । यो यत्किञ्चिदशित्वा तप्तो भवति स एव-
मुच्यते ॥ * ॥ उद्धर कोष्ठाद्भान्यमन्यदा^१ । अवसृज देहीति यस्यां सा ।
उद्धरावसृजा ॥ ११८ ॥

उच्चावचप्रोहकटोच्चनीच-

निश्चप्रचाः कृन्डिविचक्षणा च^२ ।

विचप्रचा चाचपराचयुक्ता-

ऽकुतोभयाचोपचकांदिशीकाः ॥ ११९ ॥

उच्चं च तदवचं च । उदक् चावाक् चेति वा । उच्चावचम् । यथा ।

भिन्नेषु रत्नकिरणैः किरणेष्विवेन्दोर्^३

उच्चावचरूपगतेषु सहस्रसंख्याम् ॥

उच्चितं चावचितं च । उच्चावचमित्यन्ये^४ ॥ * ॥ प्रोह कटमिति यस्यां
सा प्रोहकटा । प्रोहणं वीरणादेः कटादिभावाय विरचना^५ ॥ * ॥
उच्चैश्च नीचैश्च यत्तद् उच्चनीचम् । उच्चं च नीचं चेति वा ॥ * ॥ निश्चितं
च प्रचितं च । निश्चप्रचम्^६ । निश्चितं च प्रचितं च यस्यां क्रियायां सा
निश्चप्रचा ॥ निष्कुषितं च निस्त्वचं च । निश्चत्वचमिति केचित्^७ ॥ * ॥

१ उद्धकोष्ठादा । B.; उद्धर कोष्ठान् ।
corr. D.; कोष्ठाद्भान्यदा C.

२ विचप्रवाचाच° F.; उच्चावच° A.;
°कटोच्चनीच° B.; छद्विवि° C.

३ Sis. 4, 46; इहेन्दोर् eds.

४ उचितं च अव° B. C. D.; उच्चा-
वचमि° A.

५ प्रोहणं वारणादिः° C.; योहग्रणं
च पादेः कटादि° D.

६ B. om. from निश्चितं.

७ निस्तुचं च ।° A.; °निश्चप्रचमिति
B.; °च त्वचं च ।° C.; निष्कुषितं निश्च
सूचमिति D.

हृती वेष्टने । हृन्धि विशिष्टं चक्षणमिति यस्यां सा हृन्धिविचक्षणा ॥
शाकटायनस्तु । हृन्धि विचिणीहीति यस्यां सा हृन्धिविचिणा^१ । कर्पा-
सविषया क्रिया । निपातनाद्धिलोपो विकरणस्य ह्रस्वत्वं चेत्याह ॥ * ॥
विकृतं च प्रकृतं च यस्यां क्रियायां सा विचप्रचा ॥ * ॥ आचितं च परा-
चितं च । आचपराचम् ॥ अवाक् च परस्ताच्च । आचपराचम्^२ ॥ * ॥
नास्ति कुतोऽपि कस्मादपि भयं यच्च । अकुतोभयम् ।

अकुतोभयसंचाराः षट् कर्माणि प्रकुर्वते^३ ॥

आचितं चोपचितं च । आचोपचम् ॥ आगच्छ चोपगच्छ च यस्मिन्क-
र्मणि तद् आचोपचमित्यन्ये ॥ * ॥ कां दिशं व्रजामीति । कांदिशकः ।
गणपाठसामर्थ्याद्रीकणप्रत्ययः^४ ॥ ११६ ॥

उद्धपनिवपाथोद्धमविधमाहोपुरुषिकेहपञ्चम्यः ।

अहमहमिकायदृच्छोत्पचनिपचाः प्रोचपापीयान्^५ ॥ १२० ॥

उद्धप निवपेति यस्यां सा । उद्धपनिवपा ॥ * ॥ उद्धम विधमेति यस्यां
सा । उद्धमविधमा ॥ * ॥ अहो पुरुषोऽहमित्यस्य भावः । अहोपुरुषि-
का^६ । मनोज्ञादित्वादकञि^७ ॥ * ॥ इह पञ्चमीति यस्यां क्रियायां सा ।
इहपञ्चमी ॥ इहपञ्चमीशब्दसंपर्कात्प्रकरणमधिकारो वा । इहपञ्चमी-
त्यन्ये ॥ * ॥ अहं शक्तोऽहं शक्त इत्यस्ति यस्यां सा । अहमहमिका । स्वार्थि-

१ विचिणीहीति० हृन्धिविचिणा A.;
विचिणीहीति० कंश्चिविचिणा D.; हृन्धि
विचिचिणीहीति० हृन्धिविचिणा F.—Bö.
and Gaṇaratnāv. have हृन्धिविचिणा;
also Kās. V. ed.; but MSS. I. O. 2440,
Beng. As. Soc. हृन्धिविचिणा. [हृन्धि
हृन्धि हृन्धि विचिचिणीति यस्यामभिधीयते
सा हृन्धिविचिणा । Gaṇaratnāv.]

२ Gaṇaratnāv. explains both ways.

३ अकुतोभयं । सं० C.; कुर्वते A. D.
४ ०सामर्थ्याद्रीकणप्रत्ययः । कांदिशकः ।
०आकणप्र० C.; ०र्यात् ङीकणप्रत्ययः F.
५ ०निपचा प्रोचपापीयान् A.; प्रो-
चपापीन् C.

६ अहोपुरुषिका० A. B.; ऽहमित्य-
स्यां क्रियायां corr. D.

७ मनोज्ञादित्वादिति कश्चित् D.;
not mentioned in the *manoḥjñādi* 409-10.

को मत्वर्षीयो वा काट्^१ ॥ अहं पूर्वम् अहं पूर्वं प्रवर्त इति विग्रह्य तद्भावो^२ ऽहमहमिका । पृषोदरादिवाहृद्यभावादिरिति सुधाकरः^३ ॥ * ॥ या ष्टच्छा^४ ऽभिप्रायः^४ । यदृच्छा । स्वभावाद् यथेच्छमित्यर्थे वृत्तिः^५ । यथा । यदृच्छयासूचयति यस्तपस्यते^६ ॥ * ॥ उत्पच निपचेति यस्यां क्रियायां सा । उत्पचनिपचा ॥ आख्यातमाख्यातेन सातत्य इति सातत्ये समासः । असातत्यार्थ एव पाठः^७ ॥ अन्ये तु । उत्पच । आख्यातोपसर्गसमुदायो नाख्यातग्रहणेन गृह्यते ॥ * ॥ पापं विद्यते यस्य स पापी ।^८ बहूनां पापिनां मध्ये ऽतिशयेन पापी । पापीयान् ॥ प्रोष्य वियुक्तो भूत्वा पापीयान् विरूपकः । यथा ।

राधवः प्रोष्यपापीयाञ्चहीहि तमकिंचनम्^९ ॥ १२० ॥

आख्यातेनाख्यातं सातत्ये ऽन्यक्रियापदस्यार्थे ।

कर्तारं च ब्रूते हि कर्मणा बहुलमाभीक्ष्ये ॥ १२१ ॥

आख्यातं तिङन्तमाख्यातेन तिङन्तेन सह समस्यते । अन्यस्य क्रियापदस्यार्थे । अश्रीत पिबतेति सततं वाचो भवन्ति यस्यां मृत्यजनाज्ञादानक्रियायां सा । अश्रीतपिबता । अत्रैषामाख्यातप्रतिरूप-

१ स्वार्थे को म० B. C. ; मत्वर्षीयो पाठः A. ; स्वार्थको मत्वर्षीयो (corr. ये) पाठः D. ; वा पावापाठः B. ; वा पाठः C. F. [काट् (क + आट्) = काप् Vop 4, 6] ; cf. next page, n. ८.

२ ०पूर्वप्रवर्त्तते इति० तद्भागे १. ; ०अहं पूर्वर्त्ते इति० B.

३ Thus corr. D. ; सुखाकरः MSS. ; cf. p. ४१, note १७.

४ पाकच्छा अभिप्रायः० A. ; यादृच्छा

अभि० C. ; या ष्टच्छा अभिप्रायः यदृच्छा अभिप्रायः ।० D. ; यादृशी इच्छा ऽभिप्रायः F.

५ ०इत्यर्थवृत्तिः A. ; इत्यार्थे वृत्तिः C. ई Kirāt. 14, 21.

७ C. om. सातत्य इति ; D. corr. इति सातत्ये सिद्धे असातत्यार्थे इह पाठः ।

८ यस्यां सा पापी A. ; यस्य सा पापी । ०पापीनां C.

९ Bhaṭṭik. 5, 91.

काणामव्ययानामन्यपदार्थे स्त्रीलिङ्गता । अर्शआदित्वाद्वाऽदन्ता^१ ॥
 एवं खादतमोदता । गणपाठसामर्थ्यादतद्^२ ॥ खादाचामायां को
 नाम कस्य न सहायः^३ ॥ पचतभृज्जतेत्यादि ॥ * ॥ ह्यन्तं क्रियापदं
 कर्मणा ह्यन्तस्यैवाप्येन बद्धलं समस्यत आभीक्ष्ण्ये गम्यमाने । स च
 समासः कर्तारमाचष्टे ॥ जहि जोडं देवदत्त^४ यो वक्ताभीक्ष्णं सात-
 त्येन ब्रवीति स वक्ता जहिजोडः^५ । एवम् उज्जहिजोडमित्यादि^६ ॥
 पचौदनमिति बद्धलवचनान्न भवति ॥ १२१ ॥

एहिरेयाहिराभिन्धिलवणोत्पत्यपाकलाः ।

स्यादहंपूर्विका प्रोहकर्दमाथोद्धरोत्सृजा ॥ १२२ ॥

एहि आगच्छ रे । याहि गच्छ रे । इति यस्यां क्रियायां सा ।
 एहिरेयाहिरा । गणपाठादात्वम् ॥ * ॥ भिन्धि लवणमिति यस्यां सा
 भिन्धिलवणा ॥ * ॥ उत्पत्य । आकाशे भूत्वा । या पाकला पाण्डुर्भवति
 सा । उत्पत्यपाकला । अत्र परकालक्रियाया अभावे क्त्वाप्रत्ययोऽपि ।
 अनेनैव सूत्रेणैवं पूर्वेष्वपि ॥ * ॥ अहं पूर्वम् अहं पूर्वमिति यस्यां सा^७ ।
 अहंपूर्विका । काटौ^८ पूर्ववत् ।

माहंपूर्विकया हि मे विदधतां सिंहासनाध्यासनम्^९ ॥

प्रोहापणथ कर्दममिति यस्यां सा प्रोहकर्दमा ॥ * ॥ उद्धर किमपि
 द्रव्यमुत्सृजेति यस्यां सा । उद्धरोत्सृजा ॥ १२२ ॥

१ अर्शत्वादि० A.; अर्श्यादिवद्वा० D.

२ अतद् C.; अतद् F.

३ खोदां वामायां० C.; खादावा-
 मायां वा नाम० B.

४ जहि जोडं० B. and orig. D.; देव-
 दत्तं । F. (? right); D. corr. देवदत्त
 इति.

५ जहिजोडः A. B. and orig. D.

६ उज्जहिजोड० A. B. and orig. D.

७ B. C. F. only once अहं पूर्व.

८ कटौ A. D. F.; कटौ B. C.; cf.

page १६२, note १.

९ विदधतां A.; सिंहासनाध्यासिनं
 D.

उत्पत्निपता श्यामा निषण्णपूर्वोन्मृजावमृजा १ ।

ज्ञेया त्वहंप्रथमिका प्रोह्यपदीहद्वितीये च ॥ १२३ ॥

उत्पत् निपतेति यस्यां सा । उत्पत्निपता ॥ * ॥ निषण्णा सती श्यामा जाता । निषण्णश्यामा ॥ निषद्यश्यामेति^२ श्रीभोजः । अत्र विशेषणसमासे पूर्वपदानियमः स्यात्^३ ॥ * ॥ उन्मृङ्ङि अवमृङ्ङीति यस्यां क्रियायां सा । उन्मृजावमृजा । अत एव निपातनादनयोरिहैव^४ साधुत्वम् ॥ * ॥ अहं प्रथमो यस्यां सा । अहंप्रथमिका ॥ * ॥ प्रोह्य पादौ धावति । प्रोह्यपदि^५ ॥ * ॥ इह द्वितीयेति यस्यां क्रियायां सा । इहद्वितीया ॥ शाकटायनस्तु । अद्यपञ्चमो । अद्यद्वितीयेत्याह ॥ वामनप्रभृतिभिरयमिति वचनात्परमो मयूरव्यंसकः समासान्तरं^६ न भवतीत्युक्तम् ॥ भोजस्तु^७ न चानेन समास इति वचनादयमन्येन सह समस्यत एवेत्याह । मयूरव्यंसकप्रिय इति ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन शाकपार्थिवघण्टामाथच्छत्रभारविप्रभृतयो^८ वेदितव्याः ॥ १२३ ॥ इति मयूरव्यंसकादिः ॥

दधिपयसी मधुसर्पिःसर्पिर्मधुरामलक्ष्मणा ज्ञेयाः ।

आद्यवसाने अद्भामेधे ऋक्साम वाङ्मनसे ॥ १२४ ॥

न दधिपयआदीत्यादिना योगेन समाहारे प्राप्ते प्रतिषेधादितरेतरयोग एव भवति ॥ * ॥ दधिपयसी ॥ * ॥ मधुसर्पिषो ॥ * ॥ सर्पिर्म-

१ पूर्वोत्सृजावसृजा C.

२ श्यामामिति C.

३ विशेषणसपूर्वपदानियम स्यात्

A ; °पदो नि° C.

४ अनयोरिहैव C.; °एतयोरिहैव F.

५ प्रोह्यपदी D.

६ समासान्तरं A

७ श्रीभोजस्तु D.

८ °घंटामाण° A. (? B.); °घंटा-

घङ्° D.; °विप्रतयो B.; °भृतयो

पि A.

शुनी ॥ * ॥ रामलक्ष्मणौ ॥ * ॥ आद्यवर्षाने ॥ * ॥ अङ्कामेधे ॥ * ॥
अक्षामे ॥ * ॥ वाङ्मनसे । यथा ।

अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोर्

अतद्वावृत्त्या यं चकितमभिधत्ते अतिरपि^१ ॥

अस्मादेव गणपाठादेतयोः समासान्तः ॥ १२४ ॥

मेधादीक्षाश्रुतश्रद्धाध्ययनेभ्यस्तपः^२ परम् ।

प्रवर्योऽपसदौ स्कन्दविशाखी हरिवासवौ ॥ १२५ ॥

मेधातपसी ॥ * ॥ दीक्षातपसी ॥ * ॥ श्रुततपसी ॥ * ॥ अङ्कातपसी ॥ * ॥
अध्ययनतपसी ॥ * ॥ शेषं स्पष्टम् ॥ १२५ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ सोमरुद्री नारदपर्वतौ ।

शुक्लकृष्णौ पितापुत्रौ ज्ञेयौ भीमार्जुनौ तथा ॥ १२६ ॥

मित्रावरुणौ मातापितरावथ कञ्जलाश्वतरौ ।

सोलूखलमुसलाविह सपरिज्याकौशिकौ च गणो^३ ॥ १२७ ॥

सहोलूखलमुसलाभ्यां वर्तेते सह परिज्याकौशिकाभ्यां च^४ । उलू-
खलमुसले ॥ परिज्याकौशिकौ ॥ १२७ ॥

नरनारायणशिववैश्रवणा ब्रह्मप्रजापती चापि ।

अग्नीषोमाविध्मावर्हिर्याज्यानुवाक्याद्याः^५ ॥ १२८ ॥

१ See the whole stanza, p. 4.

२ Thus F.; °श्रुताच्छ्रद्धाध्ययनाभ्यां
तपः B. D. E.; °श्रुताश्रद्धाच्चयनाभ्यां
A.; °श्रुतश्रद्धा° यनाभ्यां तपः C.

३ शालूखलमुसला° A.; °सपरिजा-

कौ° E.; सपरिज्या° B. C. F.; गणौ B.;
कौशिकाभ्यां च C.

४ परिज्या° B. F.; सपरिज्या° A.;
C. om. from सहोलूखल.

५ अग्निषोमा° C.; इध्मवर्हि° नुवा-
काद्याः F.

एषोऽपि स्यष्टः^१ । आद्यशब्दः प्रकारे । तेन येषां लोक इतरेत-
रयोग^२ एव द्वन्द्वो दृश्यते तेषामिह ग्रहणं भवति । यथा चन्द्रार्का-
विति ॥ १२८ ॥ इति दधिपयत्रादिः ॥ ।

गवाश्याजाविकं कुञ्जवामनं तु गवाविकम् ।

दर्भशरं श्वचण्डालं स्त्रीकुमारं तृणोलपम्^३ ॥ १२९ ॥

पूर्वपदेत्यादिना सूत्रेण गवाश्यादीनां समाहार एव द्वन्द्वो भवति
॥ * ॥ गौश्व । अश्वश्व । गवाश्वम् ॥ * ॥ अजा च । अविकश्व । अजावि-
कम् ॥ अजश्व । अविका चेति वा^४ ॥ * ॥ कुञ्जश्व वामनश्व^५ । कुञ्जवा-
मनम् ॥ अन्ये तु कुञ्जाश्व स्त्रियो वामनाश्व स्त्रियः । अत एव वच-
नात्पुंभावे^६ कुञ्जवामनमित्याहुः ॥ * ॥ गौश्व । अविकश्व । गवाविकम्
॥ * ॥ दर्भश्व शरश्व । दर्भशरम् ॥ * ॥ श्वा च चण्डालश्व । श्वचण्डा-
लम्^७ । शाश्वतिकवैराभावे समाहारः । चण्डालपरिगृहीतानामेव
शुना सहैकत्रावस्थानम्^८ ॥ * ॥ स्त्रियश्व कुमाराश्व । स्त्रीकुमारम् ॥
अन्ये तु स्त्रियश्व कुमार्यश्व । उत्तरपदस्यात एव निपातनाद् ईकार-
निवृत्तौ स्त्रीकुमारमित्याहुः ॥ * ॥ तृणानि च । उलपाश्व । तृणो-
लपम् ॥ १२९ ॥

१ एषो विस्सष्टः B. C.

२ A. om. from रेतरीयोग to śloka
130 ; but (probably from a confusion
of leaves) inserts here a passage from
kuchchhādi: आतरीपः । आजपादः (!) ।
द्वयं cf. śl. 328 com.

३ दर्भशरं श्वचं C. ; श्वचण्डालं
तृणोलपं F. ; A. om. this śloka and
comment.

४ अजाश्याविकाश्चेति वा D.

५ वामनं च D.

६ °पुवञ्जवि D J'

७ चण्डालश्व श्वचण्डालं F. ; ॥ श्वा च
चण्डालं C.—Gaṇaratnāv. has श्वचण्डालं ;
Bö., Kās. V. श्वचण्डालं.

८ चण्डालपरि° F. ; शुनां सहै° B. ;
शुनां° C'

दासीदासाजैडकदासीमाणवकपुत्रपौत्राणि ।

कुञ्जकिरातोष्ट्रखरे मूत्रपुरीषं यकृन्मेदः^१ ॥ १३० ॥

दासी च दासश्च । दासीदासम् ॥ * ॥ अजश्च । अजा च वा ।
एडकश्च । अजैडकम् ॥ * ॥ दास्यश्च माणवकश्च । दासीमाणवकम् ।

अपत्ये कुम्भिते मूढे मनोरौत्सर्गिकः स्मृतः ।

नकारस्य च मूर्धन्यस्तेन सिध्यति माणवः^२ ॥

स्वार्थिकश्च कः ॥ अन्ये दासीमाणवमित्येव पठन्ति^३ ॥ * ॥ पुत्रश्च पौ-
त्रश्च । पुत्रपौत्रम् ॥ * ॥ कुञ्जश्च किरातश्च । कुञ्जकिरातम् ॥ कुञ्जाश्च
कैरातकाश्च । कुञ्जकैरातकम् । किराता जनपदः । तत्र भवाः कैरा-
तका इति शाकटायनः ॥ विश्रान्तन्यामस्तु किरात एव कैरातो स्वेच्छ
इत्याह ॥ * ॥ उष्ट्रश्च खरश्च । उष्ट्रखरम् ॥ * ॥ मूत्रं च पुरीषं च । मूत्र-
पुरीषम् ॥ * ॥ यकृच्च मेदश्च । यकृन्मेदः ॥ १३० ॥

अर्जुनपुरुषं शाटीपट्टिकम्^४ उष्ट्रशशमूत्रशकृती च ।

भागवतीभागवतं तृणकाष्ठकुटीकुटे चापि ॥ १३१ ॥

अर्जुनश्च पुरुषश्च । अर्जुनपुरुषम् ॥ अर्जुनपुरुष इति^५ शाकटा-
यनः ॥ * ॥ शाटी च पट्टिका च । शाटीपट्टिकम्^६ ॥ शाटीप्रच्छद-

१ A. om. this śloka and comment.

२ Kārikā to Pāṇ. iv. 1, 161.

३ दासीमाणवकमित्येव^० D.

४ Thus D. E. (D. orig. °पट्टिकं);
°पट्टिकं^० B.; पट्टिकं^० C.; पत्तिकं^० F.;
A. om. text and comm. to मूत्रं च शकृत्त-

५ ? अर्जुन B. C. F.; अर्जुनपुरुष-
मिति D.; अर्जुनश्रीरीषं Kāś. V. ii. 4,
11; °श्रीरीषं । °पुरुषं Bō.; अर्जुनश्च
श्रीरीषं चार्जुनश्रीरीषम् । द्वावपि वृष-
विशेषवाचिनौ ॥ अर्जुनः प्रार्थः पुरुषो

वासुदेवः अर्जुनपुरुषम् । यद्वा अर्जुनः
सप्तच्छदः पुरुषः पुत्रागः । Gaṇaratnāv.

६ Thus D. corr. from orig. पट्टिका^०
पट्टिकं; पट्टिका च शाटीपट्टिकं B.
and (छ) C.; पत्तिका च शाटीपत्तिकं
F.; शाटीपट्टिकं Kāś. V. ii. 4, 11 ed.
(°पट्टिकं MS. I. O. 2440; °प्रापच्छदं (!)
MS. Beng. As. Soc.); शाटीपटीरं ।
शाटीप्रच्छदं । शाटीपट्टिकं Bō.; Gaṇa-
ratnāv. has शाटीपट्टिकं & °प्रच्छदं.

मिति भोजः^१ ॥ * ॥ उद्रश्च शशश्च । उद्रशशम् ॥ * ॥ मूत्रं च शकश्च ।
मूत्रशकत् ॥ * ॥ भगवान्देवताऽस्याः । भगवत इत्थं वा । भागवती ॥
भागवती च भागवतश्च । भागवतीभागवतम् ॥ * ॥ दणं च काष्ठं च ।
दणकाष्ठम् ॥ * ॥ कुटी च कुटश्च । कुटीकुटम्^२ ॥ कश्चित् कुडी बाला ।
कुडो बालः । कुडी च कुडश्च । कुडीकुडमित्याह^३ ॥ १२१ ॥

मांसशोणितशब्दोऽपि दर्भपूतीकसंयुतः ।

बालवृद्धं बुद्धैर्ज्ञेयमुपाध्यायश्च याजकात्^४ ॥ १३२ ॥

मांसं च शोणितं च । मांसशोणितम् ॥ * ॥ दर्भश्च पूतीकश्च । दर्भ-
पूतीकम् ॥ वामनस्तु दर्भपूतिकमित्याह^५ ॥ * ॥ बालश्च वृद्धश्च । बा-
लवृद्धम् ॥ * ॥ याजकश्च । उपाध्यायश्च । याजकोपाध्यायम् ॥ * ॥

गवाश्चप्रभृतिषु यथोच्चारितरूपग्रहणादिह न भवति । गोऽश्वौ^६ ।
गोऽश्वम्^६ ॥ नियतस्वायं गणः ॥ १३२ ॥ इति गवाश्चादिः ॥

हस्ती महेला गणिका कुसूलं

कटोलगरडोलकटालकाश्च^७ ।

गरडोलकाजौ च कपोतगराडौ

करडोलकराडोलकजालयुक्तौ^८ ॥ १३३ ॥

पादस्याहस्यादेर्लुगित्यनेन ऋत्यादेर्वर्जितत्वाद्भुक् समासान्तो न

१ श्रीभोजः D.

२ कुटीकुटी A. — कुटी कुम्भदासी
कुटः कुम्भः । यद्वा कुटी पर्णशाला कुटी
गृहम् । Gaṇaratnāv.

३ कुडो बलः । कुडा च कुडश्च कुड-
मित्याह । C.

४ बालवृद्धं तु वै ज्ञेयम्^० A.

५ दर्भश्च पूतीकं च दर्भपूतीकम् ।

वामनस्तु दर्भपूतीकमित्याह । D. F.—
० पूतिकं (पूतिका वनौषधिविशेषो या
सोमवल्ली प्रतिनिधित्वेनोपादीयते) Ga-
ṇaratnāv.

६ गौश्चाश्च गोश्च C. ; गौश्वी F.

७ कुशूलं^० A. B. C. ; कुशूलकटो^० F. ;
कटोलकंडोलकटो^० A.

८ च for च^० कंडोलककडयुक्तौ C. ;
कन्दोलकण्डोलक^० D.

भवति ॥ * ॥ हस्तिन इव पादावस्य । असीं हस्तिपादः ॥ * ॥ महेला-
पादः ॥ * ॥ गणिकापादः ॥ * ॥ कुसूलपादः^१ ॥ * ॥ कटोलपादः ॥ * ॥
गण्डोलपादः ॥ * ॥ कटोलकपादः ॥ * ॥ गण्डोलकपादः ॥ * ॥ अज-
पादः ॥ * ॥ कपोतपादः ॥ * ॥ गण्डस्येव पादावस्य । गण्डपादः ॥ * ॥
कण्डोलमिव पादावस्य । कण्डोलपादः ॥ * ॥ कण्डोलक इव पादा-
वस्य । कण्डोलकपादः^२ ॥ गण्डोलगण्डोलकशब्दावपि वामनः^३ ॥ * ॥
जालपादः ॥ १३३ ॥ इति हस्त्यादिः ॥

कुम्भस्थूणाशतविकलशीविष्णुगोधैकदासी-४

द्रोणीसूचीमुनिशुचिशकृकृष्णजालार्दनज्वेः^५ ।

सूचाष्टभ्यां कुण्णिगुणनिरः सूकरद्वैः षषश्च^६

ञ्च्यन्तं पादं सुविहितपदादेशमेनं विदन्तु ॥ १३४ ॥

कुम्भाविव पादावस्थाः । कुम्भपदी ॥ * ॥ स्थूणापदी ॥ * ॥ शतं
पादा यस्याः । शतपदी । खर्जूरकजन्तुः^७ ॥ * ॥ विगतौ पादौ यस्याः ।
विपदी ॥ * ॥ कलशीव^८ पादावस्थाः । कलशीपदी^९ ॥ * ॥ विष्णोरिव
पादावस्थाः । विष्णुपदी ॥ * ॥ एवं गोधापदी ॥ * ॥ एकः पादो यस्याः ।
एकपदी ॥ केचिन्न पठन्ति ।^{१०} एकपादित्यपि हि स्त्रियां दृश्यते ॥ अन्ये

१ कुसूलपादः A. B. C. F.

२ कण्डोलकमिव^० F.; om. D.

३ गण्डोलगण्डोलकः । शब्दाव^० A.;
गण्डोलगण्डोलशब्दाव^० B.— ? एव for
अपि; Kās. V. ed. has गण्डोल । गण्डो-
लक । [and कटोल for which MS. I. O.
2440 कुहल (as Gaṇaratnāv.), MS.
Beng. As. Soc. पटोल]. Besides the
above three couples of words (also Bō.),
(Gaṇaratnāv. has कटोल, कटोलक.

४ कलसी^० A. B. C.

५ सहत् for शकृत् A. C. F.

६ शूकर^० A. B. C.; शूकराद्वैः^० F.

७ ?^० तनुः or तन्तुः A.; ^० तरुः B. C.;

कर्जूरकतनुः F.; खरकतनुः D.—शत-
पदी औषधिविशेषो जंतुविशेषो वा ।
Gaṇaratnāv.

८ कलसीव MSS.

९ कलसी twice B. C. D.; once A. F.

१० D. corr. केचिन्तु पठन्ति एकपदा

इत्यपीह^० D

तु व्यवस्थितवानुवृत्तेरिहैकस्मिञ्छब्दे^१ विकल्पं वर्णयन्ति ॥ * ॥ दासी-
पदी ॥ * ॥ द्रोणीपदी ॥ * ॥ सूचीपदी^२ ॥ * ॥ मुनिपदी ॥ * ॥ शुचि
पवित्रौ पादौ यस्याः । शुचिपदी^३ ॥ * ॥ शकृत्पादौ यस्याः । शकृत्प-
दी^४ ॥ * ॥ कृष्णौ पादौ यस्याः । कृष्णपदी ॥ * ॥ जालमिव पादौ
यस्याः । जालपदी ॥ * ॥ आर्द्रौ पादौ यस्याः । आर्द्रपदी ॥ * ॥ अवि-
द्यमानौ पादौ यस्याः । अपदी ॥ * ॥ त्रिपदी । यथा । त्रिपदीच्छेदि-
नामपि^५ ॥ * ॥ सूत्रमिव पादावस्थाः । सूत्रपदी ॥ * ॥ अष्टौ पादा
अस्याः । अष्टापदी^६ । संज्ञायामष्टन इत्यात्वे^७ ॥ * ॥ कुणी^८ पादा-
वस्थाः । कुणिपदी ॥ * ॥ गुणस्तन्तुः । तद्व्यादावस्थाः । गुणपदी ॥ * ॥
निर्गतौ पादावस्थाः । निष्पदी ॥ * ॥ सूकरस्येव पादावस्थाः । सूकर-
पदी^९ ॥ * ॥ द्वौ पादावस्थाः । द्विपदी । कन्दोविशेषजातिः ॥ * ॥ षट्
पादा यस्याः । षट्पदी ॥ * ॥ अन्त इति पाद इत्यनेन डीप्रत्ययान्तं
सुविहितपदादेशमिति कुम्भपद्यादिरित्यनेन पदादेशे कृते^{१०} ग्यसुट्-
शिणिक्वे^{११} ऽपदस्य पादः पदित्यनेन सुविहितः पदादेशो यस्य तमि-
ति^{१२} । उपमानसंख्यापूर्वपदस्येह पाठो नित्यञ्चार्थः^{१३} ॥ कुम्भपद्यादि-
शब्दानां प्रवृत्तिनिमित्ताभावेऽपि कृडितः शतपुद्यादिशब्दवत्त्वाभि-

१ व्यवस्थितवानु० A.; *व्यवस्थितवि-
भाषानुवृत्तेरिह C.; व्यवस्थितस्थानु० D.

२ सूचीपदी A. D.; B. C. om. सु-
निपदी.

३ शुचिः (word obliterated) पादौ०
D.; शुचीपदी A.

४ ? Thus also Bö. and Kās. V. ed.;
शकृत्पादौ० B. C. F.; शकृत्पदी A. B.
C. F., Gaṇaratnāv., MSS. Kās. V.

५ Raghuv. 4, 48.

६ अष्टपदी अष्टापदी० F.

७ संज्ञायामष्टः B. F.; अष्ट इत्य०
D.; *अष्टनः संज्ञायाम् C. as P. vi. 3, 125.

८ कुणीव C. D.

९ सूकर० twice A. F.; अक्षर० D.

१० सुविहितं पदा० C.; पादादेशे
कृते A. D.

११ ? यसुट्० F.; *सिणिक्वे० A.; D.
corrupt.

१२ पादादेशो० A.; यस्येतमिति C.

१३ नित्यं चार्थः C.; नित्यत्वार्थः D.

धेये प्रवृत्तिर्द्रष्टव्या^१। यथा । त्रिपादः कौष्ठमयोपकरणविशेषः । न हि तस्यापि त्रय एव पादाः किंतु पादचतुष्टयसङ्गावेऽपि तादृग्व्यपदेशो यादृक्पादत्रये सति ॥ आकृतिगणश्चायम् । तेन श्रितिपदी । अशीति-पदी । शाक्यपदी^२ । इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ १३४ ॥ इति कुम्भपद्यादिः ॥

शरद्विपाशौ हिमवत्क्रियत्सदो

यदृहग्विदो द्यौर्विडनोमनस्यदः ।

दिक्पथ्युपानच्चतुरस्तदा ऽनडुज्ज

जरा जरोऽक्षि प्रतिसंपरानुतः३ ॥ १३५ ॥

शरदादिभ्यो ऽव्ययीभावादित्यनेन शरदादिभ्यष्टच्^४ समासान्तो भवति ॥ * ॥ शरदः समीपम् । उपशरदम् ॥ * ॥ विपाशो नद्याः समीपम् । उपविपाशम्^५ ॥ * ॥ हिमवत आ । आहिमवतम् ॥ * ॥ क्रियन्तं क्रियन्तं प्रति । प्रतिक्रियतम्^६ ॥ * ॥ सदः सदः प्रति । प्रतिसदम्^७ ॥ * ॥ यं यं प्रति । प्रतिचदम् ॥ * ॥ दृशं दृशं प्रति । प्रतिदृशम् ॥ * ॥ विदं विदं प्रति । प्रतिविदम् ॥ * ॥ द्यौरित्यनेन दिव्शब्दो द्यांशब्दश्च मंगृहोतः । दिवं दिवं प्रति । प्रतिदिवम् ॥ द्यां द्यां प्रति । प्रतिद्यवम् ॥ * ॥ विशं विशं प्रति । प्रतिविशम् ॥ * ॥ अनसः समीपम् । उपानसम् ॥ * ॥ मनो मनः प्रति । प्रतिमनसम् ॥ * ॥ त्वं त्वं प्रति । प्रतित्व-

१ प्रवृत्तिनिवृत्ताभिर्वे० शब्दवत् त्व-भि० B. ; शतपुष्पा हि० C.

२ ? सति आदिशब्दात् श्रितिपदी । आशीतिपदी आशाकपदी D. ; सिति-पदी B. C. F. ; शाक्यदी ।° F.

३ A. om. from तिसंपरानुतः to वि-नीलबन्धना on sl. 136, but has a passage from sl. 334-5 (q.v.) : of. p. १६६, n. २

४ शरदादिभ्यष्ट् B. ; ंभ्यश्च D.

५ सामीप्यं C. ; अपविपाशं D.

६ प्रतिक्रियंतं B. C. D.

७ ? प्रतिशरदं D.—सद् Bū., Kās. V. MS. I. O. 2440 (om. ed., MS. Beng. AS. Soc.) : सदस (सदसीत्यधिसदसम्) Gaṇaratnāv.

दम् ॥ * ॥ दिशं दिशं प्रति । प्रतिदिशम् । यथा । प्रतिदिशं क्रियते
 कलभैरवः^१ ॥ * ॥ पन्थानं पन्थानं प्रति । प्रतिपथम् । अनुपथम् ॥
 ऋक्पूरब्धूः पथादित्यनेनैव^२ समासान्तस्य सिद्धत्वादस्य पाठो न संगतः
 प्रतिभाति परं वृद्धवैयाकरणमतानुरोधेन पठितः^३ ॥ * ॥ उपानहः
 समीपम् । उपोपानहम् ॥ * ॥ चतुर्णां समीपम् । उपचतुरम् ॥ * ॥
 उपतदम् ॥ * ॥ अनङ्गाहमनङ्गाहं प्रति । प्रत्यनङ्गहम्^४ ॥ * ॥ जरा
 जर इति^५ जराशब्दोऽत्र पथते । तस्य च स्थाने जरसादेशः । जरा-
 याः समीपम् । उपजरसम् ॥ * ॥ अक्ष्यत्ति प्रति । प्रत्यक्षम् ॥ एवं
 समीपमक्ष्णः । समक्षम् ॥ परोक्षम् । भोजस्तु^६ परसमानार्थः परः-
 शब्दोऽव्ययम् । अक्ष्णोः परम् । परोक्षम् । अव्ययेऽव्ययीभावः^७ ।
 कथं प्रत्यक्षोऽर्थः^८ परोक्षः काल इत्यादेरव्ययीभावस्य सत्त्वचनता
 ऽर्शादित्वादता भविष्यतीत्याह ॥^९ अन्वक्षम् ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन हिरूक्^{१०} । इत्यस्यानतिक्रमो यथाहिरू-
 कमित्यादयो वेदितव्याः ॥ १३५ ॥ शरदादिः ॥

उरः सर्पिर्मधूपानहधि शालिः पयः पुमान्^{११} ।

अनङ्गान्नीस्तथा लक्ष्मीर्नञ्पूर्वान्नित्यमर्थतः^{१२} ॥ १३६ ॥

१ Siṣup. 4, 60.

२ °पथामित्यनेनाच् समा० C.; cf. Pān. v. 4, 74.

३ °मतानुरोधात् समासांतस्य सि-
 ष्टत्वादस्य पाठे न पठितः C.

४ प्रत्यनङ्गाहं C.; प्रत्यनङ्गहं B.

५ जरा जरमिति D

६ श्रीभोजस्तु D.

७ अक्ष्णः परं परोक्षं । अव्ययेऽव्ययं F.

८ परोक्षोर्थः D.

९ अर्शादित्वादच् भविष्यतीत्याह
 F.; °त्वादचा (orig. °दता°) भविष्य० ।

अनूचं corr. D.

१० हिरूगित्यनतिक्रम्य यथाहिरूकम्
 Gaṇaratnāv.

११ शालि पयः° C. D. E.

१२ अनङ्गा नी० C.; A. om. this śloka
 and the comm. to विनीलबन्धना.

अन्नित्यादुरआदिभ्य^१ इत्यनेनोरःप्रभृतिभ्यः शब्देभ्यः कब् भवति
॥ * ॥ व्यूढोरस्कः ॥ * ॥ बज्रमर्पिष्कः ॥ * ॥ प्रियमधुकः । भारवेस्तु ।

प्रियमधुरसनानि षट्पदाली

मलिनयति स्म विनीलबन्धनानि^२ ॥

इति चिन्धम् । प्रथमं लीढमधवः पिबन्ति कटुभेषजम् ॥

इत्यादि च ॥ * ॥ अवमुक्तोपानत्कः ॥ * ॥ प्रियदधिकः ।

रचतु वः क्षिप्रकरः क्षोभितदधिभाण्डगलितदधिकस्य^३ ।

वामनवृत्तौ^४ प्रियदध्य इति चिन्धम् ॥ * ॥ संपन्नाः शालयो यस्य ।

संपन्नशालिकः ॥ * ॥ प्रियं पयो यस्य । प्रियपयस्कः ॥ प्रियपुंस्कः^५ ॥

प्रियानडुत्कः ॥ प्रियनौकः ॥ प्रियलक्ष्मीकः ॥ पयआदोनामेकवचन-

न्तानां पाठाद्वचनान्तरे विकल्पः । द्वे बहूनि वा पयांसि यस्य स द्विप-

याः । द्विपयस्कः । बज्रपयाः । बज्रपयस्क इत्यादि । यथा ।

जीणपयस्युपेयुषि भिदां जलधरपटले^६ ॥

समुद्रमध्ये गतनौः स्रवमाना इवाभसि^७ ।

नात्र नावो विपत्तिमात्रविवक्षा किं तर्हि कृत्स्नानां नावां निवृत्तिः ।

अकृशमकृशलक्ष्मीश्वेतसा शंसितं सः^८ ।

अत्र बह्व्यो लक्ष्म्यः शोभा विवक्षिताः । केचिल्लक्ष्मीदरीशब्दौ प्राति-
पदिकौ पठन्ति नित्याड इत्येव सिद्धे तुल्ययोगेऽपि कवर्थम्^९ । मल-

१ Cf. P. v. 4, 153 (अत् नित्याड्);
अन्नित्यादुरआदिभ्यः C.; अन्नित्यादुर-
F.; कान्नित्यादेरआदिभ्य D.

२ Kirât. 10, 26.

३ क्षिप्रकरक्षोभित° B. C. F.

४ °वृत्तेः F.; °वृत्तिः B. C.; °दधि-
कस्य वृत्तौ D.

५ वरपुंस्तो यामः F.

६ Kirât. 5, 43; °पयस्तेपेमुषि° D.;
पयस्कपेयु° C.

७ °गता नौः° C.; गतनौस° A.;
गतनौस° I

८ Kirât. 5, 52.

९ कमर्थ° A. C.; कर्थ° D.

क्षीको विनाशितः । सदरीकः खातः । अत्र लक्ष्या सह पुरुषो वि
नाशितः^१ । दर्या सह पर्वतः खात इति तुल्ययोगः । लक्ष्मीपाठ च्छन्नि-
त्याडोऽयं विधिर्न भवति^२ ॥ वज्रतन्त्री । वज्रतन्त्रीक इत्येके^३ ॥ * ॥
नञ्पूर्वादिति । न विद्यतेऽर्थो यस्य सोऽनर्थको । नीचव्यापारः श्लोको
वा ॥ नञ्पूर्वादिति किम् । व्यर्थो व्यर्थकः ॥ मनञ्पूर्वात्क्षणादुदीचा-
मिति^४ गणसूत्रमत्र वामनो मन्यते । सह चणेन वर्तते । सचणकः^५ ।
अविद्यमानः चणो यस्य सोऽचणकः^६ । प्राचां सचणः । अचणः^७ ॥ १३६ ॥
इत्युरआदिः ॥

ज्ञेयौ द्विदण्डसंहतपुच्छी द्विमुसलिनिकुच्यकर्णी^८ च ।

आच्यपदिप्रोक्ष्यपदी अन्नेवास्येकपदिसपदी^९ ॥ १३७ ॥

द्विदण्डीत्यादयः समुदाया इत्समासान्ता^{१०} निपात्यन्ते ॥ * ॥ द्वौ
दण्डावस्मिन्प्रहरणे । द्विदण्डि प्रहरति ॥ * ॥ संहतानि पुच्छान्यस्मिन्प्र-
रणे^{११} । संहतपुच्छि धावति ॥ * ॥ द्वे मुसले यत्र प्रहरणे । द्विमुसलि
प्रहरति^{१२} ॥ * ॥ निकुच्य कर्णी धावति । निकुच्यकर्णि ॥ * ॥ आच्य

१ F. om. खातः; अत्रक्षीसहपुरुषा
(orig. षो) C.

२ छन्नित्यादिः । अयं विधिर्न D.;
छन्नित्याडोर्येविधिर्न A.; cf. p. १७३,
n. १.

३ B. D. om. वज्रतन्त्री; वज्रतन्त्री-
वदुत्तरमित्येके D.

४ सह नञ्पूर्वा F.; not K. V. v. 4, 151.

५ सहचणिकः D.; सहचणकः B.;
सचणिकः D.

६ अचणिकः A. E.

७ प्राचां सचणकः । प्राचां सचणः ।

अचणः A.; प्राचां सचणकः । अचणकः
D.; प्रोचां सचणः । चण C.; प्रवा स-
चणकः । अचणः । F.

८ द्विदण्डिसंहितं D.; द्विमुसलं B.;
द्विमुसलं C.; निकुच्यं E.

९ आच्यपदिप्रो B. C.; समानप-
दी C.—Gaṇaratnāv. has the same ṣl.

१० इत्समा A. D. F.; इत्समा B. C.
cf. P. v. 4, 127.

११ अस्मिन्प्रहरणे नोपुच्छादेः D.

१२ मुसले द्विमुसलि C. D.; F. om.
प्रहरति.

पादौ शेते । आच्यपदि शेते ॥ अन्ये तु । आच्यौ पादावस्मिञ्क्यने । अत एव वचनाद् अच्यतेर्यणि नलोपं प्रतिपन्ना ॥ * ॥ प्रोह्य प्रेर्य पादौ । प्रोह्यपदि हस्तिनं वाहयति ॥ मतान्तरं प्राग्बद्धेदित्यम्^१ ॥ * ॥ अन्ते वासोऽस्मिन्निति । अन्तेवासि तिष्ठति ॥ अन्तेवासी गुरोरित्यन्य एव शब्दः । अन्ते वमति तच्छील इति णिनन्तः^२ ॥ * ॥ एकः पादोऽस्मिन्गमने । एकपदि ॥ * ॥ समानी पादावस्मिन् । सपदि गच्छति ॥ १३७ ॥

अञ्जलिदन्तात्पाणेः कर्णाद्वाहोश्च हस्ततत्रापि^३ ।

उभयोभध्वनिपूर्वादिज्विज्ञेयः परो गणतः^४ ॥ १३८ ॥

उभयोभशब्दपूर्वेभ्योऽञ्जल्यादिशब्देभ्य इच् परो वोहतव्यः^५ ॥ * ॥ उभावञ्जली^६ यत्र पाने । उभयाञ्जलि । उभाञ्जलि पिवति ॥ * ॥ उभौ दन्तावस्मिन्खादने । उभयादन्ति । उभादन्ति खादति ॥ * ॥ उभयापाणि । उभापाणि ॥ * ॥ उभयाकर्णि । उभाकर्णि शृणोति ॥ * ॥ उभयावाङ् । उभावाङ् प्रहरन्ति । अत्र निपातनादिज्वलोपः । प्रत्ययलोपलक्षणेनाव्ययीभावसंज्ञा । यदिह लक्षणेनानुपपन्नं तत्सर्वं निपातनात्सिद्धम् ॥ * ॥ उभयाहस्ति । उभाहस्ति^७ ॥ उभौ हस्तिनौ यत्रसंयामादिविधाने तदुभयाहस्तीत्यजितदेवाचार्यः ॥ * ॥ क्रियाविशेषणत्वाच्चान्यत्र न भवति । द्वौ दण्डावस्त्रां शालायाम् । दिदण्डा ।

१ मतांतरे^० C. ; प्राग्बद्धेदित्यं D. ; प्राग्बद्धेदित्यं A.

२ एव । स शब्दो^० B. C. ; णिजन्तः C. ; cf. P. iii. 2, 78 ; iv. 3, 104 (णिनि).

३ हस्तिनश्चापि F. ; cf. n. ७.

४ D. om. this śloka.

५ इन् वेदि^० C. ; शब्देभ्यः दभ्य[प]-दौ वेदि^० D.

६ उभयोञ्जली A.

७ All MSS. om. उभयाहस्ति । उभाहस्ति । probably accidentally omitted in the cod. archet. ; for the way in which F. reconciles his text and comment, see note ३.—Ganarātnāv. reads हस्तिन् [उभौ हस्तिनौ यत्र संयामविधाने उभाहस्ति] उभयाहस्ति वा संयामविधनौ.

दिमुसला ॥ केचिद् द्वौ दण्डौ यस्मिन्संग्रामे । उभौ कर्णावस्य प्रासा-
दस्य । उभाकर्णीत्यादौ क्रियाया अन्यत्राप्यन्यपदार्थे प्रतिपन्नाः । स्व-
विवचनं विनाप्युभशब्दस्य वृत्तौ प्रयोगो गणपाठात्^१ ॥ १३८ ॥ इति
द्विदण्डादिः ॥

प्रियाकर्णामनोज्ञास्वाकल्याणीभक्तिर्भुर्भगाः २ ।

सचिवावामनाक्षान्ताचपलानिचितासमाः ३ ॥ १३९ ॥

मुभगा दुहिता बाल्या वामाय तनया तथा ४ ।

कुक्कुटाण्डमृगक्षीरकाकशावादयो मताः ५ ॥ १४० ॥

पुंस्त्यनूडित्यादिना प्रियादिषूत्तरपदेषु पुंस्त्री^६ न भवति ॥ * ॥
कल्याणी प्रिया यस्य । कल्याणीप्रियः ॥ * ॥ दर्शनीयाकान्तः ॥ * ॥
भव्यामनोज्ञः ॥ * ॥ कल्याणीस्वः^७ ॥ * ॥ प्रियाकल्याणीकः ॥ * ॥ वाग्दे-
वताभक्तिः ॥ कथं दृढभक्तिः । दृढं भक्तिरस्येति^८ नपुंसकमत्र पूर्वप-
दम् । भोजस्तु भक्तौ च कर्मसाधनायामित्यनेन सूत्रेण भवानीभक्ति-
रित्यादि भवति भावसाधनायां तु स्थिरभक्तिर्दृष्टभक्तिर्भवान्येत्यादि
भवतीत्याह^९ ॥ * ॥ कल्याणीर्भुर्भगः ॥ * ॥ प्रियासचिवः ॥ * ॥ प्रिया-

१ । सुसिद्धिवचनं विना^० F.; वि-
नार्जप उभ^० A.; D. om. from स्वद्वि-
वचनं.

२ मनोज्ञास्ता क^० A.

३ सचिव^० B.; कांता for चान्ता B.C.;
निचिताः समाः A.; विचिता^० C.

४ वाख्यावामथ^० A.; वाख्याधाम-
नातनयास्तथा E.; वाख्यावामना[तन-
या suppl.]स्तथा D.; वाख्यावामाश्च त-
नया^० F.

५ कुक्कुटाण्ड^० B.; काकशाद्वा-
दयो^० A.; काकाशा^० C.

६ स्त्री B. C.; cf. P. vi. 3, 34.

७ कल्याणीमनोस्वः A.

८ दृढभक्तिरस्येति B.; कथं दृढभ-
क्तिरस्येति D.

९ स्थिरभक्तिर्भवान्या इत्यादिना भ^०
A.; D. om. from भोजस्तु. स्थिरभक्ति
occurs Vikramorv. v. 1; दृष्टभक्तिर्भवान्या
Megh. v. 36.

वामनः ॥ * ॥ प्रियाचान्तः ॥ प्रियारचान्त इत्यपि कश्चित्^१ ॥ * ॥ प्रियाचपलः ॥ * ॥ प्रियानिचितः ॥ * ॥ दर्शनीयासमः ॥ १२६ ॥

कल्याणीसुभगः ॥ * ॥ कल्याणीदुहितकः ॥ * ॥ कल्याणी बाब्बा यस्स ।
कल्याणीबाब्बः ॥ भोजस्तु^२ कल्याणीबाल इत्याह ॥ * ॥ प्रियावामः ॥ * ॥
कल्याणीतनयः ॥

अस्वार्थ^३ इत्येव । कल्याणप्रिया । कल्याणमनोज्ञा । इत्यादि ॥
भद्रेश्वराचार्यस्तु ।

किंच स्वा दुर्भगा कान्ता रचान्ता निचिता समा ।

सचिवा चपला भक्तिर्बाल्येति स्वादयो दश ॥

इति स्वाटौ वेत्यनेन^४ विकल्पेन पुंवद्भावं मन्यते ॥ * ॥ इति प्रियादिः ॥

कुक्कुट्यादयोऽण्डादिषु वेत्यनेन कुक्कुट्यादयः शब्दाः स्त्रीलिङ्गा
अण्डादिषूत्तरपदेषु^५ पुंवद्भा भवन्ति ॥ * ॥ कुक्कुट्या अण्डम् । कुक्कुटा-
ण्डम् । कुक्कुट्यण्डम् ॥ * ॥ मृगचीरम् । मृगीचीरम् ॥ * ॥ काकशावः ।
काकीशावः ॥ * ॥ आदिशब्दस्य व्यवस्थावाचिनात् ॥ मयूराण्डम् ।
मयूर्यण्डम् ॥ काकाण्डम् । काक्यण्डम् ॥ मृगपदम् । मृगीपदम् ॥
मृगीव चपला । मृगचपला । मृगीचपला ॥ हंसगद्गदा । हंसीगद्गदा ।
इत्यादयो भवन्ति ॥ * ॥ अयं विकल्पो भोजदेवाभिप्रायेण^६ । शाक-
टायनस्तु नित्यमिच्छति ॥ १४० ॥ इति कुक्कुटाण्डादिः ॥

कोटरमिश्रकसिध्नकसारिकपुरगा गणे समाख्याताः^७ ।

अञ्जनभञ्जनकिंशुकलोहितखञ्जा नलः शाल्वः ॥ १४१ ॥

१ प्रियारचन्त० A. ; क्वचित् B. C. F.

२ श्रीभोजस्तु D.

३ अन्वार्थ F. ; अस्वार्थ C. .

४ वेत्यनेन A. D.

५ षपदस्येषु F.

६ D. om. from काकाण्डं to भोजदे.

७ गणे ख्याताः A.

संज्ञायां निरिवनेऽञ्जनकोटरादेरित्यनेमैतेषां^१ शब्दानामग्दीर्घा भवात्^२ ॥ * ॥ कोटराणां वनम् । कोटरावणम् ॥ * ॥ मित्रकावणम् ॥ * ॥ विभ्रकावणम्^३ ॥ * ॥ सारिकावणम् ॥ * ॥ पुरगावणम् ॥ * ॥ इति कोटरादिः पञ्चको गणः ॥

अञ्जनेनोपलक्षितो गिरिः । अञ्जनागिरिः ॥ * ॥ भञ्जनस्य राज्ञो गिरिः । भञ्जनागिरिः ॥ शाकटायनस्तु भाञ्जनागिरिरित्याह^४ ॥ * ॥ किंशुकागिरिः^५ ॥ * ॥ लोहितवर्णो गिरिः । लोहितागिरिः ॥ * ॥ खञ्जस्य गिरिः । खञ्जागिरिः ॥ * ॥ नलस्य^६ गिरिः । नलागिरिः ॥ * ॥ शाब्बा नाम जनपदो राजानस्य^७ । तेषां गिरिः । शाब्बागिरिः^८ ॥ १४१ ॥

किंशुलकशल्वपिङ्गलकुक्कुटयुक्तः^९ शराहिवंशकुशाः ।

शुषिकपिहनुमुनिधूमा वार्दः पद्मं शुचिर्मृगो वेटः^{१०} ॥ १४२ ॥

किंशुलको^{११} राजा । तस्य गिरिः । किंशुलकागिरिः ॥ किंशुलकः शिखापुष्पमिति केचित् ॥ * ॥ शब्बानां गिरिः । शब्बागिरिः ॥ * ॥ पिङ्गलागिरिः ॥ * ॥ कुगिति^{१२} शब्दं कुर्वन्तोऽटन्तीति कुक्कुटाः^{१३} । तेषां गिरिः । कुक्कुटागिरिः ॥ * ॥ इत्यञ्जनादिः^{१४} ॥

१ अनेमैषां B. C. F.

२ शब्दानाम् दीर्घो न भ० A.; शब्दानां मग्दी० C.; D. corr. शब्दानाम्नास्य दी०; cf. P. vi. 3, 117.

३ मित्रिकावणं । विभ्रिकावणं A.

४ भाञ्जनागिरि० A.

५ किंशुकागिरिः B. C.

६ नल Yajñopvara (Gaṇaratnāvalī) and (sar. l. वक्ष) Bō.; om. Kāp. V.

७ राजा च C.; राजा वा Yajñop.—Kāp. V. ed. MSS. शाब्बस्य for शाब्ब.

८ शाब्बागिरिकः D.

९ किंशुलक० E.; शब्बव० C. (also com.).

१० पद्मस्य० C.; शुचि मृगो० B. C. E.

११ किंशुलक Bō., Yajñ.; किंशुलक Kāp. V. ed. (०कु० MS. a.; ०कु० MS. β.)

१२ कुषिरिः । कुगिति C.; कुक्कुषिति F.

१३ शब्दंकोटंतीति० A.; शब्दंकोटंतीति कुक्कुटः D.

१४ = Pāp. किंशुलकादि (किंशुल०)

शराद्यनजिरादिबद्धचो मतावित्यनेन^१ शरादीनामजिरादिव-
र्जितस्य बद्धचो मतौ संज्ञायां विषयेऽग्दीर्घो भवति ॥ * ॥ शरावती
नाम नदी ॥ * ॥ अहीवती ॥ * ॥ वंशावती ॥ * ॥ कुशावती ॥ * ॥ श्वषी-
वती ॥ * ॥ कपीवती ॥ * ॥ हनुमान् ॥ वसन्तकालो हनुमान्निवागतः ।
इत्यादौ दीर्घत्वं विनापि संज्ञा प्रतीयते शब्दशक्तिस्त्राभाव्यात् ॥ हनु-
हनुशब्दावित्यन्ये^२ ॥ * ॥ मुनीवती^३ ॥ * ॥ धूमावती ॥ * ॥ वार्द्धावास्त्राम
पर्वतः^४ ॥ * ॥ पद्मावती ॥ * ॥ शुशीवती ॥ * ॥ मृगावती ॥ * ॥ वेटा-
वान् पर्वतः ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन भोगावती । वातावती-
त्यादि ॥ १४२ ॥ इति शरादिः ॥

अजिरस्थविरी खदिरो मलयालंकारचक्रवाकाश्च ।

खपुरः शशाङ्कपुलिने हिरण्यकारण्डवकरीराः ॥ १४३ ॥

अजिरवती ॥ * ॥ स्थविरवती ॥ * ॥ खदिरवती ॥ * ॥ मलयवती
॥ * ॥ अस्कारवती ॥ * ॥ चक्रवाकवती ॥ * ॥ खानि पृणन्ति । खपुराः
पूगाः सन्धस्थामिति । खपुरवती ॥ * ॥ शशाङ्कवती ॥ * ॥ पुलिनवती
॥ * ॥ हिरण्यवती ॥ * ॥ कारण्डववती^५ ॥ * ॥ करीरवान् पर्वतः^६ ॥ * ॥

चातुर्थिको मतुः^७ ॥ चत्वारोऽपि गणाः संज्ञायां वेदितव्याः ।
कोटराणां वनं कोटरवनम् । अञ्जनस्य गिरिरञ्जनगिरिः । शरवती
द्वेषः ॥ १४३ ॥ इत्यजिरादिः ॥

१ Cf. Pāp. vi. 3, 119.

२ हनु हनु इति द्विरूपं शब्दद्वयमे-
कार्थमित्यन्ये Yajñ.; D. om. fr. वसन्त-
कालो.

३ The other works give also मखि.

४ F. adds वार्द्धावती.

५ Bō., Yajñ. have हंस & कारण्डव;
Kā. V. ed., MSS. हंसकारण्डववती.

६ अजिरवती खदिरवती कारण्डव-
वती हंसवती पुलिनवती चक्रवाकवती
एता अपि पुरीविशेषस्य नदीविशेषस्य
या संज्ञा एव । वर्षमानसु अजिरस्थवि-
री इति पठित्वा etc. स्थविरवती etc.
प्रसुदाहरन् काञ्चिकावपेक्षयाऽधिके
सप्तकगुरीषकार ॥ Yajñ.

७ चातुर्थिको A. D.

पृषोदराश्वत्थनखाः पलाश-
कपित्थदूणाशपिशाचदूढ्याः १ ।
विडौजसोलूकमृगौ २ गभस्ति-
बृहस्पतिद्वापरकांदिशीकाः ॥ १४४ ॥

पृषोदरादीनि यथोपदिष्टमित्यनेन^३ पृषोदरादयः शब्दा अवि-
हितलोपागमवर्णविकाराः^४ शिष्टैः प्रयुज्यमानाः साधवो भवन्ति ॥ * ॥
पृषत्^५ उदरम् । पृषोदरम् ॥ पृषद् उदरे यस्य स पृषोदरो देवतावि-
शेषः । पृषच्छब्दो घृतमिश्रदध्यादिहविष्यवृत्तिः । यद्वा । ह्ययमा-
नपृषद्विधानमहचरितो गन्थोऽप्यभेदोपचारात् पृषच्छब्दवाच्यः ॥ * ॥
अश्व इव तिष्ठति । अश्वत्यः । पिप्पलः ॥ * ॥ न खनतीति नखः ॥ * ॥
पलमश्नातीति^६ पलाशः ॥ * ॥ कपिरिव तिष्ठतीति कपित्थः । कपय-
स्तिष्ठन्वस्मिन्निति वा । कपित्थः । कपिरिव लम्बतेऽधश्च^७ पततीति
कपित्थः ॥ * ॥ कृच्छ्रेण नाशयते । निन्दितो वा नाश इति^८ दूणाशः । दुर
उत्तम् उत्तरपदे टुलं च^९ ॥ * ॥ पिशितमशित्वा चन्दतीति पिशाचः ॥ * ॥
दुष्टु ध्यायतीति दूढ्याः ॥ * ॥ वेवेष्टीति विड् व्यापकम् ओजो यस्य ।
विडौजाः । पाकशासनः^{१०} ॥ * ॥ ऊर्ध्वौ कर्णावस्येति । उलूकः^{११} ॥ * ॥

१ पलाश० E.

२ ०सौलूखलकमृगौ० C.; दिर्वाक-
सोलूकलुको गभस्ति० D.

३ P. vi. 3, 109.

४ अविहितवर्णागमलोपविकाराः
B. C. F.

५ पृषत् D.--पृषत् उदरं यस्य eds.
Pāṇ., Kāś. v.; पृषतो हरिणस्योदरं पृ-
षोदरम् । पृषत् उदरमिवोदरं यस्येति
वा विग्रहः । पृषच्छब्दो घृतमिश्रदध्या-
दिहविष्यवाची तदुदरे यस्य स पृषो-
दरो देवविशेष इति वक्ष्यमानः । Yajū.

६ मलयमश्नातीति A.

७ लवते यच्च A.; लंबतेयच्च B.;
लंबते यच्च C. F.; लंबतेऽध च न यत-
तो० D.

८ वा नाशयति B. C. F.; वा इति D.

९ उत्तरपदादेशुलं च F. (P. vi. 3,
109, v. 6); D. corr. उत्तरपदेषु णलं च.

१० पाकशासनः प्रयोगः D.

११ A. B. C. D. add खं लातीति उलू-
खलं (अदूरवालं D.); for उलूखल see
sl. 148.

मृदूकुर्वन्ति गच्छन्तो मृगास्तेन प्रकीर्तिताः ॥

गां बभस्ति दीपयतीति गभस्तिः ॥ * ॥ बृहतां पतिः । बृहस्यतिः ।
तकारस्य सकारे ॥ * ॥ द्वाभ्यां कृतचेताभ्यां परम् । द्वौ परौ मुख्याव-
चेत्युभयकोटिस्यूक्तात्^१ । द्वापरं युगं संग्रयस्य ॥ * ॥ कां दिशं प्रजा-
मीति कांदिशीकः^२ ॥ १४४ ॥

पृषोद्धानबलीवर्देदूडाभवानमन्तराः^३ ।

परःसहस्रदूडाशषोढातस्करषोडशः ॥ १४५ ॥

पृषत उद्दानं^४ शुष्कम् । पृषोद्धानम् ॥ उत्पूर्वादातेष्टनप्रत्यये^५ ।
उद्दानमिति^६ शाकटायनः ॥ * ॥ बलं वर्धयतीति बलीवर्दः^७ ॥ * ॥
छच्छ्रेण दभ्यते निन्दितो वा दाभः । दूडाभः । उलं टुलमनुनासिक-
लोपश्च ॥ पाणिनिभोजौ तु दूडभ इत्याहृतः^८ ॥ * ॥ वनानामन्तरा-
णि । वनान्तराणि । वनान्तरेषु भवाः । वानमन्तरा देवाः ॥ * ॥
सहस्रात्परे । परःसहस्राः ॥ * ॥ छच्छ्रेण दाभ्यते । निन्दितो वा दाश
इति दूडाशः^९ ॥ * ॥ षङ्गिः प्रकारैः । षोढा । उले टुले च^{१०} ॥ * ॥
तत्करोतीति तस्करः ॥ * ॥ षट् च दश च । षोडश । षष उले दस्य
टुले^{११} ॥ १४५ ॥

१ °स्यूक्ता A. B. C. D.; °मुख्यौ वा
चेत्यु° स्यूक् । वा द्वापरं° F.—From
Kshīrasvāmin on A. K. 3, 4, 164.

२ कां दिशं यातीति कांदिशीको
भयद्रुतः Yajñ.

३ पृषोद्धानं वातमन्तराः C.; पृषो-
द्धानधवस्त्री° A.; पृषोद्धान° F.

४ Thus A. B. C. D.; पृषत उद्दानं
F.—पृषत उद्दानं (or पृषदु°) पृषोद्धानं
Kāś. V. ed. MSS.; पृषोत्थान Bö. and
(= हरिणस्त्रीत्यानं) Yajñ.

५ D. corr. वार्तेर्यतृप्रत्यये.

६ उद्दानमिति B.; उद्दातं F.

७ वर्धयतीति° F.; बलीवर्दः C.

८ P. vi. 3, 109, V. 6; thus also Bö.,
Kāś. V., Yajñeṣv.

९ दास्यते° दास° A. D. F.; दा-
स्यते° दस° B.; दूडासः B. F.; C. om.
from उलं टुलं°.

१० उले च B. D.; उले च । C.

११ उले B. C. D.

अवटकुलटे प्रायश्चित्तं परःशतधूर्जटी
 पुरुषमहिषावश्वत्यामा बिडालवलाहकौ
 भ्रमरवडवासीमन्ताश्च श्मशानमनीषिते
 मुसलकितवौ प्रायश्चित्तिः सृगालवनस्पती १ ॥ १४६ ॥

अवागटन्यस्मिन्निति । अवटः ॥ * ॥ कुलान्यटतीति कुलटा ॥ * ॥
 प्रायस्य पापस्य चित्तम् । प्रायश्चित्तम् । अतिचारशोधनम् आलो-
 चनादि ॥ * ॥ शतात्परे । परःशताः ॥ भोजसु परशब्दसमानार्थं
 परःशब्दमाह ॥ * ॥ धूर्गङ्गा जटास्यस्य २ । धूर्जटिः । महेश्वरः ॥ * ॥
 पूः शरीरम् । तत्र श्रेते । पुरुषः ३ ॥ * ॥ मच्छां श्रेते । महिषः ॥ * ॥ अश्व
 इव तिष्ठति । अश्वत्यामा द्रोणपुत्रः । यथा ।

अश्वत्यामा हत इति किल व्याहृतं सत्यवाचा ४ ॥

बिलं दारयतीति बिडालः । ललोपो टुलं रस्य ललं च । यथा ।
 बिभ्रुर्बिडालेक्षणभीषणाभ्यः ५ ॥ * ॥ वारिणो वाहकः । वलाहको मेघः ।
 यथा ममैव ।

मतिमतां मधुरं कवितामृतं

ददति मन्त्रिललाम वलाहके ६ ।

विदधती निखिलार्थविवेचनं ७

जयति कल्पलता चिरदीधितिः ॥

भ्रमन् रौतीति भ्रमरः ॥ * ॥ अश्वस्याम्बा ८ । वडवा । अश्लोपे उक्त-

१ चमरवडवा° A. C.; °मुश्ल° A.
 B. C. D.; सृगाल A. B. C. D. E.

२ जटा यस्य C. F.—धुरिव व्यायता
 जटा यस्यासौ° Yajñ.

३ पुरं शरीरं° पुरुषो जीवात्मा नरो
 वा Yajñ.

४ Thus MSS.—अश्वत्यामा हत इति

पृथासूनना स्पष्टमुक्त्वा खीरं श्रेते गज
 इति किल व्याहृतं सत्यवाचा । Venis.
 3, 10 (Grill. §l. 64).

५ Śiṣup. 3, 45.

६ दधति मन्त्रि° B.

७ निखिलार्थं वि° B. C.

८ अश्वस्य अम्बा A.; अश्वस्य C.

मुनासिकलोपश्च^१ ॥ * ॥ सीम्बोऽन्तः । सीम्बन्तः । केशविन्यासः ॥ * ॥
शवानां शयनम्^२ । अज्ञानम् ॥ * ॥ मनस इष्टम् । मनीषितम् । यथा ।
मनीषितं द्यौरपि येन दुग्धा^३ ॥ यथा वा ममैव ।

दूरादपि रिपुलक्ष्यो मनीषितं यन्त्रयन्ति सावेगाः ।

अस्त्रिमिवेतरभ्रूवृत्तिरुद्धगतयोऽपि कूलिन्यः^४ ॥

मनस ईष्टे । मनीषी । णिनि मनसोऽन्याजादिलोपः । शकारस्य
षकारः ॥ स्त्रत्यर्थदयीशामित्यनेन^५ षष्ठी । इति शाकटायनः ॥ * ॥
मुञ्जः खनं लातीति मुसलम्^६ ॥ * ॥ किं तवास्तीति कितवः ॥ * ॥
प्रायस्य चित्तिः । प्रायश्चित्तिः । अतिचारशोधनम् ॥ * ॥ असृज्वा-
लीयते । असृग्गलति^७ । असृगालेढीति वा । सृगालः ॥ * ॥ वनस्य
पतिः । वनस्यतिः । अपुष्यो वृक्षो न्ययोधादिः । सर्वोऽपि हरितकायो^८
वनस्यतिरिति केचित् ॥ १४६ ॥

आशीविषपुरोडाशषड्वानिर्ल्वयनीस्वराः ९ ।

हेरम्बारवधावाद्यषोडश्वानिर्ल्वयनीस्वराः^{१०} ॥ १४७ ॥

आश्वस्य विषमिति । आशीविषः । आशुविषयोर्बहुव्रीहात् आशु-
शब्दस्य आशीभावः^{११} ॥ आशिषि दंष्ट्रायां विषमस्येति वा । तथा च
शाश्वतकोशे । दंष्ट्राशीरनिलाशिनाम् ॥ अजयेऽपि ।

१ असलोपे० A. D. ; आलोपे० B. C.

२ शचीनां शयनं C.—मृताः स्म शेरते
ऽस्त्रिनिति अज्ञानं पितृवनम् Yajñ.

३ Raghuv. 5, 33.

४ रिपुलक्ष्यो मनीषितं साचगाः ॥
अस्त्रिमिवेतरभ्रूवृत्तिरुद्ध^० गलिन्यः C. ;
यं अयंति सावेगाः A. (? B. F.) ; अथमि-
वेतर^० A. ; D. om. fr. यथा वा ममैव

५ °दयेशामि० F. ; cf. P. ii. 3, 52.

६ खानं A. B. C. D. ; मुसलं C. D.

७ असृगालाति F.

८ ? Thus MSS. ; Prof. Roth sug-
gests सर्वेऽपि हरीतक्यादयो, since with
haritaki begins the enumeration of the
mahādruma, as in the Madanavinoda.

९ °निर्ल्वयनी० C. ; निर्ल्वयनी B. ;
°षध्निल्वेयीनीश्चराः D.

१० °वाह्यषोडश्वानि० A. ; वधाव-
षोडश्वानि० C.

११ A. B. om. from आशुविषः ; C.
from आश्वस्य.

आशीरिष्टस्याशंसायां दंष्ट्रायामनिलाशिनाम् ।

आशीसालुगता दंष्ट्रा तथा विद्धो न जीवति^१ ॥

तस्यां विषमस्य^२ । आशीविषः । इत्येके ॥ * ॥ पुरो दास्यत^३ इति
पुरोडाशः । पिष्टपिष्टः । यथा ।

पुरोडाशभुजामिष्टमिष्टं कर्तुमसंतराम्^४ ॥

षड्भिः प्रकारैः । षड्वा ॥ * ॥ नितरां लूयते स्वशरीरादृष्टिः क्रियते
शरीरस्यैरिति^५ निर्घ्नयनी । भुजङ्गमुक्ता त्वक् ॥ * ॥ स्वयं राजन्त इति
स्वराः ॥ * ॥ प्रत्यूहे रम्बते शब्दायते^६ । हेरम्बो गणपतिः ॥ * ॥ आराद्
रोगान् हन्तीति । आरम्बधः ॥ * ॥ आध्यायन्ति जनास्तमिति । आद्यः ।
षडर्थे कः ॥ * ॥ षड् दन्ता अस्य । षोडन् । षोडती ॥ * ॥ वाम्बा-
दस्त्रापत्यम् । अत इन्नि । वाङ्गलिः^७ ॥ * ॥ यूनां मनो मथ्यातीति
मन्मथः ॥ १४७ ॥

उलूखलोदूखलकुञ्जरा लुग्

मृणालजीमूतमयूरसिंहाः ।

शकन्धुकर्कन्धुदधित्थवृस्यो

महित्थपारापतमेखलाश्च ॥ १४८ ॥

ऊर्ध्वं खं बिलं वाखास्तीति । उलूखलम् । उदूखलम्^८ । यत्र
श्रीस्त्रादयः कुञ्चन्ते ॥ ऊर्ध्वं खं लातीति वा^८ । उदूखलम् ॥ * ॥ कौ

१ आशी तालु° A. D.; तालुगता° C.

२ यस्यां C.; विषस्य A.

३ दास्यत A. B. C. F.; दास्यत D.

४ Śiṣup. 2, 106.

५ शरीरस्यैरिति A.; स्वयैरिति D.;
क्रियते सर्पैरिति F.; °निर्घ्नयनी C.

६ रवते B. C. F.—प्रत्यूहे रम्बते श-

ब्दायते हेरम्ब इति नैवक्ताः Ksār.
A. K. 1, 1, 1, 34.

७ वाङ्गलिः F.—वाङ्गलि wrongly
Kāṣ. V. ed. (not MSS.).

८ ऊर्ध्वं खं लाति आदत्ते इत्युलूख-
लम् । उत ऊर्ध्वं स्वलति संवलतीति वा
उलूखलम् । Yajñesv. (om. उदूखल).

पृथिव्यां जीर्यतीति कुञ्जरः ॥ * ॥ लुच्यतेऽपनीयत इति लुग् नाम लोपः । यथा । प्रत्ययलुकां चानाम्^१ ॥ * ॥ मृदमालीयते । मृ-
णालः ॥ * ॥ जीवनं जलं तस्य मूतः पुटवन्धः^२ । जीमूतः ॥ * ॥ मच्छां
रौतीति मयूरः ॥ * ॥ हिनस्तीति सिंहः ॥ * ॥ शकस्यान्धुः । शकन्धुः ॥ * ॥
कर्कस्यान्धुः । कर्कन्धुः । बदरी ॥ * ॥ दधि तिष्ठतीति दधित्यः ॥ * ॥
ब्रुवन्तः सीदन्त्यस्यामिति^३ । वृषी । मुनीनामासनम् ॥ * ॥ मच्छां तिष्ठ-
तीति मधित्यः ॥ * ॥ पारे^४ पततीति पारापतः ॥ * ॥ मेहनस्य खख^५
माला । मेखला ॥ १४८ ॥

दिवः स्थाने दिवोऽचि स्याद् दिव् च दीर्घे पुनः परे ।

उकारोकारयोरुच्च पश्चातोऽर्धादिके तल्लुक्^६ ॥ १४९ ॥

दिवः स्थाने दिवोऽचि स्यादिति । दिवाधीश्वरः । दिवाङ्गना ।^७
दिवोकसः ॥ * ॥ दीर्घेऽचि पुनर्न केवलं दिवः स्थाने दिवो भवति दिव्
च । दिवीश्वरः । दिवेश्वरः ॥ दिवूढा । दिवोढा ॥ दिवूतिः । दिवोतिः
॥ * ॥ उकारोकारयोरुच्चेति । द्यूद्यानम् । दिवोद्यानम् । यथा ।

उद्यद्द्यूद्यानवाप्यां बङ्गलतमतमः पङ्कपूरं विदार्य^८ ॥

दिवोद्गतिः । द्यूद्गतिः ॥ द्यूहा । दिवूहा । दिवोहा । उकारे रूपत्र-
यम् ॥ * ॥ पश्चातोऽर्धादिके तल्लुक्^९ । पश्चाच्छब्दस्यार्धादावुत्तरपदे
ऽन्यतकारस्य लुग्भवति । पश्चार्धम् । पश्चिमार्धमित्यर्थः । यथा ।

१ Kātantra iv. 1, 4.

२ जीवनस्य मूतः^० Kāṣ. V.; जीवनं
मुञ्चतीति जीवनस्य जलस्य मूतः पुट-
बंध इति वा Yajñi.

३ Thus also Kāṣ. V.; बृहंतोऽस्यां
सीदन्त्युपविशन्तीति वृषी ऋषीणामासनं
Yajñi.

४ पारं C.

५ *खखस्य A.; शिन्नस्य F.; om. C.
६ च लुक् । A. B.; C. om. this śloka.

७ D. adds दिवेश्वरः, A. विदेश्वरः.

८ Mayūra's Sūryaśataka 79 ed.
Vidyān.; *बङ्गलतमतः^० ed. Haebler.

९ च लुक् A. B. C.; शल्लुक् D.

पश्चार्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाङ्घ्रयसा पूर्वकायम्^१ ॥

पश्चानुपूर्वी । पश्चाभिमुखः । पश्चिमाभिमुख इत्यर्थः ॥

आदिग्रहणात् । कलिं विन्दति । कलविङ्कः ॥ कृतकेन श्लतीति

ककलाशः^२ ॥ ऊरू अश्रुते । नारायणस्योरुप्रभवत्वात् । उर्वशी^३ ।

तथा च । ऊरूङ्गवा नरसखस्य मुनेः सुरस्त्री^४ ।

यथा । दधत्युरोजद्वयमुर्वशीतल्लं

भुवो गतेव स्वयमुर्वशी तल्लम् ।

बभौ मुखेनाप्रतिमेन काचन

श्रियाधिका तां प्रति मेनका च न^५ ॥

चीत्करोति खल्लं च भवति । चिखल्लः^६ ॥ द्वौ प्रवेशनिर्गमी रातीति

द्वारम् । इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ अत्र च ।

येषामुणादिशास्त्रेण व्युत्पत्तिर्न प्रकल्प्यते ।

द्वित्रादिपदसंपर्कात्सा तेषां स्यान्निरुक्तिः^७ ॥ १ ॥

समासशेषभूतं स्यान्निरुक्तपदसाधनम् ।

द्वित्रादिपदसंपर्काल्लोपागमविकारजम् ॥ २ ॥

उणादिशास्त्रे मयूरमद्दिषप्रभृतीनां व्युत्पादितानामपि पुनरत्र व्युत्पा-

दनमनेकधापि संज्ञाशब्दानां व्युत्पत्तिर्भवतीति प्रदर्शनार्थम् ॥ १४६ ॥

इति षष्ठोदरादिः^८ ॥

१ Śākunt. śl. 7.

२ श्लतीति° D.; लसतीति° F.;
ककलासः C.—ककं शिरीषीवं लासयति
ककलासः । ककिलास इत्यपि पाठः ।
Kshir. on A. K. 2, 5, 12. Prof. Aufrecht
suggests ककेण लसति. Prof. Kielhorn
has found the following note ca कक-
लाश,—अत्र तकारलोपः शकारलका
रयोस्तु विपर्ययः.

३ ऊरुमश्रुते° A.; °उर्वसी D.

४ Vikramorv. śl. 3.

५ Śisup. 9, 86.

६ तीत्करोति° B.; खल्लं च° चि-
रल्लः D.; खल्लु च° विखल्लुः C.

७ प्रकल्प्यते B. C.; निरुक्ततः A. B. C. D.

८ Vardham. includes in this *gāṇa*
the शकम्धादि Pāp. vi. 1, 94 v. 2; and
the vārtts. to vi. 3, 109.

पारस्करो देशविशेषवर्ती

करस्करो^१ राजतरौ गिरौ च ।

नद्यां रथस्या प्रमितौ तु किष्कुः

प्रतिष्कशः^२ प्रष्टसहायदूते ॥ १५० ॥

पारस्करादयः शब्दाः सषान्तपूर्वपदाः पारस्करादयो नाम्नोत्य-
नेन साधवो वेदितव्याः । देशविशेषादिष्वर्थेषु ॥ * ॥ पारं करोतीति
पारस्करो देशः । पारस्करं नाम आनर्तेषु जनपदे नगरमित्येके ।
अन्यत्र पारकरः^३ ॥ * ॥ करं करोतीति करस्करः^४ । राजवृचो गि-
रिश्च ॥ * ॥ रथं पाति पिबतीति वा । रथस्या नाम नदी । रथपाऽन्या
॥ * ॥ किं करोतीति । करोतेर्दुप्रत्यये किमो मकारस्य षादेशे च ।
किष्कुः । प्रमाणं हस्तो वितस्तिर्वा^५ ॥ * ॥ प्रतिकशतीति प्रतिष्कशः^६ ।
अग्नेसरः सहायो दूतो वा । प्रतिगन्तर्यर्थेऽपि कश्चिन्मन्यते ।

याममद्य प्रवेक्ष्यामि भव मे त्वं प्रतिष्कशः^७ ॥

अतोऽन्यत्र । प्रतिगतः कशाम् । प्रतिकशोऽश्वः^८ ॥ १५० ॥

स्तः प्रस्काण्वहरिश्चन्द्रावृषावाश्वर्यमद्भुते ।

वर्चस्के ऽवस्करो ज्ञेयो रथाङ्गे स्यादपस्करः ॥ १५१ ॥

प्रकृष्टः कण्वः । प्रस्काण्वः । च्षिः ॥ * ॥ हरिश् चन्द्रोऽस्येति हरि-

१ कारस्करो A. B. C. F.

२ प्रतिष्कशः^० B. C. ; प्रतित्यसः A. ;
प्रतिष्कसः D.

३ आनर्त्तिषु^० A. ; जनपदेषु^० F. ; D.
om. from पारस्करं to नदी.

४ ? कारं कारस्करः B. C. F.—The
other works omit कारस्कर. Yajū. has

कारस्करो राजवृचो गिरिश्च. Cf. §1.
152.

५ वितस्तिर्वा C. ; D. om. from हस्तो.

६ प्रतिकसतीति प्रतिष्कसः MSS.

७ प्रतिष्कसः A. D. ; प्रतिष्कशः B. ;
also quoted Kāś. V. vi. 1, 152.

८ कसां प्रतिकसे श्वः A. ; प्रतिक-
शाश्वः C. ; कसां प्रतिकसः । D.

सुद्धो नाम च्छिः । कश्चिद् राजन्यप्याह^१ ॥ * ॥ आचर्यत इति ।
 आस्यर्म अद्भुतम् ॥ अन्यत्र । आचर्यं व्रतम् ॥ * ॥ अवकीर्यत इति ।
 अवस्करः । वर्चस्कम् अन्नमलमित्यर्थः । अन्नमलविसर्जनदेशोऽपि^२
 तत्संबन्धाद् अवस्करः ॥ अन्यो यः कश्चिदवकीर्यते सोऽवकरः^३ ॥ * ॥
 अपकीर्यत इति । अपस्करो रथावयवः । अपकरो^४ऽन्यः ॥ १५१ ॥

कास्तीराजस्तुन्दास्कथानि नगरे गिरौ तु किष्किन्धः^५ ।

मस्करिमस्करकारस्करास्तु मुनिवेषुवृक्षेषु ॥ १५२ ॥

अल्पं तीरम् । कास्तीरम् ॥ अजस्य तुन्दम् । अजस्तुन्दम्^६ ॥
 आहताः कथा अस्मिन्निति । आस्कथं नाम नगरम् ॥ अन्यत्र काती-
 रम् । अजस्तुन्दम् । आकथम्^७ ॥ * ॥ किं किं दधातीति किष्किन्धः
 पर्वतः^८ ॥ * ॥ माकरणशीलः । मस्करी परिव्राजकः । स ज्ञेवमाह ।
 मा कृषत कर्माणि शान्तिर्वः श्रेयसीति^९ ॥ * ॥ माक्रियते प्रतिषिध्यते
 ऽनेनेति मस्करो दण्डः । येन हस्तिनः शमं नीयन्ते दम्यन्ते स वेषुर्मस्कर
 इत्यन्ये^{१०} ॥ * ॥ कारं करोतीति कारस्करः । वृक्षः ॥ १५२ ॥

आस्पदं स्यात्प्रतिष्ठायां क्रियाभीक्ष्ण्ये ऽपरस्पराः ।

आयुधे किष्कुरुः प्रोक्तः स्यात् कुस्तुम्बुरुरौषधे^{११} ॥ १५३ ॥

१ राजन्यमप्याह C. D.

२ तथा अन्नं D.; अवाप्तमलविस-
 र्जनदंडो पि B. C.; °देवशो पि A.

३ F. om. from वर्चस्कं and has in-
 stead रोमलः । अन्यत्राऽवकरः ।

४ अपरो A.; अपकरो B.; अपका-
 रो C.

५ कास्तीराजस्तुन्दावृक्षौ नगरे° E.;
 कास्तीराज[स्तुन्दावृक्षौ नगरे गिरौ तु
 suppl. a. m.]° D.

६ अजन्यभुदगजरि चट्टं D.

७ D. om. from आहताः cf. note ५;
 A. om. नगरं.

८ किष्किं दयतीति° D.

९ Kāṣ. V. vi. 1, 154.

१० शमं नीयन्ते स° C.; समं नीयन्ते
 दक्षन्ते° A.; हस्तिना समनीयन्ते° मकर
 र° D.

११ आयुकिष्कुभः° कुस्तुम्बु° A.;
 किष्कुरः° D. E.

पूजितं पदम् । आप्तदम् ॥ अन्यत्र । आ ईषत् पदम् । आपदम् ॥ * ॥ अपरे च परे च । अपरस्यराः सार्था व्रजन्ति । सातत्येन यान्तीत्यर्थः ॥ * ॥ कस्य कुरुः । किष्कुरुः^१ । आयुधम् ॥ * ॥ कुम्भितं तुम्बुरु^२ । कुस्तुम्बुरुः ।^३ धान्यकम् । यथा कथंचिद्विग्रहः । कुस्तुम्बुरोः फलानि कुस्तुम्बुरुणि^४ ॥ १५३ ॥

कन्दरा पूश्च किष्किन्धा कृतान्नमथ शष्कुली^५ ।

गोष्पदं स्यात्प्रमाणादौ विकिरो विष्किरः खगे^६ ॥ १५४ ॥

किं किं दधातीति किष्किन्धा । गुहा नगरी च ॥ * ॥ शष्कुली । भक्ष्यविशेषः^७ ॥ * ॥ गवां पदम् । गोष्पदम् । गोष्पदपूरं वृष्टो देवः । अत्र गोपदमन्यसेयत्तां परिच्छेत्तुमुपादीयमानं प्रमाणं भवति^८ ॥ आदियहणात् सेवितासेवितपरिग्रहः । तत्र सेवितो गोष्पदो देशः^९ । यत्र गावः पद्यन्ते स गोभिः सेवितो ग्रामसमीपादिदेश उच्यते^{१०} ॥ असेविते । अगोष्पदेखरण्येषु विश्वाममुपजग्मिवान्^{११} ॥ * ॥ विकिरति चञ्चा विक्षिपतीति विकिरो विष्किरश्च पक्षी । उभयोरुपादानं विकल्पितसकारप्रतिपत्त्यर्थमिति ॥ १५४ ॥ इति पारस्करादिः^{१२} ॥

१ किष्कुरु A.; D. corr. किष्कुरुः.

२ तुम्बुरुः B. D.; तुम्बुरुः C.; तुम्बुरुः F.

३ कुस्तुम्बुरुः C.; कुस्तुम्बुरुः D.

४ कुस्तुम्बुराणि A.; कुस्तुम्बुरो फ० D.;

कुस्तुम्बुरोः कुस्तुम्बुराणि B.; कुस्तुम्बुरः

कुस्तुम्बुराणि C.; cf. P. vi. 1, 143.

५ कृतान्नमथ शष्कुली A.

६ गोःपदं B. C.; गोष्पदं D.

७ शष्कुली A.; लक्ष्यविशेषः C.;

षष्कुली भक्ष्यवि० D.

८ गोः पदम० B. C.; गोष्पदमित्यन्येयत्तां परिच्छेत्तुमुपादीयते तेन प्रमाणं D.; cf. Mbh. on Pān. iii. 4, 32.

९ गोः पदो० B. C.; गोष्पदो० D.; cf. P. vi. 1, 145.

१० समीपादिदेश० A. B.

११ अगोष्पदेख० A.; अपाष्पदेख० D.; विश्वोरमुप० C.

१२ For this *gapa* cf. P. vi. 1, 143-157.

नभ्राणानागनपान्नमेरुनकुला नासत्यनक्रौ तथा

नाराचो नखनान्तरीयकयुतौ नक्षत्रनाकाविमौ ।

नारङ्गश्च नपुंसकेन कलितः स्यान्नाचिकेतस्तथा

नमो नास्तिकनापितावपि नभो ज्ञेयो नवेदा गणे ॥१५५॥

नभ्राडादिषु शब्देषु नभ्राडादिषु नञ् प्रकृत्येत्यनेन^१ नञ् प्रकृत्या तिष्ठति ॥ * ॥ न भ्राजत इति नभ्राट् । क्विबन्तः^२ ॥ * ॥ न अगः । नागः ॥ * ॥ न पातीति नपात् । शत्रन्तः ॥ * ॥ न मीयतेऽसाविति नमेरुः । गणा नमेरुप्रसवावतंसाः^३ ॥ * ॥ नाख कुलमस्तीति नकुलः ॥ * ॥ सत्सु साधुः । सत्यः । न असत्यः । नासत्यः । न असत्याः । नासत्याः साधवः ॥ केचित्तु । न अस्यतः साधून्^४ । नासत्यावधिनीकुमारावित्याहुः ॥ * ॥ न क्रामति । नक्रः ॥ * ॥ न अरमञ्चति । नाराचः । यथा ममैव क्रियागुप्तके ।

उद्यन्तीवानङ्गनाराचविद्धा

स्वप्राणेभ्यो वल्लभं त्वामदृष्ट्वा ।

वेगाद्देशा चक्रवाकी वराकी^५

तीरात्तीरे प्रातरेव प्रयाति ॥

नाख खमस्तीति नखः । नखरो गन्धद्रव्यं च ॥ * ॥ अगन्तरेण^६ भवतीति नान्तरीयकम् ॥ * ॥ न चीयते न चरति वा । नक्षत्रम् । चन्त्यत्वम् अन्वयलोपो वा निपातनात् ॥ * ॥ नाख्यस्त्रिकं दुःखमिति

१ प्रकृत्य इत्य० A.; B. C. F. omit from नभ्राडादिषु नञ्.

२ न भाजत इति नभ्राट् इति नभ्राट् A.; क्विबन्तः C.; क्विबन्तः B. F.

३ Kumāras. 1, 55.

४ Thus (असतः MS. I. O. 2776) Kshir. on A. K. 1, 1, 1, 47.—न असत्यः साधुषु A.; D. om. from न असतः.

५ चक्रवाकीव नामा F.

६ न चकारेण A. F.

नाकः ॥ न अविद्यमानो विरिञ्चो^१ यत्र वी ॥ * ॥ न अरं गच्छति स्वय-
मिति^२ नारङ्गः ॥ * ॥ न स्त्री न पुमान् । नपुंसकः । अत एव निपातनात्
स्त्रीपुंसयोः पुंसक आदेशः ॥ * ॥ न न चिकेत्ति । नाचिकेतो नाम
राजा । अस्मादेव निपातनात् कि कित ज्ञान^३ इत्यस्माच् शप्रत्ययो
गुणश्च भवति ॥ * ॥ न विद्यन्ते ग्राः स्त्रियश्चन्दांसि^४ वा यस्य । नग्नः ॥ * ॥
नास्तीति मतिरस्य^५ । नास्तिकः ॥ * ॥ न आप्यतेऽसाविति नापितः ॥ * ॥
न बभस्ति । नभः ॥ * ॥ न वेत्ति । नवेदाः । असुनि ॥

आकृतिगणत्वात् । न विद्यते भागोऽस्य । नभागः ॥ पद्भ्यां न
गच्छति । पद्मगः ॥ न नन्दति वधूमिति मनान्दा ॥ तनुं न पातयति
देहधर्तत्वात् । तनूनपात् । इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ अयं च गणश्चन्द्र-
दुर्गाद्यभिप्रायेण^६ ॥ १५५ ॥ इति नभाडादिः ॥

पक्षज्योतिर्जनपदपत्नीकरमानबन्धुगन्धाः स्युः ।

देशो राशिः पिराडो नाभिः कुक्षिस्तथा वेणी ॥ १५६ ॥

समानस्य पक्षादिव्यत्यनेन समानस्य सभावो भवति^७ ॥ * ॥ पक्षस्य
एमानः । समानः पक्षोऽस्येति वा । सपक्षः ॥ * ॥ सञ्चोतिः ॥ * ॥
सजनपदः ॥ * ॥ समानः पतिरस्याः । सपत्नी ॥ * ॥ सकरः ॥ * ॥ समानं
मानं यस्य । समानः ॥ * ॥ सबन्धुः ॥ * ॥

सागन्ध्यं दधदपि काममङ्गनामाम्^८ ॥ * ॥

१ न न विद्य° A. B. C.; विरिचो D.;
विरितो A.; को विरिचिर् F.

२ Thus A. D.; स्त्रियमिति F.; स्त्री-
यमिति B.; स्त्रेयासति C.

३ A. B. C. om. कि; Dhāt. 25, 20.

४ न विद्यन्ते अयात्रियश्चन्दांसि D.;
न विद्यन्ते अयात्रियश्चन्दांसि A.; अत्रि-
यश्चन्दांसि B. C. F.

५ नास्तीति अस्स स C.; नास्ति पर-
सोऽस्मतिरस्य F.

६ गणो दुर्गमचंद्राद्यभिः D.; नुवो
चंद्रनुवोद्यभिः A.; नवचन्द्रदुर्गाद्य-
भिः C.—For nabhrāḡḡādi cf. P. vi. 3, 75.

७ For this gpa cf. P. vi. 3, 84-5.

८ Sūp. 8, 48.

सदेशः ॥ * ॥ सरात्रिः ॥ * ॥ सपिण्डः ॥ * ॥ सनाभिः ।

भृद्युगमस्य मनाभिमन्मथधनुर्ज्योत्स्नास्मितस्याञ्चलः^१ ॥ * ॥

सकुचिः ॥ * ॥ सवेणी ॥ * ॥ कश्चिन्नोहितशब्दमप्यधीते । तीर्थशब्दस्तु न पठितो मतान्तरस्याभ्युपगतत्वात्^२ ॥ १५६ ॥ इति पञ्चादिः ॥

रूपं वर्णो नामस्थाने जातीयधर्मवचनानि ।

गोत्रं वयोऽपि लक्ष्यं चन्द्रादिमते तु रूपादौ ॥ १५७ ॥

रूपादेषूत्तरपदेषु रूपादौ वेत्यनेन समानस्य सभावो वा भवति ॥ * ॥

समानं रूपं सरूपम् । समानं रूपं यस्य वा । सरूपः । समानरूपः ॥ * ॥

एवं सवर्णः । समानवर्णः ॥ * ॥ सनाम । सनामा ॥ * ॥ सस्थानम् ।

सस्थानः ॥ * ॥ समाना जातिरस्येति जातेरीय इतीयप्रत्यये । सजा-

तीयः । समानजातीयः ॥ * ॥ सधर्मः । सधर्मा^३ । समानधर्मः । समा-

नधर्मा । उत्पत्स्यतेऽस्ति^४ मम कोऽपि समानधर्मा

कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥

सवचनम् । सवचनः ॥ * ॥ सगोत्रम् । सगोत्रः ॥ * ॥ सवयः । सवयाः

॥ * ॥ आदिग्रहणाद् भोजादेः परिग्रहः । शाकटायनवामनाचार्यौ

तु सभावं नित्यं सामान्येनाहतुः ॥ १५७ ॥ इति रूपादिः ॥

सुषामदुःषामनिषेधदुष्टवो

दुःषंधिदुःषेधसुषेधसुष्टवः^५ ।

नौषेचिका दुन्दुभिषेचनान्तिघन-

निःषामनिःषन्धिसुषन्ध्यपष्टवः^६ ॥ १५८ ॥

१ °चलं D.; °स्मितांस्त्रांचलः A.

२ तादर्थशब्दस्तु °भ्युपगत्वात् C.

३ A. C. D. om. समानजातीयः; A.

D. om. सधर्मा.

४ Mālatim., ed. Bhand. 1, 6.—B.

D. F. read तु for ऽस्ति; A. उत्पत्स्यते ।

तु or । स्त (these being alike in the MS.;
? copied from स्ति); C. omits the first
nāda.

५ सुषामनिःषामनिषेध° B. C.

६ निषाम° A. B. C.; निषंधि° A.;

°अपस्तवः D. E.; सुषंधिपष्टतः C.

सुषामादीनां प्राग्वत् ष इत्यनेन^१ सुषामादीनां सकारस्य षत्वं भवति ॥ * ॥ शोभनं साम प्रियवचनं यस्याः सा सुषाम्णी । यथा भट्टिकाव्ये^२ । सुषाम्णीं सर्वतेजःसु तन्वीं ज्योतिष्टमां शुशाम् ।

निष्टपन्तीमिवात्मानं ज्योतिःसात्कुर्वतीं वनम् ॥

शोभन साम । सुषाम ॥ शोभनं सामास्येति वा । सुषामा । ब्राह्मणः सौम्यो वा ॥ * ॥ दुष्टं साम । दुःषाम ॥ दुष्टं सामास्येति वा । दुःषामा ॥ * ॥ नितरां सेधः । निषेधः ॥ * ॥ दुष्टु निन्दितम्^३ । सुञ्जसूसासुसुभ-
ख्यासेनसेधतिसिचसञ्जखञ्जामित्यनेनैव^४ दुष्टुशब्दस्य^३ षत्वे सिद्ध इह पाठः षत्वस्थानित्यवज्ञापनायः । तेन सुस्थितम् । दुःस्थितमिति सिद्धम् । यदा तु दुःशब्दो^५ निन्दायामनुपसर्गस्तदा विधानार्थम् ॥ * ॥ दुष्टः संधिः । दुःषंधिः ॥ दुष्टः संधिरस्येति वा । दुःषंधिः ॥ * ॥ निन्दितः सेधः । दुष्टः सेधोऽस्येति वा । दुःषेधः ॥ * ॥ शोभनः सेधः । शोभनः सेधोऽस्येति वा । सुषेधः ॥ * ॥ सुष्टु शोभनम् ॥ * ॥ सिञ्चतीति सेचिका । नावः सेचिका । नौषेचिका काचित्स्त्री ॥ वामनस्तु । नावं स्यति । नौषा । नौषिकेत्याह^६ ॥ अपरे तु नौषेचनमिति टनान्तं पठन्ति^७ ॥ * ॥ षिच चरण इत्यस्य टनप्रत्यये । सेचनम् । दुन्दुभ्याः सेचनं^८ दुन्दुभिषेचनम् ॥ षिव् तन्तसंताने । केष्ट षेष्ट^९ इत्यस्य वा टनप्रत्यये । सेवनम् ।

१ A. C. om. from सुषामादीनां ।

२ Bhatt. 9, 85 (सुषाम्नी. ०न्वी MSS.).

३ दुष्टं दुष्टं A.

४ ०सेचतिसिचं षंजामि० B.; सु-
ञ्जसूसासुचस्थासेनसंधं A.; सुञ्जसूसा-
सुतस्थां F.; ०सासुभस्थां संजष्वंजष्वं-
जामि० C.; MSS. om. स्तु; cf. P. viii. 3, 65.

५ यथा तु शब्दो A.

६ नौसा नौसिव (om. B. C.) नौषिके०
A. B. C.; नौसीषीव नौषिके० D.; नौ-

सा । नौषिकेत्याह B. C.—? Some con-
fusion; Kās. V. viii. 3, 98 has only नौ-
षेचनं (thus MS. a, with Bū., Yajñ.;
नौषेवनं! ed.); नावः सेचनं नौषेचनम् ।
वर्द्धमानस्तु नौषेचिको पपाठ । अन्ये पु-
ननौवं स्यतीति नौषिका जेपणीदृष्ट
इत्याहुः । Yajñesv.

७ नौषेचनमिति० A.; नौषेचनमिति०
E.; टन प्रसेचनं । C.

८ दुन्दुभ्या सेचनं F.; om. B. C.

९ Cf. Pāp. Dh. 14, 30-9.

दुन्दुभेः सेवनं^१ दुन्दुभिषेवणमिति शाकटायनः ॥ * ॥ अन्तिके सीदति ।
अन्तिषत् ।^२ कादेर्बङ्गलमित्यनेन कलोपः ॥ * ॥ सान्नो निर्गतः । निर्गतं
सामास्येति वा । निःषामा ॥ * ॥ निर्गतः संधिः । निर्गतः संधिरस्येति
वा । निःसंधिः ॥ * ॥ शोभनः संधिः । शोभनः संधिरस्येति वा । सुषं-
धिः । यथा त्रिभुवनमाणिक्यचरिते ।

सुवृत्तमप्युज्ज्वलवर्णरूपं^३ सुषंधिमूर्द्धयसर्गवन्धम् ।

विधाय तस्याः स कविः पुराणो हरोध वाचः प्रसरं कवीनाम् ॥
अपतिष्ठतीति । अपष्टुरङ्कुशः^४ प्रतिकूलं च ॥ १५८ ॥

परमेष्ठी निःषेधः सव्येष्टाता मतश्च सव्येष्टा ।

सुषमा सुषीमदिविषत्प्रतिष्णिकागौरिषकथाश्च^५ ॥ १५९ ॥

परमे स्थाने तिष्ठतीति परमेष्ठी । पितामहः ॥ * ॥ निर्गतः सेधः ।
निर्गतः सेधोऽस्येति वा । निःषेधः ॥ * ॥ सव्ये स्थाने तिष्ठतीति सव्ये-
ष्टाता । सारथिः ॥ * ॥ सव्ये तिष्ठतीति सव्येष्टा । सव्यादेश्चोणादिरू-
ढात्परेत्यनेन^६ ऋप्रत्ययः । कश्चिद् अकारान्तमपि दर्शयति ॥ * ॥
सुष्ठु समा । सुषमा । प्रकृष्टा कान्तिः ॥ * ॥ शोभना सीमा यस्य ।
सुषीमो नागः ॥ * ॥ दिवि सीदन्ति । दिविषदो देवाः । हलन्तः^७

१ दुन्दुभिः सेचनं C.; om. A - Kās. V. ed. has दुन्दुभिषेवनं (!); MS. a and Yajñ. °षेचनः; Bō. °षेवणं (var. A. °षेचनं).

२ शीदति° A.; । षे च कादे° C.

३ °उत्पलवर्णरूपं° D.; °वर्णसुष-
सुषंधिमूर्द्ध° C.; A. om. from रिते ।
सुवृत्त° to śloka 369.

४ ? अपष्टु रञ्जुः C. F.; °रञ्जुः or
रञ्जुः B.; D. orig. अपशुरजि, corr.
अपशुरपष्टः; Prof. Aufrecht suggests
अपष्टुरनृञ्जुः; Prof. Roth °अङ्गुः; Prof.

Weber रञ्जुः 'fishing-line'; cf. अपष्ट
to P. viii. 3, 97.

५ °गौरिषक्ताश्च B.; गौरिषकथाश्च
C.; गौरिषकथश्च E.; गौरिषद्व्यश्च E.;
A. om. text and comment.

६ ? प्राद्यादेश्चोणादि° B. C. F. and
orig. D.; °रूढ्यान्व इत्यनेन C.; °रू-
ढ्यान्य इत्य° B. F.; °रूढ्यात्परेत्य° orig.
D. and corr. सव्यादेश्चोणादिः सव्यात्प-
रेत्यनेन कृतप्रत्ययः; °ऋकप्रत्ययः B.C.F.

७ हलः B.; हलन्तात् C.; P. vi. 3, 9.

सप्तम्या इत्यनेन सप्तम्या अलुक् ॥ * ॥ प्रतिस्नान्यस्यामिति प्रतिष्ठिका ।
द्रोणी^१ ॥ * ॥ गौर्याः सकथीव सकथ्यस्येति गौरिषकथः^२ । आट्त्वे च
ह्रस्वश्च^३ वज्रलमित्यनेन ह्रस्वत्वे । कस्यचिदिदं नाम ॥

आहतिगणोऽयम् । तेन जलाषाहम्^४ । भोरुष्ठानम् । अग्निष्टुत् ।
इत्यादयोऽपि भवन्ति ॥ १५८ ॥ इति सुषामादिः ॥

गिरेर्नदी नखो नद्धो नितम्बो वक्रतो नदी ।

नितम्बस्तूर्यमाखस्तु माषोनार्गयणावपि^५ ॥ १६० ॥

गिरिनद्यादीनामित्यनेन गिरिनद्यादीनामुत्तरपदनकारस्य एत्वं^६
वा भवति ॥ * ॥ गिरेर्नदी । गिरिनदी । गिरिणदी ॥ * ॥ एवं गिरि-
णखः । गिरिनखः ॥ * ॥ गिरिणा गिरौ वा नद्धः । गिरिणद्धः । गि-
रिनद्धः ॥ * ॥ गिरिनितम्बः । गिरिणितम्बः ॥ * ॥ वक्रनदी । वक्रणदी
॥ * ॥ वक्रो नितम्बो यस्याः । वक्रनितम्बा । वक्रणितम्बा^७ ॥ * ॥ त्वर्यस्य
मानमिव मानमस्य । त्वर्यमाणः । त्वर्यमानः ॥ * ॥ माषेणोनः । मा-
षोणः । माषोनः ॥ * ॥ अचामयनम् । अगयनम् । अगयनस्य^८ बो-
द्धाऽध्येता वा । वेत्यधोत इत्यनेनाणि । अथवा । अगयनस्य व्याख्यानं
तत्र भवो वा । अगयनेभ्योऽणित्यणि^९ । आर्गयणम् । आर्गयनम् ॥ * ॥
गिरिनद्यादयः प्रयोगतोऽनुसर्तव्याः ॥ १६० ॥ इति गिरिनद्यादिः ॥

१ द्रोणा D.

२ गौरिषकथः B. C. F. [कस्यचिन्मुनेः
संक्षेपा Yajñ.].

३ ? Cf. the same sūtra p. 61, l. 5; आ-
दिह्रस्वश्च C.; आदिव ह्र° D.; आट्क् च
ह्र° F.; आट्क्व ह्र° A.; cf. P. vi. 3, 63-4.

४ ? Thus the other works; आला-
षाहं D.; आलाषोहं B.; जलोषाहं°

F.; आलाहं C.—जलानि सहते इति
जलाषाहम् Yajñesv.

५ A. om. text and comment.

६ णीत्वं B. F. and orig. D.

७ Bö., Kās. V. read चक्रनदी । चक्र-
नितम्बा; Yajñ. om. this gaṇa.

८ अगयणं अगयनस्य B.; अगयणं ।
अगयणस्य D.

९ Cf. P. iv. 3, 73.

सुभ्रातृभू नन्दननर्तननृनमननिवासनृत्तानि १ ।

नन्दी निवेशनगरे गहनामी सर्वनामनटौ २ ॥ १६१ ॥

सुभ्रादीनां शब्दानां नकारस्य न सुभ्रादेरित्यनेन एत्वं ३ न भवति ॥ * ॥ सुभ्राति । सुभ्रीतः । सुभ्रन्ति । सुभ्रन् । सुभ्रानः । सुभ्रता । यथा भट्टिकाये ।

रोषभीममुखेनैवं सुभ्रतोक्ते स्रवंगमः ४ ।

प्रोचे मानुनयं वाक्यं रावणं स्वार्थसिद्धये ॥

सुभ्रता कलुषीभवतेत्यर्थः ॥ * ॥ तप्नोति । तप्नोतः । तप्नोवन्ति ॥ तप्नु । इत्यत एव गणपाठाच्छ्रुः ॥ * ॥ हरेर्नन्दनम् । हरिनन्दनम् । इन्द्रो-
द्यानम् ॥ * ॥ परितो नर्तनम् । परिनर्तनम् । नृत्तप्रयोगः ५ ॥ * ॥
नृनमनम् । नृनमनम् । नृनमनो नाम कश्चिद्यस्य नार्नमनिः पुत्रः ।
स्वरूपपदमेतत् ॥ केषित्तु नृन्मयति । नृनम ६ इत्युदाहरन्ति ॥ * ॥
शराणां निवासः । शरनिवासो देशः ॥ * ॥ परितो नृत्तम् । परि-
नृत्तम् ७ ॥ * ॥ कुमारानन्दयतीत्येवंशीलः । कुमारनन्दी ॥ * ॥ शरा-
णां निवेशः । शरनिवेशः । तूणीरः ८ ॥ * ॥ हरिनगरम् ॥ * ॥ परितो
गहनम् । परिगहनम् ॥ * ॥ शबराणामग्निः । शबराग्निः ॥ हरिः
शक्रस्तस्याग्निः । हर्यग्निः । विद्युत् ॥ * ॥ सर्वेषां नाम । सर्वनाम ॥ * ॥
सूत्रप्रधानो नटः । सूत्रनटः ९ ॥ परिनटो नाम कश्चिदिप्रः ॥ १६१ ॥

ज्ञेयौ निवेशनानूपौ नदनो नरवाहनः ।

स्वर्भानुर्नदनद्यौ च सुभ्रादौ स्यान्नृतेर्यङि १० ॥ १६२ ॥

१ नन्दननर्तकं D.; नृत्तानि F.

२ नानाटी C.; A. om. text and comm.

३ सुभ्रादित्यनेन B. C. F.; एतत्वं B.

४ Bh. ix. 109; मुखेनैव A. B. C. D.

५ D. corr. twice नर्तकं; कृत्प्रयोगः D.

६ नृनमन C. and corr. D.

७ परितो नृत्वं परिनृत्वं F.

८ तूणीरं B. F.; तूणीं D.

९ Cf. p. 201, l. 1.

१० A. om. text and comment.

शराणां निवेशनम् । शरनिवेशनम् । शरधिः ॥ * ॥ अनूपान्नि-
 क्रान्तः । निरनूपः ॥ दर्भानूपं नाम स्थानम् ॥ * ॥ भेर्या नदनमिव
 नदनं शब्दनमस्य । भेरीनदनो नाम कश्चित् ॥ * ॥ नरो वाहनमस्य ।
 नरवाहनः । वाहणं^१ वाह्यादित्यनेन नरस्यावाह्याण्वत्वं^२ नास्ति ॥ * ॥
 प्राक्स्थाद्यन्तेऽपूनामित्यनेन^३ नप्राप्तिः । स्वर्भानुः । सैहिकेयः । प्यन-
 म्यादेरित्यनेन णत्वप्राप्तिः^४ ॥ केचिद् अन्तःपूर्वपदात्संज्ञायामित्यनेन
 णत्वमिच्छन्ति^५ ॥ * ॥ चारवो नदा यस्मिन्नामे नगरे वा स चारुनदः
 ॥ * ॥ सुराणां नदी । सुरनदी ॥ * ॥ नृतेर्नकारस्य यङि परे णत्वं^६ न
 भवति । नृरीनृत्यते । नर्नर्त्ति । नरिनर्त्ति । नरीनर्त्ति । नर्नृतीति ॥
 यङीति किम् । हरिरिव नृत्यतीति । हरिणर्ती नाम कश्चित् ॥

अग्न्यादिचुभ्नाद्योरेकत्वं प्रतिपन्नाः सामान्येन विशेषाभावात् ॥
 आकृतिगणोऽयम् । तेन चतुर्हायनं कर्मेत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ १६२ ॥
 इति चुभ्नादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपाण्डितश्रीवर्धमानविरचितस्त्रीयगणरत्न-

महोदधिग्रन्थवृत्तौ समासप्रक्रियानिर्णयो नाम

द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः^७ ॥

१ वाहनं F. ; P. viii. 4, 8 v. 2.

२ षीत्वं B. ; नरस्यवाह्यं C.

३ ? प्राक् प्वाद्यन्ते पूनामि° B. ; प्राक्
 थाद्यन्ते यूनामि° C. ; प्राक्स्थाद्यन्तेपूना-
 मि° D. ; प्राप्ताद्यन्ते यूनामि° F. ; ऽनुप्रा-
 प्तिः B. C. F. ; मप्राप्तिः (orig. सु°) D.

४ षीत्त्वप्राप्तिः B.

५ षीत्वं B. ; cf. P. viii. 4, 3.

६ षीत्वं B.

७ गोविंदाचार्यशिष्य° D. E. ; समा-
 सतत्प्रक्रियागणनिर्णयो° B. C. F.

अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

ब्रह्मा कलापितैतलिशिलालिलाङ्गलिशिखशिडजाजलिनः^१।
सूकरसद्मा कुथुमी सुपर्वणा पीठसर्पी च^२ ॥ १६३ ॥

ब्रह्मादीनामित्यनेन ब्रह्मन्नित्येवमादीनामेवाणि परेऽन्याजादे-
र्लुगभवति ॥ * ॥ ब्रह्मणोऽपत्यम् । ब्राह्मो नारदः ॥ ब्रह्मण इदम् ।
ब्राह्ममस्वम् । ब्राह्मो मन्त्रः । ब्राह्म्योषधिः ॥ शाकटायनादयस्तु
जातावभिधेयायामनपत्य एवाण्यन्याजादेर्लुचमिच्छन्ति नापत्ये^३। तेन
ब्रह्मणोऽपत्यम् । ब्राह्मणः ॥ * ॥ कलापिना प्रोक्तमधीयानाः । का-
लापाः ॥ * ॥ तैतली । आचार्यः । तत्त्वतो ग्रन्थोऽपि तच्छब्देनोच्यते ।
तमधीयते तैतलाः^४ ॥ * ॥ एवं लाङ्गलाः ॥ * ॥ जाजलाः ॥ * ॥ शिला-
लिन इमे । शैलालाः ॥ * ॥ एवं शैखण्डाः^५ ॥ * ॥ सौकरसद्माः^६ ॥ * ॥
कौथुमाः^७ ॥ * ॥ सौपर्वाः ॥ * ॥ पैठसर्पाः ॥

चशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् तेन साब्रह्मचाराः । दाण्डम् । चा-
क्रम् । इत्यादयो भवन्ति ॥ १६३ ॥ इति ब्रह्मादिः ॥

अनुगतिकपरस्त्रीसर्वलोकासिंहत्याः

कुरुकतशतकुम्भागारवेण्वस्यहेत्याः ।

अनुरहदनुहोडावस्यहेतीहलोकाव्

अभिगमपरलोकौ सर्वभूमिप्रयोगौ^८ ॥ १६४ ॥

१ A. om. śloka and comment.

२ सूकरपद्मा E.; सूकरपद्मी D.; कु-
थुमी D. E.; सूकरसद्माकुथुमा C.; सूक-
रसद्माकुथुमी^० F.

३ आवभिधेयाया अणप्रत्यय एवाणि
अन्याजादेर्लुचमि^० D.; P. vi. 4, 171.

४ Thus MSS.; तैतलिन । तैतल

P. vi. 4, 144 V. and Kāś. V.; cf. śl. 229

(तितिलस्व तैतिलस्वस्व तैतिलायनः).

५ शैखंडाः B.; शैखंडा C.

६ सौकरसद्माः C.; सौकरसद्माः F.;

शौकरपद्माः D.

७ कौथुमाः D.

८ A. om. śloka and comment.

परस्य चानुश्रुतिकादीनामित्यनेनानुश्रुतिकादीनामेव शब्दानां परपदस्य पूर्वपदस्याचामादेरचः स्थानेऽणादौ ङिति पर आरैञ् भवति ॥ * ॥ शतेन क्रीतः । शतिकः । अनुगतः शतिकेन । अनुश्रुतिकः । तस्येदम् । आनुश्रुतिकम् ॥ * ॥ परस्य स्त्री । परस्त्री । तस्या अपत्यम् । पारस्त्रैण्यः ॥ * ॥ सर्वलोके विदितः । सार्वलौकिकः^१ । यथा भट्टिकाव्ये । भवन्तं कार्तवीर्यां यो हीनसंधिमचोकरत् ।

जिगाय तस्य हन्तारं स रामः सार्वलौकिकम्^२ ॥ * ॥

असिहत्यायां^३ भवम् । असिहात्यम् ॥ * ॥ कुरूकतस्यापत्यम् । कौरुकात्यः ॥ * ॥ शतकुम्भो नाम पर्वतः । तत्र भवं शतकौम्भं सुवर्णम् ॥ केचिच्चाट्टृष्टव्याकरणा लक्ष्यमेव केवलमनुसरन्तः शतकुम्भमित्याहुः । अत एव भोजः शतकुम्भस्य विकारः शतकौम्भमित्याह^४ ॥ * ॥ अगारवेणूनामिदम् । आगारवैणवम् ॥ वामनस्वङ्गारवेणोरपत्यम् आङ्गारवैणवमित्याह^५ ॥ अधेनुशब्दमपि केचित्पठन्ति^६ ॥ * ॥ अस्यहत्याशब्दोऽस्मिन्नस्तीति विमुक्तादित्वादणि । आस्यहात्यः ॥ भोजस्वस्यहत्याशब्दं^७ पठति । असिहत्य इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ अनुरहतो^९ऽपत्यम् ।

१ °विदितं °लौकिकं D.

२ Bhattik. v. 33.

३ Thus also Yajñ. Kāṣ., V. MS. β.; असिहत्य Bö., Kāṣ. V. ed., MS. α.; cf. note ८.

४ श्रीभोजः °शतकुम्भमित्याह D.; शतकुम्भस्य° शतकौम्भमित्याह B. C. F.

५ Thus Kāṣ. V. ed., MS. β.; Bö. & (अङ्गारवेणुर्विशजातिविशेषः । आङ्गारवैणवं पात्रविशेषः) Yajñes. v.; अगार° Kāṣ. V. α.; °अगारवेणोर° आगारवैणव° D.; अगारधेनोर° आगारधेनव° (°धेनव C.) B. C. F.

६ ? Thus B. C. F.; अधेनु° D.—केचित्तु अगारधेनुशब्दमत्राधीयाना अगारधेनोरपत्यमागारधेनवो वत्स इत्याहुः । Yajñ., probably right. He does not notice our author's reading.

७ श्रीभोज° D.; भोजस्वस्यहत्याशब्द° F. Yajñ. has both; Bö., Kāṣ. V. ed. α. °हत्या, β. हत्या.

८ अभिहत्या° F.; om. D.; cf. n. ३.

९ Thus MSS. here and *bālvādi* §l. 204. The other works read अनुरहतः Cf. आनुराहति *taulvādi*, §l. 173.

आनुराहतिः ॥ * ॥ अनुहोडः शकटविशेषः । तेन चरति । आनुहौ-
डिकः ॥ * ॥ अस्यहेतिः प्रहरणमस्य । आस्यहैतिकः । गणपाठसामर्थ्या-
त्पदसमुदायादपि ठण् विभक्तेश्चालुक्^१ ॥ अस्यहेत्वेति केचित्^२ ॥ * ॥
इहल्लोके भवम् । ऐहलौकिकम् ॥ अयं लोकः^३ । इहल्लोकः । प्रथ-
मान्तादपि हप्रत्ययो ऽस्मादेव गणपाठाद् व्यधिकरणसमाप्तो वा^४ ॥ * ॥
अभिगममर्हति । आभिगामिकः^५ ॥ * ॥ परलोके भवम् । पारलौकि-
कम् ॥ * ॥ सर्वभूम्यां विदितः । सार्वभौमः ॥ * ॥ प्रयोगमर्हति प्रयोगे
भवं वा । प्रायोगिकम्^६ । वामनस्तु संयोगं प्रायोगिकमित्याह^७ ॥ १६४ ॥

सुखशयनसर्वपुरुषावनुसंवत्सरयुतानुसंवरणम्^८ ।

सूत्रनडचतुर्विद्याकुरूपञ्चालाधिदेवाश्च ॥ १६५ ॥

सुखशयनं पृच्छन्ति । सौखशायनिकाः । यथा ।

भृग्वादीननुगृह्णन्तं सौखशायनिकानृषीन्^९ ॥

सर्वपुरुषाणामिदम् । सार्वपौरुषम् ॥ * ॥ अनुसंवत्सरं दीयते । आनु-
सांवत्सरिकम् ॥ कालाकार्यं च भववदित्यतिदेशात् कथाकालाद्व-
ज्जिति ठञ्^{१०} ॥ * ॥ अनुसंवरणेन दीयते । आनुसांवरणम्^{११} । व्युष्टा-

१ °पि न । विभ० D.; °च लुक्० C.

२ ? Thus B. C. F.; D. om. from अस्य-
हेत्वे. Not mentioned by Yajñ. either.

३ अदल्लोक D.

४ हप्रत्यये °समाप्तो ऽभीष्टः । F.

५ °अर्हति० काः D.; आभिगामिकं C.

६ प्रायोगिकं D. F

७ ? सांयोगप्रायोगिक० B.; संयो-
गात्प्रायोगिक० D.; सांयोगप्रायोगिक०
F.—Kāś. V. has सर्वभूमेर्निमित्तं (सर्व-
भूमेः a.) संयोग उत्पातो वा सार्वभौमः ।

प्रयोग । तत्र भवः प्रायोगिकः (प्रायो-
गिकः! ed.).

८ °संवरणं E. F.; °युतासंवरणं
D.; °वरणी C.; A. om. śl. & comment.

९ Raghuv. 10, 14.

१० कालाकार्यं कथाकालाद्वज्जिति
ठञ् D.; कथाकाला० F.; कथाकाला-
द्वज्जिति ठञ् B

११ अनुसंवरणं दीयते आनुसांवरणं
C. D. (also var. r. with Bō.); not men-
tioned in the gaṇa *vyuṣṭādi śl* 364.

दिवाद्दण् ॥ * ॥ सूत्रप्रधानो नडः । सूत्रनडः । तस्यापत्यं सौत्रनाडिः ॥
 कश्चित् सूत्रनट^१ इत्याह ॥ * ॥ चतस्र एव विद्याः । चातुर्वैद्यम् ॥ * ॥
 कुरवश्च पञ्चालाश्च तेषु भवः । कौरुपाञ्चालः । बङ्गल इत्यनेनाकञ्
 न भवति तत्र देशव्यक्तेर्विवक्षितत्वात् । अत्र तु देशसमुदायः ॥ * ॥
 देवमधिकृत्य भवम् । आधिदैविकं दुःखम् ॥ १६५ ॥

बध्योगोदकशुद्धौ^२ पुष्करसत्संक्रमाधिभूताः स्युः ।

प्रतिभूरजातशत्रुः परिमण्डलराजपुरुषौ च ॥ १६६ ॥

बध्योगस्य^३ चक्षेरपत्यं विदादिवाद्दणि । बाध्योगः ॥ * ॥ उदक-
 शुद्धस्यापत्यम् । औदकशुद्धिः ॥ * ॥ पुष्करसदोऽपत्यम् । पौष्कर-
 सादिः ॥ * ॥ संक्रममर्हन्ति । सांक्रामिकाः ।

तिलाश्चम्पकसंपर्कात्प्राप्नुवन्त्यधिवासताम् ।

रसो न भक्ष्यस्तद्गन्धः सर्वे सांक्रामिका गुणाः^४ ॥

यथा वाऽनर्घ्यराघवे ।^५ कश्चित्सांक्रामिकोऽपि विशेषो नैसर्गिकमतिशेते
 ॥ * ॥ अधिभूते भवम् । आधिभौतिकं सुखम् ॥ * ॥ प्रतिभुवो भावः कर्म
 वा । प्रातिभाव्यम् ॥ * ॥ अजातशत्रोरियम् । अजातशात्रवी । यथा ।

उपेयिवांसि कर्तारः पुरमाजातशात्रवीम्^६ ॥ * ॥

परिमण्डलस्य भावः कर्म वा । पारिमाण्डल्यम् ॥ * ॥ राजपुरुषस्य भावः
 कर्म वा । राजपौरुष्यम् ॥ १६६ ॥

१ Thus D. F.; सूत्रनेट B. C.; cf. p. 196, l. 18.

२ शुद्धौ E.; A. om. ṣl. & comment.

३ उं शंभुं गच्छत्यभियाति उगः कं-
 दर्पः । बध्यो निग्राह्य उगो येन स
 बध्योगो नामर्षिः Yajñ.

४ Kām. Nīt. 5, 7; Bō. Spr. 2562

(°चम्पकसंश्लेषात्°); लसो शुभश्च° D.

५ D. omit from यथा. — Anargh.,
 Calc. Ṣ. 1782, p. 36 (क्वचित्सां° ed.).

६ Ṣiṣ. 2, 114 (पुरीमाजात° ed.).

एषोऽपि स्यात्सर्ववेदः सहएयो

द्वारस्वःश्वोव्यल्कसस्वस्तयः स्वः ।

स्वयामश्वस्वादुमृदुद्वारपालाः

श्वादंष्ट्रा स्वाध्याययुक्तः स्वरश्च^१ ॥ १६७ ॥

एषोऽपीति न केवलं प्रतिभूपरिमण्डलराजपुरुषशब्दा ष्यडन्ता एवात्र गणे द्रष्टव्याः । सर्ववेदशब्दोऽपीति । महण्य इति ष्यटा ष्येन च^२ सह वर्तत इत्यर्थः ॥ सर्ववेदा एव । सार्ववैद्यम् ॥ ष्य इति किम् । प्रातिभवम् । पारिमण्डलम् । राजपुरुषार्थाणि । सार्ववेदिकम्^३ ॥ * ॥ आह्वतिगणस्यायम् । तेन वैतुलौक्यं^४ मानैषादिरित्यादयो भवन्ति^५ ॥ * ॥ इत्यनुश्रुतिकादिः ॥

द्वार इति द्वारादेरित्यनेन द्वारादीनां शब्दानां यकारवकाराभ्यामुत्तरस्याचामादेरचः^६ स्थान आरैज् न भवति^७ । तयोस्तु योष्टैज् भवति^८ ॥ * ॥ द्वारे नियुक्तः । दौवारिकः ॥ * ॥ स्वर्भवः । सौवः ॥ * ॥ यो भवम् । शौवस्तिकम् ॥ * ॥ व्यल्कसेऽत्यन्ताधमभक्ष्ये^९ भवः । वैयल्कसो व्याधिः^{१०} । यद्वा । व्यल्कसो नाम देशो ग्रामादिर्वा^{११} ॥ * ॥ स्वस्त्येत्वाह । सौवस्तिकः ॥ * ॥ स्वस्येदम् । सौवम् ॥ * ॥ स्वयामे भवः ।

१ A. om. text and comment.

२ ष्यजा ष्येन A. D.; D. corr. ष्येन वा; C. om. सर्ववेदशब्दो to सर्ववेदा एव and ष्य इति किं.

३ राजपुरुषार्थटि: D.; सार्ववैदिकं C. D.; सार्ववैदिक: F.

४ Thus C. F.; वैतुलौक्यं B.; वैतुलौक्यमाजिषादि° D. [? वैतुलौक्यम् or वैणुलौक्यम्].

५ Cf. §. 312 comm. where ऊर्ध्वदम्

and ऊर्ध्वदेह are mentioned as being referred to this *gana* by some.

६ यकारककाराभ्यां° B.; पकारककारा° C.; °भ्यां मुखस्याचामादेरच: D.

७ आरैष्ठ भवति B.; स्थाने रैष्ठ भ° C.; आरैष्ठ भवति D.; F. om. न.

८ योष्टोच् भ° C.; योष्टीनृभिवति B.

९ अत्यन्ता° B.; °भक्षे D.; °लक्ष्ये C.; अत्यन्ताऽधमभक्ष्ये F.

१० व्याधि: F.

११ वैयल्कासो° ग्रामादिश्च D.

सौवग्रामिकः ॥ * ॥ शुनो विकारः । शौवग्रं मांमम् । शौवः^१ संकोचः
 ॥ * ॥ स्वादुमृद इदम्^२ । सौवादुमृदम् । कच्छादिदर्शनादण् ॥
 खादी चासौ मृच्च सास्मिन्देशेऽस्तीति । सौवादुमृदो देशः ॥ पाणि-
 न्यादयस्तु सौवादुमृदवमित्याहुः ॥ * ॥ द्वारपालस्थापत्यम् । दौवा-
 रपालिः ॥ केचिद् द्वारपालशब्दं रेवत्यादिष्वधीयाना दौवारपा-
 लिक^३ इत्युदाहरन्ति ॥ * ॥ श्वादंघ्रायां भवः । शौवादंघ्रो मणिः ।
 शुनो दन्तादाविति^४ दीर्घत्वम् ॥ * ॥ स्वाध्यायेन चरति । सौवाध्या-
 यिकः ॥ * ॥ खरमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । सौवरः ॥ * ॥ द्वारपालादी-
 नामुपादानं सुखार्थम् । यतो द्वारादेः केवलस्य तदादेश्च परिग्रहः^५ ॥
 आकृतिगणोऽयम् । तेन स्फ्यो यज्ञायुधं तेन कृतः । स्फ्यकृतो नाम-
 र्षिः । स्फ्यकृतित्यपि संगृहीतः^६ ॥ १६७ ॥ इति द्वारादिः ॥

स्वागतस्वध्वरव्यङ्गा व्यवहारो व्यडस्तथा^७ ।

व्यायामस्वपतिस्वङ्गस्वजनाश्चात्र कीर्तिताः ॥ १६८ ॥

पदान्तव्योः स्वागतादेष्टैच्^८ इत्यनेन स्वागतादिशब्दानां टैजा-
 गमो न भवति^९ ॥ * ॥ स्वागतमित्याह । स्वागतिकः ॥ * ॥ शोभनो

१ शुन इदं शौवनम्^० । शुनो वि-
 कारो मांसं सौवम् Kāṣ. V. ; शुन इदं
 शौवनं पुच्छं शौवनः संकोचः । Yajñ.

२ स्वादुमुदु इदं C. ; not in *kach-*
chhādi sl. 327-8.—The other works
 have स्वादुमृदु ; Yajñeśv. also mentions
 Vardhamāna's reading.

३ दौवारपालक B.

४ दन्तावादाविति B. C. F. ; cf. Kāṣ.
 V. vi. 3, 137.

५ तदादेश्च C. ; परिग्रहात् D.

६ स्फो^० स्फाकृतो^० स्फाकृत^० B. C. ;
 स्फ्यकृतो नाम^० F. ; D. om. from आ-
 कृतिगणो.—Bō. has both readings ;
 Yajñ., Kāṣ. V. only स्फ्यकृत.

७ स्वागतः स्वध्वरो व्यंगव्यवहारी
 [रो C.] B. C. F. ; A. om. text and comm.

८ स्वागतोदेष्टैच् C. ; स्वागता-
 देष्टैच् F. ; स्वागतादेर्घष्टैर्जित्य^० D.

९ जागमो D. ; शब्दानां मैजागता-
 दिशब्दानां मैजागमो^० C.

ऽध्वरः स्वध्वरः । स्वध्वरेण चरति । स्वाध्वरिकः ॥ * ॥ व्यक्तान्यङ्गानि १
यस्यामौ व्यङ्गः । व्यङ्गस्यापत्यं व्याङ्गिः ॥ * ॥ व्यवहारेण चरति । व्या-
वहारिकः ॥ * ॥ व्यडो नामर्षिः । तस्यापत्यं व्याडिः ॥ * ॥ व्यायामः
प्रयोजनमस्य । व्यायामिकः ॥ * ॥ स्वपतौ साधुः । स्वापतेयः ॥ * ॥
स्वङ्गस्यापत्यं स्वाङ्गिः ॥ * ॥ स्वजनात्प्रयोजनमस्य २ । स्वाजनिकः ॥ * ॥
येषां टैजागमो न दृश्यते तेऽत्र द्रष्टव्याः ३ ॥ १६८ ॥ इति स्वागतादिः ॥

पैलौदञ्ची राहवी रावणिश्च

दैवस्थानी राणिराहस्रिती च ४ ।

श्रीदभृज्जिः ५ सात्यकिश्चौदमेघिः

सात्यं कामिः पैङ्गलोदायनिश्च ६ ॥ १६९ ॥

पैलाद्यविप्रतीस्त्वल्पादिरित्यनेन ७ पैलादेर्विहितस्यापत्यप्रत्ययस्य
सुगभवति ८ ॥ * ॥ पीलाया अपत्यं पैलः । पीलामण्डूकाद्वेत्यण ९ । पैल-
स्यापत्यमिति झचोऽण इति फिञ् तस्य झक् १० । पैलः पिता । पैलः
पुत्रः ॥ * ॥ उदञ्चो ११ ऽपत्यम् । बाह्वादिवादिञ् । श्रीदञ्चिः पिता ।
श्रीदञ्चिः पुत्रः १२ ॥ * ॥ राहोरपत्यम् । राह्विः पिता । राह्विः
पुत्रः ॥ * ॥ रावणस्यापत्यम् । रावणिः पिता । रावणिः पुत्रः ॥ * ॥

१ विगतान्यङ्गानि D.

२ स्वजनाः प्रयोजनं F.

३ येषां टैजागमो F.; D. om. from
स्वपतौ साधुः

४ पैलौदञ्ची B. C.; वाह्वी D.

५ Note the metrical irregularity in
the second syllable; ? श्रीदभृज्जिः.

६ पैङ्गलोदायनिश्च B. C.; A. om.
text and comment.

७ पैलाद्यवि F.; *तीस्त्वल्पादेरि-
D.

८ *पत्यस्यालुगभवति D.

९ पीलामाण्डूका B. C. D.; cf. P. iv.
1, 118-9.

१० पिञ् B. C.; झक् D.; cf. P. iv.
1, 156.

११ उदञ्चो D.; उद्वो C. : *bāhvādi*
§l. 204.

१२ C. twice श्रीद्विः; श्रीद्वि D.

देवस्थानस्यापत्यम् । देवस्थानिः पिता । देवस्थानिः पुत्रः ॥ * ॥ रण-
 स्यापत्यम् । राणिः पिता । राणिः पुत्रः ॥ * ॥ रहेण चितो^१ द्वि-
 सितो रहचितः । तस्यापत्यम् । राहचितिः पिता । राहचितिः पुत्रः
 ॥ * ॥ उदके भृञ्जतीति मूलविभुजादिलात्के^२ । उदभृञ्जः । तस्या-
 पत्यम् औदभृञ्जिः पिता । औदभृञ्जिः पुत्रः ॥ * ॥ सत्य एव सत्यकः ।
 तस्यापत्यं सात्यकिः पिता । सात्यकिः पुत्रः ॥ * ॥ उदमेघस्यापत्यम् ।
 औदमेघिः पिता । औदमेघिः पुत्रः ॥ * ॥ सत्ये कामोऽस्य । सत्यं-
 कामः । अत एव निपातनान्मुक् । सत्यमिति निपातो वा शपथप-
 र्यायः^३ । तस्यापत्यं सात्यंकामिः पिता । सात्यंकामिः पुत्रः ॥ * ॥ पिङ्ग-
 लोदायनस्यापत्यं^४ पैङ्गलोदायनिः पिता । पैङ्गलोदायनिः पुत्रः^५ ॥
 शाकटायनस्तु पैङ्गलोदयनिरित्याह^६ ॥ १६६ ॥

शालङ्क्यौदकशुद्धी भौलिङ्ग्यौदव्रजी तथौदन्यिः^७ ।

औद्गाहमानियुक्तौदमज्जिरपि चौज्जिहानिः स्यात्^८ ॥ १७० ॥

शलङ्कोरपत्यम्^९ । शलङ्किः पिता । शलङ्किः पुत्रः ॥ * ॥ उद-
 कशुद्धस्यापत्यम् । औदकशुद्धिः पिता । औदकशुद्धिः पुत्रः ॥ औद-
 शुद्धिरिति भोजः^{१०} ॥ * ॥ भूलिङ्गस्यापत्यम्^{११} । भौलिङ्गिः पिता ।

१ रहचितो° B. C.; रहे चितो° F.

२ Not in that *gana*, §l. 460.

३ सयथपर्यायः D. and om. to सा-
 त्यंकामिः पुत्रः.

४ पिंगलोदायिनस्या° B.; पिंगलो-
 दायिः तस्याऽपत्यं F.; पिंगलोदायनः
 तस्यापत्यं° D.; om. C.

५ पिंगलोदायिनिः twice B.

६ पैङ्गलोदायनि° C.; D. corr. पैङ्ग-
 लोदयोगिरि°; Bō. reads पैङ्गलौदा-
 यनि.

७ तावौदन्यिः C.; तसौदन्यिः D.;
 अथौदन्यिः F.

८ युक्तौ औद° B.; युतेदमज्जि°
 corr. D.; अपि वौज्जिहानिः° E.; A.
 om. text and comment.

९ शलङ्कोरपत्यं C.; शलङ्कोर° D.;
 शालङ्कोर° F.

१० Thus also Bō., Yajñ., Kāś. V. MSS.
 (औदशुद्धि ed.); औदशुद्धिरिति औ-
 भोजः D. [cf. औदकशुद्धि §l. 166].

११ भूलिङ्गस्य° MSS. and Yajñ-
 see §l. 50 comm.

भौलिङ्गिः पुत्रः ॥ * ॥ उदब्रजस्यापत्यम् । औदब्रजिः पिता । औद-
 ब्रजिः पुत्रः ॥ * ॥ उदन्यस्यापत्यम् । औदन्यिः पिता । औदन्यिः पुत्रः ॥
 तिकादिषु पद्यमानस्यापत्यम्^१ एव पाठात् फिञ्^२ विज्ञायते तेन
 रूपद्वयम् । औदन्यिः । औदन्यायनिः ॥ * ॥ उद्गाहमानस्यापत्यम् ।
 औद्गाहमानिः पिता । औद्गाहमानिः पुत्रः ॥ * ॥ उदमज्जस्यापत्यम् ।
 औदमज्जिः पिता । औदमज्जिः पुत्रः ॥ * ॥ उज्जिहानस्यापत्यम्^३ ।
 औज्जिहानिः पिता । औज्जिहानिः पुत्रः ॥ कश्चिद् औज्जिहानिरिति^४
 मन्यते ॥ * ॥ एभ्य इजन्तेभ्यः फक्^५ झुक् ॥ १७० ॥ इति पैलादिः ॥

तौल्वलिवैरकिधारणिपौष्पि^६

बैल्वकिबान्धकिरावणिवैङ्कि^७ ।

आसुरिनैमिषिनैवकियुक्तं^८

दैवतिवार्कलिवैहतिभिश्च^९ ॥ १७१ ॥

तौल्वल्यादेः पर्युदासादपत्यस्यापत्यादित्यनेन प्राप्ता झुम्न भवति
 ॥ * ॥ तौल्वलो नामर्षिः । तस्यापत्यं तौल्वलिः । तदपत्यं तौल्वला-
 यनः ॥ तौल्वलिरित्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ वीरकस्यापत्यम् । वैरकिः पिता ।
 वैरकायणः पुत्रः^{११} ॥ वैणकिरिति शाकटायनः ॥ * ॥ धरणस्यापत्यम् ।

१ See §1. 230; विकारादिषु पद्य-
 मानस्यापत्यं C. and omits thence to
 उज्जिहानस्यापत्यं.

२ इजिपि B.; इजपि F.; द्वजपि D.

३ See note १.

४ ? औज्जिहानिरिति B. C.

५ पाप B.; एभ्य आ पापे C.; एण D.;

एभ्य एव झुक् । F.; cf. P. ii. 4. ८०; iv.

I. १०१.

६ °वैरकि° C.; °धारकिपौष्पि F.

७ बोधकिरावणिवैकि C.; °वैकि F.

८ नैचकियुक्तं B. C. F.

९ वाल्कलि° B.; वैहविभिश्च D.; A.

om. text and comment.

१० तौल्वलिरित्य° F.; om. D.—? तौ-

ल्वलिरित्यन्यः ।

११ चिरकस्य° वैरकिः °चिरकायणः

∴—The other works have वैरकि.

धारणिः पिता । धारणायनः^१ पुत्रः ॥ * ॥ पुष्यो नाम कश्चित् तस्या-
पत्यम् । पौष्यिः पिता । पौष्यायणः^२ पुत्रः ॥ * ॥ विश्वकस्यापत्यम् ।
वैश्वकिः पिता । वैश्वकायनः पुत्रः ॥ * ॥ बन्धकस्यापत्यम् । बान्धकिः
पिता । बान्धकायनः पुत्रः ॥ * ॥ रवणस्यापत्यम् । रावणिः पिता ।
रावणायनः पुत्रः । शाकटायनस्तु रावणिरित्याह ॥ * ॥ विङ्कस्था-
पत्यम् । वैङ्किः पिता । वैङ्कायनः पुत्रः^३ ॥ * ॥ न सुरोऽसुरः । तस्या-
पत्यम् । आसुरिः पिता । आसुरायणः पुत्रः ॥ * ॥ निमिषस्यापत्यम् ।
नैमिषिः पिता । नैमिषायणः पुत्रः ॥ नैमिषिरिति शाकटायनः ॥ * ॥
निवकस्यापत्यम् । नैवकिः पिता । नैवकायनः^४ पुत्रः ॥ * ॥ दैवतस्या-
पत्यम् । दैवतिः पिता । दैवतायनः पुत्रः ॥ दैवोतिरिति^५ शाकटायनः
॥ * ॥ वृकलाया अपत्यम् । वार्कलिः पिता । वार्कलायनः पुत्रः^६ ॥
दोधकं ब्रून्तः । भौ तु भगौ गिति दोधकमेतत् ॥ १७१ ॥

पौष्करसादिवैकर्ण्याहिंसिकारेणुपालयः^७ ।

आसिबन्धकिवैशीतिदैवयज्ञ्यासिनासयः^८ ॥ १७२ ॥

पुष्करसदोऽपत्यम् । पौष्करसादिः पिता । पौष्करसादायनः
पुत्रः ॥ * ॥ विभूषितौ कर्णौ यस्य । विकर्णः । तस्यापत्यम् । वैकर्णिः
पिता । वैकर्णायनः पुत्रः ॥ * ॥ न विद्यते हिंसाऽस्य । अहिंसः । तस्या-

१ धारणायनिः B. C.

२ पौष्यायनः MSS.

३ ०विकस्यापत्यं वैकिः० विकायनः०
F.; Kās. V. ii. 4, 61 वैकि ed., वैकि MS.
a, Yajñ.; वैङ्कि (var. l. वैकि) Bō.

४ निचकस्य० नैचकिः० नैच० B.C.F.;
नैवकि (var. l. नैवति) Bō., नैवकि Yajñ.;
wanting in Kās. V.

५ Thus MSS.? दैवतिः (पुत्रः) इति
शाकटायनः ।

६ None of the MSS. explain वैहति.
Yajñ. has विहतस्य वेहतिवैहतायनः ।

७ पुष्करसादि० B. C. F.

८ वैशीति० B. C.; वैकर्णा० दैवय-
ज्ञ्यासिनासयः D.; A. omits text and
comment.

पत्यम् । आहिंसिः पिता । आहिंसायनः पुत्रः ॥ * ॥ करेणुं पालयतीति
 करेणुपालः । तस्यापत्यम् । करेणुपालिः पिता । करेणुपालायनः
 पुत्रः ॥ * ॥ अमिना युक्तो बन्धः । अमिबन्धः । अमिबन्ध एवासिबन्धकः ।
 तस्यापत्यम् । अमिबन्धकिः पिता । अमिबन्धकायनः पुत्रः^१ ॥ अस्य-
 तीति । असः । तस्यापत्यम् । आसिः पिता । आसायनः पुत्रः ॥ बध्यते
 स्म । बद्धः । बद्ध एव बद्धकः । तस्यापत्यम् । बाद्धकिः पिता । बाद्ध-
 कायनः पुत्र^२ इति शाकटायनः ॥ * ॥ विशीतस्यापत्यम् । वैशीतिः
 पिता । वैशीतायनः पुत्रः ॥ * ॥ देवानां यज्ञो देवयज्ञः । तस्यापत्यम् ।
 दैवयज्ञिः पिता । दैवयज्ञायनः पुत्रः ॥ * ॥ अगिरिव नासाऽस्येति ।
 अमिनासः । तस्यापत्यम् । आमिनासिः पिता । आमिनासायनः
 पुत्रः ॥ १७२ ॥

दालीपिरानुतिश्च प्रादोहन्यानुराहती चापि३ ।

चाफट्टकिनेमिश्चिप्राडाहतिदैवमतयोऽपि४ ॥ १७३ ॥

दिलीपस्यापत्यम् । दालीपिः पिता । दालीपायनः पुत्रः । निपा-
 तनादात्वम्^५ ॥ अपरे दलीप इति प्रकृत्यन्तरमाहुः । चन्द्रादयस्तु
 दैलीपिरित्याहुः^६ ॥ * ॥ आनुतिः पिता । आनुतायनः^७ पुत्रः ॥ * ॥
 प्रादोहनस्यापत्यम् । प्रादोहनिः पिता । प्रादोहनायनः पुत्रः ॥ * ॥

१ असिबंधपचासिवंधकस्त० C.; अ-
 सिबंध एवासिवंधः० आसिवांधकिः०
 आसिवांधायनः० D.; B. om. from का-
 रेणुपालिः to असः तस्यापत्यं.

२ बद्ध एवद्धकः० वाधकिः० वाध-
 कायनः D.

३ आनुति आतुराहती० C.; अनु-
 रोहती चापि E.

४ वफट्टकि० देवमतयोपि C.; नै-
 मि F.; नैमित्री० D.; A. om. text
 and comment.

५ निपातनादीत्वं D. and omits अ-
 परे प्रकृत्यन्तरमाहुः ।

६ Thus also Bö., Yajñ., Kāṣ. V.; अपरे
 दलीपा इति F., om. from चन्द्रादयः.

७ आनुतिः आनुतायनः C.

अनुरहतोऽपत्यम् । अनुराहतिः^१ पिता । अनुराहतायनः पुत्रः ॥ * ॥ चफट्टकशब्दोऽनुकरणम् । तदुच्चारणात्पुरुषोऽपि चफट्टकः । तस्यापत्यम् । चाफट्टकिः पिता । चाफट्टकायनः पुत्रः^२ ॥ कुर्वादावस्य चत्रियस्य ग्रहणम् । इह तु ब्राह्मणवाचिनस्तेनेज् सिद्धः^३ ॥ * ॥ निस्त्रयेन मिश्रो निमिश्रः । तस्यापत्यम् । नैमिश्रिः पिता । नैमिश्रायणः पुत्रः ॥ * ॥ पृच्छत्याहन्ति च । प्राडाहतः^४ । तस्यापत्यम् । प्राडाहतिः पिता । प्राडाहतायनः पुत्रः ॥ प्राटाहतिरित्यपि वामनः^५ ॥ * ॥ देवमतस्यापत्यम् । दैवमतिः पिता । दैवमतायनः पुत्रः ॥ १७३ ॥ इति तीक्ष्ण-
स्यादिः ॥

प्रज्ञश्चोत्रपिशाचचोरमरुतो रक्षश्चरिचोशिजः

प्रत्यक्षासुरशत्रुसंतपनसत्साधारणानुष्टुभः ।

चराडालाशनिगोरजेतृजगतीसत्वद्विंशतिदेवताश्^६

चक्षुर्व्याकृतबन्धुयोधमधवो विद्यामनोजुहूतः ॥ १७४ ॥

प्रज्ञादेरणित्यनेन प्रज्ञादेः शब्दगणादण् वा भवति स्वार्ये^७ ॥ * ॥
प्रज्ञ एव प्राज्ञः । प्राज्ञी स्त्री ॥ प्रज्ञाज्योत्स्नेत्यादिना णप्रत्यये^८ सिद्धम् ।

१ Kās. V. ii. 4, 61 आनुहारति (!) ed.,
०राहति MSS.; Bö., Yajñ. आनुराहति
(Bö. var. l. आनुहारति), and besides
आनुरोहति.

२ Thus also Bö., Yajñ. (? श्चाफट्टिक
Kās. V. ed.); वफडक° वफडक° वा-
फडकिः° वाफडकायनः° C.

३ B. C. om. from कुर्वादावस्य.

४ ? Thus D.; प्राडाहतिः B. C. F.

५ ? प्राडाहति° B.; प्राडाहति° C.;

om. D.—Bö., Yajñ. have only प्राडा-
हति; Kās. V. ed. प्रावाहणि (प्राणाहति
MS. a. and var. l. ed.; om. MS. β.;
Prof. Kielhorn's MS., perhaps right,
प्राडाहनि).

६ शत्रुद् for सत्वद् F.; A. om. text
and comment.

७ प्रज्ञादिशब्दगणात्° D.

८ प्रज्ञायोत्स्ने° B. C.; °ज्योत्स्नोत्या-
दिनाणप्रत्यये D.; ऽणप्रत्यये F.; cf. P. ६.
2, 101 प्रज्ञाशब्दाचाम्भो णः ।

प्राज्ञः । प्राज्ञी तु न सिध्यति । एप्रत्यये हि प्राज्ञा स्यात् । अर्थभेदश्च ।
 तथा च । वृद्धा पलिकी प्राज्ञी तु प्रज्ञा प्राज्ञा तु धीमती^१ ॥ * ॥
 श्रोत्रमेव श्रोत्रम् । तं कूजत्कौञ्चसंहय्यच्चाचुषश्रोत्रमानसः^२ ॥
 वामनाद्यास्तु श्रोत्रं शरीरं चेदित्यर्थनियममाहुः^३ ॥ * ॥ पिशाच एव
 पैशाचः ॥ * ॥ एवं चौरः ॥ * ॥ मारुतो देवो वायुश्च^४ ॥ * ॥ राक्षसः
 ॥ * ॥ चरित्रमेव चारित्रम् ॥ * ॥ उशिक् कान्तः । स एव । श्रोत्रिजः^५ ।
 यथा । चीर्णसांतपनैर्वैद्यवैदतैर्जौह्नैर्वृतम्^६ ।

कार्णाजिनौश्रिजैर्विप्रैः प्रात्यक्षमिव दैवतम्^७ ॥

प्रत्यक्षा एव प्रात्यक्षाः । पदार्थाः^८ ॥ * ॥ असुर एव । आसुरः ॥ * ॥
 शत्रुरेव शात्रवः ॥ * ॥ संतपनमेव सांतपनम् ॥ * ॥ सन्नेव सान्तः ।
 अण्प्रत्ययसंनियोगेन निपातनाद्गुणागमः^९ ॥ * ॥ साधारणी साधा-
 रणा वा भूमिः ॥ * ॥ अनुष्टुबेव । आनुष्टुभम् ॥ केचिद् आनुष्टुभा-
 दीनां^{१०} कन्दोनाम्नां पुलिङ्गतामाहुः ॥ * ॥ चण्डम् उयकर्म अलति^{११}
 पर्याप्नोति । चण्डालः । स एव चाण्डालः । तथा च ।

चण्डालस्रवमातङ्गदिवाकीर्त्तिजनंगमाः ।

निषादशपचावन्तेवासिचाण्डालपुङ्गवाः^{१२} ॥

१ Am. K. 2, 6, 1, 13.

२ Thus D. F.; कूजत्कौञ्चं संहय्य-
 चाचुषः B. C.; साह्यं श्रोत्रं च-
 चुषं श्रोत्रं C.

३ इत्यर्थः नियमः B. C.; Ras. V.
 v. 4, 28.

४ मारुता देवा वायुश्च B. C.

५ उशिकः कान्तः B. C.; उष्णिकं
 शौष्णिकः D.

६ वैद्यवैदतैर्जौह्नैर्वृतं B.; वैद्यं
 वैदतैर्जौह्नैर्वृतं C.; वैद्यवैदतैर्जौह्नै-

र्वृतं B.; अन्तर्पदैद्यवैदतैर्जौह्नैर्वृतं
 D.

७ कार्णाजिनौश्रिजैः B.; जिनौस्रिजैः
 B. C. D.; श्रिजैर्विप्रैः F.; प्रत्य-
 क्षं D.

८ प्रत्यक्षी एव प्रत्यक्षाः C.; D. om.
 एव प्रात्यक्षाः.

९ अणुप्रत्ययः युगागमः B. C.

१० अनुष्टुभादीनां MSS.

११ चंडमुयं कर्म आलति F.

१२ पुङ्गवाः B. D.; बुङ्गवाः C.; पुष्क-
 साः F.; the verse is Am. K. 2, 10, 20.

अशनिरेव । आशनः । वज्रम् ॥ * ॥ गौर एव गौरः । सितः पीतो
ऽरुणश्च वर्णः ॥ * ॥ जेत्रेव^१ । जैत्रं धनुः । जैत्री शरश्रेणिः^२ ॥ * ॥ जग-
त्येव जागतम् ॥ * ॥ सत्वानेव सात्वतः^३ । चन्द्रस्तु सत्वन्निति नान्तं कृत-
तलोपं^३ पटन् सत्वानेव सात्वन् इत्याह ॥ * ॥ द्वयोर्भावो द्विता । द्वितैव
द्वैतम् । यथा ।

निदानं निर्द्वैतं प्रियजनमदृच्छं व्यंमितिः^४ ॥

देवतैव दैवतम् ॥ * ॥ चक्षुरेव चाक्षुषम् ॥ * ॥ व्याकृतमेव वैद्याकृतम्
॥ * ॥ बन्धुरेव बान्धवः । स्त्रियामणन्तस्यामामर्थ्यान्न वृत्तिः^५ । प्रुद्ध-
प्रकृतिस्तु वर्तत एव । यथा । बन्धुरिद्यं ब्राह्मणी^६ । एवं सर्वत्र ॥ * ॥ योध
एव योधः ॥ * ॥ मधुरेव माधवः ॥ * ॥ विद्यैव वैद्यम्^७ । नपुंसकत्वमेव ॥
कश्चिद् विद्यासंबन्धात्युत्सुः^८ विद्या । स एव वैद्य इत्याह ॥ * ॥ मन
एव मानसम् ॥ * ॥ जुह्वदेव जाह्वतः ॥ १७४ ॥

निगमवणिजौ गन्धर्वश्चायहायणषोडशौ

प्रकृतविदतौ क्रुङ् रक्षोघ्नो विघातचिकीर्षितौ^९ ।

ततवसुकरामीधं विश्वानरो वरिवस्कृतौ^९

ऽनुषुकविकृते विद्वानुष्णिक् चरश्च कृतहलम्^{१०} ॥ १७५ ॥

नितरां गम्यन्ते पदार्था अनेनेति निगमः । निगम एव नैगमः ।
नयः ॥ * ॥ वणिगेव वाणिजः । वाणिजी स्त्री ।

१ जैत्रेव० शरश्रेणी F.

२ अश्वदेव शायतः F.

३ सत्विति तांतं० F.; कृत्वा तलोपं C.

४ ०जनसुहृक्कव्यवसितिः D.; ०सदृ-
चव्यं F.; ०सदृक्कव्यवसितिः B. C.

५ ०अणंतस्व सामर्थ्यान्नं D.; न प्र-
वृत्तिः F.

६ वर्तमान एव यथा० D.; ब्राह्मणी
C. D.

७ विद्यं B.

८ प्रकृतविदितौ E. and a. m. D.;
प्रकृतविदक्कुच रचो० C.

९ वरिवस्कृतौ B. C. D. F.

१० नूषुकवि० C.; वरश्च० F.; A. om.
text and comment.

यस्यैते व्याधवार्दीण्यसंकुले वित्तवत्तमाः ।

रात्रावपि महारण्ये वञ्चं वञ्चन्ति वाणिजाः^१ ॥

गन्तव्यं गच्छन्तीत्यर्थः ॥ * ॥ गन्धर्व एव गान्धर्वः ॥ * ॥ अग्रहायण एव । अग्रहायणः । मार्गशीर्षः ॥ * ॥ षोडशेव षोडशतः ॥ * ॥ प्रकृतमेव प्राकृतम् ॥ * ॥ विदन्नेव वैदतः । विद्वान् ॥ * ॥ क्रुद्धेव^२ क्रौञ्चः ॥ * ॥ रचांसि हन्तीति रचोघ्नः । रचोघ्न एव राचोघ्नः ॥ * ॥ विहननं^३ विघातः । विघात एव वैघातः ॥ * ॥ चिकीर्षितमेव चैकीर्षितम् । चिकीर्षन्नेव चैकीर्षत इति भोजः^४ ॥

इष्टषोडशतमैधावसाधुसाधारणद्वये^५ ।

लङ्केशयौधा ये चास्मै हितास्यैकीर्षितक्रियाः^६ ॥

तनोति कुलम् । ततः । तत एव तातः । जनकः ॥ * ॥ वसुरेव वासवः । सुरपतिः ॥ * ॥ कर एव कारः । राजदेयो भागः ॥ * ॥ अग्निमिन्दे । अग्नीत् । तस्य शरणम् आग्नीध्रम् । ततो ऽणि प्रत्यये । आग्नीध्रो शाला । आग्नीध्रा वा शाला^७ ॥ * ॥ विश्वानर एव वैश्वानरः ॥ * ॥ वरिवस्कृत एव वारिवस्कृतः^८ ॥ * ॥ अनुषुवतीत्यनुषूः । तं कायतीत्यनुषुकः । के ऽमेति ह्रस्वले^९ । अनुषुक एव । आनुषुकः ॥ * ॥ विकृतमेव वैकृतम् । विकृतिरेव वैकृतमिति नन्दी ॥

१ यास्यैते० महारण्ये वञ्चन्ति वा० C.; चवं वञ्चन्ति० B.; ०रण्ये छबठञ्चन्ति० F.

२ वेदतः विद्वान् । क्रुद्धेव C.

३ विहननं B. and orig. D.

४ चैकीर्ष इति० B. C. F.; चैकीषत इति श्रीभोजः D.

५ ०मेधाव० D. F.; साधारण० D.

६ यौधार्थवास्यै० F.; यौधार्थवास्यै हितास्यैकीर्षिते क्रिया D.; चास्यै० C.

७ आपोध्रं आपीधीं आपोध्रां B. F.; आपीध्रां आपीध्रां C.

८ वरिवस्कृतं वारिवस्कृतः MSS.; Vāj. S. 16, 19.

९ ? के अल्वा इति० D.; के रघे इति० B. C.; के ण इति ह्रस्वः F. [? P. vii. 4, 13]; cf. vārtt. P. v. 4, 36, where eds. and ed. Kāṣ. V. read आनुषुक (MS. B. आनुषुक, a. आनुसूपक).

पच्छो वैयाकृतैः सूक्तैर्जागतानुष्टुभीष्णिहैः^१ ।

राचसासुरपैशाचवैहृतानां निवर्तकम्^२ ॥

विद्वानेव वैदुषः ॥ * ॥ उष्णिगेव । औष्णिहम् ॥ * ॥ चर एव चारः^३ ॥ * ॥

कुट्टहलमेव कौट्टहलम् ॥ १७५ ॥

नन्दामात्यडहालसंप्रतिवजाः कर्षापणत्रिष्टुभी

गायत्रीरवणोपचेयककुदैकाग्याटरूषास्तथा^४ ।

संनाय्याययणौ विधेयकुतुकागारद्विदत्पङ्कयः^५

सत्वन्तुप्रतिभावियातसहसा वार्त्ता विदन्तोऽपि च ॥१७६॥

नन्दति वृद्धिं यातीति नन्दा । नन्दैव नान्दी^६ ॥ * ॥ अमात्य एव ।
अमात्यः ॥ * ॥ डहाल एव डाहालः ॥ * ॥ संप्रत्येव सांप्रतम् ॥ * ॥
वज्रतीति वजः । स एव वाजः ॥ * ॥ कर्षापण एव कार्षापणः ॥ * ॥
त्रिष्टुवेव त्रैष्टुभम् ॥ * ॥ गायत्र्येव गायत्रम् । वृन्दसां पूर्वम्^७ ॥ * ॥
रवण एव रावणः ॥ * ॥ उपचेय एव । औपचेयः^८ ॥ * ॥ ककुदमेव
काकुदम् । शब्दशक्तिस्वाभाव्यात्स्वार्थिकाण्प्रत्ययान्तस्यापि काकुद-
शब्दस्वार्थभेदो द्रष्टव्यः ॥ * ॥ एकमय्यं पुरोगतं ध्येयमस्य^९ । एकाय्यः ।
स एव । एकाय्यः । अनन्यवृत्तिः ॥ * ॥ अटन् रूषतीति^{१०} । अटरूषः ।
स एव । अटरूषः सिंहास्यः । यथा ।

१ प्रखो वैया० D.; पच्छो वैयाकृतैः
सूक्तैः जा० C.; यच वैयाकृतैः० भोष्णि-
हैः F.

२ निवर्तकः D.—Yajñ. makes this
kārīkā end thus: °वैहृतानि भवन्ति
नो ॥

३ वर एव वारः F.

४ उपवेय MSS.; °अथरूषास्तथा E.

५ °द्विदः पङ्कयः F.; A. om. text
and comment.

६ नंदः । नंद एव० B. C. F.; नन्दा
एव० D.; नादः F.

७ पूर्वे D.

८ उपवेय एव औपवेयः C. D.

९ ध्येयमस्य B. C.

१० अटतो रूषतीति F.

वासकः सिंहपर्णी च वृषो वासाथ सिंहका^१ ।

आटरूपः सिंहमुखी भिषग्माताटरूपकः^२ ॥

संनाय्यमेव सांनाय्यम् ॥ * ॥ अग्रयण एव^३ । आग्रयणः ॥ चन्द्रस्तु । अग्रे
ऽयनस्य । अग्रयणम्^४ । राजदन्तादिवात्प्राङ्निपाते शकन्त्वादिवाद्-
कारलोपे च । अग्रयणमेव आग्रयणमित्याह ॥ आग्रायणीत्यन्यः^५ ॥ * ॥
विधेय एव वैधेयो मूर्खः^६ ॥ विधाया भोजनस्यापत्यमिव वैधेय इत्यन्ये^७
॥ * ॥ कुतुकमेव कौतुकम् ॥ * ॥ अगारमेव । आगारम् ॥ * ॥ द्वौ दन्ता-
वस्य । द्विदन् । वयसि दन्तस्य दत्^८ । दत्तादेशे । द्विदन्नेव द्वैदतो^९ बालः
॥ * ॥ पङ्क्तिरेव पाङ्कम्^{१०} ॥ * ॥ सत्वन्तुरेव सात्वन्तवः^{११} ॥ * ॥ प्रतिभैव
प्रातिभम् ।

प्रातिभं त्रिसरकेण गतानां वक्त्रवाक्यरचनारमणीयः^{१२} ।

गूढसूचितरहस्यसहास्यः^{१३} सुभ्रुवां प्रवृत्ते परिहासः ॥

वियात एव वैयातः । धृष्टः ॥ * ॥ सहस्रैव साहसम् । अविचारकृतं कर्म ॥
अन्यस्तु । साहसं तु दमो दण्डः^{१४} । सहसि बले भवं साहसमित्याह
॥ * ॥ वार्त्तव वार्त्तम् । यथा ।

१ वासिकः MSS.; सिंहपर्णा व वृषो
वसो व० C.; वृषा वासा च० B.; वा-
सोथ० D.; वृषावसोऽथ सिंहका F.

२ आडरूपः० C.; सिंहमुखी० D.;
भिषग्माताटरूपः । B. C.

३ अग्रयणमेव D.; आग्रयण एव C.

४ आग्रयणं C.; आग्रायणं F.—Eds.
Pāṇ., Kāṣ. V. v. 4, 36 vārtt. read आग्रा-
यण.

५ आग्रयणमेवेति श्रीभोजः । D.

६ विधेयमेव वै D. [om. धेयो मूर्खः].

७ विधेयं भोजनं तस्यापत्यं मिव० C.;
D. om. विधायाः इवै वैधेयमित्य० D.
C. Pāṇ. v. 4, 141.

८ द्वैदतो F.

१० पाङ्क्तः F.; पङ्क्तिरेव पाङ्क्ती D.

११ सत्वन्तुरेव सात्वन्तवः D.

१२ Śiṣup. 10, 12; चक्रवाकरचना०
B. C.

१३ सहासः MSS.; see same passage
on ṣ. 179.

१४ B. C. om. from अन्यस्तु [Am. K.
ii. 8, 1, 21]; F. om. from साहसं.

हरिराकुमारमखिलाभिधानवित्

स्वजनस्य वार्त्तमयमभ्ययुङ्क्त सः^१ ॥ * ॥

विगता दन्ता अस्य । विदन्तः । विदन्त एव वैदन्तः । बालादिः
॥ १७६ ॥

वयश्चतुष्प्राश्यदशार्हयुक्तः

परिप्लवः पुष्पकसंयुतश्च ।

कृष्णः कुरङ्गेऽनिमिषे^२ विसारी

स्यादौषधं भेषज एव कामम्^३ ॥ १७७ ॥

वय एव वायमः । काकः । वयःशब्दः सामान्येन पञ्चिवाच्यपि विशेषे
वर्तते शब्दशक्तिस्वाभाव्यात् ॥ एवं वसुशब्दोऽपि द्रष्टव्यः ॥ * ॥ प्राश्रन्ति
प्राश्रुवते वा तदिति प्राश्यम् । चतुर्भिः प्राश्यं चतुष्प्राश्यम्^४ । तदेव
चातुष्प्राश्यम् ॥ * ॥ दश नामान्यर्हति । दशार्हः । स एव दशार्हः ।
केशवः ॥ * ॥ परिप्लवते । परिप्लवः । स एव पारिप्लवः । चञ्चलः ॥ * ॥
पुष्पप्रकृतिः^५ । पुष्पकम् । पौष्पकम् । कुसुमाञ्जनम्^६ ॥ * ॥ कृष्ण एव
कार्ष्णः । कुरङ्गः । अन्यो गवादिः कृष्णः ॥ * ॥ वैशारिणः । मत्स्यः ।
अन्यो विसारी^७ । देवदत्तादिः ॥ * ॥ औषधिरेव । औषधम् । त्रिफ-
लादि । अन्यत्रौषधयः चेन्नरूढाः शङ्खपुष्पीप्रभृतयः ॥ * ॥ आकृतिग-
णश्चायम् । तेनान्येऽपि प्रयोगा द्रष्टव्याः^८ ॥ १७७ ॥ इति प्रज्ञादिः ॥

१ Siṅg. 13, 68.

२ कुरंगेनिमिषे B. C. D. E.

३ औषधेर्भेषजं D.; औषधेर्भेषजं
E.; A. om. text and comment.

४ C. om. चतुर्भिः प्राश्यं.

५ पुष्पप्रकृतिः F.; C. om. चञ्चलः.

६ स एव पौष्पकं C.; तदेव पौष्पकं

कुसुमं F.

७ वैशारिणो विशारी D.

८ D. om. from आकृतिगणं.

अनन्तसोमेतिहसर्ववेदाः

सुखैकभावौ मणिकान्यभावौ ।

समीपसेनावसथद्विभावा

मालोपमाभेषजसर्वविद्याः १ ॥ १७८ ॥

एषोऽनन्तादेरित्यनेनानन्तादेः २ शब्दगणात्स्वार्थे ष्यप्रत्ययो भवति
॥ * ॥ न अन्तोऽनन्तः । अनन्त एव । आनन्त्यम् ॥ न विद्यतेऽन्तो यस्य ।
अनन्तः कालः । अनन्ता पृथ्वी । अनन्तं व्योम । आनन्त्यः काल इत्या-
दि ॥ * ॥ सोम एव सौम्यः । यथा ।

तेनाथ नाथदुरुदाहरणात्पेन

सौम्यापि नाम परूषत्वमपि प्रपन्ना ३ ।

जज्वाल तीक्ष्णविशदा सहस्रोद्गिरन्ती

वागर्चिषस्तपनकान्तशिलेव सीता ४ ॥

सौम्यम् । सोम इवाह्लादकत्वात् सौम्य ४ इत्यपि शाखादेराह्णतिगण-
त्वात् । यथा ।

अपेतयुद्धाभिनिवेशसौम्यो

हरिर्हरिप्रस्थमथ प्रतस्थे ६ ॥ * ॥

इति हेत्येव । ऐतिह्यम् । इति हेति निपातसमुदाय उपदेशपारंपर्ये
वर्तते । इति ह स्मोपाध्यायः कथयति । इति ह वटे यच्चः प्रतिवसति
॥ * ॥ सर्ववेदा एव सार्ववेद्यम् ॥ * ॥ सुखमेव सौख्यम् ॥ * ॥ एको भावो

१ सुखैकभावौ° B.; सुखैकभा-
वौ° D.; A. om. text and comment.

२ अन्तान्तादेरित्यनेनानन्तादिः C.

३ तेनाथ नाथदु° नाम पदमूध्वमभि
प्रपन्ना D.; दुर्दाहरणात्प° C.

४ जिह्वायतीक्ष्ण° गिरती° D.; शी-

ता D. F.; जज्वालतीक्ष्णविशदाः सहा-
स्रोद्गिरन्ता वाग° C. — According to
Prof. Aufrecht this stanza occurs twice
in the Sarasvatikanṭhābharaṇa.

५ सौम्य D. F.; śākhādi, śl. 190.

६ Śiṣ. 3, 1; अभि for अथ D.

यस्य । एकभावः । एकस्य वा भावः । एकभावः । स एव । एकभाव्यम् ॥ * ॥ मणिप्रकारो मणिकः । मणिक एव मणिक्यम् । रत्नविशेषः ॥ * ॥ अन्यो भावो यस्यासावन्यभावः । अन्यस्य वा भावोऽन्यभावः । अन्यभाव एव । अन्यभाव्यम् । यथा । अन्यभाव्यं तु कालशब्दव्यवायात्^१ ॥ * ॥ समीपमेव सामीप्यम् ॥ * ॥ सहेनेन वर्तते । सेना । सेनैव सैन्यम् ॥ * ॥ एत्य वसन्धस्मिन्निति । आवसथो गृहम्^२ । आवसथ एव । आवसथ्यम् ॥ * ॥ द्वयोर्भावो द्विभावः । द्विभाव एव द्वैभाव्यम् ॥ * ॥ मालैव माल्यम् । स्रक् ॥ * ॥ उपमैव । औपम्यम् ॥ * ॥ भिषज इदम् । भेषजम्^३ । यद्वा भिषज्यतीति भेषजः^४ । करणस्यापि कर्तृत्वे पचाद्यचि यलोपे च निपातनादेत्^५ । भेषजमेव भेषज्यम् ॥ * ॥ सर्वविद्या एव सार्वविद्यम्^६ । यथा ।

सार्वविद्यविद्यष्टत चातुर्-

वैद्यवैद्य इव तं विरहार्तम्^७ ॥ १७८ ॥

सर्वलोकचतुर्विद्याचतुराश्रमषड्गुणाः ।

भावशब्दस्वरा विद्यालोककालास्त्रितः परे^८ ॥ १७९ ॥

सर्वलोका एव सार्वलौक्यम्^९ ॥ * ॥ चतस्र एव विद्याः । चातुर्विद्यम् ।

१ Vārttika, Kielhorn's Mbh. p. 18.

२ एत्यवसथस्मिन्नित्यं C.; समञ्च-तवसंत्वं D.; F. om. एत्य; अवसथो गृहं C. F.; अवसथ एव F.

३ भेषज्यं F.

४ भिषजः B. C. F.

५ कर्तृत्वमेवाचि यलोपे वा निपातनादेत् D.; निपातनादेते C.; [पचाद्यच् P. iii. 1, 134].

६ सर्ववेदा एव B.; सार्वविद्यं F.—

सर्वे वेदाः सर्ववेदाः^० । तानधीते सर्ववेदः^० । स एव सार्ववेद्यः ॥ सर्वविद्या अधीते सर्वविद्यः । स एव सार्वविद्यः ॥ Yajñesv.; सर्वविद्या is not mentioned among the *anuṣatikādi* ṣl. 164-7, but cf. चतुर्विद्या ṣl. 165 and next śloka.

७ सर्ववेद्यविद्यो B. C.; सर्ववेद्यविद्यो F.; धृतचातुर्वेद्य इव C. D.

८ A. om. text and comment.

९ सर्वे लोका B.; सार्वलौक्यं C.

अथवा । चत्वार एव वेदाः । चातुर्वैद्यम् । उभयत्राप्यनुशक्तिकादिदर्श-
नादुभयपदादावैच्^१ ॥ ३ ॥ चत्वार एवाश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्र-
स्थयतिलक्षणाः । चातुराश्रम्यम् ॥ * ॥ षड् गुणा एव सन्धिविग्रहया-
नासनद्वैधीभावसंश्रयलक्षणाः । षाड्गुण्यम् । यथा ।

अषडचीणषाड्गुण्यमन्ती मकरकेतनः^२ ॥ * ॥

त्रयो भावाः । त्रयाणां वा भावाः । त्रिभावाः । त्रिभावा एव त्रैभा-
व्यम् ॥ * ॥ त्रय एव शब्दाः । त्रैशब्द्यम्^३ ॥ तथा हि । पञ्चसु कपालेषु
संस्कृत इत्येकः । पञ्चकपाल इत्यपरः । पञ्चकपाल्यां संस्कृतस्मृतीयः^४ ।
पाञ्चकपालमित्यवधानान्नास्ति^५ चतुर्थः शब्द इति ॥ * ॥ त्रय एव स्वरा
उदात्तानुदात्तस्वरितलक्षणाः । त्रैस्वर्यम् ॥ * ॥ तिस्र एव विद्या आ-
न्वीचिकीत्रयीवार्त्तलक्षणाः । त्रैविद्यम् ॥ द्विविद्य इत्यप्यन्यः^६ ॥ कश्चित्
तिस्र एव विद्याः । त्रय एव वेदा इति वा । त्रैविद्यमित्याह^७ ॥ * ॥ त्रय
एव लोकाः । त्रैलोक्यम् ॥ * ॥ त्रय एव काला वर्तमानभूतभविष्यल्ल-
क्षणाः । त्रैकाल्यम् ॥ त्रित इति त्रिशब्दादित्यर्थः ॥ १७६ ॥

हासप्रधानकवयः समानसंनिधितदर्थसमयुक्ताः ।

अथ चतुरो वर्णयुगौ शीलं शकटाङ्गजः प्राह^८ ॥ ५८० ॥

हास एव हास्यम् । यथा ।

गूढसूचितरहस्यसहास्यः सुभ्रुवां प्रवृत्ते परिहासः^९ ॥

१ Cf. *anusatikādi*, śl. 165.—चतुरो
वेदानधीते चतुर्वेदः स एव चातुर्वैद्यः^० ।
चतुर्वेदस्येति पाठांतरम् । तत्रापि च-
तसौ विद्या अधीते चतुर्विद्यः^० । चतु-
र्विद्य एव चातुर्वैद्यः ॥ Yajū.

२ Anarghyarāgh. 3, 6.

३ त्रैशाब्द्यं D.

४ B. C. om. from पञ्चकपाल्यां.

५ पञ्चकपालमित्य^० B. C.; ^०अवधा-
नात् नास्ति C.

६ द्वैविद्यमित्यन्यः F.

७ त्रैविद्यमि^० B. and corr. C.

८ प्रधानं कवयः^० B. C.; वरार्ययु-
गौ^० E.; A. om. text and comment.

९ See same passage, śl. 176.

प्रधानमेव प्राधान्यम् ॥ * ॥ कविरेव काव्यः । दैत्यगुरुः । कुर्वादिभ्यो
 ष्ये सति काव्य इति च^१ ॥ * ॥ समानरेव/सामान्यम् ॥ * ॥ संनिधिरेव
 सांनिध्यम् ॥ * ॥ सोऽर्थोऽस्येति तदर्थः । तदर्थ एव तदर्थम् । तच्छ-
 ब्देन प्रकृत्यर्था निर्दिश्यते ॥ * ॥ सममेव साम्यम् ॥ * ॥ चत्वार एव
 वर्णाः । चातुर्वर्ण्यम् । विप्रचत्रियविट्पूद्राः ॥ * ॥ चातुर्गुण्यम् ॥ * ॥
 शाकटायनस्तु षण्प्रत्ययमानयञ्शीलमेव शैलीयमाचार्यस्येत्यह^२ ॥ * ॥
 जिनेन्द्रबुद्धिरनन्तरशब्दमप्यत्राधीते^३ । तथा च तेन । अनृत्यानन्तर्ये
 विदादिभ्योऽजित्यत्र^४ न ह्ययं भावे व्यञ्ज् विहितः किं तर्हि स्वार्थ एव
 चातुर्वर्ण्यवदिति दर्शितम्^५ ॥ * ॥ आकृतिगणश्चायम् । तेनान्येऽपि
 वेदितव्याः ॥ १८० ॥ इत्यनन्तादिः^६ ॥

आदिमध्यमुखान्तायप्रमाणपार्श्वयत्तदः ।

सर्वविश्वोभयैकान्यवक्षःपूर्वेदमः स्वरः^७ ॥ १८१ ॥

आद्यादेरित्यनेनाद्यादिभ्यः संभवद्विभक्त्यन्तेभ्यो यथासंभवं तस्यप्र-
 त्ययो भवति ॥ * ॥ आदौ । आदितः ॥ * ॥ मध्ये मध्याद्वा । मध्यतः
 ॥ * ॥ एवं मुखे । मुखतः ॥ * ॥ अन्ततः ॥ * ॥ अग्रतः ॥ * ॥ प्रमाणेन
 प्रमाणाद्वा । प्रमाणतः ॥ * ॥ पार्श्वेन । पार्श्वतोऽर्कं निषेवेत^८ ॥ * ॥ येन
 यस्मिन्वा । यतः ॥ * ॥ एवं ततः ॥ सर्वतः ॥ विश्वतः ॥ उभयतः ॥

१ Cf. *kurvādi*, §1. 209.

२ The other works do not give शील.

३ भवतरश्च^० D.; अनंतरं श^० C.—
 Bō. and Yajñ. also give अनन्तर in this
 gaṇa.

४ Pāṇ. iv. 1, 104.

५ इत्यत्र न ह्येवं भावे^० D.; °दर्शनं

C. F.; इत्यन्यं यभावेष्य विहितः C.;

C. F. om. किं तर्हि.

६ This gaṇa corresponds to the
 gaṇa चतुर्वर्णादि P. v. 1, 124, v. 1.

७ स्वराः E.; A. om. text and comm.

८ पार्श्वे पार्श्वतो वा^० E.; निषेवते

C. D. F.

एकतः ॥ अन्यतः ॥ वचस्तः ॥ पूवतः ॥ * ॥ इतः । यथा । प्रयुक्तमयस्त्व-
मितो वृथा स्यात्^१ ॥ * ॥ स्वरैण । स्वरतः ॥ * ॥

आकृतिगणश्चायम् । तेन वर्णतः । शब्दतः । अर्थतः । अभिधानत
इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ का पुनरत्र संभवन्ती विभक्तिः । तथा हि । याये
पाश्वित्यत्र प्रयुक्तम्^२ । शरीरतः कृशः । शरीरेण कृश इत्ययं तत्रार्थः ।
तेन तृतीयान्तादनेन तसिः । तथा दुष्टः शब्दः स्वरतो वर्णतो^३ वेत्यस्य
विवरणे भर्त्हरिः^४ । आद्यादित्वात्तसिः स्वरवर्णाभ्यां दुष्ट इति तत्रापि
तृतीयान्तादेव । एवंभूतविषयमेवैतल्लक्षणमिच्छुपसंख्यानानां^५ नियत-
विषयत्वात् । न च सर्वविषयोऽयमिति स्थितिरस्ति नापि सर्वविषयले
प्राक्कूत्रप्रपञ्चस्थानेकलक्षणस्यापादानादिग्रहणस्यात्र^६ फलमस्ति सुव-
न्तात्तमित्युच्यमाने सर्वस्य संग्रहात्^७ । तस्मादाद्यादिभ्य इत्येतस्य सा-
मान्यलक्षणत्वासंभवाद् यावदुदाहृतमिह शास्त्रे प्रमाणतयोपगतैः
शिष्टैस्तावानेव विषयो नापरः । एवं च य एते तर्कग्रन्थेषु हेतुपञ्चम्यर्थे
किं सर्वनामबहुभ्योऽन्यत्र^८ तसन्ताः प्रयोगाः । तेषु यत्रापादानपञ्चमी
संभवति तत्र साधुत्वम् । येषु तु न संभवति ते कालदृष्टा^९ एवापशब्दाः ।
न च तत्राद्भुतं बाहुल्येन तर्कग्रन्थेषु शब्दानां लक्षणविकलानामेव दर्श-
नात् । यस्त्वयं वेदविदामलंकारभूतो वेदाङ्गत्वात्प्रमाणितशब्दशास्त्रः
सर्वज्ञमन्य^{१०} उपमीयते तेन कथमेतत्प्रयुक्तम् । न हि स्मरणतो यत्राक्

१ Raghuv. 2, 34.

२ जातिपाश्वपं B. C.; जात्ये पाश्वप
इत्यत्र भाष्ये प्रयुक्तं D.—Cf. Mbh. on P. v.
3, 47: अथ वैयाकरणः शरीरेण [Kāś-
mir MS. acc. to Prof. Kielhorn, शरीतः,
i.e. शरीरतः] कृशः.

३ दुष्टः शब्दतो वर्णतो वेत्यं C.;

दुष्टशब्दा स्वरतो^३ (corr. दुष्टाः श^०) D.

४ नृहरिः D.

५ लक्षणमित्युपं C. F.

६ अनेकलक्षणस्यात्र C.; लक्षण-
स्यायानादिग्रहणस्य च D.

७ सर्वसंग्रहात् C.

८ अन्ये च F.

९ साधुत्वात्तेषु तु कालदृष्टा C.

१० सर्वज्ञमन्य C.; सर्वमन्य (corr.
मान्य) D.

तत्प्रत्यक्षमितीरितं वचनं^१ राजकीयं वा वैदिकं वापि विद्यत इति तत्र हि दिग्गोमलक्षणं दिक्शब्द इत्यनेनोपपदविभक्तिः पञ्चमी केन तस्यास्तसिः स्यात् । अन्ये तु हेतुपञ्चम्यन्तादपि तसमिच्छन्ति । यथा । प्रमाणाद्धेतोः । प्रमाणतः । तथा च सार्वविभक्तिकस्तसिति तार्किकाः शतशो व्यवहरन्ति^२ ॥ १८१ ॥ इत्याद्यादिः ॥

स्थूलश्चत्पत्रमूलाणुमाषाश्

चञ्चश्चित्रं गन्धहस्तेषुचूर्णाः ३ ।

पानं वर्णो मूलमुद्रार्धपादाः

पिष्टः शूलं पल्लवः सूत्रपत्रे ४ ॥ १८२ ॥

स्थूलादेरित्यनेन स्थूलादिभ्यः शब्देभ्यः प्रकारवत्यर्थे को भवति । जातीयरोऽपवादः ॥ * ॥ स्थूलत्वविशेषयुक्तः पटः । स्थूलकः । तत्र स्थूलसदृशः स्थूलकः । स्थूलसामान्यस्य वाच्यं भेदः स्थूलकः ॥ * ॥ चञ्चतीति चञ्चन् । चञ्चत्प्रकारः । चञ्चत्कः । चञ्चता गत्वरेण सदृशः^५ । चञ्चत्कः ॥ वृहता सदृशः^६ । वृहत्कः । मणिर्मण्डूकः खद्योतो वा । खद्योतस्तावदुन्मेषनिमेषाभ्यां चञ्चन्निवेत्युपमीयते । मण्डूकोऽपि श्यासप्रबन्धेन गत्वर इति^७ मणिः स्पन्दमानप्रभत्वात्तथोत्प्रेक्ष्यते^८ । तथा-ल्योऽपि प्रविकाशिप्रभत्वान्महानिव य उपलक्ष्यते तत्र मणौ वृहत्कशब्दो लोके प्रयुज्यते । तदाह ।

१ यत्तत्प्राक्प्रत्यक्षं^० F.; ०तं च वचनं C.; इतीदृशं । वचनं D.

२ शतसो व्याहरन्ति D.

३ स्थूलं चंचत्पत्रं चंचश्चित्रं D. E.; चंचश्चित्रं F.; ०वर्णाः । E.

४ C. om. पानं वर्णो; मूलमुद्रार्धपादाः^० E.; शूला D. E.; पल्लवसूत्रपत्रं C.; A. om. text and comment.

५ चंचतां गत्वरेण सदृशः C.; D. corrupt.

६ See next page, note ३.

७ मस्तकोपिश्चासप्रबंधिनं^० C.; सस्वर इति D

८ स्पन्दमानप्रभवत्वात्^० B. C.; ०तथोत्प्रेक्ष्यते B. C. D.

चञ्चत्प्रकारश्चञ्चत्को वृहत्क इति चापरे ।
 मणिमण्डूकखद्योताम्सादृश्येन प्रचक्षते ॥
 तत्रोन्मेषनिमेषाभ्यां^१ खद्योत उपमीयते ।
 व्यासप्रबन्धैर्मण्डूकः स्पन्दमानप्रभो मणिः ॥
 प्रविकाशिप्रभो^२ ऽन्यो ऽपि महान्य उपलभ्यते ।
 वृहत्क इति तत्रैव मणौ शब्दः प्रयुज्यते^३ ॥ * ॥

पत्रमूले प्रकारो^४ ऽस्य । पत्रमूलकः ॥ * ॥ अणुः प्रकारो^५ ऽस्य । अणुकः
 पटः । झणुकादिः पदार्था गवाक्षाद्यन्तरप्रविष्टरविकिरणप्रकाशितो^६
 रेणुर्वेत्यन्यः ॥ * ॥ सुवर्णस्य षोडशांशो माषः । स प्रकारो^७ ऽस्य । मा-
 षकम् । हिरण्यम् ॥ भोजस्तु । अणोर्भाषेषु । माषात्परिमाण इति
 सूत्रद्वये । अणुका माषाः^८ । माषकः सुवर्णपरिमाणमित्याह ॥ * ॥
 चञ्चतीति चञ्चः । चञ्चः प्रकारो^९ ऽस्य चञ्चकः^{१०} ॥ * ॥ चित्रप्रकारः^{११} ।
 चित्रकः । द्वीपो ॥ * ॥ गन्धप्रधानः^{१२} पाषाणो गन्धः । गन्धः प्रकारो
 ऽस्य । गन्धकः^{१३} ॥ * ॥ हस्तप्रकारः । हस्तकः । पताकत्रिपताकादि-

१ प्रचक्षते तत्रोन्मेषनिमेषे B.
 २ प्रविकाशिप्रभो C.; प्रतिभांसिप्र-
 भो D.
 ३ वृहता सदृशः । वृहत्कः^० is perhaps
 an interpolation; cf. Sl. 184. चञ्चतीति
 चञ्चन गत्वरः । चञ्चत्प्रकारो^० ऽस्य चञ्चत्को
 मंडूकः खद्योतो मणिर्वा । मंडूकस्तावत्
 व्यासप्रतिबंधेन एवमानो गत्वर इवेत्युप-
 मीयते । खद्योतो ऽपि उन्मेषनिमेषाभ्यां
 चञ्चत्प्रव भवति । मणिस्तु स्पन्दमानप्र-
 भत्वात्तथोन्मेष्यते ॥ वृहता सदृशो वृ-
 हत्कः । अन्यो ऽपि प्रविकाशिप्रभत्वाद-
 यो महानिवोपलक्ष्यते तत्र मणौ वृह-
 त्कशब्दो लोके प्रयुज्यते । तथा चीकं

गणरत्नमहोदधी । follow the three
karikas चञ्चत्प्रकारश्चञ्चत्को^० Yajñ.
 ४ पत्रमूलप्रकारो B.
 ५ अणुप्रकारो B. C.
 ६ प्रविष्टं विं C.; प्रविस्तरविं D.
 ७ श्रीभोजस्तु अणोर्भाषेषु माषात्^०
 D.; भोजस्तु व्यावर्णमाषेषु माषात्परि-
 णः C.; अणोर्भाषे माषा^० B.
 ८ चञ्चप्रकारो स्त्वं B. C.; इति चञ्चन्
 प्रकारो^० ऽस्य चञ्चत्कः F.
 ९ चित्रः प्रकारो^० ऽस्य F.
 १० गंधप्रकारः B. C.
 ११ गंधप्रकारो स्त्वं C.; गंधप्रकारो
 गंधकः D.

नृत्ताभिनयविषयप्रसिद्धः^१ ॥ * ॥ इषुप्रकारः। इषुकः । बाणविशेषः ।
 इषुप्रकारोऽस्याः । इषुका । गोलिका ॥ * ॥ चूर्णप्रकारः । चूर्णकः ।
 तालीशादिस्ताम्बूलाङ्गं वा^२ ॥ * ॥ पानप्रकारः । पानकम् । द्राक्षा-
 शर्करादिनिर्मापितम्^३ ॥ * ॥ वर्णप्रकारः । वर्णिका । गैरिकादिः^४ ।
 परीचार्यं सुवर्णादिमात्रा वा ॥ * ॥ मूलप्रकारः । मूलकः । शाकविशेषः ॥
 स्त्रीविवचायां मूलिका । शङ्खपुष्पादिः ॥ * ॥ मुद्राप्रकारः । मुद्रिका ।
 अङ्गुल्याभरणम् ॥ * ॥ अर्धप्रकारः । अर्धिका ॥ * ॥ पादप्रकारः ।
 पादिका ॥ * ॥ पिष्टप्रकारः । पिष्टिका । माषादिद्विदलधान्यचूर्णः ॥ * ॥
 मूलप्रकारः । मूलिका ॥ * ॥ पल्लवप्रकारः । पल्लविका । चणकादिपत्रं
 संस्कारयोग्यं भक्ष्यम् ॥ * ॥ सूत्रप्रकारः । सूत्रिका ॥ * ॥ पत्रप्रकारः ।
 पत्रकम् । तमालपत्रमेव । लिखितलघुभूर्जखण्डवाचि^५ तु ह्रस्वान्पवि-
 वचायां कप्रत्यये सिद्धम् ॥ यथासंभवं सर्वत्र प्रकारे विवक्षिते शब्दशक्ति-
 स्वाभाव्यात्स्त्रीवमेव ॥ १८२ ॥

हरितध्रुववाट्येक्षुमठमराडपसंकलाः^६ ।

वाट्यकालावदातास्तु^७ सुरायामूदितास्त्रयः ॥ १८३ ॥

हरितप्रकारः । हरितकम् । अश्यादीनां यवादिघासः ॥ * ॥ ध्रुव-
 प्रकारः । ध्रुवकः । तिथ्यादिगणनेऽविचलितोऽङ्कसंघातः^८ ॥ * ॥ वा-

१ पताका त्रिप० C.; पताकत्रिष्ण-
 भादिवृत्ता० D.; विषयः प्रसिद्धः D.

२ तालीसादि० B. C.; ताबूलांगहा
 ३; तांस्तलांगं वा D.; F. om. from
 इषुप्रकारोऽस्याः.

३ शर्करादिभिर्निर्मितं F.

४ गिरिकादिः B.

५ लिखितं लघु भूर्जखण्डवाचि ।

-पत्रप्रकारः पत्रकम् तमालपत्रं लिखि-
 तभूर्जपत्रखण्डं वा ॥ Yajñ.

६ वाह्येक्षु० D.; वाघेक्षु० C. E.

७ वाट्यकाल० C. E.; वाघा० D.;
 cf. n. ७, p. २२४; A. om. text and comm.

८ इत्यादिगणनेऽङ्कसंघातः C. F.

व्यप्रकारः । वाच्यकः^१ । ऋवदातात् सुरायां^२ वाच्यकालाभ्यां^३ सामान्येन कप्रत्यय इति यन्मतं तदपि^४ स्वीकृतम् ॥ * ॥ इक्षुप्रकारः । इक्षुकः^५ ॥ * ॥ मठप्रकारः । मठिका । नानादेशागतानां द्रव्यरक्षास्थानम् ॥ * ॥ मण्डपप्रकारः । मण्डपिका । शुल्कादायगृहीतस्थानम्^६ ॥ * ॥ संकलाप्रकारः । संकलिका ॥ * ॥ वाटशब्देन विशिष्टं भाजनमुच्यते । तत्र साधुः । वाय्या । तत्प्रकारवती । वाय्या सुरा भाजनपतिता वर्णात्कर्षवती । वाटिका^७ ॥ एवं कालिकावदातिकार्थी^८ ज्ञेयः ॥ १८३ ॥

तिलकालधान्यकालास्तिलमणिपुराडूं बृहन्महच्चन्द्राः^९ ।

एराडमधु कुमारीयाः पुत्रश्चश्रु^{१०} च संज्ञायाम् ॥ १८४ ॥

तिलकालयोः प्रकारः । तिलकालकः ॥ * ॥ धान्यप्रकारः । धान्यकम् ॥ * ॥ कालप्रकारः । कालकः ॥ * ॥ तिलप्रकारः । तिलकः ॥ * ॥

१ वाघ० वाघकः C. D.

२ ? ऋवदातसु० D.; ऋवदातत् सु० B.; ऋवदातान् सु० C.; ऋवदातः सु० F.

३ ? वाच्यकालाभ्यां B.; वाघाका० C. D.—Bö., Yajñ., Kās. V. ed. have पाद्यकालावदात(ः) सुरायां; Kās. V. MS. a. वाघाका०, om. β.; Vardh. seems to admit the two readings वाच्यकालावदाताः and वाघाका० cf. n. ७.

४ मन्मतं B. C.; यद्युतं दपि D.

५ इक्षुक एरंडः Yajñ.

६ शुल्कादायगृहीतस्थानं F.; ङ्युल्कादायगृ० D.

७ पादार्थमुदकं पाद्यं तत्प्रकारा पायिका सुरा । यथा प्रियातिथेः सत्का-

राय पाद्यं प्रदीयते तथा कदाचित्केनचित्सुरापि । ततः सा पाद्यसदृशी पायिकाशब्देन व्यपदिश्यते ॥ गणरत्नमहोदधी तु वाच्यकालाऽवदातास्तु सुरायामुचितास्त्रय इति पठित्वा वाटशब्देन विशिष्टं भाजनमुच्यते । तत्र साधुर्वाच्यो द्रवद्रव्यविशेषः । तत्प्रकारा वाच्यिका सुरा भाजनपतिनी वर्णात्कर्षवतीत्युक्तम् । Yajñesv.; cf. note ७, preceding page.

८ कालः श्यामलः प्रकारोऽस्या इति कालिका । ऋवदातो धवलः प्रकारोऽस्या इत्यवदातिका सुरीव । Yajñ.

९ °पुंद्बृह० F.

मणिप्रकारः मणिकः । मणिः प्रकारो ऽ स्येति^१ मणिकः । मणिरिव यो
रत्नभूतः प्रधानं मनोज्ञश्च स मणिक इत्यन्ये ॥ * ॥ पुण्ड्रकः । इक्षु-
विशेषः^२ ॥ * ॥ बृहत्कः । याम्यसमाजे श्रेष्ठः ॥ * ॥ महत्कः^३ ॥ * ॥
चन्द्रकः ॥ * ॥ एरण्डकः । इक्षुविशेषः ॥ * ॥ मधुकः^४ ॥ * ॥ कुमारी-
पुत्रकः ॥ कुमारीश्वशुरकः ॥ यथा^५ ।

प्रतिवसति कुमारीपुत्रका वा कुमारी-

श्वशुरकसदृशी वा याम्यदेशे समृद्धिः^६ ।

मणिकमधुकभासं पुण्ड्रकैरण्डकेक्षु-

स्तबकितककुभस्तां^७ तद्भुवो ऽ स्मै शशंसुः ॥

कुमारीपुत्रः प्रकारो ऽस्य । कुमारीपुत्रकः । यथा कुमारीपुत्रः कश्चि-
त्सभायां प्रविशंश्च ज्जते तथान्यो ऽपि य एवंविधः स कुमारीपुत्रकः ॥
कुमारीश्वशुरः प्रकारो ऽस्य । कुमारीश्वशुरकः । यस्य पुत्रः कुमार्या
सह दृष्टः स कुमारीश्वशुरः । यथा पुत्रदोषेण स लज्जते तथान्यो ऽपि
लज्जमानः कुमारीश्वशुरक इत्यन्यो व्याचष्टे^८ ॥ * ॥

१ मणिप्रकारो स्येति B. C.

२ पुंद्रक इक्षु^० F.; on बृहत्क s. p.
222, note 3.

३ इत्यपि महत्कः B. C.

४ यत्तु एरंडमधुकुमार्याः पुत्रः श्वशुर-
रश्च संज्ञायामिति पठित्वा वर्द्धमाने-
नोक्तम् । एरंडक इक्षुविशेषः । मधुकं
नालिकेरासवम् । संज्ञायामिति गण-
सूत्रं तस्यायमर्थः । स्वप्रकृत्यर्थस्य etc. as
above to कुंभिका संभोपधानी इत्या-
दि^० Yajñ.

५ D. om. यथा. cf. next note.

६ यान्यदेशे समृद्धिः B. C. F.; य-

न्यदेशे^० D.—This stanza, apparently
taken from some grammatical poem,
is also found in the text MS. E.

७ ०भाषां पुंड्रकैरंडकेक्षु सचकितक^०
E.; ०भासः पुंड्रकै^० F.; मधुकः मणिकः
भासः पुंड्रकैरंडकेक्षुः स च किलः ककु-
भस्ताः D.

८ कुमारीश्वशुरकः । यस्य पुत्रः कु-
मार्या संगतः स यथा शिष्टसभां प्रविष्टुं
लज्जते तथा यो लज्जमानः स एवं व्य-
पदिश्यते । Yajñ. — Kaṣ. V. ed. has कु-
मार । श्वशुरक, MS. a. कुमारीश्वशु-
रक.

संज्ञायामिति गणसूत्रम् । तस्यार्थः । स्वप्रकृत्यर्थस्य प्रवृत्तिनिमित्त-
मनपेक्ष्य यः शब्दः संज्ञारूपतया ऽर्थान्तरे वर्तते तस्यानेन कप्रत्ययः ।
फलम् आमलकादि । फलकं तु काष्ठादिमयम् ॥ शूद्रशब्दो जातौ
प्रसिद्धः । शूद्रको नाम वीरः ॥ संतानः समानजातीयप्रवाहः^१ ।
संतानकः सुरतरुः ॥ कुञ्जं वक्रं काष्ठादिवस्तु । कुञ्जकस्तरुविशेषः ॥
कुरवः कुत्सितो ध्वनिः । कुरवकस्तरुविशेषः^२ ॥ कदम्बस्तरुः । कदम्बकं
सघातः ॥ भ्रमरः षट्पदः । भ्रमरकः क्रीडोपकरणम् ॥ करभः क्रमे-
लकः । करभको धनुष्कोटिर्गृहैकदेशो वा कटकुकुलक्षणः^३ ॥ नेत्रम्
अक्षि । नेत्रकं मन्यानाकर्षकम्^४ ॥ कणो माषादिधान्यव्यक्तिरूपः ।
कणको लोहोपकरणम् ॥ दण्डो यष्टिः । दण्डकश्चन्दोविशेषः कृश-
मार्गो वा^५ ॥ जम्बुस्तरुविशेषः^६ । जम्बुकः शूटगालः ॥ स्त्रीत्वमपि केषां-
चित् । कुम्भो घटो मानविशेषो वा । कुम्भिका स्तम्भाधानो ॥ नौरन्या ।
नौका ऽक्षितारका ॥ ये तु कप्रत्ययमासाद्य स्वार्थत्यागेन जात्यन्तरे
किञ्चिदाकारसाम्याद् यवाद्यास्तेषां प्रतिच्छन्दे ऽनर्चादेरिति^७ कप्रत्य-
यो न पुनरनेन यवको ब्रीहिः^८ । न यवप्रकार एव जात्यन्तरत्वात् ।
एवमन्यत् । गोमूत्रम्^९ । तद्वर्णमाच्छादनं^९ गोमूत्रिका ॥ अन्या

१ संतानं समानजीयं D.

२ कुरवकं B. C. ; कुरवकं F. ;
०कः सहविशेषः D.

३ कटकुकुलं D. ; कटकुकुलं C. ; क-
टस्तु कुङ्कुलं B. ; । कटः कुङ्कुलक्षणः क-
टको वलयं । F. ; om. Yajū., cf. last
page, n. ४.

४ नद्यान्याकर्षका D.

५ दण्डकः । पद्यविशेषः । तनुभागे
वा D.

६ जंबुस्तरुं F. ; जंबु तरुं D.

७ प्रतिच्छन्दे न अर्थादेरिति B. C. ;
cf. next śloka.

८ B., Yajū., Kāś. V. include यव
(ब्रीहिषु), गोमूत्र (आच्छादने), सुरा
(अही), also कृष्ण (तिलेषु), जीर्ण (शा-
लिषु) in this *gāṇa* [सुराप्रकारः सुरा-
वर्णोऽहिः सुराकः ॥ गोमूत्रिका गोमू-
त्रवर्णा शटी । etc. Yajū.].

९ गोमूत्रवर्णं D.

सुरा । अन्यस्तद्वर्णः सुराको हि ॥ * ॥ प्रकारः सादृश्यमिति ब्रह्मसं-
मतम् । सामान्यस्य भेदको विशेषः प्रकार इत्यन्येषामभिनिवेशः ।
यदाह ।

सादृश्यमेव सर्वत्र प्रकार. कैश्चिदिष्यते ।

भेदेऽपि तु प्रकाराख्या कैश्चिदभ्युपगम्यते ॥

आकृतिगणोऽयम्^१ ॥ १८४ ॥ इति स्थूलादिः ॥

अर्चासु पूजनार्थासु चित्रकर्मनटध्वजे ।

चञ्चाखरकुटीदामीवधिका नरि काश्यपः^२ ॥ १८५ ॥

प्रतिच्छन्देऽनर्चादेरित्यत्रार्चादेर्वर्जनात् को न भवति ॥ * ॥ अर्चासु ।
शिवाकारः । शिवः । अर्हन्^३ । स्कन्दः । आदित्यः ॥ * ॥ चित्रकर्मणि ।
दुर्योधनः । भीमः ॥ * ॥ नटे । रामः ॥ * ॥ ध्वजे । गरुडः ॥ * ॥ मनुष्ये
ऽभिधेये । क्षेत्रे मस्वरक्षणार्थं^४ तणमयः पुरुषश्चञ्चा । चञ्चेव चञ्चा
मनुष्यः ॥ खरकुटी नापितमुण्डनशाला । खरकुटीव खरकुटी ॥ दा-
सीव दामी ॥ वधिका चर्ममयी वरत्रा । वध्रिकेव वध्रिका ॥ मुख्यवस्त्रिङ्ग-
संख्ये इति^५ वचनात् पुल्लिङ्गेऽप्यर्थे स्त्रीलिङ्गतैव ॥ * ॥ काश्यप इव का-
श्यपः ॥ १८५ ॥

देवराजाजशङ्कुभ्यः करिसिन्धुशतात् पथः ।

सिद्धोष्ट्राभ्यां गतियीवे वामाद्रज्जुः स्थलात्पथः^६ ॥ १८६ ॥

१ D. om. from प्रकारः सादृश्यमिति.

२ °वर्द्धिका F.; चारिकाश्यपः D.;
काश्यपः B.; A. om. text and comment.

—On this *gāṇa* cf. Pāṇ. v. 3, 96 ff.

Yājñ. defends the *gāṇa* देवपथादि by
the side of Pāṇ. v. 3, 99, and adds:

तदुक्तमभियुक्तैः । अर्चासु पूजनार्थासु

चित्रकर्मध्वजेषु च । इवे प्रतिष्ठती लोपः
कनो देवपथादिष्विति ॥

३ शिव अर्हत् D.; अर्ह B. C.

४ क्षेत्रशस्त्रं D.

५ मुख्यावस्त्रिङ्गं C.; °संख्येति D.
and corr. युक्तवत् लिङ्गं.

६ गतियीवा E.; वामा रज्जुः C.;
वामरज्जुः D. E.; A. om. text & comm.

देवानां पन्थाः । देवपथः । स चादृशः सद्गुणोपेतस्तरुनिकरच्छा-
 याकलितः समतलः सजलो^१ निरुपद्रवश्च तादृशोऽन्योऽपि देवपथः
 ॥ * ॥ एवं राजपथः^२ ॥ * ॥ अजपथः ॥ * ॥ शङ्कुपथः^३ ॥ * ॥ करिपथः
 ॥ * ॥ सिन्धुः समुद्रो नदी वा । तत्पन्था इव । सिन्धुपथः^४ ॥ * ॥ शतं
 पन्थानो यत्र । शतपथः । तत्तुल्यः शतपथः ॥ * ॥ सिद्धानां गतिः ।
 सिद्धगतिः । तत्तुल्यः सिद्धगतिः ॥ * ॥ उद्गस्य गीवा । उद्गयीवा । तत्तुल्य
 उद्गयीवा ॥ * ॥ वामा कुटिला^५ रज्जुः । वामरज्जुः । तत्तुल्यो वाम-
 रज्जुः^६ ॥ * ॥ स्थलरूपः पन्थाः स्थलपथः । तत्तुल्यः स्थलपथः ॥ * ॥
 इह पठितानामप्यन्यैः शाब्दिकैर्हस्तपुष्पमत्स्यशब्दानां^७ न युक्तः पा-
 ठः । तथा हि । हस्ताकारकाष्ठलोहाद्युपकरणं हस्तकः^८ ॥ पुष्पको वि-
 मानं भाजनं वा पुष्पकम् ॥ मत्स्याकारश्चर्मचोवरादिच्छेदो मत्स्यकः ॥
 भोजोऽपि न हस्तदण्डपुष्पादिभ्य इत्यनेन कप्रत्ययस्थितिमाह^९ ॥ * ॥
 आकृतिगणश्चायम् । तेनेन्द्रप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ १८६ ॥ इत्यर्चादिः ।
 अन्येषां तु मते देवपथादिः ॥

१ °कावकलितः ° सजलो ।

२ राजपथसदृशस्य सद्भावहारादेः सं-
 ज्ञा राजपथः । Yajñ.

३ शङ्कुसहितः संकटः पन्थाः शङ्कुपथ-
 स्तसदृशस्य दुराचारादेः संज्ञा शङ्कु-
 पथः । Yajñ. Besides the compounds
 here given Yajñ. includes रथपथ, हंस-
 पथ, and वारिपथ.

४ समुद्रो नद्यो वा सिन्धुपथः B. C.;
 D. om. from शङ्कुपथः.

५ B. C. D. om. कुटिला.

६ तत्सदृशस्य खलादेः संज्ञा वाम-
 रज्जुः Yajñ.

७ हस्त इव हस्तः ॥ एवमिन्द्रः ॥ पुष्पं
 पुष्पतुल्या प्रतिमा ॥ दंड इव दंडः ॥
 मत्स्य इव मत्स्यः । कुंडसिद्ध्यादियथेषु
 कुंडनिर्माणक्रियायां मत्स्याकारा रे-
 खाः पतन्ति ता मत्स्यपदेन व्याहृत्यन्ते ॥
 Yajñ.

८ उपकरणहस्तकः D.

९ Bhatta Yajñeṣv. quotes and criti-
 cises the passage from इह पठितानां.

यावाभिन्नतराविवत्समणयो लान्द्रप्रवालौ वट-

ज्ञाताज्ञातपटा घटो बहुतरः स्तम्भोऽथ पूलः पुटः १ ।

पीतप्रष्टकुटाश्च नित्यवयसी सत्वद्दशाहाविमौ

भिक्षुस्तब्धपिटास्थिपुण्यवधिरा दोलाभृती जानु च २ ॥ १६७ ॥

यावादेरित्यनेन यावादेः शब्दगणात्स्वार्थे कप्रत्ययो भवति वा ॥ * ॥

यवानां विकारो यावः । याव एव यावकः ।

गोमूत्रयावकाहारोदस्थिकोज्जानुकदिजे ३ ।

क्ष्मापतिः क्षौणिमाणिक्ये स वसिष्ठाश्रमेऽगमत् ॥

अलक्तक इत्यन्यः ४ ॥ * ॥ अतिशयेनाभिन्नम् अभिन्नतरम् । अभिन्नतरमेव । अभिन्नतरकम् । यथा ।

अभिन्नतरके नाकाद्दानकेभ्यः पराङ्मुखे ५ ।

ज्ञातके सर्वलोकानामज्ञातकविकर्मणि ॥ * ॥

अविरेव । अविकः । यथा ।

लूनकाविकलोमोत्याञ्ज्रेयस्कान्कन्दुकान् करे ६ ।

कुचाद्दिवहन्तीभिः ७ स कुमारीभिराकुले ॥ * ॥

वत्स एव वत्सकः ॥ * ॥ मणिरेव मणिकः ॥ * ॥ लान्द्रमेव लान्द्रकम् ।

१ °मनयो° पटा पटो D.; लाद्र° घटाघटौ° C.

२ पीतः° B., om. C.; प्रष्ट for प्रष्ट MSS.; भिक्षुस्तब्ध° D.; पटास्थि° B. C. F.; A. om. text and comment.

३ °द्विजः F.; °द्विजो D.

४ अलक्त इत्यन्यः D.; इत्यनः C.— याव एव यावकः । स्तोत्रपञ्चा यवा

यावकशब्देन व्यवह्रियन्ते । अलक्तकरसो यावक इत्यन्ये । Yajñ.

५ अभिन्नतरकमेके ना° D.

६ लूनकाविकलामोक्षात् अ्रे° D.; °कन्दुकाङ्करे B. C. D.

७ कुचाद्दिवहन्तीभिः C.; कुवात् दिवन्तीभिः D.; Yajñ. as above.

विरसं जलम् ॥ * ॥ प्रवालमेव प्रवालकम् । विद्रुमः पल्लवश्च ॥ * ॥
 वटमेव वटकम् । भक्ष्यविशेषः ॥ * ॥ ज्ञात एव । ज्ञातकः ॥ * ॥ अज्ञात
 एव । अज्ञातकः ॥ * ॥ पट एव पटकः^१ ॥ * ॥ घट एव घटकः ॥ * ॥
 बज्जतर एव बज्जतरकः । अभिन्नतरबज्जतरशब्दौ तरबन्तावुपलक्ष-
 णम् । तेन सुकरतरोपपन्नतरादयो^२ द्रष्टव्याः ॥ * ॥ स्तम्भ एव स्त-
 म्बकः । शाल्यादिकलापः^३ ॥ * ॥ पूल एव पूलकः । तणसंघातः ॥ * ॥
 पुट एव पुटकः । पत्रनिर्मितः^४ ॥ * ॥ पीत एव पीतकः । पटादिः ।

वृते विघातकैणानुग्रहणाणुकबुद्धिभिः^५ ।

तनुकापीतकब्रह्मसूत्रै राजर्षिसूनुभिः ॥ * ॥

प्रष्ट एव प्रष्टकः^६ ॥ * ॥ कुट एव कुटकः । घटः ॥ * ॥ नित्यमेव नि-
 त्यकम् ॥ * ॥ वय एव वयस्कः । प्रज्ञाद्यणि वायसश्च ॥ * ॥ सत्वानेव
 सत्वकः ॥ दशार्ह एव दशार्हकः ॥ सात्वतो^७ दशार्हश्च ॥ * ॥ भिचुरेव
 भिचुकः ॥ * ॥ स्तम्भ एव स्तम्बकः ।

शीतके वोष्णके वर्तौ समाधिः स्तम्भके रहः^८ ।

महो वृहतिकाच्छिनैश्छन्नोपान्ते महर्षिभिः^९ ॥ * ॥

पिटो वंशदलादिमयं^{१०} भाण्डम् । स एव पिटकः ॥ * ॥ अस्थिव । अस्थि-
 कम् । पञ्चमधातुः ॥ * ॥ पुण्यमेव पुण्यकम् ॥ * ॥ बधिर एव बधिरकः

१ C. om. from पट.

२ सुकर° D.; सुकरतरोदयो B.

३ Yajñ. adds पुषोदरादित्वादन-
 स्वारलोपे स्तम्बकोऽपि स एव

४ °निर्मितः B. F.; पतिर्मितः C.

५ तथा हि कवयः प्रयुंजते । वृते°
 Yajñesv.—विघातकैणीतुग्य° B.; °कै-
 णातुक्य° C.; वते° कैणीलुक्य° D.;
 विघातकैणीतुक्यग्रहणाऽनुक° F.

६ प्रष्ट एव प्रष्टकः । MSS.; wanting
 in the other works

७ सात्वतो C.; शात्वतो D.

८ सीतके° B.; सीतको वासवे वर्तौ
 समा° C

९ वृहतिकाच्छिनैः (°छन्नै D.) छन्नो°
 D. F.

१० वंशहलादिमयं F.

॥ * ॥ दोलैव दोलकः ॥ * ॥ भृत एव भृतकः । कर्मकरः ॥ * ॥ जान्वेव
जानुकम् ॥ १८७ ॥

दानस्नातौ कुस्मितवेदसमाप्योरणुर्मतो निपुणे ।

लूनवियातौ च पशौ शीतोष्णमृतावनौरसे पुत्रः १ ॥ १८८ ॥

अनौरस इति कृत्रिम इत्यर्थः ॥ * ॥ कुस्मितं दानम् । दानकम् ।
दानमन्यत् ॥ * ॥ स्नात एव स्नातकः । वेदं व्रतानि वा समाप्य यो
वर्तते^२ स एवमुच्यते । यत्स्मृतिः ।

गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायाद्वा^३ तदनुज्ञया ।

वेदं व्रतानि वा पारं नीत्वा ह्युभयमेव वा ॥

केचित् पुण्यस्नात वेदसमाप्नाविति पठन्ति । तत्तु न हृदयहारि ॥ * ॥

अणुको निपुणः । अन्यत्र । अणुर्व्रीहिः ॥ * ॥ लूनकः पशुः ॥ वियातकः

पशुः । विहानात्यशावित्यन्यः ॥ अन्यत्र लूनो यवः । वियातो वटुः^४

॥ * ॥ शीतकः । उष्णक चतुः ॥ अन्यत्र शीतो वायुः । उष्णः स्पर्शः ॥ * ॥

कृत्रिमः पुत्रः । पुत्रकः । पुत्र एवान्यः ॥ १८८ ॥

आच्छादने च बृहती शून्यं रिक्ते तनुश्च सूत्रे स्यात् ।

क्रीडनकं च कुमार्याः संज्ञाशब्दस्तथेयश्च^५ ॥ १८९ ॥

बृहतिका । आच्छादनविशेषः । नित्यं कः । अन्यत्र बृहती ।

ओषधिश्चन्द्रश्च ॥ * ॥ शून्यकम् । रिक्तम् । अन्यत्र शुने हितम् ।

१ लूनवियातौ^० E.; ऋतावनौरसे^०
C.; अनौरसपुत्रः D. E.

२ समावर्तते Yajñesv.

३ Yajñav. I. 51 (स्नायीत तद^० ed.);

धनं दद्यात्स्नायाद्वा B. C.; अरदे लुधं

दत्त्वा स्नायाद्वा D.; Yajñesv. quotes the
loka as above.

४ लूनकः पशुः । विहानात्य^० वयः D.

५ आच्छादनेऽथ D. E.; शब्दस्य श्रे-

यश्च C.; A. om. text and comment.

शून्यम् ॥ * ॥ तनु सूत्रम् । तनुकम् । अन्यत्र तनुर्वत्सः ॥ * ॥ कन्दुकः ।
भ्रमरकः । गिरिकः । शृङ्गकम् । देवदत्तकः^१ ॥ * ॥
गुणनमेव गुणनिका । यथा ।

हेतुः परिचयस्यैर्ये वक्तुर्गुणनिकैव सा^२ ॥

तथेयस्येति । ईयस्प्रत्ययान्तः शब्दः कप्रत्ययभाक् । अथानेव अथ-
स्कः । ज्यायानेव ज्यायस्कः । भूयानेव भूयस्कः । अथ एव अथस्कम् ।
भूयस्कम् । ज्यायस्कमित्यादि ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन पिष्टातकादयो^३ द्रष्टव्याः ॥ १८६ ॥
इति यावादिः ॥

शाखा स्कन्दमुखायाणि शरणं चरणोरसी ।

जघनं शृङ्गमेघाभ्रदुशिरःस्कन्धमेव च^४ ॥ १९० ॥

शाखाशर्करादिभ्यां याणावित्यनेन शाखादेः शर्करादेश्चेवार्थे या
णी^५ भवतः ॥ * ॥ पुरुषस्कन्धस्य वृचस्कन्धस्य वा तिर्यक्प्रसृतमङ्गं शा-
खेत्युच्यते । यथा शाखा पार्श्वायता तथा कुलस्य चः पार्श्वायतो
ऽङ्गभूतः स शाखेव शाख्यः ॥ अन्ये तु । शाखायास्तुल्यः शाख्यः । यथा
शाखा वृचस्य शोभाकरी तथा कुलस्य शोभाकरः पुरुषः शाख्य इति
तुल्यत्वमाहुः ॥ * ॥ स्कन्दः स्वामी । तत्तुल्यः स्कन्धः^६ ॥ * ॥ मुखमिव
मुख्यः । यथा मुखं हस्तपादादिभ्योऽवयवेभ्यः^७ प्रथममवलोक्यते तथा

१ क्रीडोपकरणवाचकानि० यथा
शालभञ्ज्येव शालभञ्जिका । एवं० गिरि-
कम्० Yajū.

२ Ṣiṣup. 2, 75.

३ तेन पिष्टातकादयो प्यत्र द्रष्टव्या
इति वर्द्धमानसूरिराह । पिष्टातः सुग-
धिचूर्णं स एव पिष्टातकः । Yajūesv.

४ A. om. text and comment.

५ पानावित्यनेन शाखादेः० D.; ०च
इवार्थयाणी C.

६ स्कंद इव यः शत्रुशोषकः स स्कन्धः
Yajū.

७ मुख्यं हस्त० D.; ऽचयेभ्यः C.

ऽन्योऽप्येवमुच्यते ॥ कश्चिन्मुखं नालिकेरमित्याह ॥ * ॥ अयमिव ।
 अय्यः । प्रधानभूतः ॥ * ॥ शीर्यते भयमस्मादिति शरणम्^१ । आर्त-
 त्राणम् । तत्तुल्यः शरण्यः । परित्राता ॥ * ॥ चरणविव चरण्यः ।
 यथा चरणौ शरीरस्य प्रकर्षकौ तद्वत् कुलस्य प्रकर्षक एवमुच्यते ॥ * ॥
 उर इव । उरस्यः । यः कार्येषूपगतेषु ससत्त्व उरः प्रयच्छति^२ स एव-
 मुच्यते ॥ * ॥ जघनमिव निहृष्टो यः स जघन्यः ॥ * ॥ श्टङ्गमिव यः सर्व-
 स्थाप्युपरिवर्ती स श्टङ्गः ॥ * ॥ मेघ इव यः संतापापनेता^३ स मेघ्यः
 ॥ * ॥ अभ्रमिव य आच्छादकः सोऽभ्यः ॥ * ॥ द्रुरिव द्रव्यम् अयं
 राजपुत्रः । यथा द्रुमः फलपुष्पपल्लवादिभिरर्थिनः हतार्थयति स हि
 भवनमर्हतीति भव्यो भवत्यात्मवानिति द्रव्यमुच्यते^४ । क्रिया हि द्रव्यं
 विनयति^५ नाद्रव्यमिति । पुरुषार्थसाधकत्वाद्भिरण्यादिकमपि द्रव्यम् ।

निर्द्रव्यो ह्ययमेति ह्रीपरिगतः प्रभ्रश्यते^६ तेजसः ।

निस्तेजाः परिभूयते परिभवान्निर्वेदमापत्यते^७ ॥

शकटाङ्गजस्तु द्रुणस्तुल्यं द्रव्यं द्रुशब्दं नपुंसकमाह ॥ * ॥ शिर इव शी-
 र्षण्यः । प्रधानभूतः । शिरसः शीर्षन्नादावित्यनेन^८ शीर्षन्नादेशः ॥ * ॥
 स्कन्ध इव यो बलस्याश्रयः स स्कन्ध्यः ॥ १६० ॥ इति शाखादिः ॥

१ °इति शरणं गृहं तद्गत्यापहारकः
 शरण्यः Yajñ.

२ सत्त्व उरः° F.; ससर्व उरःप्र-
 भृति C.—उर इवोरस्यः कार्यनिर्वाहकः ।
 Yajñ.

३ संतापापनोदनेन सुखयति F.;
 यः संय । तापापनेता D.

४ हतार्थयति तथा स इत्यर्थः । भव-
 मर्हति भव्यः ।° F.—यथा द्रुमः फलपु-
 ष्पपल्लवादिभिः स्वाश्रिताः हतार्थयति

एवमर्थिनः स्वसंपदा हतार्थयन्नात्म-
 वान् पुरुषो द्रव्यमित्युच्यते । Yajñ., who
 rejects द्रु because of P. v. 3, 104.

५ नयति D.; Kshīrasv. quotes the
 line क्रिया° on A. K. 3, 4, 24, 156;
 cf. P. v. 3, 104.

६ प्रभ्रश्यते° B. C. F.

७ Mṛchebb. p. 8; Böhrl. Spr. 2781.

८ शीर्षन्नापादा° F.; शीर्षणादा-
 धित्यनेन D.

शर्करा लोमगोपुच्छगोलोमानि कपालिका १ ।

नराची शतपत्रं च पुण्डरीककपाटिके २ ॥ १९१ ॥

शर्करेव । शर्करं दधि मधुरत्वात् । शर्करी मृत्तिका कठिनत्वात् ॥
शर्कराशब्द इजुविकारे सिकतास्वपि वर्तते ॥ * ॥ लोमेव कोमलस्य-
शत्वात् । लौमनं वस्त्रम् ॥ * ॥ गोपुच्छमिव । गोपुच्छो दण्डः ॥ * ॥
गोलोमेव गौलोमनम् । ब्रह्मादीनामित्यनेन नियमितत्वादन्याजा-
दिलोपाभावः ३ ॥ भोजेन गौलोममित्युदाहृतम् ४ । तत्तु न संगच्छते ।
नलोपस्य नियमेन ५ व्यावर्तितत्वात् ॥ * ॥ कुत्सितम् अज्ञातं वा कपालम् ।
कपालिका । कपालिकेव । कापालिकं कंसादिपात्रम् ॥ * ॥ नरानञ्च-
ति । नराची । तत्तु न्यं नाराचम् ॥ * ॥ शतपत्रमिव शतपत्रम् ॥ * ॥
॥ * ॥ पुण्डरीकमिव पौण्डरीकम् ॥ * ॥ ह्रस्वः कपाटः कपाटिका ।
कपाटिकेव कापाटिकम् ॥ वामनः कपिष्टिकेत्याह ६ । कंवाष्टिकेति ७
शकटाङ्गजः ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन सिकतानकुलाद्यो ८ ज्ञातव्याः ॥ १९१ ॥
इति शर्करादिः ॥

१ शर्करशर्करो लोमगोलोमानि°
C.; गोलोमानि° B.; गौलोमानि क-
पालिका D.

२ °शतपत्रं C.; शपत्रं कापाटिके
D.; A. om. text and comment.

३ °अत्याजातिलोपाभावः D.; cf.
on sl. 163; P. vi. 4, 167; 171.

४ श्रीभोजेन° D.; गौलोममित्यु° F.
— गौलोमेव गौलोमनम् अणि अन्निति
प्रकृतिभावाट्टिलोपो न । Yajñ.

५ तत्तु संगच्छते नेत्यापन्ननियमेन D.

६ कपिष्टिकेत्याह B. C.; कपिष्टिके°
D. n. m.—MSS. Kās. V. v. 3, 107 have
कर्पिष्टिका (ed. पिष्टिका, but s. var. l.);
कनिष्टिका (var. l. कपिष्टिका) Bö.;
कनिष्टिका Yajñ.

७ ? वाष्टिकेति F.; कंवाष्टिकेति D.
a. m.

८ Bö., Yajñ., Kās. V. have both
सिकता and नकुल (नकुला ed. Kās. V.,
not MS. a.)

अङ्गुली रुरुहरी कपिवभू
 कर्कमण्डरतरोमूनयश्च^१ ।
 शङ्कुली कुलिशलोहितगोणी-
 वल्गुमण्डलखला भरुजश्च^२ ॥ १९२ ॥

अङ्गुल्यादेष्टणित्यनेनाङ्गुल्यादिगणादिवार्ये^३ ठण भवति । वामनस्य
 तु तदादेष्टगिति^३ सूत्रम् ॥ * ॥ अङ्गुलिरिव दीर्घाद्यते । अङ्गुलिकः^४ ।
 अङ्गुलिकी मणिशलाका ॥ * ॥ रुरुरिव रौरुकः^५ ॥ * ॥ हरिरिव
 हारिकः ॥ * ॥ कपिरिव कापिकः ॥ * ॥ वभुरिव वाभुकः^६ ॥ * ॥ कर्क
 इव । कार्किको गौर्गवयो वा । कार्किकं यशः^७ । यथा ममैव सिद्धरा-
 जवर्णने ।

प्रत्युप्तमुक्ताफलपद्मराग-

प्रस्यर्धिभिस्तोषितविश्वलोकैः ।

यशोऽनुरागैस्तव सिद्धनाथ

चक्रे जगत्कार्किकलौहितीकम् ॥

पचे कर्कलोहितशब्दयोष्ठीकणपि । कर्कलोहिताट्टीकण वेति^८ शक-
 टाङ्गजमतं स्वीकृतम् ॥ * ॥ मण्डर इव माण्डरिकः ॥ * ॥ तर इव तार-

१ कुलीश° D. E.; वल्गु° D.; A. om.
 text and comment.

२ अङ्गुल्यादिषु णित्यनेन° C.; अङ्गु-
 ल्यादेष्टणित्य° D.

३ ? तदादेष्टणिति B. F.; तदादिष्टे-
 णिति C.; तदादेष्टणिति D.— Cf. Pāṇ.
 v. 3, 108; but here Vāmana's own
 grammar (see the comm. on śl. 2 above)
 is evidently referred to.

४ दीर्घाद्यतं अङ्गुलिकं । F.

५ रौरुविकः F.—Yajñeśvara reads
 रुरु (रौरुकः); Bū. रुरु; om. Kāś. V. ed.
 (but भरु MS. B.; तनु MS. a.)

६ वाभुविकः F.

७ B. C. F. om. कार्किको गौर्गवयो
 वा; D. om. from कार्किकं यशः to the
 end of the quoted stanza.—The other
 works omit कर्क.

८ F. twice टीकण; C. टाकण°;
 Pāṇ. v. 3, 110 ईकण

सिकः^१ ॥ * ॥ मुनिरिव मौनिकः ॥ * ॥ शष्कुलीव शाष्कुलिकः ॥ * ॥
कुलिशमिव कौलिशिकः ॥ * ॥ लोहितमिव । लौहितिकः स्फटिकः^२ ।
स्वयमलोहित^३ उपाश्रयवशात्तथावभासते ॥ * ॥ गोणीव गौणिकः^४
॥ * ॥ वल्लुरिव वालुकः^५ ॥ * ॥ मण्डलमिव माण्डलिकः ॥ * ॥ खल
इव खालिकः ॥ * ॥ भरुज इव भारुजिकः । विद्वान् ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन । उदश्विद्धरुमण्डादयो^६ द्रष्टव्याः
॥ १८२ ॥ इत्यङ्गुल्यादिः ॥

विनयविशेषसमूहाः समयान्ययसंप्रदानसंगतयः ।

व्यवहारसमुत्कर्षकस्मादनुगादिसंयामाः^७ ॥ १८३ ॥

विनयादेरित्यनेन विनयादेः शब्दगणादृण भवति स्वार्थे^८ ॥ * ॥
विनय एव वैनयिकः ॥ * ॥ विशेष एव वैशेषिकः ॥ * ॥ समूह एव सा-
मूहिकः ॥ * ॥ समय एव सामयिकः ॥ * ॥ एवम् आत्ययिकः ॥ * ॥
सांप्रदानिकः ॥ * ॥ सांगतिकः ॥ संगतमेव^९ सांगतिकम् । सांगतिक
आलापः । सांगतिकी व्यवस्थेति वामनः ॥ * ॥ व्यावहारिकः ॥ * ॥
सामुत्कर्षिकः ॥ * ॥ आकस्मिकः ॥ * ॥ आनुगादिकः ॥ * ॥ सांग्रा-
मिकः^{१०} ॥ १८३ ॥

१ उरस् for तरस् Yajñ. (आरसिक).
Bö., Kās. V. ed. (MSS. तरस्, तहस्).

२ लोहित इव लौहितिकः^० D.; स्या-
टिकः C.

३ स्वयमेव लोहित B.

४ गोणी Bö., Kās. V.; रोणी (रौ-
णिकः) Yajñ.

५ वालविकः F.; वल्लुरिव वालु-
कः D.

६^० भरुमंज्ञादयो C.; तहमं [दा

suppl.] दयो D.—Of these words the
other works include only उदश्वित् (आ-
दश्वित्क); for भरु cf. MS. Kās. V. last
page, note ५.

७ A. om. text and comment.

८ ०गणात् अण् स्वार्थे विनयवान्
C., cf. n. 8; P. v. 4, 34 ठक्.

९ Thus D.; सांगतमेव B.F.(om.C.).

१० C. om. from विनय एव वैनयिकः;
D. om. from सांगतिक आलापः.

सपदातिसमाचाराः समायमुक्ताकथंचिदुपचाराः ।

निर्मितह्रस्वादेशो बुधैरुपायध्वनिः कथितः^१ ॥ १९४ ॥

पदातिरेव पादातिकः ॥ * ॥ समाचार एव सामाचारिकः ॥ * ॥
समाय एव सामायिकः^२ ॥ * ॥ मुच्यते श्रुक्तिभिः । मुक्ता । मुक्तैव मौ-
क्तिकम् ॥ * ॥ कथंचिदेव कथंचित्कम् ॥ * ॥ उपचार एव । औपचा-
रिकः ॥ * ॥ उपाय एव । औपयिकम्^३ ॥ * ॥

स वैनयिकवान्शामयिकस्यात्ययिकं त्यजन् ।

तमौपयिकवान्सेनां^४ निवेश्य बहिराविशत् ॥ १ ॥

स सामूहिकमुत्सृज्य मुनिसांगतिकाय यान् ।

पिप्रिये पादयोः पृथ्व्याः पतिः प्रेम्णैव पीडितः^५ ॥ २ ॥

अनौपचारिकैः सामाचारिकव्यावहारिकैः ।

यान्ति वैशेषिकैः सामुत्कर्षिकं सत्सु साधवः^६ ॥ ३ ॥

कथंचित्केन कतिचित्सोऽनुमेने तु संचरान् ।

नृवीरो वीरसेनादीन्मनोमुत्सांप्रदानिकान् ॥ ४ ॥

अथाकस्मिकमाहानुगादिको^७ वाचिकस्य तम् ।

१ A. C. D. om. this śloka; A. om. the whole of the comment, C. to मुनि-सांगतिकाय यान्; D. to ऽनुमेने तु संचरान्.

२ For समाय Yajū., Kāś. V., Bō. have समयाचार (but Bō. gives समाय as var. lect.); cf. also the *kārikā* quoted by Yajū., note ६ below.

३ औपयिकं B.

४ तमौपयिकवत्सेनां F.

५ प्रेम्णैव F

६ Yajū. gives the following two *kārikās*: अत्र केचिदुदाह्रियन्ते । साम-याचारिकैरोपयिकैर्द्राक्संप्रदानिकैः । नश्यन्ति पाप्मनां सामूहिका आत्ययिका अपि ॥ अनौपचारिकैः सामाचारिकैर्व्यावहारिकैः । यान्ति वैशेषिकैः सामु-त्कर्षिकं सत्सु साधवः ॥ एवमन्येऽप्युदा-हार्याः ॥

७ अथाकस्मिन्महानुमादिको C.; D. om. from दिको वा° to द्रष्टव्या°

आकृतिगणोऽयम् । तेन त्रिवर्णप्रभृतयो^१ द्रष्टव्याः ॥ १८४ ॥ इति
विनयादिः ॥

काकतालं च खल्वाटविल्वे चान्धकवर्तकम्^२ ।

अर्धाच्च जरती श्येनात्कपोतो घुणतोऽक्षरम्^३ ॥ १९५ ॥

काकताल इत्येवंप्रकारेभ्यः शब्देभ्यः काकतालीयादय इत्यनेने-
वार्थं छप्रत्ययो^४ निपात्यते ॥ * ॥ काकश्च तालं च काकतालमिति
द्वन्द्वे लक्षणया पततः^५ काकस्य निपतता तालेन चित्रीयमाणः संयोग
उच्यते । तत्तुल्यः काकतालीयः^६ ॥ * ॥ खल्वाटविल्वयोरिव खल्वाटवि-
ल्वीयः । यथा खल्वाटः पर्यटन्नतर्कितं^७ श्रीफलतरोरधस्तादागतो^८
दैववशाच्च विल्वमुपरि पतितं तद्वदन्योऽप्युभयवस्तुसंयोग एवमुच्यते
॥ * ॥ अन्धकश्च वर्तका च । अन्धकवर्तकम् । अन्धकस्य वर्तकाया उपर्य-
तर्कितः पादन्याम उच्यते । तत्तुल्यम् अन्धकवर्तकीयम्^९ ॥ * ॥ अर्धज-

१ The other works do not give
त्रिवर्णः; they also omit the words अनु-
गादिन । पदाति । मुक्ता । संशाम given
above.

२ °वर्त्तिकं । F.

३ श्येनाकपोतो° C. D. E.; A. om.
text and comment.

४ ? टप्रत्ययो D.; ढप्रत्ययो F.; cf. P.
v. 3, 106.

५ पाततः C.; पसतः काकश्च मिप-
तोलोन चित्री° D.

६ काकतालीयम् । अजाकृपाणी-
यम् । अन्धकवर्त्तकीयम् ॥ अतर्कितो-
पनतं चित्रीकरणमुच्यते । तत्कथम् ।
काकस्तावमनं यादृक्चिकं तासश्च पतनं

च । तेन तालेन पतता काकस्य वधः
कृतः । एवमेव देवदत्तस्य तत्रागमनं
दस्यूनां चोर्पनिपातः । तस्य तस्य वधः
कृतः । तत्र यो देवदत्तस्य दस्यूनां च
समागमः स काकतालसमागमसदृश
इत्थिक उपमार्थः । यश्च देवदत्तस्य वधः
स काकतालवधसदृश इति द्वितीय
उपमार्थः । तत्र प्रथमः समासार्थः । द्वि-
तीये प्रत्ययः ।° Kās. V. v. 3, 106.

७ पटः अतर्कितं C.; D. corrupt.

८ अधस्तादापातो D.

९ वर्त्तिका च । अंधकवर्त्तिकां° वर्त्ति-
काया° अधकवर्त्तिकायं F.; उपर्यन्तः
पादन्यास° D.

रतीशब्दोऽर्धजरतीकामने^१ वर्तते । तदिव यत्तद् अर्धजरतीयं कार्यम्^२ । यथा स्त्री न तरुणी स्रथस्तनत्वत् कृशकेशत्वान्न जरती वक्ष्यते तद्वत्सिद्धासिद्धं प्रयोजनम् ॥ * ॥ श्येनकपोतयोरिव श्येनकपोतीयो दुर्योगः । यथा कपोतोऽतर्कितमागतेन^३ श्येनेन ग्रहीतस्तथाकस्मिको यो दुर्योगः स एवमुच्यते ॥ * ॥ घुणोत्किरणान्कर्याचिन्निष्पन्नमचरम्^४ । घुणाचरम् । तदिव यदकुशलेन देवान्निष्पद्यते तद् घुणाचरीयम्^५ ॥ १६५ ॥

पुरुषः शरतो ज्ञेयो गोमयात्पायसं मतम् ।

कृपाणः स्यादजातश्च शर्करोन्मज्जनं तथा^६ ॥ १६६ ॥

शरश्च चिप्राः प्राकाराच्च पुरुष उत्थितः स तेन हतः^७ । तत्तुल्यं शरपुरुषीयम् ॥ * ॥ गोमयपायसयोरिव गोमयपायसीयम्^८ ॥ * ॥ यथाऽजया भूमिं खनन्यात्मवधाय कृपाणां दर्शितस्तत्तुल्यं वृत्तं केनचिदात्मविनाशाय कृतम् । अजाकृपाणीयम् ॥ * ॥ शर्करा च चिप्रा^९ पुरुषस्य चोन्मज्जनं तत्तुल्यं शर्करोन्मज्जनीयम् ॥ * ॥

आकृतिगणश्चायम् । तेन तिन्दुकज्योतिषीयमित्यादयो^{१०} द्रष्टव्याः ॥ १६६ ॥ इति काकतालादिः^{११} ॥

१ ऽर्धजरतीयकामने C.

२ यत्तदर्धजरतीयं । यद्वा । अर्धजरतीवार्धजरतीयं कार्यं D. E.

३ कपोततर्कितं C.; कपोते तर्कित-भगवतेन D.

४ घुनारणात् कं D.

५ यदकुशले दे० C.; निष्पाद्यते० F.; यदकुशले देवाद्यनिष्पद्यते तद् घुणाचरीयं D.

६ शर्करो मज्जनं D. E.; A. om. text and comment.

७ तेनेह C. and om. to दर्शितम्.

८ शरपुरुषीयं । यथा भूमिं खन० D.

९ D. om. चः शर्करावचिप्रा B. C.

१० तिङ्क० B. E.; तिरङ्क० C.; तिन्दुकाज्योतिषीयमित्यादयो D.

११ Yajñesv., Bū. om. this gāṇa; for Kās. V. see last page, note ६, where MS. β. adds शर्करार्जनीयं (i.e. शर्करोन्मज्जनीयं?) to the three words given by ed. and MS. a.

पश्वसुरभरतरक्षीबल्हीकवयःपिशाचवसुमरुतः ।

सन्तदुशीनरकर्षापणास्त्रिगर्ताशनिदशार्हाः१ ॥ १९७ ॥

पश्वभ्यो ऽण् शस्त्रजीविसंघादित्यनेन पर्यादेर्गणादस्त्रियां स्वार्थे ऽण् भवति ॥ * ॥ पश्वरपत्यं पार्श्वः शस्त्रजीविसंघः । पार्श्ववौ । पश्वः ॥ * ॥ आसुरः । आसुरौ । असुराः ॥ * ॥ भारतः । भारतौ । भरताः ॥ भोजस्तु भार्तः । भार्तौ । भार्ता २ इत्याह । यथा ।

पार्शवाशनबाल्हीकपिशाचासुरराक्षसान् ।

शिथ्याः सभार्तत्रैगर्तान्सकार्षापणवायसान् ॥

राक्षसः । राक्षसौ । रक्षसः ३ । रक्षांसीत्यन्यः ॥ * ॥ बाल्हीकः । बाल्हीकौ । बल्हीकाः ४ ॥ बल्हिक इत्यन्यः ॥ * ॥ वायसः । वायसौ । वयसः ५ ॥ * ॥ पैशाचः । पैशाचौ । पिशाचाः ॥ * ॥ एवं मारुतः ॥ * ॥ सात्वतः ॥ * ॥ श्रीशीनरः ६ ॥ * ॥ कार्षापणः ७ ॥ * ॥ त्रैगर्तः ॥ * ॥ आशनः ॥ * ॥ दाशार्हः ८ ॥

अस्त्रियामिति किम् । पशूः स्त्री ९ । ऊड्युतो ऽरज्ज्वादेश्चेत्यूङ् १० । रक्षाः ॥ शस्त्रजीविसंघादिति किम् । असुरः ११ ॥ १९७ ॥ इति पर्यादिः ॥

१ A. om text and comment.

२ आसुराः ॥० भारतः । श्रीभोज भार्ता D.

३ रक्षसाः B. C. F.; राक्षसाः D.

४ बल्हीकः C.; बाल्हीकाः D.—
'The other works have बाल्हीक.

५ वायसः B.; वायसाः D.

६ शात्वतः श्रीशीनरः D.; श्रीषी-
नरः C.

७ The other works have कार्षापण.

८ Yajñ. has दाशार्हः; Bō., Kāṣ. V.
दशार्ह.

९ पश्वः स्त्रीः B. C. F.; पशू स्त्री D.

१० ऊड्युतो B.; ऊड्युनो रक्षादे-
श्चेति ऊङ् F.; ऊड्युतो चेति कुट D.;
उट्युतो चेति उङ् C.; see P. iv. 1, 66;
177 vārtt.

११ आसुरः B. C.

दामनिबैन्दवितुलभाः शात्रुतपिसार्वसेनिकाकन्दि १।

सावित्रीपुत्रौडविमौञ्जायनकाङ्गदन्तकयः २ ॥ १९६ ॥

दामनिभ्यश्च इत्यनेनैभ्य आयुधजीविसंघवाचिभ्यश्चो भवति ॥ * ॥

दामनयः शस्त्रजीविसंघः । दामनीयः । दामनीयौ । दामनयः ॥ * ॥

बैन्दवीयः । बैन्दवीयौ । बैन्दवयः ॥ * ॥ तुलया भान्तीति ३ तुलभाः

शस्त्रजीविसंघः । पृषोदरादिः । तुलभीयः ४ ॥ * ॥ शात्रुतपीयः ५ ॥ * ॥

सार्वसेनीयः ॥ * ॥ काकन्दीयः । काकन्दकिरिति भोजः ६ ॥ * ॥ सावि-

त्रोपुत्रीयः ॥ * ॥ औडवीयः ॥ * ॥ मौञ्जायनीयः ७ ॥ * ॥ काकदन्त-

कीयः ८ ॥ १९८ ॥

श्रीलपिराच्युतदन्तिः ९ शाकुन्तकिराविदन्तिरौदङ्किः १० ।

ज्ञेयश्च बैजवापिर्विन्दुश्चाचाच्युतन्तिश्च ११ ॥ १९९ ॥

श्रीलपीयः ॥ * ॥ आच्युतदन्तीयः १२ ॥ * ॥ शाकुन्तकीयः ॥ * ॥ आ-

१ सार्वसेनिकाकंदी F.

२ मौञ्जायन C. D. E.; काकवंचकयः B. C. F. and D. a. m.; A. om. text and comment.

३ भातीति C. D.; not given in the (*ūkritigaṇa*) *prishodarūdi* śl. 144-9.

४ तूलभीयः F.

५ Bō., Yajñ. have शात्रुतपि; Kās. V. ed. & MSS. शत्रुतपि.

६ B. C. om. काकन्दीयः.—काकन्दि Bō., Yajñ.; om. Kās. V. ed. MSS.; Hem. has both words,

७ मौञ्जायनीयः D.; मौञ्जायः C.

८ काकवंचकीयः B. C. F.; काक-
रंवीयः D.—काकदन्तकि Bō., Yajñ.,

and Kās. V. MS. a. [ed. काकदन्ति । काकरन्ति]; काकुंदकि । कुकंदकि । Hem.; काकदंतकिश्चाने काकवंचकी-
ति केचित्पठन्ति Yajñ.

९ °आच्युतदन्तिः C. F.; cf. note १२.
१० साकुंतकि° D.; आविंदन्ति° E. and corr. C.; °दन्तिरोदंकिः F.; औ-
दकिः C. D. (against metre).

११ ज्ञेयश्च° D.; चाचाच्युतन्तिश्च E.; A. om. text and comment.

१२ आच्युतदन्तीयः B. C.—Bō., Yajñ. have आच्युतन्ति । आच्युतदन्ति (Bō. var. ll. आच्युतन्ति, आच्युतदन्ति); Hem. only आच्युतन्ति (also var. l. Kās. V. ed.; MS. a. आच्युतन्ति).

विदन्तीयः^१ ॥ * ॥ औदङ्गीयः^२ । औदकिरित्यन्यः ॥ * ॥ वैजवापीयः ॥ * ॥
 बिन्दवः शस्त्रजीविसंघः । बिन्दवीयः । बिन्दवीयौ^३ । बिन्दवः ॥ * ॥
 अच्युतोऽन्तो यस्यासौ । अच्युतन्तः । पृषोदरादित्वात्पररूपे । आच्यु-
 तन्तीयः^४ ॥ * ॥ मौञ्जायनशब्दो नडादिफणन्तः^५ । तुलभविन्दुशब्दा-
 वप्रत्ययान्तौ । शेषास्त्रिजन्ताः^६ ॥ १६६ ॥

ब्राह्मगुप्तस्त्रिगतेषु^७ कौण्डोपरथजानकी^८ ।

दाराडकिर्जालमानिश्च षष्ठः स्यात्क्रीष्टुकिस्तथा^९ ॥ २०० ॥

ब्राह्मगुप्तीयः । ब्रह्मगुप्त^{१०} इति वामनः ॥ * ॥ कौण्डोपरथीयः ॥
 कुण्डोऽतीक्ष्ण^{११} उपरथः समीपवर्ती रथो यस्य स कुण्डोपरथः ।
 तस्यापत्यं शिवाद्यणि । कौण्डोपरथ^{१२} इति शाकटायनः ॥ * ॥ जान-
 कीयः ॥ * ॥ दाण्डकीयः ॥ * ॥ जाखमानीयः ॥ * ॥ क्रीष्टुकीयः ॥ * ॥
 एषां प्रथमद्वितीयौ शिवाद्यणन्तौ । अन्ये त्रिजन्ताः^६ ॥ त्रिगतेष्विति
 किम् । कौण्डोपरथ्यः । कौण्डोपरथ्यौ^{१३} ॥ २०० ॥ इति दामन्यादिः ॥

१ आधिदतीयः C.—आकिदन्ति Bō.,
 Yajñ.; आकिदन्ती Kāṣ. V. ed. om. MSS.

२ औदकीयः^० D.—Bō., Yajñ. have
 both औदकि and औदङ्गी; Kāṣ. V.
 v. 3, 116 MSS. औदकिः (ed. wanting,
 but var. l. औतकी!).

३ वैदवीयः । वैद्वीयौ C. F.

४ अच्युततीयः D.; cf. last page,
 note १२.

५ °पयन्तः B.; °ययन्तः F.; नडा-
 ययन्तस् C.; D. corr. फयन्त (P. iv. 1,
 80); *nadādi*, §. 232.

६ त्रिजन्ताः F.

७ ब्रह्मगुप्तस्त्रिगतेषु F.

८ कुण्डोप° F.; कौण्डापरथ° E.

९ दाण्डकि° D.; डाण्डकि° F.; क्री-
 ष्टुकि° B. F.; A. om. text and comm.

१० ब्राह्मगुप्त MSS.; but ब्रह्मगुप्त Kāṣ.
 V. v. 3, 116 ed. & MSS.; Hem. includes
 both ब्रह्मगुप्त & ब्राह्मगुप्त in this *gana* ;
 om. Bō., Yajñ.

११ कुण्डोऽभीक्ष्ण C.; कुण्डोऽभीक्ष्णः D.

१२ कुण्डोपरथः कौण्डोपरथ C. D.—
 कौण्डोपरथ Kāṣ. V.; कौण्डोपरथ ।
 कौण्डोपरथ । कौण्डोरथ Hem.; om.
 Bō., Yajñ.

१३ किं । कौण्डापरथौ । C.; कौण्डोप-
 रथ्यः । कौण्डापरथ्यौ B.

कम्बोजो जवनञ्चोली मुरलः केरलः शकः ।

खसो जर्तो व्युपापेभ्यो धारयश्च^१ मतो बुधैः ॥ २०१ ॥

कम्बोजादेः सुगित्यनेन कम्बोजादेर्गणाद्राङ्गाख्यात् चत्रियवाचि-
नस्तस्यापत्यं राजा वेत्यर्थे जातस्याज्जादेः सुगभवति^२ ॥ * ॥ कम्बोज-
स्यापत्यं राजा वा । कम्बोजः ॥ * ॥ एवं जवनः^३ ॥ * ॥ चोलः ॥ * ॥
मुरलः ॥ * ॥ केरलः ॥ * ॥ शकः ॥ * ॥ खसः ॥ * ॥ जर्तः ॥ * ॥ चो-
लशकखसजर्तानां द्युचां पुरुद्व्यञ्जमगधेत्यादिना^४ कृतस्याणः सुक् शेषे-
भ्यस्त्वञ्जः^५ । चोलकेरलनाथं तमापतन्तं विलोक्य सः ।

शकं मशकवन्नेने कम्बोजमजवनृपः ॥

भयोत्सृष्टविभ्रूषाणां तेन केरलयोषिताम् ।

अलकेषु चमूरेणुसूर्णप्रतिनिधीकृतः^६ ॥

विधारयः । उपधारयः । आधारयः । अपधारयः^७ ॥ २०१ । इति
कम्बोजादिः ॥

भर्गः करुषमुस्थालकश्मीराः^८ केकयोरसौ^९ ।

त्रिगर्तशाल्वकौरव्या भरतोशीनरौ क्वचित्^{१०} ॥ २०२ ॥

१ व्युपापाभ्यः^० D. E.; धारयश्च all
MSS. and Hem. (शकादि vi. 1, 120).
A. om. text and comment.—Yajñ. has
the *gaṇa* thus: कम्बोजञ्चोलयवनी मु-
रलः केरलः शकः । खसो जर्तो व्युपा-
पेभ्यो राधयश्च (!) मतो बुधैरिति कम्बो-
जादिसंग्रहपथं गणरत्नमहोदधी प-
ठ्यते ॥^० cf. note ७.

२ C. twice सुक्; सुगभवति D.

३ यवन Bū., Yajñ., Kāṣ. V., Hem.

४ चोलशकशब्दोपोर्ध्वोः पुरुद्व्यञ्ज-
गवेत्या^० D.; पुरुषद्व्य^० C.; पुरुद्व्यञ्जग^०
B.; cf. p. 77, l. 13.

५ लुक्^० C.; सुकः शे^० D.; शेषेभ-
स्त्वन्वञ्जः B.

६ Raghuv. 4, 54.

७ Thus all MSS. and Hem. ! om.
Bū., Kāṣ. V.—Cf. *gaṇa* ब्राह्मणादि ङl.
395-404 where विराधय etc. as Yajñ.
here (cf. n. १).

८ * सुस्थलकश्मीराः^० D.; करुषमु-
स्थाल कश्मीरः B. C. E. F.

९ केकयोरसौ । B. C. F.

१० भरतोशीनरौ^० D.; A. om. text
and comment.

अतोऽप्राच्यभर्गादेरित्यनेन^१ प्राच्यभर्गादिवर्जिताद्राष्ट्राख्याद्रा-
जवाचिनः स्त्रियामतः सुग्^२ भवति ॥ शूरसेनस्यापत्यं शूरसेनानां वा
राज्ञी । शूरसेनी । उशीनरी^३ ॥ * ॥

भर्गादिभ्यः ॥ भार्गी ॥ * ॥ कार्ष्णी । कर्ष^४ इत्यन्यः ॥ * ॥
शौखासी । सुखस इति भोजः^५ ॥ * ॥ कम्बलमीरयत्यपनयतीति
कम्बीरः । ततोऽञ् । काम्भीरी^६ । यथा ।

काम्भीरीकुचकुम्भविभ्रमकरः शीतांशुरभ्युद्गतः^७ ॥ * ॥
केकयस्यापत्यं केकयानां वा राज्ञी । मित्रयुप्रलयकेकयस्त्रेय् यादे-
स्त्विति^८ । आरैत्रियादेरिति^९ च । कैकेयी ।

तं कर्षमूलमागत्य रामे श्रीर्न्यस्यतामिति ।

कैकेयोश्चक्रेयेवाह पलितच्छुद्धना जरा^{१०} ॥ * ॥

उरसस्यापत्यम् । औरसी । उरस् इत्यन्यः^{११} ॥ * ॥ त्रिगर्तस्यापत्यं त्रि-
गर्तानां वा राज्ञी । त्रैगर्ती ॥ * ॥ शाल्वस्यापत्यं शाल्वानां वा राज्ञी ।

१ चणो^० D.; cf. p. 77, l. 14.

२ सुक् C.; *सखः शुक् D.

३ शूरसेना (सू^० throughout) उशी-
नवा D.

४ ? कार्ष्णी । कर्ष B. C.; कार्ष्णी ।
कार्ष F.; कार्ष्णी । D. (om. कर्ष
इत्यन्यः).—Kâs. V. iv. 1, 178: कर्ष
ed., कर्ष MS. a.; कर्ष Bô., Yajñ.;
कर्ष । कर्ष । Hem.

५ शौखासी स्वखस इति^० C.; शौ-
स्वसी । सुख इति श्रीभोजः D.—The
other works have सुखास.

६ कम्बलमीरयति^० कम्बीर^० का-
म्भीरी D.

७ यथा कारमीकुम्भविभ्रमधरः^० D.;

*अभ्युद्यतः C. D.

८ केकयस्त्रेयादिस्त्विति C.; केकय-
स्त्रेयादे^० D.; *आदिस्त्विति F.—Cf.
Paṇ. vii. 3, 2.

९ आरैत्रियादेस्त्विति आरिषिपा-
देरिषिव C.; आरैत्रियादेरिषि च D.;
आरैत्रियादेरिषि च B. F.

१० Raghuv. 12, 2.

११ उरसीत्यन्यः C.; उरसोऽपत्यमी-
रसी । (om. उरस^०) D.—उरस Yajñ.
and (var. l. उरस) Bô.; उरस Hem.,
Kâs. V. ed., MS. (var. l. ed. उरस).

द्वत्त्वादणि नेञ्प्रत्यये शाल्वाद्वि स^१ उच्यते । शाल्वी ॥ * ॥ कौरवी^२ ।
 कौरव्यशब्दः त्रियसमानवचनो ऽस्ति तस्मादञ् कचिदिति शाकटा-
 यनेन ॥ * ॥ भरतोशीनरशब्दावुत्सादिषु पद्येते^३ । तयोरिहोपादा-
 नात्सत्यणपवादे चेत्यस्मिन्नुत्साद्यञं बाधित्वा ऽनेव^४ भवतीति ज्ञा-
 यते । तेन भरतानां राजानो भरताः । उशीनराणाम् उशीनरा
 इति राञ्चि सुक् सिद्धा । उत्साद्यञि त्वगोत्रत्वान्न स्यात्^५ ॥ स्त्रीणां
 राज्ये ऽनधिकाराद्वाञ्जनि प्रत्ययो न भवतीति भोजः ॥ २०२ ॥ इति
 भर्गादिः ॥

बाहुः स्यात्खरनादिपुष्करसदौ प्राकारमर्द्यर्जुनौ

जङ्घाशृङ्खलतोदिबिन्दुशिरसः संकर्षणोदश्रितौ ।

चूडा रामसुधामलोमवृकलाजीगर्तकृष्णानडुद्

विज्ञेयाश्च वचाकुसुमजलडाः साञ्चोपवाकू पणी^६ ॥ २०३ ॥

अद्वाङ्गादेरिजित्यनेन^७ बाहुशब्दप्रभृतिभ्यस्तस्यापत्यमित्यर्थं इञ्
 भवति ॥ * ॥ बाधते परबलमिति बाहुर्नाम कश्चिदाद्यपुरुषः^८ । तस्या-
 पत्यं बाह्विः ॥ * ॥ खरवन्नदतीति खरनादी^९ । तस्यापत्यं खरना-

१ द्वत्वादणि^० शाल्वाद्विस B.; द्व-
 चोदणि^० C.; द्वभ्त्वादणि^० शाल्वाशा-
 द्विस D.; ०णिने अत्यायशाल्वाद्विस F.;
 cf. Pāṇ. iv. 1, 170-3.—Hem. reads सत्व;
 the other works साल्.

२ कौरवी Yajñeṣv.

३ Cf. ṣl. 254.

४ सत्यणपवादे चेत्यस्मिन्नुद्ययं बा-
 धित्वाद्येव ०यत्रैव F.; बाधित्वाद्यत्रैव
 B. C.; D. om. from भरतोशीनर^० to
 चेत्यस्मिन्; नत्यादृष्टावाधित्वारेव D.

५ उत्साद्यमित्वं गोचलं त्र स्यात् C.;
 D. corrupt.

६ ०लाजागर्तकृष्णा^० C. F.; ०अन-
 डुक्त्वा सुः सवाकुसुमजलप्रः डाः^० D.;
 वचाकुसुम^० C. (B. ?); साञ्चोपवाकू^० F.;
 ०चाकुः पणी E.; A. om. text and comm.

७ अर्द्धात् बाहु^० C.; वाहुदिप्य
 इत्य^० D.; P. iv. 1, 95-6.

८ ०कश्चिद्वाजा Yajñeṣv.

९ खरनादीस B.; खरं वमञ्चोणद-
 तीविवंशीलः खरनादी D.

दिर्नृपः ॥ * ॥ पौष्करसादिर्मुनिः ॥ * ॥ प्राकारं मर्दयतीति^१ प्राकार-
मर्दी । तस्यापत्यं प्राकारमर्दिर्नृपः ॥ * ॥ अर्जुनस्य । अर्जुनिः ॥ * ॥
जङ्गायाः । जाङ्घिर्नृपः ॥ * ॥ शृङ्खलानि तुदति मोचयतीति शृङ्ख-
लतोदी नृपः । तस्य शाङ्खलतोदिः । शृङ्खलनोदीति^२ भोजः ॥ * ॥
बिन्दोः । वैन्दविर्च्छषिः ॥ * ॥ शिरस्शब्दस्तदन्तः केवलस्यापत्यप्रत्य-
यासंभवात्^३ । हस्तिशिरसोऽपत्यं हास्तिशीर्षिः । यथा कादम्बर्याम्^४ ।
श्रूयते हि । पुरा किल स्थूलशिरा नाम महातपा भुनिरखिलत्रिभुव-
नललामभृतामप्सरसं रम्भाभिधानां शशाप ॥ तस्यापत्यं स्थूलशीर्षिः
॥ * ॥ संकर्षणस्य सांकर्षणिर्नृपः^५ । संकर्षणस्यादन्तत्वादित्रि सिद्धे पा-
ठः^६ । शिवाद्यृषिवृष्णिकुर्वन्धकादिति^७ विशेषवचसा प्राप्तस्याणो बा-
धनार्थः । एवमदन्तेषु सर्वेष्वपि द्रष्टव्यम् ॥ * ॥ उदश्रितः । औदश्रि-
तिर्च्छषिः ॥ * ॥ चूडेव चूडा काचित् । तस्याश्रौडिर्मुनिः ॥ * ॥ रामस्य ।
रामिः ॥ * ॥ सुधाम्नः^८ । सौधामिर्मुनिः ॥ * ॥ लोमनशब्दस्तदन्तः ।
श्रीडुलोमिः ।^९ शारलोमिः ॥ * ॥ वृकलायाः । वार्कलिः ॥ * ॥ अजी-
गर्तस्य । आजीगर्तिः^{१०} ॥ एत ऋषयः ॥ * ॥ कृष्णस्य कार्ष्णिः । यथा ।
कार्ष्णिः प्रत्ययहीदेकः सरस्वानिव निम्नगाः^{११} ॥ * ॥

१ प्राकारमर्दयतीति C. D.

२ ? Thus F.; शृङ्खलतोदीति B.;
तस्य शाखलतोदीति C.; शृखलतोदी
नृपः । तस्य शाखलतोदिः । शृखलातो-
दीति श्रीभोजः D. — Kāś. V. iv. 1, 96
शृङ्खलतोदिन् ed., सुंखलातोदिन् MS.
a.; शृङ्खलतोदिन् Bō., Yajñ.; शृख-
लतोदिन् Hem.

३ केवलस्यापत्यतया । सं० B.; केवलं
तस्यापत्यतया सं० C.

४ Ed. Calc. 1849, p. 71, 24.

५ C. F. om. from संकर्षणस्य.

६ इति० B. C.; cf. P. iv. 1, 95.

७ Cf. Pāṇ. iv. 1, 112-114.

८ Om. by others; (सुधावत् §1.205).

९ श्रीडुलोमिः C. D.; C. om. शार-
लोमिः.

१० अजागर्तस्य० F., om. C.; अजा-
गर्तिः C. F.

११ Śiṣup. 19, 10.

अनडुहः । आनडुहिर्दधिः ॥ * ॥ वचाकोः । वाचाकविः^१ ॥ * ॥ सप्र-
नाम् । सप्रिः ॥ * ॥ जलडायाः । जलडिः ॥ * ॥ महाम्बथा वरतं ।
साम्बः । तस्यापत्यं साम्बिः ॥ * ॥ उपवाकोः । औपवाकविः^२ ॥ * ॥
पणिनः । पाणिनिः ॥ एत ऋषयः^३ ॥ २०३ ॥

दुर्मिचानुरहत्सुनामकृकलोदङ्कासुरा मूषिका

पञ्चोदञ्चुकुनामसत्यकगदाः^४ स्युः क्षेमधृत्वी^५ सखा ।

प्रद्युम्नध्रुवकानिवाकुलहकासंसेविमध्यंदिना^६

वल्मीकस्तृणविन्दुशूरध्रुवका उद्दालकाष्टारुणाः ॥ २०४ ॥

दुर्मित्रायाः । दौर्मित्रिः^७ ॥ * ॥ अनुरहतः । अनुराहतिः^८ ॥ * ॥

सुनाम्नः । सौनामिः । सुदामन्नित्यन्वः^९ ॥ * ॥ हकलायाः^{१०} । कार्क-
लिः ॥ * ॥ उदङ्कस्य । औदङ्किः ॥ * ॥ असुरस्य । आसुरिः ॥ * ॥ मूषि-
केव मूषिका । तस्या मौषिकिः ॥ एत ऋषयः ॥ * ॥ पञ्चानाम् । पाञ्चिः
॥ * ॥ उदञ्चोऽपत्यम् औदञ्चिः । गणपाठान्नलोपाभावः । अर्चा
वात्र गम्यते^{११} ॥ अपर उदञ्चिति धातुमात्रं निर्दिशन्ति । तन्मते

१ ? वचाकोर्वाचाकविः C. (P.B.); not in Bö., Yajñ., Hem., Kās. V. (ed. विवाकु read निवाकु; var. l. अवाकु); cf. वटाकु §l. 206.—Profss. Aufrecht and Weber suggest that this may be an old corruption for वचक्रोः । वाचक्रविः ॥

२ उपवाकोरौपवाकविः B.; उप-कोरौपवाकविः D. (cf. निवाकु §l. 204).—Yajñ. has उपवाकु; Bö., Hem. उप-वाकु; om. Kās. V.

३ F. om. एत ऋषयः.

४ पंचार्दचिकुभामसत्यक° D.

५ ? Thus B.; क्षेमधृत्वा C.; क्षेम-धृत्वी D.; क्षेमधन्वी E. F.; see note ३, next page.

६ निचाकुलहका° B.; निकवाकु° D.; A. om. text and comment.

७ दौर्मित्रिः शुषियः Yajñ.

८ अनुरहत° Bö., Yajñ., Kās. V. ed. (अभ्यहत MS. a.); अनुरहत् Hem., cf. §l. 164 and 173.

९ Om. D.—सुदामन् Hem.; om. by others.

१० Thus also Hem.; om. by the other works (? कुशला Bö., Yajñ.).

११ Cf. Pāṇ. vi. 4, 30 (= Hem. अर्चो ऽनर्चायाम्).—D. om. from उदञ्चो ऽ धातुरूपात्प्रत्यय

प्रातिपदिकाद्वातुरूपात्मत्ययः । यथा । उदीचोऽपत्यम् औदीचिः ॥
 केचिद् उदञ्चित्यत्रोकारमुच्चारणार्थं न मन्यन्ते । तन्मत औदञ्चविः^१
 ॥ * ॥ कुनाम्नः । कौनामिर्नृपः ॥ * ॥ सत्यकस्य^२ । सात्यकिर्नृपः ॥ * ॥
 *दस्य । गादिर्नृपः ॥ * ॥ चैमधृत्विनः । चैमधृत्विः^३ ॥ * ॥ सख्युः ।
 साखिः ॥ * ॥ प्रद्युम्नस्य । प्राद्युम्निः ॥ * ॥ भ्रुवकायाः । भ्रौवकिः ॥ * ॥
 निवाकोः । नैवाकविः^४ ॥ * ॥ लहकायाः । लाहकिः । लगहेत्यन्यः^५ ॥
 एत ऋषयः ॥ * ॥ संसेविनः^६ । सांसेविर्ऋषिः ॥ * ॥ मध्यंदिनस्यर्षेः ।
 माध्यंदिनिः ॥ * ॥ वल्मीकस्यर्षेः । वाल्मीकिः । यथा ।

इति राज्ञा स्वयं पृष्टौ तौ वाल्मीकिमशंसताम्^७ ॥ * ॥

दणविन्दोर्मनेः । तार्णविन्दविः ॥ * ॥ भूरस्य यदुविशेषस्य । शौरिः
 ॥ * ॥ ध्रुवकायाः । ध्रौवकिर्नृपः ॥ * ॥ उद्दालकस्यर्षेः । औद्दालकिः ॥ * ॥
 अष्टानाम् । आष्टिः ॥ * ॥ अरुणस्यर्षेः । आरुणिः ॥ २०४ ॥

शर्मा देवामिमद्रेन्द्राद्^८ उपविन्दुमुधावती ।

अजधेनुर्बलाका स्यादुपवाहुयुधिष्ठिरौ^९ ॥ २०५ ॥

१ Hem. has both उदञ्च and उदञ्चु ;
 Bö., Kâs. V. उदञ्चु.

२ Thus also Yajñ., Hem. ; सत्वक
 (सात्वकि) Bö. ; सत्वक ed. Kâs. V. (om.
 MS.).—सात्यकिः । वृष्णवंशः Yajñ.

३ ? Thus B. C. ; चैमधृत्विनः । चैम-
 धृत्विः F. ; चैमधृत्विनः । चैमधृत्विनः
 चैवध्य ।—D.—Cf. *gahâdi* (sl. 320)
 where MSS. चैमधृत्विन् or °वृत्तिन् ;
 and *raivatikâdi* (sl. 356), where चैम-
 वृत्तिः.—Bö., Kâs. V. चैमवृत्तिन् (MS.
 a. °वृत्ति) ; Yajñ. चैमवृत्ति ; Hem. चै-
 मधृत्विन् (var. l. MS. धृत्तिन्).

४ निचाकोर्नैवाकविः B. ; cf. last p.
 n. ३.—निचाकु Hem., निवाकु others.

५ ? लहगेत्यन्यः F.—लगहा Hem. ;
 the others have neither ; for लहका cf.
yadâdi, sl. 62.

६ संसेविन् Hem., om. others.

७ Raghuv. 15, 69.

८ शर्मादेवामिमद्रेन्द्राद् E. ; शर्मदे-
 वामिमद्रेन्द्राद् F. ; °महिन्द्राद् B. C.

९ °धेनु बला° B. C. E. ; D. om.
 from शर्मा° to स्याद् ; A. om. text and
 comment.

दैवशर्मिः । आग्निशर्मिः । माद्रशर्मिः^१ । ऐन्द्रशर्मिः ॥ * ॥ औप-
बिन्दविः ॥ * ॥ सौधावतिः । स्वधावदित्यन्यः^२ ॥ * ॥ आजधेनविः ।
शकटाङ्गजस्वजादिभ्यो धेनोर्ब्राह्मणादिति सूत्रद्वयमाह^३ ॥ * ॥ वा-
लाकिः ॥ * ॥ औपवाहविः ॥ एत ऋषयः ॥ * ॥ यौधिष्ठिरिः ॥ २०५ ॥

उत्तानपादकश्यपविदाः सुमित्राय नगरतो मदीं ।

माषशराविच्छगलावटाकुभगलाशिवाकवो गलडा ४ ॥ २०६ ॥

उत्तानपादस्यर्षेः । औत्तानपादिः । ध्रुवः ।

औत्तानपाद भद्रं ते तपसा परितोषितः ॥

इत्यपि दृश्यते^४ ॥ * ॥ कश्यपस्यर्षेः । काश्यपिः^६ । गरुडायजः ॥ काश्यप
इत्यन्ये ॥ * ॥ विदस्यर्षेः । वैदिः ॥ * ॥ शोभनानि मित्राणि यस्याः ।
सुमित्रा । तस्याः सौमित्रिः । लक्षणः । यथा ।

सौमित्रिणा तदनु संसृजसे मुहूर्तम्^७ ॥ * ॥

नगरमर्दिनः । नागरमर्दिनृपः ॥ * ॥ माषशराविण ऋषेः । माषश-
राविः^८ ॥ * ॥ क्कगलायाः । कागलिर्ऋषिः ॥ * ॥ वटाकोर्ऋषेः । वाटा-

१ माद्रशर्मिः F. ; महेंद्रशर्मिः B.
C.—Hem. has मद्रशर्मन् ; the others
भद्रशर्मन् (cf. Burnell, Vamsabr. p. 11).

२ ? Thus B. C. ; सूधावदित्यन्यः F. ;
om. D.—Bö. has सुधावत् (var. l. सुधा-
वत) ; Hem. सुधावन् and स्वधावन् ;
Kâs. V. only var. l. सुधावन् ; om. Yajñ.

३ आज्ञादिभ्यो धेनोर्ब्रा० C. ; D. om.
from शकटाङ्गज०.

४ माषशरावि० MSS. ; चटाकु B.
D. ; सिवाकवो गलडा D. ; लगडा C. ;
A. om. text and comment.

५ D. om. from औत्तानपाद.

६ कश्यपस्य० C. ; कस्य ऋषेः B. ;
काश्यपिः B. D.—Om. by other works.

७ पदा सौ० संसृजते० D. ; ०संसृजे०
F. ; ? cf. Ragh. 13, 73 ०संसृजे स चर्चनं.

८ माषशराविण (०शरि० ?) ०मा-
षसाराविः B. ; माषसरावीण० माष-
सारविः D. ; माषशाराविः C.—Bö.,
MS. Kâs. V. have माष । शराविन् ;
ed. Kâs. V. शराविन् (var. l. माष) ;
Yajñ. माघ । शराविन् ; Hem. माषशि-
रोविन् (शाराविन्).

कविः^१ । वाटाकुरित्यन्ये^२ ॥ * ॥ भगलाया अपत्यम् । भागलिर्चषिः
॥ * ॥ शिवाकोर्चषेः । शैवाकविः ॥ * ॥ गलडायाः । गलडिः^३ ॥ २०६ ॥

उत्वे षाडिः षषो भूयःसंभूयोऽम्भोऽमितौजसाम् ।

सलोप उदकस्योदः कृताकारः शलङ्कु च ४ ॥ २०७ ॥

षष्ठाभ् । षाडिः ॥ * ॥ भूयसः संभूयसोऽम्भसोऽमितौजस उद-
कस्य शलङ्कोश्च चषेः । भौयिः । सांभूयिः । आम्भिः । आमितौजिः ।
श्रौदिः । शालङ्किः ॥ भूयःशब्दो भोजमतेन । केचिदचोदकभूयस-
संभूयसिति मामान्येन पठन्ति । तन्मत श्रौदकिः । भौयसिः । सांभूय-
सिरिति भवति ॥ अत्र गोत्रादिभूता अगोत्रादिभूताश्च प्रत्येतव्याः
साधारण्येनोपादानात् ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन नृनामन्अमित्राप्रभृतयो द्रष्टव्याः^४
॥ २०७ ॥ इति बाङ्गादिः ॥

व्यासः सुधातृवरुटौ^६ निषादचराडालविश्वयुक्तौ च ।

व्यासादीनामकश्चेत्यनेन व्यासादेः शब्दमणादिञ् भवति । तत्संनि-
योगे चाकञ्जादेशः^७ ॥ * ॥ व्यासस्यापत्यम् । वैद्यासकिः ॥ * ॥ एवं सौ-
धातकिः ॥ * ॥ वारुटकिः^८ ॥ * ॥ नैषादकिः^९ ॥ * ॥ चाण्डालकिः ॥ * ॥

१ चषेष्वाटाकविः B. D.; वटाको-
र्वाटाकविः चषिः F.

२ Thus C.; चाटाकुरित्यन्ये B. F.;
om. D.—Hem. has चाटाकु & चाटाकु;
Bö., Kâṣ. V. वटाकु; om. Yajū.

३ गडलायाः गडलिः D.; not in the
other works.

४ A. om. text and comment.

५ नृनामन् C.; D. om. from भो-
जमतेन.

६ ? Thus B. C. F. (Hem.); °वडठ-
नि° E.; वरुटौ निखाद° D.; cf. n. ८.
—A. om. text and comment.

७ तर्कत्रियोगे वा° C.; °योगेन क-
ञ्जा° D.; वाकजा° F.

८ ? Thus B. C. F. and Hem.; वा-
डकिः D., Pân. iv. 1, 97, Mbh.; Kâṣ.
V. ed. (MS. a. वडड, वाडडकि). Cf. ṣl.

348, where D. also वडड, E. वडड.

९ नैखादकिः D.

वैम्बकिः ॥ * ॥ व्याससुधाचोरणोऽएवादः^१ । कारुलक्षणस्येच्च विधेयः
शेषाणामिन्नस्येव^२ ॥ केचिदत्र व्याघ्रकर्मारग्निशर्मणोऽपि पठन्ति ।
वैयाघ्रकिः । कार्मारकिः^३ । आग्निशर्मकिः । यथा ।

यदन्न वैयासकिवैम्बकी वा^४ सौघातकिं चेह परिस्यूशन्ति ।

चाण्डालकिर्वाहृत्किञ्च^५ नैषादकिञ्च तद्दुहितानि मा वः ॥
इति व्यासादिः ॥

कुरुशूर्पणायवृहतीकाराः^६ कारो वडभ्याश्च^७ ॥ २०८ ॥

कुर्वादिभ्य इत्यनेन कुर्वादेः शब्दगणाङ् एप्रत्ययो भवति ॥ * ॥
कुरोर्ब्राह्मणस्यापत्यम् । कौरव्यः । यथा ।

कौरव्याः पशवः प्रियापरिभवक्लेशोपशान्तिः फलम् ॥
तिकादिवात्किञ्चपि^८ । कौरवायणिः ॥ उत्सादेश्चान्नित्यञ् पुनरा-
भ्यां^९ बाधितोऽपत्ये न भवति ॥ कौरव्यशब्दस्य चत्रियवचनस्य तिका-
दिपाठात् । कौरव्यायणिः ॥ * ॥ शूर्पणायो^{१०} मुनिः ॥ * ॥ बार्हती-
कार्यः ॥ * ॥ वाडभीकार्यः^{११} ॥ २०८ ॥

१ ऊणोपवादः B.; उणोपवादः C.

२ °लक्षणस्येच्च° शेषस्यास्येवा । D.;
लक्षणस्येच्च वि° F.; लक्षणस्येत्वं° - (la-
cuna to सन्धिलेखो in §1. 213) C.

३ कर्मारकिः F.; D. om. from के-
चिदत्र.

४ वैयासकिः कैव कीवा B.; वैया-
सकिरैव कीवा D.

५ वाहृडकिञ्च D., cf. last page n. ८.

६ °शूर्पणाय° D. (Hem.); शूर्पणाय
B.; शूर्पणाय F.

७ वडभ्याश्च B.; A. C. om. text and
comment.

८ °पिञ्चपि B. D.; s. कुरु and कौ-
रव्य in *tikādi*, §1. 229-30.

९ उत्सादेश्चान्नित्यताभ्यां D.; cf. P.
iv. 1, 86; *utsādi*, §1. 254.

१० शूर्पणायो° B.; शूर्पणायो F.;
कौरव्याणि° - °शूर्पणायो D.

११ वाडभीकार्यः B. F.; वाडभी-
कार्यः F.—Hem. has वडभीकार; the
others as above.

ज्ञेया वायथकारगर्गरमुराः^१ केशोरिचप्पट्टकौ

सत्यंकारचफट्टकौ^२ च हृदिकः कापिञ्जलादिः कविः ।

दामोष्णीषिकुटार्द्रवृक्षविमतिश्यापत्रहन्त्रेरकास्^३

तस्या शुभ्रशकन्धुशङ्कुपितृमच्छाकीनपिराडीपुराः^४ ॥ २०९ ॥

वाचः । वाच्यः ॥ * ॥ रथकारस्य । राथकार्यः ॥ त्रैवर्णिकेभ्यः
किञ्चिन्न्यूना रथकारजातिः^५ । तद्वचनोऽयं गृह्यते । यस्तु कारुवाची
तस्मादित्रपि^६ ॥ * ॥ गर्गरस्य । गर्गर्यः ॥ * ॥ मुरस्य राज्ञः । मौर्यः^७
॥ * ॥ किशोरस्यापत्यं केशोरिः । तस्यापत्यं युवा । केशोर्यः ॥ भोजस्तु
किशोरस्य केशोर्यो राजेत्याह ॥ * ॥ चप्पट्टकस्यर्षेः । चाप्पट्टकः^८
॥ * ॥ सत्यंकारस्य । सत्यंकार्यः ॥ * ॥ चफट्टकस्य नृपस्य । चाफट्टकः^९
॥ * ॥ हार्दिक्यः । मुञ्च हार्दिक्य शङ्काम् ॥ वृष्णिलक्षणेऽणि ॥ * ॥
कापिञ्जलादेरपत्यं गुर्वायत्तम्^{१०} । कापिञ्जलाद्यः । वेदछट्टुषिः ॥ * ॥
काव्यः । शुक्रः ॥ * ॥ दामोष्णीषेरपत्यं^{११} युवा । दामोष्णीष्यो मुनिः
॥ * ॥ कुटस्य । कौट्यः ॥ * ॥ आर्द्रवृक्षस्य । आर्द्रवृक्ष्यो मुनिः ॥ * ॥
विमतेः । वैमत्यः ॥ मतिरित्यन्यः । मतिमदित्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ श्यापुत्र्यः ।

१ °गर्गर° E.; °भुरा: D.; सुरा: F.

२ केशोरिचाफट्टकौ° चयट्टकौ E.

३ °कुट्टा° B.; कुटार्द्रवृक्ष° E.; कु-
टार्द्रवृक्ष° D.

४ A. C. om. text and comment.

५ Kās. V. iv. I, 151.

६ तस्मादपि अत्र F.; D. om. अपि.

--Cf. P. iv. I, 153.

७ सुरस्य° सौर्यः F.; सुरस्य रा-
मौर्यः D.

८ चप्पट्टक्यः B.; not in other works.

९ चपट्टक्य° चापट्टक्यः D.—चफट्टक
Hem.; om. others.

१० गुड्वपित्तं D.; गुड्वन्तेयन्तं B.—Yajñ.
reads कपिञ्जलादिन्; Bō., Hem., Kās.

V. कापिञ्जलादि.

११ Yajñ. has दामोष्णीषिन्; Bō.,
Hem., Kās. V. as above.

१२ D. om. from मतिरित्यन्यः.—Kās.
V. मति ed.; विमति MS. a.; विमति
Yajñ.; विमति (var. l. मति) Bō.; मति
and विमति Hem.

श्यावपुत्र इति भोजः ॥ * ॥ हन्तुः । हाव्यः ॥ हन्त्रिय^१ इति वामनः ।
हनस् तिप्रत्यये हन्तिरित्यन्यः^२ ॥ * ॥ एरकायाः । ऐरक्यः ॥ एडके-
त्यन्यः^३ ॥ * ॥ तच्छणः । ताच्छणः^४ । पाठसामर्थ्यात्कारुक्ष्णमिजं बा-
धते । शिवादिपाठाच्च । ताच्छणः^५ ॥ * ॥ शुभ्रस्य । शौभ्यो राजा । शु-
भ्रादित्वाड्डणपि समानविषयत्वात् ॥ * ॥ शकन्धोः । शाकन्धव्यः । शा-
कन्धुरित्यन्यः^६ ॥ * ॥ शाङ्कव्यः । बज्जषु शाङ्कव्याः । शाङ्कव्या स्त्री ।
गर्गादिपाठात्पौत्रादौ यञ् । शाङ्कव्यः । बज्जषु झुक् । शङ्कवः । स्त्रियां
शाङ्कव्यायनी^७ ॥ * ॥ पिटमतः । पैटमत्यः ॥ पिटमन्तुरित्यन्यः । तन्नते
पैटमन्तव्यः^८ ॥ * ॥ शाकिनः । शाक्यः ॥ * ॥ इनस्य । ऐन्यः ॥ * ॥ पिण्ड्याः ।
पैण्ड्यः ॥ * ॥ पुरस्य । पौर्यः ॥ २०७ ॥

शाकः शलाकागणकारदभाः^९

पीलाभवैवाकविभर्तृमूढाः^{१०} ॥

शालीनकर्त्रेजनिनितान्तवृक्षा-^{११}

ऽजमारकश्यावरथाश्च वेनः^{१२} ॥ २१० ॥

शाकं शाकमिति य आह स शाकः । तस्य शाक्यः ॥ * ॥ शला-

१ ? हन्त्रिय D.—हंत, हति, हंतु Hem.;
हर्तृ Kās. V. ed. MS.; Bō., Yajñ. (? c'
P. vii. 4, 27).

२ हनस्त्रिप्र° B.; °हन्तिरि° D.

३ एरका Bō., Yajñ.; एरक Kās. V.;
एदका Hem.

४ ताच्छः F. (thus also wrongly ed.
Kās. V. iv. 1, 153).

५ Cf. §l. 213.

६ शाकंधुरि° F.; om. D.—Hem. has
शकंधु and शाकंभु; the others शकंधु.

७ Cf. §l. 247; 60.

८ D. om. from पितृमन्तुर.—Hem.
has both forms; the others पितृमत्
only.

९ पीलावैवाक° E.; पीलाववै° D.;
पीलाभव° B.; पीलाभव° F.

१० °दर्भा E.; cf. next page, n. २.

११ कर्त्रेज्यनिनितान्तवृक्षा E.; कर्त्रेक-
नि° D.

१२ श्यावरथेहवेनाः B. F.; वेणः D.;
A. C. om. text and comment.

कायाः । शालाक्यः ॥ * ॥ गणकारस्य । गणकार्यः ॥ गणकारिरि-
त्यन्यः^१ ॥ * ॥ दास्यो नृपः । दर्भ इति वामनः^२ ॥ * ॥ पीलायाः^३ ॥
पैस्यः ॥ * ॥ आस्यः ॥ * ॥ विवाकोरपत्यं वैवाकविः । तस्यापत्यं युवा ।
वैवाकव्यः ॥ वैवाभवरित्यन्यः^४ ॥ * ॥ भार्च्यः ॥ * ॥ मौढ्यः ॥ * ॥ शा-
स्त्रीन्यः ॥ * ॥ कार्च्यः ॥ * ॥ ऐज्यः^५ ॥ * ॥ नैतान्तवृद्ध्यः ॥ * ॥ अज-
मारक्यः । अजमार इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ श्यावरथ्यः^७ ॥ * ॥ वैन्यः^८ ॥
एते राजानः ॥ वामनादयस्तु च्छन्दसि वैन्यो भाषायां तु वैनिरि-
त्याहुः^९ ॥ २१० ॥

वानुजिः कर्णकारश्च केशिनीपथिकारिणौ ।

श्याप्रथो^{१०} वान्तवृक्षश्च श्यावनायश्च मद्गुषः^{११} ॥ २११ ॥

वनोर्जातः^{१२} । वनुजः । तस्यापत्यं वानुजिः । तस्यापत्यं युवा ।
वानुज्यः ॥ वातकिरिति^{१३} भोजः ॥ * ॥ कार्णकार्यः । कार्णकारिरि-
त्यन्यः^{१४} । राजा ॥ * ॥ केशिन्याः । केशिन्यः ॥ इत्यन्तपाठसामर्थ्यादेव
स्त्रीत्वानिवृत्तिः । स्त्रीत्वनिवृत्तौ हि नोऽनङ्गो व्ये शित्पणादावित्यनेन

१ गणकारि Bō., Kāṣ. V. ed. (MS. a. °कार); गणकारिन् Yajñ.; गाण-
कारि Hem.

२ दर्भ Kāṣ. V., Bō.; दभ Yajñ.; दभ
orig. MS. Hem., corr. दर्भ.

३ ? पीलायाः F.; पीलायाः B.; cf.
sl. 169 (where पीलायाः पैसः).

४ ? वैवाभवरित्यन्यः D.—Hem. has
only वैराजकि; the others neither.

५ ऐक्यः D.—एजि Bō., Yajñ.; om.
Hem., K. V.

६ आजामार D. F.—Kāṣ. V. ed.,

Hem. have अजमारक, MS. a. and Bō.
अजमार; Yajñ. अजमार.

७ B. F. add ऐह्यः.

८ वैस्यः D.

९ वैस्यो वैनिरि° D.

१० ? श्याप्रथो E.; श्याप्रथो B.

११ वातवृक्षं मद्गुषः D.; श्यावना-
यस्य° F.; A. C. om. text and comment.

१२ नङ्गो जातो F.

१३ वातकि Bō., Yajñ.; धानुजि MS.
Hem.; om. Kāṣ. V.; °श्रीभोजः D.

१४ Om. D.—कर्णकार Hem.; not
given by the others.

न लोपः^१ स्यात् ॥ * ॥ पाधिकार्यः । पथिकार^२ इति भोजः ॥ * ॥
 श्याप्रथ्यः । श्यावप्रथ^३ इति कश्चित् ॥ * ॥ वान्तवृत्त्यः ॥ * ॥ श्यावनाय्यः^४
 ॥ * ॥ माङ्गुष्यो राजा । मङ्गूष^५ इत्यन्यः ॥ * ॥ कविविमतिपीलाशला-
 कैरकाकेशिनीप्रभृतीनां ढणि^६ प्राप्ते । इदिकाहृष्णिलक्षणे ऽणि^७ ।
 अन्येषां लिञ्जि प्राप्ते ष्यविधिः ॥

आकृतिगणो ऽयम् । तेन । अविमारकषडाकैन्द्रजालिकूटप्रभृ-
 तयो^८ द्रष्टव्याः ॥ २११ ॥ इति कुर्वादिः ॥

शिवः प्रोष्ठश्चण्डो जटिलकवतराडौ वधिरकः^९

पिटाकस्तृष्णाकः पिटकपरिलौ प्रोष्ठिकमुनी^{१०} ।

ककुत्स्थः खञ्जारस्तृणमसुरकर्णौ जलहृदो

विरूपाक्षः पिष्टः कहयवडवाभूमिककुभाः^{११} ॥ २१२ ॥

शिवाद्यृषिवृष्णिकुर्वन्धकादित्यनेनापत्यमात्रे ऽण् भवाते ॥ * ॥ शि-
 वस्यापत्यम् । शैवः ॥ * ॥ एवं प्रौष्ठः ॥ * ॥ चाण्डः ॥ * ॥ जाटिलकः ।

१ नोनहोभ्रेशित्पणा° F.; नोनहो-
 भ्रेशि° B.; नोनहोव्येशित्पणादावि-
 त्यनेन लोपः D.; cf. P. vi. 4, 144-5;
 167 ff.; see same sūtra under ṣl. 257.

२ Thus Bō., Yajñ.; पथिकारिन्
 ed. Kāṣ. V.; Hem. has both words.

३ ? श्याप्रथ B.; श्याप्रथ्य D.; शाप्रथ
 F.—Hem. has श्याप्रथ, श्यावप्रथ and
 श्याषव (besides श्यापुच, cf. ṣl. 209);
 not in the other works.

४ वीतवृत्त्यः° D.; श्यावनाय्यः B. F.

५ माङ्गूष F.—Hem. orig. मङ्गूष, corr.
 मङ्गूष; the others मङ्गूष (Kāṣ. V. MS.
 a. मङ्गूष).

६ कविविमति° ठणि D.; टणि F.

७ D. om. fr. इदिका; °इडि प्राप्ते D.

८ ? अविमारकषडा° B.; अविमारक-
 षडाकैन्द्रजालिकूट° F.; अधिमाकर-
 षडाककूप्रभृतयो D.—Of these words
 Bō., Yajñ. only इन्द्रजाली; Kāṣ. V. ed.
 इन्द्रजालि (MS. a. °जाल); Hem. has
 अविमारक (cf. अविमारक ṣl. 210), ख-
 दाका and ऐन्द्रजालि.

९ शिवः प्राञ्चडो जटिलाक° D.;

°प्रोष्ठश्चण्डो° F.

१० °प्रौष्ठिकमुनी F.

११ ककुत्स्थः° B. E.; A. C. om. text
 and comment.

जटिलिकेति भोजः^१ ॥ * ॥ वातण्डः ॥ * ॥ बाधिरकः । बधिरिकेति
 भोजः^२ ॥ * ॥ पेटाकः ॥ * ॥ तूर्चाकः ॥ * ॥ पेटकः ॥ * ॥ पारिलः ॥ * ॥
 प्रौष्ठिकः ॥ * ॥ मौनः ॥ * ॥ ककुदि^३ तिष्ठति । ककुत्स्यः । तस्य का-
 कुत्स्यः ॥ * ॥ खाञ्जारः । खञ्जेर इति भोजः^४ ॥ * ॥ तार्णः । नडा-
 दिपाठान् तार्णायनः^५ ॥ * ॥ मासुरकर्णः^६ ॥ * ॥ जलहृद् इव जल-
 हृद् । तस्य जलहृद् । संस्कृते द्विर्वचनाभावे संयोगपरोऽपि न
 गुरुः । यथा । स्पृष्टं त्वजेत्यपद्भियः खलु कीर्तयन्ति^७ ॥ * ॥
 वैरूपाक्षः ॥ * ॥ पैष्टः ॥ * ॥ काहयः । कहय इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ वडवेव
 वडवा । तस्या वाडवः । विदिद्युते वाडवजातवेदसः^९ ॥ * ॥ भौमः ।
 मङ्गलः ॥ * ॥ काकुभः ॥ २१२ ॥

गङ्गाकुञ्चाकोकिलायस्कलह्या^{१०}

दुह्यः पर्णः कर्णमञ्जीरकौ च ।

रेखस्तप्ता वर्तनाक्षः कहोडः

संधिलेखो भूरिजम्भोर्णनाभाः^{११} ॥ २१३ ॥

१ जटलिकः । जटलिकेति^० B.; ज-
 टिलिकेति^० F.; श्रीभोजः D.—Bü., Yajñ.
 have जटलिका; Kâş. V. ed. जटलिक
 (MS. a. जटलिक); Hem. जटिल.

२ बाधिरिकः^० B.; बधिरिकेति^० F.;
 बाधिरिकेति श्रीभोजः D.—Bü., Yajñ.
 Kâş. V. ed. have बधिरिका (MS. a.
 बधिरिक); Hem. बधिरिक.

३ ककुदे B. D.

४ श्रीभोजः D.—The other work-
 have खञ्जार.

५ Cf. şl. 233.

६ Bū., Yajñ. मसुरकर्ण; Kâş. V. ed.
 मसुरकर्ण; Hem. both. — Bū., Yajñ.,

K. V. have मयूरकर्ण besides (cf. *kā-
 rikā* on şl. 216).

७ यथा । भवेत्यपद्भियः खलु की-
 र्तयन्ति । D.

८ Thus B.; कहय इत्यन्यः F.; om.
 D. (A. C.)—Bū. has कहय and कहय;
 Yajñ. कहय and कुहय (कहय । इति
 केचित्); Hem., Kâş. V. MS. a., ed. var.
 lect. कहय (cf. कहय şl. 217).

९ The MSS. write वडवा, वाडव;
 but cf. şl. 146 com.

१० गङ्गाकुञ्चा^० D. E.; कौकिला^० D.

११ वर्तनाक्षः B.; A. om. text and
 comment; C. om. to संधिलेखो (see p.
 251, note 2).

गाङ्गः । शुभ्रादिषु तिकादिषु च पाठात्^१ । गाङ्गेयः । गाङ्गा-
यनिः ॥ * ॥ क्रीञ्चः ॥ * ॥ कौकिलः । यथा ।

स कौकिलश्यामवनेन कूजक्रीञ्चेन सिप्रोपतटेन गच्छन्^२ ॥
यास्कः ॥ * ॥ लाञ्छः ॥ * ॥ द्रौञ्चः ॥ * ॥ पार्णः ॥ * ॥ कार्णः ॥ * ॥
माञ्जीरकः^३ मञ्जिरक^३ इत्यन्यः ॥ * ॥ रैखः ॥ * ॥ ताह्लणः^४ । कुर्वा-
दित्वात् ताह्लणः ॥ * ॥ वार्तनाचः ॥ अन्यस्तु वर्तनश्चासौ च्चचश्च । वार्त-
नर्च^५ इत्याह ॥ * ॥ काहोडः ॥ * ॥ सांधः ॥ * ॥ लैखः ॥ * ॥ भौरः
॥ * ॥ जाम्बः । जम्ब इत्यन्ये^६ ॥ * ॥ श्रीर्णनाभः ॥ २१३ ॥

दाण्डो रोधः कोहितेलासपत्न्य^७

आर्यश्चेतापार्षिकागोपिकाः^८ स्युः ।

खञ्जालश्चालेखनो ब्रह्मगुप्तश्च

चायःस्थूणः^९ स्यान्नभागो विपाद् च^{१०} ॥ २१४ ॥

दाण्डः ॥ * ॥ रौधः ॥ * ॥ कौहितः ॥ * ॥ ऐलः ॥ * ॥ सापत्नः ॥ * ॥

१ Cf. śl. 219, 229.

२ कूजक्री^० B. ; °कूजः क्रीवेन^० C. ;
°श्यामवनेनकूजक्रीचेन सिप्रोपतटेन ग-
च्छता D.

३ मञ्जरीक C. ; मञ्जिरक D. ; मञ्जी-
रक F.—Bö., Yajñ. have मञ्जीरक and
मञ्जिरक [मञ्जरीक (माञ्जरीक) इत्यन्ये
Yajñ.]; Hem. मञ्जिरक; Kāṣ. V. ed.
मञ्जीरक, MS. a. मञ्जिरक.

४ ताह्लः B. C. F. ; ताह्लुः D. ; cf. P.
iv. 1, 153 vārtt. ; vi. 4, 135.—कुर्वादि
cf. page 253, line 3.

५ वार्त्तनश्चासौ^० D. F. ; वार्त्तनाच

D.—Hem. has वर्तन । च्चच । वर्तनर्च । ;
the other works वर्तनाच ; Yajñ. also :
वर्त्तनश्चासी च्चचश्च वर्त्तनर्चस्तस्य वा-
र्त्तनर्च इति कश्चित्.

६ D. om. fr. जम्ब.—Hem. has जंब ;
the others जम्ब (Kāṣ. V. ed. var. l. भण्ड).

७ कोहितेलासपत्न्य B. F. ; °पत्न्य-
रार्यश्चेता^० C.

८ अर्यश्चेता^० C. D., cf. next page,
n. १ ; °पार्षिका^० E., cf. next page n. २.

९ °लेखनब्रह्मगुप्तावायः^० D. C. E. F.
१० °नभोगो^० D. ; विपाद् C.—A. om.

text and comm.

आर्यश्वेतः^१ ॥ * ॥ पार्षिकः^२ ॥ * ॥ गौपिकः ॥ * ॥ खाञ्जालः ॥ * ॥
 आलेखनः^३ ॥ सुलेखन इति भोजः ॥ * ॥ ब्राह्मगुप्तः । वामनस्तु
 नास्य पाठमङ्गीकुरुते^४ ॥ * ॥ आयःस्यूः ॥ * ॥ नाभागः । नाभाक^५
 इत्यन्यः ॥ * ॥ वैपाशः । कुञ्जादिपाठाद् वैपाशयन्यः^६ ॥ २१४ ॥

भलन्दनानभिस्नानतृणकर्णकलापिनः ।

जरत्कारुः^७ सुपिष्टश्च कुठारश्च खटूरकः^८ ॥ २१५ ॥

भालन्दनः । भलन्द इत्यन्यः^९ । कलन्दन इति भोजः^{१०} ॥ * ॥
 स्नानभिस्नानः ॥ * ॥ तार्णकर्णः ॥ * ॥ कालापः ॥ * ॥ जरत्कारवः ॥
 जरत्कारुशब्दादत एव ज्ञापकात् स्त्रियामूङ् । यस्तु मुनिवचनस्तत्प-
 त्वीवचनश्च जरत्कारुशब्दस्तस्मादीत्सर्गिको ऽण्^{११} ॥ * ॥ सौपिष्टः ॥ * ॥
 कौठारः^{१२} । कुथामियर्ति कुथार इत्यन्यः ॥ * ॥ खाटूरकः^{१३} ॥ २१५ ॥

विश्रवणरवणखञ्जनकुपिञ्जलपृथोत्क्षिपापुरोहितिकाः^{१४} ॥

कुरुपाण्डुहस्तिपादा वृष्णिकखर्जूरकर्णौ^{१५} च ॥ २१६ ॥

१ Bō. has आर्यश्वेत (*rar. l.* आर्य-
 श्वेत); Yajñ., Hem., Kās. V. आर्यश्वेत.

२ Bō. has पार्षिका; Yajñ. पार्षिकः
 and पिका (!); om. Kās. V., Hem.; cf.
 परिपक § 217.

३ Bō., Kās. V., Hem. read अलेखनः;
 Yajñ. अलेखनस्य अलेखनः.

४ Not in Bō., Yajñ., Hem. either.

५ नाभाक Bō., Hem., Kās. V. नाभा-
 कस्य नाभाकः । नाभाग इत्यन्ये Yajñ.

६ Cf. § 245.

७ जरत्कारु Bō., Y., K. V.; °रु Hem.

८ Thus also Bō., Yajñ., Hem.; खटू-
 रक F.; खडूरक Kās. V. ed., खडूरक
 MS. a.; cf. खटूर § 220.—A. om. text
 and comment

९ भालन्द इत्यन्यः C. F.

१० ? भलन्दन इति श्रीभोजः D.—Hem.
 has भलन्द & भलन्दन; the others only
 भलन्दन (MS. a. Kās. V. कवंधन । ह-
 लन्दन).

११ जरत्कारुशब्दः ° D.; cf. note ७,
 and M. Bhār. I, 1656.

१२ कौठारः B.: कौवारः D.; कौवरः
 C.—Hem. has कुथार, the others कुठार.

१३ खाटूरकः F.; खाटूरकः D.;
 cf. note ८.

१४ पृथोचिपा° B., D. E.; पुरोहित-
 काः C.

१५ °खर्जूरकर्णौ (against the metre)
 E. (& Bō.); A. om. text and comment.

वैश्रवणः ॥ रावणः ।

रावणावग्रहक्लान्तमिति वृगमृतेन सः^१ ॥

विश्रवसोऽपत्यं वाक्यमेव । विश्रवणरवणाभ्यां तु नित्यं वृत्तिविषयाभ्यां प्रत्ययः^२ । अन्ये तु एष्व विश्रवसो विश्रलोपश्च^३ वेत्यनेन सूत्रेण वैश्रवणरावणशब्दौ साधयन्ति ॥ * ॥ खाञ्जनः ॥ * ॥ कौपिञ्जलः ॥ * ॥ पार्थः ।

पार्थाननं वङ्गिकणावदाता दीप्तिः स्फुरत्पद्ममिवाभिपेदे^४ ॥

श्रौत्क्षिपः^५ ॥ * ॥ पौरोहितिकः । रोहितिकेति भोजः^६ ॥ * ॥ कौरवः ॥ कुर्वादिपाठाद् ष्यः । कौरव्यः ॥ क्षत्रियवचनात्तु कुरुकोसलेत्यादिना ष्यः^७ । तस्य बङ्गषु झुक् । कुरवः ॥ * ॥ पाण्डवः । पाण्डवा यस्य दासाः ॥ शुभ्रादिपाठात् पाण्डवेयः ॥ अत्र कुरवो जनपदस्तस्य राजा पाण्डुः^८ । यस्तु राट्टाख्यस्ततः पाण्डोर्ध्वणि^९ । पाण्ड्यः । बङ्गषु झुक्^{१०} । पाण्डवः ।

तस्यामेव रघोः पाण्ड्याः प्रतापं न विषेहिरे ।

इति तु चिन्ध्यम्^{११} ॥ * ॥ हस्तिपादस्य । हास्तिपदः । अत एव गणपाठात्पादस्याणि पद्मावः ॥

कौपिञ्जलः पिञ्जलवाजिनां तं तं हस्तिना हास्तिपदः प्रपेदे^{१२} ।

स ब्राह्मगुप्तो भृजुवीर्यगुप्तं रथेन कौण्डोपरथोऽन्वयासीत्^{१३} ॥

१ Raghuv. 10, 49.

२ °पत्यं वाक्यमेव° भुनित्यं वृ-विष° D.; °वृत्तिः विष° B.

३ विमूलुक् च F.; त्रिविसलोपश्च D.

४ Kirāt. 3, 25.

५ उत्क्षिपा Kās. V. ed.; उत्क्षेप MS. a., Bū.; उत्क्षिप Yajū.; ? उक्षया Hem.

६ श्रीभोजः D.—रोहितिक Kās. V. ed. (MS. a. रोहितका); पुरोहितिका and सुरोहितिका (besides सुरोहिक्ता) Bū., Yajū.; om. Hem.

७ °कौशलेत्या° C.; °कौशले° D.; cf. Pān. iv. 1, 171-2.

८ D. om. from शुभ्रादि°.

९ पांडोर्ध्वणि D.—Cf. P. iv. 1, 168 vārtt.; Kās. V. iv. 1, 171.

१० शुका D.; लुक् C.

११ C. om., चिन्ध्यं, D. om. from तस्यामेव.—Ragh. iv. 49.

१२ B. D. om. कौपिञ्जलः; कौपिञ्जलवाजि° हान्तिना° C.

१३ °गुप्तो रथेन° F.; °गुप्तरथेन कौण्डो° D.; कौण्डोपरथात्पथासीत् C.

दृष्टिरेव दृष्टिकः । तस्य वार्षिकः ॥ * ॥ खार्जूरकर्णः १ ।

खार्जूरकर्णेन दृतातपत्रो, मायूरकर्णोद्भूतचामरौघः २ ।

सापन्नयुग्मानगतोऽध्ययोध्यं स रावणारातिरिवावभासे ३ ॥ २१६ ॥

उरलः कहुषकोहडहेहयगोपालिकाश्च गोफिलकः ४ ।

परिषककुण्डोपरथौ त्रिवणादेशे ५ सति त्रिवेणी च ॥ २१७ ॥

औरलः ॥ * ॥ काङ्क्षः ॥ * ॥ कौहडः ६ ।

तमन्वयुः खाञ्जनमाञ्जरीकसौपिष्टसौलेखनतार्णपार्णाः ७ ।

काहोडजालद्भुदवार्तनाचचैरद्भुदप्रौष्टिकतार्णकर्णाः ८ ॥

हेहयः ॥ * ॥ गौपालिकः ॥ * ॥

काङ्क्षपैष्टीरलयास्कलाच्चद्रौञ्जानभिञ्जानकभौरमौनाः ९ ।

तार्चाकगौपालिकगौपिकार्यश्वेतादयस्य परितः प्रसस्युः १० ॥

गौफिलकः ११ ॥ * ॥ पारिषकः १२ ॥ * ॥ कौण्डोपरथः ॥ * ॥ त्रिवेणी

नदी तस्याः । त्रिवणः १३ ॥ * ॥ २१७ ॥

१ खार्जूरकर्णः । D.; cf. p. 258, n. 15.

२ मायूरकर्णोद्भूतवाप्ररौघः D.; मा-
दारकर्णोद्भूत° F.—On मयूरकर्ण (मसु-
रकर्ण) cf. p. 256, n. 6.—The *kārikās*
do not all correspond with Vardh.'s text.

३ °युग्मानगतो° B. C.; वभास्ते
D.; °वापे C.; °वभास्ते B.

४ °कोहनहेहय° E.; कोडडहेहय°
B.; कहोडहेहय° D.; गोफिलकः F.

५ त्रिविणादेशे B. D. E. F.; त्रिवि-
णादेशे C.; A. om. text and comment.

६ काहोडः D. [cf. sl. 213; Yajñ. has
कोहडस्य काहोडः (!) । कहोडस्य का-
होडः ।]

७ ? स तत्वयुः खञ्जन° पार्णः B. C.;
सौपिष्ट° D.; °तार्क्षकर्णाः F.

८ कौहोडजालद्भुद° चैरद्भुद° C.;
प्रौष्टिक° B. C. F.

९ °सौरमौनाः F.; °कारोमौनाः
C.; °कारोरमौनाः B.

१० ताचीकः गौपालिकः । गौविल°
पदितः प्रतस्युः D.

११ Om. MSS.—Kāṣ. V. ed. has गो-
फिलक (var. l. गोभिलक); गोफिल
& गोहिल Hem.; om. Bō., Yajñ.

१२ परिषिक Hem.; K. V. ed., MSS.;
om. Bō., Yajñ.; cf. पर्विका p. 258, n. 2.

१३ त्रिविणः B. C.; त्रिविणः F.; त्रिविणः
D.; cf. n. ५.

उत्कारुक्षीरहृदौ १ सुरोहिकाकपिलिकर्षिषेणाः स्युः ।

श्रीत्कारवः । उत्कारुशब्दस्यात एव पाठाद्बुद्ध् भवति २ ॥ * ॥ चैरद्भुदः
॥ * ॥ सुष्ठु रोहति । सुरोहिका । तस्याः सौरोहिकः ॥ * ॥ कापिलिकः
॥ * ॥ आर्षिषेणः । सेनान्तप्लवाधनार्थो ३ ऽस्य पाठः ॥ * ॥ केषांचिद् अत
इत्ति प्राप्ते ४ केषांचिद् द्व्यच इतो ढणि च ५ प्राप्ते पाठः ॥

एते शिवादयो ऽण्प्रत्ययान्ता ऋषिवाचकाः काकुत्स्थादयस्तु रा-
जवाचकाः प्रतीता एव । क्रीञ्चादीनां त्वर्थो व्याख्यात एव ॥ * ॥
आकृतिगणो ऽयम् । तेन शिलिन्दप्रभृतयो ६ द्रष्टव्याः ॥ * ॥ इति
शिवादिः ॥

शुभ्रशलाकाशुकविशदेवतरा गन्धपिङ्गलाशकुनी ० ॥ २१८ ॥

द्व्यचशुभ्राभ्यश्च ढणित्यनेन ७ शुभ्रादेर्गणाद्बुण् भवति ॥ * ॥ शुभ्र-
स्यापत्यम् । शौभ्रेयः ॥ * ॥ शालाकेयः ॥ * ॥ शौकेयः ॥ * ॥ वैश्रेयः
॥ * ॥ दैवतरेयः ॥ * ॥ गान्धपिङ्गलेयः । नदीनाम्यणि ८ ॥ * ॥ शाकु-
नेयः ॥ २१८ ॥

१ उत्कार० E.; उत्कार० F.; A
om. text and comm.

२ उत्कारु० पाठाद्भवति C.; उद्भ-
वति B. C.

३ सेनांगबाध० C.; सेनांतरभावाध०
B.; सेनांतरज्यवा० F.; सेनीत्तप्ल-
वाध० D.; cf. Pāṇ. iv. 1, 152.

४ इति प्राप्ते B. C.; इत्ति प्राप्ते D.

५ केषांचित्तघड इतो० F.; केषां-
चिद्विद्रदतो दणि च D.; घड इतो०
B.; इतो णि च C.; cf. P. iv. 1, 122
(f. inst. भूरि, संधि §. 213).

६ शिलिन्दप्रभृतयो D. — Hem. has
शिलिन्द; Yajñ. आकृतिगणो ऽयम् ।
तेन० सिंदलस्य सिंदल इत्यादि द्रष्टव्यम्.

७ विशादेवतरा० C.; A. om. text
and comment.

८ ० बुभ्रशुभ्रा० B. C. F.; उद्योऽनु-
भादिश्च इणित्यनेन D.; cf. Pāṇ. iv. 1,
121-3.

९ Cf. Pāṇ. iv. 1, 113. — Kāś. V. ed.
has शुद्धपिङ्गला, MS. a. गडुपिङ्गला;
the others as above.

कर्षो विष्टपुरः शकंधिविधवाशालूकगोधाम्बिका^१

लेखाभूविकसाजबस्तिशकलाशोकाश्वबीजाश्मनः^२ ।

गङ्गा पाण्डवभारताजिरदिशः^३ शुक्रीयविश्रैतरा-

ऽणीवालीढसुदन्तभाणशतलाः कर्पूरकटू तुदः^४ ॥ २१९ ॥

कार्षेयः ॥ * ॥ वैष्टपुरेयः । विष्टपर इत्यन्यः^५ ॥ * ॥ शाकंधेयः ॥ * ॥
वैधवेयः । चुद्राभ्यो वा णेर इति^६ पत्ते णेरप्रत्ययबाधनार्थः ॥ * ॥ शा-
लूकेयः^७ ॥ * ॥ गौधेयः ॥ गोधाया द्रगपि^८ । गौधेरः ॥ आरगुदीचा-
मित्यारगपि^९ । गौधारः ॥ अर्थव्यवस्था तु लोकतः^{१०} । तेन योऽहिना
गोधायां जन्यते स गौधेरो गौधारश्च^{११} भवति । वामनसु इयमपि न
मन्यते । कारणं न विद्मः ॥ * ॥ आम्बिकेयः । मानुषीनाम्यणि^{१२} ॥ * ॥
लेखाभ्रैयः^{१३} ॥ * ॥ वैकशेयः^{१४} ॥ चतुष्पाञ्जातिवाचिनी ह्रकासेति
भोजः^{१५} । किमपि कसतीति किकसेत्यन्यः^{१६} ॥ मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥

१ कर्षवि० D. E. ; कर्षू वि० B. F. ;
कर्षि० C. ; विष्टपुरं D. E. F. ; शकंधु०
सकंधि E. ; शालूकमोर्दावि० B.

२ लेखाभ्रः विकशा० शोकाश्वबीजाः
श्म च D. ; *विकशाजबस्ति० F. ; *शो-
काश्च बी० C.

३ पाण्डवा० विशः B. ; *दिशाः F.

४ *सतलाः० E. ; श्वलाः B. C. ;
कटूतुदः C. ; *कटूतुदः F. ; A. om. text
and comm...

५ D. om. from विष्टपुर. — Hem. has
both forms ; Yajñ. also विष्टपर इति
केचित्पितुः ; Bō. विष्टपुर (var. l. विष्ट।
पुर).

६ Cf. P. iv. 1, 131 (द्रक्).

७ शालूकेयः B. C.

८ डरोपि D. ; द्रगपि F. ; P. iv. 1,
129.

९ Cf. Pāṇ. iv. 1, 130.

१० अर्थव्यवस्थभूलोकैः D.

११ गौधेरो गौधारश्च B. C.

१२ Cf. Pāṇ. iv. 1, 113.

१३ लेखाभ्रैयः B. C. F. — Yajñ. forms
लेखाभ्रवेयः ; cf. however P. vi. 4, 147 ;
also p. 58, note 15.

१४ वैकशेयः B. C. D. F.

१५ ? ह्रकासेति० B. C. ; श्रीभोजः D.

१६ कशतीति किकशेत्यन्यः D. — Bō.
has विकास (var. l. विकसा) ; Yajñ.
विकसा & विकास ; Hem. विवशा & कि-
कशT ; Kāṣ. V. ed. ह्रकासा (for which MS.
a. विकास). Cf. also ह्रकसास §1. 221.

आजवस्तेयः । गृह्यादिपाठाङ्गपि^१ ॥ * ॥ शकलस्य । शकलेयः^२ ॥ * ॥
 आशोकेयः । मानुषीनान्यणि ॥ * ॥ आश्वेयः ॥ वैजेयः ॥ बीजाश्व
 इत्यन्यः^३ ॥ * ॥ आश्वमेयः ॥ अश्वदिपाठाद् आश्वमायनः ॥ * ॥ गाङ्गेयः
 ॥ * ॥ पाण्डवेयः । भोजस्तु पाण्डुशब्दाङ्गुकि । अकद्रुपाण्डोर्दं उलोप^४
 इत्युकारलोपाभावं मन्यते । अत्र वामनमतानुसारेण पाण्डवशब्दः
 पठितः ॥ * ॥ भरतस्यापत्यम् उत्साद्यन्नि । भारतः । तस्यापत्यं युवा ।
 भारतेयः ॥ भरत इति भोजः^५ ॥ * ॥ आजिरेयः ॥ * ॥ दैश्वेयः ॥ * ॥
 शौक्रेयः ॥ * ॥ औश्वेयः ॥ * ॥ वैश्वेयः ॥ * ॥ इतरस्य । इतराया वा ।
 ऐतरेयः ॥ * ॥ आणीवेयः । आणीविरित्यपरः^६ ॥ * ॥ आलीढेयः ॥ * ॥
 सौदन्तेयः ॥ * ॥ भाणेयः ॥ * ॥ शातलेयः । शबल इत्यप्यन्यः^७ ॥ * ॥
 कार्पूरेयः ॥ * ॥ कद्रुर्नाम दिव्या गौः । तस्याः कार्पूरेयः ॥ यस्तु संज्ञा-
 यामूङन्तः कद्रुशब्दस्तस्य ढण् अस्येव^८ ॥ * ॥ तौदेयः ॥ २१६ ॥

कुबेरिकान्यतरविमातृबन्धकी-

कुमारिकाः परिधिमृकराडुविश्रयः ।

किशोरिकाजरतिखटूरोहिणी-

कुठारिकास्त्वतिथिसुदक्षवादनाः^९ ॥ २२० ॥

१ See śloka 226.

२ सकलस्य^० B.; om. C.; साकलेयः B. C. F.; कलेयः D.—शकल B.; शकला Yajū.; Hem. doubtful; Kāṣ. V. wrongly ककल (var. l. & MS. a. शकल).

३ वैजाश्वेये इत्यन्य । D.—Hem. बीज । अश्व । बीजाश्व ।; Yajū. also बीज । अश्व । बीजाश्वस्य वैजाश्वेय इत्यन्ये.

४ °पांडोर्दोर्लोप B.; °पांडोर्दोर्लोपो E.; (श्रीभोज^०) अकद्रुपांडोर्दोर्लोपो D.; अकद्रुपांडोर्दोर्दोर्लोपो F.—Cf. P. vi. 4, 147; Vop. 7, 6.

५ B. has भारत (var. l. भरत); Yajū., Hem. भारत; Kāṣ. V. भरत.

६ आणीवेयः आणीवि^० C.; D. om. from आणीवि^०.—Hem. has आणीवि; the others आणीव.

७ शावलेयः । शबल^० B. C.; इत्यन्यः C.; D. om. from शबल^०.—Bö. has शतल (var. l. चातल); Yajū. शतल; Hem. शतल and शबल; Kāṣ. V. ed. var. l. शबल.

८ Viz. by Pāṇ. iv. 1, 120-1.

९ A. om. text and comment.

कौबेरिकेयः । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ अन्यतरेयः ॥ * ॥ विरुद्धाद्या
मातुः । वैमात्रेयः । असोदर्यो भ्राता ॥ * ॥ बान्धकेयः । बान्धकि-
नेय इत्यपि^१ । चुद्राभ्यो वा णेर इति णेरप्रत्यये ॥ * ॥ कौमारिकेयः ।
मानुषीनाम्यणि^२ ॥ * ॥ पारिधेयः ॥ * ॥ मार्कण्डेयः । मृकण्डुरि-
त्यपि^३ वामनः । कथं मार्कण्डः । मृकण्ड इति प्रकृत्यन्तरम् । तेन^४
ख्यण् भविष्यति ॥ * ॥ वैश्रेयः । गृध्यादिपाठाडुत्रपि^५ ॥ * ॥ कैशो-
रिकेयः । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ जरतिनः । जारतेयः^६ ॥ * ॥ खाटू-
रेयः^७ ॥ * ॥ रौहिणेयः । रोहिणी मानुषी गौरपि ॥ * ॥ कौठारि-
केयः । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ आतिथेयः ॥ * ॥ सौदचेयः ॥ * ॥ वा-
दनेयः ॥ २२० ॥

बलीवर्दिशतद्वारशलाकाभूशलायलाः^८ ।

अकशायोऽनुदृष्टिश्च कृकलासप्रवाहणौ^{१०} ॥ २२१ ॥

बालीवर्देयः^{११} ॥ * ॥ शतद्वारेयः ॥ * ॥ शालाकाभ्रेयः ॥ * ॥ शा-

१ Yajñ. has only : बंधकी खैरिणी
तस्या अपत्यं बांधकिनेयः ॥

२ C. D. om. from अन्यतरेभ्यः.

३ मृकंडुं C. D. F.; मृकंडुं B.—Bö.,
Hem. मृकण्डु & मृकण्डु; Yajñ. मृकंड &
मृकंडु, Kâs. V. ed. मृकण्डु var. ll. मृ-
कण्डु & मृकण्ड, MS. a. मृकंडु । मृकंडु.

४ कथं मार्कण्डेः । मृकण्ड इत्यपि प्रकृ-
त्यन्तरं तत D.

५ Cf. sl. 226.—विस्त्रि Bö., Pâp. eds.;
विस्त्रि Yajñ.; om. Hem.

६ ? जरतिः । जारतेयः D.—जरतिन्
Kâs. V., Bö.; जरति Yajñ. (जरतिर्ज-
रठा तस्या जारतेयः); om. Hem.

७ खाटूरेयः F.; खाडूरेय D.—ख-
डूर Bö., Hem.; खडूर Yajñ.; खटूर
Kâs. V. ed., खटूर MS. a.—Cf. खटूरक
sl. 215: page 258, note 8.

८ बलीवर्दिशतं F.; शलाकाभूशला-
यलाः D.; शलाकाभूशलायलाः C.;
शलायलाः F.

९ Thus D. E. & Bö., Yajñ.; अक-
शायो B. F. & Kâs. V. ed. (अकशाक
MS. a.); आकाशायो C.; अकशय Hem.

१० A. om. text and comment. Yajñ.
has the same stanza.

११ Kâs. V. has बलिवर्दिन्; Bö.,
Yajñ. as above; om. Hem.

लाघलेयः^१ ॥ * ॥ आकशायेयः^२ ॥ * ॥ आनुदृष्टेयः ॥ * ॥ कार्कला-
सेयः^३ । एष चतुष्पाञ्जातिः ॥ * ॥ प्रात्राहणेयः ॥ २२१ ॥

जीवभारमरुक्मिण्यो वायुदत्तमुवक्षसौ ।

मृदुमृदौ मुदामा च वासिष्ठे श्यामलक्ष्मणौ^४ ॥ २२२ ॥

जैवेयः ॥ * ॥ भरमस्यापत्यं भारमः । तदपत्यं युवा भारमेयः ।
भरम इति भोजः^५ ॥ * ॥ रुक्मो वर्णः । सोऽस्या अस्तीति रुक्मिणी ।
तस्या रौक्मिणेयः^६ । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ वायुदत्तेयः ॥ * ॥ मौ-
वक्षसेयः ॥ * ॥ मार्देयः । उर्ध्वं^७ इत्यनेनोलोपे ॥ * ॥ मार्देयः ॥ * ॥
सौदामेयः ॥ * ॥ श्यामेयः । लाक्षणेयः । वासिष्ठश्चेत् ॥ अन्यत्र श्या-
मायनः । अश्वादिपाठात् । श्यामिरिति वामनः^८ । लाक्षणिः^९ ॥ २२२ ॥

गोदन्तकुशाम्बानिधिमकष्टुजिह्वाशिनः^{१०} खडोन्मत्ताः^{११} ।

श्वब्रह्मकृतशताहरयमष्टवष्टिकसुनामधर्मिण्यः^{१२} ॥ २२३ ॥

१ शालाप्यलेयः C.; शालाघलेयः F.
—शालाथल Bö., Yajñ.; शालाथल Hem.;
शालाचल (!) Kāś. V. ed., शालस्थल
MS. a.

२ आकशापेयः B. C. F.; p. 264, n. 9.

३ कार्कलासेयः D.; काकालासेयः C.

४ A. om. text and comment.

५ श्रीभोजः C. D.—Bö., Yajñ. have
only भरम; Hem., K.V. ed. only भारम.

६ सोऽस्यास्तीति^७ MSS.; रुक्मिणी^८
D.; रौक्मिणेयः C.

७ ऊर्ध्व F.; ? ओर्ध्वं cf. P. vi. 4, 146-7;
p. 263, n. 4.

८ ? Kāś. V. has श्याम in the *aṣṣiddi*,
iv. 1, 110; cf. śl. 239.

९ ? Thus also Yajñ.; लाक्षणिः D.
(Hem., Kāś. V.); लाक्षणः B. C. F.

१० कुशवानिधिः^{१०} D.; कुशावामिधो^{१०}
C.; जिह्वाशिनः D. E.

११ खडोन्मत्ताश्च E.; खडोन्मडोन्मत्ता-
श्चखरोन्मत्ता च D.

१२ D. E. om. श्व (च preceding); शु-
खब्रह्म^{१२} C.; श्वन्ब्रह्म^{१२} B. F.; °शता-
हर^{१२} E.; शतोहर^{१२} F. (copied from
शता हर?); cf. n. 5, next page; यम-
ष्टिक^{१२} B. C. F.; यमष्टिक D.; यव-
ष्टिक E.; cf. n. 6, next page.

* गौदन्तेयः ॥ * ॥ कौशाम्बेयः ॥ * ॥ आनिधेयः^१ ॥ * ॥ माकष्टेयः ॥ * ॥ जैह्वाशिनेयः^२ । दाण्डिनायनेत्यादिनाऽन्याजादिलुगभावः ॥ * ॥ खाडोन्मत्तेयः । एषा नदी ॥ खर इवोन्मत्ता खरोन्मत्तेत्यभयनन्दी^३ ॥ * ॥ शौवेयः^४ ॥ * ॥ ब्राह्मकृतेयः ॥ * ॥ शाताहरेयः^५ ॥ * ॥ यामष्टेयः । मघष्टुरित्यन्यः^६ ॥ * ॥ टैकेयः ॥ * ॥ सुनाम्नः । सौनामेयः । बाह्नादिन्वात् सौनामिः^७ ॥ * ॥ धार्मिणेयः । मानुषीनाम्न्यणि ॥ २२३ ॥

कुषीतकविकर्णौ च काश्यपे परिकीर्तितौ^८ ।

कौषीतकेयः । वैकर्णेयः । काश्यपस्येत् ॥ अन्यत्र कौषीतकिः । वैकर्णिः ॥ * ॥ एते प्रायेणर्षिवाचकाः । बहूनामिजि प्राप्ते केषांचिदणि ढञि च प्राप्ते पाठः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन कुदन्तानुदन्तशतकृतप्रभृतयो^९ द्रष्टव्याः ॥ * ॥ इति शुभ्रादिः ॥

कल्याणी सुभगा मध्या ज्येष्ठानुदष्टिवन्धकी^{१०} ॥ २२४ ॥

१ आमिधेयः C. D.—This word is not given by the other works.

२ जैह्वासिनेयः D.; cf. P. vi. 4, 174.

३ °अभयनन्दी B.; °उभयनन्दी F.; उभनन्दी D.—Bö., Hem., Kâs. V. have खडोन्मत्ता, Yajñ. खडोन्मत्तः.

४ शौखेयः C.

५ शाताहरेयः F.; शाताहारेयः D.—Bö., Yajñ. शाताहर (as E.; cf. note 12, preceding page); Kâs. V. ed., MS. शतावर; Hem. शताहार.

६ Thus F.; मघष्टुरित्यन्यः B.; यमघष्टुरित्यन्यः C.; om. D.—Kâs. V. ed. has मघष्टु & var. l. यमष्ट; Bö. पवष्टुरिक;

Yajñ. यवष्टुरिक; Hem. मखंडु, मघडु (≠ मघुडु), and (for मकष्टु above) मकघु (≠ °घु); also मचक्र.

७ Cf. sl. 204.

८ कुशीतकविकर्णौ^{१०} B.; all MSS. read कुशीतक, कौशी^{१०} etc.; A. om. text and comment.

९ ? कुदन्तान्वदन्त^{१०} B.; कुदन्तीनुदन्त^{१०} C.; सुदन्तानुदन्तकृत^{१०} D.—Of these Hem. has कुदन्त; Yajñ. says: आकृतिगणोयं तेन कुदन्तशतकृतप्रभृतयोऽच द्रष्टव्या इति वर्द्धमानः.

१० जेष्टा^{१०} D.; ज्येष्ठानुदन्धकी तथा । C.; A. om. text and comment.

कल्याण्यादेर्दिन् चेत्यनेनैतस्मादपत्ये ढण् तद्योगे डिनादेशश्च १
 ॥ * ॥ कल्याण्या अपत्यम् । काल्याणनेयः ॥ * ॥ सौभागिनेयः २ ॥ * ॥
 माध्यिनेयः ॥ * ॥ ज्यैष्ठिनेयः ३ ॥

कृते कानिष्ठिनेयस्य ज्यैष्ठिनेयं विवासितम् ।

को नग्नमुषितप्रख्यं बज्ज मन्येत राघवम् ४ ॥

भरतस्य राममित्यर्थः ॥ * ॥ आनुदृष्टिनेयः ॥ * ॥ बान्धकिनेयः ॥ २२४ ॥

मध्यमा च परस्त्री च प्रोक्ताऽनुसृष्टिदुर्भगे ५ ॥

बलीवर्दी ६ कनिष्ठा च जारस्त्री जरती तथा ॥ २२५ ॥

माध्यमिनेयः ॥ * ॥ परस्य स्त्री । परस्त्री । तस्याः पारस्त्रैण्यः ।
 यथा । पारस्त्रैण्यपुत्रव्ययशिथिलशुचं शक्रमाराधयाव ७ ॥
 यदा तु परा चासौ स्त्री च । परस्त्री । तस्याः कर्मधारये परस्त्रियाः
 परशुस्येत्यनेन पारशव ८ इति भवति ॥ अन्ये त्वभयथापि पारस्त्रैण्य
 इति मन्यन्ते ॥ * ॥ आनुदृष्टिनेयः ॥ * ॥ दौर्भागिनेयः २ ॥

कृते सौभागिनेयस्य भरतस्य विवासितौ ।

पित्रा दौर्भागिनेयौ यौ पश्यतं चेष्टितं तयोः ९ ॥ * ॥

बलीवर्द्याः । बालीवर्दिनेयः १० ॥ * ॥ कानिष्ठिनेयः ॥ * ॥ जारस्त्रै-

१ °डिसेत्यनेन° डिनादेशश्च C.D.F. (Pāṇ. इण्ड्).

२ Thus all MSS. ; Yajñ. makes सौ-
 भगिनेयः (of दुर्भगा the metron. is not
 given), cf. however Pāṇ. vii. 3, 119.

३ माध्यमिनेयः° B. ; ज्यैष्ठिनेयः B. D.

४ Bhaṭṭik. 5, 84.

५ प्रोक्तानुसृष्टि दुर्भगा B. C. E. F.

६ बलिवर्दी F.—बलिवर्दिन् (३-ब-

लिवर्दिक्निष्ठे°) Yajñ. ; बलीवदी Bō. ;
 बलीवर्दी Hem. ; बलीवती Kāṣ. V. a.—
 A. om. text and comment.

७ °आराधयावः D. F.

८ पारशव D. ; cf. विदादि (हरिता-
 दि) P. iv. 1, 104 ; §1. 238.

९ Bhaṭṭ. 4, 35.—च for यौ B. C. D. ;

पश्यतश्च° B. C. F. ; पश्यता चेष्टितं° D.

१० बालिवर्दिनेयः C. and Yajñ.

लेयः ॥ * ॥ जारतिनेयः^१ ॥ * ॥ कल्याण्यादीनां शुभ्राद्यन्तत्वाङ्गुणि^२
सिद्धे डिनर्थं^२ वचनं शेषयोर्द्वयार्थम् ॥ २२५ ॥ इति कल्याण्यादिः ॥

गृष्टिर्दृष्टिस्तथा विश्रिर्वालिकुद्री^३ च मित्रयुः ।

हल्या युक्तोऽजवस्तिश्च गृष्ट्यादौ विदुषां मतः^३ ॥ २२६ ॥

गृष्ट्यादेर्दञ्जित्यनेनास्माङ्गुञ् ॥ * ॥ गृष्टेरपत्यम् । गार्ष्टेयः । अस्य
चतुष्पात्त्वाङ्गुञ्जि सिद्धे^४ लक्षणया मनुष्यादिवृत्तेर्ग्रहणम् ॥ * ॥ हायर्ष्टेः^५
॥ * ॥ वैश्रेयः ॥ * ॥ वालेयः ॥ * ॥ कौद्रेयः ॥ * ॥ मित्रयुप्रलयकेक-
यस्येय् यादेरित्यनेनारैचि यादेरियच्^६ । मैत्रेयः ॥ * ॥ हलेः । हा-
स्तेयः ॥ * ॥ आजवस्तेयः^७ ॥ * ॥

विश्वजवस्तिभ्यां शुभ्रादित्वाङ्गुणपि ॥ गार्ष्टेयस्यापत्यं पूज्यमित्या-
दिविवाचयामत इञ्जिति^८ विहितस्येजो जिण्ण्यार्थेभ्यो ऽणिञोरिति^९
ञित्त्वाङ्गुञ्जः परस्येजः झग्भवति । तेन गार्ष्टेयः पिता । गार्ष्टेयः पुत्र^{१०}
इत्यादिः । ढणः परस्य त्विञ्जः श्रुतिरेव । शौभ्रेयः पिता । शौभ्रेयिः
पुत्रः ॥ २२६ ॥ इति गृष्ट्यादिः ॥

रेवती कुक्कुटाक्षश्च याहः कर्णवृकादिकः ।

मणिद्वाराश्वतः पाली स्याद्^{११} वृकाङ्गुवञ्चिनौ ॥ २२७ ॥

रेवत्यादेष्टणित्यनेनास्माङ्गुण् ॥ * ॥ रेवत्या अपत्यम् । रैवतिकः

१ जारमिनेयः C. ; जारस्तिनेयः D.
—Yajñ. has जगती, जागतिनेयः; K. V.
a. जनकी; the others जरती.

२ ङ्याङ्तत्वात्^० B.; ङ्याङ्तत्वात्^०
F.; ङ्तत्वात्^० C.; डिनर्थं C. F.

३ ? Thus (वालि) B.C.D.F. & Hem.;
वालि^० E.; बलि Bö., Yajñ., Kâs. V.—
A. om. text and comment.

४ Cf. Pân. iv. 1, 135.

५ Yajñ. reads हृषि (हृषेय).

६ Cf. Pân. vii. 3, 2.

७ आजवस्तेयः B. (ब F.; Yajñ.,
Kaumudim.; व Bö., Kâs. V., Hem.).

८ युवामित्यादि^० C.; इञ्जि B. C. F.
—P. iv. 1, 95.

९ ऽणिनोरिति B. C. F.—Cf. P. ii.
4, 58.

१० गार्ष्टेयः पिता गार्ष्टेयिः पुत्र B.C.F.

११ वंचिती F.—A. om. text and
comment.

॥ * ॥ कौक्कुटाच्चिकः^१ । ढञ्जिञ्जोरपवादः ॥ * ॥ ग्राहः कर्णवृकादिक इति कर्णवृकावादी यस्य स कर्णवृकादिकः^२ । कार्णग्राहिकः । वार्क-
ग्राहिकः ॥ दाण्डग्राहिक इत्यन्ये ॥ * ॥ माणिपालिकः ॥ दौवारपा-
लिकः ॥ आश्वपालिकः ॥ ढणो^३ऽपवादः ॥ * ॥ वार्कबन्धुकः^४ ॥
वार्कवञ्चिकः ॥ च्छय्यणि प्राप्ते ॥ २२७ ॥ इति रेवत्यादिः ॥

वाकिनः काकलङ्के च गाधेरश्चर्मिर्वर्मिणी ।

तथा कृतनलोपे स्तः कार्कट्यश्च निगद्यते^५ ॥ २२८ ॥

वाकिनादेरित्यनेनास्मात् फिञ्^६ भवति वा । कग् यथाप्राप्तं च^७
॥ * ॥ वाकिनस्यापत्यम् । वाकिनकायनिः । वाकिनः ॥ * ॥ काकका-
यनिः । काकिः ॥ * ॥ लाङ्काकायनिः । लाङ्केयः ॥ लाङ्कायनिर्ला-
ङ्किरिति भोजः^८ ॥ * ॥ गाधेरकायणिः । गाधेरिः ॥ गारेट इति
भोजः^९ ॥ * ॥ चर्मिणश्चर्मिण्या वा । चार्मिकायणिः । चार्मिणः ॥ वा-
र्मिकायणिः । वार्मिणः ॥ पचे चार्मः । वार्म इति भोजः ॥ * ॥ कार्कथ्य-
कायनिः । कार्कथ्यिः^{१०} ॥ २२८ ॥ इति वाकिनादिः ॥

१ Yajñ. has ककुदाचस्य कौकुदा-
च्चिकः (!); Bo. ककुदाच (var. l. ककुट-
टाच!); Kaundim. and Kâṣ. V. ed.
कुक्कुटाच and var. l. ककुदाच; MS. a.
and Hem. कुक्कुटाच.

२ F. adds एवंभूतो याहशब्दः ।

३ टणो B. C.; दर्णा D. (ढण = Pāṇ.
ढक् iv. 1, 120-1).

४ Yajñ. forms वार्कबंधविकः; om.
Hem.

५ कार्कथ्यश्च D. E.; कार्कथ्यश्च C.;
A. om. text and comment.

६ पिञ् B. D.; इञ् C.

७ यथाप्रोक्तं B. C.; D. om. कग्
(Pāṇ. कुग्).

८ लाककायनिः °श्रीभोजः D.—
Yajñ. makes लाङ्काकायनिः; Hem.
says: लंका । लांकाकायनि ॥ लंकशब्दं
केचिदिच्छंति । तन्नते लांककायनिः ॥

९ ? गारेठि इति° B.; गारेठिरिति°
C.; गाढेर° F.; गाटेठ दात श्रामाजः
D.—Bö., Yajñ. have गाँधेर; Kâṣ. V. ed.
गारेध; MS. a. गोरेध; Hem. गारेट.

१० कार्कथ्यकायनि । कार्कथिः D.;
कार्कथ्यिः B.; F. om. कार्कथ्यिः.—Bö.
has कार्कथ; Yajñ. ककिष; Kâṣ. V. ed.
कार्कथ्य (MS. a. कार्थका); Hem. का-
र्कथ्य (कर्कटस्यापत्यं).

तिको यमुन्दौरससैन्धवोरसाः

संज्ञा शिखा देवरथोऽथ शल्यका १ ।

शुभः सुयामा कुरुशीतलोमका २

गङ्गा वरेण्यः कितवश्च तैतलः ॥ २२९ ॥

तिकादेरित्यनेनैतस्मात् फिञ् भवति ॥ * ॥ तिकस्यापत्यम् । तैका-
यनिः ॥ * ॥ यामुन्दायनिः ॥ * ॥ उरमस्य चत्रियस्यापत्यम् औरसः ।
तस्य । औरसायनिः ॥ * ॥ सैन्धवायनिः ॥ * ॥ औरसायनिः । उर
इति भोजः ३ ॥ * ॥ सांज्ञायनिः ४ ॥ * ॥ शैखायनिः ५ ॥ * ॥ देवर-
थायनिः । देवर ६ इत्यन्यः ॥ * ॥ शाल्यकायनिः ७ ॥ * ॥ शौभायनिः ।
शुभेत्यन्यः ८ ॥ * ॥ सुयाम् । सुयामायनिः ९ ॥ * ॥ कौरवायणिः ॥ * ॥
शैतायनिः । भैतायनिरित्यपि १० ॥ * ॥ लौमकायनिः ११ ॥ * ॥ गाङ्गा-

१ सिखा० E.; ०रथो प श० F.;
MSS. apparently शल्यका, cf. note ७.

२ कुभसीतलोमगा E.; शुक्ः ०सी-
तलोमवा D.—A. om. text and comm.

३ और इति० F., om. D.—Bö. has
उरस (*var. l.* उरश्) & औरस (*var. l.*
औरश्); Hem. उरश्, औरश् & उरस;
Kâs. V. ed. उरस (om. a.); औरस (औ-
रश् MS. a.) & *var. l.* रस; Yajñ. उरस
& रस. — Cf. also उरसा(?) in §. 231.

४ संज्ञायनिः B. (also Yajñ.); सां-
ज्ञायनिः D.

५ शैषायनिः B.; शैखायनिः D.

६ Thus also Kâs. V. MS. a. (ed.
देवरथः देवरथ F.; Hem. देवर ।
देवरथ देवर । देवरथ ।

७ शाल्यकायनिः(?) B. D.; शाल-
कायनिः F.—Hem. has शल्यका (or
०ल्य०); om. the others (for खल्यका s.
next §.).

८ शुभत्यन्यः D.—Hem. has शुभ and
शुभा; the other works only शुभ.

९ Cf. सुपामन् §. 231.—Bö., Yajñ.,
Hem. have only सुपामन्; Kâs. V. ed.
सुयामन् and *var. l.* सुपामन्; MS. a.
सुयामा & सुयामन्.

१० कौरवायणिः । नेतायनिः । भैता-
यनिः D.; B. C. om. भैतायनिरित्यपि.
—Hem. (and Kâs. V. ed. *var. l.*) भीत
only; the other works have neither
word.

११ लौमिकायनिः D.

यनिः । चत्रियवृत्तिर्गङ्ग इत्यन्ये^१ ॥ * ॥ वारेण्यायनिः ॥ * ॥ कैतवा-
यनिः ॥ * ॥ तितलस्यापत्यं तैतलः । तस्य तैतलायनिः^२ ॥ २२६ ॥

ग्राम्यामित्रोदन्यकौरव्यरूप्या

वालानीलौ^३ वह्यकाखल्यके च ४ ।

शाट्यो यज्ञश्चन्द्रमा लङ्कवश्च

दक्षश्चोखा रूष्यगोकस्यबन्धाः^५ ॥ २३० ॥

ग्राम्यायणिः ॥ * ॥ आमित्रायणिः ॥ * ॥ औदन्यायनिः^६ ॥ * ॥
कौरव्यस्य चत्रियस्य । कौरव्यायणिः ॥ ब्राह्मणवाचिनस्त्रिजैव तल्लुचि
च । कौरव्यः पुत्रः ॥ * ॥ रौष्यायणिः^७ ॥ * ॥ बालायनिः ॥ बाल इति
भोजः ।^८ बालशिख इत्यन्यः ॥ * ॥ नैलायनिः ॥ * ॥ वाह्यकायनिः^९
॥ * ॥ खाल्वकायनिः^{१०} । खल्वेत्यन्यः ॥ * ॥ शटस्यापत्यं शाट्यः । तस्य
शाट्यायनिः ॥ * ॥ याज्ञायनिः ॥ * ॥ चान्द्रमसायनिः ॥ * ॥ लाङ्क-
वायनिः । लाङ्कटम् अणन्तमित्यन्यः^{११} ॥ * ॥ दाक्षायणिः ॥ * ॥ औ-

१ गंगा । गंग । Hem. ; D. om. from
चत्रिय०.

२ ? Thus B. F. ; तितिल० तैतिल०
तैतिलायनिः B. F. ; तितल० तैतिल०
तैतिलायनिः C. — तैतल Bo., Hem. ;
तैतिल Kāṣ. V. ed. (तैतल MS. a.) ; ति-
तिलस्य तैतिलस्यस्य तैतिलायनिः Yajñ.
—? Cf. sl. 163 तैतलिन.

३ ०रूपा० F. ; वालानीलौ MSS.

४ वाह्यका० D. E. ; खल्यका च E.,
cf. note १०.

५ दक्षशोषारूच-
गोकत्र० B. C. F. ; रूष्यगोक० D. E. ;
A. om. text and comment.

६ उदन्य Kāṣ. V., Hem. ; उदञ्च Bö.,
Yajñ.

७ रूष्य also Bö., Hem. ; Kāṣ. V. ca.
(MS. a. इष्य) ; रूथ Yajñ., cf. रूच.

८ इति च भोजः B. F. ; चाल इति
श्रीभोजः (om. बालशिख इत्यन्यः) D.—
वाल । शिखा । बालशिखा । Hem.

९ All works read वह्यका (not वा०).

१० साल्वकायनिः F.—खल्यका Yajñ.
& (var. l. खल्या) Bö. ; खल्वका & खल्य
Hem. ; खल्य Kāṣ. V. ed. ; खल्यका (as
E.) MS. a.

११ लांकावायनिः० C. ; ०लाङ्कटमण्०
F.—Hem. has लंकाव ; om. the others.

खायनिः^१ ॥ * ॥ रौचायणिः^२ ॥ * ॥ गौकक्ष्यायणिः^३ ॥ * ॥ बन्धा-
याः । बान्धायनिः ॥ बिम्ब इत्यन्यः^४ ॥ २३१ ॥

ध्वजवदुतथ्यारथ्याः^५ सुपामधैवरवसूरसारद्वाः^६ ।

भौरिकिभौलिकिजाजलचैटयताश्चापि^७ सैकयतः ॥ २३१ ॥

ध्वाजवतायनिः । ध्वाजवत इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ औतथ्यायनिः ॥ * ॥
आरथ्यायनिः^९ ॥ * ॥ सुपाम्नः । सौपामायनिः ॥ * ॥ धैवरायणिः ॥ * ॥
वासवायनिः ॥ * ॥ औरसायनिः ॥ * ॥ आरद्वायनिः^{१०} ॥ * ॥ भूरि-
कस्यापत्यं भौरिकिः । तस्य भौरिकायणिः ॥ * ॥ भौलिकायनिः^{११}
॥ * ॥ जाजलिनोऽपत्यं जाजलः । तदपत्यं जाजलायनिः^{१२} ॥ * ॥
चैटयतायनिः ॥ * ॥ सैकयतायनिः^{१३} ॥ * ॥

१ औषायणिः B. C. F.; उखा Hem.;
wanting in the other works.

२ ? रौषायणिः B. D.—Kâṣ. V. ed.
var. l. ऋष्य (MS. a. वृष्य, and रुष्य for
रूष्य cf. note ७, last page); om. Bo.,
Yajñ., Hem. (cf. रूष्य same note).

३ गौकक्ष्यायणिः F.

४ बंधीयाव्वांधायनिः । (om. बिम्ब^०)
D.; इत्यन्ये F.—Hem. has बंधा & बिंबा,
the others neither [Kâṣ. V. ed. has
var. ll. बन्धु & आबन्धका].

५ उततथ्योरथ्याः D. F.; उतत्या-
रथ्याः E.

६ सुयामधैवर^० D.; सुयामधीव-
रवासवोरसारद्वाः F.; धैरव^० B.; वै-
वरवसूरसारद्वाः E.; सूरद्वाः B.; सूर-
रसारद्वाः C.

७ जाजलि^० B. C. F.—A. om. text
and comment.

८ ध्वाजवातायनिः B. C. F.; ध्वाज-

वत इत्यन्यः D.; इति पृथगन्यः B. C.—
Kâṣ. V. ed. has ध्वाजवत (var. l. ध्वज-
वद्) MS. a. ध्वाजयत; Bū., Yajñ. वा-
जवत; Hem. ध्वाजवत & ध्वाजवत् (?).

९ ? औरथ्यायनिः D. F.; om. B.—
आरथ्य Hem.; wanting in the other
works; cf. आरद्दु (आरद्द) next note.

१० ? आरद्वायनिः MSS.—आरद्द Bū.
Yajñ., Kâṣ. V. ed. (MS. a. आरद्दु);
Bo., var. l. आरटव; Hem. अरद्द ।
अरद्दा । आरद्द । आरद्दा । (or ^०इ^० for
^०इ^०).— Cf. ṣl. 83 notes.

११ Yajñ. has: भुलिकस्यापत्यं भौलि-
किस्य भौलिकायनिः.

१२ Hem. & var. l. Kâṣ. V. ed. जाजल,
MS. a. जाजलि; om. Bū., Yajñ.

१३ शैकयतायनिः B.; शैकतायनिः
F.; सैकयनिः D.—Bū., Yajñ. have शी-
कयत; Kâṣ. V., Hem. शैकयत; but cf.
ślokas 37 and 267.

अदन्तानामिञ्जि हलन्तानामणि यञ्जिञ्जन्तानां फणि^१ । आद-
न्तानां ढणि^२ च प्राप्ते वचनम् ॥ एते प्राप्तेणर्षिवाचकाः ॥ * ॥ आह्वति-
गणोऽयम् । तेन वैजयतचीपयतशैलालप्रभृतयो द्रष्टव्याः^३ ॥ २३१ ॥
इति तिकादिः ॥

नडश्चरो बको मुञ्ज^४ उपको लमको नरः ।

दासमित्रेतिकप्राणा द्वीपकिंकरकातराः ॥ २३२ ॥

नडाह्रितादीञ्चञ्जन्तात् फणित्यनेन^५ नडादेर्गणात्योच्चादा-
वपत्ये फण्^६ भवति ॥ * ॥ नडस्यापत्यं पौत्रादिः । नाडायनः ॥ * ॥
चारायणः ॥ * ॥ बाकायनः ॥ * ॥ मीञ्जायनः ॥ * ॥ श्रीपकायनः ॥ * ॥
लामकायनः ॥ * ॥ नारायणः ॥ * ॥ दासायनः ॥ मैत्रायणः ॥ दासा
मित्राण्यस्य । दासमित्रः । तस्य दासमित्रायण इत्यन्वः^७ ॥ * ॥ ऐति-
कायनः ॥ * ॥ प्राणायनः ॥ * ॥ उपचाराद् द्वीपस्थो मुनिर्द्वीपः । तस्य
द्वैपायनः ॥ द्वीपे जातो भवो वा । तदपत्यतया विवक्षित इत्येके ।
द्वीपेत्येवंनामा स्त्रीत्यन्वे^८ ॥ * ॥ कैकरायणः ॥ * ॥ कातरायणः ॥ २३२ ॥

१ पणि B. C. K. ; यञ्जि F. (P. iv. 1, 101 फक्).

२ ढणि B. ; टणि C. (P. iv. 1, 120 ढक्).

३ वैजयतचीपवीपपतवीपपतशैलाल B. ; वैबववीययतशीलप्र० D.—Bö., Yajñ., Kās. V. ed. have चौपयत । वै-
तयत (MS. a. वैजयत).

४ युञ्ज E. ; चरो पको मुञ्ज C.—A. om. text and comment.

५ ? नडात् हरि० B. C. F. ; नडान्
हरितादीञ्चञ्जडस्यत्पणि० K. ; यञ्
यडस्यत्पणि (i.e. यडस्यत्पणि) B. C. ;
०दोञ्चञ् यद्रसूत्यनेन F. ; पणित्य० D. ;
cf. P. iv. 1, 99-101.

६ पण् or यण् MSS. [फक् Pāṇ.-].

७ दासायनः । मैत्रायणः । दासा
मित्राणि यस्य स दासमित्रस्यस्य गोत्रा-
पत्यं दासमित्रायण इति केचित् Yajñ.

८ Hem. has both द्वीप and द्वीपार.

चटकस्वरपशीणा लङ्कसंकृत्यनाट्या^१

मिमतमुमतदुर्गाब्रह्मदत्ताजलोहाः ।

नृणवदरकुमारस्तस्त्रचित्रायकाश्याश्

चमसिश्कटदण्डिदन्दिजालंधराश्च^२ ॥ २३३ ॥

चाटकायनः । चटकेत्यन्यः^३ ॥ * ॥ खारपायणः ॥ * ॥ शौणा-
यनः^४ ॥ * ॥ साङ्गायनः ॥ * ॥ सांक्रत्यायनः । सुक्रत्य इति भोजः^५
॥ * ॥ नटस्यापत्यं नाव्यः । तस्य नाव्यायनः^६ ॥ * ॥ मैमतायनः । मित
इत्यन्ये^७ ॥ * ॥ सौमतायनः ॥ * ॥ दीर्गायणः ॥ * ॥ ब्राह्मदत्तायनः ॥ * ॥
आजायनः ॥ * ॥ लौहायनः । अलोह इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ तार्णायनः ॥ * ॥
बादरायणः ॥ * ॥ कौमारायणः ॥ * ॥ स्तान्मायनः^९ ॥ * ॥ चैत्रा-
यणः ॥ * ॥ आयायणः ॥ * ॥ काश्यायनः^{१०} ॥ * ॥ चमसिनः । चा-
मसायनः ॥ * ॥ शकटमिव भारचमः^{११} । तस्य शाकटायनः ॥ * ॥
दण्डिनः । दाण्डिनायनः ॥ * ॥ दन्धस्य । ऐन्धायनः ॥ * ॥ जालंधरा-
यणः ॥ अनंधर इति भोजः । जलंधर इत्यन्यः^{१२} ॥ २३३ ॥

१ °संक्रत्यनाट्या B. C. K.; °शांक्रत्य-
नाट्यामिमुत° D.

२ दंदि लिंघ° D.; कास्याश्च° जा-
नंधराश्च B. C. K.; A. om. text & comm.

३ चाटकेत्यन्यः B. C. K.

४ लौकायनः D.

५ सांस्कृत्यायनः । सुक्रत इति° F.;
श्रीभोजः D.—? शंक्रत्य or संस्कृत्य; Bō.,
Hem., Kās. V. ed. have सुक्रत्य (MS. a.
शस्त्रकृत); om. Yajñ.

६ नाटस्यापत्यं° F.; नाव्यं ना-
व्य° नाव्यायनः B. C. K.—? नाव्य var. l.
Kās. V. ed.; also MS. a. (besides भाव्य
& वाच्य); Hem. twice नाव्य; om. Bō., Y.

७ सैवतायनः । (om. मित°) D.—
Hem. has both; the others om. मित.

८ अलोहशब्दं केचित्पठति तस्मिन्
आलोहायनः Yajñ.; Bō., Hem., Kās. V.
both; Hem. also आलोह.

९ Hem. has both स्तंभ & स्तंभ; the
others सक्ष; स्तंभायन इत्यन्ये । Yajñ.

१० काश्यायनः B. C. K.

११ F. adds शाकटः (!).

१२ ? जलंधर इति श्रीभोजः ॥ D.; जा-
लंधर इति भोजः । जालंधर इत्यन्यः F.;
जानंधरायणः । जानंधर इति भोजः ।
जालंधर इत्यन्यः B. C. K.—Hem. has
अनंधर and जलंधर; Yajñ. जालंधर
(comm. जानंधरायणः । जानंधरायण
इति भोजः); Bō. जलंधर; om. Kās. V.
ed. MS. a.

कामुकोदुम्बरौ सायकः किंकलम्

त्यासको^१ बालिशः पिङ्गरः पिङ्गलः ।

हंसकः कातलः काथलः काश्यपो

दाण्डपाश्चाध्वराः शिंशपाहस्तिनौ^२ ॥ २३४ ॥

कामुकायनः । कामक इत्यन्यः^३ ॥ * ॥ श्रीदुम्बरायणः । राङ्गा-
थ्यराजवृत्तौ^४ लौदुम्बरिरिति स्यात् ॥ * ॥ सायकायनः ॥ * ॥ कैक-
लायनः ॥ * ॥ त्यासकायनः^५ ॥ * ॥ बालिशायनः ॥ * ॥ पैङ्गरायणः
॥ * ॥ पैङ्गलायनः ॥ * ॥ हंसकायनः ॥ * ॥ कातलायनः ॥ * ॥ काथ-
लायनः^६ ॥ * ॥ काश्यपायनः ॥ * ॥ दाण्डपायनः । दण्डम इत्यन्यः^७
॥ * ॥ आश्रायणः^८ ॥ * ॥ आध्वरायणः ॥ * ॥ शंशपायनः^९ ॥ * ॥ हा-
स्तिनायनः ॥ * ॥

कीर्तिनिषा चतुरेफिका खमिणीति वृत्तम् ॥ २३४ ॥

लिगुर्युगंधरामिचौ^{१०} ब्राह्मणस्थिरकाश्चलाः ।

अग्निशर्मेतिशामुष्यपञ्चालाः सप्तलस्तिकः^{११} ॥ २३५ ॥

१ ? Thus K.; त्यासको° B.; त्या-
साको C.; त्वत्यको E.; त्यसको F.;
किंकलस्यको D.

२ दंडपञ्चाध्वरः B. K.; दंडपाञ्चा-
ध्वरः E.; शंशपा° B. C. K.; शिशिया°
E.; शिश्या° D.; A. om. text & com.

३ D. om. from कामक.—Hem. has
कामक; the others कामुक (कामकायन
इति केचित् Yajñ.).

४ राष्ट्रार्या राज° C.; राष्ट्रार्यं
रा° F.; °रावाव्यतः D.

५ Om. by the other works.

६ Thus also Hem., Yajñ.; om. Bō.,
Kāṣ. V.; Hem. om. कातल.

७ D. om. दण्डम.—Hem. has both
words; Bō., Kāṣ. V. om. दण्डम; इंडं
पातीति दंडपञ्चस्य हांडपायनः । इंडं-
मशब्दं केचित्पठति Yajñ.

८ अत्र Bō.; अस्त्र Yajñ.; om. Hem.,
Kāṣ. V.

९ All MSS. & Y. make शिशपायनः;
but cf. comm. on ṣl. 286; P. vii. 3, 1.

१० लिगु° C. D. F.; युगधरा° D.

११ °शर्मेतिसामुष्य° B. D. E.; A.
om. text and comm.

लैगवायनः^१ ॥ * ॥ यौगंधरायणः ॥ * ॥ अमित्रायणः ॥ * ॥ ब्राह्मणायनः ॥ * ॥ खैरकायणः ॥ * ॥ आश्वलायनः ॥ * ॥ अग्निशर्मायणः । अग्निशर्मन् वृषगण इति वामनः^२ ॥ * ॥ ऐतिशायनः^३ ॥ * ॥ आमुष्यायणः । गणपाठात् षष्ठ्यलुक् ॥ * ॥ पञ्चाली ब्राह्मणगोत्रवाची^४ । तस्य पाञ्चालायनः ॥ चत्रियवाचिनस्तु पाञ्चालः^५ ॥ * ॥ साप्तलायनः । सत्वल इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ तैकायनः ॥ २३५ ॥

ऋग्वजनवृषगणकाव्याः^७ केकरसुमनःशणाश्च वाज्व्यः^८ ।

क्रोष्टृशलङ्कू लोपे ब्राह्मणवाशिष्ठयोश्च कृष्णारणी^९ ॥ २३६ ॥

आर्गायणः^{१०} ॥ ऋगिन्ध इत्यन्यः । ऋग इत्यपरे^{११} ॥ * ॥ जानायनः^{१२} ॥ * ॥ वार्षगणायनः ॥ * ॥ काव्यायनः^{१३} ॥ * ॥ कैकरायणः^{१४} ॥ * ॥

१ लैगवायनः C. F.—All the other works have लिगु.

२ Yajñ. has वृषगणे ऋषिगणे वर्तमानो ऽग्निशर्मन्शब्दो नडादी बोध्यः । अग्निशर्मण ऋषेर्गोत्रापत्यम् अग्निशर्मायण इति वृत्तमतम् । गणरत्नमहोदधौ तु वृषगणशब्दो नडादिरिति स्थितं तदनुरोधावृषगण इति प्रथमांत बोध्यम् ॥

३ ऐतिशायनः D.

४ ब्राह्मणो गोत्रं C. : पंचालो गोत्रवाची ब्राह्मणः Yajñ.

५ पंचालः B. C. K. ; याचावाल D.

६ शाप्तलायनः (om. सत्वल^०) D. ; साप्तलायनस्तु सप्तल इत्यन्यः C.—Hem. has both words ; Bö., Kâs. V. सप्तल ; Yajñ. स्वप्तल (स्वाप्तलायनः).

७ काव्याः^० E. ; काव्याः B. C. K. ; काव्याः F.

८ सणाश्च^० B. C. F. K. ; शणाश्च^० D. ; सनाश्च वाज्व्यः E.

९ क्रोष्टृशलङ्कू D. ; वासिष्ठ^० B. C. F. K. (cf. sl. 25) ; A. om. text and comm.

१० आर्गायन (!) B. C. F. K. ; आर्चायन D. — ऋग्वेदाध्यापकः कश्चिदाचार्यो ऽप्युपचारादृक् तस्य गोत्रापत्यम् आर्चायनः । आर्गायण इति तु वर्द्धमानः । तत्र पदसंज्ञा मृग्या ॥ Yajñ.

११ D. om. fr. ऋगिन्ध ; Hem. has all three words ; the other only ऋच (ऋक्).

१२ Hem. has जन ; Kâs. V. ed. जत् (!), MS. a. जंत ; om. Bö., Yajñ.

१३ काव्यायनः B. C. F. K. (sl. 233).—Bö., Yajñ., Kâs. V. ed. काव्य and काव्य (MS. a. काव्य) काव्य । काव्य । काव्य ; Bö. nar. l. काव्य); Hem. only काव्य.

१४ कैकरायणः C. ; कैकरायणः F.—Not given in the other works, exc. Hem.

सीमनसायनः ॥ * ॥ शाणायनः^१ ॥ * ॥ वाजव्यायनः^२ ॥ * ॥ क्रौष्टुश-
लङ् लोप इत्यन्यवर्णस्येति शेषः । क्रौष्टायनः । शालङ्कायनः ॥ * ॥
कार्ष्णायनो ब्राह्मणः । कार्ष्णिरन्यः ॥ * ॥ राणायनो वाग्निष्ठः । रा-
णिरन्यः ॥ * ॥ अस्योदाहरणानि ।

नाडायनि ब्रीड जडेह मा भूश्चारायणि स्फारय चारुचक्षुः ।
विलोक्य वाकायनि^३ मुञ्जकुञ्जान्मौञ्जायनी मालवराजमेति^४ ॥१॥
किमेतिशायन्यसि^५ नीरसा त्वं सख्यैतिकायन्यतिकौतुकं मे ।
लघ्वीपकायन्युपयाम लामकायन्ययं लोकललाम भूपः ॥ २ ॥
स्वाक्षाप्रलायन्युपसर्प^६ शालङ्कायन्यलं कालविलम्बनेन ।
प्रतीचते त्वां पथि लैगवायन्येह्याग्निशर्मायणि शर्मणे नः^७ ॥ ३ ॥
उत्तिष्ठ काश्यायनि^८ काश्यापायन्यागच्छ काव्यायनि को विलम्बः ।
वलाश्वलायन्यनु कातलायन्याः^९ कातरायण्यतिकातरासि ॥ ४ ॥
वीचस्व तैकायनि शंसकोऽयं शाणायनि कायुधबाणशाणः^{१०} ।
प्राणायनि प्राणसमस्त्रिलोक्यास्त्रिलोकनारायणभूमिपालः ॥ ५ ॥

१ साणायनः B. C. F. K.—Hem. also
सण; wanting in the other works.

२ Bó., Kás. V. ed. वाजय्य (cf. वाजम्य
E. (in text); Hem., K. V. MS. a. वा-
जय्य; om. Yajñ.

३ काव्यायनि^३ B. C. F. K. (cf. kár.
4); विलोक्य^३ राज एति F.

४ ०राज एति F.; मुञ्जकुर्जानधीजा-
यनी यलव^३ D.

५ ०एतिसायन्यसि D.—Yajñ. has
only one káriká: आकृतिगणोयमिति
वर्द्धमानः । दिङ्मात्रमुदाह्रियते । ना-

डायनो ब्रीड जडां स्वपत्नीं चारायणीं
चित्रकथां ब्रवीति । किमेतिशायन्यसि
नीरसा त्वं सख्यैतिकायन्यतिकौतुकं मे ॥
६ आक्^३ B. C. F.; आं साप्र^३ D.:
अपसर्प^३ C.

७ लैगवायने ह्याग्नि^३ B. C. K.; लैग-
वायन्येह्या^३ F.; शर्मणे न B. C. D.

८ काश्यायनि काश्यापा^३ B. C. K.

९ वलाश्वलायन्यनु^३ D.; वलाश्वय-
न्यप्यलु^३ C.; वलाश्वलायन्यलु^३ F.

१० सकको यं साणायनी^३ साणः D.;
शाणायनी^३ B. C. K.; कायुध^३ C.

मैत्रायणायायणबादरायणाश्रायणाजायनजामयो वः १ ।
 भ्रुवेऽकरोद्धारवने यदीशः २ कर्ता तदद्भ्यामिहावनीशः ॥ ६ ॥
 दास्यस्मि दासायनकिंकरेव त्वां कैकरायण्यभिराधयिष्ये ३ ।
 स्यां कैकलायन्यनुयायिनी ते मार्चायनीव ब्रज मां विहाय ४ ॥ ७ ॥
 जालंधरामित्रपराश्व ५ दृष्टेर्वाजव्यपाञ्चालपराश्व भूपः ।
 सौहृत्यकौमारपराश्व ६ भूयादायन्य एषोऽद्य रसायनं वः ॥ ८ ॥
 द्वैपायनीतो भव सायकायन्युपेहि दीर्गायणि देहि मार्गम् ।
 त्वरस्व चैत्रायणि चाटकायन्यौदुम्बरायण्यमेति भोजः ॥ ९ ॥
 क्व शाकटायन्यटसि स्तनाभ्याम् ७ ऊर्णेषि तार्णायनि किं दृशो नः ।
 लौहायनीमाङ्गय शत्रुधानि स्ताम्बायनि स्थास्यति तन्नितम्बः ॥ १० ॥
 ऐ कार्ष्णिंकार्ष्णायनिराणिराणायनादयो विप्रनृपर्षयस्तान् ८ ।
 मा ब्राह्मणायन्यवहेलयेहामुष्यायणे ९ राजनि विन्दमाने ॥ ११ ॥
 किं ब्राह्मदत्तायनि जोषमास्ते किं मैमतायन्यमितं १० ब्रवीषि ।
 किं सौमतायन्यलमन्मनास्त्वं किं स्त्रैरकायण्यनवस्थितासि ११ ॥ १२ ॥

१ °जायननामयो नः B.; बादरा-
 यणाजायन्नजामायनि कः प्रणावः C.;
 K. om. श्रायणा; वादरायणायायं
 D.; बादरायणा आश्रा° F.

२ क्रुवे° तदध्वायं D.; दारु च ते
 यदीशः F.

३ दासास्मि प्रसायनं °त्वा D.; किं-
 करे च C.; कैकरायं C. D.

४ कैकलायं मा विहाय C.; कैक-
 लायिन्यं B.K.; कैकलान्यं मार्वायनी-
 यनुजमा वि° D.; कैकलायिन्यनुया-
 यिना° F.; cf. also note ६.

५ ? जातत्वरामित्र° B.D.E.F. (? जा-
 नधर°); प्रजात्वरानां C.

६ सौहृत्यं F. (as in the text, but cf.
 p. 260, n. 2; and आर्चायनी for आर्का-
 यणी kār. 7).

७ किं सनाभ्यां D.; स्वनाभ्यां B.

८ °रारायना° B. C. K.; राणाथ-
 न्यादयो° F.; D. corrupt.

९ °अवहेलं D.

१० पोषमास्ते° B. C. K.; °जोषमासु
 °अमतं D.

११ स्त्रैरकायण्यं B. C. F. K.

दृशा किमाचामति चामसायन्यथेति किं वार्षगणायनीत्यम्^१ ।
 किमाध्वरायण्यनुबुध्य बुद्ध्या न कामुकायन्यवबुध्यतेऽस्मान् ॥ १३ ॥
 मा हांसकायन्यनुधाव हंसान् मा शंशपायन्युपशिशपे^२ स्थाः ।
 मा पैङ्गरायण्यनु पैङ्गलायन्युपैहि दृष्टो नृपतिर्त्रजामः ॥ १४ ॥
 क्रौष्टायनि यावघनोऽयमध्वा शोणे न शौणायनि तेऽद्भिकोणः^३ ।
 यौगंधरायण्यपथेन मा गाः किं बालिशायन्यसि बालिशेव ॥ १५ ॥
 मा हास्तिनायन्यपहस्तयास्मान् मा दाण्डिनायन्यतिपण्डिता भूः ।
 मा दाण्डपायन्यवमुच्च धैर्यं धिक्खारपायण्यतिनिस्त्रपासि ॥ १६ ॥
 आकृतिगणोऽयम् । तेन च्छागप्रभृतयो ज्ञेयाः^४ ॥ २३६ ॥ इति
 नडादिः ॥

हरितगविष्टिरमठराः^५ किंदासो मित्रयुः सृदाकुश्च ।

वह्यस्कप्रतिबोधौ निषादशबरौ पृदाकुश्च^६ ॥ २३७ ॥

अञ्जन्ताद्धरितादेः फण्^७ । अञ् विदादिपाठात्^८ । अत उभय-
 मपि दर्शते ॥ * ॥ हारितः । हारितौ । हरिताः । तदपत्यं प्रशस्तं
 हारितायनः ॥ * ॥ एवं गाविष्टिरः । गाविष्टिरायणः^९ ॥ * ॥ माठरः ।
 कश्चिद् गोपवनादिपाठं मन्यमानो माठरा इत्याह । माठरायणः^{१०}
 ॥ * ॥ कैदासः । कैदासायनः ॥ * ॥ मित्रयुर्मनिः । तदपत्यं मैत्रेयः ।

१ दृशां किमाचामसि चा० F.; ०नी
 लं D.

२ शंशपायन्युप० MSS.

३ तैद्भिकोणः B.; ते न्हिकोणः C.;
 ते द्विकोणः D.; तेऽद्विकोणः F.

४ D. om. from आकृतिगणो. Several
 words are not exemplified in the *kārikās*.

५ ०यतराः० D.

६ वच्यस्क० B.; वयस्क० सवरौ० E.;
 A. om. text and comment.

७ पण B. D. K.; ०हरितादेर्यण्०
 C. F.

८ अञ्च विदादि० B. K.; अञ्च वि० F.

९ गाविष्टरः गाविष्टरायणः B. C.

१० मतिरः । कश्चिद् मातरा इत्याह ।
 मारायणः D.

मैत्रेयायणः^१ । वामनमतेनास्य पाठः ॥ * ॥ सार्दाकवः । सार्दाकवा-
यनः^२ ॥ * ॥ वाह्यस्कः । वाह्यस्कायनः ॥ वस्यस्क^३ इत्यन्यः ॥ * ॥
प्रातिबोधः । प्रातिबोधायनः ॥ * ॥ नैषादः । नैषादायनः ॥ अपत्य-
मात्रे नैषादकिः ॥ * ॥ शाबरः । शाबरायणः ॥ * ॥ पार्दाकवः । पा-
र्दाकवायनः ॥ शकटाङ्गजस्त्र सृदाकुपृदाकु न मन्यते^४ ॥ २३७ ॥

वाध्योगविष्णुवृद्धौ रथीतरथन्तरार्कलूषाः स्युः ।

दुहिता ननान्दपुत्रौ गविष्ठिलो भूस्त्रियौ पुनः परतः^५ ॥ २३८ ॥

वाध्योगः । वाध्योगायनः^६ ॥ * ॥ वैष्णुवृद्धः । वैष्णुवृद्धायनः ॥
वृष्णिवृद्धिरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ राथीतरः । राथीतरायणः ॥ * ॥ रा-
थन्तरः । राथन्तरायणः ॥ * ॥ आर्कलूषः । आर्कलूषायणः^८ ॥ आर्क-
लूष^९ इत्यन्यः । अकलूष^{१०} इति कश्चित् ॥ * ॥ एते गविष्ठिलशब्दस्य
सुग्वरितादिफणभाजो नान्ये शकटाङ्गजप्रभृतिमतेन^{११} ॥ * ॥ दौ-

१ मैत्रेयायणः F.—? not Kās. V. iv. 1, 104, nor Bō., Yajū., Hem.

२ Thus all MSS.—For सृदाकु and पृदाकु Bō. has मृडाकु । सुपाकु; Yajū. मृडाकु । पृडाकु; ed. Kās. V. om. both; मृडाकु । मृपाकु MS.a.—मृदाकु । पृदाकु । केचिदेतौ हरितादेः प्राक् (in vidādi) पठति । तस्मै हरितादेरित्र इत्यायन एव भवति । Hem. [cf. सार्दाकव Bō.—R.]

३ ? वाह्यास्क B. C.; वस्यस्क D.—Bō., Yajū., ed. Kās. V. give only वाह्यस्क; Hem. only वस्यस्क.

४ D. om. from शकटाङ्गज^०—On पृदाकु see note २.

५ आर्कलूषा स्युः^० C.; गविष्ठिरो^० D.; A. om. text and comment

६ Thus C. D. F. K.; वाध्योगः वा-
ध्योगायनः B.—? वाध्योग^० cf. §. 166. —Kās. V. ed. has वाध्योष (MS. a. वा-
व्योग); Yajū. वाध्योगस्य वाध्योगः वा-
ध्योगायनः; Bō. वाध्योग; Hem. वाध्योग.

७ इत्यन्यः C.; D. om. from वृष्णो^०. —Hem. has both; Bō. reads विष्णु । वृद्ध ।

८ आर्कलूषः । आर्कलूषायनः B. C.

९ आर्कलूष D.; अर्कलूष इ^० F.; अर्कलूषित्ति B. C.; अर्कलूषु, corr. °श K.; cf. §. 281.

१० अर्कलूष F.—Hem. only अर्कलूष; the others अर्कलूष (Bō. var. l. अर्कजूष).

११ शकटाङ्गजवामनमतेन F.; शक-
टाङ्गज[कामनभोज suppl.]प्रभृतिमतेन K.

द्वित्रः । दुहितरः । दौहित्रायणः ॥ * ॥ नानान्द्रः । ननान्द्रः । नानान्द्रायणः ॥ * ॥ पौत्रः । पुत्राः । पौत्रायणः ॥ * ॥ गाविष्ठिलः । गविष्ठिलाः । गाविष्ठिलायनः ॥ * ॥ पौनर्भवः । पुनर्भवः । पौनर्भवायणः ॥ * ॥ परा चासौ स्त्री च । परस्त्री । तदस्या विदादित्वाद्दञ्जित्स्मनियोगेन । परस्त्रियाः परशुस्येत्यनेन परश्चादेशे च । पारश्वः । बङ्गषु परस्त्रियः । तदपत्यं युवा पारश्ववायनः ॥ * ॥ चन्द्राचार्येण यज्ञजोर्बङ्गस्त्रियामित्यत्र^१ सूत्रेऽपत्यमात्र इत्येव बाह्या उक्ता^२ इत्युदाहृतम् । रत्नमतिना तु हरितादयो गणसमाप्तिं यावदिति व्याख्यातम् । तन्मतानुसारिणा मयाप्येते किल निबद्धाः ॥ २३८ ॥ इति हरितादिः ॥

अश्वयीवाचपलसुमनोयीष्मधूम्राः पवित्राः^३

धर्म्यां बैल्यार्जुनगिरिवनाः^४ क्षान्तकाणी विशालः ।

गोमी वाग्मिप्रहतकितवाश्चक्ररामोदपादाः^५

खर्जूराकस्वनशिवविदाः श्यामगोलाङ्गकाशाः^६ ॥ २३९ ॥

अश्वविदकुञ्जगर्गादिभ्यो ञ्फाञ्फञ्यञ्^७ इत्यनेन चतुर्भ्यां गणेभ्यः पौत्रादावर्थे चत्वारः प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ * ॥ अश्वस्यापत्यं पौत्रादिः । आश्वायनः । आश्वायनाः ॥ विदादित्वाद्दञ्जपि^८ । आश्वः ॥ * ॥

१ ? यज्ञजोर्ब० F.; यज्ञजो ब० B. C. D. K.; but cf. P. ii. 4, 64 (where श्रौत्सः । श्रौत्साः, because अगोत्रे); ? P. iv. 1, 85 vārtt. 4; 86.

२ ? बाह्या उक्ता F.K.; बाह्य उक्ताह B.; बाह्यं उक्ता C.; बहूया उक्ता D.

३ Thus B. C. D. E.; पवित्रो F. (the other works have पविच).

४ धर्म्यां E.; धाम्यो B. C. F. K.; वैश्वार्जुन० D. E.

५ ० वाग्मो प्र० MSS.; ० प्रहतकित० E.

६ खर्जूराकश्चन० B. F. K.; ० सिव० E.; खर्जूराकाश्चानशिव० C.; A. om. text and comment.

७ ञ्याञ्यञ्यञ् B. C. F.; ञ्याञ्यञ् K.; ञ्याञ्यञ्जु D.

८ ० द्जपि B. C. K.; विदादिञ्जि D.; not in *vidādi*, 243-4 (cf. अश्ववतान, page २८८, note २).

ग्रीवायणः ॥ * ॥ चापलायनः ॥ * ॥ सौमनसायनः ॥ * ॥ यन्त्रायणः ।
 अस्योत्सादौ पाठोऽनन्तरार्थो^१ऽनपत्यार्थश्च ॥ एवमुत्सशब्दोऽपि ॥ * ॥
 धौम्रायणः^२ ॥ * ॥ पावित्र्यायणः ॥ * ॥ धार्म्यायणः^३ । धायेत्यन्यः ॥ * ॥
 बिल्लीनां^४ चत्रियाणामपत्यं पौत्रादिः कुरूकोसलेत्यादिना ष्यत्ति ।
 बैल्यः^५ । तदपत्यं युवा । वैल्यायनः^६ ॥ * ॥ अर्जुनायनः । अस्य बा-
 ङ्गादावनन्तरार्थः पाठः^७ ॥ * ॥ गौरायणः । गिरिचपल इत्यपरे^८ ॥ * ॥
 वानायनः । वत इत्यन्यः^९ ॥ * ॥ चान्तायनः ॥ * ॥ काणायनः ॥ * ॥
 वैशालायनः ॥ * ॥ गोमिनः । गौमायनः ॥ * ॥ वाग्मिनः । वाग्मायनः
 ॥ * ॥ प्राहृतायनः ॥ * ॥ कैतवायनः ॥ * ॥ चाक्रायणः ॥ * ॥ रामोदा-
 यनः ॥ * ॥ पादायनः ॥ * ॥ खार्जुरायणः । खर्जूल इत्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ आ-
 र्कायणः । अर्कस्वनेत्यन्ये ॥ स्वानायनः^{११} ॥ * ॥ शैवायनः ॥ * ॥ वैदायनः
 ॥ * ॥ श्यामायनः ॥ * ॥ गौलाङ्गायनः ॥ अपरे गोल । अङ्क । इति
 च्छिन्दन्ति^{१२} ॥ * ॥ काशायनः । आकाश इति चन्द्रः ॥ २३६ ॥

१ अनन्तरापत्यार्थो Yajñ.

२ Besides धूम्र, the other works have also धूम्र which is also given in *kārikā* 7 on śl. 242.

३ धाम्यायनः B. C. F. K.; D. om. धायेत्यन्यः.—धर्म्य Bö., Yajñ.; धर्म्य & धाय्या Hem.; धर्म ed. Kâs. V. (धाय्य MS. a.).

४ बिल्लीनां D.

५ ष्यः 1° F.; D. om. from कुरू.

६ Bö., Yajñ. have बैल्य; Hem., Kâs. V. ed. वैल्य.

७ Cf. śloka 203.

८ गौरायणः B. D. K.; D. om. from गिरि.

९ C. om. from बिल्लीनां चत्रियां;

D. from वत.—Hem. has both words, the others neither.

१० F. om. from खर्जूल°.—Bö. has खर्जूर (v. l. खजूर); Yajñ. खर्जूर; Kâs. V. खर्जूर & खर्जूल; Hem. खर्जूर, खर्जूल & खर्जूल (Bö., Yajñ. have also खजूर).

११ ? अर्कस्वनेत्यन्ये । स्वानायनः B. K.; अर्कस्वनपत्ये आश्वानायनः C.; F. om. अर्कस्वनेत्यन्ये.—Hem. has अर्क । स्वन । अर्कस्वन ।; the others स्वर (Kâs. V. MS. a. स्वत).

१२ गौलाङ्क° B.; गोलः कं अङ्क° C.; D. om. from अपरे.—Bö., Yajñ. have गौलाङ्क; Kâs. V. ed. गौलाङ्ग, MS. a. गोपाल; Hem. गोल । आङ् । गौलाङ्ग ।

विश्वानरः पिङ्गलपृट्कोत्सा-

तवस्फुटा धन्यगदश्चविष्टाः ।

जनाश्रमवीक्ष्याः^१ खदिरौ नमार्ह-

पिञ्जूरवस्ताः^२ सनखः पविन्दा^३ ॥ २४० ॥

वैश्वानरायणः । विश्वतर इति कश्चित्^४ ॥ * ॥ पैङ्गलायनः ॥ * ॥
शौद्रकायणः ॥ * ॥ औत्सायनः ॥ आतवायनः ॥ उक्तातवेति भोजः^५
॥ * ॥ स्फोटायनः^६ ॥ * ॥ धान्यायनः ॥ * ॥ गादायनः^७ ॥ * ॥ अवि-
ष्टायाः^८ । आविष्टायनः ॥ * ॥ जानायनः । अस्य नडादित्वात्फणि^९ ।
अस्मिन्नत्र च यूनि विशेषः^{१०} ॥ * ॥ आग्नायनः ॥ * ॥ वैच्यायणः^{११} ॥ * ॥
खादिरायणः ॥ * ॥ नामायनः ॥ * ॥ आर्हायणः ॥ * ॥ पैञ्जुरायणः^{१२}
॥ * ॥ बास्तायनः ॥ * ॥ मानखायनः^{१३} ॥ * ॥ पविन्दायाः^{१४} । पा-
विन्दायनः ॥ २४० ॥

१ °वीष्याः (or वीष्याः) C. F. K.

२ °वास्ता B. (व MSS.; व Yajñ.)

३ पविंदः B.C.K.; पविंदाः E.; पवि-
दा । D.; cf. note १४.—A. om. text
and comment.

४ विश्वतर इति° C.; om. D.—Hem.
has both; the others विश्वानर only.

५ उक्तातवेति श्रीभोजः D.—Hem.
has all three.

६ On the स्फोटायन P. vi. 1, 123,
Yajñ. remarks: स्फोटोऽयनं यस्येत्यर्थे
स्फोटायनः शब्दान्तरम्.

७ वादायनः D. (not in text); Bō.,
Yajñ. have likewise वद (cf. वन, वत,
p. २८२, n. ९); Hem. गद om. Kâṣ. V.

८ Thus also Hem., Kâṣ. V.; अविष्ट
Bō., Yajñ. doubtful.

९ फणि B. C. D. K.

१० अस्मिन् एजि भविष्येः D.; अ-
स्मिन्नत्र च° B. K.; अस्मिन् यञ्च° F.

११ वैष्यायणः (or ष) B. C. F. K.;
तैच्यायणः D.—Hem. has वीच; Kâṣ.
V. ed. वीच्य; om. MS. a., Bō., Yajñ.

१२ पैञ्जुरायणः B.; पैजुरायणः D.—
Bō. has पिञ्जूर; Yajñ. पिञ्जूर; Hem.,
Kâṣ. V. ed. पिञ्जूर; om. MS. a.

१३ मानखायनः C. — सनख Hem.;
the other works om. this word.

१४ Thus Hem., Kâṣ. V. ed.; पविन्द
Bō., Yajñ.

रोहिणभण्डितभडिलाः^१ शुनभण्डिलदासकानडुह्यं^२ च ।

पुटकुटकुलखडभडिताः^३ प्रादृतचुपकितविशंपदुर्मनसः^४ ॥ २४१ ॥

रौहिणायनः ॥ * ॥ भाण्डितायनः ॥ * ॥ भाडिलायनः^५ ॥ * ॥
श्रीनायनः^६ ॥ * ॥ भाण्डिलायनः ॥ * ॥ दासकायनः^७ । चुपदासक
इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ अनडुहोऽपत्यं पौत्रादिः । अनडुह्यम् । तदपत्यं
युवा । अनडुह्यायनः ॥ स्त्रियामत इत्रि । अनडुहीत्यन्यः^९ ॥ * ॥
पौटायनः ॥ * ॥ कौटायनः ॥ * ॥ कौलायनः^{१०} ॥ * ॥ खाडायनः ॥ * ॥
भाडितायनः ॥ * ॥ प्रादृतायनः^{११} ॥ * ॥ चौपायनः ॥ * ॥ कैतायनः ।
खिव इत्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ विविधं शं सुखं पातीति विशंपः । तस्य^{१३}
वैशंपायनः ॥ * ॥ दौर्मनसायनः ॥ २४१ ॥

जडलतशङ्खप्राच्या ध्वनवहमन्दा भवेन्नरे जातः ।

अथ भर्गस्त्रैगर्ते स्यादात्रेये शपो भरद्वाजः^{१४} ॥ २४२ ॥

१ सुनमंडितभविताः E.; सुन-ह्रिण-
डित-विताः D.; °भलिताः B. F. K.;
°ललिताः C.; cf. note ५.

२ शुनिभंडिल° B.C.F.K.; सुनभंडि-
त° E.; सुनभंडिल° D.; °दाशका° B.C.K.

३ पुटकाकुट° C.; पुटकुडकुल° B.;
°षडभडिताः B. K.

४ प्रहतचुप° E.; प्राह ॥ नुप° D.;
क्वि for कित B. C. K.; क्वि F.; A.
om. text and comment.

५ ? भालितायनः B.F.K.; लालिता-
यनः C.; भावितायनः D.—The other
works and *kārikā* 14 have भडिल (be-
sides भण्डिल, भडित, and भण्डित).

६ ? Hem. has शुन; the others omit
this word (Kās. V. ed. var. II. सूनु, शुव?).

७ दाशकायनः C. K.

८ D. om. from चुप.—Hem. appa-
rently चुपदासक; the others चुप (Kās.
V. ed. has चुप्प) । दासक.

९ अनडुहो न्यः C.; अनडुही अन्यः
K.—अनडुह्येति गर्गादियंत्रताज्ञोचे फ-
ञ्जोऽसंभवेन सामर्थ्याद्यून्ययम् । अन-
डुहो युवापत्यमानडुह्यायनः । Yajñ.

१० कौडायनः D.

११ ? प्रादृतायनः D.; cf. प्रहत sl. 239.
—Bö., Yajñ. have प्रहत and प्रकृत;
Hem. only प्रादृत; Kās. V. only प्रहत.

१२ कैचायनः । खिव° F.; क्वायनः
B. C.; D. om. from खिव.—Hem. has
क्वि, खिव, & खिय; the others कित.

१३ D. om. from विविधं.

१४ A. om. text and comment.

जाडायनः ॥ * ॥ लातायनः ॥ * ॥ शाङ्खायनः ॥ विदादित्वाद्यञि
शाङ्खः । गर्गादित्वाद्यञि^१ शाङ्खः । कूञ्जादित्वात्फञि^२ शाङ्खा-
यन्यः ॥ * ॥ प्राच्यायनः ॥ * ॥ ध्वनायनः ॥ * ॥ वाहायनः ॥ * ॥
मान्दायनः^३ ॥ * ॥ जातायनः । पुमांश्चेत् ॥ अन्यत्र जाताया जातेयः
॥ * ॥ भार्गायणः । वैर्गतश्चेत् । भार्गिरन्यः ॥ * ॥ शापायनः । भारद्वा-
जायनः^४ । आत्रेयश्चेत् ॥ शापिर्भारद्वाजश्चान्यः ॥ * ॥ एत ऋषिवा-
चकाः ॥ अस्योदाहरणानि ।

अथैष वातण्डवतण्डभोकवातण्डवातण्डभिकप्रियाणि^५ ।

आश्यायनाश्लायनमेवितानि शुचीनि सिप्रापुलिनान्यगच्छत् ॥ १ ॥

पौटायनास्त्रेषु पुटान्मृजन्तो वैदायना वेदमुदीरयन्तः^६ ।

चान्तायनाः चान्तिभृतोऽस्य चेतः शाङ्खायनाः शङ्खभृतश्च जहुः^७ ॥ २ ॥

धैवायणार्हायणरौहिणायनार्कायणन्यस्तसमित्कुशेषु ।

पादायनासन्नदृषन्निषण्णः^८ चाक्रायणेष्वेषु पदं स चक्रे ॥ ३ ॥

श्रौत्सायनैरुत्थमिहोत्पतद्भिः काशायनैः^९ काशकुशं लुनद्भिः ।

स्वानायनैः स्वानमनुगृणद्भिर्^{१०} धैवायणैर्ब्रह्ममुदं स लेभे ॥ ४ ॥

१ °यणि F.

२ °पञि B. C. D. K.

३ मादायनः C. D.; om. B. — Not in the other works.

४ The other works have also आत्रेय भारद्वाजे (cf. also आत्रेयायण in *kārikā* 13).

५ अथैष वातंढवतंढमिव पाराश-
रेयं व्यभिकप्रियाणि C.; °भीका वा-
तंढवातंढतिवाप्रियाणि F.; D. om.
the first stanza, but numbers २ to १४.
The first half-couplet appears to refer

to गर्गादि; on वतण्डी, वातण्डी cf.
sl. 60 comm.

६ अथौर्वजनो वैदायना चेदनुदी-
रघ्नत्यः । D.

७ शंखभृतश्च B. C. K.; शंखहृतश्च°
F.; °शाखायना शंखदृतश्च जुहुः D.

८ वादायनासन्न° D.

९ धात्सायनैरुत्थ° C.; जत्सायनै-
भर्त्सामिहोत्पतद्भिः D.; °कासायने B.C.

१० स्वानायनस्वानमनुगृ° B. C. K.;
°अनुगृणद्भिः F.; अनूडुण° D.

धार्म्यायणं धर्मसृचो जपन्तं वाग्मायनं वाग्मितमं यजूषि ।
 गोमायनं गोमिनमेष माम धान्यायनं धान्यमथावमेने^१ ॥ ५ ॥
 वैच्यायणं वीक्ष्य विशालवक्षा ननाम नामायनमायताचः ।
 अद्मना दौर्मनमायनं स महामनाः सौमनसायनं च ॥ ६ ॥
 धौमायनं^२ सोऽध्वरधूमशुभ्रं धौसायणं ब्रह्मपरायणं च ।
 श्यामायनं श्यामलकण्ठभक्तं काणायनं काणभुजं च भेजे ॥ ७ ॥
 शैवायने शैवमतानुकृते कौलायने कृत्तिकुटीरभाजि ।
 कौटायने धान्यकुटैकवृत्तौ वासायने वाकृत वासनं सः^३ ॥ ८ ॥
 गीर्ब्रह्म गैरायणमुद्गिरन्तं जातायनं जाततदर्थबोधम्^४ ।
 ध्वानायनं^५ सध्वनिदत्तचित्तं जाडायनं ध्यानजडं प्रपेदे ॥ ९ ॥
 भक्त्यानडुह्यायनमेष नवार्जुनायनं वार्जुनतुल्यकीर्त्तिः ।
 वैल्यायनं चोपजगाम वैश्वानरायणं विश्वजनीनवृत्तिः ॥ १० ॥
 आविष्टवैशालपरौ कराभ्यां पावित्रपाविन्दपरौ गिरात्र ।
 खार्जूरपैञ्चूरपरौ तु शश्वन्मूर्धाभिषिक्तोऽनमदायनौ सः ॥ ११ ॥
 वैशंपर्गौलाङ्कपरौ च तौ तान् खाडातवप्राहृतदासकेभ्यः^६ ।
 रामोदतः कैतवखादिराभ्यां स चापलाद्वाचपलौ ववन्दे^७ ॥ १२ ॥
 विल्लान्मुदं को^८ न बभार भारद्वाजायनं राजनि वन्दमाने ।
 आत्रेय नौमीत्वाभिधाय तत्रात्रेयायणं^९ वास्य विपर्ययेण ॥ १३ ॥

१ धान्यमथावमेने D. F.

२ Cf. page २८२, note २.

३ वातनं सः C.; वासनां सः D.

[वास or वस does not occur in the text ; we should probably read वासायने here].

४ गीर्ब्राह्मा° B.; गीर्ब्राह्म° D.; गौ-
रायण° B. C. F. K.; जातवदर्थ° B. C.

५ धानायनं B. C. F.; धानायनं D.;

°सध्वनिदत्तचित्तं B. C. D.

६ °प्रादृत° D.; °प्राहृत° B. C.;
दाशकेभ्यः B. C. F. K.

७ स चापलौ विश्वतनू ववन्दे C.; स
वापलाद्वाचलोप° D.; चापलाद्याच-
पलौ° F.

८ विद्वोमुदं° B. C.; विदान्मुदको D.

९ Cf. page २८५, note ४.

स भाडिताङ्गाण्डितभाडिलाभ्यां नवायनान्भाण्डिलतश्च भूपः ।
शापायनं शापिमयेह भार्गि भार्गायणं चैव नमश्चकार^१ ॥ १४ ॥
२४२ ॥ इत्यश्वादिः ॥

विदोर्वकिंदर्भकिलातधेनु-

विश्वानरा भाजनकश्यपौ च^२ ।

अश्रावतानः प्रियकोपमन्यू

हर्यश्वबिन्दू कुशिकर्तभागौ^३ ॥ २४३ ॥

अश्वविदेत्यादिना पौत्रादावपत्येऽञ्भवति ॥ * ॥ विदस्यापत्यम् ।
वैदः । वैदौ । विदाः ॥ * ॥ श्रीर्वः ॥ * ॥ कैदर्भः । कीदर्भ इति शक-
टाङ्गजः^४ । विदर्भ इति भोजः ॥ * ॥ कैलातः^५ ॥ * ॥ धेनवः । अयमृ-
षिवचनः । उत्सादौ तु प्रत्ययप्रसवगव्यादिवाचकः^६ ॥ * ॥ विश्वानरः^७
॥ * ॥ भाजनः । ताजम इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ काश्यपः ॥ अथ । इन्द्रः
सप्तमः काश्यपानाम्^९ इत्यञ्जः झुक् कस्मान्न भवति । सामान्येनापत्या-

१ A number of words in the text are not exemplified in these *karikas*.

२ °काश्यपौ च B. C. F.; भाजेनछ-
स्यापौ च D.

३ °कर्तुर्भागौ D. E.; A. om. text
and comment.

४ ? कीदर्भ इति शा° B. C. K.; कची-
दर्भ° F.; om. D.—किंदर्भ इति श्री-
भोजः D.—किंदर्भस्य कैदर्भः कैदर्भौ किं-
दर्भाः । किदर्भ इति शाकटायनः । वि-
दर्भ इति भोजः Yajñeṣv.; Bū. has
किंदर्भ (var. l. कन्दर्प); Hem. कीदर्भ;
Kāṣ. V. ed. MS. a. किदर्भ.

५ Bū., Hem., have किलात; Yajñ.

किरात(किलात इति केचित्); Kāṣ. Y.
MS. a. किरात, ed. किलातप (!) and
var. l. किलात.

६ प्रत्ययप्रदस° B.—उत्सादौ तु गव-
प्रसूतिकावचनः Yajñ.; cf. śl. 254.

७ विश्वानरः B.; D. om. from कै-
लातः.

८ ? भाजनः । भजनाः ॥ D.; °इति
कश्चित् F. K. (? भाजम° B. C. — Hem.
om. both; the other works have भाजन;
Bū., Yajñ. also भोजक; Kāṣ. V. MS. a.
भोजन (om. ed.).

९ चर्षेदुः सप्तमका° D.; चर्षेदु
स° F.; Kāṣ. V. iv. 1, 104, where इन्द्रभूः°.

भिधान ऋष्यणा सिद्धिर्भविष्यति । तस्येदं विवक्षायामणा वा सर्वेषा-
मपि हि पितरः काश्यपा अभेदोपचारात् । यथा बभ्रुः । मण्डुः ।
लमक इति ॥ * ॥ आश्यावतानः । आश्यावतानाः^१ ॥ * ॥ प्रियकः । पि-
यकेत्यन्यः^२ ॥ * ॥ औपमन्यवः ॥ * ॥ हार्यश्चः ॥ * ॥ वैन्दवः ॥ * ॥ कौ-
शिकः । यथा ।

कौशिकेन स किल त्रितीश्वरो राममध्वरविघातशान्तये^३ ॥
आर्तभागः ॥ २४३ ॥

ऋष्टिषेणभरद्वाजापस्तम्बाः^४ शुनकस्तथा ।

शरद्वत्ससृकौ शिशुः^५ कुचवारश्च^६ कीर्तिताः ॥ २४४ ॥

ऋष्टिषेणः ॥ * ॥ भारद्वाजः ॥ * ॥ आपस्तम्बः ॥ * ॥ शौनकः ॥ * ॥
शारद्वतः ॥ * ॥ साम्बकः । साम्बकाः ॥ श्वक इति^७ वामनः ॥ * ॥
शैशवः । शैशवाः^८ ॥ * ॥ कौचवारः ॥ कूचवार^९ इति वामनः ।
कूचाचर^{१०} इत्यन्यः ॥ * ॥ गोपवनश्यामाकश्यापर्णश्यामाकास्तु^{११} गो-
पवनादेर्विदाद्यन्तर्गणत्वाद्द्रष्टव्याः ॥

१ Kāṣ. V. MS. a. reads अश्व । अश्व-
तान, cf. p. २८९, note ८.

२ Om. D.—Hem. has प्रियक and
पियक; the others प्रियक only.

३ Raghuv. II, 1.

४ ऋष्टिषेण^० E.; A. om. text & com.

५ शिशु B. C.; शिशू E.; शिशु D.

६ Thus B. D. F.; कुचचारश्च C.;
कूचवारश्च E.; cf. n. ९० and śl. 353.

७ ? सांवकः । सवकाः । शिवक इति
D.; cf. *gopavanādi*, śl. 35.—Kāṣ. V. ed. has
श्यामक, श्यामाक, श्यापर्ण, and var. II.
संबक, श्यायक; MS. a. only श्यामिका
and श्यावर्ण; Hem. श्यापर्ण and श्याव

श्यामाक; Bō., Yajū. श्यापर्ण, श्यावलि,
श्यामाक, श्यामिक, and श्यामाक [श्यामिक
(श्यामाक इत्यन्ये) Yajū.].

८ शैशवाः D.; शिशवः F.; cf. *go-
pavanādi* śl. 35.

९ ? Thus Kāṣ. V. ed., MS.; and
Bō., Yajū.; also eds. Pāṇ. iv. 3, 94;
कुचावर F.; छवावर B.; कुचाचर K.
and Hem.; छवाच C.; D. om. from
कूचवार to इत्यन्यः.

१० Thus K.; कूचाचर B.; कूचावर
F.; छवाचर C.; D. cf. n. ९ [? कूचाचर
as Hem. n. ९].

११ C. om. श्यामाक (suppl. by K.).

अषिवाचिभ्य अय्यणि प्राप्ते । अष्टिषेणाच्छिवाद्यणि । अनृषिवा-
चिभ्यो ऽदन्तेभ्यो ऽत इञि । तदन्तेभ्यो^१ ऽणि ॥ परस्त्रिया ज्यङो ढणि^२
च पाठः ॥ २४४ ॥ इति विदादिः ॥

कुञ्जब्रह्मशुभस्कन्दलोमस्कम्भाः शटो गणः ।

भस्मशङ्खविपाशश्च श्रुगडा शाकश्च कीर्तिताः^३ ॥ २४५ ॥

अश्वविदेत्यादिना पौत्रादावपत्य एभ्यः फञ्^४ भवति । तत्संनि-
योगेन फञ्ब्रातादस्त्रियामित्यनेन^५ स्वार्थे ज्यश्च ॥ * ॥ कुञ्जस्यापत्यं
पौत्रादिः । कौञ्जायन्यः । कौञ्जायन्यौ । कौञ्जायनाः ॥ * ॥ ब्राह्मा-
यन्यः ॥ * ॥ शौभायन्यः । शुभ इति भोजः^६ ॥ * ॥ स्कान्दायन्यः ।
स्कन्ध इत्यन्ये^७ ॥ * ॥ लौमायन्यः । केचिल्लोमान्तस्यैव मन्यन्ते न लोमः ।
तन्मत औडुलोमायन्य इत्यादि^८ ॥ * ॥ स्काभ्यायन्यः । स्कम्भ इत्यपरे^९
॥ * ॥ शाटायन्यः^{१०} ॥ * ॥ गाणायन्यः ॥ * ॥ भास्मायन्यः । भस्त्रेत्यन्यः^{११}
॥ * ॥ शाङ्गायन्यः ॥ * ॥ वेपाशायन्यः ॥ * ॥ शौण्डायन्यः ॥ * ॥ शा-
कायन्यः ॥ * ॥ अस्योदाहरणानि ।

१ अदन्तेभ्यो C.; cf. P. iv. 2, 112.

२ ऽ ज्याहो ढणि B.; °स्त्रियाभ्यां हो
ठणि C.; ज्याडा ढणि° F. [? cf. P. iv.
1, 120 (स्त्रीभ्यो ढक्) & §l. 225; (*hari-
tādi*, §l. 238)].

३ A. om. text and comment.

४ ? पन् B.; यन् F.; पत् C.; यञ्°
D.; ? फन् K. [Pān. च्फञ्].

५ पञ्° B. C. (K.); यञ्तादस्त्रिया-
मित्य° F.; पय्यातादस्त्रियामि° D.—
Cf. P. v. 3, 113.

६ ? Thus D.; शुभ इति° B. C. F.;
श्रीभोजः D.—Bö., Yajñ. have शुभः

Hem. शुभा; Kās. V. ed. शुभ (*var. l.*
शुभा); MS. a. & *var. l.* ed. शुभंया.

७ स्कन्द Bö., Kās. V. ed.; स्कंध Hem.,
Kās. V. a.; स्कंद (स्कंध इत्यन्ये) Yajñ.

८ औडुलोमायन्यः° B.; D. om. fr.
केचिल्लोमान्त°; Yajñ. same as here.

९ ? Thus B. C. F. K.; D. om. from
स्कम्भ.—The other works have स्कम्भ
(Vardham. स्कम्भा?).

१० शाकटायन्यः F.—Hem. शूट, the
others शूठ; Kās. V. ed., MS. a. have
शाकट besides शाक and शूठ.—Cf.
kārikā 3.

११ Om. D. (& the other works).

ऐचन्न कुञ्जानुपसृत्य^१ कौञ्जायन्यादयोऽथर्षिवधूवधूयः^२ ।
 कौञ्जायनाः पार्थिवकुञ्जरं तं ब्राधायनाश्चातिकुत्त्रहलेन^३ ॥ १ ॥
 शाङ्खायनाः शङ्खकशोभिहस्ता^४ भास्मायना भास्वरहेमभासः ।
 गाणायना गाणपतव्रतस्थाः शाकायनाः शंकरभक्तिभाजः ॥ २ ॥
 शौण्डायना मार्जनकर्मशौण्डाः शाटायनाः शायविहीनवाचः ।
 स्कान्मायनाः स्कन्धितमन्मथास्त्राः शौभायनाः शोभनवल्गुवाचः ॥ ३ ॥
 स्कान्दायनाः स्कन्दमहौजसं वैपाशायनाः^५ पाशमृतोपमेयम् ।
 प्रियौडुलोमायनमौडुलोमायन्यं^६ तमालोक्य न तृप्तिमायुः ॥ ४ ॥
 २४५ ॥ इति कुञ्जादिः ॥

गर्गो वत्सविरोहितौ शटशकप्राचीनयोगावटा

धूर्तः शङ्खधनंजयाजचमसा विश्वावसुः संकृतिः ।

वृक्षागस्त्यपुलस्तिवल्गुकलिता मन्तुर्मनायी लिगुः

मूनूर्लोहितकन्थकौ श्रुवलतू मगडुर्जिगीषुस्तनुः^७ ॥ २४६ ॥

गर्गादेरश्वविदेत्यादिना यञ् ॥ * ॥ गर्गस्यापत्यं पौत्रादिः । गार्ग्यः
 ॥ * ॥ वात्स्यः ॥ * ॥ वैरोहित्यः ॥ * ॥ शाश्व्यः ॥ * ॥ शाक्यः ॥ * ॥ प्रा-
 चीनयोग्यः^८ ॥ * ॥ आवस्यः ॥ * ॥ धीर्त्यः ॥ * ॥ शाङ्ख्यः ॥ * ॥ धानं-
 जय्यः ॥ * ॥ आज्यः ॥ * ॥ चामस्यः ॥ * ॥ वैश्यावसव्यः ॥ * ॥ सांक्रत्यः^९ ॥ * ॥

१ पक्षांतकुंजा० F.; पक्ष्यंतकुंजानु-
पसृत्य D.

२ ऽथर्षि० B. C.; ०वधूजनायः C.;
०वधूः वधूघः । D.

३ कुंजरंतः० F.; ब्राधयनापाति१D.

४ शांखक० B. C. K.; शांखिक० F.;

वक्त्र० D.; ०भास्वायना० B. F.

५ ०महौजसस्य वै० C.; वैशंपायना
B. C. F. K.

६ प्रियौडुलौमा० F.; प्रियौडुलौ-
मा० D.; B. om. the last two *kārikās*.

७ पंडुर्जि० E.; A. B. om. text and
comment.

८ प्राचीनयौग्यः C. D. K.

९ सांक्रत्यः D.

वार्त्त्यः ॥ * ॥ आगस्थः ॥ * ॥ पुलस्त्यः । पौलस्त्यः ॥ पुलस्त्य इत्यपि
 प्रकृतिरस्ति । तस्याप्यृष्यणि पौलस्त्यः स्यात् । परं^१ पुलस्तिशब्दस्य यज्ञ-
 भावे रूपान्तरमनिष्टं स्यात् । आदौ च विशेषः । यज्ञन्तात्स्त्रियां
 पौलस्ती । पौलस्त्यायनी । अणन्तस्य पौलस्त्येव स्यात् । बङ्गषु यज्ञ-
 न्तस्य पुलस्तयः । अणन्तस्य पौलस्त्याः^२ ॥ * ॥ त्राल्वायः ॥ * ॥ मान्तयः
 ॥ * ॥ मानाय्यः । पाठसामर्थ्याच्च स्त्रीत्वनिवृत्तिः ॥ * ॥ लौगयः^३ ॥ * ॥
 सौनयः ॥ * ॥ लौहित्यः ॥ * ॥ कान्यक्यः । कथक^४ इत्यन्यः ॥ * ॥ श्रीव्यः^५
 ॥ * ॥ स्नातयः ॥ * ॥ माण्डव्यः ॥ * ॥ जैगीषव्यः ॥ * ॥ तानयः ॥ २४६ ॥

तरण्डोलूकवतरण्डधूमशकलाः करणस्तथा^६ कुरिडनी

गोकक्षैकरहूगणा^७ वृषगणः स्थूरा^८रराकाकताः^८ ।

गोलन्दानडुहौ^९ तरुक्षभिषजौ कृष्णोऽलिगुः पिङ्गला^{१०}

पूतीमाषमुलाभिनी कुरुकतः शङ्कुस्तितिक्षैकलूः^{११} ॥ २४७ ॥

१ पुरं C. K.

२ पुलस्त्य इत्यपि प्रकृत्यंतरमाप्त ।
 तस्यापि गर्गादित्ते पुलस्तिशब्दस्य पाठ
 एवोपलक्षणम् । अत एव रामायणादी
 रावणे पौलस्त्यपदं प्रयुज्यमानमुपपद्यते
 न च पुलस्तिपदेन तस्योपपत्तिरिति वा-
 च्यम् । पुलस्त्योऽजनयत्पत्न्यामगस्थं च
 हविर्भुवि ।^{१०} (Bhâg. P. 4, 1, 36) यद्यपि
 पुलस्त्यस्य ऋषित्वाद्गणि पौलस्त्य इत्येव
 स्यात्तथापि यज्ञभावे रूपान्तरमनिष्ट-
 मापद्येत । तथा हि यज्ञन्तस्य स्त्रियां पौ-
 लस्त्यायनी । अर्शन्तस्य तु पौलस्तीत्येव ।
 बङ्गष्वपत्विषु यज्ञो लुकि पुलस्त्याः ।
 ऋष्यणसु लुगभावात्पौलस्त्या इति वि-
 भावनीयम् । Yajñ.

३ लौगयः D.; स्नातिगयः C.

४ ? कथ C., orig. K. (corr. कथुक or
 कथुक); कथ F.; om. D.; कन्थक and
 कथक Bö., Yajñ.; कथक, कच्छक Hem.;
 कथक Kās. V. ed. (कच्छप । कन्धर a.).

५ ? श्रीव्यः C.—Hem. सुव; the other
 works omit this word and लतु.

६ कंवस्तथा C. D.; कंठस्तथा E. F. K.

७ °बहूगणा F. K.; बङ्गगणा C.

८ स्थीरा° C.; रराका कतः D.; वृष-
 गणस्थूरा रराकाः कताः E.

९ गोलुन्दानडुहौ वरुच° C. F. K.

१० पिङ्गलः D.; पिङ्गलाः E. — Bö.,
 Yajñ., Hem., Kās. V. ed. have पिङ्गल,
 MS. a. पिङ्गला.

११ A. B. om. text and comment.

ताण्ड्यः । तण्डिन्निति^१ कश्चित् ॥ * ॥ श्रीलूक्यः ॥ * ॥ वातण्ड्यः ।
 शिवादिपाठादणपि । वातण्ड्यः ॥ * ॥ धीम्यः । युधिष्ठिरमन्वी । यथा
 कादम्बर्याम्^२ । धीम्य इवाजातश्चोः ॥ * ॥ शाकल्यः ॥ * ॥ का-
 ण्यः^३ ॥ * ॥ कौण्डिन्यः ॥ * ॥ गौकल्यः ॥ * ॥ ऐक्यः ॥ * ॥ राह्णगण्यः^४ ।
 रहोगण इत्यन्यः ॥ * ॥ वार्षगण्यः ॥ * ॥ स्त्रीर्यः^५ ॥ * ॥ राराक्यः ।
 अरराकेत्यन्यः^६ ॥ * ॥ कात्यः ॥ कात्यशब्दासोहितादित्वाङ्गायनि
 कात्यायनी । गौरी । ऋषिपत्न्याकारत्वादध्वृद्धा नार्थपि ॥ * ॥ गौ-
 लन्यः^७ ॥ * ॥ आनडुह्यः ॥ * ॥ तारुह्यः^८ ॥ * ॥ भैषज्यः ॥ * ॥ कार्ण्यः
 ॥ * ॥ आलिग्यः ॥ * ॥ पैङ्गल्यः ॥ * ॥ पौतीमाय्यः । पूतिमाष इति
 भोजः^९ ॥ * ॥ सौलाम्यः । सुलोभिन्निति^{१०} वामनः ॥ * ॥ कौरु
 कात्यः^{११} ॥ * ॥ शाङ्क्यः ॥ * ॥ तैतिह्यः ॥ * ॥ ऐकल्यः ॥ २४७ ॥

चुलुकचरणकमङ्गुः शर्कराक्षामिवेशौ

चिकितकुटिलदल्भाः पिप्पलूतृक्षकक्षौ^{१२} ।

१ तण्डिन्निति C.; तडिन्निति D.--
 Hem. तण्डिन्; the others तण्ड.

२ कौण्डिन्यः (1849) p. 49, 20.

३ कौण्डिन्यः C.; कांयः K.; कांय (i.e.
 कांयः) F. D.; कांयः F.--Hem. कठ;
 the other works काय

४ राह्णगण्यः C. F. & corr. E.; श्री-
 हरण इत्यः D. Bö., Kās. V. ed., Yajñ.
 have राह्णगण्यः; Hem. रहोगण.

५ स्त्रीर्यः C.--स्थूरा Bö., Yajñ.; स्थूण
 Kās. V. ed., स्थूला MS. a.; स्थूर | Hem.

६ Bö. has अररक (var. l. अदरक);
 Yajñ. अरराक (or °का) | [राराक्य
 इति केचित्]; Kās. V. ed. अररक,
 MS. a. आरका; Hem. अरराका.

७ Thus D.; गौलुयः C. F. K. - Bö.,

Yajñ. गोलन्द; Hem., Kās. V. ed. गो-
 लुन्द, MS. a. गोलुद; cf. *kārikā* 13 on
 sl. 252.

८ वारुह्यः C. K.; वारुह्यः F.

९ पूति इति° C.; श्रीभोज्यः D.--
 The other works (and *kārikā* 15) give
 पूतिमाष [पूतीमाष इत्यन्ये Yajñ.].

१० शुलाभिन्निति D.; सुलाभिन्नि-
 ति C. F. K. - Kās. V. ed. has सुलोभिन्,
 MS. a. सुलोहित; Bö., Yajñ. सुला-
 भिन् (सुलामिन(?) Yajñ.) & सुलोहिन्;
 Hem. twice सुलाभिन्

११ कौरुकल्यः D.; cf. sl. 164.

१२ चिकितकुटल° C. K.; °दक्षीपि-
 प्यलु° C.; दल्भापि° E.; °कक्षौ C. E.;
 पिप्पलूतृ K.; पिप्पलूस्तृ° F.; तृष्यकक्षः
 D.

महितमुसलरेभाः^१ शण्डिलोकथौ च गराडु^२

विदभृदभयजाताविन्द्रहूतित्तिरी च^३ ॥ २४६ ॥

चुलुकचणकाभ्यां युक्तो मङ्गुः । चुलुकचणकमङ्गुः ॥ चौलुक्यः^४ ॥ * ॥
चाणक्यः ॥ * ॥ माङ्गव्यः^५ ॥ * ॥ शार्कराज्यः ॥ * ॥ आग्निवेश्यः ॥ * ॥
चैकित्यः^६ ॥ * ॥ कौटिल्यः^७ ॥ * ॥ दाल्भ्यः ॥ * ॥ पैप्पलव्यः^८ ॥ * ॥
तार्क्ष्यः । गरुडः ॥ * ॥ काक्ष्यः^९ ॥ * ॥ माहित्यः ॥ * ॥ मौसल्यः ॥ * ॥
रैभ्यः^{१०} ॥ * ॥ शण्डिल्यः ॥ * ॥ श्रीकथ्यः^{११} ॥ * ॥ गण्डव्यः^{१२} ॥ * ॥
वैदभृत्यः । अस्य पौत्रादौ यञ् तस्य झुचि । विदभृतः । अभिजिदा-
दावधीतस्य^{१३} विदभृच्छब्दस्यापत्यमात्रे यञ् तस्याणि । वैदभृताः ॥
विद्वन् साहसिकान् बभ्रातोति विद्वभत् तस्य वैद्वबध इत्यन्यः^{१४} ॥ * ॥
अभयजात्यः ॥ अभय्यः । जात्य इत्यन्ये^{१५} ॥ * ॥ ऐन्द्रहव्यः ॥ * ॥ तै-
त्तिर्यः ॥ २४८ ॥

बृहदग्निसवर्णर्क्षजमदग्निपराशराः ।

जतूकर्णः^{१६} कुटीगुश्च कर्कटाश्मरथौ मनुः ॥ २४९ ॥

१ ० मुश्ल० F.K.; ० मुश्लसोभोः० C.

२ शण्डिलोक्त्ये० C.; शण्डिलोक्तौ० E.;

शण्डिलोक्त्वितडोर्वि० D.; वतडो for
च गण्डु E. F.; च तडो C. K. (sl. 247).

३ A. B. om. text and comment.

४ चौलुक्यः० D.—Bö. has चुलुक;
Yajñ. चुलुक; Kâs. V. ed. कचुलुक (!),
MS. a. चुकित.

५ मङ्गु Bö., Yajñ., Hem., Kâs. V.
MS. a.; मचु Kâs. V. ed.

६ Bö., Yajñ. read चैकित; Hem.,
Kâs. V. ed. चिकित (om. a.).

७ ? कौटिल्यः C. D. K.—Hem. कुटल;
not given by the other works.

८ पैप्पलव्यः C.; पौप्पलव्यः D.

९ Kâs. V. ed. कष; om. MS. a., Bö.,
Yajñ., Hem.

१० मौश्ल्यः० C. F. K.; ० रैभ्यः K.;
० सौभ्यः C.

११ श्रीत्थ्यः C.; श्रीः D.—उकथ Bö.,
Yajñ., Kâs. V. MS. a. (उकथ ed.); उत्य
(? उच्छ) Hem.

१२ ? वार्तड्यः F.; तांड्यः C. K.; om.
D.—गण्डु Bö., Yajñ., om. others.

१३ Cf. śloka 252.

१४ वितृभृत्सस्य० C. K.; K. orig. वैतृ-
त्रथ्य; D. om. from वितृन्.—वितृ from
वा गन्धने (हिंसायां) Dhâtup. 24, 42; as
पितृ from पा (Weber)[Hem. पितृवध].

१५ D. om. अभय्यः०.—Bö., Yajñ.,
Hem. अभयजात; Hem. also divided;
K. V. ed. उभय । जात, a. उभयजात.

१६ जतूकर्णः० C.; जर्तूकर्णः K.; A.
B. om. text and comment.

बाह्दन्व्यः ॥ * ॥ सावर्ण्यः^१ ॥ * ॥ आर्क्ष्यः । रूच^२ इत्यन्व्यः ॥ * ॥
 जामदन्व्यः ॥ पाराशर्यः ॥ कथं पुनरनन्तरो रामो जामदन्व्यः । व्यासः
 पाराशर्य इति । पुत्रोऽपि पौत्रादिकार्यकरणात्तथा व्यपदिश्यते । अन-
 न्तरापत्यविवचायां लृष्यणि जामदग्नः^३ पाराशर इति । अन्ये तु बभ्रुः
 कौशिक^४ इति कौशिकग्रहणं गर्गादियत्रोऽनित्यत्वख्यापनार्थं मन्यन्ते^५ ।
 तेन पाराशर्यो व्यासः । जामदग्न्यो राम इत्यनन्तरापत्येऽपि यञ्
 सिद्धः । वैचित्र्यार्थमित्यपरे^६ ॥ भोजस्वनन्तरापत्ये पाराशरिः । तस्ये-
 दंविचचायां तु पाराशर इत्याह^७ ॥ * ॥ जातृकर्णः^८ ॥ * ॥ कौटो-
 गव्यः^९ ॥ * ॥ कार्कश्यः ॥ * ॥ आग्गरथ्यः ॥ * ॥ मानव्यः ॥ कथं मानवी
 प्रजा । लोहितादित्वाद्वायन्डीभ्यां^{१०} स्त्रियां नित्यं भवितव्यम् । अन-
 न्तरापत्यविवचायामृष्यण् भविष्यति ॥ २४६ ॥

पर्णवल्कस्तलुक्षश्च यज्ञवल्कश्च मन्द्रितः^{११} ।

व्याघ्रपाद्भिषा^{१२} देवहूस्तनुभरिडतमुद्गलाः ॥ २५० ॥

पर्णवल्क्यः ॥ * ॥ तालुक्ष्यः ॥ * ॥ याज्ञवल्क्यः ।

१ सावर्ण्यः D.

२ रूच C.; रूच्य D. F.—Bö. has
 रूच; Kās. V. MS. a. रूच (om. ed.);
 Yajñ. रूच । रूच इत्यपि पाठः 1; Hem.
 रूच, रूच & रूच.

३ जामदग्न्यः D.

४ Cf. P. iv. 1, 106; also śl. 59 com.

५ *यत्रोऽमिनित्यत्वाव्यापनार्थः म-
 न्यते D.; गर्गादिगणस्य नित्यत्वख्याप-
 नार्थं C.

६ विविच्यार्थमित्यपरे C. K.

७ D. om. from भोजसु.

८ जातृकर्णः C. K.—Bö. has जातृ-
 कर्ण (v.l. जतृकर्ण); Yajñ. जातृकर्ण (but
 makes जातृकर्ण); Hem., Kās. V. ed.
 जतृकर्ण; MS. a. जातृकर्ण

९ कौटिगव्यः C. K.

१० Cf. śloka 59.

११ *तुलुक्ष्यं मंचितः E.

१२ ? Thus F. cf. note ३, next page;
 व्याघ्रपाद्भिषाट्टेव D.; *भिषदेवहूस्त
 K.; *भिषदेवहूस्तु C.; *भिषगदेव
 E.—A.B. om. text and comment.

स योगी याज्ञवल्क्यस्त्वां वेदान्तान्ध्यजीगपत्^१ ॥

मन्द्रं संजातमस्य । मन्द्रितः । तदपत्यं मान्द्रित्यः । मन्वित^२ इति दा-
मनः ॥ * ॥ वैयाघ्रपद्यः ॥ * ॥ भैष्यः^३ ॥ * ॥ दैवहृद्यः । यज्ञहृरित्य-
प्यन्यः^४ ॥ * ॥ तान्तव्यः ॥ * ॥ भाण्डित्यः ॥ * ॥ मुदं मदं वा गलतीति
मुद्गलः । तदपत्यं^५ मौद्गल्यः ।

मौद्गल्यस्य कवेर्गभीरमधुरोद्गारा गिरां सूक्तयः^६ ॥ २५० ॥

आङ्गिरसे बोधकपी ब्राह्मणकुशिकाङ्गजे च मधुबभू ।
वाजोऽसे जरमाणो भडितासंकृतितितिम्भवामरथाः^७ ॥ २५१ ॥

बौध्यः । काथः । आङ्गिरसश्चेत्^८ ॥ अन्यत्र बौधिः । कापेयः ॥ * ॥
माधव्यः । ब्राह्मणश्चेत् । अन्यत्र माधवः ॥ * ॥ बाभव्यः । कौशिकश्चेत् ।
अन्यत्र बाभवः ॥ अन्ये तु लोहितादिपठितादेव बभ्रोः कौशिके यञ्
मन्यन्ते । स्त्रियां बाभव्यायण्येव तन्मते स्यात्^९ ॥ * ॥ वाजोऽस इति
वाजशब्दोऽसमासे यञ्मुत्पादयति । वाज्यः ॥ अस इति किम् । सौ-
वाजिः ॥ अस इत्यस्योपलक्षणत्वादन्येषामपि गणपठितानामसमास
एव^{१०} प्रत्ययः । पारमवेदिः । पारमगर्गिरित्यादि^{११} ॥ * ॥ जार-

१ Anarghyar. 3, 13.

२ Thus Kās. V., Bo., Yajū.; मन्द्रित
Hem.

३ ? Thus MSS.—Hem. has भिषज्
(cf. śl. 247) & भिष 1; Bo. भिषज् (*var. l.*
भिषज्); Yajū., Kās. V. ed. भिषज्;
MS. a. भिषज्.—The *kārikās* on śl. 252
give only भैष्य (k. 12) [? भिषज् in śl.
247, and here भिषज् with E.].

४ D. om. from यज्ञहृ०; Hem. has
यज्ञहृ; om. the others.

५ मुदं मुदं वा० C.; D. om. etymology
and quotation.—Cf. Nir. 9, 24.

६ Anarghyar. 1, 8 [गिरां व्यूतयः
(= राशयः समूहाः *comm.*) ed. Calc.
S. 1782].

७ संस्कृतितंभवामरथाः C. K.; A.
B. om. text and comment.

८ Cf. P. iv. 1, 107.

९ Cf. śl. 59 *comm.*; P. iv. 1, 106.

१० अस एव C.; असस एव D.

११ पारमवेदिः पारमगर्गिरित्यादि
D.; पारमवेदिः० F.

मास्यः ॥ * ॥ भाडित्यः ॥ * ॥ आसंक्रत्यः^१ ॥ * ॥ तिम्यन्तं भक्षयतीति
तितिम्भः । तस्य तैतिम्भ्यः^२ ॥ * ॥ वामरथ्यः ॥ २५१ ॥

गुहलुर्मनसो मङ्गुः पिङ्गभिष्णजसम्बवः^३ ।

आलापी कृतवीरश्चाभिजिदादिस्तथा गणः ॥ २५२ ॥

गौहलव्यः । गूहलुरित्यन्यः^४ ॥ * ॥ मानस्यः ॥ * ॥ माङ्गव्यः ॥ * ॥
पैङ्गुः ॥ * ॥ भैष्णज्यः ॥ * ॥ साम्बव्यः^५ ॥ * ॥ आलाप्यः ॥ * ॥ कार्त-
वीर्यः ॥ * ॥

अभिजिदादिः पुनरयम् । अभिजित् विदभृत् शालावत् शिखा-
वत् श्रुमत्^६ ऊर्णावत् श्रीमत् शमीवत्शब्दाः^७ । तेषामभिजिदादेर्यज्ञो
ऽणित्यनेन यज्ञो ऽण् भवति^८ । अभिजितो ऽपत्यानि । आभिजिताः ।
वैदभृता^९ इत्यादि ॥ * ॥ अस्योदाहरणानि^{१०} । यथा ।

राजन्महाकालवने ऽत्र गार्ग्यो वात्स्यात्मजावत्सलबालवत्सम् ।

वाज्याज्यसौवाजिवटुप्रियेण विलोक्यतामाश्रममण्डनं त्रः^{११} ॥ १ ॥

१ The others only संक्रति (sl. 246).

२ तैतिम्भ्यः C.; तितिभस्तस्य तैतिम्भ्यः
F. Only Hem. has this word.

३ ? संवचः D. E.; शंबवः K.; शंब
ऽव C.—A. B. om. text and comment.

४ Bū., Yajñ. गूहलु; Hem. गूहलु;
Kāṣ. V. ed. गुलु; MS. a. गुग्गुलु; (kā-
rikā 8 गूहलु?).

५ शांबव्यः F.; सांबव्यः D. K.—शंखु
Hem., om. the others; cf. sl. 60.

६ आमत् C.; अमत् F. K.; श्रुमत्
eds. Pāṇ., Kāṣ. V.; श्रुमत् Mahābh. ed.
Ben.

७ C. F. om. शमीवत्; K. suppl.;
D. om. from अभिजिद्विदभृद्^०; cf. P. v.

3. 118

८ आदेर्ज्ञो ण् इत्यनेन यत्रण्^० C.;
om. D. (Pāṇ. अणो यञ्).

९ आभिजितः^० C. K.; खादभृत् C.;
खेदभृत् K.; ऽपत्यान्यातो वैदभृत्; D.

१० The words अलिगु, एक, कच, छ-
तवीर, गण्डु, तनु, तितिम्भ, तित्तिर,
धूर्त, पिङ्ग, भिषा, मङ्गु, मन्द्रित (म-
न्वित), लतु, वामरथ, वृच, शक, सम्बु
(संवच), सूनु, though given in the text,
are not exemplified in the *kārikās*;
twice occur अण्वट (*kār.* 4b, 7a), कपि
(9a, 16b), बभु (5b, 16a), दल्भ (7b,
14a).—संश्रित is given in *kār.* 5b,
but not in the text (but cf. *lohitādi*,
sl. 60).

११ वात्स्यमजा वत्सल^० नः D.

तथेति गौरोपतये प्रणम्य सांस्कृत्यपत्रीकृतपादपं सः ।
 आसंस्कृतीनर्तितमत्तबर्हि^१ मनेः पदं राजमुनिर्जगाम ॥ २ ॥
 वैयाघ्रपद्योपहितार्घपाद्यः^२ प्राचीनयोग्योदितमङ्गलाशीः ।
 स तत्र रैभ्यायणपृष्टवार्त्तः पौलस्त्यहाऽत्रेरिव धाम्न्यभासीत्^३ ॥ ३ ॥
 साग्न्याग्निवेश्ये स्तुतसांख्यशांख्ये धीम्यापधौम्ये धुतशाव्यसाध्ये^४ ।
 आवय्यचामस्यनमस्यधानंजय्यानडुह्ये^५ स जहर्ष तस्मिन् ॥ ४ ॥
 क्ष्मा तार्क्ष्यलक्ष्मेर्ह^६ सकौरुकात्यवैश्वानरसव्यायनजारभाष्यान् ।
 लौहित्यसांशित्यवतोऽभिवाद्य बाभ्रव्यमाण्डव्यमुखानुपये ॥ ५ ॥
 स मङ्गः माङ्गव्यमनस्यमाङ्गीत् स वल्लुवाल्वाव्यवचस्यवालोत्^७ ।
 मानव्य शाङ्गव्य मनोश्च शङ्कुर्मानाय्यमानाय्यमिवैष भेजे^८ ॥ ६ ॥
 सावय्यकार्क्यकुटीगकौटिगव्यान्तिषद्भिर्विदभृद्भिरोद्यान्^९ ।
 स वैदभृत्यायनवैदभृत्यसौलाभ्यदालभ्यान् बड्ज तत्र मेने ॥ ७ ॥
 जिगीषवेऽस्मै निजुगोप जैगीषव्यो न्यगूहद्यदु गौहलव्यः^{१०} ।
 तच्छ्रीव्यलैगव्यकथासु तत्त्वं गीर्त्रह्मणो^{११}ऽस्य स्वयमावभासे ॥ ८ ॥

१ ०नत्तोनमंतबर्हि C.; ०नर्त्तितमं-
 तबर्हि K.; ०नर्त्तितत्यत्तबर्हि D.

२ वैयाघ्रपाद्यो० C. F. K.

३ रैत्यायन० अमासीत् D.; पौल-
 स्त्यदात्रेरिव० F.

४ साग्न्याग्निवेश्येस्तुत० C.; साग्न्याग्नि-
 वेश्ये स्तुतसांख्यशांख्ये० D.; सात्यपिदे-
 श्यस्तुत० F.; ०सांख्यसांख्ये C. F. K.; धु-
 तसाव्यसाध्ये D.; ०साधौ C.

५ आवस्यवामस्यमस्यधानंजय्यान०
 O.; ०धानंजय्यानडुह्ये C. F. K.

६ क्ष्मोताव्य० F

७ ०ववस्य बालान् C.; वचस्यवलात्
 F. K.; ०वरस्य वलात् D.

८ ०सांकव्य० C. D. F.; ०मतोश्च C.;
 ०शंनुर्मा० D.; ०आनाव्यमिवैष MSS.

९ ०विदभिन्नरीयान् F.; विदभिन्
 गरायान् C.; विदभिन् गरीयान् K.;
 विदभृहिरीषां D.

१० जिगीषवोऽस्मै० C. F.; निगूह-
 त्य० गौहलव्यः D.; ०गौहलव्यं C.

११ तद्व्रीव्यलैगव्यकथासुतत्रं० C.;
 गीत्राह्मणो C. K.; तद्व्रीव्यलैगव्यकथास-
 तत्वगीत्रह्मणो D.; तच्छ्रीव्यलैगव्य० F.

वातण्ड्यताण्ड्यायनकायकात्यमान्वयतान्वयदमैः स तस्मिन् ।
 तारुक्ष्यतालुक्ष्यतपोभिरार्द्यः कान्यक्यशाकन्यजपैश्च^१ जहे ॥ ६ ॥
 स काण्यगौकक्ष्यममचमस्मिन्नागस्त्यकौण्डिन्यकृतातिधेयः^२ ।
 सुभाषितान्यादित पार्णवल्क्यो यजूषि सूर्यादिव याज्ञवल्क्यः^३ ॥ १० ॥
 माहित्यमाहित्यविदेष जातृकर्णस्य सावर्ण्यमवर्णमोजः^४ ।
 भाण्डित्यपाण्डित्यमिहैव राह्यगण्यादयो वीक्ष्य तमित्यमूचुः ॥ ११ ॥
 भाडित्यभैषज्यवचो विचिन्वन्नालाप्यचैकित्यमतिं मिमानः^५ ।
 मौमन्यपेङ्गन्यकृतीः स पाराशर्याप्रमाणो मनसालुलोके^६ ॥ १२ ॥
 सवार्हदग्न्यायनजामदग्न्यः स्यौर्याक्यतैतित्यजिघृक्षिताभिः^७ ।
 कौटिल्यशास्त्रार्णवपारदृश्या ननन्द गौलन्यमुनीन्द्रवाग्भिः^८ ॥ १३ ॥
 कार्ष्ण्यकलव्यायनपेप्पलव्यदान्भ्येन्द्रहव्यायनदैवहव्यान्^९ ।
 राराक्यचाणक्यवदाररक्यमौलूक्यचौलुक्यजुषं सिषेवे^{१०} ॥ १४ ॥
 स भाजयन्नाभयजात्यवैरोहित्याग्मरथ्यायनवार्षगण्यान् ।
 सपौतिमाध्यायणशार्कराक्ष्यगाण्डित्यमौङ्गल्ययज्ञो विरेजे ॥ १५ ॥

१ कायक्य० C. F. K.; ०साकन्य० D.
 २ स कांक्ष्य० C. K.; स कांक्ष्य० F.; स
 सांवर्ण्य० कृताविधेयः D.
 ३ सुभाषिता० पार्णवल्काः० याज्ञव-
 ल्काः C. K.; पार्णवल्क्याज्यर्षि० D.
 ४ जातृकर्णस्य० F.; जातृकसर्पस्य०
 D.
 ५ विचिन्वन्नालाप्यचैकित्य० F.; वै-
 कित्य० D.; ०आलोप्यचैकित्य० C. K.;
 मतिमिमानः C.
 ६ मौमन्य पिंगल्यकृतीः स पारा. न-
 र्याप्रमाणो ममसा० D.; ०कृता स पा-
 राशर्यायमाणो मनसालुलोकि C.; ०क-

ती स पारासर्यायमाणो नुमसा लुलोके
 F. K.
 ७ ० सवार्हदग्न्याः स्थिरकौशलाप्रि-
 स्थिर्योत्थ्य० C.; ०स्यौर्याक्यतैतित्यजिघृ-
 क्षिताभिः D.
 ८ कौटिल्यशास्त्रा० K.; ०नानांवर्या०
 वाग्भिः D.; दृश्या नर्गा ऋषिकेशमुनी० C.
 ९ काकलव्या० D.; कार्ष्ण्यक० दो-
 ल्लिद्र० C.
 १० राराज्यचाणक्यवचः स तस्मिन्नी-
 लूक्यचौलुष्वज्जुषः सिषेवे D.; ०वटार-
 क्यमौलूक्यचौलुक्यजुषः० F.

माधव्यतो धाम स माधवश्रीर्वाभ्रव्यधीर्वाभ्रवतः प्रभावम्^१ ।

कापेयतः काप्यरुचिः प्रतापं^२ बौध्याच्च बौधेश्च स बोधमाप^३ ॥ २६ ॥

प्रथमवृत्ते विरोहितागस्त्यशब्दौ^४ । द्वितीयवृत्ते तण्डवतण्डधूमैक-
कुरुकतानडुहलिगुशङ्कुकततरुचवर्जिताः^५ शब्दाः । तृतीयवृत्ते मङ्गल-
वेशटचकचरेभवर्जिताः^६ । चतुर्थश्लोक ऋत्तमनुवर्जिताः^७ । पञ्चमश्लोके
तलुचव्याघ्रपत्तन्तुवर्जिताः^८ । षष्ठीयायां भडिततिभिभवामरयश-
ब्दाः^९ । सप्तमश्लोके भिष्णजालापिप्लवतवोरशब्दा^{१०} अभिजिदादिश्च
शकलादिगणयोग्या^{११} भवन्ति ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन यज्ञह्रप्रभृ-
तयो^{१२} द्रष्टव्याः ॥ २५२ ॥ इति गर्गादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितस्त्रीयगणरत्नमहो-
दधिवृत्तौ तद्धितप्रक्रियास्वार्थिकापत्यप्रत्ययगणनिर्णयो^{१३}

नाम तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

१ वा भवतः प्रभावं F. ; °वाभ्रवतः
प्रभावं K. ; °वा भ्रवनप्रभावः C.

२ कोपेटातः° प्रभापं D. ; प्रतापा C.

३ वाध्यास्वबोधस्वस बोधमाप C. ;
बौध्यास्व बौधिश्च स वाधागपा । D. ;
बौध्यास्व बौधिश्च स बोधनाय F. ; बो-
ध्यास्वबोधेस्व स° K.

४ ? विरोहिताशब्दास्तृतीय° D. ;
विरोहितागस्त्यशब्दौ C. F. K. ; §l. 246
has अगस्त्य which in the other works is
kaprādi (अगस्त्य being gargādi only).

५ लिंगुशङ्कुकतरुच° F. ; शङ्कुकत-
रुच° C. K. ; D. om. from द्वितीय.

६ °वृत्तकच° MSS. ; Bū. also has
वृत्त twice in the gargādi, but not in
the kaprādi ; cf. lohītādi, §l. 60.

७ ऋत्तमनु° D. ; °मनुवर्जिताः C.

८ °तनुवर्जिताः C.

९ षष्ठीयायाततिभि° D. ; षष्ट-
श्लोके भडिततिभि° C. ; भडिततिभि-
भि° F.

१० भिष्णजालापिप्लवत° D.

११ सकलादि° D.—sakaḷādi = kaṇ-
vādi, P. iv. 2, 111.

१२ यज्ञह्रप्रभृतयो D.

१३ तद्धितप्रक्रियानिरूपणं E.

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

धनं सेना पशुक्षेत्रे धान्यप्राणसभागृहाः ।

शताश्वधन्वराष्ट्राधिकुलधर्मगणास्तथा^१ ॥ २५३ ॥

धनादेरपत्ये वाण् पत्युरित्यनेन धनादिपूर्वपदात्पतिशब्दाद्वा-
णधिकारे येऽर्थास्तत्रापत्ये^२ वाण् भवति । ष्यस्यापवादः^३ ॥ * ॥ धन-
पतेरपत्यं धनपतिर्वा देवताऽस्य । धानपतः ॥ * ॥ सेनापतेरिदम् ।
सैनापतम्^४ ॥ * ॥ एवं पाशुपतम् ॥ * ॥ चैत्रपतम् ॥ * ॥ धान्यपतम्
॥ * ॥ प्राणपतम् ॥ * ॥ साभापतम् ॥ * ॥ गार्हपतम् ॥ * ॥ शतपतम्
॥ * ॥ आश्वपतम् ॥ * ॥ धान्वपतम् ॥ * ॥ राष्ट्रपतम् ॥ * ॥ आधिप-
तम् ॥ * ॥ कौलपतम् ॥ * ॥ धर्मपतम् ॥ * ॥ गाणपतम् ॥ २५३ ॥
इति धनादिः^५ ॥

उत्सोशीनरभल्लकीयविकरा धेनूदपानोष्णिहः^६

पञ्चालापवदौ महानदपृथे इन्द्रावसानः कूरुः ।

सत्तद्गीष्मरथन्तरं जनषदो मध्यंदिनानुष्टुभौ

त्रिष्टुप्पङ्क्तिः महानसाश्च भरतो ज्ञेयः सुवर्णः ककुप् ॥ २५४ ॥

उत्सादेश्चाजित्यनेनोत्सादेर्देवपृथिवीशब्दाभ्यां^७ वा ष्ये तस्मात्पूर्वेऽपत्ये

१ °धान्वराष्ट्रादिकुल° E. ; A. om. text and comment ; B. om. to धनपते-
रपत्यं धनपतिर.

२ येऽर्थासेनापत्ये D.

३ ष्यास्यापवादः C. ; ष्यत्यापवादः
D. ; ष्यस्यापवादः K.

४ Thus also Hem. ; Bö., Yajñ., Kāṣ.
V. a. & var. l. ed. have स्थानपति instead.

५ = aṣvapatyādi, P. iv. 1, 84 ; Hem.

(dhanādi, vi. 1, 14) reads also गज (गा-
जपतं) and adds केचित्तु गृहसेनाशब्दो
न पठन्ति । तन्मते गार्हपत्यं सेनापत्यमि-
त्युत्तरेण ञ्य एव (P. iv. 4, 90).

६ उत्सोशीनर° D. E. ; °विधुरा
धेनूरपादो° D. ; °धेनूदपातो° C. ; A.
om. text and comment.

७ The other works include देव and
पृथिवी in the gāṇa.

कार्थेऽञ् भवति । अणस्तदपवादानां च बाधकः ॥ * ॥ उत्सस्यापत्यम्
उत्सो वा देवताऽस्येति । औत्सः ॥ * ॥ औशीनरः ॥ * ॥ भास्त्रकीयः
॥ * ॥ वैकरः । अस्य पथ्यादिपाठाच्चातुरर्थिको^१ ण्य एव ॥ * ॥ धेनवः^२
॥ * ॥ औदपानः ॥ * ॥ औष्णिहः ॥ * ॥ एवं पञ्चालेषु भवः । पा-
ञ्चालः । अके प्राप्ते^३ ॥ * ॥ आपवदः । वामनमतेन^४ ॥ * ॥ माहा-
नदः ॥ * ॥ पृथाया अपत्यम् । पार्थः ।

यियचमाणेनाहृतः पार्थेनाथ मुरं द्विषन्^५ ॥ * ॥

इन्द्रावसानो नाम बाहीकयामस्तस्य^६ । ऐन्द्रावसानः ॥ * ॥ करुष भवः ।
कौरवः ॥ * ॥ सत्वतोऽपत्यम् । सात्वतः । यथा ।

समरेषु रिपून्निजघ्नता^७ शिशुपालेन समेत्य संप्रति ।

सुचिरं सह सर्वसात्वतैर्भवविश्वस्तविलासिनीजनः ॥

यादवैरित्यर्थः ॥ * ॥ योष्मे भवम् । यैष्मं महः^८ ॥ * ॥ रथंतरो नाम
राजा साम वा । तदपत्यं तत्र भव वा । रथंतरम् ॥ * ॥ जानपदः
॥ * ॥ माध्यंदिनः ॥ * ॥ आनुष्टुभः ॥ * ॥ त्रैष्टुभम् ॥ * ॥ पाङ्कम् ॥ * ॥
माहानसोऽग्निः ॥ * ॥ भारतः ॥ * ॥ सौवर्णं कटकादि ॥ * ॥ का-
कुभम् ॥ २५४ ॥

वृहतीजगतीमहिमतृरुणास्तलुनो महन्महाप्राणौ ।

विन्दवृहत्पीलुकुणा वृषदंशो वष्कयश्चासे ॥ २५५ ॥

१ This must refer to the *saṅkāsādi* (Hem. vi. 2, 82 *supanthyādi*), sl. 274-6 (in which Vardh. includes the *pragadyādi*, P. iv. 2, 80).

२ Cf. p. 287, l. 11.

३ आकप्राप्ते B. C. (P. iv. 2. 124);
० अपवादः B. C. K.

४ The MSS. apparently refer this to the following *माहानदः*; which is given

by all the works, whilst *अपवद* is given by none of them.

५ Śiṣ. 2, 1 [द्विषन्मुरम eds.].

६ वाहिक° D.; वाहाकायाम° C.;
वाहीक B. F. K., Yajñ.

७ Śiṣ. 16, 14; रिपून्विजघ्नता eds

८ त्रैष्ममहः D.; cf. p. 304, l. 1.

९ ० महिमतरुणा° B.; पीलुकुणपृ-
षदंशो° E.; ० पीलुकुणवृहषदंशो वष्क-
यश्चासि D.; A. om. text and comment.

वार्हतम् ॥ * ॥ जागतम् ॥ * ॥ महिमतो^१ भावो महिमा । तस्य
माहिमः ॥ महिमदित्यन्यः ॥ * ॥ तारुणः । तालुनः ॥ तरुण्याऽपत्यं
तारुणः । तालुनः । ढणि प्राप्ते^२ ॥ * ॥ माहतः ॥ * ॥ माहाप्राणः ।
महाप्रयाण^३ इत्यन्यः ॥ * ॥ वैन्दः ॥ * ॥ बार्हतः ॥ * ॥ पीलूनां पाकः
पीलुकुणः । ततोऽञ्जि । पैलुकुणः^४ ॥ * ॥ वृषं मूषिकं धर्मं वा दृश-
तीति वृषदंशो मार्जारः पापवान्वा । ततोऽञ्जि^५ । वार्षदंशः ॥ जि-
नेन्द्रबुद्धिस्तु वृषदंशे^६ इति वृषच्छब्दादंशेऽञ्जि । वृषद अंशो वार्षदः ।
अंश इति किम् । वार्षदोऽन्यः । अणोव भवति ॥ * ॥ बष्कयशब्दोऽसे
ऽसमामेऽञ्जमुत्पादयति । बाष्कयः ॥ अन्यत्र सुबष्कयस्यापत्यं मौब-
ष्कयिः ॥ अस्य समासप्रतिषेधाद् उन्माद्यन्तस्यापि प्रत्ययः । गोधेनुभ्य
आगतं गौधेनवम् । मयङ्ङ्रुष्यौ न भवत इति शकटाङ्गजः । अस्मन्मते
तु तदन्तानां व्यवच्छेदः^५ ॥ २५५ ॥

देशे तूदस्थानो हंसपथं वर्धमानमहितौ च^७ ।

दंशं कुरूकतकुराणपावुत्सादिगणे पठन्त्येके^८ ॥ २५६ ॥

उदस्थानशब्दो देशे वर्तमानोऽञ्जमुत्पादयति । देशेऽभिधेय इ-
त्यन्यः । औदस्थानः ॥ अन्यत्र । उदस्थानो नाम कश्चित् तस्य । औद-

१ महतो D.—महिमत Hem., १०m.
others.

२ Acc. to Pāṇ. iv. 1, 120.

३ Thus D.; माहाप्राणाण^० F.; महा-
प्राण C. K.; महोप्राण [? = माहाप्राण]
B.—Hem. has महाप्राण & महाप्रयाण;
the others महाप्राण only.

४ पीलुकुणः B.—Bö., Yajñ. पीलु-
कुण; Kāṣ. V. ed. पीलु कुल । (!); MS.
a. पीलुकुर्णः.

५ D. om. from ततोऽञ्जि to the end.

६ Kāṣ. V. ed. reads वृष, दंशे; MS. a.
वृषदंशे; Bö. वृषदंश; Yajñ. वृषदंशो
मार्जारस्तस्य वार्षदंशः; Hem. वृषद
अंशे । वृषदंश इत्यन्ये.

७ देशे वुद^० वर्धमानमहितौ च C.

८ E. om. this śloka; A. D. om. text
and comment; उदस्थान alone is given
by Bö., Yajñ., K. V., and exemplified in
the *kārikās*; Hem. has उदस्थान, हंस-
पथ, वर्धमान, महित.

स्थानिः ॥ * ॥ हांसपयः ॥ * ॥ वार्धमानः ॥ * ॥ महितस्य^१ । माहितः
॥ * ॥ दांशः ॥ * ॥ कौरुकातः ॥ * ॥ काणपः ॥ * ॥ एतेषां यथासंभ-
वमुदाहरणानि^२ ।

दृष्टोडुलोमेपु मयौडुलोमे^३ श्रीवैरमिंहादिपु रुद्रभक्तिः ।

अपार्थिवा मा त्वयि पार्थिवो यां नौत्थीदपान्यो ऽपि न वर्णयन्ति^४ ॥ १ ॥

आनुष्टुभत्रैष्टुभकाकुभैर्य पाङ्गाणिर्वाहृतजागतैश्च^५ ।

स्त्वन्ति रायंतरभाजकोयमाभ्यदिनाः मो ऽर्हणयादृतस्ते^६ ॥ २ ॥

कस्तारुणस्तालनवाष्कयो वा मौवष्कयिवा च्छये करोति ।

विलासिनोर्वापतिमा कर्त्ता यद्भ्रूलोकि लोके ऽत्र मृगाङ्गमौलिः^७ ॥ ३ ॥

न भारतेनैचि न कौरवेण नैन्द्रावसानेन न मावतेन ।

पाञ्चालमाहानदवैनदैर्नो नौशीनरेणाद्य यथा त्वयेशः^८ ॥ ४ ॥

मौवर्णमुर्व्यादि तथा न दत्त्वा^९ न धैनवं जानपदं द्विजेभ्यः ।

न वैकरं रत्नचयं विकीर्य त्वमीशमालोक्य यथाद्भुतो ऽभूः ॥ ५ ॥

न माहतीमृद्धिमवैमि माहाप्राणी न को जन्यति वार्हतोयम्^{१०} ।

भक्त्येह यो ऽभ्यर्चति रुद्रमौदस्यानं तमभ्येति जनं^{११} जयश्रीः ॥ ६ ॥

१ Hem. omits महित, but remarks
on महिमत्: महिदित्वपि केचित्.

२ D. om. to यथासंभवमुदा; cf.
last page, note ५.

३ मयोडुलोमे C. F.; भयीडुलोमे D.

४ ? या नानीस्त्वौदं दर्शयति D.;
नौस्त्वौदीपान्यो° B.; नौस्त्वौदं पि
वर्णयन्ति C.; नास्त्वौदपान्यो° F.

५ आनुष्टुभं काकुलधैर्यं पाङ्गा म-
नोष्णि° C.; पाङ्गाष्णि° F.; °य पां-
क्ती° D.

६ °याहृतस्ते F. & corr. D.; °याहृ-
तास्तं C.; °याहृतस्ती K.

७ विलासिनोर्वापतिन° B. C. K.;
विसेलाशिनोर्वा° नृमृगांक° D.; °प्रमृ-
गांक° C. F. K.

८ यथो त्वयेशः B. C. K.; यथान्व-
येशः D.

९ तथानहेत्वा° D.

१० न साहती वृत्तद्विमवैमि° माह-
तीयं D.; माहाप्राणी° B. C. K.

११ जने B. D. K.; सुदं C.

माहानसोऽग्निः पचतेऽन्नजातं यैश्च महः पैलुकुणं गृणन्ति^१ ।
 वृषाङ्गभक्तोऽर्हति वार्षदंशान् भेत्तुं^२ विभिन्ना हि पदार्थशक्तिः ॥ ७ ॥
 ॥ २५६ ॥ इत्युत्सादिः ॥

भिक्षाखण्डिकदक्षिणायुवतयो धर्मी^३ सहस्रो युगं

श्लेचं श्वा हलबन्धभिक्षुकण्डुकूलूकाः पदातिः पुनः ।

अङ्गारो वडवाऽथ पङ्क्तिरहोऽथवा करीषं तथा

चर्मी चर्म च^४ गर्भिणी युगवरत्रा स्याद्वरत्रा तथा ॥ २५७ ॥

भिक्षादेरित्यनेन षष्ठ्यन्तात्समूहेऽएप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ भिक्षाणां
 समूहः । भैक्षम् । यथा श्रीसागरचन्द्रस्य^५ ।

अकल्पितप्राणसमासमागमा

मलीमसाङ्गा घृतभैक्षवृत्तयः ।

निर्यन्तां त्वत्परिपन्थिनो गता

जगत्पते किंत्वजिनावलम्बिनः^६ ॥ * ॥

खण्डिकानां^७ कलायानाम् । खाण्डिकम् ॥ * ॥ दक्षिणानाम् । दा-
 क्षिणम् ॥ * ॥ यौवनम् । युवतिपाठः पुंवद्भावबाधनार्थः । अत्रास्य पा-
 ठश्चन्द्राचार्याद्यभिप्रायेण^८ । वस्तुतस्तु तद्धितोत्पत्तेः प्रागेव पुंवद्भावेन
 भवितव्यम् । ततो युवतीनां समूहो यौवनम् । यथा ।

१ पचने च जातयैष्मं महः पैलुकुणंति
 D.; यैष्ममहः against metre B. C.

२ वार्षदंशात्° D. F.; भोत्तुं D.

३ वर्मी F.

४ वर्मी चर्म च° C. D.; A. om. text
 and comment.

५ यथा सगराचंद्रस्य D.

६ किंतु जनावलम्बिनः D.

७ Yajñ. & Kās. V. ed. read खण्डि-
 का; Bo., Hem., K. V. a. खण्डिक

८ °पाठः खंडवार्थबा० D.

स्वरूपमतिनेपथ्यं^१ कलाकुशलयौवनम् ।

यस्य पुण्यकृतः प्रैष्यं सफलं तस्य यौवनम्^२ ॥

यत उक्तं भाष्यकृता^३ । भिन्नादिषु युवतिग्रहणानर्थक्यं पुंवद्भावस्य सिद्धत्वात्प्रत्ययविधाविति ॥ * ॥ धार्मिणम्^४ ॥ ब्रह्मादिपाठान्नोऽनङ्गो ये शिष्यणादावित्यनेन सुङ्ग^५ ॥ * ॥ साहस्रम् ॥ * ॥ यौगम् ॥ * ॥ चैत्रम् ॥ * ॥ शीवनम् । शकटाङ्गजस्तु अखलादिभ्योऽजिनित्यत्र श्वादेरञ्चचनम्^६ । गणनां समूहः शीवम् । दण्डिनां दण्डम् । चक्रिणां चाक्रमित्यादिषु नो पदस्येति लोपार्थमिति मन्यते ॥ * ॥ हालम् । पाशादिपाठाद्^७ हल्या ॥ * ॥ बान्धम् ॥ हलबन्ध इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ भैक्षुकम् ॥ * ॥ शौकम् ॥ * ॥ औलूकम् । यजन्तो^९ वङ्गपत्यवाचो युका निर्दिश्यते । तस्येह पाठादपत्यलक्षणोऽकञ्^{१०} न भवति ॥ * ॥ पादातम् ॥ * ॥ अङ्गारम् । पाशादिपाठाद्^{११} अङ्गार्या ॥ * ॥ वाडवम् ॥ * ॥ पाद्वतम् ॥ * ॥ अङ्गाम् । अङ्गम् ॥ * ॥ अथर्वा नामर्षिः । तत्रयुक्ता मन्त्रा अथर्वाण उपचारात्तेषाम् अथर्वणम् ॥ * ॥ कारी-

१ Thus Hem. on vi. 2, 10 where the śloka is quoted: स्वरूपमतिनेपथ्यं B. C. F. K.; स्वरूपमपि नोपथ्यं D.

२ पुण्यवतः^० B. C. F. K.; जीवितं । F.

३ Mbh. on P. iv. 2, 38.

४ धार्मिणं B. C. F. K.; Hem. has वर्मन् । वर्मिन् instead; Kāś. V. ed. धर्मिन् var. l. धर्मन् (MS. a. वर्मन्): om. Bō., Yujī.

५ ? ० वे सित्यणादावि^० B. C. K.; सित्यणा^० युक् । F.; वे सित्यणीदा^० युक् D.—Cf. Pāṇ. vi. 4, 144-8 (वे = 146-8); 167; above p. 254, l. 14.

६ Hem. vi. 2, 26 also has a special *gaṇa* श्वादि, in which अन् । अहन् । दण्डिन् । वर्मिन् (!) are enumerated [गुनां समूहः शीवं । etc.].

७ See śloka 260.

८ Hem. has them both separate and combined; the others only combined.

९ Cf. *gargādi*, §1. 247.

१० ० लक्षणाकञ् B.; ऽकञ् D.; ऽनकञ् F.; B. C. D. om. न.—औलूकशब्दस्य (!) गोत्राकञो बाधनार्थः पाठः । Hem. cf. P. iv. 2, 39.

११ Cf. §1. 259.

षम् ॥ * ॥ चार्मिणम् ॥ चार्मणम् । चार्ममित्यन्यः^१ ॥ * ॥ गर्भिण्यः
 क्षेत्रभक्तयः । तासां गार्भिणम् ॥ * ॥ यौगवरत्रम् ॥ * ॥ वारत्रम् ॥ * ॥

चुद्रकाणां चत्रियाणां आलवानां चापत्यानि । राट्टाख्याद्राज्ञो
 ऽजेवेत्यञ् तस्य स्रुचि । चुद्रकाश्च मालवाश्च चुद्रकमालवाः^२ । ततो
 ऽपत्याकञ्चो बाधनार्थं सेनासंज्ञायां भिच्चादिपाठादखिधिः । चौद्र-
 कमालवी सेना । अन्यत्र चौद्रकमालवकम् ॥ * ॥ भिचुकवडबाशुक-
 पदातिप्रभृतयस्त्रिकाष्ठादिप्रतिमावृत्तयो गणपाठं प्रयोजयन्ति ॥
 २५७ ॥ इति भिच्चादिः^३ ॥

केदाराजौ राजराजन्यवत्सा उष्टोरभौ वृद्धयुक्तो मनुष्यः ।

उक्षा ज्ञेयो राजपुत्रस्तथेह केदारादौ वामनाचार्यदृष्टे ४ ॥ २५८ ॥

अपत्यकेदारेभ्योऽकञ्चित्यनेनापत्यान्नात् केदारादेश्चाकञ् भवति
 ॥ * ॥ केदाराणां समूहः । कैदारकम् ॥ कैदार्यमित्यपि ॥ * ॥ आजकम्
 ॥ * ॥ राजकम् ॥ * ॥ राजन्यकम् ॥ * ॥ वात्सकम् । यथा धनंजयस्य ।

समं द्विषन्तः शुकसारिकाभिर्

विपाशिता वल्गुशिगुं शशंसुः^४ ।

निर्मोचमाणं सह धेनुकेन

गृहे गृहे वात्सकमभ्यनन्दत् ॥

१ G. thrice वा०; F. K. चा०; B. D. doubtful.—Bö., Hem., Kās. V. ed. both चर्मन् & (v. l. Bö., K. V.) चर्मिन्; Yājñ. चर्मन् only.

२ चुद्रिकाश्च F. K.; चौद्रकमालवाः D.—Cf. Kās. V. iv. 2, 45.

३ This *gaṇa* includes both *bhikshādi*

to Pān. iv. 2, 38, and *khaṇḍikādi* to iv. 2, 45.

४ A. om. text and comment.—Cf. Pān. iv. 2, 39-40; Hem. vi. 2, 12-13.

५ शुकसारिकादिभिर् B. C. F. K.; सुकुमारिकाभिः विपारि । ता वल्गुशिगुं शशंसुः D.

श्रीष्टकम् । लोलौष्ठमौष्टकमुदयमुखं तरुणाम्
अभ्रंलिहानि लिलिहे नवपल्लवानि^१ ॥

श्रीरभकम् । क्रीत्वोरभकमिदमाजकं ज्ञ वीथ्याम् ॥
वार्द्धकम् ॥ * ॥ मानुष्यकम् ॥ * ॥ श्रीचकम् ।

रोमन्यमन्यरचलद्गुरुमाच्चमासां-
चक्रे निमीलदलमेक्षणमौचकेण^२ ॥ * ॥

राजपुत्रकम् ॥ २५८ ॥ इति केदारादिः ॥

पाशधूमतृणाङ्गाराः पिटाकः पिटको वनम्^३ ।

गोरथौ शकटं वातः खलपोतौ गलो नडः ॥ २५९ ॥

खलपाशादिभ्यां लिन्न्व्यावित्यनेन खलादेः पाशादेश्च लिन्न्व्यौ^४
क्रमेण भवतः ॥ * ॥ पाशानां ममूहः । पाश्या ॥ * ॥ धूम्या ॥ * ॥ तृण्या
॥ * ॥ अङ्गार्या । भित्तादिपाठादणपि । आङ्गारम् ॥ * ॥ पिटाकपि-
टकौ वंशदलादिमये भाण्डे । पिटाक्या पिटक्या ॥ * ॥ वन्या^५ ॥ * ॥
गव्या । स्त्रीलिङ्गार्थमस्य पाठः । यप्रत्ययस्तु गोर्यो ऽजादेरित्यनेनैव^६
मिद्धः ॥ * ॥ रथ्या ।

स्नेहादहन्ती क्षणमुत्कटाचा

वेश्यैव शल्यं हृदये दधाना ।

उच्चान्यमाना तुरगैः परैश्च

स्यानाद्विरोधेन चचाल रथ्या^७ ॥

१ §iṣup. 5, 65.

२ §iṣup. 5, 62.

३ धनं D. E.; °तृणांगारथौ शकटं
B. C. (the missing words are supplied
by K. in the margin); A. om. text and
comment.

४ The two corresponding sūtras of
Hem. are vi. 2, 25: पाशादेश्च ल्यः ॥

२७: खलादिभ्यो लिन् ॥ (लकारः स्त्री-
त्वार्थः).

५ धन्या D. (cf. n. ३).—The other
works have वन.

६ Cf. P. iv. 1, 85, vārtt. 9.

७ उच्चान्यमानस्तुर° B. C. K.: D.
om. from [स्नेहाद्विहती] क्षणमु° to तथ
सेन्य [सेनिवेशः] in the com. on §1. 260.

गोत्रारथकथेत्यनेन^१ गोत्रा । रथकथ्या ॥ * ॥ शकथ्या ॥ * ॥ वात्या
॥ * ॥ खलानां पिष्ठाकानां धान्यमर्दनभृमीनां दुर्जनानां च समूहः ।
खल्या ॥ * ॥ पोत्या । प्रवहणसंघातः ॥ * ॥ गलो मत्स्यबन्धनविशेषः ।
गल्या ॥ * ॥ नद्या । तृणसंघातः^२ ॥ २५६ ॥

हलं जनः पटाकश्च ज्ञेयः पोटगलो ऽपरेः ।

खलोकौ कुन्दुमो^३ ऽन्ये ऽपि स्युः खलादौ प्रयोगतः ॥ २६० ॥

हल्या । भिच्चादिपाठाद् हालम् ॥ * ॥ जन्या । ग्रामादिसूत्रेण^४
जनतेति च । प्रयोगद्वयं वामनमतेन ॥ * ॥ पटाक्या । वैजयन्तीसमूहः
॥ * ॥ पोटेन संज्ञेषेण गलति । पोटगलः । काशो नडश्च । पोटगल्या ।
अपरैरिति शाकटायनप्रभृतिभिः ॥ * ॥ इति पाशादिः ॥

खलानां समूहः । खलिनी । खल्या ऽपि ॥ * ॥ ऊककुन्दुमौ निच-
यार्थौ^५ । ऊकिनी^६ । कुन्दुमिनी ॥

यत्रैतास्तिलखलिनीशणोकिनीभिः^७

शिप्रायास्तटमनु शालिकुन्दुमिन्यः ।

१ गोत्ररथ° B. C. K.; cf. Pāp. iv. 2, 51.

२ नल्या° B.; C. K. om. from गला; D. see note ७, last page.—Hem. has नल; Bō., Yajñ. नट.

३ कुंदमो B. C. K.—A. om. text and comment; E. om. this śloka (but see हल्या p. 305, l. 9); D. see note ७, last page.

४ Cf. P. iv. 2, 43.

५ निचयार्थौ F.; C. & orig. K. om.

from ऊककुन्दुम; K. supplies ओककुन्दुमी (?) निचयार्थौ.

६ K. corr. ओकिनी (?).—Hem. has likewise ऊक & कुंदुम; Bō., Kāṣ. V. डाकिनी (Bō., rar. l. डूकिनी) & कुट्टुम्बिनी । कुण्डलिनी ।

७ शतिलखलिनीभिः B. C. & orig. K.; after which K. supplies शिणाकिनी; °खलिनीमृणोकिनी सासि प्रायास्तटमनु° F.; (? °तृणोकिनी°); for D. see last page, n. ७.

गोत्रावानिह^१ तव सैन्यसंनिवेशः

सार्धं ग्रामतय च्छतीयते^२ ऽत्र देशे ॥

अन्ये ऽपीति कुलटाप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ * ॥ इति खलादिः ॥ २६० ॥

तालो धनुषि पीयूक्षा कराटकारी^३ त्रिकराटकः ।

श्यामाकपाटलाकाराडा^४ गोधूमेन्द्राविशाविमौ^५ ॥ २६१ ॥

तालादेरित्यनेन तालादेर्गणात्पञ्च्यन्ताद्विकारावयवयोरर्थयोरण्
एव भवति ॥ * ॥ तालस्य विकारः । तालं धनुः । तालमयमन्यत् ॥ * ॥
पीलुवाची पीयूषन्निति^६ चपणकः । पीयूषायाः पैयूषम् ॥ * ॥ काण्ट-
कारम् ॥ * ॥ त्रैकण्टकम् ॥ * ॥ श्यामाकस्यौषधिविशेषस्य । श्यामाकी
यवागूः ॥ * ॥ पाटला वृचः । तस्याः पाटलम् ॥ पाटलिरिति भोजः ।
पाटलीत्यन्यः^७ ॥ * ॥ काण्डं भस्म ॥ * ॥ गौधूमः ॥ * ॥ इन्द्राविशस्य
वनस्पतिविशेषस्य । ऐन्द्राविशः^८ ॥ २६१ ॥

बर्हिणेन्द्रालिशौ मुञ्जो बिल्ववेणुगवेधुकाः ।

कुटीरव्रीहिकर्पासीकर्केन्धूशिंशपेक्षवः^९ ॥ २६२ ॥

१ ? गोत्रावानिह F.; गोत्रावानिह
B.—? गोत्रावानिव.

२ ? Suggested by Prof. Stenzler ;
सार्धंग्रामतया^० B. C. F. K.; कतीयते
K.; सार्धं ग्रामतया च्छतीयते D.—Prof.
Aufrecht prop. सार्धंग्रामगतय ईच्छते.

३ Thus all MSS.; the other works
have कण्टकार.

४ श्यामक^० B.C.F.K. (not in comm.);
यमाकः पाटुला कांडो D.; श्यामाक-
पाटलीकांडा E.

५ ०मंद्रादृशा^० E.; ०मंद्रादिशा^० D.

६ पीयूषन्निति D.—Bü., Yajñ. have

पीयूषा; Kās. V. ed., पीयूषा.—पी-
यूषा पीलुद्रुमः तद्विकारः पैयूषमिति
वर्द्धमानः ॥ चापपीयूषेत्येकः शब्द इति
तत्त्वबोधिनीस्वारस्यम् ॥ Yajñ.

७ पाटली वृचस्तस्याः पाटलो (om.
the rest) D.—Bü., Kās. V., Hem. पा-
टली; Yajñ. पाटलि.

८ इन्द्रादिशस्य^० ऐन्द्रादिशः D.—Bü.,
Kās. V. have इन्द्रादृश and इन्द्रालिश
(Bü. var. l. इन्द्रासिश); Yajñ. इन्द्रादृश
and इन्द्राविश.

९ ०कर्कधु^० D.; कर्कधुशिंशपेक्षवः E.;

०शिंशपेक्षवः F.—A. om. text & comm.

बार्हिणम्^१ ॥ * ॥ इन्द्रालिशस्य वनस्पतिविशेषस्य । ऐन्द्रालिशः^२ ।
 ॥ * ॥ मुञ्जस्य विकारो मौञ्जी । यथा ।
 पिशङ्गमौञ्जीयुजमर्जुनच्छविम्^३ ॥
 बैल्वः ॥ * ॥ वैणवः ॥ * ॥ गवेधुका । ओषधिः । तस्या गावेधुकः ॥ * ॥
 कौटीरः ॥ * ॥ वैहः ॥ * ॥ कार्पासः ॥ * ॥ कार्कन्धवः ॥ * ॥ शंशपः^४
 ॥ * ॥ ऐत्तवः ॥ २६२ ॥

चयखदिरमसूरान्^५ सीसकंसौ शिरीषं

राजतचमरलोहान् पीतदारुं पलाशम् ।

अपि च वचकरीरेन्द्रायुधस्पन्दनानि^६

शृणु तदनु यवासोदुम्बरं तीव्रदारुम्^७ ॥ २६३ ॥

चायः^८ ॥ * ॥ खादिरः ॥ * ॥ मासूरः ॥ * ॥ सैसः ॥ * ॥ कांसः ॥ * ॥
 शैरीषः ॥ * ॥ राजतः कलशः ॥ * ॥ चामरम् ॥ * ॥ लौहः ॥ * ॥ पीतदारुवः
 ॥ * ॥ पालाशः ॥ * ॥ वचस्य वंशविशेषस्य । वाचः^९ ॥ * ॥ कारीरः ॥ * ॥
 इन्द्रायुधस्य वनस्पतिविशेषस्य^{१०} । ऐन्द्रायुधः ॥ * ॥ स्पान्दनः^{११} ॥ * ॥

१ All MSS. read बार्हिण in text.—
 Bö., Hem. बार्हिणः; Yajñ., Kâs. V. ed.
 बार्हिण, MS. a. बार्हिण. — [बार्हिणोऽव-
 यवो बार्हिणं मयूरपुच्छम् तद्विकारो
 बार्हिणः Yajñ.]

२ इन्द्राविशस्य^० ऐन्द्रादिलिशः(!) D.

३ Śiṣup. I, 6.

४ शंशयः D.; शंशपः F.

५ चयखदिरं B. C. D. K.

६ °स्पन्दनानि? some MSS.

७ Thus F.; तीव्रदारुं B. C. E. K.;
 तीव्रदारुं D.—A. om. text and comm.

८ चापः MSS.—चय Bö.; चाप (v.l.
 चर्ग) Kâs. V. ed. (वाम MS. a.); चाप
 [चापं धनुः । चापी कोटिः । चयेति
 क्वचित्पाठः] Yajñ.

९ Not given by the other works.

१० वनविशेषस्य D.—इन्द्रायुधं वन-
 स्पतिविशेष इति वर्द्धमानः शक्रधनुरि-
 त्थन्ये । Yajñ.

११ स्पान्दन Bö., Kâs. V. a.; स्पान्दन
 Kâs. V. ed., Yajñ. [स्पान्दनस्वावयवः
 स्पान्दनं रथांगम् Y.]—Cf. Aufrecht's
 Rigveda, preface, p. v.

यावासः ॥ * ॥ श्रीदुम्बरः ॥ * ॥ तीव्रदारवः^१ । श्लेषातकवृच्चविशेषवाचाः
नीव्रदारुरित्यन्यः^२ ॥ २६३ ॥

विकङ्कतश्च पूलासो^३ रोहीतकविभीतकौ ।

व्याघ्रकाञ्चनमर्थे स्याद्विकारेऽवयवे तथा ॥ २६४ ॥

वैकङ्कतः ॥ * ॥ पौलासः^४ ॥ * ॥ रोहीतकः ॥ * ॥ वैभीतकः ॥ * ॥
वैयाघ्रं चर्म ॥ * ॥ काञ्चनस्य विकारः । काञ्चनम् । यथा ।

स काञ्चने यत्र मुनेरनुज्ञया
नवाम्बुदश्यामतनुर्वविचत^५ ।

यथा वा । काञ्चनेन किमिवास्य पत्रिणा
केवलं न सहते विलङ्घनम्^६ ।

ये तु नाधीयते तेऽभेदोपचारादेवात्र काञ्चनशब्दः काञ्चनविकारे
प्रयुक्त इति समर्थयन्ति ॥ * ॥ तालादीनामादिवृद्धिमतां नित्यं मयटि
प्राप्ते तदन्येषां तु विकल्पितेऽण्वचनम् । अन्यमते स्वरस्य प्रयोजनम् ॥
तालादिषु हेमशब्दो^७ द्रष्टव्य इति केषांचिन्मतम् । तथा च । तदण्ड-

१ ? Thus F.; वीव्रदारवः B. C. D. K.
२ ? नीव्रदारु° C.; तीव्रदारु° F.;
श्लेषातकः । वृच्च° तीव्रदारव इत्यन्यः
D.—Bö., Yajñ., K. V. तीव्रदारु; MS.
Hem. नीवुदार [cf. नीव Gobh. i. 5, 15].
३ पूलाशो B. C. D. F. K.—A. om.
text and comment.

४ पौलाशः B. C. D. F. K.—पूलाक
Bö.; पूलाकसुच्छधान्यम् पौलाकम् ।

पूलाक इत्यन्ये । पूलास इति पाठे पूला-
सो ग्रामविशेषस्तस्यैकदेशः पौलासः ।
Yajñ.; om. K. V., Hem.

५ Ṣiṣup. 1, 19 (श्यामवपुर्वविचत ed.
Calc. S. 1769; °वपुर्ववीचत ed. Calc.
1815).

६ Kirāt. 13, 55.

७ हेमन् Hem., cf. next page, n. ११.
—The others do not give the word.

मभवद्धममिति^१ पुराणादौ । पादेन हेमं विलिलेख पीठमिति^२ कालिदासस्य । समुद्रोपत्यका हेमीति भट्टेः^३ । अणि हि प्रकृतिभावे सति हेमनमिति स्यात् । न च वाच्यम् अकारान्त एवायमिति । हेमः संलक्ष्यते ह्यग्राविति^४ कालिदासस्य ॥

येषामशेषभुवनाभरणस्य हेमस्य

तत्त्वं विवेक्तुमुपलाः परमं प्रमाणम् ।

इति च भलूटस्य^५ प्रयोगे नकारान्तस्यैवोपलब्धेः । न च मुनित्रयेण साचादननुमतमित्येतावतोपेक्षापेक्षमेतदिति सुवचं बद्धतरलक्ष्यक्षतिप्रसङ्गात्^६ । तथा हि । त्रिफलेत्यजादिषु मुनित्रयेण साचादननुमतमित्यथभ्युपगतमेव^७ । अङ्गगात्रकण्ठेभ्यश्चेत्येतदपि मुनित्रयाप्रदर्शितमपि शिष्टैरिष्टमेव ॥ शाकटायनोऽपि हेमादिभ्योऽजित्यनेनाविधानमन्याजादिस्फुगर्थमाह^८ । तेन हेमं सारसनं^९ हेमी यष्टिरिति सिद्धम् । सहृदयचक्रवर्तिना वामनेन तु हेम इति सूत्रेण विकारेऽर्थेऽन्याजादेर्लुक् कृत एव । अण् हेमार्थादित्यत्र मानव्यां वृत्तौ हेमी हेममयो रश्नेत्युदाहृतं च^{१०} ॥ २६४ ॥ इति तालादिः^{११} ॥

१ Manu 1, 9.

२ Raghuv. vi. 15.

३ Bhaṭṭik. 5, 89.

४ Raghuv. 1, 10.

५ Thus B. C. F. K.; भदस्य D.; (१ भलूट).

६ सुवचबद्धतरलक्ष्यप्रसंगा D.

७ साचादननुमतं D.

८ हेमादिभ्यो विधानमंत्यजादि^० C.; हेमादिभ्यो जित्यनेना^० K.; हेमादिभ्यो उदित्यनेना^० D.

९ हेममासनं D.

१० मानव्या वृत्तौ^० B. C. K.; ०रसने^० B. C. F. K.; D. om. fr. [वि]कारेऽर्थे^०.

११ Vardhamāna's *tālādi* includes *tālādi* to P. iv. 3, 152; *rajatādi* ib. 159; *palāṣādi* ib. 141; and *bilvādi* ib. 136.—Hem. (vi. 2, 44) has only a gaṇa *hemādi*, corresponding on the whole to *rajatādi*, the other gaṇas being rendered unnecessary by general rules (vi. 2, 30-32).

शरदर्भकुटीसोमा भवेतां तृणबल्वजौ १ ।

स्तो राजन्यात्मकामेयी वैकर्णश्च वसातिना ॥ २६५ ॥

शराद्येकाजप्राणित्येवेत्यनेन २ मयट् ॥ * ॥ शराणां विकारो ऽवय-
वो वा । शरमयम् ॥ * ॥ दर्भमयम् ॥ * ॥ कुटीमयम् ॥ * ॥ सोमम-
यम् ॥ * ॥ तृणमयम् ॥ * ॥ बल्वजमयम् ३ ॥ * ॥

येषां शरमयीर्दर्भमयीस्तृणमयीः कुटीः ४ ।

कुटीमयीः सोममयीस्ता बल्वजमयीः स्तुमः ५ ॥

इति शरादिः ॥ * ॥

राजन्यभौरिक्येषुकार्यादिभ्यो ऽकञ्चिधभक्ता इत्यनेन तस्य राष्ट्र-
मित्यर्थं राजन्यादेरकञ् भौरिक्यादेर्विध एषुकार्यादंभक्त एते प्रत्य-
याः क्रमेण भवन्ति ॥ * ॥ राजन्यानां जनपदः । राजन्यकः ॥ पीठमर्द-
राजवयस्त्रेषु रूढो राजन्यशब्द इत्यन्यः ॥ * ॥ आत्मकामेयकः ॥ * ॥
वैकर्णकः । विकर्ण इत्यन्यः ६ ॥ * ॥ वासातकः । अत्रास्य पाठानङ्गीका-
रादासातमित्यन्यः ७ ॥ २६५ ॥

१ °बल्वजौ B. C. ; D. om. from
शर° to राजन्या ; A. om. text and
comment.

२ °काजजप्राणित्येव इत्यनेन D. ;
°प्राणित्यवयव इत्यनेन F. ; °प्राणित्यव
इत्यनेन K.

३ D. om. from शराणां to येषां.

४ येषां शरमयी दर्भमयी तृणमयी
कुटीः F. K. ; ॥ शरारमयीर्दर्भमयी
हृदीः D. ; तृणमयी° B. C. ; C. om.
कुटीः.

५ कुटीमयी सोममयीस्ता बल्वज-
मयी (वि° C.) स्तुमः B. C. F. K. ; कुटी-
मयी । सोममयी । स्ता बल्वजमयीः
स्तुमः D.

६ The other works have neither
word.

७ Hem. has a special sūtra (vi. 2,
61) for this word : वसातिर्वा ॥° वासा-
तकं । वासातं ॥ The other works in-
clude it in the gaṇa rājanyādi.

वाभ्रव्यानृतदेवयातवयुतो दाक्षायणो वातवस्

तीव्रोदुम्बरमालवार्जुनफणः^१ पुत्रो ऽम्बरीषात्मरः ।

शालङ्कायनदाक्षितेलुकलितौ विराटशैलूषकौ^२

त्रैगर्तश्च वमानवैल्ववनकौ स्यात्संप्रियस्त्वैल्वलः^३ ॥ २६६ ॥

वाभ्रवकम् ॥ * ॥ आनृतस्य^४ । आनृतकः । आट्ट^५ इत्यन्यः ॥ * ॥
 देवयातवकः । देवयातव^६ इत्यन्ये । देवयात^७ इत्यपरे ॥ * ॥ दाचा-
 यणकः ॥ * ॥ वातोरपत्यं वातवः । तस्य वातवकः^८ । वात्रव इत्यन्यः^९
 ॥ * ॥ तीव्रस्य तैव्रकः । अस्य पाठो वामनमतेन^{१०} ॥ * ॥ औदुम्बरकः ।
 औदुम्बर इत्यन्यः^{११} ॥ * ॥ मालवस्य राज्ञः । मालवकः ॥ * ॥ अर्जु-
 नफण^{१२} इति । अर्जुनायन इत्यर्थः । तस्य । अर्जुनायनकः ॥ * ॥
 आम्बरीषपुत्रकः ॥ * ॥ शालङ्कायनकः ॥ * ॥ दाचकः ॥ * ॥ तेलोः ।
 तैलवकः । अस्य पाठो वामनमतेन^{१३} ॥ * ॥ विराटको राजा । वि-

१ तीव्रीदुम्बर^० D. E.; °वार्जुनफणः
 B. C. D.; °यणः F.

२ विराट^० C.; °शलूषकी D.

३ सांप्रियस्त्वैल्वलः B. K.; सांप्रिय-
 सील्वलः C.; सांप्रिया वैल्वलः E.; सं-
 प्रियास्त्वैल्वलः D.; सांप्रियस्त्वैल्वजः F.—
 A. om. text and comment.

४ ? आनृतस्य B. C. K.—आनृत Bö.;
 अनृतस्य आनृतकः । अत्रानृतशब्दस्तद्व-
 ति वर्तते लक्षणाया ॥ Yajñ.; आवृत ।
 आवृत [क suppl.; ? आनृत] Hem.; om.
 Kās. V. (v.l. आप्रोत).—Bö. (v.l.), K.V.
 ed. also अत्रीड (Yajñ. व्रीडा!).

५ आवृत्त C. K.; आवृतक D.; आ-
 नृत F.

६ देवयातव C.; देवयातव B.; दे-
 वयायातवक D.

७ देवयात^० C. D. F.—Bö., Yajñ.,
 K. V. have देवयात (Bö., v. l. देवया-
 तव); Hem. देवयात & देवयातव.

८ ? वातोरपत्यं B. F. K.; वातकः
 D.; दातोर^० दातव^० दातवकः C.
 (? वतु = वतु).

९ चात्रव^० K.; दाच इत्यन्यः C.;
 om. D.—Hem. has वात्रव; K. V. ed.
 var. l. वात्रक; om. Bö., Yajñ.

१० अन्यपाठो^० B.—तीव्र Bö., Yajñ.;
 om. Kās. V., Hem.

११ Hem. has both forms; the others
 उदुम्बर only.—C. om. from तीव्रस्य.

१२ अर्जुनफण B. C. D.; °यण F.

१३ तेलु Bö., Yajñ.; om. K. V., Hem.

राट्^१ इत्यन्यः ॥ * ॥ शैलूषकः । शैलूषज इति दिग्वासाः^२ ॥ * ॥ त्रैग-
 र्तकः । त्रिगर्त^३ इत्यन्यः ॥ * ॥ वासानकः ॥ * ॥ बिल्ववने भवो जातो
 वा । वैल्ववनः । तस्य वैल्ववनकः ॥ शैलूषवैल्ववनशब्दो सूत्रे कप्रत्य-
 यान्तौ निर्दिष्टौ ॥ * ॥ सांप्रियकः^४ ॥ सांप्रिया दाक्षी च नाम्ना^५ स्त्री
 पुरुषो वा राजा । तस्य सांप्रियकः । दाक्षक इति तु वामनः ॥ * ॥
 तैल्वलकः । वैल्वल^६ इत्यन्यः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन जालंधरायणः । श्रीर्णनाभः । जालं-
 धरः । कौत्तालप्रभृतयो^७ द्रष्टव्याः ॥ २६६ ॥ इति राजन्यादिः ॥

भौरिकिसैकयतावथ चैकयतो^८ भौलिकिश्च काणेशः ।

चौपयतश्चैटयतो^९ वाणिजको वालिकाज्यश्च ॥ २६७ ॥

भौरिकीणां राज्ञां जनपदः । भौरिकिविधम् ॥ विधभक्तप्रत्य-
 यान्तानां स्वभावान्नपुंसकलिङ्गतैव । चन्द्राद्याः पुंस्त्वमपि दर्शयन्ति
 ॥ * ॥ सैकयतविधम् ॥ * ॥ चैकयतविधम्^{१०} । चैजयतचौदयतावित्यपि
 कश्चित्^{११} ॥ * ॥ भौलिकिविधम् ॥ * ॥ काणेशविधम् ॥ * ॥ चौपय-

१ विराट् D.; the other works have neither word.

२ MS. Hem. has शैलूषज, the others शैलूष.

३ Thus Hem., om. by the others.

४ ? सांप्रियः C. F. K.; om. B. - The other works have सांप्रिय.

५ सप्रियादाक्षीनाम्नो D.; °दाक्षा-
 वनाम्ना C.

६ वैल्वव C.; वैल्वलकः । वैल्वत D.;
 तैल्वजकः । वैल्वल F.—Bö. has वैल्वज,
 Yajū. वैल्वज; Kās. V. ed. वैल्वल, om.
 a.; Hem. तैतल.

७ जालाधरः कौत्ताल° F. कौ-
 त्तालाप्रभृतयो D.—कौत्ताल° Hem.,
 om. others.

८ वैकयतो B. C. E.; वैयकतो D.

९ °चैटीयतो B. C. K.; °चाटयि-
 तो (?) F.; A. om. text and comment.

१० वैकयत° B. C.—The other works
 have वैकयत; but see §l. 36.

११ चैजयत° C. F. K.; °चौदयिता°
 B. C.; चादयिता° F. K.; °चौदयिता°
 D.—MS. Hem. ज्ञेतयत and चौदयत
 (also चौपयत & चैटयत for चौ° चै°);
 cf. §l. 231 and 36.

तविधम्^१ ॥ * ॥ चैटयतविधम् ॥ * ॥ वणिजो ऽपत्यं वाणिजः । के वा-
णिजकः । तस्य वाणिज्यविधम् ॥ * ॥ वालिकाजस्यापत्यं कुरुकोसले-
त्यादिना णचि^२ । वालिकाज्यः । तस्य वालिकाज्यविधम् ॥ २६७ ॥
इति भौरिक्यादिः ॥

ऐषुकारिः शयणश्च सौवीरो वैश्वमानवः^३ ।

दासमित्रिर्नडः शौराडः शायाराडो वैश्वधेनवः^४ ॥ २६८ ॥

इषुकारस्यापत्यानि । ऐषुकारयो राजानः । तेषां जनपदः । ऐषु-
कारिभक्तम् ॥ * ॥ शयणभक्तम् । शयाभ्र इत्यपि भोजः^५ ॥ * ॥ सौ-
वीरभक्तम् ॥ * ॥ वैश्वमानवभक्तम् । वैश्वमाणव इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ दास-
मित्रिभक्तम् । दासमित्र इत्यन्यः^७ ॥ * ॥ नडभक्तम् ॥ * ॥ शौराडभक्तम्
॥ * ॥ शायाराडभक्तम् । शायारण्डिरित्यन्यः^८ ॥ * ॥ वैश्वधेनवभक्तम्^९ ।
अन्ये तु वैश्वभक्तं धेनवभक्तमिति^{१०} पृथगाहुः ॥ २६८ ॥

१ चीपयित^० B. C. ; वी^० ? D.

२ णवि B. C. ; णचि F. and orig. K.
(corr. ञचि).

३ ऐषुकारि^० C. ; विश्वमानवः B. C.
K. ; विश्वमाणवः F.

४ सौडः^० E. ; सौद्रः^० D. ; विश्वधे-
नवः C. ; विश्वधेनवः F. ; A. om. text
and comment.

५ इत्यपि श्रीभोजः D. ; इत्यन्यः F.—
Bö., Käs. V. ed., Hem. have शयण, see
also note ७.

६ विश्वमाणवक इ^० D.—विश्वमानव

Bö. ; विश्वमाणव K. V. ed. ; विश्ववामन
Yajñ., om. Hem.

७ The other works have दासमित्र
only (besides दासमित्रायण).

८ शयाराड and v.l. शयारण्ड Bö. ;
शयाराड and शय । अंड Yajñ. ; सायण्ड
(शयारण्ड a.) and v.l. शयाराड K. V. ed. ;
शयाराड, शयाराडि and शयारण्ड Hem.

९ विश्वधेनवभक्त F.

१० MS. Hem. विश्व । विश्व । धेनव २ ।
(i.e. both separate and combined?).

द्व्यक्ष्यक्षौ दासमित्रौडचान्द्राः१

खाडः शौद्रो दाक्षिसारस्यजौलाः२।

शायराडो ऽथो तार्क्ष्यशौभ्री फणन्ता३

एते ज्ञेया विश्वतुराडाच्च देवः ॥ २६९ ॥

द्व्यचायणभक्तम् । अचायणभक्तम् । गणपाठाद्द्व्यभावः ॥ द्वाचा-
यणः । अचायण इत्यन्यः ४ ॥ * ॥ दाममित्राचयणभक्तम् ॥ औडाचयन-
भक्तम् ५ ॥ * ॥ चान्द्रायणभक्तम् ॥ * ॥ खाडाचयनभक्तम् । खादायन ६
इत्यन्यः ॥ * ॥ शौद्रायणभक्तम् । शौद्रकायण ७ इत्यन्ये ॥ * ॥ दाचा-
यणभक्तम् । राजन्वादिपाठाद् दाचायणकम् ॥ * ॥ सारस्वाचयनभ-
क्तम् ८ ॥ * ॥ जौलाचयनभक्तम् ॥ * ॥ शायण्डाचयनभक्तम् ॥ * ॥ तार्क्ष्या-
यणभक्तम् ९ । शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ शौभ्रायणभक्तम् १० । चन्द्रमतेन
॥ * ॥ वैश्वदेवभक्तम् ११ ॥ * ॥ तुण्डदेवभक्तम् । अन्ये तु विश्वभक्तं तुण्ड-
भक्तं देवभक्तमित्याहुः १२ ॥ २६९ ॥ इत्यैपुकार्यादिः ॥

१ दाममित्रौडो B. C. K.; मित्रौ-
दुवांद्राः D.

२ शौद्रो B. F. K.; दक्षि E.; सार-
स्यजौलाः B. C. K.; सारौ च जौलाः F.

३ शायराडो E. F. K.; शौभ्री B.
C. D. K.; पणन्ता B. C. D.; यणन्ता E.;
A. om. text and comment.

४ द्वाचायण । अचायण (अचयण
K. V. ed.) Bō., Yajñ., K. V.; द्व्यचा-
यण, द्वाचायण, अचायण, अचा-
यण MS. Hem.

५ औडाचयन B. C. K. (Kās. V. a.),

D. see ६.—औडाचयन Bō., Yajñ., K. V.
ed.; औलाचयन Hem.

६ Thus Hem.; the others खाडा-
यन.—D. om. from द्वाचायणभक्तं.

७ Thus Hem.; the others शौद्रा-
यण.—B. C. F. K. read शौ both times.

८ सारस्वाचयनभक्तं B. C. K.; सा-
रायणभक्तं F.

९ Thus all works; तार्क्ष्यायणभक्तं D.

१० Thus Bō., Yajñ., K. V.; om. Hem.

११ Thus MSS.

१२ वैश्वदेव । तुण्ड । देव २ । Hem.

नडप्रक्षकपोतेष्कुकाष्टत्रिवेचवेतसाः

कृतह्रस्वन्लुची क्रुञ्चातक्षाणी विल्ववेणु च^१ ॥ २७० ॥

नडादेः कुक् क^२ इत्यनेन नडादेश्यातुरर्थिकश्चो^३ भवति ॥ * ॥
नडा अत्र देशे सन्ति । नडकीयः । नड्वल इति च ॥ * ॥ प्रचकीयः ॥ * ॥
कपोतकीयः ॥ * ॥ इक्षुकीयः ॥ * ॥ काष्ठकीयः ॥ * ॥ त्रिभिर्द्विभि-
निर्वृत्तं नगरम्^४ । त्रिकीयम् ॥ * ॥ वेचकीयः ॥ * ॥ वेतमकीयः ॥ * ॥
क्रुञ्चकीयः ॥ * ॥ तच्छा निर्वृत्तस्तच्छां निवामः । तक्षकीयः ॥ * ॥ वि-
ल्वकीयः ॥ * ॥ वेणुकीयः ॥ * ॥ कान्तं केचित्पुंस्युदाहरन्ति । अपरे
स्त्रियाम्^५ ॥ २७० ॥ इति नडादिः ॥

अग्मयूथनददर्भशिखीषा वृन्दकन्दगुदकाराडकुलानि ।

मीनगह्गुडकुण्डलखराडाः पीनपामनगकोटगुहाश्च^६ ॥ २७१ ॥

रादयोऽग्मादिभ्य इत्यनेनाग्मादिभ्यो^७ ऽष्टादशभ्यो गणेभ्यश्चात्त-
रर्थिका यथायथं र^८ इत्यादयोऽष्टादश प्रत्यया भवन्ति ॥ * ॥ अग्मानो
ऽत्र देशे सन्ति । अग्गरम् ॥ * ॥ एवं यूथरम् । यूथ^९ इत्यन्वः ॥ * ॥ नद-
रम् ॥ * ॥ दर्भरम् ॥ * ॥ शिखरम् । ड्याडत्वे ह्रस्वश्च वज्रलभित्यनेन^{१०}

१ A. om. text and comment.

२ Thus D.: ककुक् B. K.: ककुम्
C.; ककुक् F.: cf. P. iv. 2. 91.

३ नडादेश्वास्तीत्यर्थे देशनाम्नि को
D.

४ निवृत्तं B. C. F.: निवृत्तनगर
D.—Hem. reads चि; Bo., Yajñ., and
Kāś. V. तृण.

५ D. om. from कान्तं.

६ गुडगुण्डलखंडाः F.; A. om. text
and comment.

७ रादयो अग्मादित्यनेनाग्मादि-
भ्यो D.: ऽग्माद्यादिभ्यो.

८ तर B. C. F. K.: om. D.

९ यूथ B. C. K.: यूथर F.: एवं
पृथरा पृथर इ० D.—यूथ Bo., Yajñ.;
यूप (s./l. यूथ) K. V. ed.; यूथ and यूथ
Hem.

१० P. Cf. p. 195, l. 3. — ड्याडत्वे ह्र०
B. K.: ड्याड्दि ह्र० C.: ड्यादिह्र० F.;
द्याद्विह्रस्वश्च D.

ह्रस्वत्वे सति । ह्रस्वत्वं नेत्यन्यः ॥ * ॥ ऊषरम्^१ ॥ * ॥ वृन्दरम् ॥ * ॥
 कन्दरम् ॥ * ॥ गुडरम् ॥ * ॥ काण्डरम् ॥ * ॥ कुलरम् ॥ * ॥ मीन-
 रम् ॥ * ॥ गङ्गरम् ॥ * ॥ गुडरम् ॥ * ॥ कुण्डलरम्^२ । वामनमतेन
 ॥ * ॥ खण्डरम् ॥ * ॥ पीनरम्^३ । वामनमतेन ॥ * ॥ पामरम् ॥ * ॥
 नगरम् ॥ * ॥ कोटरम् ॥ * ॥ गुहरम् । ह्रस्वत्वं नेत्यन्यः^४ ॥ २७२ ॥
 इत्यश्मादिः ॥

सखिकरवीराशोका वासवसख्यग्निवायुतो दत्तः ।

छगलो गोफिलदत्तौ भल्लः पुरपालवज्राश्च^५ ॥ २७२ ॥

सख्यादेर्दण् ॥ * ॥ सख्या पुरुषविशेषेण निवृत्तम्^६ । साखेयं नगरं
 मण्डलं वा ॥ * ॥ कारवीरेयम् । वैरेयमित्यन्ये^७ ॥ * ॥ आशोकेयम् ॥ * ॥
 वासवदत्तेयम् ॥ * ॥ साखिदत्तेयम् ॥ * ॥ आग्निदत्तेयम् ॥ * ॥ वा-
 युदत्तेयम् ॥ * ॥ छगलो मुनिश्चागलश्च । चागलेयम् ॥ * ॥ गोफिले-
 यम् । गोभिल इति भोजः^८ ॥ * ॥ दात्तेयम् ॥ * ॥ भाल्लेयम् । अन्य-
 जातिर्भल्ल इत्यन्यः । भल्लपाल इति समस्तं भोजः^९ ॥ * ॥ पौरेयम्
 ॥ * ॥ पालेयम् ॥ * ॥ वाज्जेयम् ॥ २७२ ॥

१ ऊषरं B. C. R.; D. om. ह्रस्वत्वं
 नेत्यन्यः.

२ गुण्डलरं F.—कुण्डल Bō., Yajñ.;
 om. Hem., Kās. V.

३ पीन also Bō., Yajñ.; om. Hem.,
 Kās. V.

४ D. F. om. from ह्रस्वत्वं.

५ A. om. text and comment.

६ निवृत्तं B. C. F. K. throughout.

७ Cf. next page, note ६.

८ श्रीभोजः D.—गोपिल Bō.; गो-
 फिल । गोपिलेत्यन्ये । गोभिलेति भोजः
 Yajñ.; गोकिल MS. Hem.; गोहित
 (u.l. गोहिल) K. V. ed.; गोक्षिल MS. a.

९ इत्यन्यः । उल्लपाल इत्यन्यः समस्तं
 श्रीभोजः.—D.—भल्ल । पाल Bō., Yajñ.,
 K. V. (भल्लपाल u.l. Bō.); भल्ल & भल्लि-
 पाल Hem.

कदलस्तमालरोहौ सप्रलचक्री कुशीरकः सरकः ।

मुरसः सीकरसमलौ^१ सरमसरसचीरचक्रवाकाश्च ॥ २७३ ॥

कादलेयम् ॥ * ॥ तामालेयम् ॥ * ॥ रौहेयम् ॥ * ॥ साप्रलेयम्
॥ * ॥ चाक्रेयम् ॥ * ॥ कौशीरकेयम् । शीरक इत्यन्वः^२ ॥ * ॥ सारके-
यम् ॥ * ॥ सौरमेयम् ॥ * ॥ सैकरेयम्^३ । वामनमतेन ॥ * ॥ साम-
लेयम्^४ ॥ * ॥ सारमेयम्^५ ॥ * ॥ सारमेयम् ॥ * ॥ चैरेयम् । वीर
इत्यन्ये^६ ॥ * ॥ चाक्रवाकेयम् ॥

एते मख्यादयः प्रायः पुंविशेषवृत्तयः । ततस्तन्निवामेऽपि ढण् वि-
धेयः ॥ करवीरमीकरचक्रच्छगलप्रभृतयः स्वार्थवृत्तयः । तेषां च तद-
त्राम्नीत्यर्थे प्रत्ययः ॥ २७३ ॥ इति मख्यादिः ॥

संकाशकश्मीरपचारनासाश्रूडारयूपौ^७ पलितानुनाशौ ।

मन्दारकूटौ दशकोविदारशीर्षाश्मतीर्थाशमडारकुम्भाः ॥ २७४ ॥

संकाशादेर्ण्यः ॥ * ॥ संकाशेन राज्ञा निर्दृत्तम्^८ । सांकाश्यम् ॥ * ॥
काश्मीर्यम् ॥ * ॥ पाचार्यम्^९ । वामनमतेन ॥ * ॥ नाख्यम्^{१०} ॥ * ॥
चौडार्यम् ॥ * ॥ यूपो अस्मिन्मन्ति । यौष्यम् ॥ * ॥ पालित्यम् ॥ * ॥

१ सीकरसकलौ B. K. ; सीरकसक-
लौ^० F. ; सुरसकलौ C. ; E. om. this
śloka ; A. om. text and comment.

२ कौशीरकेयं B. C. F. K. ; शारकं
इत्यं C. ; कुशीरक इत्यं F.—कुशीरक
Bö., Yajñ. ; कुसीरक & सीरक (for
सीकर) Hem. ; उशीर v.l. K. V. ed.

३ सरकेयं B. C. F. K.—सीरक Hem. ;
सीहर Bö., Yajñ. (शीहर nar. l. Bö.) ;
सीकर K. V. ed. (थीकर a.).

४ साकलेयं B. C. F. K.—समल all
works.

५ सरम Bö., Yajñ. ; सरम Hem. ;
om. K. V.

६ ? वैरेयं^० MSS. ; D. om. from वीर.
—Hem. has वीर and चीर ; Bö., Yajñ.
वीर ; om. Kās. V. ; cf. preceding page,
l. 10.

७ नशाश्रूडा^० B. C. F. K. ; A. om.
text and comment.

८ Cf. preceding page, note ६.

९ Not in the other works.

१० नाख्यं B. C. F. K.

आनुनाश्वम् । वामनमतेन ॥ * ॥ मन्दाराणाभदूरभवम् । मान्दार्यम् ॥ * ॥ कौव्यम् । कुट इत्यन्यः^१ ॥ * ॥ दशस्य । दाश्वम् ॥ * ॥
 कोविदार्यम् ॥ * ॥ शैर्यम् ॥ * ॥ आशमन्यम् ॥ * ॥ तैर्यम् ॥ * ॥ आ-
 श्वम्^२ ॥ * ॥ माडार्यम् । मजार इत्यन्यः^३ ॥ * ॥ कौम्यम् ॥ २७४ ॥

नाशिकासुरकसूरचिरन्ताः^४ कम्पिलः समलखण्डितसीगः^५ ।

पञ्जरप्रगदिनाथनलाङ्गा रोमलोमपुलिना मगदी च ॥ २७५ ॥

नाशिका नाम राक्षसी । तस्या निवासस्तथा निर्वृत्तं वा । नाशिक्यम्^६ ॥ * ॥ सारक्यम् ॥ * ॥ सौर्यम्^७ ॥ * ॥ चैरन्यम्^८ ॥ * ॥ काम्पिल्यम् । कम्पिल^९ इत्यन्यः ॥ * ॥ समलेन निर्वृत्तम् । सामल्यम् ॥ * ॥
 खाण्डित्यम्^{१०} ॥ * ॥ सैर्यम् ॥ * ॥ पाञ्जर्यम् ॥ * ॥ प्रागद्यम् । नगरं देशो वा ॥ * ॥ नाथ्यम् ॥ * ॥ नाथ्यम् ॥ * ॥ आङ्ग्यम् ॥ * ॥ रोमण्यम् ॥ * ॥ लौमन्यम् ॥ * ॥ पौलिन्यम् ॥ * ॥ मागद्यम् । नगरं देशो वा ॥ २७५ ॥

१ Hem. has both, the others कूट.

२ B. C. om. from वामनमतेन ॥
 मन्दाराणां.

३ मडार Bö., Yajñ.; मंजार and मदार Hem.; मार्जार Kâs. V. ed. मागार a.

४ नासिका^० B. C. F. K.; शूर^० D.; सूरचिरन्तः F. K.; ऽविरन्तः B. C.

५ कपिलः (against metre) B. E.;
 ऽखंडिमसीराः B. C. K.; खंडिमासीराः D.; खंडिलसीराः D.; A. om. text and comment.

६ नासिका नाम^० नासिक्यं B.C.F.K.

७ शौर्यं D.—शूर Hem.; सूर Bö., Y.

८ विरन्तं B. C. D. K.—विरत K. V., Yajñ. and (v.l. चिरन्त) Bö.; विरत् (or ऽत्) Hem.; ? चिरत्.

९ Thus Hem.; कम्पिल Yajñ.; कपिल Bö.; काम्पिल्य Kâs. V. ed. (कम्पिल्य a.).

१० ? खाण्डिल्यं F.; खाण्डिल्यं B. C. & orig. K. (corr. ऽत्यं or ऽत्त्यं); खाण्डिल्यं D.—खण्डित Bö., Yajñ.; खण्डिव Hem., Kâs. V. ed. (खाचिर a.); these works also have गदित Bö., Yajñ.; गडिव Hem., Kâs. V. ed.

मुपरिः कटिपः कलिवो मलिनागस्ती सकर्णको^१ वृष्टिः ।

पन्थादेशः सुपथी मादितविकरौ च सूरसेनश्च^२ ॥ २७६ ॥

मुपरिः कश्चिद्राजा । तेन निर्दत्तम् । सौपर्यम् ॥ * ॥ काटिष्यम्^३
॥ * ॥ कालिव्यम्^४ । कलित इत्यन्ये ॥ * ॥ मालिन्यम् ॥ * ॥ अगस्तिकु-
ण्डिन्योरगस्तिकुण्डिनी^५ वेति स्रुचि । अगस्तानां निवासः । आगस्त्यम् ।
अन्ये त्वगस्त्यस्थापत्यम् आगस्त्यः^६ । च्छ्यणि । तस्यागस्त्यम् ॥ * ॥ सा-
कर्णक्यम् ॥ * ॥ वृष्टिना निर्दत्तम् । वार्धम् ॥ वृष्टिनाम काचित्स्त्री^७ ।
तस्या निवासो मार्धमित्यपरे ॥ * ॥ सुपथो ऽदूरभवं सुपथं वात्रा-
स्तीति । सौपथ्यम् ॥ * ॥ मादिता स्त्री काचिदित्यन्यः^८ ॥ * ॥ वैकर्ण्यम्
॥ * ॥ सौरमेन्यम् ॥ * ॥ गोभिलचक्रचक्रवाकाशोकच्छगलकुशीरकथ-
मलमुखमन्मथशब्दानभयनन्दी गणे ऽस्मिन्दर्श ॥ २७६ ॥ इति संका-
शादिः ॥

बलश्चलः पुलोलौ च नलो दुलदलौ वनम्^९ ।

वडशब्दः कुलं मूलं लकुलोरलसंयुतम्^{१०} ॥ २७७ ॥

१ °कटिपः कलिके मलिनागस्ती°
D.; सकर्णको D. E.

२ °सुपथिगदितविकरौ° E.; A.
om. text and comment.

३ कादिष्यं B.; कोटिष्यं C.—कटिप
Bö., Yājñ.; कटिप, कटिव, कटिद
Hem.; om. Kāś. V.

४ कालिक्य । D.—कलिव Hem.,
Kāś. V. ed. (कलिप, कलिल a.); कविल
Bö.; विकल Yājñ.

५ आगस्तिकुण्डिन्योर° B. C. F. K.;

°आगस्तिकुण्डिनी C.; अगस्त्यकाण्ड° कु-
ण्डिनी D.

६ अन्ये तु आगस्त्यस्था° C. F.—अग-
स्ति and आगस्त्य Hem.; the others
अगस्ति.

७ वृष्टि Bö., Yājñ.; मृष्टि (?) Hem.

८ मादिता Hem.; om. the others.

९ वतं F.; चनं C.

१० रकुलोरल° E.; मूलकुलोरल°
D.; लकुलोरल° B. C. K.; A. om.
text and comment.

प्रलादेर्यः ॥ * ॥ बलेन निर्दृत्ता । बल्या नाम नगरी ॥ * ॥ एवं
चुब्धा ॥ * ॥ पुब्धा । वामनमतेन । तुल इति^१ शाकटायनः ॥ * ॥
उल्या ॥ * ॥ नल्या ॥ * ॥ दुल्या ॥ * ॥ दल्या ॥ * ॥ वन्या ॥ * ॥ वद्या^२ ।
वामनमतेन ॥ * ॥ कुल्या ॥ * ॥ मूल्या । मुल इत्यन्ये^३ ॥ * ॥ लकुल्या
॥ * ॥ उरल्या ॥ * ॥ एते यप्रत्ययान्ताः स्त्रीलिङ्गाः । अन्ये तु बल्या-
दीनां नपुंसकतामाहुः^४ ॥ २७७ ॥ इति बलादिः ॥

पक्षतुषचिचकुम्भाः कुण्डो मकराण्डहंसका रोम ।

लोमसुवर्णकसमलाः कम्बलिकाकुत्सकलाश्च^५ ॥ २७८ ॥

पचादेः फण्^६ ॥ * ॥ पचेण निर्दृत्तं पचस्य निवासी वा । पाचायणं
नगरं राष्ट्रं वा ॥ * ॥ तीषायणम् । तुच^७ इति वामनः ॥ * ॥ चैत्राय-
णम् । चित्रेत्यन्यः^८ ॥ * ॥ कौम्भायनम् ॥ * ॥ कौण्डायनम् ॥ * ॥ मा-
करायणम् । वामनमतेन^९ ॥ * ॥ आण्डायनम् ॥ * ॥ हांसकायनम्
॥ * ॥ रोमायणः ॥ * ॥ लोमायनः ॥ * ॥ लोवर्णकायनः । वामनम-
तेन^९ ॥ * ॥ सामलायनः ॥ * ॥ काम्बलिकायनः ॥ * ॥ कौत्सायनः ।
वामनमतेन^{१०} ॥ * ॥ साकलायनः ॥ २७८ ॥

१ तुल इति B. C. and orig. K. (corr. तुल); उल इति F.—पुल Yajñ. & (v.l. पुल) Bö.; तुल Kās. V. ed.; तल a.; om. Hem.

२ वद्या K.—वट Bö., Yajñ.; om. Kās. V., Hem.

३ मुल इत्यन्ये D. F.—मूल Bö., Yajñ., Kās. V. a.; मुल Hem.

४ Kās. V. and Hem. take the neuter forms; also Yajñ. (except बल्या नगरी).

५ कुचशकलाश्च D.; A. om. text and comment.

६ Thus F.; पण B. C. K.; छण D.

७ लुच D.; तुष B. C. F. K.—तुष and दुष Bö., Yajñ.; तुष Kās. V., Hem.

८ Hem. has both forms.

९ मकर, सुवर्णक, कुत्स, खिल, नि-
वात given by Bö., Yajñ.; om. Kās. V., Hem.

१० D. adds कुभ इत्यन्यः ।

पन्थादेशे विहिते पन्थिन्शब्दो निगद्यते कृतिभिः ।

यमलबिलहस्तिहस्ताः सिंहकसरकौ खिलास्त्यतिश्वानः^१

॥ २७९ ॥

पान्थायनः ॥ * ॥ यामलायनः ॥ * ॥ वैलायनः ॥ * ॥ हास्तिना-
यनः ॥ * ॥ हास्तायनः ॥ * ॥ सैहकायनः ॥ * ॥ सारकायणः ॥ * ॥
खैलायनः^२ । आस्तायनः । द्रयं वामनमतेन ॥ * ॥ आतिश्वायनः ।
अतिश्व^३ इत्यन्यः ॥ २७९ ॥

सीरको लोमकः शीर्षनिवातौ च सकर्णकः ।

अंशुकः सरसः पाकः सहको^४ वलिकः कला ॥ २८० ॥

शैरकायणः^५ ॥ * ॥ लोमकायनः ॥ * ॥ शैर्षायणः ॥ * ॥ नैवाता-
यनः । वामनमतेन^२ ॥ * ॥ साकर्णकायनः ॥ * ॥ अंशुकायनः^६ ॥ * ॥
सारसायनः ॥ * ॥ पाकायनः ॥ * ॥ साहकायनः ॥ * ॥ वालिकायनः
॥ * ॥ कालायनः ॥ २८० ॥ इति पचादिः^७ ॥

कर्णाकजीवन्तजवानुडुह्या^८

आण्डीवतोऽथ दुपदश्च जैचः^९ ।

१ A. om. text and comment.

२ See note ९, preceding page.

३ Thus Hem., K. V. a.; the others

अतिश्वन्.

४ शीरको लो० MSS.; अंशुकः
सहिको B. C. K.; सहाकाः E.; A.
om. text and comment.

५ शैरकायणः MSS.; cf. last note.

६ आशुकायनः D.; आशकायनः B.

K.; आशकायनः C. — अंशुक Hem.;

शङ्कुश्च B., Yajñ.

७ पंथ्यादिः B. C.

८ कर्णाकजीवन्तजवातडुखा E.; क-
र्णाकजीवन्तवानुडुह्या D.; कर्णाकजी-
वन्त F.; कर्णाक C.

९ आण्डीवतो थ द्रुषडस्यजैचः B.;
आण्डीवनोऽथ D.; आजीवनो थ द्रुष-
दस्य C.

स्फिगर्कलूषाकनपाञ्चजन्याः

कुन्ती वशिष्ठः कुलिशश्च जित्वा^१ ॥ २८१ ॥

कर्णादेः फिञ्^२ ॥ * ॥ कर्णेन निर्वृत्तः कर्णस्य निवासो वा । कार्णायनिः ॥ * ॥ अर्को गुल्मः स्फटिकश्च । आर्कायणिः ॥ * ॥ जीवनश्चषिः । जैवन्तायनिः ॥ * ॥ जावायनिः । वामनमतेन^३ ॥ * ॥ आनडु-
द्यायनिः ॥ * ॥ आण्डीवतायनिः ॥ आण्डीवदित्यन्यः^४ ॥ * ॥ द्रौप-
दायनिः^५ ॥ * ॥ जैत्रायणिः ॥ * ॥ स्कैजायनिः । स्फिगेत्यन्यः^६ ॥ * ॥
अर्कलूषश्चषिः । आर्कलूषायणिः^७ ॥ अन्ये त्वर्कलूष इति^८ ॥ * ॥ आक-
नायनिः । आकिनी^९ स्त्रीत्यन्यः ॥ * ॥ पाञ्चजन्यायनिः ॥ * ॥ कौन्ता-
यनिः । कुम्भी कुम्भो वेत्यपरे^{१०} ॥ * ॥ वाशिष्ठायनिः^{११} ॥ * ॥ कौलि-
शायनिः ॥ * ॥ जिवा धर्मः । जैवायनिः । जित्येत्यन्यः^{१२} ॥ २८१ ॥
इति कर्णादिः ॥

१ स्फिगर्कलूषा^० B.; ^०लूषाः कन^० C.; ^०लूषाकणपाञ्चजन्याः कुन्ती^० D.; ^०कतपाञ्चजन्याः कुन्ती वशिष्ठः^० F.; A. om. text and comment.

२ Thus F. [Pāṇ. iv. 2, 80]; पिञ् B. C. D. K.

३ B. C. orig. K. om. वामनमतेन.—जाव Bō., Yajñ.

४ आण्डीवत Bō., Yajñ.; आण्डीवत K. V., Hem., Bō. var. l.

५ द्रौषदायनिः B. C. K.

६ स्फिगित्यन्यः F.; om. D.—Bō., Yajñ., Hem. have both स्फिञ् and (v.l. Bō., Yajñ.) स्फिग.

७ आर्कलूषायनिः B. C. K.; आर्कलूषायनिः D. (! ख).

८ तु अर्कलूष इति C. F.; cf. sl. 281, notes.—अर्कलूष Bō., Yajñ.; अर्कलूष २ (? i.e. combined and separate अर्क । लूष) Hem.; अलूष (v.l. अर्क । लूष) Kāś. V. ed.; अर्क । लूष a.

९ Thus Hem.; आनक Bō., Yajñ. (आकनेत्यन्ये Y.).

१० कौम्भी वेत्यपरे C.: कुम्भी वेत्यपरे D.; कुम्भी । कुन्ती Bō.; कुन्ती (कुम्भी कुम्भो वेत्यन्ये) Yajñ.; कुम्भी Kāś. V. ed.; कुम्भ a., Hem.

११ वाशिष्ठायनिः F. (श cf. p. 54, l. 7).

१२ जित्वन् Bō., Yajñ. (जित्वना निवासो जैवायनिः); जित्व Kāś. V. ed. (जित MS. a.); जित्वत् (?), जित्वा (? corr. °त्व) Hem.

ज्ञेयाः सुतंगमाजिरजीवार्जुनविप्रचित्तमुनिचित्ताः^१ ।

श्वनपुक्रमहापुत्राः खण्डिककर्णौ^२ महाचित्तः ॥ २८२ ॥

सुतंगमादेरिञ्च ॥ * ॥ सुतंगमेन निर्वृत्तं सुतंगमस्य निवासो वा ।

शौतंगमिः ॥ * ॥ आजिरिः ॥ * ॥ जैविः ॥ * ॥ अर्जुनं ढणम् अर्जुनस्य
पार्थः । अर्जुनिः ॥ * ॥ वैप्रचित्तिः ॥ * ॥ मौनिचित्तिः ॥ * ॥ शौवनिः
॥ * ॥ शौकिः ॥ * ॥ माहापुत्रिः ॥ * ॥ खाण्डिकिः । वामनमतेन^३ ।
खण्डित इत्यन्यः ॥ * ॥ कार्णिः ॥ * ॥ माहाचित्तिः ॥ २८२ ॥

बीजवापिस्वनश्वेतगडिका^४ वियवियहौ ।

एषां सुतंगमादित्वादिञ्चूचे चातुरर्थिकः ॥ २८३ ॥

बैजवापिः । अन्ये तु बीज इति वापिन्निति पृथगाहुः^५ ॥ * ॥ स्वा-
निः^६ । वामनमतेन ॥ * ॥ श्वैतिः ॥ * ॥ गाडिकिः । गडिक^७ इत्यन्यः ॥ * ॥
वैयिः ॥ * ॥ वैयहिः ॥ * ॥ चातुरर्थिक इति निवासोऽदूरभवो नास्ति
देशे तेन निर्वृत्तस्तदत्रास्ति च^८ ॥ २८३ ॥ इति सुतंगमादिः ।

१ °विप्रचित्तमुनिचित्ताः E. (& Bö.);
°विप्रविहृतमुतिवि D.

२ खंडीककर्णौ E. against metre,
षंडिककर्णौ B. K.; षडिककर्णौ C.;
खडिकः कर्णौ F.; खंडिकर्णौ D.; A.
om. text and comment.

३ खांडिकिः । खांडिकिवामनमतेन
F.—खडिक and खण्डित Bö.; खंडिक
Yajñ.; om. Kāṣ. V., Hem.

४ बीजवापस्वन° B.; ॥ वपश्चतसे-
ताश्चतगाडिका C.; °स्वतश्चेत° F.; बी-

जवापिस्वनेश्चेन° E.; °श्वनश्चेत° D.;
A. om. text and comment.

५ बीजवापिन् (v.l. बीज । वापिन्)
Bö.; बीजवापिन् Yajñ., Kāṣ. V.; बी-
जवाप । बीज । वाप । Hem.

६ स्वातिः B. C. F. K.; स्वनिः D.—
Bö. and Yajñ. read स्वन; om. Kāṣ. V.,
Hem.

७ Thus Hem.; गडिक Bö., K. V.;
om. Yajñ.

८ वा D.

वराहवाहू अथ शर्करा नि-

मयः शिरीषश्च तथा विदग्धः१ ।

ज्ञेयो वलाहः खादिरो विभ्रमः

स्थूलः पलाशः पिनिनद्धबद्धौ ॥ २८४ ॥

वराहादेः कञ् ॥ * ॥ वराहा अत्र देशे सन्ति । वाराहकम् ॥ * ॥
बाहुकम् ॥ * ॥ शार्करकम् ॥ बल्लजादिपाठाट्टः । शर्करिकम्^२ ॥
शर्करायाष्टण्कौ^३ वेत्यनेन शार्करिकम् । शर्करीयम् । शार्करम् ॥
शर्करा इति देशसंज्ञा स्वभावादभेदोपचाराद्वा ॥ * ॥ नैमग्नकम् ॥ * ॥
शैरीषकम् ॥ * ॥ वैदग्धकम् ।^४ विजग्ध इत्यप्यन्यः ॥ * ॥ वालाहकम्^५
॥ * ॥ खादिरकम् ॥ * ॥ वैभ्रमकम् । विभ्रक्त इत्यन्ये^६ ॥ * ॥ स्थूल-
कम् ॥ * ॥ पालाशकम् ॥ * ॥ पिनिनद्धबद्धाविति पिनिभ्यां नद्धबद्धौ
क्रमेण ज्ञेयावित्यर्थः । पैनद्धकम् । नैबद्धकम् ॥ २८४ ॥ इति वरा-
हादिः ॥

कुमुद कुराडलकूटौ मुनिस्थलाश्चत्थघासकुन्दाश्च ।

मधुकर्णदश्यामौ शाल्मलिरथकारगोमठशिरीषाः^७ ॥ २८५ ॥

कुमुदादेष्टञ् ॥ * ॥ कुमुदान्यत्र देशे सान्त । कौमुदिकम् ॥ * ॥

१ सर्कर। E.; A. omits text and comment.

२ Cf. §. 295 (where affix इक !).

३ शर्करायाष्टण्कौ C.; शर्करायाष्व-
रख्णौ D.; °कण्कावित्यनेन F.; cf.
Pāṇ. iv. 2, 83-4.

४ The other works have both words.

५ इत्यन्यः° F.; वालहकं D. (व° cf.
वलाहक §. 146 comm.).

६ इत्यन्यः D. F.—Hem. has both,
the others विभ्रम only.

७ °गोमवशिरीषाः D.; A. om. text
and comment.

कौष्ठलिकम् ॥ * ॥ कौटिकम् । कूर्ण^१ इत्यन्यः ॥ * ॥ मौनिखलिकम्^२ । मुनिः खलश्चेत्यन्ये^३ ॥ * ॥ आश्रयतिकम् ॥ * ॥ घासकुन्दिकम् ॥ * ॥ माधुकर्णिकम् । मुचुकर्ण^४ इति शकटाङ्गजः । शुचिकर्ण^५ इत्यभयनन्दी ॥ विष्टहीतादपोष्यते । माधुकम् । कार्णिकम् ॥ * ॥ दाश्यामिकम् ॥ * ॥ शाल्मलिकम् ॥ * ॥ रथकारेण निर्वृत्तं तस्य निवासो वा । राथकारिकम् ॥ * ॥ गौमठिकम्^६ । पर्वतो ह्रदो वा गोमेध^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ शैरोषिकम् । अरीहणादिपाठाच् शैरोषकम् । शिरीषा इति बद्धवचनान्तः संज्ञावाची खभावात् सोऽयमिति संबन्धाद्वा^८ ॥ शार्करिकशब्दः पृथक्पूत्रेण सिद्ध इति नात्र पाठः ॥ २८५ ॥ इति कुमुदादिः ॥

अरीहणोहराडविपाशशिशपा^९

भलन्दनोदञ्चनखाराडवीरणाः ।

मुयज्ञजसूकशकृत्तरैवताः

शिरीषवित्त्वौ बधिरोऽथ जासवान् ॥ २८६ ॥

१ ? कूर्ण C.; तूर्ण F.—The other works have कूट only.

२ मौनिखलिकं B. C. K.

३ ? मुनिच्छव^० B.; मुनिबव^० (ब = छ) C.; मुनिखव^० D. F. & (?) corr. K.—B. K. add: मौनिकं छवाङ्गागाच्छाविकं; C. मौनिकं बवाबागास्थाविकं.—Bö., Yajñ. मुनिखल; K. V. ed. मुनिखल, a. मुनि । खल; Hem. मुनि । खल । मुनिखल ।

४ ? Thus D.; मनुकर्ण B. C. F. K.—Hem. has मुचुकर्ण । मुचुकर्ण; Kâs. V.

ed. मुचुकर्ण, v. l. मधुकर्ण; Bö., Yajñ. मधुकर्ण.

५ इत्यभयनन्दी D.—Thus also Bö., Hem., Kâs. V. ed. v. l.

६ गोमधिका B. C. K. — गोमठ Hem.; गोमथ Bö., Yajñ., Kâs. V. ed., गोमद ८

७ ? Thus B. C. K.; गोमेव D. F. (? गोमेद or ह्रदो वा ॥ गोमेध इत्यन्ये ॥)

८ सो यमभिसंबन्धाद्वा B. C. K.

९ ०शंसपा B. K.; ०शंसवा C.; ०शंशिपा^० F.; A. om. text and comment.

अरीहणादेरकञ्^१ ॥ * ॥ अरीहणेन निर्दृत्तम् । आरीहणकम्
 ॥ * ॥ श्रीहण्डकम् ॥ * ॥ वैपाशकम् ॥ * ॥ शिंशपानां वृचविशेषा-
 णामदूरभवं शिंशपा अत्र सन्तीति वा ५ शंशपकम्^२ । देविकाशिंश-
 पाश्रेयोदीर्घसत्रस्यादित्यनेनैकारस्याकारः^३ ॥ * ॥ भालन्दनकम् ॥ * ॥
 श्रीदञ्चनकम् ॥ * ॥ खाण्डवैरणकम्^४ ॥ * ॥ सौयञ्जकम् ॥ * ॥ जाम्ब-
 वकम् ॥ * ॥ काशकृत्स्नकम् । काशकृत्स्न^५ इति भोजः ॥ * ॥ राया-
 वतो रैवतः । रैवत इत्यन्ये^६ । रैवतकः पर्वतः ॥ * ॥ शैरीषकम् ॥ * ॥
 वैल्वकम् ॥ * ॥ बाधिरकम् ॥ * ॥ जाम्बवता निर्दृत्तम् । जाम्बवतकम् ।
 अन्ये जाम्बवतो ऽपत्यं जाम्बवत इत्याहुः^७ ॥ २८६ ॥

खाडगौमतमैत्रोष्ट्रचैर्गता वैमतस्तथा ।

शाण्डिल्यसांपरौ भास्त्र^८ आयनान्ता अमी मताः ॥ २८७ ॥

खाडायनकम् ॥ * ॥ गौमतायनकम् ॥ * ॥ मैत्रायणकम् । श्वैत्रा-
 यणक इत्यपरः^९ ॥ * ॥ श्रीष्ट्रायणकम् ॥ * ॥ चैर्गतायनकम् ॥ * ॥

१ Om. D. F. Bö., Yajñ., Hem.; काशकृत्स्न Kāś. V.,
 २ शिंशपानां शिंशपा^० F.; शंश- Bö., v. l.
 शपं D. ई C. F. K. om. रैवत.—Bö. रैवत,
 ३ दीर्घसत्रस्या^० B. C. K.; दीर्घ- v. l. रैवत; the others रैवत.
 सूत्रस्या^० D.; देविकाशिंशपेति सूत्रेण^० ७ Bö., Yajñ. and twice Hem. जाम्ब-
 F.; cf. Pāp. vii. 3, 1. वत् (जाम्बवत इति केचित् Yajñ.); जाम्ब-
 ४ Thus B. C. D. K.; खाण्डवीरणकं वन्त Kāś. V. ed.; जाम्बवत a.
 F.—खाण्डवीरण Bö., Yajñ. [खाण्डवी-
 रणकम् । खाण्डवैरणकमिति केचित् ८ भास्त्रा E.; भास्त्राः D.; A. om.
 अनुश्रुतिकादेराकृतिगणत्वात्^० Yajñ.]; text and comment.
 om. K. V., Hem. ९ ? Thus B. C. K.; चित्रायणक D. F.
 ५ ? Thus F.; कशकृत्स् B. C. K.; —श्वैत्रायणि (or श्वि^०) Hem.; मैत्रायण
 कसकृत्स्न इति श्रीभोजः D.—कशकृत्स् Bö., Yajñ., Kāś. V. ed. (चित्रायण a.).

वैमतायनकम् ॥ * ॥ शाण्डिल्यायनकम् ॥ * ॥ सांपरायणकम् ॥ * ॥
भास्त्रायणकम् ॥ २८७ ॥

खदिरो विपथः खण्डुर्भगलो द्रुघणस्तथा १ ।

मुशर्मकनलोलन्दा २ रायस्योषश्च वीरणः ॥ २८८ ॥

खादिरकम् ॥ * ॥ वैपथकम् ॥ * ॥ खण्डुना निर्दृत्तम् । खाण्डव-
कम् ॥ खण्डूरित्यन्यः ३ ॥ * ॥ भागलकम् ॥ * ॥ द्रुघणा अत्र सन्ति ।
द्रौघणकमिति वामनः । द्रुहण इति भोजः ४ ॥ * ॥ सौशर्मकम् ५ ॥ * ॥
कानलकम् ६ ॥ * ॥ श्रीलन्दकम् ॥ * ॥ रायः पोषः । रायस्योषः ।
अत एव निपातनाद्विभक्तेरलुग्विसर्गस्य सकारः । रायस्योषकम् ॥ * ॥
वीरणकम् ॥ २८८ ॥

किरणो यज्ञदत्तश्च दलता सौमतायनः ७ ।

क्रौष्ट्रधौमतसौमैन्द्रसौसकौद्राः ८ फणन्तकाः ९ ॥ २८९ ॥

कैरणकम् ॥ * ॥ याज्ञदत्तकम् ॥ * ॥ दलत्रा निर्दृत्तं दलतुः पर्वतस्य
वादूरभवम् । दालचकम् ॥ * ॥ सौमतायनकम् ॥ * ॥ क्रौष्ट्रायणकम्
॥ * ॥ धूमतस्थापत्यं धौमतिः । तस्थापत्यं युवा धौमतायनः । तस्य १०

१ भागलो° E.; द्रुहण° D. E.

२ मुशर्मकतलो° B. C. K.; °कात-
लो° F.; A. om. text and comment.

३ खाडकं । खंडरित्यन्यः D.—Hem
has both; Bö., Yajñ. खण्डु, K.V. खण्ड

४ Bo. has both; Hem., Kās. V. ed.
द्रुघण; MS. a. द्रुहण; Yajñ. द्रुहिण.

५ सौशर्मिकं B. C. F. K.

६ °कातलकं B. C. F.; K. doubtful.

—Bo. कनल (v. l. कलन); Yajñ. कतल;
om. Kās. V., Hem.

७ यज्ञो दत्तश्च° E.; यच्चश्च D.;
दलतृसौमतायनो D. E.

८ °सौमैन्द्रसौसकौद्राः E.; सौमिन्द्र°
B. C. D.; सौमिन्द्रसौसकौद्राः F.; सौ-
मिन्द्र° K.

९ पणन्तकाः B. C. D.; फणन्तकाः E.

१० B. C. K. om. धौमतायनः । तस्य.

धौमतायनकम् ॥ * ॥ सोमस्य । सोमायनकम् ॥ * ॥ इन्द्रस्य ।
 ऐन्द्रायणकम्^१ ॥ * ॥ सुष्टु स्यतीति सुसः । तस्य सोमायनकम् ॥ * ॥
 कुद्रस्य । कौद्रायणकम्^२ ॥ एतेषां धौमतायनवत्प्रक्रिया ॥ २८६ ॥
 इत्यरीहणादिः ॥

कृशाश्वकूटाजिनवेशमलोमशा

विशालधूमौ सुकरश्च वर्चलः^३ ।

अरिष्टमौद्गल्यपराशरारुषः

मुवर्चलारिश्मपुरारसूकराः^४ ॥ २९० ॥

छशाश्वादेश्चण् ॥ * ॥ छशाश्चेन निर्दृत्तम् । कार्शाश्वीयम् ॥ * ॥
 कौटीयम् ॥ * ॥ आजिनीयम् ॥ * ॥ वैष्णीयम् ॥ * ॥ लौमशीयम् ॥ * ॥
 वैशालीयम् ॥ * ॥ धौमीयम् ॥ * ॥ सौकरीयम्^५ ॥ * ॥ वार्चलीयम् ॥
 वर्तुल^६ इत्यन्ये ॥ * ॥ आरिष्टीयम् ॥ * ॥ मौद्गलीयम् ॥ * ॥ पाराश-
 रीयम् ॥ * ॥ आरुषीयम् ॥ * ॥ सौवर्चलीयम् ॥ * ॥ आरिष्णीयम् ।
 आरिष्य^७ इत्यन्यः ॥ * ॥ पौरारीयम् । वामनमतेन^८ ॥ * ॥ सौक-
 रीयम्^९ ॥ २९० ॥

१ ? इन्द्रस्यैन्द्रायनकं B. C. F. K.; इन्द्र-
 स्यैन्द्रायनकं D. (!).—Bö., Yajñ. have
 ऐन्द्रायण; Hem. ऐन्द्रायन.

२ कौद्रायनकं (!) B. C. K.—Bö. कौ-
 द्रायण; Hem., Yajñ., Bö. *v.l.* कौद्रा-
 यण; om. K. V.

३ छशास्तकूटा° B.; °कूटानिन° व-
 र्चनः । E.; °वर्तुलः । D. F.

४ °परासर° E.; °शूकराः B. F.;
 श्वकराः C.; A. om. text and comm.

५ शौकरीयं B. C. D. K.

६ वर्चलीयं° B. C. & (or वर्चलीयं) K.;

वार्चलीयं । वर्चल F.; वार्चलीयं । वर्च-
 लीयं । वर्चल D.—वर्चल Bö., Yajñ.
 (वर्चलशब्दं केचित्पठुः Y.); वर्चल corr.
 Hem.; वर्वर Kās. V. ed. (चरमन a.).

७ आरिष्य C.; आरिष्य B.; आ-
 रिष्य K. (? corr. छ).—Hem. has आ-
 रिष्य; Bö., Yajñ., K. V. MS. a. अरिश्म
 (K. V.) ed. अरीश्च.

८ पौरारीय तेन D.—? Bö., Yajñ.
 have पुराग (besides पुरग, next śloka ;
 पुरार इत्यन्ये Y.); om. K. V., Hem.

९ शौकरीयं B. C. F. K.; सौक्करीयं D.

अवनतसदृशायोरोमका लोमकश्च

प्रतरमुखविविक्तासायसाः पूतरश्च ।

विनतपुरगदासीषूकराः पूगरश्चा-१

ऽजिनतसतुलवेधेरोऽरसा^२ धूकरश्च ॥ २९१ ॥

अवनतीयम् ॥ * ॥ सादृशीयम् ॥ * ॥ आयसीयम् ॥ * ॥ रौम-
कीयम् ॥ * ॥ लौमकीयम् ॥ * ॥ प्रातरीयम् ॥ * ॥ सौखीयम् । सि-
पल^३ इत्यन्ये ॥ * ॥ वैविकीयम्^४ ॥ आसायसीयम् । सायस^५ इत्यन्यः ॥
पूतरो^६ जलजन्तुः । पौतरीयम् ॥ त्रयं वामनमतेन ॥ * ॥ वैनतीयम्
॥ * ॥ पौरगीयम् । पुरगा नाम काचिद्राक्षसी तथा भक्षितं पाटलि-
पुत्रं^७ तस्या निवासः पौरगीयमित्यन्यः ॥ * ॥ दासीयम् ॥ * ॥ पुवं
करोति । पूकरः^८ । तस्य पौकरीयम् ॥ * ॥ पूगान्यस्य सन्ति । पूगरः^९ ।
तस्य पौगरीयम् ॥ * ॥ अजिनतीयम्^{१०} ॥ * ॥ सातुलीयम्^{१०} । वाम-
नमतेन ॥ * ॥ वैथीयम्^{११} ॥ * ॥ ऐरसीयम्^{१२} ॥ * ॥ आरसीयम्^{१३} ॥ * ॥
धौकरीयम् ॥ * ॥ केचित्तुंलिङ्गमपरे तु स्त्रीलिङ्गमुदाहरन्ति^{१४} ॥ २९१ ॥

१ पूकराः (; om. E.) पूकरश्च D. E.

२ अजिनमपुलवेधेरोरसा D. ; जि-
नतसुचलवेसा आरसी E. ; वेधेरोर-
सो B. K. ; वैथेरोरसी C. ; वेधेरोर-
सा F. ; A. om. text and comment.

३ ? शिपल D. — Hem. has शिवल,
the others सुख.

४ वैविकीयं C. ; वैविकीयं F. — विवक्त
Yajñ., om. the others.

५ ? सायस् Hem. ; अवयास (v.l. अ-
यावस्) K. V. ed. ; अकदाशि a. ; om.
Bö., Yajñ.

६ Trivikrama on Hem. (Prāk.) i. 170
(Pischel) explains पूतर bei अधमः ।
जलजन्तुर्वा ।

७ Thus D. F. & corr. K. ; पाटलितं
B. C. & orig. K. ; पौरगा नाम D.

८ पूकर । पूगर Hem. ; यूकर Bö.,
Yajñ.

९ ? अनिनतीयं D. — अविनत (also
अवनत) Hem. ; others अवनत only.

१० सातुलीयं D. ; not given by others

११ ? Thus (or वैष्ठीयं) B. C. F. K. ;
वैष्ठीयं D. — वेथ्य Hem. ; om. others.

१२ इरस् & इर Hem. ; not given by
the other works.

१३ ? आरसीयं B. ; आरयं D. ; आ-
रसीयमिति कश्चित् F. ; om. C. K. —
Not given by the other works.

१४ D. om. from केचित्.

विकुट्यासासुरावेतौ^१ शबलश्चाभितो जनः ।

रोमशश्च^२ कृशाश्चादौ ज्ञेयाञ्छरप्रत्ययान्विते ॥ २९२ ॥

वैकुट्यासीयम्^३ । विकुट्य इत्यन्ये ॥ * ॥ आसुरीयम् ॥ * ॥ शाब-
लीयम् ॥ * ॥ आभिजनीयम् ॥ * ॥ रौमशीयम्^४ ॥ २९२ ॥ इति कृ-
शाश्चादिः ॥

अशयस्थूलनिलीनकर्दमशरा बाहुर्निधानाशनि-^५

न्ययोधाः परिगूढखण्डखदिरा वेणुः सितः शर्करा^६ ।

अश्मांशू परिवंशवीरणमता वेश्मोपगूढाविमौ

दण्डश्चानडुहोत्तराश्म परितो वृत्तो निबन्धारडू^७ ॥ २९३ ॥

अश्मादेः कः ॥ * ॥ अश्मा अत्र देशे रन्ति । अश्मैर्निर्घृत्तं वा ।
अश्मकम्^८ ॥ * ॥ स्थूलकम् ॥ * ॥ निलीनकम् ॥ * ॥ कर्दमकम् ॥ * ॥
शरकम् ॥ * ॥ बाहुकम् ॥ * ॥ निधानकम्^९ ॥ * ॥ अशनिकम्^{१०} ॥ * ॥
न्ययोधकम् ॥ * ॥ परिगूढकम् ॥ * ॥ खण्डकम् ॥ * ॥ खदिरकम् ॥ * ॥
वेणुकम् ॥ * ॥ सितकम् ॥ * ॥ शर्करकम् ॥ * ॥ अश्मकम् ॥ * ॥ अंशु-

१ विकुट्या^० (?) C. E. K.; दिकुट्या-
शा^० D.; विकुट्याशा^० F.

२ रौमसश्च E.; A. om. text & comm.

३ वैकुट्याशीयं (?) some व; घ D.)
MSS.—विकुट्यास Bö., Yajñ. (कुविद्यास
v. l. Bö.); विकुट्यास K. V. ed. (विकु-
पुसा a.); विकुट्याश्च (or °व्याश्च) and
विकुट्य Hem.

४ रौमसीयं D.

५ °निधानासनि^० D. E.; अश्म cf.
note c.

६ वेणुः शिता सर्करा D.; शितिः^०
शर्करः B. F. K.; शकारः C.

७ वृत्तो^० B. F.; परितो निबंधोरटूः
C. K.; निबंधारटू F.; A. om. text and
comment.

c The MSS. waver between अश्म
and अश्म.

e Thus Bö., Yajñ., K. V. [विधान
इत्यन्ये Yajñ.]; om. Hem.

१० असनि^० D.—अशनि Yajñ.; अ-
नि Bö.; न्यशनि MS. Hem.; om. K. V.

कम् ॥ * ॥ परिवंशकम् ॥ * ॥ वीरणकम् ॥ * ॥ मतकम् ॥ * ॥ वैश्वकम्
 ॥ * ॥ उपगूढकम् ॥ * ॥ दण्डकम् ॥ * ॥ अनडुहोत्तराशमेति समाहा-
 रद्वन्दः । अनडुहकम्^१ ॥ * ॥ उत्तराशमकम् ॥ * ॥ परितो वृत्त इति
 परिवृत्त इत्यर्थः । तस्य परिवृत्तकम्^२ ॥ * ॥ निबन्धकम् ॥ * ॥ अर-
 दुस्तरुविशेषः । तस्य । अरडुकम्^३ ॥ २६३ ॥ इत्यृशादिः^४ ॥

बल्वजः कूपबीजे च यवासेकुकङ्कटाः^५ ।

शिरीषः शकटाश्वत्थपरिवापविकङ्कतम् ॥ २९४ ॥

बल्वजादेरिकः ॥ * ॥ बल्वजा अत्र देशे सन्ति । बल्वजिकम् ॥ * ॥
 कूपिकम् ॥ * ॥ बीजिकम् ॥ * ॥ यवासिकम् । यवाष^६ इत्यन्यः ॥ * ॥
 इकुकटिकम्^७ ॥ * ॥ कङ्कटः संनाहः सीमा च । कङ्कटिकम् ॥ * ॥ शि-
 रीषिकम् ॥ * ॥ शकटिकम् ॥ * ॥ अश्वत्थिकम् ॥ * ॥ परिवापिकम्
 ॥ * ॥ विकङ्कतिकम् ॥ २६४ ॥

शर्कराऽथ दशयामो न्ययोधः कुमुदं कचः^८ ।

मध्वश्वसंकटा गर्तेनिर्यामौ गदिताविह ॥ २९५ ॥

शर्करिकम् ॥ * ॥ दशयामिकम् ॥ * ॥ न्ययोधिकम् ॥ * ॥ कुमुदि-

१ अनडुहोत्तरं° अनडुहकं D. —
 अनडुह Bo., Kās. V.; अनडुह Hem.,
 v.l. Bo.; (अनडुहोऽपत्यमानडुहः) आ-
 नडुहोत्तराशमेति° Yajñ.

२ °वृत्त°परिवृत्त°परिवृत्तकं B. F.
 K. (C.)—The other works have परि-
 वृत्त (K. V. a. परिग्रह).

३ अरटु° अरटुकं B. C. F. K.—अरडु
 Bo., Yajñ. (अरटुरित्यन्ये Yajñ.); अ-
 रडु। अरडु Hem.; om. Kās. V.

४ Cf. note ८, preceding page.

५ यवासेकुकटु° B. C. K.; यवासे-
 कुकटु° D. E.; A. om. text & comment.

६ पवासिकं° C., यवास B. C. F.
 K.; पवाष° D.—यवाष Bo., Kās. V.,
 Hem.; यवाद्य Yajñ.

७ इकुकटिकं B. C. F. K.; °कुकटिकं
 D.—इकुकट Bo., Yajñ.; इकुकट Kās. V.,
 Hem.

८ कची B. C. K.; कधी D.; °कचिः
 F. [कच Bo., Yajñ.; कत v.l. Kās. V. ed.;
 om. Hem.]; A. om. text and comment.

कम् ॥ * ॥ कचिकम् ॥ * ॥ मधुकम् ॥ अश्विकम् ॥ इयं वामनमतेन^१
॥ * ॥ संकटिकम् ॥ * ॥ गर्तिकम् ॥ * ॥ निर्यासिकम् ॥ * ॥ केचिद्वल्ब-
जिका कुमुदिकेत्यादि स्त्रीलिङ्गमुदाहरन्ति । तत्र लोकोः प्रमाणम् ॥
२८५ ॥ इति बल्लजादिः^२ ॥

काशपाशतृणाश्रुत्याः पलाशवनकङ्कटाः^३ ।

वासकर्दमपीयूष्णा^४ गुहाकर्पूरबर्बराः ॥ २९६ ॥

काशादेरिलः ॥ * ॥ काशसृणविशेषः । काशा अत्र सन्ति । काश-
लम् ॥ * ॥ पाशिलम् ॥ * ॥ तणिलम् ॥ * ॥ अश्वत्यिलम् ॥ * ॥ पला-
शिलम् ॥ * ॥ वनिलम् ॥ * ॥ कङ्कटिलम्^५ ॥ * ॥ वासो गुल्मविशेषः ।
वास्यन्ते ह्वन्तीति वासाः पक्षिण इत्यन्यः^६ । वामिलम् ॥ * ॥ कर्दमि-
लम् ॥ * ॥ पीयूषिलम् ॥ * ॥ गुहिलम् ॥ * ॥ कर्पूरिलम् ॥ * ॥ बर्बरो
स्त्रेच्छजातिः । बर्बरिलम् ॥ २८६ ॥

मधुरयहवच्छूलाः^७ कपित्थश्चरणो विसः ।

नडोऽथ जतुसीपालौ^८ गणे काशादिसंज्ञिते ॥ २९७ ॥

मधुरिलम् ॥ * ॥ ग्रहिलम् ॥ * ॥ वच्छूलिलम्^९ ॥ * ॥ कपित्थि-

१ दुर्गवामनमतेन D.

२ This *gaṇa* corresponds to कुसु-
मादि to P. iv. 2, 80, no. 4; Hem. vi.
2, 96.

३ °कटकाः B. F.

४ °पीयूष्णा E.; A. om. text and
comment.

५ कंठकिलं F.—कङ्कट Bō., Yajñ.;
कण्टक Kāś. V. ed., MS. a., Hem.; cf.
prekshādi, śl. 299.

६ वास्यात इ° वासा पक्षिण° C.;

om. D. [वाशन्ते° ?].—वाश Kāś. V. ed.,
Hem.; वास Bō., Yajñ.

७ °ग्रहवत्शूलाः F. K.; °वच्छूलाः E.;
°वहलाः D.; ग्रहदस्थूलाः C

८ जतुशापालो C.; A. B. om. text
and comment.

९ ? वत्शूलिलं F. K. (त्य often written
like च्छ); वच्छूलिलं B.; वञ्चूलिले D (cf.
वञ्चूल E., note ७).—वच्छूल Bō., Yajñ.;
वर्तुल Hem.; वधूल v.l. Kāś. V. ed.;
om. MS. a.

लम् ॥ * ॥ चरणलम् ॥ * ॥ विशिलम्^१ ॥ * ॥ गडिलम् ॥ * ॥ अत-
विलम् ॥ * ॥ सीपालिलम्^२ ॥ २६७ ॥ इति काशादिः ॥

तृणमूलसुवर्णाणां वराणवर्णा^३ वनार्जुनी पर्णम् ।

नडबलबिलपुलचरणा बुसः^४ फलं चात्र विज्ञेयम् ॥ २६८ ॥

दृणादेः सः^५ ॥ * ॥ दृणान्यस्मिन्देष्टे सन्ति । दृणसा नदी नगरी
सरसी^६ पर्वतिका ॥ * ॥ मूलसा ॥ * ॥ सुवर्णसा ॥ * ॥ अर्णो जलम् ।
तदत्रास्तीति । अर्णसा नदी । पाठसामर्थ्यात्सलोपः ॥ अर्ण । इत्यका-
रान्ता प्रकृतिरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ वराण इति वीरणाभिधानम्^८ । तद-
स्तिवाद् वराणसी^९ नदी । तस्या अदूरभवा वाराणसी नगरी ॥
वराणसी देशस्तत्रभवा वाराणसी नगरीत्यन्ये ॥ * ॥ वर्ण इति वीर-
णाख्या^{१०} । वर्णसा ॥ * ॥ वनसा ॥ * ॥ अर्जुनसा दिग्वस्त्रमतेन ॥ जन
इति शकटाङ्गजः^{११} ॥ * ॥ पर्णसा ॥ * ॥ नडसा ॥ * ॥ बलसा ॥ * ॥
विलसा ॥ * ॥ पुलसा ॥ * ॥ चरणसा ॥ * ॥ बुससा^{१२} ॥ * ॥ फलसा ।
दिग्वस्त्रमतेन ॥ २६८ ॥ इति दृणादिः ॥

१ विशिलं D.

२ शापालिलं D.—सीपाल Bö.; श्री-
पाल Hem.; सीपालो नाम कश्चित्तेन
निर्वृत्तं सीपालिकम् Yajñ.; om. K. V.

३ सुवर्णाणां वराणवर्णा F.; सुवर्णा-
णि विराण° C.

४ बुशः° D.; चुलफलं° F.; A. om.
text and comment.

५ शः D. throughout (तृणशः° मूल-
शा etc.).

६ सारसी B. C. K.; सरसि D.

७ The other works have अर्ण [गणे

लुप्तसकारस्योपादानात्सकारनिवृत्तिः।
अदंत एवायमित्यन्ये Yajñ.].

८ ? Thus B. D. F. K.; वाराणाभि-
धानं C.

९ वराणसा F.; D. om. from तद-
स्तिवाद् to अर्जुनसा.

१० Thus also Yajñesvara.

११ B. C. om. from जन to end of
comm. (K. suppl. in margin).—अर्जुन
Bö., Yajñ.; जन Hem., Kāś. V. ed.
(अचज a.).

१२ चुलसा F.

प्रेक्षा स्यात्परिवापसंकटकटाः^१ कूपो यवासः पुटः
संलक्ष्या ध्रुवका महश्च ध्रुवका कैश्चित्कपिः कांविटैः ।

ज्ञेयः कङ्कटवन्धुकापुकबुका गर्तेकटौ^२ कूपको

न्ययोधक्षिपकाहिरण्यफलकाः प्रेक्षादिरिवं गणः ॥२११॥

प्रेक्षादेरिन् ॥ * ॥ प्रेक्षा बुद्धिः । तथा हेतुना निर्वृत्तः । प्रेक्षी
यामः ॥ अथवा प्रेक्षा अत्र सन्ति । प्रेक्षी देशः ॥ प्रेक्षाशब्दो यद्यपि
प्रेक्षणवाची^३ तथाप्यत्र पचे रूढितो नदीसरसीस्यख्यादिवृत्तिर्द्रष्टव्यः
॥ * ॥ परिवापो बीजनिक्षेपः । परिवापी ॥ * ॥ संकटं संकीर्णता ।
संकटी ॥ * ॥ कटः पर्यन्तः । कटी ॥ * ॥ कूपी ॥ * ॥ यवासो दुःस्पर्शः ।
यवासी^४ ॥ * ॥ पुटो ॥ * ॥ ध्रुवका । आवपनविशेषः । ध्रुवकी ॥ * ॥ मह
उत्सवः । मही ॥ * ॥ ध्रुवका । आवपनविशेषः । ध्रुवकी ॥ * ॥ कैश्चि-
दिति दिग्बन्धप्रभृतिभिः कपिशब्दः संलक्ष्यः । कपी ॥ * ॥ कङ्कटः
संज्ञाहः । कङ्कटी ॥ * ॥ बन्धुरेव बन्धुका । बन्धुकी ॥ * ॥ पुको दानम् ।
पुकी ॥ * ॥ बुको हास्यम् । बुकी^५ ॥ * ॥ गर्तोऽवटः । गर्ती ॥ * ॥ इकटं
वषकः । इकटौ^६ ॥ * ॥ कूपको गुणवृत्तः । कूपकी ॥ * ॥ न्ययोधो
वटः । न्ययोधी ॥ * ॥ क्षिपका । आयुधम् । क्षिपकी ॥ * ॥ हिरण्यं
सुवर्णम् । हिरण्यी^७ ॥ * ॥ फलकम् आकाङ्क्षितमिद्धिरावरणं वा^८ ।

१ परिवापकटकटाः D. B.

२ गर्तेकटौ D. ; गर्तेकटी B. ; ० पु-
कचुका F. ; A. om. text and comm.

३ यद्यपि प्रेक्षिशब्दः प्रेक्षकवाची
तथाप्यत्र Yajñ.

४ Thus also Yajñ. (यवाप इति क्व-
चित्पाठः); यवाष Bō., Hem.; om. K.V.

५ चुको चुकी C. F.; बुको बुकी
B. D. K.—[पुको दानम्० । बुको हा-
स्यम् । Yajñ.]

६ इकटं वषकः दृष्टाढी D. ; इकटं
इकटौ F. K. ; इकट Bō., Yajñ.; इकट
Hem.; इकुट K.V.ed., कर्कट a.; fsl Bō.

७ हिरण्यी B. C. K.; हिरिखी B.
—हिरण्य Bō., Yajñ.; हिरिख Hem.;
om. Kās. V.

८ ०सिद्धिः वरणं वा D.—हलका
Bō., Yajñ.; फलका Hem., v.l. Bō.;
om. Kās. V. [हलका पुरविशेषस्यस्या-
दूरभवो हलको यामः । Yajñ.]

फलकी ॥ * ॥ कूपगर्तपरिवापयवासहिरण्यशब्दाः^१ शकटाङ्गजमतेनो-
पात्ताः ॥ २६६ ॥ इति प्रेक्षादिः ॥

मध्विष्णु शरोमवेणुमरुतः शक्तीष्टकारिष्टयो^२

वार्दालीशकलाकरीरकिशरासन्दीशलाकाहिमाः^३ ।

स्याणुस्तक्षशिलाविसामुतिशमीसर्याणपादांमिषी-४

कर्कन्धूवटवेटञ्चृष्यरुमणो वल्मीकपीडाखडाः^५ ॥ ३०० ॥

मध्वादेर्मत्^६ ॥ * ॥ मधु पुष्परसादिः । तदत्र देशेऽस्ति । मधु-
मान्देशः ॥ * ॥ इक्षु रमालः । इक्षुमान् ॥ * ॥ शरो मुञ्जः । शरावान् ।
शरादीत्यादिना दीर्घत्वे ॥ शरुरित्यन्यः^७ ॥ * ॥ रोम तनूरुहम् । रो-
मवान् ॥ * ॥ वेणुमान् ॥ * ॥ मरुतो देवा वायुश्च । मरुत्वान् ॥ * ॥
शक्तिः प्रहरणम् । शक्तिमान् ॥ शुकुत्तिरित्यन्यः^८ ॥ * ॥ इष्टका मृदि-
कारः । इष्टकावान् ॥ * ॥ रिष्टिश्चन्द्रहासः । रिष्टिमान् ॥ मदिरा-
जातीयः संधानविशेषो रिष्टिशब्द इति वासनः^९ ॥ * ॥ वार्दाली ।
श्लोषधिविशेषः । वार्दालीवान् ॥ पार्दाकीत्येके^{१०} ॥ * ॥ शकलो मत्स्यः ।
शकलावान् । कृतदीर्घोऽयं पठितः । शकलीवानित्यन्ये^{११} ॥ * ॥ करीरो

१ °हिरण्यशब्दाः D.

२ शक्तीष्टकाष्टयो E.

३ कसरार° B. C. F. K.; कसरार° D.;
शलाकीहिमाः C.

४ °समी° D.; शर्याण° E.

५ °कर्कन्धू° वेटञ्चृष्यरुमलो° E.; °रु-
मतो° B. C. F. K.; वेटञ्चृष्यरुमतो° D.

६ °मत्तुः D.

७ त्सरुरित्यन्यः F.; om. D.—Hem.
has शरु cf. next page, n. १; others शर.

८ Hem शक्तिः; the others शक्ति.

९ D. om. from मदिराविशेषः.—

मदिराजातीयः संधानविशेषो रिष्टिः ।
चन्द्रहासो रिष्टिरित्यन्ये । रिष्टिमान
Yajñ.; Bō. रुष्टिः Kā. V. ed. मुष्टि (v.l.
हृष्टि), MS. a. रिष्टः; Hem. चृषि.

१० वार्दाकीत्येके D.; om. F.—वा-
र्दाली Bō., Yajñ.; पार्दाकी Hem.;
दर्वाघाट K. V. ed., दर्वाक a.; cf. next
page, note १.

११ शकली Hem.; शकल (शकला)
Bō., Yajñ.; om. Kā. V.

वृक्षविशेषः । करीरवान् ॥ * ॥ किशरो गन्धद्रव्यम् । किशरावान् ।
 ढणजातिः ॥ किशरुरित्यन्यः^१ ॥ * ॥ आसन्दी वेत्रासनम् । आसन्दी-
 वान् ॥ * ॥ शलाका । एषणी पूरणरेखा^२ द्यूतोपकरणं च । शलाका-
 वान् ॥ * ॥ हिमं तुहिनम् । हिमवान् ॥ * ॥ स्थाणुमान् । यवादेरा-
 कृतिगणत्वादन्वाभावः^३ ॥ * ॥ तक्षशिला नगरी । तक्षशिलावान् ॥
 अक्षशिलेत्यन्यः । अक्षवान् । शिलाप्रानित्येके^४ ॥ * ॥ विसवान् ॥ * ॥
 आसुतिः सोमरसः । आसुतिमान् ॥ आसुतोवानिति वामनाद्याः । ते
 ह्यासुतीशब्दं पठन्ति ॥ सुत्येत्यन्यः^५ ॥ * ॥ शमी वृक्षः । शमीवान्^६ ॥ * ॥
 सर्पाणः पर्वतः । सर्पाणावान् ॥ सार्पाण^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ पार्दा वृक्षः ।
 पार्दावान् ॥ पार्दा नाम काचित्स्त्रीत्यन्ये^८ ॥ * ॥ आमिषी । ओषधिः ।
 आमिषीवान्^९ ॥ * ॥ कर्कन्धूः चुद्रवदरी । कर्कन्धूवान् । कर्कन्धुरि-
 त्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ वटो न्यग्रोधः । वटावान् ॥ * ॥ वेष्टः पोलुवृक्षः । वेष्टा-
 वान् ॥ * ॥ ऋष्यो मृगविशेषः । ऋष्यावान्^{११} ॥ * ॥ रूमौल्लवणविशे-

१ किशरो० किशरावान्० किशरु०
 B. C. F. K. - किशर (०रा) Bö., K.V.;
 किमर (०रा) Yajñ., Hem. - Hem. has
 also कीशरु [? orig. a misreading, MS
 Hem. has पार्दा । कीशरु ; इष्टका । पा-
 र्दाकीशरु । (i.e. पार्दाकी । शब् 1)].

२ ०रेषा B. C. D. K.; एषणी D.;
 om. C.

३ ०गणत्वाभावः C. K.; om. D.; cf.
 §. 414.

४ शलावानित्येके B. C. K. - Hem.
 has तक्षशिला & अक्षशिला; the others
 तक्षशिला only.

५ सुत्येत्यन्यः B. F. and orig. K.; om.
 D. - Hem. has आसुति and सुत्या; the
 others आसुति only.

६ समी० समीवान् D.

७ सर्पाण इत्यन्ये B. C. K.; सार्पाणा
 इत्यन्ये D.; (? सर्पाणावान् । सार्पाण इ-
 त्यन्ये!) - शर्पाण Bö., Yajñ.; सर्पाण
 Hem.; शर्पाणा Kās. V. ed., शर्पाणा a.
 [शर्पाणः पर्वतः । शर्पाणावान् Yajñ.].
 For the correct forms see the St.
 Petersb. Dict. s.v. शर्पाण, शर्पाणावन्.

८ पार्दा Hem.; om. others; cf. n. १.

९ B. K. add वर्त्तित्यन्यः; C. वर्त्ती-
 तत्यन्यः; F. वर्त्तित्यन्यः ।

१० Hem. both; कर्कन्धू Bö., Yajñ.;
 कर्कन्धु K. V.

११ ऋष्य Yajñ., Kās. V. a.; ऋष
 Kās. V. ed.; ऋष Bö.; ऋषि Hem.

षस्तद्विशेषो^१ वा । रुमखान्^२ ॥ हवदित्यन्यः ॥ * ॥ वल्मीको नाकुः ।
वल्मीकावान् । अयं दिम्बस्त्वमतेन ॥ * ॥ पीडावान् ॥ * ॥ खड्गस्तृण-
जातिः । खडावान् ॥ * ॥ अन्नद्यर्थमारम्भः^३ ॥ ३०० ॥ इति मध्वादिः ॥

उत्कराश्मखदिरास्तृणवृक्षाविन्द्रवृक्षतिकपिप्पलशाकाः ।

आर्द्रवृक्षकपलाशसुवर्णश्यावनायसहिता विजिगीषा४॥३०१॥

उत्करादेश्चः ॥ * ॥ उत्करो दृषत्यांसुप्रचयः । सोऽस्यास्तीत्युत्क-
रीयं नगरम् ॥ * ॥ अश्लीयम् ॥ * ॥ खदिरो वृक्षः । खदिरीयम् ॥ * ॥
दृणीयम् ॥ * ॥ वृक्षीयम् ॥ * ॥ इन्द्रवृक्षीयम् ॥ * ॥ तिको राजा ।
तिकीयम् ॥ * ॥ पिप्पलोऽश्वत्थः । पिप्पलीयम् ॥ * ॥ शाकं भक्ष्यवि-
शेषः । शाकीयम् ॥ * ॥ आर्द्रवृक्षीयम्^४ ॥ * ॥ पलाशीयम् ॥ * ॥ सुव-
र्णीयम् ॥ * ॥ श्यावनायो मुनिः । श्यावनायीयम् ॥ * ॥ विजिगीषी-
यम् ॥ ३०१ ॥

शालानेकखलाजिनातपफला जन्याजिन पिप्पली-६

मूलं संप्रशूर्पणायपिचुका भस्वा च नैवाकवः^७ ।

उत्क्रोशार्कनितान्तवृक्षशफरा गर्तामिवैराकणाः^८

काशारशयनिशान्तपर्णकितवाः सुद्राणकशान्तयः^९॥३०२॥

१ रुमखवणं B. C. F. K. : रुमाख-
स्तद्विशेषस्तद्विशेषो D.

२ रुमखान् MSS. (f) ; D. om. हव-
दित्यन्यः. -- Hem. has हवत्, om. others.

३ अन्नद्यर्थमारम्भः D. ; cf. P. iv. 2, 85.

४ A. om. text and comment.

५ आर्द्रवृक्षक Bō. ; आर्द्रवृक्ष the
others and Bō. v. l. [? °क here ad-
jectively].

६ °षलाजिनातप° B. ; जन्याजन°
B. E. ; पलाजिनातपफली° जन्याजन-
पि° C. ; °जान्याजिन° D.

७ °नैचाकवः F.

८ °वृक्षशफला° B. ; °वृक्षसफरा
गर्ता° D.

९ सुद्राणवचांतयः B. ; °कचाचयः
E. ; A. om. text and comment.

शालीयम् ॥ * ॥ अनेकीयम् ॥ * ॥ खलाजिनीयम् ॥ खल्लाजिन
 इत्यन्यः ॥ * ॥ आतपीयम् ॥ * ॥ फलीयम् ॥ * ॥ अन्या वधूसदाहिका^२
 वा । जन्यीयम् ॥ * ॥ अजिनीयम्^३ ॥ * ॥ पिप्पलीमूलीयम् ॥ * ॥ संपरो
 मुनिः । संपरीयम् ॥ * ॥ शूर्पणायो मुनी राक्षसो वा । शूर्पणायी-
 यम्^४ ॥ * ॥ पिचुकस्थूलकम्^५ । पिचुकीयम् ॥ * ॥ भस्वीदम् ॥ * ॥
 निवाकुर्निर्गुणः । तस्य निवासो नैवाकवः । तस्यादूरभवं नैवाकवी-
 यम्^६ ॥ * ॥ उत्क्रोशः कुररः^७ । उत्क्रोशीयम् ॥ * ॥ अर्को गुल्मः
 सूर्यस्य । अर्कीयम् ॥ * ॥ नितान्ता वृक्षा यत्र सन्ति स नितान्तवृक्षो
 देशः । तस्यादूरभवं नितान्तवृक्षीयम् ॥ * ॥ शफरो मत्स्यः । शफरी-
 यम्^८ ॥ * ॥ गर्तीयम् ॥ * ॥ अग्नीयम् ॥ * ॥ वैराकणो नामर्षिः ।
 वैराकणीयम्^९ ॥ * ॥ काशीयम् ॥ * ॥ अरण्यीयम् ॥ * ॥ निशान्तम्
 अन्तःपुरम् । निशान्तीयम् ॥ * ॥ पर्णीयम् ॥ * ॥ कितवो धूर्तो गन्ध-
 द्रव्यं च । कितवीयम् ॥ * ॥ चुद्रीयम् ॥ चुद्रा राक्षसी तन्निवासः चुद्री-
 यमित्यन्ये^{१०} ॥ * ॥ अणकम् अधमम् । अणकीयम् ॥ * ॥ चान्तीयम् ॥
 चान्त इति भोजः^{११} ॥ ३०२ ॥

१ Hem. both ; the others खला-
जिन .

२ °तदाहिका B. C. F. K.

३ [अ suppl. K.] जनीयं B. F. K. ;
om. C.

४ सूर्पणायो° सूर्प° B. C. F. K.

५ पिचुकस्थूलकं B.K. ; पिचुकस्थूलकं
C. ; पिचुकः स्थूलकं D.

६ निचाकु° नैवाकव° नैवाकवीयं
K. ; °चा° F. throughout. — नैवाकव
Hem. ; नैवाकव Bö., Yajñ. ; नैव । बक
Kâs. V. ed., a. ; cf. §l. 204.

७ कुररः B. C. D. K.

८ सफरो° सफरीयं D.—Hem. स-
फर, the others शफर.

९ वैराकाणीयं B. ; वैराक । णीयं
D. — वैराकण Yajñ. ; वैराकण Bö.,
Hem. ; om. Kâs. V.

१० Yajñ. notices both readings ; Hem.
काश । चुद्रा २ । (२ generally indicates
that the two preceding words are to
be taken both combined and separate).

११ चान्त Bö. ; शान्त Kâs. V. ed. ;
चांति Yajñ., Kâs. V. a. ; om. Hem.

अश्वत्थनीचापकशंकरेडावरोहितक्षारविशालवेचाः ।

अरीहणचैवणचर्मखराडवातागराः संपलमन्त्रणार्हौ^१ ॥ ३०३ ॥

अश्वत्थीयम् ॥ * ॥ नीचापाप्नोतीति । नीचापकः । नीचापकीयम् ॥ * ॥ शंकरीयम् ॥ * ॥ इडाः स्त्रियः । इडीयम्^२ ॥ * ॥ अवरोहितो नामर्षिः । अवरोहितीयम् ॥ * ॥ चारीयम् ॥ चोध^३ इत्यन्यः ॥ * ॥ विशालो नामर्षिः । विशालीयम् ॥ * ॥ वेचीयम् ॥ चारवेची वामनमतेन ॥ * ॥ अरीहणः पुंविशेषः । अरीहणीयम् ॥ * ॥ त्रिवेण्या अपत्यं चैवणः । तस्य निवासस्तैवणीयम् ॥ * ॥ चर्मियम् । शास्त्राभिधानवाचि वष्यणित्यन्यः^४ ॥ * ॥ खण्डीयम् ॥ * ॥ वातागरीयम् ॥ * ॥ संपलो^५ मुनिः । संपलीयम् ॥ * ॥ मन्त्रणार्हियम् ॥ * ॥ उत्करादीञ्कप्रत्ययान्तान् केचित्पुंलिङ्गान् अपरे स्त्रीलिङ्गानाङ्गः^६ ॥

एतेऽष्टादशाकृतिगणा वेदितव्याः । तेनान्येऽपि शब्दा यथादर्शनं द्रष्टव्याः । अन्यैस्त नैद्यत्यमेषां प्रतिपादितम् । एतदीयशब्दानां चत्वारोऽप्यर्था यथासंभवं द्रष्टव्याः ॥ ३०३ ॥ इत्युत्करादिः ॥

शौनकोऽथ तलवाजसनेयौ रज्जुकण्ठकठशाठकषायाः ।

स्कन्धसाङ्गरवतुम्बुरुताण्ड्या^७ रज्जुभारकमलारुणयश्च ॥ ३०४ ॥

शौनकादिभ्यो णिन् इत्यनेन तेन प्रोक्तं वेदं विदन्यधीयते वेत्यर्थ-

१ सपल^० C.; सरालमन्त्रणार्हौ D.; A. om. text and comm.

२ इडा^० इडीयं all MSS.; the other works have इडा.

३ ? Thus B. F., and (? चाध) K.; चोद C.; चांत D.—चाध MS. Hem.; चार Bō., Yajñ. [क्रोध इत्यन्ये Yajñ.] om. Kāṣ. V.

४ Thus B. F. K., ? वर्मन्, or suff. खण्णः °वाधिवष्यणि^० D.; °वाविवर्ष्यणि^० C.

५ सफल C.—सफल Bō., Yajñ., Kāṣ. V. ed. (संहल a.); सफल । संपर । सफल । संफल । Hem. (cf. संपर).

६ D. om. from उत्करादीन्.

७ °तुंबुरतांड्या B.; °तुंबुरु^० E.; तंगवुरु^० D.; A. om. text and comm.

योर्णिन्भवति ॥ * ॥ शौनकेन प्रोक्तं वेदं विदन्धधीयते वा । शौनकिनः
 ॥ * ॥ तालिनः ॥ * ॥ वाजसनाया अपत्यं वाजसनेयः । वाजसनेयिनः
 ॥ * ॥ राज्जुकण्डिनः ॥ * ॥ काठशाठिनः । काठशाठाभ्यां प्रोक्तवेदवे-
 दकाः ॥ * ॥ काषायिणः ॥ कषय^१ इति वामनः ॥ * ॥ स्कान्विनः ।
 स्कन्द^२ इति चन्द्रः ॥ * ॥ साङ्गरविणः^३ ॥ * ॥ तीम्बुरविणः ॥ * ॥
 ताण्डिनः^४ । शकटाङ्गजभोजमतेन ॥ * ॥ राज्जुभारिणः ॥ * ॥ का-
 मलिनः ॥ * ॥ आरुणिनः ॥ ३०४ ॥

हरिदशाष्येयपलिङ्गयुक्ताः

शापेयखाडायनदेवदर्शाः ।

श्यामायनालम्बिञ्चुचाभदराडाः

स्तम्भोलपौ स्तः परुषांसकश्च^५ ॥ ३०५ ॥

हारिद्रविणः ॥ * ॥ शषमिव शष्यः । तस्यापत्यं शाष्येयः । शा-
 ष्येयिणः ॥ * ॥ पालिङ्गिनः । पुलिङ्ग^६ इति वामनः ॥ * ॥ शपस्यापत्यं
 शापेयः । शापेयिनः ॥ शाफेय^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ खडस्यापत्यं नडादि-
 फाण^८ । खाडायनः । खाडायनिनः ॥ * ॥ देवदर्शिनः । वेददर्श इति
 वामनः^९ ॥ * ॥ श्यामायनिनः ॥ * ॥ अलम्बस्यापत्यम् आलम्बिः ।

१ ? काषाया C.—कषाय B⁵, Yajñ.;
 कशा K. V. ed., om. a.; कषाय Hem.

२ स्कंध C. F. K.—स्कन्ध B⁵, Yajñ.,
 K. V. ed., Hem.; स्कन्द K. V. ed., a.

३ सागरविणः D.—शाङ्गरव B⁵,
 Yajñ., Kâs. V. ed.; साङ्गरव Hem., also
 Kâs. V. ed., संगर a.

४ ताण्डिनः B. C. K.

५ श्यामायिनालम्बिञ्चुचाभ^० B. C. K.;
 ०रचाभदंडा^० E.; ञ्चुवदंडा^० D.; ०तं-
 डा(ः) स्तम्भोलुपा^० B. D. F. K.; पुरुषां
 शकश्च D. E.; A. om. text and comm.

६ ? Thus B. D. K.; पुलिङ्ग C. F.—
 पलिङ्ग Hem.; पलङ्ग (पालङ्गिनः) Pân.
 iv. 3, 104 scholl.; अ^१ Kâs. V. ed. ib.
 (फलिङ्ग MS. a.)

७ Thus Hem.; शापेय B⁵, Yajñ.;
 सापेय K. V. ed., कापेय a.

८ षडस्यापत्यं पत्रि B. C. K.; पावे
 D.; not in (âkṣiti) gaṇa naṣṭīdi, 232-6.

९ ? देवदर्शन B⁵, Yajñ.; देवदर्श
 Hem.; देवदत्तशठ (!) Kâs. V. ed.;
 शंभुदेव । दश । a.

आलम्बिनः ॥ * ॥ आर्चाभिनः ॥ अचभाग इत्यभयनन्दी^१ ॥ * ॥
दाडिनः^२ । चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥ स्ताम्बिनः । स्कम्भ^३ इति शक-
टाग्रजः ॥ * ॥ औलपिनः^४ ॥ * ॥ परुषे अंसे अस्य । परुषांसकः । पा-
रुषांसकिनः^५

सर्वेऽप्येते सोपञ्चवेदशाखानां^६ प्रणेतारः प्रसिद्धाः । तदभिधा-
यिनस्तु प्रोक्तप्रत्ययान्ताः शब्दा अध्येचादिविषयत्वात्स्वातन्त्र्यमुल्लङ्घ्य
प्रयोगभाजो न स्युः^७ । भोजमतमाश्रित्य वामनोक्तः कलापिशिष्यप्रा-
च्यादिविशेषो^८ नाश्रितः ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन तल्लवकाराश्च-
पञ्चमदावकण्ठैतरेयभाल्लविशाद्यायनप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ ३०५ ॥ इति
श्रीनकादिः ॥

उक्थन्यासवसन्तयज्ञशिशिरं चर्चा पुराणं गणः

संज्ञातर्कपदक्रमाश्च गणितं लक्ष्यं च लोकायतम्^९ ।

आयुर्वेदगुणेतिहासचरमं हेमन्तहेतू यजुर्

वर्षाज्योतिषसंहिता शरदथो संघाटवृत्तीतरम् ॥ ३०६ ॥

ऋत्नकथादेष्टण् इत्यनेन क्रतुवाचिन उक्थदेश्च ठण् ॥ * ॥ उक्थ-
शब्दः सामसलक्षणो गन्थ औक्थिक्ये वर्तमानो गृह्यते । उक्थं^{१०} वेत्थ-

१ आर्चाभिनः^० B. C. F. K. ; आर्च-
धिनः^० इत्यभयनन्दी D.

२ ताडिनः B. C. F. K.—दण्ड Bö.,
Yajñ. ; om. Hem., Kâs. V.

३ Hem. has both ; the others स्तम्भ.

४ उल्लपिनः C. ; अल्लपिनः D. ; P. iv.
3, 104 scholl.

५ परुषे अंसे अस्य परुषांसकः । पिर-
षांसकिनः D.—परुषांसक Bö. ; परुषा-

सक Kâs. V. ed. ; परुषांसक (ऋचित्पुरु-
षांसक इति पाठः) Yajñ. ; Hem. both.
६ सोमचवेद^० D. ; वेदसामानां B.
C. K. ; वेदशास्त्राणां F.

७ प्रयोगः । श्रीमोजः स्युः । D.

८ कलापिशिष्य^० F. ; D. om. fr. भो-
जमतमाश्रित्य to व्योम वीक्ष्य in §. 334.

९ लोकायतं F. K.—E. om. this
śloka ; A. D. om. text and comment.

१० उक्थं B. C. K.

धीते वा । औक्थिकः । औक्थिक्यशब्दाच्च प्रत्ययो न भवत्यनि-
धानात् ॥ शकटाङ्गजस्तु याज्ञिकौक्थिकलौकायतिकान्^१ ब्रह्मणीत्ये-
तत्सूत्रमाह । यज्ञोक्थाभ्यां ठण् । याज्ञिक्यौक्थिक्यशब्दाभ्यां च ठण्
इक्यलोपश्च निपात्यते । यज्ञं याज्ञिक्यं वा वेत्त्यधीते वा । याज्ञिकः ।
एवम् औक्थिकः । लोकायतशब्दाट्टणीकारः । लौकायतिकः । लौ-
कायतिक इति^२ न्यायादिपाठास्त्रिद्वम् ॥ * ॥ न्यासः पञ्जिका । नैया-
सिकः ॥ * ॥ वसन्तशब्दः कालसहचरिताध्ययने वर्तमानः प्रत्ययं लभते ।
एवं शिशिरहेमन्तवर्षाशरद्वीग्नशब्दा द्रष्टव्याः । वसन्तिकः ॥ * ॥
यज्ञार्थो यन्थो यज्ञः^३ । याज्ञिकः ॥ * ॥ चर्चा विचारणा^४ । चा-
र्चिकः । चर्चाक इति वामनः ॥ * ॥

सर्गश्च प्रतिभर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।

वंशानुवंशचरितं^५ पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥

पुरापि न नवं पुराणमिति निरुक्तम् । पौराणिकः ॥ * ॥ गाणिकः ॥ * ॥
सांज्ञिकः ॥ * ॥ तार्किकः ॥ * ॥ पादक्रमिकः ॥ अन्यस्तु पदक्रमावित्याह ।
तन्मते क्रमादिपाठादुनपि^६ ॥ * ॥ गाणितिकः । गाणित इति वाम-
नादयः ॥ * ॥ लाञ्छिकः ॥ * ॥ लोकायतं बृहस्पतिमतानुसारि चार्वा-
कशास्त्रम् । लौकायतिकः ॥ * ॥ आयुर्वेदिकः ॥ * ॥ गौणिकः ॥ * ॥
इत्येवं हासश्चित्तविकाशो^७ यस्मिन् इतिहासः ॥ अथवा । इति । ह ।

१ °लोकायतिकान् B. C. K.

२ ? B. F. K. apparently twice लौ-
कायतिक (& no | before; ? once | लो);
°इत्यन्वे C.—Śākaṭāyana (like Hem. vi.
2, 119) evidently has a gaṇa nyāyādi
corresp. to our ukthādi (? and vasa-
tādi), cf. p. 350, note 1.

३ ग्रंथः । याज्ञः MSS. (B. C. F. K.).

४ °यद्वांगरागश्चर्चा तत्प्रकारख्या-
पको ग्रंथोऽपि चर्चा Yajñ.

५ The usual reading is: वंशानुच-
रितं चैव; cf. Wilson, Vishṇu P. (Hall)
vol. i. p. vii.

६ Cf. P. iv. 2, 61, and śl. 311.

७ °चित्तविकासो MSS. (B.C.F.K.).

आमीदिति यत्रेति । इत्येवमर्थे । हः किलार्थे पूर्वचरितम् ॥ ऐतिहा-
 मिकः ॥ * ॥ चारमिकः । चरमप्रथमशब्दौ विशेषणवृत्ती विशेख्यस्य तु
 ग्रन्थस्य प्रक्रमात्प्रतीतिः । यद्वा क्रियाविशेषणवृत्ती । चरममधीते ।
 चारमिकः ॥ चरमो गुणश्चरमगुणः । तस्य चारमगुणिक इत्यन्ये ॥ * ॥
 हैमन्तिकः ॥ * ॥ हैतुकः ॥ * ॥ याजुष्कः । वामनमतेन ॥ * ॥ वार्षिकः^१
 ॥ * ॥ ज्योतीष्यधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । ज्योतिषम् । संज्ञापूर्वको विधिर-
 नित्य इति ॥ अथवा । अनुबन्धकृतमनित्यमित्यौर्न भवति । ज्योतिषिकः ।
 गणनिपातनादैजभावः । ज्योतीषि ग्रहनचत्रादीनि वेत्ति ज्योतिषिक^२
 इति वामनचीरस्वामिनौ ॥ * ॥ सांहितिकः ॥ संहिता पदे विषयभूते
 प्रत्ययं लभते^३ । पदविषयां संहितामधीयानः सांहितिकः । अन्यत्राण् ।
 सांहित इत्यन्यः ॥ * ॥ शारदिकः ॥ * ॥ सांघाटिकः ॥ संगता घटाः
 संघटेत्यन्यः । सह घटया सघटेत्यन्यः । संघट इत्यपरः^४ ॥ * ॥ वा-
 र्त्तिकः ॥ * ॥ ऐतरिकः । वामनमतेन ॥ ३०६ ॥

श्रवणानुसूलक्षणसंग्रहाः स्युर्

यीष्मो निरुक्तं पुनरुक्तमत्र ।

आथर्वणोऽथ प्रथमानुकल्पौ

क्रमेतरन्यायकृतान्ततन्त्रम्^५ ॥ ३०७ ॥

१ Or. MSS.

२ ? ज्योतिषिक MSS. — MS. Kshīr.
 on A. K. ii. 8, 1, 14 has: ज्योतीषि
 ग्रहादीनधिकृत्य कृतो ग्रन्थो ज्योतिषः ।
 ज्योतिषं वेद ज्योतिषिकः ।

३ प्रलयं^० B. C., and orig. K.; लभते
 B. C. K.

४ सटेत्यन्यः । सट इत्यपरः । B. C. K.

—Bō. संघट्ट (n. l. संघट); Yajñ. संघट्टो
 रचना । या पांचालीवैदर्भीत्यादिपदै-
 रलंकारशास्त्रे व्यवह्रियते तल्लक्षणपरो
 ग्रन्थोऽपि लक्षणया संघट्टस्तमधीते वेद
 वा सांघट्टिकः । केचित्संघाटं पठन्ति;
 Kās. V. ed. संघात & संघत; Hem.
 संघट & संघटा.

५ A. D. om. text and comment.

स्नात्त्रिणकः । केचिच्छ्रुणाशब्दात्स्त्रीलिङ्गात्प्रत्ययं मन्यन्ते^१ ॥ * ॥
 अनुसूर्यन्यविशेषः । आनुसुकः । केऽणञ्च^२ इति ह्रस्वत्वे ॥ * ॥ लाञ्छ-
 णिकः ॥ * ॥ सांयज्ञिकः ॥ * ॥ यैष्णिकः । चन्द्रमतेन ॥ * ॥ नैरुक्तिकः ॥ * ॥
 पौनरुक्तिकः ॥ * ॥ अथर्वर्षिः । तेन प्रोक्तो वेद आथर्वणः । तं वेत्त्यधीते
 वा । आथर्वणिकः । पाठसामर्थ्याच्छुभ्र भवति^३ ॥ * ॥ प्राथमिकः ।
 प्रथमो गुणः प्रथमगुण इत्यन्यः^४ ॥ * ॥ प्रथमकल्यादन्योऽनुकल्पः ।
 आनुकल्पिकः ॥ * ॥ क्रमादितरः क्रमेतरः^५ । अक्रम इत्यर्थः । क्रामेत-
 रिकः ॥ * ॥ नैयायिकः ॥ * ॥ कृतान्तं वेत्ति । कार्तान्तिको मीहूर्तः ।
 कृतान्तमाह पृच्छति वा^६ । कार्तान्तिक इत्यन्यः ॥ * ॥ मन्यते तस्यते
 वानेन । तन्त्रं वैदिकं ज्योतिषादि । तान्त्रिकः । ज्ञातमिद्वान्तः ॥ ३०७ ॥

अनुगुणवर्षाशरद्विपदा^७ भारतपदेपदानुपदम् ।

अनुलक्ष्याख्यानं^८ स्याद्विशेषपरिषन्मुहूर्तमथेके ॥ ३०८ ॥

गुणस्य सदृशं गुणमनुगतं वा । अनुगुणम् । अनुगुणिकः^९ ॥ * ॥
 वर्षाश्च शरच्च^{१०} । वर्षाशरदम् । वर्षाशरदिकः ॥ * ॥ द्वैपदिकः^{११} ।
 विपदेति वामनः ॥ * ॥ भारतिकः ॥ * ॥ पदं पदमध्येता । वीष्मायां

१ पुनरुक्तं श्रुणम अनुपदमिति त्रि-
 तयं ग्रंथविशेषवाचि Yajñ.

२ ? MSS. apparently के णञ्च; cf.
 Pañ. vii. 4, 13.

३ B., Yajñ., Hem. both आथर्वण
 and अथर्वन् ; Kās. V. only अथर्वन् (ed.
 also अपर्वन् !).

४ Hem. has प्रथमगुण and गुण (not
 प्रथम); the others प्रथम and गुण.

५ क्रमेतरिति ग्रंथविशेषस्य संज्ञा Y.

६ कृतान्तमापृच्छति वा B. C. K.

७ अनुगुणवर्षाशरद्विपदा E.

८ अनुलक्ष्याख्यानं^० E.; A. D. om.
 text and comment.

९ Om. B. C.

१० वर्षा शरच्च B. C. K.— वर्षाशरद
 Hem.; om. others.

११ द्वैपदिकः B.; त्रि— C.; om. K.—
 The other works have द्विपदा (K. V. ed
 द्विपदी).

द्विर्वचने निपातनात्पूर्वपदस्यैत्वे । पादेपदिकः^१ ॥ * ॥ पदमनुमतम्
 अनुपदम् । आनुपदिकः ॥ * ॥ लक्ष्यमनुगतम् अनुलक्ष्यम् । आनुल-
 क्ष्यिकः^२ ॥ * ॥ आस्थानिकः ॥ * ॥ अत्यन्तव्यावृत्तबुद्धिहेतुर्विशेषः ।
 तं तच्छास्त्रं वा वेत्ति । वैशेषिकः ॥ * ॥ पारिषदिकः ॥ पर्वच्छब्दोऽपि ।
 परिषदपार्श्वदाविति^३ वामनः ॥ * ॥ मौहूर्तिकः । वामनमतेन तु
 मौहूर्तः ॥ मुहूर्तमित्युपलक्षणम् । तेन नैमित्तिकः । अस्मिन्मते
 नैमित्तः ॥ ३०८ ॥

मुलक्षब्राह्मणावेतौ पदोत्तरपदादिकाः ।

असंसर्गाङ्गधर्मत्रिष्वत्राद्विद्या परा मता ४ ॥ ३०९ ॥

सौलक्षिकः^४ ॥ * ॥ ब्राह्मणिकः ॥ * ॥ पदोत्तरपदं वेत्त्यधीते वा ।
 पादोत्तरपदिकः ॥ शकटाङ्गजस्तु पदोत्तरपदेभ्यश्च इति सूत्रमाह ।
 अस्वार्थः । पदशब्द उत्तरपदं यस्य ततः पदशब्दात्पदोत्तरशब्दाच्च
 ठः । पूर्वपदिकः । उत्तरपदिकः । न्यायादिपदकल्पलक्षणान्तक्रत्वाख्या-
 नाख्यायिकादृष्ण इत्यनेन^६ तु पूर्वपदिकः । औत्तरपदिकः । पदा-
 त्यदिकः । पदोत्तरपदात्पदोत्तरपदिकः । बह्वचनं सर्वभङ्गपरिहा-
 रार्थम्^७ ॥ * ॥ संसर्गादिवर्जितात्परो विद्याशब्ददृष्टं लभते^८ । वाच-
 सविधिकः । सार्वविधिकः ॥ असंसर्गादेरिति किम् । सांसर्गविद्यः ।

१ °पदस्यैत्वे B. C. K.—Hem. has likewise पदेपद; om. others.

२ आनुलक्षिकः B. C. K. (cf. P. iv. 2, 60, v. 7).

३ परिषदक् (P right) F.; cf. §. 217; परिषद् Hem.; परिषद् Bö., Yajñi.

४ A. D. om. text and comment.

५ Hem. has सुलक्ष्य; om. others.

६ °लक्षणांतरित्वाख्या° B. C. K.; °तरिताख्या° F.—Cf. Hem. vi. 2, 119:

न्यायादेरिक् ॥ 120: पदकल्पलक्षणांतरित्वाख्यानाख्यायिकात् ॥ see Pāṇ. iv. 2, 60 with vārtts. 1. 5.

७ परिग्रहार्थं K. F.

८ Cf. Pāṇ. iv. 2, 60, vārtt. 3, and Kāṣ. V. ib.

शकटाङ्गजमतेन ॥ आङ्गविद्यः ॥ धार्मविद्यः ॥ त्रैविद्यः । अथयथा वि-
द्या त्रिविद्येति कर्मधारयात्प्रत्ययश्रुतिः । तिसृणां विद्यानां बोद्धेत्यर्थे
द्विगोः श्लुचि त्रिविद्यः ॥ चात्रविद्यः ॥ ३२६ ॥

कल्पलक्षणसूत्रान्तमकल्पादि मतं बुधैः ।

आख्यानाख्यायिकावाची^१ श्लुग्विद्यगोः सर्वसादितः ॥ ३१० ॥

मातृणां ब्राह्म्यादीनां कल्पः पूजाद्यर्थे^२ शास्त्रम् । मातृकान्त्यकः ।
रासायनकल्पिकः ॥ * ॥ गौलक्षणिकः ॥ * ॥ वार्त्तिकसूत्रिकः^३ । सांय-
हसूत्रिकः ॥ अकल्पादीति सूत्रस्यैव विशेषणं तेन काम्पसूत्रः ॥ * ॥
आख्यानवाचिभ्य आख्यायिकावाचिभ्यश्च ठण् इत्यर्थः । यवक्रोतमा-
ख्यानमधीते । यावक्रोतिकः । एवं प्रियंगवाविमानप्रभृतय^४ उदाह्रा-
र्याः ॥ वासवदत्तामाख्यायिकामधीते । वासवदत्तिकः । एवं सुमनो-
हरानर्मदासुन्दरीतरङ्गवतीविलासवतीप्रभृतय^५ आख्यायिकाशब्दा-
ष्टणि द्रष्टव्याः । वासवदत्तादिसाहचर्याद्ग्रन्थोऽपि तयोच्यते । यथा
ऽग्निमहत्तरितो ग्रन्थोऽग्निः ॥ द्विगोः समाभात्सर्वशब्दादेः मादेश्च
शब्दादृण् तस्य च श्लुः । शकटाङ्गजस्वण्टणोः । पञ्चकल्पः^६ । त्रिभ-
क्षणः । त्रिसूत्रः ॥ धर्मभेदेऽद्विगोः टण् तस्य श्लुः^७ । तथा द्वितन्त्रः ।
पञ्चव्याकरणाः ॥ षड्वार्त्तिकैतयो ग्रन्थः स सर्वार्त्तिकः । सर्वेति ठणो

१ आख्यानाख्यायिकावाची च B. K. (C.); A. D. om. text and comment.

२ कल्पपूजाद्यर्थे B. C. K.

३ Thus B. C. K., Hem.; वार्त्तिक-
सूत्रिकः F.

४ Hem. has यावक्रोतिकः । याव-
क्रिकः । प्रियंगविकः । प्रियंगुकः । आवि-

मार्गिकः ॥ (P. C. अविमार्क page
255, line 6)

५ सुमनोतरा^० B. D. F.; सुमनो-
हरा^० C.; B. C. om. विलासवती (K.
suppl.).

६ त्वण्टणो^० B.; यवकल्पः । C.

७ टणुक्तस्व^० B. C. K.; श्लुक् न । C.

लोपे । सवार्त्तिकः ॥ एवं ससंयहः । सर्ववेदः । सर्वतन्त्रः ॥ * ॥ आहृति-
गणोऽयम् । अन्येऽपि यथादर्शनं ज्ञेयाः ॥ ३१० ॥ इत्युक्थादिः^१ ॥

क्रमः शिक्षा पदं चैव मीमांसा सामसंयुता^२ ।

उपनिषत्तथा ज्ञेया गणे क्रमादिसंज्ञिते ॥ ३११ ॥

क्रमादिभ्य इत्यनेन क्रमादेस्तद्वेत्त्यधीतेऽर्थे को भवति ॥ * ॥ क्रमं
वेत्त्यधीते । क्रमकः ॥ * ॥ शिक्षा ग्रन्थविशेषः । शिक्षकः ॥ * ॥ पदकः ॥ * ॥
मीमांसा ग्रन्थविशेषः । मीमांसकः ॥ * ॥ सामकः ॥ * ॥ उपनिषद्
वेदान्तो रहस्यं च^३ । उपनिषदकः । एतदर्थमेवाकारोच्चारणम् । शे-
षाणां कप्रत्ययेऽपि साधुं सिद्धम् । अकप्रत्ययस्य टित्त्वप्रज्ञानं^४ युक्तम् ।
तेन शिक्षकी मीमांसकीत्याद्युपपन्नं स्त्रियां लक्ष्यते न त्वाडोति ॥ ३११ ॥
इति क्रमादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूारशिक्ष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां स्वीयगणरत्न-
महोदधिवृत्तौ समूहविकारावयवचतुर्थवेत्त्यधीतेविहिततद्धित-
प्रत्ययगणनिर्णयो^५ नाम चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

१ Hem. vi. 2, 119 न्यायादि including, as here, उक्थादि and वस-
न्तादि to P. iv. 2, 60; 63.

२ मीमांसाथ साम च E.—A. D. om. text and comment.

३ रहस्यं यः । B. C. K.—उपनिषद्
not given by the other works; but

Hem., who enumerates these words in
a sūtra (vi. 2, 127), remarks in the
comm.: उपनिषच्छब्दादपीच्छति क-
श्चित् ।

४ टित्त्वप्रज्ञानं K.; द्वित्वं B. C.;
टित्त्वप्रतिज्ञातं F.; cf. P. iv. 1, 15.

५ गणनिरूपणो E.

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

अध्यात्ममुक्तीहपरत्रशेषाकस्मादमुत्रोर्ध्वदमाधिदेवाः ।

ऊर्ध्वदमश्चोर्ध्वमुहूर्तसर्वलोकावमुष्मिन्नधिभूतनिष्ठाः^१ ॥ ३१२ ॥

अध्यात्मादेरित्यनेनाध्यात्मादेः शेषे टञ् भवति^२ ॥ * ॥ अध्यात्मे भवम् । आध्यात्मिकम् ॥ * ॥ मुक्तौ भवम् । मौक्तिकम् ॥ * ॥ ऐहिकम् । आगमिकोऽयं शब्दः । यथा पञ्चायतनमैहिकम् । किमस्य गणपाठेन । लोके चेहत्यमित्येव भवतीति कश्चित्चेताः ॥ * ॥ परत्रामुष्मिन्नमुत्रशब्दाः परस्य लोकस्य वाचकाः । परत्र लोके भवम् । पारत्रिकम् ॥ * ॥ शेषे भवाः । शैषिकाः ॥ * ॥ अकस्मादित्यनेन हेतुशून्यः कालो लक्ष्यते । तत्र भवम् । आकस्मिकम् ॥ * ॥ अमुत्र लोके भवम् । आमुत्रिकम् ॥ * ॥ और्ध्वदमिकः । ऊर्ध्वं भव इत्यर्थः ॥ केचिद् ऊर्ध्वदमोर्ध्वदेहशब्दावनुशतिकादिषु मन्यमाना और्ध्वदामिकम् और्ध्वदैहिकमित्युदाहरन्ति^३ ॥ * ॥ अधिदेवे भवम् । आधिदेविकम् ॥ * ॥ और्ध्वदमिकम् । ऊर्ध्वशब्दसमानार्थो^४ऽव्ययमनव्ययमूर्ध्वशब्दोऽप्यस्ति । मुगागमोऽन्येषाम् ॥ * ॥ और्ध्वमौहूर्तिकः । तत्रोर्ध्वमौहूर्तिक^५ इति ज्ञापकादुत्तरपदस्यैव ॥ * ॥ सार्वलौकिकम् ॥ * ॥ अमुष्मिन्नलोके भवम् ।

१ °अधिभूतनिष्ठाः E.; A. D. om. text and comment.

२ C. om. from अध्यात्मादेरि°.

३ Similarly Hem. vi. 3, (79): केचिदूर्ध्वदमोर्ध्वदेहावनुशतिकादिषु पठन्ति । उभयपदवृद्धिमिच्छन्ति.

४ ? और्ध्वशब्द° F. K.; और्ध्वशब्द° B.; ऊर्ध्वशब्द° C.

५ तत्रोर्ध्व° B.; om. C. K.—और्ध्वमौहूर्तिकः । अत्र सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिक इति ज्ञापकादुत्तरस्यैव वृद्धिः । Hem.

आमुष्णिकम् ॥ * ॥ आधिभौतिकम् ॥ * ॥ निष्ठायां भवम् । नैष्ठिकम् । यथा ।

श्रुतदेहविसर्जनः पितृश्चिरमश्रूणि विसृज्य राघवः ।

विदधे विधिमस्य नैष्ठिकं यतिभिः सार्धमनग्निमग्निचित्^१ ॥ ३१२ ॥

स्यात्समानस्तदादिश्च तथा लीकः परेहतः ।

ऊर्ध्वार्ध्वमः परो देहोऽध्यात्मादिराकृतिगणः^२ ॥ ३१३ ॥

सामानिकः ॥ * ॥ सामानग्रामिकः । सामानदेशिकः ॥ * ॥ पारलौकिकम् ॥ * ॥ ऐहलौकिकम् ॥ * ॥ और्ध्वदेहिकम्^३ । यथा ।

अकरोच्च तदौर्ध्वदेहिकं पितृभक्त्या पितृकार्यकल्पवित्^४ ॥ * ॥

और्ध्वदेहिकम् ॥ ३१३ ॥ इत्यध्यात्मादिः^५ ॥

नदीपावापुरो मावा श्रावस्ती धातकी मही^६ ।

वनाह्वामी च कौशाक्षी शाल्वाथो वडवा वृषे^७ ॥ ३१४ ॥

नदाकल्यादेर्दण्डकजित्यनेन नद्यादिकल्यादिभ्यां शेषेऽर्थे ढञ्-
ढकणौ क्रमेण भवतः ॥ * ॥ नद्यां जातो भवो वा । नादेयः ॥ * ॥ पावा
नगरी । पावेयः ॥ पामेति वामनः । पाठेति^८ भोजः ॥ * ॥ पौरेयः
॥ * ॥ मावा नगरी । मावेयः । मायेति भोजः । वामेति वामनः^९ ॥ * ॥

१ Baghuv. ४, 25 [विमुच्य राघवः।
eds.].

२ A. D. om. text and comment.

३ ऊर्ध्वदेहिकं B. K. ; और्ध्वदेहिकं C.

४ Baghuv. 8, 26.

५ Cf. Kās. V. on P. iv. 3, 60.

६ नदी यावा E. (?); *श्रावस्ता
धातका मही C.

७ कौशाक्षी° E.; A. D. om. text
and comment.

८ पाठेति B.; पिठेति C. K.— पाठा
Bo., Yajñ.; पावा Hem., Kās. V. ed.
(पापा a.).

९ माया Bo., Yajñ.; मावा Hem.,
Kās. V. ed. (मामा a.).

आवस्ती नगरी । आवस्तेयः ॥ * ॥ धातकेयः ॥ * ॥ माहेयः ॥ * ॥ वन-
वासी नगरी । वानवासेयः ॥ * ॥ वानकौशाम्बेयः ॥ * ॥ शाम्बेयः ।
मात्वा नगरीत्यन्यः^१ ॥ * ॥ वाडवेयः । वृषः । वाडवोऽन्वः ॥ ३१४ ॥

कौशाक्षी वनसेतकी गिरिगरी वाराणसी खादिरी

दावा काशफरी च पूर्वनगरी नद्यादिरेवं गणः ।

कच्चिः कुरिडनपुष्करौ च नगरीकुम्भुम्भिमाहिष्मती-

वर्मन्योऽथ च पौदनो^२ निगदितो यामस्तथा पुष्कलः ॥ ३१५ ॥

कौशाक्षी नगरी । कौशाम्बेयः ॥ कौशाक्षीयेन वणिजेति^३ चिन्धम् ॥
कौशाक्षीत्यन्यः^४ ॥ * ॥ वानेयः ॥ * ॥ सेतकी पुरी । सेतकेयः ॥ * ॥
गिरेरिदम् । गैरेयम् । शिलाजतु ॥ * ॥ गारेयः ॥ * ॥ वाराणसी
नदी^५ । तस्या अदूरभवा वाराणसी । वाराणसेयः ॥ * ॥ खदिराणा-
मदूरभवा । खादिरी नगरी । खादिरेयः ॥ * ॥ दावा पुरी । दार्वेयः
॥ * ॥ काशफरी नगरी । काशफरेयः ॥ अन्यस्तु शफरीत्याह । काश-
ख्यतीति^६ वामनः ॥ * ॥ पौर्वनगरेयः । अन्यस्तु निपातनादित्वे इत्स्वत्वे
च पूर्वनगरेय^७ इत्याह ॥ * ॥ आदेजाद्यग्भ्यो ढे^८ प्राप्ते । आवस्त्वा-

१ मात्वनगरीत्यन्वः B. C. K.—शा-
ल्वा Bö., Yajñ., K. V. a.; साल्वा K. V.
ed.; साल्वा or. Hem., corrects मात्वा.

२ चर्मन्वी° C. F. K.; पौदनो C. F.;
A. D. om. text and comment.

३ Ratnāv., ed. Cappeller in Böht-
lingk's *Unrest.* p. 291, 15.

४ ? कौशाक्षी° MSS. (? को°); Hem.
has कौशाक्षी & (added in margin) कौ-
शाक्षी; the others कौशाक्षी only.

५ वाराणसा नदी B. C. K.; वारा-
णसी° F.; cf. p. 336, l. 9.

६ काशस्त्रासाति C.—K. V. ed., Hem.

काशफरी; Bö., Yajñ. काशपरी । का-
शफरी (Bö. *v.l.* काशफारी); K. V. a.
काशकरी । केशपरी । काशहरी.

७ केषिन्तु पूर्वनगिरीति पठन्ति ।
विच्छिद्य च प्रत्ययं कुर्वन्ति । पीरेयम् ।
वानेयम् । गैरेयमिति । तदुभयमपि
दर्शनं प्रमाणम् ॥ K. V. iv. 2, 97.—MS.
Hem. has पूर्वनगर । पूर्वनगरी । पूर्व-
नागरी । पूर्वनगिरि । पुर् । वन । गिरि ।
वनगिरि.

८ ? आदेजाद्यग्भ्यः ङे F.; °ग्भ्यः ।
ङे (or ङे) K.; [? °द्भ्यो ङे cf. P. iv.
1, 121].

हिम्ब ईरोपाख्यादकञ्ज इत्यनेनाकञ्जि^१ । श्रेवेभ्योऽपि प्राप्ते वचनम् ॥ * ॥ इति नद्यादिः ॥

कुम्भितास्त्रयः कम्पयः । बड्डीहिर्वा कम्पि^२ । अस्मादेव निपात-
नात् कुम्भस्य किम्बस्य वा कदादेशः । कम्पयाणां कम्पेर्वा गर्दभ्या
इदम् । काप्तेयकम् ॥ * ॥ कुण्डिनं पुरम् । कौण्डिनेयकः । कुण्डिनेति^३
वामनः ॥ * ॥ पौष्करेयकः ॥ * ॥ नागरेयकः । नगरशब्दः^४ संज्ञावा-
ची गृह्यते ॥ * ॥ कुम्भिर्नाम^५ यामः । कौम्भेयकः ॥ * ॥ औम्भेयकः ।
औम्भिरित्यन्ये^६ । उम्भिरित्यन्यः ॥ * ॥ माहिष्मती नाम नदी पुरी वा ।
माहिष्मतेयकः ॥ * ॥ वर्मती नदी । वार्मतेयकः । चर्मण्वतीति^७ वामनः
॥ * ॥ पुदना नाम नदी । तस्या अदूरभवं पौदनं नाम नगरं यामो
वा । पौदनेयकः ॥ मोदन इति भोजः । मोदन^८ इति वामनः ॥ * ॥
यामेयकः । यामाद्यञ्चञ्जावित्यनेन^९ याम्यो यामीण इत्यपि ॥ * ॥
पौष्कलो वाहीकयामः । पौष्कलेयकः ॥ ३१५ ॥

कुरायाकुड्यो यामात्कुराया कुरायावल्ये^{१०} वन्यामुल्ये ।

उख्यातृण्ये भारायावुल्ये प्राज्ञैः प्रोक्ते यल्लोपे च^{१०} ॥ ३१६ ॥

१ ईरोपाख्या^० C.; °दिकञ्जिब^० B. C. K.; cf. P. iv. 2, 123 (अकञ् = युञ्ज
२ ? कुण्डिना Hem. (thus here?); Pa
others कुण्डिन.

३ ? नगरी^०; the other works have
नगर.

४ The other works have कुम्भी.

५ औम्भिरित्यन्ये । औम्भेयकः F.;
औम्भेयकः । उम्भिरित्यन्ये C. Hem. has
उम्भि, औम्भि & उम्भि; the others उम्भि.

६ चर्मती^० चार्मतेयकः B. F. K.;
चर्मण्वती C.—Bö., Yajñ. चर्मती (P. iv.

3, 94); K. V. चर्मण्वती (P. viii. 2, 12)
and v.l. वर्मती; Hem. वर्मती & चर्म-
ण्वती (? व०).

७ ? मोदन F.; मोदन B. C.; B.
om. मोदन इति भोजः.—Hem. has
पौदन (? पौदन); the others मोदन.

८ यामाद्यञ्चञ्जा^० F.; °द्य अञ्चञ्जा-
वित्यनेन B. C. D.; cf. P. iv. 2, 94.

९ कुख्यावल्ये F.

१० उख्यातृण्ये B. C. K.; उचातृण्ये^०
बुल्ये F.; भारायावुल्ये^० प्रोक्ता^० E.
A. D. om. text and comment.

कुण्ड्या अन्नदेशे नदी । कीण्डेयकः ॥ * ॥ कीण्डेयकः ॥ * ॥ यामकुण्ड्या । यामकुण्ड्या यामो नगरं वा । यामकुण्डेयकः ॥ * ॥ कीण्डेयकः^१ ॥ * ॥ वालेयकः^२ ॥ * ॥ वानेयकः ॥ * ॥ मौलेयकः ॥ * ॥ श्रीखेयकः^३ ॥ * ॥ तार्णेयकः ॥ * ॥ भाण्डेयकः ॥ * ॥ वीलेयकः^४ ॥ * ॥ यज्ञोपे चेति यस्य लोप इत्यर्थः । कुण्ड्याया^५ यलोपश्चेति गणसूत्रं वामनोक्तमुपलक्षणं द्रष्टव्यम् ॥

विद्युन्माला कन्दः । मौ गौ चेत्सा विद्युन्माला ॥ ३१६ ॥ इति ऋचादिः^६ ॥

गहानृशंसी समश्रुक्कपद्यौ

खाडायनानन्तरपार्श्वतोऽन्याः^७ ।

इष्वयसाड्यन्तरभौजिवैज्या-

ध्यश्रीष्वन्तीकैकपलाशिकाङ्गाः^८ ॥ ३१७ ॥

गहादित्यदाद्यादैजाद्यत्वा जिह्वाकात्परितकात्याङ्क^९ इत्यनेन गहादेः शेषेऽर्थे लो भवति ॥ * ॥ गहे यामे भवो जातो वा । गहोयः ॥ * ॥ नृशंसति द्रुह्यतीति नृशंसः । द्रोहार्ये शंसतिद्रष्टव्यः । न नृशंसोऽनृशंसः । तस्यापत्यम् अनृशंसि । अनृशंसोयः ॥ * ॥ समोयः ।

१ कीलेयकः F. - कुण्ड्या Hem.; om. by the others.

२ Hem. has सख्या instead; the others have neither.

३ श्रीखेयकः B. F. K.; उखे^० C.-- उख्या Hem.; उख्य others [श्रीखेयकं Yajñ.].

४ पुख्या Hem.; om. others.

५ कुण्ड्याया B. C. K.; cf. Kāṣ. V. iv. 2. 95.

६ Hem. has a special *gana* कुण्ड्यादि comprising the words ending in *yā* (sl. 316) of which the other works have only उख्या & कुड्या.

७ गहोनृशंसो पार्श्वतोश्च । E.

८ षाड्यन्तर^० F.; षलासिकांगाः B. E.; षलाङ्कांगाः C.; A. D. om. text and comment.

९ Thus F., cf. P. i. 1, 73-4; षेजाद्यवो हरितकात्याङ्क B, C. K.

समादागतं समीयम् ॥ नृहेतोर्मयङ्कुर्यौ^१.वा । समरूपं सममय-
मपि ॥ * ॥ शुक्लपक्षीयम् ॥ * ॥ खाडायनो मुनिः । खाडायनीयः ।
खाडायनिरिति भोजः^२ ॥ * ॥ अन्नन्तरीयः^३ ॥ * ॥ पार्श्वत आगतः ।
पार्श्वतीयः । मुखपार्श्वैकान्तसो^४ लोपश्चेति गणसूत्रमाह^५ वामनः ।
अस्माभिस्त्वन्यदीयमतमाश्रित्य त्रयाणां सामान्येन पाठः कृतः ॥ * ॥
अन्यदीयः । तथा च ।

अन्यदीयविशिखे न केवलं

निःस्युहस्य भवितव्यमाहृते^६ ॥ * ॥

इषोरयम् इष्वयम् । इष्वयीयः^७ ॥ * ॥ शाडस्थापत्यं शाडिः । शा-
डीयः^८ ॥ * ॥ अन्नन्तरीयः । तथा च ।

पर्यस्तपृथुमणिमेखलांशुजालं

संजज्ञे युतकमिवान्तरीयमूर्वीः^९ ॥ * ॥

भोजस्थापत्यं भौजिः । भौजीयः ॥ भोजिरित्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ वैजीयः ॥ * ॥
अश्वमधितिष्ठति । अश्वश्वः । तस्थापत्यम् आश्वश्विः । आश्वश्वीयः ॥ * ॥
दूषूणामनीकम् इष्वनीकम् । इष्वनीकीयम् ॥ * ॥ एका चासौ पला-
शिका च । एकपलाशिका । एकपलाशिकीयः ॥ एकपलाश^{११} इति
वामनः ॥ * ॥ अङ्गीयः ॥ २१७ ॥

१ See Pāp. iv. 3, 81-2.

२ Hem., Kāṣ. V. ed. खाडायनि;
Bö., Yajñ. खाडायन.

३ अन्नन्तरीयः MSS. (B. C. F. K.) ·
all other works read अन्नन्तर.

४ ? मुखपार्श्वैकान्तसो MSS.—Of the
others only Hem. has एकतसु; cf. Kāṣ.
V. iv. 2, 138.—Kramadīṣvara also,
quoting the Chāndrāḥ, forms एकतीय.

५ गणेश सूत्रमाह B. K.

६ Kirāt. 13, 46.

७ इष्वयीयो व्रणः । इष्वयं नाम
याम इति केचित् । Yajñ.

८ शाडस्थं शाडिः शडीयः B. C. F.
K. (स in text).—साटि Hem., om. oth. s.

९ Kirāt. 7, 14.

१० ? भौजि । भौजी (or भौजी) ।
Hem.; the others भौजि only.

११ Thus all other works.

अन्तस्थोत्तमदैवशर्मिविषमव्याड्यासुरिश्चैतयः

शौङ्गिः शैशिरिपूर्वपक्षमगधा दन्तायकाठेरणी^१ ।

मत्वर्थापरपक्षमुत्तरकतौ वाल्मीकिवाराटकी

कामप्रस्थसमानशाखमुखतो ऽवस्यन्दनामित्रयः ॥ ३५८ ॥

अन्ते तिष्ठतीत्यन्त्यः । अन्तस्थीयः ॥ अन्तस्था नगरात्यन्त्यः ॥ * ।
उत्तमीयः ॥ * ॥ देवशर्मणो ऽपत्यं दैवशर्मिः । दैवशर्मिः ॥ * ॥ विषमे
देशे भवो विषमीयः । विषमादागतं विषमीयम् । विषमरूप्यम् । वि-
षममयम् ॥ समविषमौ नाम यामावित्यन्ये ॥ * ॥ व्यडस्यापत्यं व्याडिः ।
व्याडीयः ॥ * ॥ असुरस्य श्रुतस्य शुङ्गस्य शिशिरस्यापत्यं तत्र भवः ।
आसुरीयः^२ ॥ श्रीतीयः ॥ शौङ्गीयः ॥ शैशिरियः ॥ * ॥ पूर्वपक्षीयः ॥
केचित्पूर्वपक्षापरपक्षभव इति पठन्ति । तन्मते पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यां तत्र
भव इत्यर्थे क्वो ऽन्यत्र ठण्वेव । पौर्वपक्षिकः । आपरपक्षिकः ॥ * ॥ मग-
धीयः ॥ * ॥ दन्तयोरग्रं दन्ताग्रम् । अन्य इष्वघटन्ताग्रौ यामावि-
त्याह । दन्ताग्रियः ॥ * ॥ कठस्त्रेरणः कठेरणः । तस्यापत्यं काठेरणिः ।
काठेरणीयः^३ ॥ काठेरिणिरित्यन्यः^४ ॥ * ॥ मत्वर्थीयः । मत्वर्थ इति
वृद्धः ॥ * ॥ अपरपक्षीयः ॥ * ॥ उत्तरीयं वस्त्रं । तथा च ।

सरिदुत्तरीयमिव संहतिमत्

स तरङ्गरङ्गि कलहंसकुलम्^५ ॥

१ काठेरणा C. ; काठेरिणी F. —
A. D. om. text and comment.

२ आसुरि Hem., Kâṣ. V. ed. (वसुरि
a.); आसुत Bö.; आसुनोतीत्यासुत
क्लिबन्तमेतत् आसुतीयम् Yajñ.

३ कठस्त्रेरणः कठेरिणः °काठेरि-
णिः काठेरिणीयः B. C. F. K.; cf. ṣl.
29 comm.

४ काठेरिणिरित्यन्यः B. C. K. — का-
ठेरिणि Bö., Yajñ.; कावेरिणि (v.l. का-
मवेरिणि) K. V. ed., कावेरिणि MS. a.;
काठेरिणि । काठेरिणि Hem. [काठेरि-
णस्य काठेरिणिः° Yajñ.].

५ Kirātārj. 6, 6; स तरङ्गभङ्गि°
eds

कतीयः ॥ * ॥ वाल्मीकीयः । यथा ।

रथस्वनोत्कर्णमृगे वाल्मीकीये तपोवने^१ ॥

वराटकस्य वाराटकः । वाराटकीयः ॥ वाराटिकिरित्यन्यः ॥ * ॥

कामप्रस्थीयः । इति वामनः^२ ॥ * ॥ समाना शाखा यस्यासौ समान-
शाखः । समानशाखीयः ॥ * ॥ मुखतीयः ॥ * ॥ अवस्यन्दनीयः । अव-
स्यन्द इत्यन्ये ॥ * ॥ अमित्रस्थापत्यम् अमित्रिः । अमित्रीयः ॥ ३१८ ॥

एकाधमोत्तमाच्छाखो यामश्चैकसमानतः ।

लावेरण्यमिशर्माणावाहिंस्येकतसौ तथा^३ ॥ ३१९ ॥

शाख इति कृतङ्गस्य इत्यर्थः । एकशाखीयः ॥ अधमशाखीयः ॥
७ तमशाखीयः ॥ * ॥ एकग्रामीयः ॥ समानग्रामीयः ॥ * ॥ लावखे-
रणो लावेरणः । तस्यापत्यं लावेरणिः । लावेरणीयः ॥ सौवेरणिरि-
त्यन्यः^४ ॥ * ॥ अग्निशर्मीयः । अग्निशर्मिरित्यन्यः^५ ॥ * ॥ अहिंसस्था-
पत्यम् अहिंसिः । अहिंसीयः ॥ * ॥ एकतीयः ॥ ३१९ ॥

क्षीमधृत्तिश्च^६ सौमित्रिरेकवृक्षौपबिन्दवी^७ ।

हंसवङ्गौ तथाश्चत्थितन्वयौज्ञाहमानयः^८ ॥ ३२० ॥

१ Raghuv. 15, 11; [रथस्वनोत्कर्णमृगे^० eds.]

२ कामप्रस्थीयः । वामप्रस्थीय इति वामनः । B. C.—All other works have कामप्रस्थ.

३ लावेरिण्य^० F.; A. D. om. text and comment.

४ ? Thus MSS. (B. C. F. K.); लावेरणि Bö., Yajñ.; लावेरणि । लावेरिणि । लावीरणि । Hém.; om. Kâs. V. (सौवि । पारकि । ed. ?!).

५ आपिशर्मि^० Bö., Yajñ., Hém.; अपिशर्मन् Kâs. V. ed., आपिचंद्रि MS. a.

६ क्षीमधृत्तिश्च E. F.; क्षीमधृत्तिश्च C.

७ वृक्षैकविंदवि । E.; वृक्षोर्पाविंदवी F.; वृक्षौ और्पाविंदवी orig. K.; °वृक्षौ उपेदवी C.

८ °तत्वयोज्ञाहमानयः B.; C. and orig. K. om. from तन्वयौ to तस्यापत्यम् आश्चत्थिः.—A. D. om. text and comment.

चेमध्विनोऽपत्यं चैमध्वनिः । चैमध्वनीयः^१ ॥ * ॥ सौमिचीयः ॥ * ॥
 एकवृचीयः ॥ * ॥ श्रीपबिन्द्वीयः^२ ॥ * ॥ हंसीयः ॥ * ॥ त्रङ्गायः ॥ * ॥
 अश्वत्थो नाम कश्चिद्गोचकारी । तस्यापत्यम् आश्वत्थिः । आश्वत्थीयः
 ॥ * ॥ तन्वयीयः^६ ॥ * ॥ श्रीङ्गाहमानीयः ॥ ३२० ॥

कुट्ट च ४ स्वराजपरजनदेवानां णिच्छ वेणुकादिभ्यः ।
 प्रस्थोत्तरपद्वेचकमध्येत्तरकाश्च मध्यमिका^५ ॥ ३२१ ॥

स्वकीयः ॥ पाणिन्यादयस्तु स्वदेवशब्दो न पठन्ति । तन्मते सौवं
 देवमित्येव भवति^६ ॥ वामनमतेन गणकृतमनित्यमिति न्यायात् कुट्ट-
 द्वाभावे^७ ऽण्प्रत्यये सौवम् । उत्सादेश्चाजित्यनेनाजि दैवमित्यपि
 संभाव्यते । महाकविप्रणीतप्रयोगदर्शनं चेत्युक्तीक्रियते तदा गहादिपाठः
 समाश्रयणीयः । तथा हि रुद्रस्य ।

विब्लोकः^८ सहजः पयोधरतटः कान्तोऽङ्गुजो विभ्रमः

कण्ठाश्लेषसुहृच्च पञ्चमरवः स्याथो गुर्म्मन्मथः ।

संबन्धी विनयश्चिरं सहचरी लीलेति पण्याङ्गना

यस्यां स्वीयपरिग्रहं न रहयन्त्येकान्तयाता अपि ॥

यथा वा । एभिर्निदर्शनैः स्वीयैः परकीयैश्च पुष्कलैः^९ ॥

१ चैमवृत्तिनो^० चैमवृत्तिः । चैम-
 वृत्तीयः F.—चैमवृद्धि Bō., Yājñ.; चैम-
 ध्वनि Hem.; चैमवृद्धिन् Kāṣ. V. ed.,
 चैमवृत्ति a.; cf. §. 204.

२ श्रीपबिन्द्वि Hem.; एका।पबिन्द्वि
 Bō.; एक।पेद्वि Yājñ.; om. Kāṣ. V

३ तत्वयीयः B. C.

४ कुट्ट B. K.; कुड्डस्य C.; कुण्डः E.
 (कुट्ट = कुक् Kāṣ. V. iv. 2, 138; cf. P.
 iv. 2, 91 vārtt.).

५ ? Thus E.; मध्यमिका B. F. K.;
 मेध्यकाः। C.; cf. next page, note ३.—
 A. D. om. text and comment.

६ See the *gopasūtra* कुण्डजनस्य प-
 रस्य च to which the *vārtt.* of Kāṣ. V.
 देवस्य चेति वक्तव्यं (iv. 2, 138).

७ कुट्टाभावे B. K.; कुट्टासदि
 C.; कुट्टाभावे F.

८ Thus F.; विब्लोकः B. C. K.

९ Vām. Kāvya. 4, 3, 33, comm.

राजकीयः । राष्ट्र इदं राजकीयमित्यपि ॥ * ॥ परकीयः ॥ * ॥ जन-
कीयः ॥ * ॥ देवकीयः ॥ * ॥

षिच्छेति षोऽनुबन्धश्चप्रत्यय इत्यर्थः ॥ वेणुभिर्निर्वृत्तो वेणुकः ।
तत्र भवो जातो वा । वैणुकीयः ॥ * ॥ प्राखीयम् । प्रखके भवः । प्रा-
खकीय इत्यन्यः^१ ॥ * ॥ औत्तरपदीयः ॥ * ॥ वैचकीयः ॥ * ॥ मा-
धीयः^२ ॥ औत्तरकीयः ॥ मध्ये भवा मध्यमिका नाम नगरी । तस्यां
भवो माध्यमिकीयः^३ । मध्यमक इत्यन्यः ॥ एते चयो वामनमतेन^४ ॥ * ॥
निपुणके भवो^५ निपुणकीय^५ इति केचिदुदाहरन्ति ॥ * ॥ वेणुकादि-
र्षहादावाकृतिगणः । तेनाभयनन्दिस्त्रीकृतौ पिटकमाटकशब्दावपि
संयुहीतौ ॥ अङ्गमगधशब्दयो राष्ट्रान्कञि^६ । पूर्वपचशुक्लपचापर-
पचशब्दानां कालाट्टञि^७ । कामप्रखशब्दात्प्रखेत्यादिनाकञि । इज्ज-
न्तानामाद्यात्पौचादीञ् इत्यादिनाञि^६ । शेषेभ्यस्त्वणि प्राप्ते वचनम्
॥ ३२१ ॥ इति गहादिः ॥

१ प्रख । प्रखक Hem. ; प्राखकीयं
Kâṣ. V. ed. v.l. and MS. a. प्राखीयं ;
Bö. and Yajñ. do not specify the gaṇa
venukādi.

२ माधीयः C. K.—For the gaṇa-
sūtra मध्यमध्यमं चाण चरणे (Kâṣ. V.
iv. 2, 138)—acc. to which मध्यमीय,
माध्यम from मध्य—the grammar to
which our work refers, probably had
separate rules, as Hem. vi. 3, 65 : पृचि-
वीमध्याकध्यमसास्त्र । 66: निवासास्त्र-
रचेऽच् ॥

३ ? मध्यमका नाम० माध्यमकीयः
MSS. (B. C. F. K.) ; cf. Kielhorn, Ind.
Ant. vii. p. 266.—Hem., on vi. 3, 67
(वेणुकादिभ्य ईयण) reads माध्यम-
कीयः । माध्यमिकीयः । ; Kâṣ. V. ed., a.
माध्यमकीयम्.

४ निपुणकभवो B. C. K.

५ ? Thus MSS. ; निपुणकीय Hem.

६ ? राष्ट्रान्कञि cf. Pāṇ. iv. 2, 124
(राष्ट्र = जनपदावधि) ; cf. page 365,
note १.

७ See Pāṇ. iv. 3, 11 ; 2, 122 ; 2, 112.

काश्यच्युतौ मोदनमोदमानौ

गोवासनारिंदमदेवदत्ताः ।

संवाहसांयाति च हस्तिकर्षूः

कुनामचेदी करणं हिरण्यम्^१ ॥ ३२२ ॥

काश्यादिबाहीकयामाच्छेदुञ्जिठावित्यनेन काश्यादिभ्यो देश-
वाचिभ्यो बाहीकयामेभ्यश्च ठञ्जिठौ प्रत्येकं भवतः ॥ * ॥ काश्यो
जनपदाः । तेषु भवा जाता वा । काशिको । काशिका ॥ * ॥ अच्युतो
यामः । आच्युतिकी । आच्युतिका ॥ * ॥ मोदनानां^२ निवासो यामो
मोदनः । मौदनिकी । मौदनिका ॥ * ॥ मोदमानो यामः । मौद-
मानिकी । मौदमानिका ॥ * ॥ गवां वासनो गोवासनः । तन्निवासो
यामो गोवासनः । गौवामनिकी । गौवासनिका^३ ॥ गौवासन^४ इत्यन्ये ॥
एषां देशादेवेडाद्यचेति^५ के प्राप्ते ॥ * ॥ अरीन्दमयति । अरिंदमो
यामः । अरिंदमिकी । अरिंदमिका ॥ * ॥ देवदत्तः प्राग्यामः ।
दैवदत्तिकी । दैवदत्तिका । अस्य काश्यादिषु पाठः प्राग्देशार्थः ।
यस्तु बाहीकेषु यामस्तस्मादणोव^६ । दैवदत्ती ॥ * ॥ संवाहयतीति
संवाहः । तस्य निवासोऽपि संवाहः । सांवाहिकी । सांवाहिका ॥ सां-
वाह^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ संयातस्यापत्यं सांयातिरादिराजः । तस्यापत्यं

१ करणा हिरण्यः B. C. K. ; कर-
णाहिरण्यः F. ; करणो हिरण्यः E. ;
A. D. om. text and comment.

२ ? मोदनाया B. K. ; मोदनी ।
या C.

३ गोवासानिकी । गोवासनिका B.
C. K.

४ ? गोवासन MSS. (B. C. F. K.)—
Hem. has गौवाशन and (suppl. in

margin) गौवासन ; Bū., Yajñ. गोवा-
सन ; Kās. V. ed. गोधाशन, a. गोधा-
सर

५ ? ंबवेति B. K. ; ंडाश्चचेति F. ;
देशादेवेडाद्योचेति C.

६ देवदत्तं नाम बाहीकयामः । तच्च
प्राती दैवदत्तः । Hem.

७ संवाह B. C.—सांवाह Hem. ; सं-
वाह Bū., Yajñ., K. V. ed. (सांवाहि a.).

युवा सांयात्यः । कुरुकोसलेत्यादिना^१ ण्यचि तस्य वज्रपु क्षुचि । सां-
यातयः । तन्निवासोऽपि जनपदसाहचर्यादुच्यते^२ ॥ संयातो नाम
कश्चित् तस्यापत्यं सांयातिः । तस्य निवासो ग्रामः सांयातिरित्येके ।
सांयातिकी । सांयातिका ॥ * ॥ हास्तिकर्षुकी । हास्तिकर्षुका ॥ * ॥
कुत्सितं नाम यस्य स कुनामा । तन्निवासोऽपि ग्रामः कुनामा । कौ-
नामिकी । कौनामिका ॥ कुनाम्नोऽपत्यं कौनाम^३ इत्यन्ये ॥ कुलनाम
इति वामनः ॥ * ॥ चेदयो जनपदः । चैदिकी । चैदिका^४ ॥ * ॥ करणं
देशविशेषः । कारणिकी । कारणिका ॥ * ॥ हैरण्यिकी । हैरण्यि-
का ॥ ३२२ ॥

शकुलाददशग्रामौ हिरण्यकरणस्तथा ।

सिन्धुदासमुधासोमच्छागान्मित्रस्तथा सधात्^५ ॥ ३२३ ॥

शकुलान्मत्स्यानत्तीति शकुलादः । अथवा । शूनां कुलान्यत्तीति
निपातनादलोपे^६ । शकुलादः । तन्निवासोऽपि ग्रामः । शाकुलादि-
की । शाकुलादिका ॥ शाकुलाद इति वामनः । स्वकुलाल^७ इत्यन्यः
॥ * ॥ दाशग्रामिकी । दाशग्रामिका ॥ दाशग्राम^८ इत्यन्ये ॥ * ॥ हैर-
ण्यकरणिकी । हैरण्यकरणिका ॥ अन्येषां हैरण्य इति प्रकृतिः^९ । करण

१ पुरुकोसले^० B. C. K. ; cf. P. iv.
1, 171-2.

२ तन्निवास च्छविजनपदः साह^० F. ;
तन्निवासोर्षेजनपदसा^० C. K.

३ कौनाम B. F. K. ; om. C.—Hem.
कौनाम; Bö., Yajñ., K. V. a., v.l. ed.
कुनामन् .

४ वेदयो^० वैदिका वैदिकी C.—Bö.
चेदि, v.l. वेदि; Hem. doubtful; K. V.
ed. चेदि, v.l. वेदि; MS. a. चेदि and
adds वेदि; Yajñ. चेदि । वेदीति केचित् .

५ A. D. om. text and comment.

६ निपातनाच्च लोपे B. C.

७ Thus F. ; स्वकुलाल B. C. K.—Hem.
has शकुलाद & श्वकुलाल; the others
शकुलाद .

८ दशग्राम C.—Hem., Kāṣ. V. द्वा-
सग्राम; Bö., Yajñ. दशग्राम .

९ MS. Hem. has हि[रण्यक suppl.]
रण । हे हिरण्य करणे । ; the others
have only हिरण्य & करण .

इति प्रत्ययार्थविशेषणम् । हैरिण्यकः । परश्चादि करणमुच्यते^१ ॥
 अन्ये ग्रामवाची हैरिण्य^२ इति पठन्ति । तन्मते हैरिण्यकी । कुठारी
 कुहाली वा^३ करणम् ॥ * ॥ सिन्धुवो मित्राण्यस्य सिन्धुमित्रो देशः ।
 सिन्धुमित्रिकी । सिन्धुमित्रिका ॥ * ॥ एवं दासमित्रः । दासमित्रिको ॥
 सौधामित्रिकी ॥ सौममित्रिकी ॥ ह्यगमित्रिकी ॥ * ॥ सह मित्राण्यस्य ।
 सधमित्रः^४ । निपातनाद् हस्य धकागे । साधमित्रिकी ॥ ३२३ ॥

युवदेवोपतो राजः कालात्कोपादिपूर्वतः ।

शौवावतानभारङ्गी अरिचो भोजसंमतः^५ ॥ ३२४ ॥

युवराजस्य निवासोऽपि युवराजः । यौवराजिकी ॥ * ॥ एवं देव-
 राजोपराजौ ग्रामौ । दैवराजिकी ॥ औपराजिकी ॥ * ॥ कालात्को-
 पादिपूर्वत इति कोपादयः पूर्वे यस्यासौ कोपादिपूर्वः । कौपकालिकी ।
 कौपकालिका ॥ आपत्कालिकी ॥ पौर्णकालिकी ॥ और्ध्वकालिकी^६ ॥
 प्राक्कालीनोत्तरकालीनार्वाक्कालीनप्रभृतिप्रयोगेषु खप्रत्ययो दृश्यते
 स चानुक्तोऽप्यवगन्तव्यः । अन्यथा बहुरलक्ष्यचतिप्रसङ्गः स्यात् ॥ * ॥
 शुनोऽवतानः श्वावतानो मणिः । तेन निर्वृत्तो ग्रामः । शौवावतानः ।
 शौवावतानिकी ॥ * ॥ भारङ्गेर्निवासोऽपि भारङ्गिः । भारङ्गिकी ।
 तारङ्गिरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ अरिचस्य निवासोऽपरिचः । अरिचिकी ॥ * ॥

१ कारणमुच्यते B. F. K.

६ Bö., Yajñ., Kāṣ. V. ed. (not MS.

२ ? हैरिण्य B. K.; cf. p. 337, n. ७;
 and p. 362, n. ९.

a.) add तत् (तात्कालिकी °का); for
 Hem. see व्यादि in list of *gaṇas*.

३ हैरिण्यकी° B. K.; हिरिण्यकी° C.;
 °कुहाली वा K. F.; कुहाला वा B. C.

७ Thus F.; भारंगिरित्यन्ये B. K.;
 सारंगिरित्यन्ये C.—Hem. has भारंग
 & तारंगि; Bö. भारङ्गी; Yajñ., Kāṣ.

४ साधमित्रः B. C. K.

V. a. भारङ्गि; Kāṣ. V. ed. भौरिक्कि ।

५ शौवावतान° B. C.; भारेगा अ°
 C.; A. D. om. text and comment.

भौरिक्कि । (!).

देशादिति किम् । काशीनां चत्रियाणां छात्राः । काशीयाः ॥
 देवदत्तो नाम कश्चित् । तस्य छात्राः । देवदत्तीयाः । दैवदत्ताः ॥
 अच्युतादीनां क्वविषयाभावेऽपि काशादिपाठसामर्थ्याद्ब्रज्जिठौ भ-
 वतः । काशिचेदिभ्यां^१ प्रस्थपुरेत्यादिना बङ्गले वित्यादिना^२ वा
 ऽकञ्जि ॥ सांघातिभारङ्गिभ्याम् आघात्यूत्रादीन्त्रोऽङ्गुच्चाद्यभर-
 ताभ्यामित्यनेनाणि^३ । आदैजाद्यचं के ॥ हस्तिकर्षूशब्दात् प्राच्योष्ठ-
 ज्ञीत्यनेन^४ ठञ्जि ॥ मिन्धुमित्रादिभ्य ईरोपान्तादकञ् इत्यनेनाक-
 ज्ञि^५ ॥ शेषेभ्योऽणि प्राप्ते वचनम् ॥ ३२४ ॥ इति काशादिः ॥

पलदी गोमती गोष्ठी पारिखा परिषत्तथा ।

बाहीकः शूरसेनश्च नैकती च पटञ्जरः^६ ॥ ३२५ ॥

कोपान्तपलदीभ्यो ऽण् इत्यनेन कोपान्तात्पलद्यादंश्च देशवाचिनः
 शेषे ऽर्थेऽएप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ पलद्यां देशविशेषे जातो भवो वा ।
 पालदः । पालदी । बाहीकयामलक्षणयोष्ठञ्जिठयोः प्राप्तयोः ॥ * ॥
 गोमती नदी । तत्सहचरितो देशो गोमती । गौमतः । ईरोपान्ता-
 दकञ्जि प्राप्ते^७ ॥ * ॥ गौष्ठः^८ । बाहीकयामलक्षणयोष्ठञ्जिठयोः ॥ * ॥
 पारिखः ॥ पारिषदः पार्षदो वा । अनयोश्चेऽस्य बाहीकलक्षणयो-
 ष्टञ्जिठयोर्वा ॥ * ॥ बाहीकेषु भवो बाहीकः । गहादीत्यादिना

१ काशिचिदिभ्यां C.; काशिचिदि-
 भ्यां B. K.—? cf. P. iv. 2, 122.

२ See Pāṇ. iv. 2, 112-3.

३ बङ्गलेत्यादिना F.; cf. Pāṇ. iv.
 2, 125.

४ प्राच्योष्ठित्य° F.; cf. Pāṇ. iv. 2,
 119-20.

५ See Pāṇ. iv. 2, 123.

६ शूरसेनश्च° E.; A. D. om. text
 and comment.

७ See Pāṇ. iv. 2, 117.

८ See Pāṇ. iv. 2, 123.

९ Bō., Yajñ., K. V. गौष्ठी; Hem.
 गौष्ठी । अन्ये तु गौष्ठी ।

हे ॥ * ॥ शौरसेनः । प्रस्थपुरेत्यादिना^१ ॥ * ॥ नैकतः ॥ नैकीति^२ वा-
मनः ॥ * ॥ पाटच्चरः । ईरोपान्तादकञि प्राप्ते ॥ ३२५ ॥

बहोः कमलजालाभ्यां कालात्कीटोऽथ रोमकः ।

सकृत्सोमोदपानौ च कमलात्कीकरो भिदा^३ ॥ ३२६ ॥

बाहुकीटः ॥ * ॥ कामलकीटः ॥ * ॥ जालकीटः ॥ * ॥ जालकीटः ॥
कलकूट इति वामनः^४ ॥ * ॥ रोमकः ! देशादेवैराद्यच^५ इत्यनेन
हे ॥ * ॥ सकृत्सोमि भवः । साकृत्सोमः । निपातनान्नलोपः । अयं भो-
जमतेन ॥ यकृत्सोमन् इति वामनः^६ ॥ यकृत्सोमनखं चेत्यन्येऽपि^७ ॥
शकटाङ्गजस्त्रदग्ग्यामाद् यकृत्सोमन्^८ इति विशेषसूत्रमाह । उदग्ग्याम-
वाची याकृत्सोमो^९ऽञि । अन्यो याकृत्सोमनः^{१०} ॥ * ॥ श्रीदपानः ॥ * ॥
कामलकीकरः ॥ * ॥ कामलभिदः ॥ अनुक्तानां तु बाध्यबाधकाभावः
स्वयं द्रष्टव्यः^{११} ॥ ३२६ ॥ इति पलद्यादिः ॥

१ The complete rule apparently in-
cludes P. iv. 2, 122 (121) & 124 (where
it seems to have राष्ट्र for जनपदावधि).
Hem. has the two rules vi. 3, 44: प्रस्थ-
पुरवहान्तयोपान्त्यधन्वार्थात् ॥ 45: रा-
ष्ट्रेभ्यः ॥ cf. p. 360, n. ६.

२ नैकाति C.; नैकीति B. — नैकती
Bö., Yajñ.; नैतकी (v.l. नैधिकी ।
नैकीती) Kāṣ. V. ed., नैरीकी MS. a.;
नैकीती । तैकी । अन्ये तु नैकीं नैवीं च
पठन्ति । Hem.

३ कमलाशीकरो भिदाः C. K.; A.
D. om. text and comment.

४ कलकीट Bö., Yajñ., K. V. ed. a.;
Kāṣ. V. ed. also कालकूट; om. Hem.

५ ? देशादेः वैराद्यच C.; देशादेचे-
रा° F.

६ यकृत्सोम इति° B.; om. C. K.—
The other works have यकृत्सोमन (K.
V. ed. v.l. सू°).

७ ? यकृत्सोमनखं डेत्यन्येऽपि F.

८ Hem. has the same rule, vi. 3, 28
उदग्ग्यामाद् यकृत्सोमः ॥

९ ? यकृत्सोमो MSS. (B. C. F. K.).

१० ? अन्ये याकृत्सोमानः B. C. K.

११ °बाधकभावो द्रष्टव्यः B. C. K.

कच्छः कुलूतः परसिन्धुसाल्वौ गन्धारसिन्धू स्थलसिन्धुवर्णौ^१ ।
कश्मीररङ्ग कुरुसक्तुसिन्धू विजापकद्वीपकुलानुषण्डाः^२ ॥ ३२७ ॥

कच्छादेरित्यनेन कच्छादेः शब्दगणाद्देशवाचिनः शेषेऽर्थेऽण भवति ॥ * ॥ कच्छे भवः । काच्छः ॥ * ॥ कौलूतः ॥ उलूप इत्यन्ये^३ ॥ * ॥ परसिन्धुषु भवः । पारसैन्धवः । हृद्गगसिन्धूनामित्यनेनोभयपदारैच्^४ ॥ * ॥ साल्वः ॥ * ॥ गन्धारः ॥ * ॥ सिन्धुषु भवः । सैन्धवः । कम्बलः ॥ * ॥ स्थालसैन्धवः^५ ॥ * ॥ वर्णुर्नाम हृदः । तस्यादूरभवो देशो वर्णुः । तत्र भवो वार्णवः ॥ * ॥ कश्मीरेषु भवः । काश्मीरः कुङ्कुमः ॥ * ॥ राङ्गवः । यद्वा रङ्गुमृगविशेषः । राङ्गवं मृगरोमजम् ॥ * ॥ कौरवम् ॥ कुरुयुगंधराद्देश्येनाकञ्चपि । कौरवकोऽश्वादिः^६ ॥ * ॥ साक्तुसैन्धवः ॥ * ॥ वैजापकः । वैजावक इति भोजः ॥ * ॥ द्वैपः ॥ * ॥ कौलः । अयं वाग्मनमतेन ॥ कुल्व इत्यन्यः^७ ॥ * ॥ अनुषण्डः ॥ अनुषण्ड इत्यन्ये^८ ॥ ३२७ ॥

अङ्गारानूपकक्षीजा रज्जुकर्णविरूपकाः^९ ।

मधुमानन्तरीपश्च वापवाहावजात्परो^{१०} ॥ ३२८ ॥

१ °सिन्धुशाल्वौ° E.; °सिन्धुवर्णौ° B. C. K.

२ °कुलानुखंडाः° B. C. E.

३ कुलूत Hem.; कुलून Kās. V. ed., कुलून a.; कलूतर Bō., Yajñ.; Yajñ. adds: वर्धमानस्तु कलूतशब्दं (?) पपाठ । उलूपमित्यन्ये ॥

४ हृद्गगंगसिन्धूना° F.; cf. Paṇ. vii. 3, 19.

५ The other works omit परसिन्धु, सक्तुसिन्धु & स्थलसिन्धु; but Hem. has स्थाल । सिन्ध्वन्त ।

६ °श्वादिः° B. C. K.; कौरवः । कौत्सादिः F.; cf. P. iv. 2, 130.

७ Neither word is given by the other works.

८ Hem. has both forms; Bō. अनुषण्ड; Yajñ. अनुषण्ड [अनुखंड इति केचित् comm.], अणु । खण्ड । (?) Kās. V. ed.; om. MS. a.

९ अंगारारूपं कर्णुतिरूपकाः E; रत्नकर्णुं° C.

१० पादवाहाव° E. (A. cf. next note); A. D. om. text-and comment.

आङ्गारः । चन्द्रमतेन ॥ * ॥ आनूपः ॥ * ॥ काम्बोजः ॥ * ॥
 राञ्जवः ॥ कार्ष्ववः ॥ वैरूपकः ॥ त्रयं वामनमतेन ॥ * ॥ मधुमान्य-
 र्वतः । तच्च भवो माधुमतः ॥ * ॥ आन्तरीपः ॥ आजवापः^१ ॥ द्वयं
 चन्द्रमतेन ॥ * ॥ आजवाहः ॥

एतेषां शब्दानां नृतस्थेऽकञ् इत्यनेनाकञि^२ ॥ काञ्चको मनुष्यः ।
 काञ्चकमस्य हसितम् । काञ्चिका चूडा ॥ सैन्धवको मनुष्यः । सैन्धव-
 कमस्य जल्पितम् । एवं सर्वत्र ॥ तथा अपदातो साल्वात् । गीयवा-
 त्वोरित्याभ्यामकञ् भवति^३ । साल्वको मनुष्यः । अपदाताविति किम् ।
 साल्वः पदातिः । साल्वमस्य हसितम् । साल्वको गौः । साल्विका
 यवागूः । द्वैष्यान्वर्थाति^४ वचनात् । यमुनाद्वीपे जातो भवो वा ।
 द्वैपको व्यासः । राष्ट्रार्थादकञि^५ प्राप्ते । बद्धत्वे त्वित्यनेन वा वच-
 नम् ॥ अत्र प्रायेण कञ्कादयः शब्दा जनपदवाचिनः ॥ ३२८ ॥ इति
 कञ्कादिः ॥

धूमार्जुनावावयगर्तघोषाः

षडराडसाकेतशशादनाश्च ।

संस्तीयतीर्धारुणमित्रवर्चा

द्वीपान्तरीपोज्जयनीविदेहाः^६ ॥ ३२९ ॥

१ In A. the following passage is inserted in the comm. on §. 128: आन्तरीपः । आजवापः (cf. last note) । द्वयं चन्द्रमतेन आजवाहः । एतेषां पदानां नृतस्थेऽकञित्यनेनाकञि काञ्चको मनुष्यः । काञ्चकमस्य हसितम् ।

२ Cf. Pāp. iv. 2, 134.

३ See Pāp. iv. 2, 135-6.

४ ? द्वैष्यान्वर्थाति B. K.; द्वैष्यान्वर्थाति C.; द्वैष्याद्वर्थाति F. [? cf.

P. iv. 3, 10; Hem. on vi. 3, 69 (द्वैष्यादनुसमुद्रं ष्यः) D remarks: द्वैष्यो मनुष्यः । द्वैष्यमस्य हसितम् । अनुसमुद्रमिति किम् । अनुसदि यो द्वीपस्तस्माद् द्वैपको व्यासः । द्वैपकमस्य हसितम् ।

५ राष्ट्रार्थादकञि B. C. K.: cf. Pāp. v. 2, 124-5.

६ ? मित्रवर्चा द्वीपान्तरीपो E.; मित्रवर्चा G. F.; ?पोज्जयनी B. C. F.; A. J. om. text and comment.

धूमादिदेशप्राक्छाग्रिवक्त्रवर्तान्तादित्यनेन^१ धूमादेः शब्दगणा-
दकञ् भवति ॥ * ॥ धूमो ग्रामः । तत्र भवो धूमकः ॥ * ॥ अज्यो
नावोऽस्य । अजुनीः । तस्य निवासस्तन्निवृत्तो^२ वा । अर्जुनावः ।
तत्र भव अर्जुनावकः । हे प्राप्ते^३ । अघायं बाह्यकग्रामस्तदा ह्यप-
वादयोष्ठञ्जिठयोरकञ् ॥ * ॥ आवये भव आवयकः । आवयो
नदीग्राम इत्यन्ये^४ ॥ आवयात्तीर्थे । आवयकं तीर्थम् । आवयमन्यदि-
त्यन्यः ॥ * ॥ गार्तकः ॥ * ॥ घौषकः ॥ * ॥ षडण्डकः । षडाण्ड^५
इत्यन्यः ॥ * ॥ साकेतकः ॥ * ॥ शाशादनकः । माषादन^६ इति वा-
मनः ॥ * ॥ सांस्तीयकः । संस्कीय^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ तैर्यकः ॥ * ॥ अरुणो
ग्रामः । आरुणकः ॥ * ॥ मैत्रकः ॥ * ॥ वार्चकः^८ ॥ * ॥ दैपकः ॥ * ॥
आन्तरीपकः^९ ॥ * ॥ श्रीञ्जयनकः ॥ * ॥ वैदेहकः ॥ ३२६ ॥

सत्रासाहानर्तपाठेयपल्यः

शष्पाराज्यौ धार्तराज्ञी च कुक्षिः ।

झाहावत्राहावपाथेयवर्ज्या

आञ्जीकूलो माठरो वर्वरश्च^{१०} ॥ ३३० ॥

१ धूमादिश° MSS.; cf. Pāṇ. iv. 2, 125-7.

२ °निवृत्तो B. C. F. K. always.

३ वृद्धाच्छे प्राप्ते Yajñ.; P. iv. 2, 114.

४ ? Thus MSS. (नदी । ग्राम इत्य-
न्ये).—आवयं बाह्यकग्रामः° । आवयो
नदीग्राम इत्यन्ये । आवयात्तीर्थे° Yajñ.
—Bö. आवय; Hem. अवय; K. V. ed.
अवयात् । तीर्थ; a. अवाट । तीर्थ ।

५ षडाण्ड F.—षडण्ड । षडाण्ड Hem.;
षडण्ड Bö., Yajñ.; खण्ड, v.l. खण्डण्ड
K. V. ed., षण्ड a.

६ माषादन C.—All the other works
have शाशादन.

७ Thus Bö., Yajñ., Hem.; संस्तीय
Kâṣ. V. ed., om. a.

८ ? चार्चकः F.; चार्चकः । वार्चकः ।
C.—मिचवर्धे, v. l. मिचवर्धे Bö., मिच-
वर्धे [वर्धेभानस्तु मिच । वर्धे] Yajñ.;
om. Hem.; मिच । (वल 1) Kâṣ. V. ed.,
om. MS. a.

९ आन्तरीयक; F.

१० आञ्जीकूलो° E.; वर्वरश्च E. K.;
वर्वरश्च B.; वर्वरश्च C.—A. D. om. text
and comment.

सचासाहो^१ राजा । तस्त्रिवासोऽपि सः । साचासाहकः ॥ * ॥
 आनर्ताः चचियाः । तस्त्रिवासोऽपि सः । आनर्तकः ॥ * ॥ पाठेयस्त्र
 निवासोऽपि सः । पाठेयकः ॥ * ॥ पस्त्रिभिस्त्रनिवासः^२ । पास्त्रकः ॥ * ॥
 शचाणां बालदृष्टानां स्थानं शचम् । शाचकः ॥ * ॥ अराज्ञी^३ नाम
 काचित्स्त्री । तस्या निवास आराज्ञी नगरी । आराज्ञकः ॥ अराज्ञी-
 त्यन्यः^४ ॥ * ॥ धृता राजानो येन स धृतराजो नृपः । तस्त्रिदृत्ता धार्त-
 राज्ञी नगरी । धार्तराज्ञकः ॥ धार्तराष्ट्रीत्यन्ये पठन्ति^५ । तत्र धृत्
 राष्ट्रमनेन । धृतराष्ट्रो राजा । तस्त्रिदृत्ता धार्तराष्ट्री नगरी । धार्त-
 राष्ट्रकः ॥ * ॥ कुचिर्नगकुचौ ग्रामः । कौचकः ॥ समुद्रकुचिरित्यन्ये
 पठन्ति । तन्मते सामुद्रकुचकः^६ ॥ * ॥ द्वावाहावो यस्मिन्^७ । द्वाहावो
 ग्रामः । एवं त्र्याहावः । द्वैयाहावकः । त्रैयाहावकः ॥ * ॥ पाथेयो
 ग्रामः । पाथेयकः ॥ * ॥ वर्ज्यां ग्रामः । वार्ज्यकः^८ ॥ * ॥ आञ्जीकूलो
 नाम ग्रामः । आञ्जीकूलकः^९ ॥ अञ्जिकूल^९ इति भोजः ॥ * ॥ माठरो
 ग्रामः । माठरकः ॥ * ॥ बर्बरो देशविशेषः । बार्बरकः ॥ वर्बड^{१०}
 इत्यन्यः ॥ ३३० ॥

१ Thus. Kās. V.; साचासाह Bō.,
Yajū.; Hem. both.

२ पस्त्री Bō., Yajū., Hem.; वस्त्री
K. V. ed., वस्त्रि a.

३ C. om. from अराज्ञी to द्वावा-
हावो यस्मिन् । द्वा.

४ आराज्ञीत्यन्यः MSS. (B. F. K.),
cf. page 372, note 2. — आराज्ञी Bō.,
Yajū., Kās. V.; अराज्ञी and आराज्ञी
Hem.

५ Hem. has these two & धार्तराष्ट्र;
the others धार्तराज्ञी only.

६ सामुद्रकुचिकः F. — Hem. has
कुचि and सामुद्रकुचि; the others कुचि
only.

७ वर्ज्यां वार्ज्यकः B. C. K.

८ आञ्जीमूलो आञ्जीमूलकः B. K.;
आञ्जमूलो आञ्जामूलकः C. आञ्जी-
कूल cf. page 368, note 10

९ आञ्जिकूल F. आञ्जीकूल Bō.,
Yajū.; आञ्जीकूल K. V. ed.; आञ्जी-
कूल a.; अञ्जीकूल Hem.

१० कर्बड F. — बर्बड Hem.; the others
बर्बर.

दाक्षणापथपट्टारौ समुद्रो नीमनुष्ययोः१ ।

मद्रकूलं च भक्षाली राजशब्दात्स्थलीगृहे२ ॥ ३३१ ॥

दक्षिणः पन्था दक्षिणापथः । आदत्वे द्वस्वश्च बज्रलमिति२ बज्र-
लवचनादतः पाठाद्वा दीर्घः । दक्षिणापथकः ॥ * ॥ पट्टारो४ यामः ।
पाट्टारकः ॥ * ॥ सामुद्रिका नौः । सामुद्रको मनुष्यः । अन्यत्र सामुद्रं
लवणं जलं वा ॥ * ॥ मद्राणां कूलं मद्रकूलम् । तत्समीपे यामो मद्र-
कूलः । मद्रकूलकः ॥ * ॥ भक्षाली यामः । भाक्षालकः ॥ भक्षादी-
त्यन्यः५ ॥ * ॥ राजस्थलकः ॥ * ॥ राजगृहं नगरम् । राजगृहकः ॥ ३३१ ॥

माहकादानकान्माघाद्धौषमानाट्टमद्रकात्६ ।

दाण्डायनसमुद्राभ्यां स्थलीशब्दः परो मतः ॥ ३३२ ॥

माहकानां स्थली । माहकस्थली । माहकस्थलकः ॥ * ॥ आनक-
स्थलकः ॥ * ॥ माघस्थलकः ॥ * ॥ घौषस्थलकः ॥ * ॥ मानस्थलकः ।
मानकस्थलीत्यन्यः७ ॥ * ॥ आट्टस्थलकः८ ॥ * ॥ मद्रकस्थलकः९ ॥ * ॥
दाण्डस्यापत्यं दाण्डिः । तस्यापत्यं युवा दाण्डायनः । तस्य स्थली

१ °पाट्टारौ° B. C. F. K.; पट्टारौ E.

२ स्थलगृहे F.; A. D. om. text and
comment.

३ ? आदत्वे द्वस्वश्च° B. K. (perhaps
right); द्वाद्धि° C.; आद्धि° F.; cf. p.
61, l. 5; p. 195, l. 2; p. 318, l. 15; P.
vi. 3, 63-4.

४ ? पाट्टारो B. F. K.; पाट्टीरो C.—
पट्टारः Bō., Yajñ.; om. Hem., K. V.

५ भक्षाली Bō., Yajñ.; भक्ष्यादी ।
भक्षाली । भक्षाली । Hem.; भक्षास्थली
K. V. ed., तक्षाली a

६ मानाद्रिमद्रकात् B. C. F. K.
(see note c); °मद्रुकात् E.; A. D. om.
text and comm.

७ मानस्थलीत्यन्यः B. Hem. has
both; Bō., Yajñ. मानस्थली; K. V. ed.
v.ll. मनवल्ली & मानवस्थाली.

८ Thus acc. to E.; अट्टस्थली also
Bō., Yajñ., Hem.; om. K. V.; आद्रि-
स्थलकः MSS. (B. C. F. K.); आद्रि°
perhaps from misreading अट्ट for अट्ट.

९ Bō. मद्रुकस्थली (? E. cf. n. ६);
मद्रुक° Yajñ., Hem.; om. K. V.

दाण्डायनस्थली । दाण्डायनस्थलकः ॥ * ॥ वामुद्रस्थलकः । अथ
दिग्मस्त्रमतेन^१ ॥ ३३२ ॥

अर्जुनवातराडायनविनादवणियावसायवाटूराः^२ ।

कूलात्सौर्वीरिष्विमकान्तशकुन्तीकषायाम्च^३ ॥ ३३३ ॥

अर्जुनः पार्थोऽन्यो वा । तन्निवासोऽपि यामोऽर्जुनः । आर्जुनकः
॥ * ॥ वातण्डायनकः^४ । अथ वामनमतेन ॥ अवतण्ड अष्टिग्राम'
इत्यन्यः । वतण्ड इत्यपरः ॥ * ॥ विनादो यामः । वैनादकः ॥ * ॥ अनु-
कम्पितो वणदन्तो वणियः^६ । वणियकः ॥ * ॥ अवसायो यामः ।
आवसायकः । अथ वामनमतेन^७ ॥ * ॥ वाटयतीति वाटूरो यामः ।
वाटूरकः^८ ॥ खाटूर इत्यन्यः^९ ॥ * ॥ कौलको भवति सौवीरसेत् ।
कौलोऽन्यः ॥ कुलादित्यन्ये पठन्ति ॥ * ॥ इमः कश्चित् । तस्य कान्त
इमकान्तः । ऐमकान्तकः ॥ * ॥ शाकुन्तकः^{१०} ॥ * ॥ कषायकः । अथ वा-
मनमतेन ॥ * ॥ इविषयेभ्यः प्राप्ति बाह्यिकयासिभ्यश्च अर्जुनयोः परिशिष्टे-
भ्योऽपि । विदेहान्तर्गतायेषां चेत्यानां प्रस्यपुरेत्यादिनाऽकञ्जि^{११} सिद्ध
आदेशार्थं पाठः । तत्र विदेहानामानर्तानां च चत्रियाणां स्वं द्वैदेह-

१ Also Bö., Vajjī, A. S. K., om.
Kās. V. ed., Hem

२ अष्टिग्राम E.; याटूराः C. E.;
वाटूराः B.

३ असकुन्ती B. C. E.; A. D. om.
text and comment.

४ वातंदाडायनकः C. K.; वातंहा-
यनः F.

५ अवतणं B.; अष्टिग्राम B. C. K.
—Hem. has अवतण्ड । तण्डक । वतण्डव;
omitted by the others.

६ अनुकतो F.; cf. Pāṇ. v. 3, 76
—वणिय Hem.; om. by the others.

७ Not given by the other works.

८ वाटूरो वाटूरकः B. K.; वाह-
यतीति वाटूरो यामा वाहरकः C.

९ Thus F. K.; खाटूर B. C.—Hem
वाटूर । खाटूर; om. by the others [cf.
खटूर § 220; खटूरक § 215; n.l. °टू°].

१० साकुन्तकः B. K.—शकुन्ति Hem.;
not given by the other works.

११ See page 365, note 1

कम्^१ आनर्तकम् । पाठेयस्य खं पाठेयकम् । एवं पट्टारमाठराराज्ञी-
धार्तराज्ञीनामीरोपान्तत्वादकञि^२ द्रष्टव्यम् ॥ ३३३ ॥ इति धूमादिः ॥

संध्या पञ्चदशी शश्वदमावास्या^३ त्रयोदशी ।

प्रतिपत्संधिवेलाऽथ पौर्णमासी चतुर्दशी ॥ ३३४ ॥

संध्यादिभावरुत्तुभ्यो^४ ऽण् इत्यनेन संध्यादिभ्यः कालवाचिभ्यः शेषेऽर्थे
ऽण् भवति ॥ * ॥ संध्याऽस्त्रमयकालः । तत्र भवं सांध्यं कर्म । यथा
ममैव सिद्धराजवर्णने ।

जाते यस्य प्रयाणे तुरगखुरपुटोत्वातरेणुप्रपञ्चे

तीव्रं ध्वान्तायमाने प्रसरति बहले सर्वतोदिक्कमस्मिन् ।

भास्वच्चन्द्रार्कबिम्बग्रहगणरहितं व्योम वीक्ष्य प्रमुग्धाः

सांध्यं कर्मरभन्ते शिशुमुनिबटवो जातसंध्याभिश्शङ्काः^५ ॥

पञ्चदशानां पूरणीयं पञ्चदशी । पाञ्चदशः ॥ * ॥ शश्वद्भवं शाश्वतम् ॥
अशश्वत इत्यतः^६ शाश्वतिक इति ठण्पि^७ । शकटाङ्गजमतमेतत् ॥
संपदिति वामनः ॥ * ॥ आमावास्यः^८ । एकदेशविकृतस्थानन्यत्वाद-
मावस्याशब्दादपि भवति । आमावस्यः^९ ॥ * ॥ त्रयोदशानां पूरणी

१ वैदेहिकं B. C. K.

२ पाट्टार० B. C. K.; ०माठर आराज्ञी
B. K.; ०माठर आराज्ञी C.; cf. P. iv.
2, 123.

३ ०शश्वदमावस्या B. C. K.; A. om.
text and comment (but see note 4 for
A. and D.).

४ संध्यादिभावरुत्तुभ्यो B. C. K.—
Hein.'s rule is भर्तुसंध्यादेरण्; cf. P.
iv. 3, 16 (sandhivelūdi).

५ D. om. to व्योम वीक्ष्य, see page
344, note ८.—The passage from ध्या-

भिश्शङ्काः । भास्वच्च० to पिचण्डकः in
sl. 335 is inserted by A. in the com-
ment on sl. 134, see p. 171, n. 3.

६ ? असश्वत इत्यतः । C. K.; अस-
श्वत इत्यतः । A. B.; अश्वत इत्यन्यः ।
F.; अत्र शश्वत् इत्यतः D.

७ शाश्वतिक० A. B. C. K.; साश्व-
सिक० D.; ठण्पीति A. D.—Hem. has
शश्वत्; om. by the others.

८ आमावस्यः B. K.

९ ०आमावास्याशब्दाद् B. C.; आ-
मावास्यः A. B. C.

त्रयोदशी । त्रयोदशः ॥ * ॥ प्रतिपद्यन्ते ऽहान्यस्याः । प्रतिपत्
पचतिः ।

संध्या प्रातिपदेनेव व्यतिभिन्ना^१ हिमांशुना ॥ * ॥

संधिवेला संधिकालः । सांधिवेलः ॥ * ॥ पूर्णा मास्यन्तो मासो वा
ऽस्यां तिथौ । पूर्णमासो^२ । अत एव गणपाठादणि । तत्र भवः पूर्ण-
मासः ॥ * ॥ चातुर्दशः । कन्याकालादृञ्^३ इत्यनेन ठञि प्राप्ते ऽखि-
गानम् ॥ ३३४ ॥ इति संध्यादिः ॥

अशमपादाशनिह्लादपिशाचाः शकुनिर्जयः ।

त्सर्वाकर्षपिचण्डाश्च निचयश्च नयो हृदः ॥ ३३५ ॥

को ऽश्मादेरित्यनेनाश्मादेः^४ सप्तम्यन्तात्तत्र साधुरित्यर्थे को भवति
॥ * ॥ अशमन्यशमकर्मणि कुशलः । अशकः ॥ * ॥ पादप्रचासनादौ
कुशलः । पादकः ॥ * ॥ अशनिनिपातने साधुः । अशनिकः ॥ * ॥ ह्लादे
प्रह्लादने साधुः । ह्लादकः ॥ * ॥ पिशाचापनयने साधुः । पिशाचकः
॥ * ॥ शकुनिरुतग्रहणादौ साधुः । शकुनिकः ॥ * ॥ जयकः ॥ * ॥ त्सरु-
करणे साधुः । त्सरुकः ॥ * ॥ आकर्षणम् आकृष्यत आकर्षण्यस्मिन्निति
वा । आकर्षो द्यूतम् अक्षः शारिफलकं^५ च । तत्करणे साधुः । आक-
र्षकः ॥ * ॥ पिचण्डापनयने साधुः । पिचण्डकः^६ ॥ * ॥ निचयकः । चय
इत्यन्यः ॥ * ॥ नयकः ॥ * ॥ हृदकः । ह्राद इत्यन्ये^७ ॥

१ प्रतिभिन्ना F., perhaps right.

२ पूर्णमासो B. C. F. & orig. K.

३ कथाकालो D.; cf. P. iv. 2, 102;

3, 11.—[? Hem. has rule वर्षाकालेभ्यः
cf. P. iv. 3, 11; 18.]

४ कोश्मादेरित्यं A.; कार्श्मादे

B. C.; K. doubtful; अतसादरित्यं D.

—Hem.'s rule is कार्श्मादेः ।

५ शारिफलकं A.—आकृष्यते सुवर्णा-

दिकमस्मिन्नित्याकर्षो निकषोपलः । तत्र
कुशल आकर्षकः । आकर्षति रेफरहितो

मुख्यः पाठ इति दीक्षिताः । तत्राप्या-
कर्षति सुवर्णादिकमस्मिन्नित्येव विग्रहः ।

Yajñ.

६ See page 372, note ५.

७ Hem. ह्राद; the others have both.

तत्र साधुरित्यर्थयोगादश्मादयः^१ शब्दास्तद्विषयायां क्रियायां
वर्तमानाः प्रत्ययमुत्पादयन्ति ॥ ३३५ ॥ इत्यश्मादिः^२ ॥

कथेषुमांसौदनवृत्तिसंयहाः^३

प्रवाससंघातनिवाससक्तवः ।

गुडो वितरणडाजनवादवेणवो

गणोपवासी विकथागुणाविमौ ॥ ३३६ ॥

कथाप्रतिजनादिभ्या ठञ्खञ्जावित्यनेन कथादेः प्रतिजनादेश्च
ठञ्खञ्जौ क्रमेण भवतः ॥ * ॥ कथायां साधुः । काथिकः ॥ * ॥ ऐच्छुकः
॥ * ॥ मांसोदन इति व्यस्तसमस्तस्य ग्रहणम् । मांसिकः । औदनिकः ।
मांसौदनिकाश्चेदयः^४ ॥ * ॥ वार्त्तिकः । धर्मदेशनानिपुणो वार्त्ता-
ख्याननिपुणो वा ॥ * ॥ सांयहिकः ॥ * ॥ प्रावासिकः ॥ * ॥ सांघातिकः
॥ * ॥ नैवासिकः ॥ * ॥ साक्नुका यवाः ॥ * ॥ गौडिका इक्षवः ॥ * ॥
वैतण्डिकः ॥ * ॥ जनवादः कौलीनम् । जानवादिकः ॥ * ॥ वैणुका
गिरयः ॥ * ॥ गाणिकः ॥ * ॥ औपवासिकः ॥ * ॥ स्त्रीभिन्नादिविषया
कथा विकथा । वैकथिकः ॥ * ॥ गौणिकः ॥ ३३६ ॥

आयुर्वेदजनेवादी संयामापूपसंकथाः ।

विश्वत्कथा च कुल्माषो^५ जनोवादोऽथ कुष्ठवित् ॥ ३३७ ॥

आयुर्वेदिकः^६ ॥ ननु वृत्तिसंयहगुणगणायुर्वेदानां पाठो निरर्थकः ।

१ साधुरित्यर्थः यो^० C. K.; इत्यन्वः
यो^० B.; इत्वेवं योगाद्^० D.

२ आकर्षादि Pāp. v. 2, 64; अश्मा-
दि Hem.

३ मांसोदन^० E.; A. om. text and
comment.

४ चेटयः C.; मांसौदनिकश्चेत्त्रा-
दयः F.

५ कुल्माशो^० E.; कुल्माषो D.; A.
om. text and comment.

६ Thus F., Yajñ.; आयुर्वेदिकः
B. C. D. K.

उक्थादिपाठादृण् सिद्धः । यो हि वृत्त्यादिषु साधुः स वृत्त्यादीनां
 बोद्धा भवत्येव । सत्यम् । अत्र पाठो द्विग्वर्थः । द्वयोर्दन्त्योः साधुः ।
 द्वैवृत्तिकः । त्रैवृत्तिक इत्यादि सिद्धम् ॥ * ॥ जने वादो जनेवादः ।
 सप्तम्या अलुग् अत्र एव निपातनात् षष्ठ्या वैत्वम् । जानेवादिकः ॥ * ।
 सांघामिकः ॥ * ॥ आपूपिका गोधूमाः ॥ * ॥ संकथा ऽन्योन्यसंलापः ।
 सांकथिकः ॥ * ॥ विश्वस्य कथा विश्वकथा । वैश्वकथिकः ॥ * ॥ कौस्मा-
 षिकाः कलायाः^१ ॥ * ॥ जनेषु निहुरो वादो जनोवादः । उकारो
 निपातो मध्यभूतो नैष्ठुर्ये द्रष्टव्यः । अथवा षष्ठीसप्तम्योः स्थान उकारे
 ऽत एव निपातनात् । जानोवादिकः^२ ॥ * ॥ कुष्ठस्य श्वित्रस्य विञ्जा-
 नम् । तत्र साधुः कौष्ठवित्कः^३ । अयं वामनमतेन ॥ ३३७ ॥ इति
 कथादिः^४ ॥

जनः प्रतिमहद्विश्वपञ्चसर्वानुतः कुलम् ।

परामुथपरस्येभ्यः समेदंसंपराद्युगः^५ ॥ ३३८ ॥

जनं जनं प्रति प्रतिजनम् । तत्र साधुः प्रातिजनीनः । जने जने
 साधुरित्यर्थः ॥ * ॥ माहाजनीनः^६ ॥ * ॥ विश्वो जनो विश्वजनः ।
 वैश्वजनीनः ॥ * ॥ पञ्चसु जनेषु साधुः । पाञ्चजनीनः । तद्धितद्विगोः
 खञ्^७ ॥ अथवा पञ्चानां जनः पञ्चजनः । पाञ्चजनीनः ॥ * ॥ सर्वो

१ Hem. has कुस्मास and गुस्मास.

२ Hem. has besides भृशोवाद and
 अनभृशोवाद.

३ कौष्ठविष्कः B. K.; कौष्ठविष्कः
 C. F.; कौष्ठविकाः D.—Yajñ. has कुष्ठ-
 विद्° कौष्ठविदिकः.

४ This gāṇa includes कथादि and
 गुञ्जादि to P. iv. 4, 102-3; but Hem
 also has कथादि only.

५ °शर्वानुतः° E.; °परस्य स्यात्स-
 मेदं° E.; °परस्यात्स्यात्° D.; A. om.
 text and comment.

६ महाजनीनः B. C. F. K.; माह-
 नीनः D.

७ तद्धितः द्विगोः° B. K. F.; तद्धि-
 तार्थात् द्विगोः खञ् Yajñ

जनः सर्वजनः । सार्वजनीनः ॥ शकटाङ्गजस्तु सर्वजनात्सञ्चेत्यनेन सूत्रेण
 सार्वजन्यः सार्वजनीन इत्याह^१ ॥ * ॥ अनुगतो जनम् अनुजनः । जनं
 जनमनु । अनुजनः । आनुजनीतः । अयं शकटाङ्गजदिम्बस्त्वमतेन^२ ॥ * ॥
 कुलमिति परामुष्यपरस्त्रेभ्यः परं द्रष्टव्यम् । परं कुलं परकुलम् ।
 परस्य वा कुलं परकुलम् । पारकुलीनः ॥ आमुष्यकुलीनः । गणपा-
 ठात्षष्ठ्यलुक् ॥ पादस्यकुलीनः । गणपाठात्षष्ठ्यलुक् ॥ वाक्रोश् इत्य-
 नेन^३ वा यदा परकुलसंबन्धेनाक्रुष्यते ॥ * ॥ समो युगोऽस्मिन् । सम-
 युगो बलावर्दः । समो युगः समयुगः । सममविषमं वा युगं कालवि-
 शेषः । सामयुगीनः ॥ * ॥ ऐदंयुगीनः । अस्मिन्काले साधुरित्यर्थः ॥ * ॥
 संयुगं संयामः । सांयुगीनो भटः ।

संयुगे सांयुगीनं तमुद्यन्तं प्रसहेत कः ४ ॥ * ॥

परमिष्टमनवरम् अन्यद्वा^५ युगं परयुगम् । पारयुगीणः ॥ * ॥

अत्र साधुर्याग्यः प्रवीणो वा गृह्यते । उपकारकवाची तु हितमि-
 त्यनेन^६ संगृह्यते । अत्र हि सूत्रकदम्बके सप्तम्यन्तात्प्रत्ययः । अये तु
 हितार्थे चतुर्थ्यन्तात्प्रत्ययः । अतो न बाधबाधकभावः ॥ ३३८ ॥ इति
 प्रतिजनादिः ॥

दिग्बर्गपूगा गणपक्षमेधा

वंशानुवंशी वनमित्रमेघाः ।

धाय्यादिसाक्ष्यन्तरवेशकाशा

अव्ययकालान्तरहोमुखाश्च^७ ॥ ३३९ ॥

१ Hem. also does not include this word, but has a special rule: सर्वजना-
 ण्क्षेत्रजौ । (i.e. ण्य + ईनञ्).

२ Also Hem.; om. by others.

३ Cf. Pāṇ. vi. 3, 21.

४ Kumāras. ii. 57.

५ परिपिष्टमनवरतमन्वद्वा D.

६ Cf. Pāṇ. v. 1, 9 and vārtts.

७ *मुखाचीः B. C. F. K.; A. om.
 text and comment.

दिगादिदेहांशाद्य इत्यनेन^१ तत्र भव इत्यर्थे दिगादेर्घप्रत्ययो
भवति ॥ * ॥ दिशि भवत् । दिश्यम् । यथा ।

विक्रीय दिश्यानि धनान्युरुणि

द्वैष्यान्मावुत्तमत्ताभभाजः ।

तरोषु तत्रत्यमफल् भवत्

सांख्यत्रिकानावुत्तमत्ताभभाजः^२ ॥ * ॥

वर्ग्यः ॥ * ॥ पूर्यः ॥ * ॥ गण्यः ॥ * ॥ पच्यः ॥ * ॥ मेघ्यः ॥ * ॥ वंश्यः

॥ * ॥ अनुवंश्यः ॥ * ॥ वन्यः करीः ॥ * ॥ मित्र्यः ॥ * ॥ मेघ्यः ॥ * ॥ धाय्या

सामिधेनी । धाय्यः ॥ धाय्या मित्रमस्येति ह्रस्वत्वे धाय्यमित्र इति के-

चित्^३ ॥ * ॥ आद्यः ॥ * ॥ साध्यः ॥ * ॥ अन्तरे भवः । अन्तर्यः ॥ अन्त-

रित्यन्ते । तन्मतेऽन्यः^४ ॥ * ॥ वेष्टे^५ प्रतिकर्मणि पुरे वा भवा । वेष्ट्या ।

यथा । खास्तीर्णतल्परचितावमथः^६ क्षणेन

वेष्ट्याजनः कृतनवप्रतिकर्मकाम्यः ।

खिन्नानखिन्नमतिरापततो मनुष्यान्

प्रत्यग्रहोच्चिरनिविष्ट इवोपचारैः ॥ * ॥

काश्यः^७ ॥ * ॥ अप्सु भवः । अप्सव्यः^८ ॥ * ॥ यूथ्यः ॥ * ॥ कात्यः ॥ * ॥

अन्यः ॥ * ॥ रहस्यम् ॥ * ॥ मुख्यम्^९ ॥ ३३६ ॥

१ Hem. has the same sūtra.

२ Śiṣupālab. 3, 76.

३ D. om. from धाय्या मित्रमस्येति.

—Hem. both combined and separate;
the others separate only (धाय्य Bö.).

४ ?! Thus B. C. F. K. ; D. om. from
तन्मते.—Hem. both अन्तर and अन्तर्य;
the others अन्तर.

५ वेष्टे C. K. ; विष्टे D.—वेष्ट Bö. ;

वेष्ट्या Hem. ; विश्व K. V. ed., om. a. ;
वेष्टो नेपथ्यं वेष्ट्या गृहं च तत्रभवा वेष्ट्या
Yajñ.

६ Śiṣup. 5, 27 [आस्तीर्ण° eds.].

७ काश्यः C. K. ; कास्युः B.—Not
given by the other works.

८ अप्सव्यः F. ; cf. P. vi. 3, 1, v. 6.

९ C. F. K. add दिव्यं which is not
given by the other works.

अमित्रजघनालीका आकाशकालपथ्युखाः ।

माघन्यायकशा देशः संज्ञायामुदकं तथा^१ ॥ ३४० ॥

अमित्रः ॥ * ॥ जघन्यः ॥ * ॥ अलीक्यः ॥ * ॥ आकाशः ॥ * ॥
अकाल्यः । अयं चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥ पथ्यम् ॥ * ॥ उख्यम् । आकारा-
न्नादप्युखाशब्दात्^२ पिठरादिवाचकाद्यः । कर्णपार्श्ववाचकात्तु देहां-
शद्वारेणैव सिद्ध इति केचित् ॥ * ॥ माघं कुन्दकुसुमम् ॥ * ॥ न्याय्यम्
॥ * ॥ कशे देशे^३ भवम् । कश्यं मद्यम् ॥ * ॥ देश्यः ॥ * ॥ संज्ञायाम्
उदक्या रजस्वला स्त्री ॥ संज्ञायाम् अन्यत्र । ओदकी मत्सी ॥ * ॥ मुख-
जघनवंशानुवंशानामदेहांशार्थः पाठः । यथा शरीरस्य मुखं प्रधान-
मयभागो वा जघनं निरुष्टं पश्चाद्भागो वा तथाऽन्यस्मिन्नर्थे मुखजघ-
नमदृशे यदैतावुपचारेण वर्तेते तदापि यप्रत्ययः स्यात् । तद्यथा ।
मुखे प्रधाने पदेऽये वा भवो मुखः । सेनाजघने निरुष्टे पश्चाद्भागे वा
भवो जघन्यः ॥ ३४० ॥ इति दिगादिः ॥

मुखोलूखलसीरौष्ठहनुशीलरथाः परेः ।

उपात्स्यूलाकलापौ च स्थानसीरादि^४ संमतम् ॥ ३४१ ॥

परिमुखादेरव्ययीभावादत्यनेन परिमुखादिभ्योऽव्ययीभावेभ्य-
स्तत्र भव इत्यर्थे ज्यप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ परिमुखं भवः । परिमुख्यः
सेवकः । स हि यतो यतः स्वामिनो मुखं तत्र संनिहितो भवन्नेवमु-

१ A. om. text and comment.

३ कशो देशे D.; कशादेशे भवं कश्यं

२ आकारात्ताद° C.; °उषशब्दात्

Kshirasv. to Amarak. ii. 10, 40.

B. C. K.; °उषशब्दात् F.; D. om. from

४ शीरादि B. D. E. F.; शारादि

आकारात्ताद° to केचित्.

C.: A. om. text and comment.

च्यते ॥ * ॥ पार्थुलूखल्यः ॥ * ॥ पारिसीर्यः । परिभिरमित्यप्यन्यः^१ ॥ * ॥
 पार्थोध्यः ॥ * ॥ पारिहनव्यः^२ ॥ * ॥ पारिशोख्यः ॥ पारिरथ्यः ॥ एतौ
 दिम्बस्वमतेन । स च परिशालशब्दमप्याह ॥ परेरिति परिशब्दादि-
 त्यर्थः ॥ * ॥ उपखूले भवम् औपखूल्यम् । खूलाशब्देन^३ हलिरुच्यते ॥
 खूणेत्यन्यः ॥ * ॥ औपकलायः ॥ * ॥ औपस्थान्यः । अयं वामन-
 मतेन ॥ * ॥ औपसीर्यः^४ ॥ * ॥ आदिशब्दात्कपालशालशब्दौ^५ संगृ-
 हीतौ ॥ ३४२ ॥

पदयूपवंशसीताः^६ पथितिलमाषाः समातयवभङ्गाः ।

गङ्गासीरे^७ सरथे सर्वेऽप्येतेऽनुतो लक्ष्याः ॥ ३४२ ॥

आनुपद्यः ॥ * ॥ आनुयूपः^८ ॥ आनुसूय^९ इति वामनमतेन ॥ * ॥
 आनुवंशः ॥ अनवंशेति दिगादावपि पद्यते तत्राव्ययीभावादन्यत्र यः ।
 केचित्तु तत्राप्यव्ययीभाव एवेति मन्यन्ते^{१०} ॥ * ॥ आनुसीत्यः^{११} ॥ * ॥
 आनुपथ्यः ॥ * ॥ आनुतिल्यः ॥ * ॥ आनुमाय्यः ॥ * ॥ समातेति स-
 मातयवभङ्गाभिर्वर्तन्ते । समातयवभङ्गाः । स्यति दुःखमिति मातं स-

१ ॥ पारिसीर्यः ॥ D.—परिसीर Bö.,
 Kāś. V.; परिशीर (पारिसीर्यमित्यन्ये)
 Yajñ.; परिसीर & परिशूर Hem

२ पारिहानव्यः B. C. K.

३ भवमौपखूलाशब्देन^० D.—उप-
 खूल (= खूलस्य समीपे comm.) Yajñ.;
 उपखूण Bö., Kāś. V. a.; both Hem.;
 अपखूल K. V. ed.

४ औपसीर्यः MSS.

५ कलापशालिशब्दौ D.; कला-
 पिशालि^० F.—Hem. also has उपव
 पाल, the others only उपकलाप.

६ पदयूप^० B. E. F. K.; यूपदयूपंश
 C.; पदायूपवश^० D.; शीताः B. F. K.

७ शीरे B. D. F. K.; शारे C.;
 A. om. text and comment.

८ आनुयूपः B. F. K.; आनुतय्यः C.
 अनुयूप Bö., Kāś. V., Hem.; om. Yajñ.

९ आनुसूय F.; अनुसूय B. K.;
 अनुसूय C.—अनुसूर्प Yajñ.; om. by
 the others.

१० D. om. from अनुवंशेति.

११ आनुसीत्यः B. F. K.; आनुशाल्यः
 C.—अनुसीत Bö., Kāś. V. a.; अनुशीत
 Hem., K. V. ed.; om. Yajñ.

खम् । सातमनु । अनुसातम् । आनुसात्यः । अयं दिग्वस्त्रमतेन ॥ * ॥
 आनुयव्यः ॥ * ॥ आनुभङ्गः । अयं भोजमतेन ॥ * ॥ आनुगङ्गः । अयं
 वामनादिमतेन ॥ * ॥ आनुशीर्यः^१ ॥ * ॥ आनुरथ्यः । अयं दिग्वस्त्रम-
 तेन ॥ * ॥ ननु मुखं परित इत्यर्थे कथमव्ययीभावः । सत्यम् अस्मादेव
 निपातनात् । अथवा परेर्वर्जनार्थवृत्तित्वे सति बहिःपर्यपाञ्चाजित्यने-
 नाव्ययीभावः^२ । अनुमोरादीनां^३ तु सामीप्यवृत्तित्वात्स्वल्चणेनैवाव्य-
 यीभावः ॥ अव्ययीभावादन्वत्र । परिगतं मुखं परिमुखम् । तत्र भवः
 पारिमुखः ॥ ३४३ ॥ इति परिमुखादिः ॥

ऋगयनपुनरुक्तन्यायशिष्टानिमित्ता

उपनिषद्विषयज्ञस्यक्षणाचर्चामुहूर्ताः ४ ।

अपि निगमनिरुक्तोत्पातसंवत्सरा व्या-

करणमथ पदव्याख्यानविद्यात्रिविद्याः ॥ ३४३ ॥

ऋगयनेभ्यो ऽण् इत्यनेन ऋगयनादेशस्तस्य व्याख्यानो यन्त्यस्तत्र भव
 इति वार्थे ऽण्प्रत्ययो भवति ॥ * ॥ ऋचामयनम् ऋगयनम् । न चुम्ना-
 देरित्यनेन एत्वाभावः^४ । तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा । आर्गयणः ।
 रत्ननिमित्तं तु एत्वं^६ भवत्येव ॥ आर्गयन इत्यन्यः । अस्मन्मते तु गि-
 रिनद्यादित्वादुभयम्^७ ॥ * ॥ पौनरुक्तः ॥ * ॥ नैयायः ॥ * ॥ शैचः ॥ * ॥

१ आनुशीर्यः MSS.

२ पर्यपाञ्चाजित्यं B. C. K.; पर्य-
 र्यपाञ्चाजिं D.; पर्यपाञ्चाजित्यं F.;
 cf. P. ii. 1, 12; 13.

३ अनुमोरादीनां B. D. K.; अनु-
 शारादीनां C.

४ शिष्टानिमित्तां D. E.; स्यचं
 E.; A. om. text and comment.

५ एत्वाभावः एत्वं B. C. K.; cf.
 page 195, note ६ (एत्वं probably sug-
 gested by एत्वाभावः).

६ एवनिमित्तं तुं D.; स्वनिमित्तं
 B. C.; एत्वं B. C. K.

७ D. om. from अस्मन्मते. All other
 works read आर्गयन in the gaṇa गि-
 रिनद्यादि; cf. §. 160.

नैमित्तः ॥ * ॥ श्रीपानषदः ॥ * ॥ आर्षः ॥ * ॥ याज्ञः ॥ * ॥ साक्षः ॥ * ॥ चार्चः ॥ * ॥ मीहर्तः ॥ * ॥ निगच्छन्त्यनेन निश्चयमिति निगमो
 ग्रन्थविशेषः । नैगमः ॥ * ॥ नैरुक्तः ॥ * ॥ उत्पातः प्रतिपादकशा-
 स्त्रम्^१ । श्रीत्पातः ॥ * ॥ सांवत्सरः ॥ * ॥ वैयाकरणः ॥ * ॥ पदानां
 व्याख्यानं पदव्याख्यानम् । पादव्याख्यानः ॥ अन्ये तु पदं व्याख्यान-
 मिति च्छिन्दन्ति^२ । तन्मते पादं वैयाख्यानम् ॥ * ॥ वैद्यः ॥ * ॥
 चैविद्यः ॥ ३४३ ॥

छन्दसो विजितिर्भाषामानं^३ विचितिनामनी ।

क्षत्राङ्गवास्तुतो विद्या स्यादुत्पादः क्रमेतरः ॥ ३४४ ॥

छान्दोविजितः^४ ॥ * ॥ छान्दोभाषः ॥ * ॥ छान्दोमानः ॥ * ॥
 छान्दोविचितः ॥ छान्दोव्याख्यान इत्यप्यन्यः^५ ॥ * ॥ छान्दोनामः ।
 अयं वामनमतेन ॥ * ॥ चात्रविद्यः ॥ * ॥ आङ्गविद्यः ॥ * ॥ वास्तुविद्यः^६
 ॥ * ॥ श्रीत्पादः ॥ * ॥ क्रामेतरः ॥ * ॥ अद्यज्ञज्ञशृगादिभ्यष्टञ्^७
 इत्यनेन ठञ्जि प्राप्तं वचनम् । आदैजाद्यतस्यौ^८ ॥ ३४४ ॥ इति
 ऋगयनादिः ॥

ऋग्व्राह्मणाध्वराख्यातनामाख्यातानि नाम च ।

आद्यन्तप्रथमावेतौ षत्वणत्वनतान्तौ^९ ॥ ३४५ ॥

१ उत्पातप्रतिपादक० B. F.; उत्पा-
 दप्रति० C.

२ पदव्याख्यानमिति० B. C. D.; छि-
 दन्ति B. C.

३ ०विजितार्भाषा० E.; A. om. text
 and comment.

४ छन्दोविजित Hem.; छन्दोवि-
 जितो r.l. Kās. V. ed.; om. Bō., Yajñ.

५ छन्दोव्याख्यान Hem., om. others.
 ६ वास्तुविद्यः D.

७ See P. iv. 3, 68; 72.—The MSS.
 are all more or less corrupt.

८ Thus C. E.; ०द्यतीस्था D.; ०द्य-
 नस्थो B.; ०द्यतस्थो K.; ० ०रुहः १;
 [r. Pāp. iv. 2, 114.—व्याकरणशब्दानु-
 वृद्धाच्छः प्राप्त इति ठञादेरपवादोऽथ-
 मण् Yajñ.].

९ षत्वणत्व० F.; A. om. text and
 comment.

अद्यज्ञद्वयगृगादिभ्यश्च इत्यनेन अकारान्ताद् यज्ञवाचिनो द्व्यच
अगादेश्च तस्य व्याख्यानस्तत्र भव इत्यर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ अचां
व्याख्यानस्तत्र भवो वा । आर्चिकः ॥ * ॥ ब्राह्मणिकः ॥ * ॥ आध्वरिकः
॥ * ॥ आख्यातिकः ॥ * ॥ नामाख्यातिकः ॥ * ॥ नामिकः । नामशब्दस्य
द्व्यज्जदारेण ठञ् सिद्धः ॥ * ॥ परं वामनपाणिनिचन्द्रादिमते न गणे^१
पठितः ॥ * ॥ आद्यन्तिकः ॥ * ॥ प्राथमिकः ॥ * ॥ घालणविकः ॥ * ॥
नातानतिकः ॥ * ॥ आकृतिगणश्यायम् । तेन पुरश्चरणप्रभृतयो द्रष्ट-
व्याः ॥ ३४५ ॥ इति अगादिः ॥

शुण्डिकोलपतीर्थान्युदपानतृणभूमयः ।

कृकणस्यशुण्डिकौ पर्णोपतीर्थोदकपिप्पलाः^२ ॥ ३४६ ॥

आयस्थानाद् शुण्डिकादेरित्यनेन शुण्डिकादिवर्जितात्तत^३ आगत
इत्यर्थे ठञ् भवति । शुल्कशालाया आगतः । शौल्कशालिकः ।
आकरिकः ॥ * ॥ शुण्डिकादेः । शुण्डिकः शुण्डिका वा सुरापणः^४ ।
तत आगतः शौण्डिकः ॥ * ॥ औलपः । उपल^५ इति शकटाङ्गजः ॥ * ॥
तीर्थः ॥ * ॥ औदपानः ॥ * ॥ तार्णः ॥ * ॥ भौमः ॥ * ॥ कार्कणः ॥ * ॥
स्थण्डिलः ॥ * ॥ पार्णः ॥ * ॥ औपतीर्थः^६ । अयं चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥
औदकः ॥ पैप्पलः ॥ एतौ शकटाङ्गजमतेन^७ ॥ ३४६ ॥ इति शुण्डि-
कादिः ॥

१ मते गणे D.—See Pāp. iv. 3, 72,
where, however, प्रथम is given. Hem.
also has no special gaṇa अगादिः.

२ *पर्णोप° D. E.

३ *वर्जनात्तत B. C. K.

४ शुण्डः शुण्डा वा सुरा । ततो
मत्स्यसि । शुण्डिकः शुण्डिका वा ।

सुरापणः सुराविक्रयी ऋच्यते । Hem. ;
शुण्डिकः शुण्डिका वा सुरापणः Yājñ.

५ Hem. has both words ; the others
उपल only.

६ Not given by the other works.

७ MS. Hem. has उदक । पिप्पल । ;
both are omitted by the others.

कुलालसेनोपनिषन्निषादा
मधुश्वपाकौ रुहेद्वराजौ ।
रुद्रो वधूब्राह्मणकुम्भकाराः
कर्मारचराडालयुतः सिरिन्ध्रः^१ ॥ ३४७ ॥

कुलालेभ्योऽकञ् इत्यनेन कुलालादेः शब्दगणात्कृत इदं अर्थं संज्ञा-
विषयेऽकञ् भवति ॥ * ॥ कुलालेन कृतं कौलालकम् । घटघटीशरा-
वोदञ्चनादि भाण्डम् ॥ * ॥ मैनक नगरोपरोधादि ॥ * ॥ औपनिषद-
कम् । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ नैषादकम् ॥ * ॥ माधवको मध्वासवः ।
अयं चन्द्रमतेन ॥ * ॥ शौत्रपाककम् ॥ * ॥ रौरवकम् ॥ * ॥ दैवरा-
जकम् ॥ देव राजन्निति केचित्पठन्ति । तत्र दैवकम् । राजकम् ॥ * ॥
रौद्रकम् । शकटाङ्गजदिग्वस्त्रमतेन ॥ * ॥ वाधवकम् ॥ * ॥ ब्राह्मण-
कम् ॥ ब्रह्मन्निति^२ शकटाङ्गजादयः ॥ * ॥ कौम्भकारकम् ॥ * ॥ कार्मा-
रकम् ॥ * ॥ चाण्डालकम् । उपानदादिकम् ॥ * ॥

अदासो ढासवृत्तिर्यः स सिरिन्ध्र इति स्थितः ।

सैरिन्ध्रकम्^३ ॥ ३४७ ॥

अनङ्गान्परिषच्चैव सैरिन्ध्री ४ वरुटस्तथा ५ ।

अक्प्रत्यययुजो^६ ज्ञेयाः संज्ञायां बुधपुङ्गवैः ॥ ३४८ ॥

१ सिरिन्ध्रः E.; सिरिन्ध्रः B.; सि-
रिन्ध्रः C. D. K.; A. om. text & com.

२ Thus all works; ब्राह्मन्निति D.

३ सिरिन्ध्र B., Yajñ.; Kās. V. ed.
(Bö., p. 1. सिरिन्ध्रः; सिरिन्ध्र Hen.; शि-
रिन्ध्र Kās. V. a. [सौरं हलमेव सैरम् ।
तद्धरतीति सैरिन्ध्रः सैरिकः सिरिन्ध्रोऽपि
स एव । सैरिन्ध्रकम् Yajñ.].

४ ? Thus D. E.; °परिषद्देवसिरिन्ध्री
K.; पस्विद्देवसिरिन्ध्री B.; परिष-
द्देवसिरिन्ध्री E.; -- वसिरिन्ध्री C.

५ वरुटस्तथा E.

६ ? अक्प्रत्यययुजो E. (? F.); अपस्कु-
त्ययुजो D.; B. C. K. omit this half-
śloka; A. omits text and commentary.

आनडुहकम् ॥ * ॥ पारिषदकम् । पर्वच्छब्दोऽपि द्रष्टव्यः^१ ॥ * ॥
 सैरिन्द्रकः^२ । अयं श्रीभोजराजमतेन ॥ * ॥ वाहटकम्^३ । शूर्पपिट-
 कादि ॥ * ॥ मञ्जाया अन्यत्र । कौलालः श्लोक इत्यादि ॥ ३४८ ॥
 इति कुलालादिः ॥

[असुरो देवरक्षोभ्यां गुणान्मुख्यः परो मतः४ ॥] ३४९ ॥

देवासुरः ॥ * ॥ राक्षोऽसुरः ॥ * ॥ गौणमुख्यः ॥ * ॥ अत्र शि-
 शुक्रन्दाद्यदेवासुरादिद्वन्दाच्छ इति को न भवति ॥ ३४९ ॥ इति
 देवासुरादिः^४ ॥

शिशुप्रद्युम्नसीतेन्द्रयमाद् यथाक्रमं मताः ।

क्रन्दोऽभिगमनं चैवान्वेषणं जननं सभः^६ ॥ ३५० ॥

शिशुक्रन्दाद्यदेवासुरादिद्वन्दाच्छ इत्यनेन शिशुक्रन्दादेः शब्द-
 गणाद् देवासुरादिवर्जिताच्च द्वन्दाद् द्वितीयान्तादधिकृत्य कृतो ग्रन्थ
 इत्येतस्मिन्नर्थे कप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ शिशवो बालास्तेषां क्रन्दस्तमधि-
 कृत्य कृतो ग्रन्थः । शिशुक्रन्दोयः । बालपुस्तकः ॥ शिशुक्रन्द इत्यन्यः^७
 ॥ * ॥ प्रद्युम्नस्याभिगमनं प्रद्युम्नाभिगमनम् । प्रद्युम्नाभिगमनीयः ॥ * ॥
 षीतान्वेषणीयः ॥ * ॥ इन्द्रजननीयः ॥ * ॥ यमस्य सभा यमसभम् ।

१ B. C. F. add दैवकः.

२ सैरिन्द्रकः D.; सैरिन्द्रकः C. - B. has सैरिन्द्रः Yajñ. सैरिन्द्रः K. V. ed. सेन्द्रिय (!), om. a.

३ वरुड Bo., K. V. ed.; वरुड Yajñ.; वरुट Hem., K. V. ed.; cf. śl. 208, p. 250, with notes 6 and 8.

४ ०रक्षाभ्यां° B. C. K.; D. E. (A.) om. this gaṇa.

५ Cf. Pan. iv. 3, 88 v.—Hem., to his sūtra vi. 3 (163.), अदेवासुरादिभ्यो वरे द्वन्दात्, enumerates देवासुरं । राक्षो-सुरं ।

६ ०भिगमश्चैवा° समः E.; A. om. text and comment.

७ D. om. from शिशुक्रन्द.—Hem. re- marks शिशुक्रन्दशब्दात्किञ्चिन्नेच्छन्ति । शिशुक्रन्दं ।

धमसभीयः ॥ * ॥ आकृतिगणो ऽथम् । तेन प्रचुखप्रत्यागमनप्रचुखो-
दयनसीताहरणप्रभृतयो द्रष्टव्याः^१ ॥ ३५० ॥ इति शिशुकन्दादिः ॥

सिन्धुस्तक्षशिलावसानदरदो गान्धारशाल्वोरसाः^२

कर्णः सामलकाण्डधारच्छगलाः कैर्मेदुरो यामणीः^३ ।

कंसार्धासनसिंहकर्णमधुमत्कश्मीरसिंहा इमे

स्याद्वत्सोद्धरणो ऽथ बर्बरयुतो वर्णुस्तथा किंनरः ॥ ३५१ ॥

सिन्धुशुण्डिकादिभ्यो ऽण्ण्यावित्यनेन सिन्ध्वादेः शुण्डिकादेश्च^४
सो ऽस्यांभिजन इत्यर्थे ऽण्ण्यौ क्रमेण भवतः ॥ * ॥ सिन्धुः समुद्रो नदी
वा । सिन्धवो जनपदः । सो ऽभिजनो ऽस्य । सैन्धवः ॥ * ॥ ताक्षशिलः
॥ * ॥ आवसानः ॥ * ॥ दरदो जनपदः । दारदः ॥ * ॥ गान्धारः^५ ॥ * ॥
शाल्वः ॥ * ॥ उरसा^६ जनपदः । अौरसः ॥ * ॥ कर्णः ॥ सामलः ॥ इयं
वामनमतेन ॥ * ॥ काण्डधारः । काण्डवरक^७ इति शकटाङ्गजः ॥ * ॥
छगलो यामः । छागलः ॥ * ॥ कैर्मेदुरः^८ ॥ * ॥ यामणः ॥ * ॥ कांसः
॥ * ॥ अर्धामनः । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ सिंहकर्णः ॥ सिंह कर्ण^९

१ °प्रत्यागमनप्रमाणागमनसीता°
D. ; lac. from सीता C.—Hem. has all
three forms.—Yajñ. gives also किरा-
तार्जुनी and विरुद्धभोजन ।

२ °शाल्वोरसाः D. E. F. ; शाल्वा-
रसाः C.

३ °वगला कीमे - - यामणीः C. ;
कीमदुरो° D. ; कीर्मदुरो° E. ; कीमं-
दुरो F.—A. om. text and comm. [B.
might also be read कीर्मदुरो].

४ सिन्ध्वादेश्च B. C. K.

५ All MSS. read गान्धार in text ;
the other works गन्धार .

६ अौरसा B. C. ; अौरसो F. —
उरसा Bū., Yajñ. ; उरस K. V., Hem.

७ ? काण्डवरक F. ; काण्डधारक D. ;
काण्डधारक suppl. K. ; see note ९.—
काण्डधार Bū., Yajñ. ; काण्डवरक
Hem., K. V. a. ; काण्डवारण K. V. ed.

८ कैर्मेदुकः D. ; कौमुदुरः F. ; om.
B. C.—कैर्मेदुर Bū., Yajñ. ; कौमेदुर
K. V. ed. ; कौशुदुरः a. ; [? Hem.].

९ ॥ सिंहकर्ण इति° B. C. ;—? Bhoja
only singly & Vāmana (cf. सिंह & कर्ण)
singly and combined.—सिंहकर्ण Bū.,
Yajñ. ; सिंहकोष्ठ K. V. ed. a. [Hem.
next page n. 6.]

इति भोजः ॥ * ॥ मधुमान्पर्वतः । माधुमतः ॥ * ॥ काश्मीरः ॥ * ॥
 सैहः । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ वात्सोद्धारणः ॥ * ॥ बार्बरः ॥ * ॥
 वार्णवः ॥ * ॥ कैनरः ॥ ३५१ ॥

गण्डिकावासकञ्चोजक्रौष्टुकर्णसुमङ्गलाः १ ।

संकुचितोऽथ किष्किन्धा पर्वतोऽपि निगद्यते ॥ ३५२ ॥

गण्डिका^२ जनपदः । गाण्डिकः ॥ * ॥ आवासः । अयं वामनमतेन
 ॥ * ॥ काम्बोजः ॥ * ॥ क्रौष्टुकर्णः ॥ क्रौष्टुकर्णक^२ इति भोजः ॥ क्रौ-
 ष्टुकशब्दो^४ वामनमतेन ॥ * ॥ सौमङ्गलः । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ सां-
 कुचितः ॥ * ॥ कैष्किन्धः ॥ * ॥ पार्वतः ॥ * ॥ येऽत्र कच्छादिषु च
 पयन्ते तेषां तत एवाणि सिद्धे नृतत्स्थलचरणेऽकञ्चि । अन्येषां च राद्र-
 लचरणेऽकञ्चि प्राप्ते वृद्धेभ्यश्च बाहीकयामेभ्यश्चञ्जिठयोः शेषेभ्यो
 ऽपि प्राप्ते वचनम्^५ ॥ ३५२ ॥ इति सिन्धादिः^६ ॥

श्रुण्डिका कुचवारो^७ऽथ सर्वसेनशटौ शकः ।

सर्वकेशरहौ^८ बोधश्चणकः शङ्खशंकरौ^९ ॥ ३५३ ॥

श्रुण्डिका यामः । अभिजनोऽस्य श्रौण्डिक्यः ॥ अयं वामनमताभि-

१ गण्डिका° E.—A. om. text and comm.

२ Thus Hem., K. V. ed.; गण्डिका B., Yajñ.

३ क्रौष्टुकः । क्रौष्टु° B. C.; °क्रौष्टु-कसुक F.

४ ? क्रौष्टुशब्दो B. C. K.

५ °ठञ्जिठयोर्वचनं ॥ B. C. F. K.— Cf. Pāṇ. iv. 2, 134; 124; 114; 117.

६ This *gaṇa* includes Pāṇ.'s and Hem.'s सिन्धादि and तक्षशिलादि

(P. iv. 3, 93).—Hem.'s तक्षशिलादि not found in MS., though referred to. [It may however form part of सिन्धादि, which seems incomplete in the MS.]

७ ? Thus E.; कूचवारो B. C. D. F. K. (P. iv. 3, 92); cf. śl. 244.

८ रहौ B. D. K.; °केशरहौ F.; °केशरहौ E.; °केराशहो C.

९ बोधो चणकः शङ्खशंकरौ E.; बोधा चणकः शंकरौ ॥ D.; बोधस्यचणकः° B.; A. om. text and comm.

प्रायः । पाणिन्यादयस्तु शण्डिकस्य वामजनपदवाचिनः शण्डिकस्य
इत्युदाहरन्ति^१ ॥ * ॥ कौचवार्थः ॥ * ॥ सर्वमेना जनपदः । सार्ध-
सेन्यः ॥ * ॥ शटा जनपदः । शाश्वः ॥ * ॥ शका जनपदः । शाक्यः
सुगतः^२ ॥ रक इत्यपि शकटाङ्गजः^३ ॥ * ॥ सर्वकेशा जनपदः । सार्व-
केश्यः ॥ * ॥ राह्यः । अयं भोजमतेन । वह इति वामनः^४ ॥ * ॥
बौध्यः ॥ * ॥ चाणक्यः^५ ॥ * ॥ शाङ्खः^६ कपिलः ॥ * ॥ शान्कर्यः ॥ कत
इत्यपि वामनः ॥ * ॥ राह्यवाचिभ्यो ऽकञ्चि शेषेभ्यो ऽणि प्राप्ते वचनम्
॥ ३५३ ॥ इति शण्डिकादिः ॥

कर्णाक्षिकेश नखपादगुल्फ-

भ्रूशृङ्गदन्तौष्ठमुखास्यपृष्ठम् ।

कर्णादिपक्षान्मूलजाहतिरित्यनेन^७ कर्णादेः शब्दगणत्याप्यशब्दा-
च्चास्य मूलमित्यर्थे जाहतिप्रत्ययौ भवतः ॥ * ॥ कर्णस्य मूलम् । कर्ण-
जाहम् । यथा ।

अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः^८ ॥

यथा च ।

दध्राना वलिभं मध्यं कर्णजाहविलोचना ।

वाक्त्रचेनातिसर्वेण चन्द्रलेखेव पचती^९ ॥

अक्षिजाहम् ॥ * ॥ केशजाहम् ॥ * ॥ नखजाहम् ॥ * ॥ पादजाहम् ॥ * ॥

१ वामनामताभिप्रायेण शण्डिकस्य
शण्डिकस्य^० D.—Hem. also शण्डिक.

२ D. om. सुगतः.

३ रेक इति^० C.; D. adds सीङ्गो-
दधिः ।—All other works have रक.

४ B. C. om. राह्यः; अयं श्रीभोज-
मतेष्वह इति वामनः D.—The other
works have neither word.

५ चाणक्यः B. C.; चाणक्यः D.—
चणक Hem.; om. others.

६ Thus MSS.; कापिलः F.—The
other works also read शङ्ख.

७ cf. P. v. 2, 24; 25.

८ Mālatim. v. §l. 8. [अपि for अपि
B. F. K.]

९ Bhaṭṭik. iv. 16.

गुल्फजाहम् । गुल्फ^१ इत्यपि चन्द्रः ॥ * ॥ भ्रूजाहम् ॥ * ॥ शृङ्गजाहम् ॥ * ॥ दन्तजाहम् ॥ * ॥ ओष्ठजाहम् ॥ * ॥ मुखजाहम् ॥ * ॥ आस्य-
जाहम्^२ । अयं शकटाङ्गमतेन ॥ * ॥ पृष्ठजाहम् । अयं वामनमतेन ॥
पुष्प^३ । इति चन्द्रादयः ॥ वक्त्रफले^२ अपि शकटाङ्गजः ॥ * ॥ इति
कर्णादिः ॥

कर्णादिरेषोऽथ च पीलुशम्याव्

अश्वत्थकर्कन्धुकरीरयुक्तौ ४ ॥ ३५४ ॥

पील्वादेः पाके कुण इत्यनेन पील्वादेः शब्दगणादस्य पाक इत्यर्थे
कुणप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ पीलूनां वृक्षाणां फलानां वा पाकः । पीलु-
कुणः ॥ * ॥ शमीकुणः ॥ * ॥ अश्वत्थकुणः ॥ * ॥ कर्कन्धुकुणः ॥ * ॥
करीरकुणः ॥ ३५४ ॥

कुवलं बदरं पुष्पकर्कन्धूखदिरास्तथा ।

बदरीकुवलीशब्दौ शाकटायनसंमतौ ४ ॥ ३५५ ॥

कुवलकुणः ॥ * ॥ बदरकुणः ॥ * ॥ पुष्पकुणः । अयं चन्द्रमतेन ॥ * ॥
कर्कन्धूकुणः ॥ * ॥ खदिरकुणः ॥ * ॥ बदरीकुणः ॥ * ॥ कुवलीकुणः
॥ ३५५ ॥ इति पील्वादिः ॥

रैवतिकवैजवापी गौरयीविस्तथौदमेघिश्च ।

स्वापिशिरथौदवापिः परिपठितः क्षैमवृत्तिश्च^५ ॥ ३५६ ॥

रैवतिकादेश्च इत्यनेन रैवतिकादेः शब्दगणाद् अखेदमित्यर्थे

१ गुल्फ D.

२ Thus Hem.; om. others.

३ Thus Hem.; the others पृष्ठ.

४ A. om. text and comment.

५ स्वापिशि° B. C. F. K.; क्षैमवृत्तिश्च
E.; क्षैमवृत्तिश्च D.; A. om. text & comm.

हप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ रेवत्या अपत्यं रैवतिकः । रेवत्यादेष्टण् इत्यनेन
ठणि । रैवतिकस्यायं रैवतिकीयः शकटाश्चादिः ॥ * ॥ बीजवापस्यापत्यं
वैजवापिः । वैजवापीयः ॥ * ॥ गौरयीवीयः ॥ * ॥ औदमेघीयः ॥ * ॥
खः पिश्रः खपिश्रः । तस्यापत्यं खापिश्रिः^१ । अत एव गणपाठाद् द्वा-
रादेरित्यनेन टैज् न भवति^२ ॥ * ॥ औदवापीयः ॥ औदवाहिरि-
त्यन्ये^३ ॥ * ॥ चैमवृत्तीयः^४ ॥ * ॥ अस्यापि शिष्येत्यादिना^५ ऽकञि
प्राप्ते वचनम् ॥ ३५६ ॥ इति रैवतिकादिः ॥

गोहविःखरदरामुरमेधा^६

अष्टकायुगषदा^७ विषकूपौ ।

सुकस्वदाध्वसहिताक्षरवेदाव्

ऊधसोऽनङि नभेऽपि च नाभेः^८ ॥ ३५७ ॥

गवाद्योस्तु य इत्यनेन गो । इत्यादेः शब्दगणाद् उवर्णान्ताच्च
यप्रत्ययो भवति वक्ष्यमाणेष्वर्थेषु ॥ * ॥ गव्यम् ॥ * ॥ हविर्हीतयं वस्तु ।
हविषे हितं तदर्थं वा । हविष्यम् ॥ * ॥ खर्यम्^९ ॥ * ॥ दर्यम् ॥ * ॥
असुर्यम् ॥ * ॥ मेधम् ॥ * ॥ अष्टका आङ्गकालः । अष्टक्यम् ॥ * ॥
युगाय हितं युगोऽस्त्व स्यादिति वा । युग्यम् ॥ * ॥ खदतीति खदो

१ अः^० अपिश्रः^० F.; खापिश्रिः B. F.
K.; lacuna C.

२ See śl. 167; P. vii. 3, 4.

३ औदवापि Bō., Yajñ.; औदवाहि
Kâṣ. V. ed., a., Hem.

४ चैमवृत्तीयः B. C.; चैमवृत्त्यः D.
—? चैमधृत्वि with Hem., and śl. 205,
320; चैमवृत्ति Bō., Yajñ., K. V. ed.;
चौम । वृत्ति a.

५ अस्यांशिष्ये^० B. C. K.—Cf. P. iv.
3, 126.

६ गोहविःखर^० D. E. F.

७ युगषदा B. F. K.; युगपदी C.

८ श्रुक^० D. F.; स्वदा^० F.; A. om.
text and comment.

९ ? खर्यं D. F. (cf. note 6). — खर
Bō., Yajñ., Kâṣ. V. ed., Hem.; खर
Kâṣ. V. a.

हिसकः । खद्यम्^१ ॥ * ॥ विष्यम् ॥ * ॥ कूप्यः ॥ * ॥ सुच्यः ॥ * ॥
 खदा^२ कुहाली । तदर्थं खद्यं लोहम् ॥ * ॥ अध्वन्यः ॥ * ॥ अचर्यः
 ॥ * ॥ वेषः । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ ऊधस इत्यूधःशब्दस्थानङादेशे^३
 षति पाठः । ऊधसे हितः । ऊधन्यो^४ ऽभ्यङ्गः ॥ * ॥ नाभये हितम् ।
 नभ्यमञ्जनम् । नभ्यो ऽचः ॥ प्राण्यङ्गवाचिनस्तु नाभिश्ब्दादुत्तरसू-
 चे^५ य एव । नाभ्यं तैलम् ॥ ३५७ ॥

शुनो यण^६ इति ज्ञेयं दीर्घत्वं च विभाषया ।

कूर्पबीजक्षरा^७ दीसबर्हिःशब्दी मताविह ॥ ३५८ ॥

शुने हितं शुन्यं शून्यं च^८ । रक्षपालमात्रेणापि रहितं गृहं कुटी-
 रकादि पर्वतारण्यादिस्थानं^९ त्वपचारेण ॥ * ॥ कूप्यो^{१०} देशः ॥ * ॥
 बीजेभ्य इमे । बीज्या व्रीहयः ॥ * ॥ चरायेदम् । चर्यं काष्ठम् ॥ * ॥
 दीसः^{११} श्लेषः । तदर्थं काष्ठं दीस्यम् ॥ * ॥ बर्हिर्दर्भः । बर्हिव्यम् ॥ ३५८ ॥
 इति गवादिः ॥

१ षदतीति षदः^० F.; षद्यं B. F. K.;
 lacuna C.

२ Thus also Bö.; खद Yajñ., Hem.,
 K. V. ed.; om. a.—खदो विद्रावण
 तस्मिं हितं खद्यं पौरुषम् Yajñ. [? कुहा-
 लो all MSS., cf. p. 363, note 3].

३ °स्थानादेशे F.; °स्य नञादेशे
 B. K. lac. C.; °स्य नञ्यादेशे D.

४ ऊधस्यो B. K.; औधस्यो F.;
 lac. na C.

५ Cf. Pâp. v. 1, ६.

६ शुणो यण E.

७ कूपबीज^० B. E. F. K.; lac. C.—
 A. om. text and comment.

८ B. C. D. K. om. शुन्यं च.

९ रहितगृहकुटीरं को पर्व^० D.—
 Hem. has a special rule vii. 1, (34) शुनो
 वञ्चोद्भूत ॥ °शुने हितं शुन्यं शून्यं ॥

१० ? Thus D.; कूप्यो B. C. F. K.—
 K. V. a. has कूप and कुप; the others
 कूप only.

११ दीश Hem.; दीप्त (v.l. दीस) Bö.;
 om. K. V.; दीपनं दीप्तनम् दीप्तमिं-
 धनम् Yajñ.

अपूपयूपी^१ कटकोऽथ किल्वः

सूपौदनौ तण्डुलकर्णवेष्टौ ।

अवोषदीपौ^२ पृथुकश्च पत्रं

स्थूणार्गलाश्चा मुसलीऽपि पूपः^३ ॥ ३५९ ॥

ह्यापूपादेर्वेत्यनेन वक्ष्यमाणेष्वर्थेषु हविर्विशेषवाचिनोऽपूपादेः
यप्रत्ययो भवति वा ॥ * ॥ आमिच्छ्यम् आमिचीयं^४ दधि ॥ * ॥ अपू-
ष्यम् अपूपीयम् अन्नम् ॥ यवापूप्यम् । यवापूपीयम् ॥ * ॥ यूपो यज्ञ-
स्तम्भः । यूप्यम् । यूपीयम् ॥ * ॥ कटक्यम् । कटकोयं हेम ॥ * ॥ किल्वं
भदिराकिट्टः^५ । किल्व्यम् । किल्वीयम् ॥ * ॥ सूष्यम् । सूषीयम् ॥ * ॥
ओदन्यम् । ओदनीयम् ॥ * ॥ तण्डुल्यम् । तण्डुलीयम् ॥ * ॥ कर्ण-
वेष्ट्यम् । कर्णवेष्टीयम् ॥ कर्णवेष्टक^६ इत्यन्ये ॥ * ॥ अवोष्याः । अवो-
षीयाः^७ कलायाः ॥ * ॥ दीप्यम् । दीपीयं वेष्टम् ॥ * ॥ पृथुक्याः ।
पृथुकीया ब्रीहयः ॥ * ॥ पत्र्यम् । पत्रीयम् ॥ अश्वपत्र्यम् अश्वपत्रीय-
मित्यपि ॥ * ॥ स्थूष्यम् । स्थूषीयं काष्ठम् ॥ * ॥ अरेण कर्षणेन गलति ।
अर्गला^८ दारुमयो लोहमयो वा दण्डः । अर्गल्यम् । अर्गलीयम् ॥
अयं भोजमतेन । वामनाद्यास्त्वर्गल इति पेटुः ॥ * ॥ अश्व्यम् । अश्वी-
यम् ॥ * ॥ मुसल्यम् । मुसलीयम्^९ ॥ * ॥ पूष्यम् । पूषीयम्^{१०} ॥ * ॥

१ अपूपयूपी F. K.

२ अभोषदीपौ B. C.; अभूषदीपौ
E.; अवापदीपौ F.; आवाषदीपौ D.

३ मुशली^० B. E. F. K.; यूपः B. K.;
यूषः F.; lac. C.; A. om. text and comm.

४ आमीच्छं आमीचीचीयं D.

५ किल्वं पापं तस्मै हिता किल्व्या
कुसंगतिः Yajñ.

६ Thus all other works.

७ आवाष्याः आवाषीयाः D.; अवा-
ष्याः अवापीयाः F.—The other works
have अवोष, अभूष, अभूष (om. Hem.),
and अभूषिष.

८ अर्गलं B. C. D.—Bö., Yajñ., K. V.
अर्गल; Bö., Yajñ. also इर्गल; Hem.
इर्गल. इल्ज, इल्जलक.

९ मुशल्यं मुशलीयं D. F.

१० यूप्यं यूपीयं B. C. F. K.

शकटाद्यनमतमाश्रित्यान्नविकाराश्चेति न पठितम् । एभ्यस्तु सुर्याः
सुरीयास्तण्डुला इत्याद्युदाहरणम् । सादेष्टेत्यधिकारात्प्रदीप्यं प्रदी-
पीयमित्यादि^१ । अन्ये तु प्रदीपशब्दमपि^२ पठन्ति । तस्मिन्ने नियमाथं
विदीपीयमित्यादि । अन्नविकारेभ्यस्त्वर्यपरत्वात्^३ भवति । यवसुरी-
यम् । पिष्टसुरीयम् । अत एवापूपाद्यन्नविकाराणां पृथग्यहणमर्थव-
द्भवति । अपूपादिषु येऽन्नभेदशब्दा अपूपादयस्तेषां केनचिदाकार-
साद्गुण्येनार्थान्तरवृत्तौ प्रत्ययार्थमुपादानमिति शकटाङ्गजः । अस्माकं
लयमाशयः । शङ्कुलीमोदकप्रसृतयोऽन्नविकाराः पृथुकापूपादय-
स्त्वन्नमेव^४ विशिष्टावस्थं नास्त्रविकार इति पृथगुपादानम् ॥ ३५६ ॥
इत्यपूपादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां
स्त्रीयगणरत्नमहोदधिवृत्तौ शेषसाध्वर्थभवाख्यानागतार्थ-
कृताभिजनपाकेदमर्थविहिततद्धितप्रत्ययगणनिर्णयो
नाम पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥

१ °सुदीप्यं सुदीपीयमित्यादि D.
२ प्रतीपशब्द° B. F. K. ; अन्ये क्लृगु-
तीय° C. —All other works include
प्रदीप in the *gana*.

३ °अर्थे परत्वात् D.
४ पृथुकाभूषादयस्त्वन्नमेव B. F. K.;
पृथुकाप्रषोदय° C. ; पृथुकापूपादयो
न्नमेव D.

अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

संशयषष्ठान्नवतभारतरामायणैकभक्तानि ।

अष्टममासक्षपणोपवासपारायणानि स्युः १ ॥ ३६० ॥

तत्संशयादेः करोतीत्यनेन द्वितीयान्नात्करोतीत्येतस्मिंस्तोकप्रसिद्धे
ऽर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ संशयं करोति । सांशयिकः स्थाण्वादिः ॥ * ॥
षाष्ठान्नवतिकः ॥ * ॥ भारतिकः ॥ रामायणिकः ॥ अनयोः करोतिः
कथने वर्तते ॥ * ॥ ऐकभक्तिकः ॥ * ॥ आष्टमिकः ॥ * ॥ मासक्षपणिकः
॥ * ॥ श्रीपवासिकः ॥ * ॥ पारायणं साकल्यवचनम् । पारायणिकः ॥
अथवा पारायणमिति सामान्येनाभिधानाद्वातुपारायणं नामपारा-
यणं वाभिधीयते । तत्करोति पठनपरिसमाप्तिं नयतीत्यर्थः । एतच्च
करोतेरशेषधात्वर्थानुगतवृत्तित्वात्प्रत्यये । तदुक्तम् ।

विकारभेदसंसर्गोत्कर्षहानादिरूपतः ।

करोतिः परिणामार्थं^२ चिन्माह स्वभावतः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन तुरायणचान्द्रायणप्रभृतयो^३ द्रष्टव्याः ॥
३६० ॥ इति संशयादिः^४ ॥

अजशङ्कतरा वारि कान्तारस्थलजङ्गलाः ।

तेनाजाद्यादेराहतं वेत्यनेनाजादिपूर्वपदात्पथिशब्दात् तेनाहतं
तद्गच्छतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ अजपथेनाहतम् अजपथं^५

१ संशय °क्षपणोपवास° E.; A. om.
ext and comment.

२ परिणामार्थं D.; lac. C.

३ तेनन्तरायणचान्द्रायण° B.; ते-

नांतरायण° D.; lac. C.

४ संशयादिः E.—Cf. P. v. 1, 72-3;

Hem. vi. 4, (80. 89. 90).

५ अजपथा D.; lac. C.

गच्छति वा । आजपथिकम् । आजपथिकः ॥ * ॥ शङ्कुरिव च्छुः
पन्थाः । शङ्कुपथः । शाङ्कुपथिकम् ॥ * ॥ श्रीत्तरपथिकम् ॥ * ॥ वा-
रिपथिकम् ॥ * ॥ कान्तारपथिकम् ॥ * ॥ स्थालपथिकम् ॥ * ॥ जाङ्ग-
लपथिकम् ॥ * ॥ इत्यजादिः^१ ॥

ऋतुस्तथोपवस्ता च प्राशिता च बुधैर्मतः^२ ॥ ३६१ ॥

ऋत्वादिभ्यो ऽण् इत्यनेन ऋत्वादेरस्य प्राप्त इत्येतस्मिन्नर्थे ऽण् भवति
॥ * ॥ ऋतुः प्राप्तो ऽस्य । आर्तवं पुष्यम् । आर्तवी कलिका । आर्तवः
पुष्यबन्धः ॥ * ॥ उपवस्ता । उपवासव्रती । स प्राप्तो ऽस्य । श्रीपवस्तं
पर्व भोज्यं वा ॥ * ॥ प्राशिता भोक्ता प्राप्तो ऽस्य । प्राश्चिन्नं भोजनम् ।
प्राश्चिन्नो रसवती ॥ * ॥ ऋत्वादयः प्रयोगगम्याः ॥ ३६१ ॥ इति
ऋत्वादिः^३ ॥

संतापसंघातनिसर्गयोगोपवाससंपादनसंपरायाः ।

संयामसंयोगविसर्गमांसप्रवासमांसौदनसंनिपाताः^४ ॥ ३६२ ॥

तस्मै प्रभवति संतापादिभ्य इत्यनेन संतापादेश्चतुर्थ्यन्तात्तस्मै प्रभ-
वतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ संतापाय प्रभवति । सांतापिकं
दुर्जनसंगतम् । सांतापिको ग्रीष्मकालः । सांतापिकी नीचसेवा ॥ * ॥
सांघातिकम् ॥ * ॥ नैसर्गिकम् ॥ निःसर्ग^५ इत्यपि वामनः ॥ * ॥ यौ-
गिकम्^६ । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ श्रीपवासिकः ॥ * ॥ सांपाद-

१ See P. v. 1, 77; Hem. vi. 4, (87).

२ प्राशिता विबुधे^० F.; A. om. śloka
and comment.

३ See Kāṣ. V. v. 1, 107 (उपवस्तादि);
Hem. vi. 4, (126) ऋत्वादिभ्यो ऽण् ॥

४ A. om. text and comment.

५ Hem. has both; निःसर्गं Bō, Yajñ.,
K. V. ed.; निःसर्गं a.

६ With Hem. this *gana* is योगादि;
cf. Pāṇ. v. 1, 102.

निकः ॥ * ॥ सांपराधिकः ॥ * ॥ सांघामिकः ॥ * ॥ सांयोगिकः ॥ * ॥
 वैसर्गिकः ॥ * ॥ मांसिको व्याधागमः^१ ॥ * ॥ प्रावासिकः ॥ * ॥ मां-
 सौदनिकः ॥ सक्तुमांसौदन^२ इत्यन्यः ॥ * ॥ सांनिपातिकः ॥ ३६२ ॥

संनाहौदनसंवेशसक्तुसंमोदनं^३ निरः ।

पेषघोषावुपात्सर्गः पेषवासक्रमाः^४ समः ॥ ३६३ ॥

सांनाहिकः ॥ * ॥ औदनिको दानपतिभंयोगः ॥ * ॥ सांवेशिकः^५
 ॥ * ॥ सक्तुभ्यः शक्तः । साक्तुकः ॥ * ॥ संमोदनं हर्षः । सांमोदनिकः
 ॥ * ॥ नैघेषिकः ॥ * ॥ नैर्घोषिकः ॥ * ॥ औपसर्गिकः ॥ * ॥ सांपेषिकः
 ॥ * ॥ सांवासिकः ॥ * ॥ सांक्रामिकः^६ । अयं शकटाङ्गमतेन ॥ ३६३ ॥
 इति संतापादिः ॥

व्युष्टोपवासौ परिषत्प्रवासौ

संयामतीर्थं समुदायनित्यम् ।

प्रवेशनो निष्क्रमणः समोऽमेर्

घातः^७ पदं पीलुपरं च मूलम् ॥ ३६४ ॥

व्युष्टादिभ्योऽण् इत्यनेन व्युष्टादेश्च कार्यं दीयत इत्येतयोरर्थ-
 योरण् भवति ॥ * ॥ व्युष्टं प्रभातम् । तत्र कार्यं दीयते वा । वैयुष्टम् ॥ * ॥

१ व्याधागमः B. C. K.

२ मांसौदिकः । सक्तुः । मांसौदन इ°
 F.; Hem. has both compounds.

३ °संदेशसक्तु° B. C. F. K.; °सवैश-
 सक्तु° D.; संमोदना MSS.

४ पेषवासक्रमाः E.; A. om. text and
 comment.

५ सांवेशिकः D.; सांदेशिकः B. C. F.

K.—Hem., K. V. v.l. संवेश; Bō., Yujū.
 संवेष; Bō., Yajū., K. V. a., v.l. ed. also
 संवेशन.

६ सांक्रामिकः F.; cf. §1. 166.—Only
 Hem. has this word.

७ घातं E.; A. om. text and comment

औपवासम् ॥ * ॥ परिषदम् ॥ * ॥ प्रावासम् ॥ * ॥ सांघामम् ॥ * ॥
 तैर्यम् ॥ * ॥ सामुदायम् ॥ * ॥ नित्यशब्दो दिवसाभ्यावृत्तिविषयो^१
 द्रष्टव्यो व्युष्टसाहचर्यात् ॥ ननु कूटस्थाकाशादिवस्तुवृत्तिसंतः सर्वे
 ऽध्वभावकाला इति सप्तमीप्रसङ्गे द्वितीया स्यात् । नैत्यः । सर्वकालं
 दीयत इत्यर्थः ॥ * ॥ प्रवेशने गृहान्नगराद्वा कार्यं दीयते वा । प्रावेश-
 नम् ॥ * ॥ एवं नैक्रमणम् ॥ * ॥ सांघातम् ॥ * ॥ आग्निपदम् ॥ * ॥
 पैलुमूलम् ॥ * ॥ परिषत्समुदायशब्दौ न्यासकृन्मतेन ॥ * ॥ आकृतिगण-
 स्थायम् । तेन लोकयात्राप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ ३६४ ॥ इति व्युष्टादिः ॥

चूडा श्रद्धा द्वादशाहस्तथायं

ज्ञेया यात्रा देवतीर्थात्परेह ।

स्वर्गः कामो वो^२ धनायुर्यशांस्य-

नेको लक्ष्यो धीमता लक्ष्यतश्च^३ ॥ ३६५ ॥

चूडास्वर्गात्यापनास्वस्तिवाचनादेरण्यच्छठञ्जुगित्यनेन^४ चूडा-
 दिस्वर्गाद्युत्यापनादिस्वस्तिवाचनादीत्येतेभ्यो गणेभ्यः प्रथमान्तेभ्यो ऽस्य
 प्रयोजनमित्येतस्मिन्नर्थे ऽण्यच्छठञ्जुगित्येते^४ क्रमेण भवन्ति ॥ * ॥
 चूडा प्रयोजनमस्य । चौडम् । यथा ।

स वृत्तचौलश्चलकाकपचकैर्

अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः^५ ॥

१ दिचसाषयो D.

२ कामो बाधः नायुं B.; कामो
 बाधना° K.; स्वर्गिकाम्या बाधना° C.;
 कामो धो धना° F. (cf. n. १ next page);

^१ कामो थो D.

३ °यशस्यलोकास्तस्याधी° D.; °अ-
 नोकालक्ष्यो° E.; A. om. text and com-
 ment.

४ °ठञ्जुगि° D.

५ Raghuv. iii. 28.

एवं आद्धम् ॥ * ॥ द्वादशाहम् ॥ * ॥ दैवयात्री पुष्यप्रचितिः ॥ * ॥
तैर्यथाच्यन्नपङ्क्तिः ॥ * ॥ इति चूडादिः ॥

स्वर्गः प्रयोजनमस्य । स्वर्गं धनम् । स्वर्ग्या देवपूजा ॥ * ॥ काम्या
दृष्टयः १ ॥ * ॥ धन्यम् ॥ * ॥ आयुष्यम् ॥ * ॥ यशस्या विद्या ॥ ३६५ ॥
इति स्वर्गादिः ॥

उदुपाभ्यां परात्स्थापेरनीऽनोः प्रवचेर्वचैः २ ।

विशेर्वासेस्तथाङ्प्राच्च रूहेः समा विशे रभेः ३ ॥ ३६६ ॥

उत्थापनम् उत्थापना ४ वा प्रयोजनमस्य । उत्थापनीयम् ॥ उप-
स्थापनीयम् ॥ * ॥ अनुप्रवचनीयम् ॥ अनुवचनीयम् ॥ अनु पश्चाद्वाच-
नम् अनुवाचनमिति ५ वामनः ॥ अनुवादनम् । अनुपानमित्यपरः ६
॥ * ॥ अनुवेशनीयम् ॥ संवेशनमिति वामनः ॥ * ॥ अनुवासनीयम् ॥ * ॥
आङ्प्राचेति चकारेणानोरित्यनुह्यते । आरौहणीयम् ॥ प्ररौह-
णीयम् ७ ॥ अनुरौहणीयम् ८ ॥ * ॥ समावेशनीयम् ॥ * ॥ समारम्भ-
णीयम् ॥ ३६६ ॥

विशेः पदे रूहेः पूरेः समापेश्च सपूर्वतः ।

स्वस्तिवाचनं पुण्याहवाचनं शान्तिवाचनम् ९ ॥ ३६७ ॥

१ F. adds अघस्यः

२ ०परा स्थापेरतो० प्रवदेर्वधेः E.;
०अतोऽनोः० F.; ०स्थापिनीनीः C. K.

३ रजः D.; रतः E.; A. B. om. text
and comment.

४ उपस्थापना F.; उत्थीयना D.

५ Bū., Yajñ. have both; K. V. ed.
अनुवचन only; Hem. om. this and
अनुप्रवचन.

६ अनुपादनमित्य० C. F. K.; ०इत्य-
ष्यपरः D. — Hem. has अनुवादन and
अनुपान; Kās. V. ed. अनुवादन; Bū.,
Yajñ., K. V. β. om. both.

७ प्रारौहणीयं D. F. K. — प्ररौहण
K. V., Hem.; om. Bū., Yajñ.

८ Thus Hem., Yajñ.; अन्वारौहण
Bū., K. V., Hem.

९ A. B. om. text and comment.

अन इत्यनुवर्तते ॥ गृहप्रवेशनं प्रयोजनमस्य । गृहप्रवेशनीचम् ॥ * ॥ अश्वप्रपदनीचम् ॥ * ॥ प्रासादारोहणीचम् ॥ * ॥ प्रपापूरणीचम् ॥ * ॥ व्याकरणसमापनीचम् ॥ * ॥ सपूर्वत इति गृहादिपूर्वपदोपेतात् ॥ * ॥ इत्युत्थापनादिः^१ ॥

स्वस्तिवाचनं प्रयोजनमस्य । स्वस्तिवाचनम् ॥ * ॥ पुण्याहवाचनम् ॥ * ॥ शान्तिवाचनम् ॥ * ॥ उत्थापनादयः स्वस्तिवाचनादयश्च प्रयोगगम्याः ॥ * ॥ इति स्वस्तिवाचनादिः^२ ॥ ३६७ ॥

देवतिलदेशविरतेर्महतः सामायिकाद्भूतं^३ गदितम् ।

दीक्षाऽवान्तरपूर्वा चिश्रुतिकाः^४ स्युर्महानाम्न्यः ॥ ३६८ ॥

तच्चरति देवव्रतादिभ्यो डिन् इत्यनेन तदिति द्वितीयान्ताद् देवव्रतादिशब्दगणाच्चरतीत्यर्थे डिन् भवति ॥ * ॥ देवव्रतं चरति । देवव्रती ॥ * ॥ तिलव्रतं चरति । तिलव्रती ॥ * ॥ देशविरतिव्रती ॥ * ॥ महाव्रती ॥ * ॥ सामायिकव्रती^५ ॥ * ॥ अवान्तरदीची ॥ * ॥ इति देवव्रतादिः^६ ॥

चिश्रुतिका इति त्रिशब्दो^७ महानाम्न्यादिरित्यर्थः । महानाम्न्यादेरित्यनेन महानाम्न्यादेर्द्वितीयान्ताच्चरतीत्यर्थे ठञ् ॥ * ॥ महानाम्न्यो नाम ऋचः । तत्सहचरितं व्रतं तच्छब्देनोच्यते । महानाम्नीश्चरति । माहानाम्निकः । आख्यातरूपत्वात्स्त्रीत्वाभावः ॥ * ॥ आदित्यव्रतिकः

१ अनुप्रवचनादि Pāp. v. 1, 111; उत्थापनादि Hem. vi. 4, (122).

२ Thus Hem. vi. 4, (124); पुण्याहवाचनादि Pāp. v. 1, 111 vārtt.

३ देशविरतेर्महतः^३ E.; विरतेर्महतः सामायि^३ D.

४ स्त्रीश्रुति D.; A. B. om. text & c.

५ सामायिक^५ C.; सामायिक^५ D.

६ Thus also Hem. (om. सामायिकव्रत and देशविरतिव्रत); अवान्तरदीक्षादि P. v. 1, 94 vārtt.

७ स्त्रीश्रुतिका^७ स्त्रीशब्दो D.

॥ * ॥ गौदानिकः^१ ॥ * ॥ तथा ऽस्य ब्रह्मचर्यं इत्यनेन ब्रह्मचर्ये ऽभिधेय
एषां तुल्यं रूपम् ॥ * ॥ इति महानाम्नादिः ॥ ३६८ ॥

अश्ववस्वश्मभङ्गोमावर्षीर्णः गणमित्यपि^२ ।

वंशबल्वजमूलाक्षस्यूणाखट्वाकुटेश्वः ॥ ३६९ ॥

ब्रह्मवर्चसद्वाचो ऽसंख्यामानाश्चादेर्यं इत्यनेन ब्रह्मवर्चसशब्दात्संख्या-
मानाश्चादिवर्जिताश्च^३ द्वाचः शब्दात् तस्य हेतुः संयोगोत्पातावित्ये-
तस्मिन्नर्थे^४ यप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ ब्रह्मवर्चसस्य निमित्तं संयोग उत्पातां
वा । ब्रह्मवर्चस्यः ॥ * ॥ द्वाचः । धनस्य निमित्तम् । धन्यम् । स्वर्ग्यमि-
त्यादि ॥ * ॥ संख्यामानाश्चादिप्रतिषेधः किम् । पञ्चकः । सप्तकः ।
प्रास्थिकः । खारीकः ॥

अश्वादेः ॥ आश्विकः ॥ * ॥ वासुकः ॥ * ॥ आश्विकः ॥ * ॥ भा-
ङ्गिकः ॥ * ॥ औमिकः ॥ * ॥ वार्षिकः ॥ * ॥ और्णिकः ॥ * ॥ गाणिकः^५
॥ * ॥ इत्यश्वादिः ॥

वंशादिभारं हरति वहत्यावहतीत्यनेन वंशादेः पराद् भारश-
ब्दाद् भारभूताद्वा वंशादेर्द्वितीयान्ताद्भूरति वहत्यावहतीत्यर्थं ठञ्
भवति ॥ * ॥ वंशभारं हरति वहत्यावहति वा । वांशभारिकः ॥ * ॥
वाल्वजभारिकः ॥ * ॥ मौलभारिकः ॥ * ॥ आचभारिकः ॥ * ॥ स्त्री-
णाभारिकः^६ ॥ * ॥ खाट्वाभारिकः^६ ॥ * ॥ कौटभारिकः ॥ कुटञ्

१ पीपनिकः D.—Hem. calls this
gana गौदानादिः.

२ मणमित्यपि C. F. K.—A. om. to
ऽसंख्या in the comm.; B. to य[प्रत्ययो].

३ ब्रह्मचर्येणं सशब्दा° A.

४ हेतुः संयोगो° A. D., cf. P. v. 1, 38.

५ गाणिकः B. C. F. K.; om. D.—
The other works have गण.

६ स्त्रीणभारिकः° C. F.; खाट्वाभा-
रिकः F.

इति वामनः^१ ॥ * ॥ ऐचुभारिकः ॥ * ॥ अच्यत्व इत्यपि दिम्बलः ।
स्रक्ष्ण^२ इत्यपि भोजः ॥ * ॥

भारभूतान्वा वंशान्हरति बहत्यावहति वा । वांशिकः ॥ बाण-
जिकः ॥ मौलिकः ॥ आचिकः ॥ स्त्रीणिकः ॥ खाद्विकः ॥ कौटिकः ॥
ऐचुकः ॥ * ॥ अश्याग्मशब्दी गणे द्रष्टव्यौ ॥ * ॥ हरति देशान्तरं प्रा-
पयति चोरयति वा^३ । आवहत्युत्पादयतीत्यर्थः ॥ * ॥ इति वंशा-
दिः ॥ ३६६ ॥

छेदं भेदं संप्रयोगं विकर्षं

दोहद्रोहौ विप्रकर्षप्रकर्षौ ।

कर्षं नर्तं विप्रयोगप्रयोगौ

संवेः प्रश्नं प्रेषणं विद्धि विद्वन् ॥ ३७० ॥

क्वेदादेर्नित्यमित्यनेन च्चेदादेस्तदर्हतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ्प्रत्ययो भ-
वति ॥ * ॥ क्वेदं नित्यमर्हति । क्वैदिकस्तरुः ॥ * ॥ भैदिकः शत्रुः ॥ * ॥
सांप्रयोगिकः ॥ * ॥ वैकर्षिकः ॥ * ॥ दौहित्रीकौ गौः ॥ * ॥ द्रौहिहिकः ॥ * ॥
वैप्रकर्षिकः ॥ * ॥ प्राकर्षिकः ॥ * ॥ कार्षिकः ॥ * ॥ नार्तिकः ॥ गोनर्त
इत्यन्ये^४ ॥ * ॥ वैप्रयोगिकः ॥ * ॥ प्रायोगिकः^५ ॥ * ॥ सांप्रश्निकः
॥ * ॥ वैप्रश्निकः ॥ * ॥ प्रेषणिकः ॥ प्रेषणं इति शकटाङ्गजः ॥ * ॥
विराग विरङ्ग चेति गणसूत्रं वामनमतेन । विरङ्गिकः ॥ ३७० ॥ इति
क्वेदादिः ॥

१ Hem. has कुट and कुटज; the others कुटज only.

२ स्रक्ष्ण A.; स्रक्ष्ण D.; शुक्ल B.; C. om. from इत्यपि.—Hem. has स्रक्ष्ण (appar. corr. into स्रक्ष); K. V. a. स्रक्ष; om. Bö., Yajñ., K. V. ed.

३ नोदयति वा A.; नोदयति वा B. C. F. K.; प्रापयति वहति वारयति D.

४ गौनर्तं F.—Hem. has both words; the others नर्त (K. V. ed. वर्त्त!).

५ ? प्रायोगिकः cf. §. 164.

६ Thus Hem., the others प्रेषण.

दण्डार्धमेधामुसलानि^१ मेघो^२
 वधोदकेभा मधुपर्कयुक्ताः ।
 युगं कशासी^३ पितृदेवता च
 दण्डादिरेवं विबुधैः प्रणीतः ॥ ३७१ ॥

दण्डादेरित्यनेन दण्डादेः शब्दगणादर्हतीत्येतस्मिन्नर्थे यो भवति
 ॥ * ॥ दण्डमर्हति । दण्डः । दण्डो दमनं न तु यष्टिः । यथा । खित्यै
 दण्डयतो दण्डान्^४ ॥ ननु दण्डत इति दण्डः पूर्वतोत्यादिना^५
 सिद्धम् । सत्यम् । दण्डमर्हतीति ठञ् प्रसज्येत^६ ॥ * ॥ अर्धोऽतिथिः ।
 यथा । तमर्धमर्घादिकथादिपूरुषः^७ ॥ * ॥ मेघः^८ ॥ * ॥ मुसलघातो
 मुसलः । मुसल्यः^९ ॥ * ॥ मेघः^{१०} ॥ * ॥ वधः ॥ * ॥ उदकः ॥ * ॥
 दम्भो धनी ॥ * ॥ मधुपर्कः श्रोत्रियो गृहागतः ॥ * ॥ युग्यो दस्यः ॥ * ॥
 कशाघातोऽपि कशा । कश्यो^{११}ऽश्वः ॥ * ॥ पितृदेवत्यः^{१२} आद्रुकालः
 ॥ * ॥ आकृतिगणशायम् । तेन रथकन्यादयो^{१३} द्रष्टव्याः ॥ ३७१ ॥
 इति दण्डादिः ॥

मुसलाताभ्युन्नती बन्धुमैत्री निद्रा सुखात्परा ।
 मुखाच्छय्या तपो रात्रिर्दिवसः शयनं शयः^{१४} ॥ ३७२ ॥

१ ०मेघा० B. C. F. K.; मुसलानि
 A. B. C. F. K.

२ मेघा A. B. C. F. K.; मेघा E.

३ कशासी A. D. E.

४ Raghuv. i. 25.

५ ? मूच्यतीत्यादिना D. F.; पूञ्चती^०
 (or पू०) A.; apparently refers to the
 kṛitya च (P. iii. 1, 95 ff.; 3, 139 ff.)

६ प्रयुज्यते A.; cf. P. v. 1, 19; 63.

७ Ṣiṣ. i. 14 (तमर्धमर्घादि० eds.).

८ मेघः B. F. K.

९ मुसल० मुसल्यः A. B. C. F. K.

१० मेघः A. B. C. F.

११ कशा० कशा० कश्यो A. D.

१२ पितृदेवत्यः B. C. K. ० देवत्यं A. D.

१३ Hem om. these; Bö., Yajñ. have
 instead गुहा, अङ्ग, भाग (also K. V.),
 सुवर्ण.

१४ मुखाच्छरया तथा रात्रिः शयः
 शयनमित्यपि D. E.

सुखातादेः पृच्छतीत्यनेन सुखातादेर्द्वितीयान्तात्पृच्छतीत्यर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ सुखातं पृच्छति । सौखातिकः । यथा । सौखातिको यस्य भवत्यगस्त्यः^१ ॥ * ॥ आभ्युन्नतिकः ॥ * ॥ बान्धुमैत्रिकः ॥ * ॥ सौख- निद्रिकः ॥ * ॥ सौखशय्यिकः ॥ * ॥ सौखतपसिकः^२ ॥ * ॥ सौखरा- चिकः ॥ * ॥ सौखदिवसिकः^२ ॥ * ॥ सौखशयनिकः^३ । अयं शकटा- क्कजमतेन । अस्मन्मते तु सौखशायनिक इति स्यात् ॥ * ॥ सौखश- यिकः^२ ॥ ३७२ ॥ इति सुखातादिः ॥

परदारा गुरोस्तल्पं माथोत्तरपदं^४ तथा ।

पदव्यनुपदाक्रन्दजन्ययात्राः^५ प्रकीर्तिताः ॥ ३७३ ॥

परदारादेर्गच्छतीत्यनेन परदारादेर्गणाट्टञ् भवति ॥ * ॥ पर- दारागच्छति कामयते । पारदारिकः ॥ * ॥ गुरोस्तल्पं कलत्रं गुह- तल्पम् । गौरुतल्पिकः ॥ * ॥ दाण्डमाधिकः । शौक्लमाधिकः^६ ॥ माथशब्दः पथिपर्यायः^७ ॥ * ॥ पादविकः ॥ * ॥ आनुपदिकः । अनु- गतप्रत्युत्तरवक्त्रा प्रत्यासत्या धावति वा^८ ॥ * ॥ इष्टविपत्तावुल्लणह- दिताराव आक्रन्दः । आक्रन्दक्यस्मिन्नित्याक्रन्दो देश आर्तशरणं वा । आक्रन्दिकः ॥ * ॥ जान्ययात्रिकः^९ ॥ * ॥ अन्येऽपि प्रयोगगम्याः ॥ ३७३ ॥ इति परदारादिः ॥

१ Raghuv. vi. 61.

२ Om. D.

३ सौखशायनिकः A.; सौखशयकः D.—Hem. and K. V. also have साख- शायनिकः; Bū. मुखशयन.

४ माथोत्तरपदं A.

५ जन्ययात्रा B. F. K.; यनयात्राः C.; जन्ययात्रः D.

६ दाण्डमाधिकः^० F.; दाण्डमाधिकः । शौक्लमाधिकः^० A

७ माथशब्दः पथिपर्यायः A.; A. B. C. K. place पादविकः before माथशब्दः; D. om. from माथशब्दः to आनुपदिकः —The other works om. these three words, as well as आक्रन्द & जन्ययात्रा; cf. P. iv. 4, 37-8, and K. V.; Hem. has गुह- दार, भ्रातृजाया and सभर्तृका instead.

८ अनुत्तरात्प्रतर^० F.; अनु- प्रत्यु- त्तरवत्ता^० C.; A. om. वा.

९ जान्ययात्रिकः B. C. F. K.; om. A.

प्रभूतस्वागतस्वस्तिपर्याप्ता गमनं स्वरः ।

नित्यमाकार्यतः शब्दः प्रभूतादिगणे मतः ॥ ३७४ ॥

आह प्रभूतादिभ्य इत्यनेन ठञ् ॥ * ॥ प्रभूतमाह । प्राभूतिकः । प्रभूतं भवतां धनधान्यादिकमभीष्टं स्वादिति^१ प्रियाशिशं वदन्नेवमुच्यते ॥ * ॥ स्वागतिकः^२ ॥ * ॥ सौवस्तिकः ॥ * ॥ पार्थाभिकः ॥ * ॥ सौवर्गमनिकः ॥ * ॥ नित्यशब्द इति ब्रुवाणः । नैत्यशब्दिकः ॥ मा ह्यथा पापमनाचारं वेति ब्रुवाणः । माशब्दिकः ॥ कार्यशब्द इति ब्रुवाणः । कार्यशब्दिकः ॥ माशब्दादिभ्यो^३ वाक्यात्प्रत्ययविधानम् ॥ ३७४ ॥ इति प्रभूतादिः ॥

पर्याश्वत्थावाकषजालध्यासा रथाश्वघासाः स्युः४ ।

कृतपङ्गावः पादो निर्दिष्टोऽर्धध्वनिः कैश्चित् ॥ ३७५ ॥

पर्यादेष्टञ् इत्यनेन तेन चरतीत्यर्थे ठञ्^५ भवति ॥ * ॥ पर्यो^६ ३ । रुनिर्मितः शकटप्राय उपकरणविशेषः । तेन चरति । पर्यिकः । पर्यिकी^७ ॥ * ॥ अश्वत्थिकः । अश्वत्थिकी^८ ॥ * ॥ आकषन्ति सुवर्णमक्षपरीचार्यमित्याकषो निकषोपलः । आकषन्ति पिंपन्थस्मिन्नोषधीरित्याकषः^९ पाषाण इत्येके । आकषिकः । आकषिकी ॥ आकषो^{१०}

१ स्वादिति A. B. K.; स्वादिति C.; अभीष्टदिति D.

२ Bū., Yajñ., K. V. om. स्वागत, स्वस्ति and स्वर्गमन; Hem. adds निपुण, विचित्र and विपुल.

३ नित्यशब्दादिभ्यो A. — Hem. (as P. iv. 4, I vārtt. and K. V., where नित्यः शब्दः । कार्यः शब्दः ।) has a special *gana* माशब्द इत्यादिः for these three words.

४ °जालध्यासा° E.

५ पर्यादेष्टञि° ठञ् MSS. (which would require viddhi; cf. §. 378); P.

iv. 4, 10 ष्टञ्; Hem. इकट्.

६ पर्यो A.; पर्या C. D.

७ पार्यिकः पार्यिकी (°का C.) B. C. F. K. (Hem. पर्यिकः).

८ आश्वत्थिकः । आश्वत्थिकी (°का C.) B. C. F. K.

९ °श्रीषधानित्याकषः A. D.

१० ? आकषो B. C. F. K. — The other works give neither word.

लोहोपकरणविशेष इति वामनः ॥ * ॥ जालिकः ॥ * ॥ व्यासो महा-
जालम्^१। व्यासिकः ॥ व्यास इत्यप्यन्यः^२ ॥ * ॥ रथिकः ॥ * ॥ अश्रिकः
॥ * ॥ घासिकः ॥ * ॥ पदिकः । पदातिर्लेखवाहकादिर्वा^३ ॥ * ॥
अर्थिकः^४ : ३७५ ॥ इति पर्पादिः ॥

स्युर्वेतनप्रेषणशक्तिदण्ड-

वाहार्धवाहोपनिषत्सुखानि^५ ।

वेशोपवस्ती भृतिपादवेशो-

पवेशशय्याः स्फिगचालजालम् ॥ ३७६ ॥

वेतनादेर्जीवतीत्यनेन तेन जीवतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥
वेतनेन जीवति । वैतनिकः कर्मकरः ॥ * ॥ प्रैषणिकः ॥ * ॥ शाक्तिकः
॥ * ॥ दाण्डिकः ॥ * ॥ वहनं वाहनं वा वाहः । वाहिकः^६ ॥ * ॥ अर्ध-
वाहिकः^६ ॥ * ॥ औपनिषदिकः ॥ * ॥ सौखिकः ॥ वैश्विकः ॥ द्वयं
वामनमतेन ॥ * ॥ औपवस्तिकः ॥ * ॥ भार्तिकः ॥ * ॥ पादिकः ॥ * ॥
वेशो दारिकावाटः । वैशिकः ॥ * ॥ औपवेशिकः ॥ * ॥ शायिकः^७ ॥
अन्ये सुखशय्येति पठन्ति । त आहुः । सुखशय्यया जीवति किं सुखं
शयितवन्तो^८ भवन्त इति यः परप्रश्नेन जीवति स सौखशय्यिक इति
॥ * ॥ चालः^९ । स्फिगस्य चालः । स्फिगचालः । स्फिगचालिकः^९ ॥
पुनःचाल^९ इत्यन्ये ॥ * ॥ जालिकः ॥ ३७६ ॥

१ महाजलं A. महाज्यलं D.— व्यास
Bö., Yajñ., K.V. ed.; व्यास Hem., K.V. a.

२ D. om. from व्याल.—All the other
works have the word.

३ यादातिः । हलवाहकादिर्ब्वं D.

४ अर्थ्यं (or अर्थ्यं) Hem.; om. others.

५ ०प्रेषणशक्तिं B. C. K. (K. V. ed.)

६ वाह and अर्धवाह K. V., Hem ;
वाहन and अर्धवाहन Bö., Yajñ.

७ शायिकः B. C. K.; शय्यिकः F.

८ शयितंतो A.; श्रापितवतो D.—
Hem. has it both combined and separa-
ted; the others separated only (सुखश-
य्याः । इति केचित् Yajñ.)

९ The MSS. waver between च and व
here and in the text.—Hem. has स्फिग-
चाल and पुनःचाल; both of which are
omitted by the others.

उपदेशधनुर्दण्डोपनिजस्तधनुःस्फिजः ।

उपाच्च हस्तिवेषस्थस्थानान्युपास्तिरित्यपि^१ ॥ ३७७ ॥

उपदेशेन जीवति । औपदेशिकः ॥ * ॥ धानुर्दण्डिकः ॥ * ॥ उप-
निजस्तं^२ किल पैशुनम् । औपनिजस्तिकः ॥ * ॥ धानुष्कः ॥ * ॥
स्फौजिकः ॥ * ॥ औपहस्तिकः^३ ॥ * ॥ औपवेषिकः^४ ॥ * ॥ औपस्थिकः^५
॥ * ॥ औपस्थानिकः ॥ * ॥ औपास्तिकः^६ ॥ ३७७ ॥ इति वेतनादिः ॥

उत्सङ्गपिटकावुक्तावुट्टुपोत्तुपसंयुतौ^७ ।

उडुपोऽथ पिटाकश्च स्यादुत्पुटोत्पुतौ तथा^८ ॥ ३७८ ॥

हरत्युत्सङ्गादेरित्यनेन तेन हरतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ् भवात् ॥ * ॥
उत्सङ्गेन हरति । औत्सङ्गिकः कुमारः ॥ * ॥ पैटकिकः ॥ * ॥ उत्पूर्वात्
तुप तुम्ब हिंसायामित्यत इगुपान्तलक्षणे के^९ । अत एव निपातनात्त-
कारस्य पक्षे टकारः । औट्टुपिकः^{१०} ॥ औत्तुपिकः^{११} ॥ * ॥ औडु-
पिकः ॥ * ॥ पैटाकिकः ॥ * ॥ औत्पुटिकः ॥ * ॥ उडुतं^{१२} पुतम् उत्पु-
तम् । औत्पुतिकः ॥ ३७८ ॥ इत्युत्सङ्गादिः ॥

१ °वेश° E.; वेषस्थास्था° B. C. D.;
°वेषस्थाः स्था° K.

२ Thus also Hem.; om. others.

३ उपहस्त Bö., Yajñ., Hem.; om.
Kāś. V.

४ औपवेशिकः B. C. K. (preceding
śloka).—Hem. उपवेश and उपवेष; the
others उपवेश.

५ उपस्थेन जीवति औपस्थिकी वरा-
ङ्गना Yajñ.

६ औपास्थिकः A.—उपास्थि Hem.;
om. by the others.

७ उडुपोत्तप° B.K.; उडुपोत्तप° C.;
°उडुपो उत्तप° D.; °उत्तुपोत्तुटसंयुतौ
E.; उट्टुपोत्तु° F.

८ उदपो थ° स्यादुत्पुत्पुतौ तथा B.
C. K.; स्थत्पुरोथशुतो प्युतः D.; °ततः E.

९ Cf. Pāṇ. iii. 1, 135.

१० टकारः° A. F.; औट्टुपिकः F. K.

११ औत्तुपिकः A.; औत्तपिकः B. C.
K.—उत्तुप। उट्टुप Hem.; उट्टुप, उत्तुप
Kāś. V. a.; om. by the others.

१२ उडुतं° A.; उडुतं F.; औडुतं C.

प्रोक्ता भस्त्रा भरणं शीर्षभारः

शीर्षभारो भरटश्चांसभारः^१ ।

अंसभारः करणं पङ्कभारो

ज्ञेयः प्राज्ञैः करटोऽन्येऽपि शब्दाः^२ ॥ ३७९ ॥

भस्त्रादेष्टु इत्यनेन^३ तेन हरतीत्यर्थे ष्टु^४ भवति ॥ * ॥ भस्त्रया
इरति । भस्त्रिकः । भस्त्रिकी ॥ * ॥ भ्रियते भरणम् । भरणिकः ॥ * ॥
शीर्षे भारः शीर्षभारः । शीर्षभारिकः ॥ शीर्षभारिकः ॥ * ॥ भरटः
स्रवविशेषः । भरटिकः^५ ॥ * ॥ अंसभारिकः ॥ अंसभारिकः^६ ॥ * ॥
करणिकः ॥ * ॥

शनैः शनैरुपचितपङ्कभारिकाः

पथोधराः प्रथयुरपेतवृष्टयः^७ ॥

करटिकः^८ ॥ एतौ वामनमतेन ॥ * ॥ वातोर्मीचं गदिता स्त्री तगौ ग
इति वृत्तम्^९ ॥ ३७९ ॥ इति भस्त्रादिः ॥

अस्त्रद्यूतोऽथ जङ्गाप्राङ्गतं हतं गतागतम् ।

पादस्वेदनं यातोपयातं करटकमर्दनम् ॥ ३८० ॥

१ भरटश्चांसभारः E.; °चांसभारः
B. D. F. K.

२ अशेभारः° D.; चांसभारः° F.

३ भस्त्रादिष्टुि° A. (cf. §l. 375).

४ ष्टु D.; तदु A.

५ ? सरटः° C.; भरतः° A.; भार-
टिकः A. D.—सरटः स्रवविशेषः सर-
टिकः । भरटेति केचित् Yajñ.; भरट
Bö., K&g. V., Hem.

६ अंसभारिकः । अंसभारिकः MSS.
—Hem. has the above two and अंसभार,
अंसभार.

७ §is. 17, 63 (पथोमुचः° eds.); D.
om. from शनैः.

८ The other works omit करण, करट
and पङ्कभार.

९ वातोर्मी स्त्री गदिता° A.; om.
D.; °तगौ मुच्येत । इति° F.

निर्दृत्ते^१ ऽचघृतादेरित्यनेनेतस्मात् तेन निर्दृत्त इत्यर्थे ऽञ् भवति
 ॥ * ॥ अचघृतेन निर्दृत्तम् । आचघृतिकम् ॥ * ॥ जाह्वाप्रहतिकम् ॥ * ॥
 जाह्वाप्रहतिकम् ॥ * ॥ गतं च तद् आगतं च । गतागतम् । गाताग-
 तिकम् ॥ गतानुगतमित्यन्ये ॥ * ॥ पादयोः खेदनं पादखेदनम् ।
 पादखेदनिकम् ॥ पादखेद इत्यन्ये ॥ * ॥ यातोपयानिकम् ॥ याति-
 कम् औपयानिकमित्यन्ये^२ ॥ * ॥ काण्टकमर्दनिकम् ॥ कण्टकमर्द
 इत्यन्ये ॥ ३८० ॥

शर्करामर्दनं^३ सत्त्ववागङ्गानुगतानि च ।

अन्येऽपि ध्वनयो लक्ष्या अक्षघृतादिनामनि ॥ ३८१ ॥

शर्करामर्दनिकम् । शर्करामर्द^४ इत्यन्ये ॥ * ॥ सत्त्वं मनो गुणो
 वा । सात्त्विकः ॥ * ॥ वाचिकः ॥ * ॥ आङ्गिकः ॥ * ॥ आनुगतिकः ॥ * ॥
 अन्येऽपीत्याहुतगणत्वादिति शेषः ॥ ३८१ ॥ इत्यचघृतादिः ॥

निकटो भिक्षुके वृक्षमूलमावसथस्तथा ।

श्मशानाभ्रावकाशौ च निकटादौ बुधैर्मती ॥ ३८२ ॥

निकटादेर्वसतीत्यनेनास्मात्तत्र^५ वसतीत्यर्थे ऽञ् भवति ॥ * ॥ नि-
 कटे वसति । नैकटिकः । यो ग्रामसमीपे वसत्यारण्यको भिक्षुः स
 एवमुच्यते प्रमिद्धेः^६ ॥ * ॥ वार्चमूलिकः ॥ * ॥ आवसथिकः ॥ * ॥ श्मा-

१ निवृत्ते^० throughout A. B. C. F. K.

२ Hem. combined and separate; the others combined only.

३ शर्करामर्दनं E.

४ शर्करामर्दन A.; शर्करामर्द D.—
 शर्करामर्दन Hem.; om. by the others.

५ निकटादीर्व^० A.; निकटादी व^०
 D.; cf. P. iv. 4, 73; 74.

६ नैकटिकः । आरण्यकेन । नचुष्य ।
 ग्रामात् कोशे (read क्रोशे) वसत्यभि-
 ति यस्य शास्त्रतो वासः स एवोच्यते ।
 Hem.

ज्ञानकः ॥ * ॥ आभावकाशकः ॥ अभवकाश^१ इति शकटाङ्गजः ॥
३८२ ॥ इति निकटादिः ॥

महिषी मणिपाली प्रानोर्लेपिका पुरोहितः ।

प्रजापतिप्रजावत्यनुचारकविलेपिकाः ॥ ३८३ ॥

अमहिष्यादेरण् इत्यनेन अकारान्तामहिष्यादेश्चास्य धर्म्यमित्यर्थे
ऽण् भवति ॥ * ॥ होतुर्धर्म्यम् । हौचम् ॥ * ॥ महिष्या धर्म्यं न्याय्यं
युक्तमित्यर्थः । माहिषम् ॥ * ॥ मणीन्यालयतीति मणिपाली स्त्री ।
माणिपालम् ॥ * ॥ प्रलिम्पत्यनुलिम्पति वा । प्रलेपिका । अनुलेपिका ।
प्रालेपिकम् । आनुलेपिकम् ॥ * ॥ पुरो दधाति स्र । पुरोहितः ।
पौरोहितम् ॥ * ॥ प्रजानां पतिः । प्रजापतिः । प्राजापतम् ॥ * ॥
प्रजा अस्याः सन्ति । प्रजादती । प्राजावतम् ॥ * ॥ अनुचरति ।
अनुचारकः । आनुचारकम् ॥ * ॥ विलिम्पतीति विलेपिका । विले-
पिकम् ॥ ३८३ ॥

यजमानोऽनुवाकश्च नरो वर्णकपेषिका ।

यजते । यजमानः । याजमानम् ॥ होतृयजमानेति केचित्प-
ठन्ति । तत्र होता च यजमानश्च । होतृयजमानम् । तस्य धर्म्यं^२ हौतृ-
यजमानम् ॥ * ॥ आनुवाकम् ॥ * ॥ नारम् ॥ * ॥ पिनष्टीति पेषिका ।
वर्णानां पेषिका वर्णकपेषिका^३ । अकयाजकादिभिरित्यनेन समासे ।

१ अभवकाश B. C. F. K.—अभ्यव-
काश Hem. ; cf. St. Petersburg. Dict s.v.
अभावकाशिक and अभ्यवकाशिक.

२ B. C. K. om. from होतृयजमानं.
—होत and यजमान Bö., Yajñ., K. V. ;

यजमान and होतृयजमान Hem., whose
rule अन्नरादेरण् (नरादि = our महि-
ष्यादि), as the one quoted by Vardh.,
includes होतृ; cf. P. iv. 4, 48-9.

३ वर्णपेषिका MSS. (D. orig. °ङ्ग°).

वार्षकपेषिकम्^१ ॥ अन्ये तु वर्षक पेषिकेति^२ ष्चिन्दन्ति ॥ * ॥ इति महिष्यादिः ॥

शक्तियष्ट्याष्टमा दश ईषेष्टी^३ कम्पनाम्भसी ॥ ३८४ ॥

शक्त्यादेष्टीकण् इत्यनेन^४ शक्त्यादेरस्य प्रहरणमित्यर्थे टोकण् भवति ॥ * ॥ शक्तिः प्रहरणमस्य^५ । शाक्तीकः । शाक्तीकी ।

स्वलन्ती न क्वचित्तैक्ष्ण्यादभ्ययफलशालिनी ।

अमोचि शक्तिः शाक्तीकैर्लोहजा न शरीरजा^६ ॥ * ॥

याष्टीकः । यथा धनंजयस्य ।

याष्टीकं ते स्मरव्ययाः खेचरस्त्रीवृता वराः^७ ।

याष्टीकं ते स्मरव्ययासं प्रतीच्छन्ति नाभितः ॥ * ॥

अष्टमः प्रहरणमस्य^८ । आष्टमीकः । अयं जिनेन्द्रबुद्धिमतेन ॥ * ॥

दाण्डीकः ॥ * ॥ ईषा प्रहरणमस्य । ऐषीकः ॥ * ॥ इष्टिः प्रहरणमस्य^९ ।

ऐष्टीकः ॥ * ॥ कम्पनं प्रहरणमस्य । काम्पनीकः ॥ * ॥ अभः प्रहरण-

मस्य । आम्भसीकः ॥ * ॥ अपरेषां मते ठजेव^{१०} । दाण्डिकः । ऐष्टिकः ।

काम्पनिकः । आम्भसिकः ॥ ३८४ ॥ इति शक्त्यादिः ॥

१ वर्षाषिकं A. ; वार्षपेषिकं B. F. K. ; वर्षपेषिकं C.

२ वर्षाकपिकेति B. C. K. ; वर्षाकापेषिकेति F.—Hem. has वर्षाक । पेषिका २ (i.e. also combined); the others omit all 'hree.

३ शक्तिषष्ठाष्ट^० A. ; इषेष्टी^० A. E. ; °यध्यमदिडेष्टेष्टी D.

४ शक्त्यादेरकणित्य^० B. K. ; °देर-कार्णित्य^० C.

५ शक्तिप्रहरणमस्य A. B. C. K.

६ Śiṣup. 19, 59.

७ ? खेचरः स्त्रीमृताचराः A. ; (खेचरी स्त्री नृत्वचराः C.) ; °नृताचराः B. K. ; °नृतावराः D. ; °मृतावराः F. ; [? याष्टीकने^० ; or खेचराः स्त्री^०].

८ अष्टमप्र^० B. C. K. ; अष्टमा प्र^० A.

९ इष्टिप्रहरण^० A. B. C. K.

१० Cf. P. iv. 4, 57 (शाक्तीक & याष्टीक ib. 59); Hem. has the rules vi. 4, (63) शक्तियष्टेष्टीकण् । (64) वेध्यादिभ्यः । (ऐष्टिकः^० की । ऐष्टीकः^०की).

कृत्तं चुराप्ररोहौ च विशिकाविशिखे^१ तथा ।

अनृतं स्यादुदस्थानं पुरोडा कृषिसंयुता^२ ॥ ३८५ ॥

कृत्तादेर्ण इत्यनेन तदस्य शीलमित्यर्थे णो भवति ॥ * ॥ क्वादना-
दावरणाच्छक्तम् । गुरुकार्येष्वर्वाहितस्तच्छिद्रावरणप्रवृत्तः । कृत्तशीलः
शिय्यः । क्वात्तः ॥ अन्ये त्वाङ्गः । कृत्तशीलश्चात्तः । कृत्तस्येव शीलमस्ये-
त्यर्थः । कृत्तं यथा धार्यमाणं वातातपवर्षत्राणाय भवति पुरुषस्य ।
एवमुपाध्यायो धार्यमाणः शिय्यस्य रागद्वेषक्रोधमोहत्राणाय भवति ।
स शिय्यं धर्मं ब्रूते । एवमसावुपाध्यायश्चत्तमिव च्चक्तम् । तच्छी-
लानुकारिशीलः शिय्यश्चात्त इत्युच्यते । गुरुशील इत्यर्थः ॥ * ॥ चो-
रणं चुरा भिदादिः । चुराशीलश्चौरः ॥ * ॥ प्रारोहः ॥ * ॥ विशिका
परहृदयानुप्रवेशः । वैशिकः^३ ॥ * ॥ बङ्गचमतया विशिखेव विशिखा ।
वैशिखः^४ ॥ * ॥ अनृतभाषणम् अनृतम् । अनृतः ॥ * ॥ उदके स्थानम्
उदस्थानम् उदवासः । औदस्थानम् ॥ * ॥ पुरो दीयत इति पुरोडा ।
अत एव वचनादनपसर्गादण्ड^५ । पौरोडः ॥ पुरोद इत्यन्ये^६ ॥ * ॥
कर्षणं कृषिः । कार्षः ॥ ३८५ ॥

भक्षाशिक्षाविश्वधाकर्मभिक्षा

विक्षाचुक्षामन्द्रसत्यास्तितिक्षा^७ ।

स्थोपस्थानं वा तपः स्याद्बुभुक्षा

श्चादिर्विज्ञायतामेष दक्षैः^८ ॥ ३८६ ॥

१ विशिषे A. B. F. K.; विशिषे C.

२ पुरोडाः कृ० D. F.; संयुतः F.

३ परहृदयप्रवेशरूपा विशिखक्रि-
यापि विशिखेत्युच्यते । वैशिखः । वैशि-
कोऽपि चक्षीव पर्यायः । Yajñ.

४ विशिषेव विशिषा विशिखः । A.;
विशिषेव विशिखा० B.; विशिखेव वि-
शिखः । C.

५ Cf. Pāṇ. iii. 3, 106.

६ पुरोडा Bū., Yajñ., Hem.; पुरोह
Kās. V. ed.; पुरोड and पुरोडाश् Kās.
V. MS. a.

७ A. C. om. विक्षा; विक्षानुक्षा० D.;
विक्षावृक्षा० E.; विक्षाचुक्षा० F. K.;
वुक्षा० C.

८ धीरेः । D. E

भक्ष अदने भक्षणं भक्षा । भाक्षः ॥ * ॥ शैक्षः ॥ * ॥ विश्वं दधाति ।
 विश्वधा सुधा^१ । वैश्वधः ॥ * ॥ कार्मः ॥ * ॥ भैक्षः ॥ * ॥ विश्वुचुक्षी^२
 इत्यपरिपठितौ धात्व् । विक्षणं विक्षा । वैक्षी ॥ चुक्षणं चुक्षा शीक्षम् ।
 चीक्षः^३ ॥ चोक्षा वस्त्रादिवेषपङ्क्तिरिति^३ वामनः ॥ * ॥ मन्त्रशीलः ।
 मान्द्रः ॥ * ॥ सत्यभाषणं सत्यम् । तच्छीलमस्य । सात्यः ॥ * ॥ तैत्तिचः
 ॥ * ॥ स्याशब्दोऽत्र पचते । स प्रादिपूर्वो वृद्धते । आतो गोऽन्तः^४
 प्रादेरित्यङ्प्रत्यये । आस्या नियतविषये प्रत्याशा । संस्या । व्यवस्या ।
 आस्यः । सांख्य इत्यादि^५ ॥ * ॥ औपस्थानः ॥ * ॥ तापसः ॥ * ॥ बौ-
 भुचः ॥ * ॥ शकटाङ्गजस्तु चीरी तापसीत्यादी^६ डीविधानार्थं कृत्वा-
 देरञ् इत्यनेनात्रमाह । अस्यन्मते तु गौरादिपाठाश्रयणाद् डीप्र-
 त्ययः सिद्धः ॥ ३८६ ॥ इति कृत्वादिः ॥

किशरस्तगरोशीरपणीहरिदुग्गुगुलु^७ ।

हरिद्रानलदावेतौ स्थगलो^८ नरदस्तथा ॥ ३८७ ॥

किशरादेष्टङ् इत्यनेन किशरादेरस्य^९ पण्यमित्यर्थे ठङ् भवति ।
 किशरादयो गन्धविशेषवचनाः ॥ * ॥ किशरं पण्यमस्य । किशरिकः ।
 किशरिकी ॥ * ॥ तगरिकः । तगरिकी ॥ * ॥ उशीरिकः । उशीरिकी ॥ * ॥

१ Thus also Yajñ. ; ब्रह्मा F.

२ The MSS. waver throughout between व and च.—विक्षा and चुक्षा Bō., Yajñ.; चिक्सा and चुक्सा Hem.; विक्सा and चुक्सा Kāṣ. V. a., om. ed.

३ वस्त्रादिर्पङ्क्तिरिति A.

४ अतो गीतः^० B. C. F. K.; ^०गीतः D.; cf. Pāṇ. iii. 3, 106 (? गी = उपसर्ग Vop. 26, 193).

५ Hem. excludes ^०स्थ from the gaṇa, his rule being चङ्स्थाच्छवादेरञ् ।

६ चीरतापसीत्यादी F.

७ ^०शीरयणी^० E.; ^०गुग्गुलुः B. C. K.; गुग्गुलाः F.; गुग्गुलाः D.

८ ^०स्थगलो^० D.; कृगलो B. C. F. K.

९ B. C. K. waver between किशर and किसर.—किसर Bō., Yajñ., K. V. a.; किशर K. V. ed., Hem.

पर्णिकः । पर्णिकी ॥ हरिद्रुकः ॥ हरिद्रुपर्णीत्यन्ये^१ ॥ * ॥ गुग्गुलुकः^२
 ॥ * ॥ हरिद्रिकः ॥ * ॥ नलदिकः ॥ * ॥ स्थगलिकः । स्थगर^३ इति श-
 कटाङ्गजः ॥ * ॥ नरदिकः ॥ ३८७ ॥ इति किशरादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां
 स्त्रीयगणरत्नमहोदधिदृष्टौ करोत्याहृतगच्छतिप्राप्तप्रभवति-
 कार्यदीयतेप्रयोजनचरत्युत्पातसंयोगहरतिवहत्यावहति-
 पृच्छतिगच्छत्याहतेनचरतिजीवतिहरतिनिर्वृत्तवसति-
 धर्म्यप्रहरणशीलपण्यलक्षणार्थविहिततद्धितप्रत्यय-

गणनिर्णयो नाम षष्ठोऽध्यायः

समाप्तः ॥

१ Hem. has them both combined
 and separate; Bö., Yajñ. separate only ;
 हरिद्रायणी K. V. ed., हरिद्रुपाण (!)
 a.—Bö., Yajñ., K. V. also हरिद्रा, om.
 Hem.

२ Thus all MSS.—गुग्गुलु & गुग्गुल

Hem.; गुग्गुलु Bö., Yajñ., Kās. V. ed. ;
 गुग्गुल a.

३ च्छगर A.; A. B. C. F. om. स्थग-
 लिकः, suppl. K.—स्थगर Hem.; स्था-
 गल Bö.; स्थगल (छगलिक इत्यन्ये) Yajñ.;
 स्थल K. V. a., सुमङ्गल (!) ed.

अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

तारकाकुमुमपल्लववेगाः
 पुष्पगौरवविचारपिपासाः ।
 मञ्जरीस्तबकवर्णकतन्द्रा
 दुःखशास्त्रमुखमूत्रतरंगाः ॥ ३६६ ॥

संजातं तारकादेरित्यनेनैतस्मात् तदस्य संजातमित्यर्थं दूतो भ-
 वति ॥ * ॥ तारकाः संजाता अस्य । तारकितं नभः ॥ तारकशब्दोऽप्यत्र
 याह्यः ॥ * ॥ कुसुमितस्तरुः ॥ * ॥ पल्लवितः ॥ * ॥ वेगितः । वेगवान्
 ॥ * ॥ पुष्पितः ॥ * ॥ गौरवितः ॥ * ॥ विचारितः ॥ * ॥ पिपासितः ॥ * ।
 मञ्जरितः ॥ * ॥ स्तबकितः ॥ * ॥ वर्णकितः ॥ कर्णकितो^१ वेणुरित्य-
 प्यन्यः ॥ * ॥ तन्द्रितः ॥ * ॥ दुःखितः ॥ * ॥ शास्त्रितः ॥ * ॥ सुखितः
 ॥ * ॥ मूत्रितः ॥ * ॥ तरंगितः ॥ ३६६ ॥

निद्रामुद्रापुलकतिलकाश्चन्द्रकाभ्रान्धकारा
 गर्वात्किण्टामुकुलमुकुरद्रीहदोहा वुभुक्षा ।
 हर्षात्किर्षव्रणकुवलयव्याधिगर्धाः पुगीधं
 क्षुत्सीमन्तज्वरभरगरा रागरोमाञ्चरोगाः ॥ ३६९ ॥

१ कर्णकितो A. ; ॥ वर्णकितो वेणु° K. V. a. ; वर्णक Bö., v.l. Kāṣ. V. ed. ;
 B. C. F., orig. K. (corr. ॥ वर्णकितः व- पर्णक Hem., K. V. a. [कर्ण इव कर्णको
 र्णकितो वेणु).—कर्णक Bö., Yajñ., Hem., दाविकारः कर्णकितः स्तंभः । Yajñ.]

निद्रितः ॥ * ॥ मुद्रितः साधुवादः ॥ * ॥ पुलकिता तन्वी तवेयं
तनुः^१ ॥ * ॥ तिलकितः ॥ * ॥ चन्द्रकितः ॥ * ॥

इदर्श काले दिवमभ्रितामिव^२ ॥ * ॥

अन्धकारितः ॥ * ॥ गर्वितः ॥ * ॥ उत्कण्ठितः ॥ * ॥ मुकुलितः ॥ * ॥
मुकुर आदर्शो मुकुलं च । मुकुरितः ॥ * ॥ द्रोहितः ॥ * ॥ दोहितः
॥ * ॥ बुभुक्षितः ॥ * ॥ हर्षितः ॥ * ॥ उत्कर्षितः ॥ * ॥ ब्रणितः ॥ * ॥
कुवल्यितः ॥ * ॥ व्याधितः ॥ * ॥ गर्धितः ॥ * ॥ पुरीषितः ॥ * ॥
क्षुधितः ॥ * ॥ सीमन्तितः ॥ * ॥ ज्वरितः ॥ * ॥ भरितः ॥ * ॥ गरितः
॥ * ॥ रागितः ॥ * ॥ रोमाञ्चितः ॥ * ॥ रोगितः ॥ ३८६ ॥

पराडा कन्दलकज्जलं किसलयं तृट् काण्टकं^३ कोरकः

कल्लोलस्थपुटं कुतूहलफलं चाङ्गारकः कञ्चुकः ।

शृङ्गाराङ्कुरशैवलानि बकुलश्वभ्रप्रचारास्तथा

वर्मारालकलङ्ककर्दमयुतं श्रद्धा ऋजीषं^४ मतम् ॥ ३९० ॥

पण्डा बुद्धिः । पण्डितः ॥ * ॥ कन्दलितः ॥ * ॥ कज्जलं मघी ।
कञ्जलितः ॥ * ॥ किसलयितः^५ ॥ * ॥ ढषितः ॥ * ॥ कण्टकितः ॥ * ॥
कोरकितः ॥ * ॥ कल्लोलितः ॥ * ॥ स्थपुटितः ॥ * ॥ कुतूहलितः ॥ * ॥
फलितः ॥ * ॥ अङ्गारकितः पलाशः^६ ॥ अथवा ।

अङ्गारितमिवोत्पाते वारिराशेरिवोदकम्^७ ॥ * ॥

१ तथेयं तनुः MSS., except F.—See
com. on Kāvyaṅg. i. 4; on Sāhity. ṣl. 27.

२ Raghuv. iii. 12.

३ किशलयं^० A. D.; चिष्कटकं A.

४ चर्मारालं C. F.; अद्भवशीषं E.

५ किशलयितः A.

६ पलाशठी D.—अङ्गारकशब्दी-
गारसदृशेषु पलाशकुसुमेषु लक्षणया व-
र्तते । Yajñ.

७ अङ्गारकितमिवो^० MSS. [अङ्गार
cf. next śloka]; वारिराशिरि^० A. K.;
वारिदोदकं B. C., orig. K.

कञ्चुकितः ॥ * ॥ शृङ्गारितः ॥ * ॥ अङ्कुरितः ॥ * ॥ शैवलितः ॥ * ॥
 बकुलं मुकुलम्^१ । बकुलितस्तरुः । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ श्यामो
 भ्रमन्त्यत्र । श्वभ्रं गर्तः । श्वभ्रितं भूतलम् ॥ * ॥ प्रचारितः ॥ * ॥
 वर्मितः^२ ॥ * ॥ आरालमिति मूत्रपुरीषयोः^३ संज्ञा । आरालितः ॥ * ॥
 कलङ्कितः ॥ * ॥ कर्दमितः ॥ * ॥ अद्धितः ॥ * ॥ अञ्जीषम् उपहतं मलं
 पिष्टपचनं च । अञ्जीषितः^४ ॥ अञ्जीषमित्यन्वः ॥ ३६° ॥

संज्ञाकुड्मलमूर्खानिष्क्रमणाङ्गारहस्तकोञ्चाराः^५ ।

पतिबिम्बविघ्नतन्त्रप्रत्ययदीक्षा^६ भवेद्गर्जा ॥ ३९१ ॥

संज्ञितः ॥ * ॥ कुञ्जलितः ॥ * ॥ मूर्खितः ॥ * ॥ निष्क्रमणितः ॥ * ॥
 अङ्गारितः ॥ * ॥ हस्तकितः^७ ॥ * ॥ उञ्चारितः ॥ * ॥ प्रतिबिम्बितः^८
 ॥ * ॥ विघ्नितः ॥ * ॥ तन्त्रं संजातमस्य । तन्त्रितः ॥ तन्द्रा । आलस्य-
 मिति द्रमिडाः^९ पठन्ति ॥ * ॥ प्रत्यय आश्याषः । प्रत्ययितः । आप्तः ॥
 यथा मुरारेः^{१०} । ब्रवीति च प्रत्ययितो महर्षिः ॥ * ॥ दीक्षितः ॥ * ॥
 गर्जितः । मत्तो गजः ॥

१ मकुलं B. C. K.; बकुलं कुञ्जलम्
 Yajñ.—F. (and once corr. K.) and Yajñ.
 write बकुल; Bō., Hem. वकुल; om. K. V.

२ चर्मितः A. F.—Bō., Yajñ. वर्मन्;
 om. Kāṣ. V., Hem.

३ पुंमूत्रपुरीषयोः A. — आरालमि-
 ति (!) मूत्रपुरीषयोः संज्ञेति वर्धमानः ।
 आरालः कुटिले सर्जरसे समदृढतिनीति
 मेदिनीकारः (ल 58) आरालितः । Yajñ.;
 आराल Bō.; om. Kāṣ. V., Hem.

४ अञ्जीष उपहतमलं पिष्टपचनं च
 Yajñ.—All others have अञ्जीष only.

५ °कुड्मल° A. E.; कु-ल° D.

६ प्रतिबंधविघ्न° B. C. K.; इतिवि-
 खविघ्न° D.

७ हस्तको हस्तावलंबः° Yajñ.

८ प्रतिबंधितः B. C. K.—प्रतिबिम्ब
 Bō., Yajñ.; om. Kāṣ. V., Hem.

९ तंचा आल° द्रमिडाः A.; तंचा
 आलस्य इति प्रामिडाः D.—तंच Yajñ.;
 विघ्नतन्त्र Bō.; तन्द्रा K. V. ed., MSS.;
 Hem.

१० Anarghar. iii. ṣl. 29 (ed. Calc. S.
 1782 p. 71).

ननु ऋप्रत्यये भुजेः पिबतेश्च सनन्तस्य विहिते सिद्धं बुभुक्षितः पिपासित इति । तथा पुष्य विकसन^१ इति दैवादिकधातोः पुष्यित इति । सुखितो दुःखित इति चुरादिष्यन्ताङ्गातोः । नैवम् । अर्थवैषम्यात् । तथा हि । भोक्तृमिष्टो बुभुक्षित ओदनो नरेण । पातुमिष्टं पिपासितं चीरमिति कर्मणि ऋप्रत्यये बुभुक्षितादिशब्द ओदनादौ कर्मणि वर्तते न तु नरि कर्तरि^२ । इतप्रत्ययान्तस्तु भोक्तृपुरुषवृत्तिः ॥ पुष्यितशब्दोऽपि क्लान्तः । पुष्यिता कलिका । पुष्यितं कमलमिति वा विकासक्रियोपेतेऽर्थे प्रतीत इतप्रत्ययान्तस्तु^३ प्रंसवोपेते चम्यकादौ वर्तते । सुखितदुःखितशब्दयोस्त्वपेक्षितापरकर्तृव्यापारः सुखादिमंविन्तिमांश्चैत्रादिः प्रतीयते । इतप्रत्यये त्वनपेक्षितपरव्यापारः सुखाद्यनुभवयुक्त इति ततो युक्तोऽमीषामत्र पाठः । एवमन्येषामपि फलं दर्शनीयम् ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन शिञ्जाजिगीषाक्छिद्रारोहप्रभृतयो द्रष्टव्याः^४ ॥ ३८१ ॥ इति तारकादिः ॥

पृथ्वाभुप्रियपाण्डुचराडपटवः खराडूरुखराडाणवः^५

साधुः स्वादुमृदू महल्लघुतनुक्षिप्राणि वृद्धी गुरुः ।

वक्राकिंचनचारुपाकवहवो वत्सर्जुतृप्राणि^६ च

द्युद्रः कालवृषौ महिश्य^७ बहुलं ह्रस्वोऽथ होडः कृदुः^८ ॥३९२॥

पृथ्वादेरिमन् इत्यनेन तस्य भाव इत्यर्थ इमन् वा भवति । पठे

१ Dhātup. 26, 15.

२ ननु रि कर्त्तरि D ; F. om. नरि.

३ D. om. from भोक्तृपुरुषवृत्तिः.

४ ? °जिगीषानिह्वारोह° A. ; °जिगीषाक्छिद्रारोहप्रभृतयो K. (suppl.) ; B. C. F. and orig. K. om. from एवमन्येषामपि.

५ पृथ्वासु° पटवर्षदूरखंडाणवः A. ;

°पटवो खंडूरु° (!) B. C. E. F. K. ; °चन्द्रपटवः° D.

६ °तप्राणि E. ; तृप्राणि A. D.

७ महश्य° E.

८ ? कृदुः C. K. (? B.) ; कदुः D. E. ; कटुः F.

यथाप्राप्तम् ॥ * ॥ इयोर्भावः । प्रथिमा । पार्थवम् । पृथुत्वम् । पृथुता ॥ * ॥ आशिष्मा ॥ * ॥ प्रेमा ॥ अयमिमन्नन्तः^१ पुंलिङ्गः सर्वत्र व्याकरणाग्र्ये पटिमा लघिमेत्युदाह्रियमाणो दृश्यते । भर्त्ताश्वरेणापि^२ वारणार्थानामित्यत्र पुंलिङ्ग एव प्रयुक्तः । सत्त्वेन परिगृहीतः^३ प्रेमा संनिविशते ॥ लिङ्गकारिकास्वप्ययं नित्यं पुंलिङ्ग एव । ततश्चार्धार्चान्तर्भावप्रसारिकापि^४ कर्तुं न युज्यते ।

भवतो ऽपजनोपपदे अङ्गपदे^५ पुंसि नित्यमिमनिच्च ।

अपशब्दजनशब्दोपपदे यथासंख्यमङ्गपदे नित्यं पुंसि भवतः । अयमपाङ्गः । अयं जनपदः । इमनिच्च नित्यं पुंसोति वर्तते । पटिमा लघिमेत्ययमर्थो ऽस्याः । एवं य एते काव्यनाटकप्रयोगाः ।

प्रेम कारयति वा निरन्तरम्^६ ।

प्रेम पश्यति भयान्यपदे ऽपि^७ ।

प्रेम मानमवधूय वधूः स्वाः^८ ।

सामर्थ्यं च तवार्जुनस्य^९ च समं दुर्योधने प्रम च ।

इत्येकवाक्यतया नपुंसकेन दृश्यन्ते । तेष्वियं गतिः । स्नेहपर्याय श्रीणादिको मनिन्प्रत्ययान्तः प्रातिपदिको वाव्युत्पन्नः^{१०} प्रेमशब्दो ऽस्तीति ॥ * ॥ पाण्डिमा । अयं ओभोजमतेन^{११} ॥ * ॥ चण्डिमा ॥ * ॥ पटिमा

१ °इजन्तः A.; इजन्तः B.; अजन्तः D.

२ भर्त्ताश्वरेणापि A.; भर्त्ताश्वरेणापि D.—[? °वर्णार्थानामित्यत्र].

३ स्वत्वेन° B. C. F. K.; सत्त्वेन परिगृहीतः A.; सत्त्वेन परिगृहीते D.

४ ? °वन्तर्भावः । प्रसारिकापि A.; °भावः पादप्रसारिकापि B. C. F. K.

५ भवतो गजनोपपदांगपदे B. C. K.; भवतो जनो° A.; लिंगानुशासने ऽपि

अपजनोपपदांग° इमनिचेति स्मर्यते । Yajñ.; cf. Siddh. K. 4°. p. 249b. l. 13.

६ Kirāt. 13, 61.

७ Kirāt. 9, 70.

८ Śiṣup. 10, 2.

९ तवार्जुनस्य B. C. F. K.

१० वा अव्युत्पन्नः D.; cf. Uṇ. S. iv. 144.

११ Hem. alone has the words पांडु, वृद्ध, चाह, काश.

॥ * ॥ खण्डोर्भावः । खण्डिमा । दण्ड इत्यन्यः^१ ॥ अयं शकटाङ्गज-
मतेन ॥ * ॥ वरिमा । उरुत्वम् ॥ * ॥ खण्डस्य भावः । खण्डिमा ॥ * ॥
अणिमा ॥ * ॥ साधिमा ॥ * ॥ स्वादिमा ॥ * ॥ म्रदिमा ॥ * ॥ महिमा ।
महत्त्वम् । महत्ता ॥ * ॥ लघिमा ॥ * ॥ तनिमा ॥ * ॥ चेपिमा । चि-
प्रत्वम् ॥ * ॥ वर्षिमा । वृद्धत्वम्^२ ॥ * ॥ गरिमा । गुरुत्वम् ॥ * ॥ वक्रिमा
॥ * ॥ अकिंचनिमा । आकिंचन्यमिति ब्राह्मणादित्वात्^३ ॥ * ॥ चा-
रिमा । चारुत्वम् । अयं श्रीभोजमतेन^२ ॥ * ॥ पाकिमा ॥ वयोऽर्थल-
क्षणेऽणि^४ । पाकम् ॥ * ॥ बहोर्भावः । भूमा । यथा । परं भूमान-
मातन्वते^५ ॥ बाह्वम् ॥ * ॥ वत्सिमा । वात्स्यम् ॥ * ॥ अजिमा^६ ।
आर्जवम् ॥ * ॥ तृप्तिमा^७ । अयं श्रीभोजमतेन ॥ * ॥ चोदिमा ।
चुद्रत्वम् ॥ * ॥ कालिमा । कालत्वम् । अयं श्रीभोजमतेन^२ ॥ * ॥
वृषिमा ॥ * ॥ महिमा । महित्वम्^८ । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥
बंदिमा । बाङ्गल्यं ब्राह्मणादिपाठात् ष्यट्^३ । मनोज्ञादिपाठाद् बा-
ङ्गलकम्^९ ॥ * ॥ ह्रसिमा । ह्रस्वत्वम् ॥ * ॥ होडिमा^{१०} । वयोऽर्थलक्षणे
ऽणि प्राप्ते । ब्राह्मणादित्वाद् हौद्यम्^{११} ॥ * ॥ कडुर्मन्तुः । कडिमा ।
कडुत्वम् । कार्दवम्^{१२} ॥ ३६२ ॥ इति पृथ्वादिः ॥

१ षंडो । भाव षंडिमाः ।^{१०} A.; °डंड
इत्यन्यः D.—खंडु Hem.; दण्ड Bū., Yajñ.

२ See note ११, preceding page.

३ Not given in (Ākṛitigaṇa) ब्राह्म-
णादि §l. 395-404.

४ Cf. §l. 405 com.; & P. v. 1, 129.

५ Mahāvīrach. ii. §l. 45.

६ Om. A. D. F.; °चिप्रिमाः^० B.;
तृप्तिमा D.

७ तृप्तिमा D. (cf. page 416, note 6);
Hem. apparently तृप्त; om. by the others.

८ महत्त्वं F.—Hem. महत् and महि;
the others महत् only.

९ See §l. 410.

१० होडवालशब्दौ समानार्थौ Yajñ.

११ See §l. 401.

१२ ? कडुर्मन्तु कडिमा^० कार्दवं A.;
कडु^० कडिमा कडुत्वं कार्दवं C. K.; क-
टु^० कटिमा । कटुत्वं । काटवं F.; कडु-
र्मन्तुश्च (or कटु^२) कटिमा कटुत्व । का-
र्दवं । D.; Hem. कडु (corrected from
कडु); om. by the others.

दृढपरिवृढौ मूकश्चक्रौ विशारदसंमती^१

बधिरमधुरौ बालो मूलं कलो जडपरिडती ।

लवणतरुणावुष्णः शीतः स्थिरासृकृशा वृढो^२

विमतिविमनोमन्दा मूर्खो वियातभृशं तथा ॥ ३९३ ॥

वर्णदृढादेर्णद्वैत्यनेन वर्णवाचिनो^३ दृढादेश्चास्य भाव इत्यर्थे ष्यद् भवति । इमन् च वा ॥ शौल्यम् ॥ * ॥ दृढस्य भावः । दार्ढ्यम् । द्रढिमा । दृढता । दृढत्वम् ॥ * ॥ परिवृढस्य भावः । पारिवृढ्यम् । परिव्रढिमा^४ ॥ * ॥ मौक्यम् । मूकिमा ॥ * ॥ चुक्रम् अस्त्रम्^५ । चौ- क्रयम् । चुकिमा ॥ * ॥ वैशारद्यम् ॥ शारदशब्दः प्रत्ययवाची । यथा । रञ्जुशारदमुदकम् । दृषच्छारदाः सक्तवः । सद्यो हि रञ्जोद्धृतमु- दकं प्रत्यग्रमनुपहतं रञ्जुशारदमुच्यते । सद्यश्च दृषदा पिष्टाः सक्तवो दृषच्छारदाः । तत्रायं गुणप्रधानः । शारदं प्रत्ययत्वम् अभिनवत्वम् । तद्विगतमस्य । विशारदः प्रवीणः । प्रवीणो लक्षणया । तथा हि । यो यत्र नवः स तत्र मूढः । यस्तु पुराणः स भवं जानाति ॥ अथवा । व्युत्प- त्तिप्रून्यः प्रवीणवाची विशारदशब्दः ॥ * ॥ संगता मतिर्यस्यासौ संमतिः । तस्य सांमत्यम् । संमतिमा ॥ शकटाङ्गजमते तु सांमतमि- त्यपि । स हि लघ्वादेरिक इत्यस्य सूत्रस्यैवंविधमर्थमाह^६ । तथा हि । लघुरादिः समीपभूतो यस्येकस्तदन्तान्तस्य भावे कृते वाण्प्रत्ययः^७ । वामनादीनामप्येतत्संमतम् ॥ केचिल्लघ्वादेरिति प्रकृतेर्विशेषणमिच्छ-

१ दृढपरिवृढौ A.D.E.; विसारद E.

२ °शीतः E.; शीतः स्थिरा° D.; कृ- शादृपेर्विमति° A.

३ वर्णादिवाचिनो B. C. F. K.

४ परिवृढस्य° दृढ्यं° द्रढिमा A.

५ चुक्रोऽस्त्रवेतसः Yajū.

६ सूत्रस्यैवंविधस्तमर्थमाह B.C.D.K.

७ भावो कृते नाण्प्रत्ययो भवति A.;

कृत्ये वा° K.; कृत्ययाण्प्रत्ययः B.; भावे कप्रत्ययाण्यत्ययः C.

न्ति । कार्शानवम् आरातमित्यप्युदाहरन्ति । सांमतमिति च नेच्छन्ति
 ॥ * ॥ बाधिर्यम् ॥ * ॥ माधुर्यम् ॥ * ॥ बाल्यम् ॥ * ॥ मौल्यम् ॥ * ॥
 काल्यम् ॥ * ॥ जाड्यम् ॥ * ॥ पाण्डित्यम् ॥ * ॥ लावण्यम् । लवणिमा
 ॥ * ॥ तारुण्यम्^१ ॥ * ॥ श्रीष्ण्यम् ॥ * ॥ शैत्यम् ॥ * ॥ स्थैर्यम् ॥ * ॥
 आम्ल्यम् । अम्लिमा ॥ * ॥ कार्श्यम् । क्रशिमा ॥ * ॥ वार्क्यम् । व्रढि-
 मा । रत्वविधौ परिवृढशब्दे^२ परिरतन्त्रः । अन्ये तु परिशब्दं विना
 वृढशब्दं पठन्ति । अयं शकटाङ्गजवामनमतेन ॥ * ॥ विविधा मतिर्य-
 स्यासौ विमतिः । वैमत्यम् । वैमतम् ॥ * ॥ विविधं मनो यस्यासौ वि-
 मनाः । वैमनस्यम् ॥ * ॥ मान्यम् । मन्दिमा ॥ * ॥ मौर्ख्यम् ॥ * ॥
 वैयात्यम्^३ ॥ * ॥ भार्श्यम् । भ्रशिमा ॥ ३६३ ॥

विलातः स्यात्तथा शुक्रदीर्घसंमनसोऽ मताः ।

ताम्रमाम्रं तथा तृष्णां प्राह श्रीशकटायनः ॥ ३९४ ॥

विलातो विलासी वयोवचनश्च । वैलात्यम् । विलातिमा^४ ॥ वयो-
 ऽर्थलक्षणे ऽणि । वैलातम् ॥ * ॥ शुक्रं वीर्यम् । शौक्र्यम् । शुक्रिमा^६
 ॥ * ॥ दैर्घ्यम् । द्राघिमा । वामनादयस्तु दीर्घमन्दबालशब्दानृत्या-
 दिगणे पठन्ति ॥ * ॥ सामनस्यम् । समनिमा^७ ॥ * ॥ ताम्रं शुल्बम् ।
 ताम्र्यम् । ताम्रिमा ॥ * ॥ आम्र्यम् । आम्रिमा । अयं वामनमतेनापि
 ॥ * ॥ ताष्ण्यम् । तष्णिमा ॥ ३६४ ॥ इति वृढादिः ॥

१ Bö., Yajñ., K. V. a. (ed.) have लवण instead [तरुणेति पाठांतरं Yajñ.]

२ परिवृढशब्दे A.—See comms. on P. vi. 4, 161.—Bö., Yajñ., Hem., वृढ and वृढ; also K. V. a. (वृढ β.); ed. only वृढ.

३ विरुद्धं यातं चेदितमस्येति वियात उद्धतः Yajñ.

४ ०समनसो D. E.

५ विलातशब्दः प्रथमवयोवाची । विलासिपर्याय इति केचित् Yajñ.—K. V. ed., a. β. read विलाभ.—For वयो ऽर्थं see p. 418, note 4.

६ शुक्रं वीर्यं B. C. K.; शुक्रिमा C.

७ सामनस्यां समानिमा D.

ब्राह्मणो वाडवो धूर्तः कुशलालसबालिशाः ।

सममध्यपुरोभ्यः^१ स्थः कविर्नुम् चार्हतो^२ मतः ॥ ३९५ ॥'

ब्राह्मणादिपत्यन्तगुणवचनात्कर्मणि वेत्यनेन ब्राह्मणादेः पत्यन्ता-
हुणवचनाच्चास्य भावः कर्म वेत्यर्थे ण्ङट् वा भवति । एते यथाप्राप्तं
च ॥ * ॥ ब्राह्मणस्य भावः कर्म वा । ब्राह्मण्यम् ॥ * ॥ वाडव्यम् ॥ * ॥
धीर्त्यम् ॥ * ॥ कौशल्यम् ॥ * ॥ न विद्यते लसः क्रीडनं यस्य भो ऽलसः ।
न लसो ऽलस इति वा । आलस्यम् ॥ * ॥ बालिश्यम् ॥ * ॥ सामर्थ्यम्
॥ * ॥ माध्यस्थ्यम् । दृष्टे ऽप्यवलम्बिते ऽर्थे ॥ * ॥ पौरःस्थ्यम्^३ ॥ * ॥
काव्यम् ॥ * ॥ आर्हन्त्यम् आर्हन्ती ॥ ३९५ ॥

निपुणचपलचोरास्तत्परदंपरौ स्तः

सुहितपिप्पुनदीना माणवो ऽथ प्रकामम् ।

उचितगडुलशीला निष्कुलो दुष्कुलः^४ स्यात्

तरतमविषमस्यावेकभावान्यभावौ ॥ ३९६ ॥

नैपुण्यम् ॥ * ॥ चापल्यम् ॥ * ॥ चौर्यम् ॥ * ॥ तात्पर्यम् ॥ * ॥
ऐदंपर्यम् । यथा भवभूतेः ।

इदं लैदंपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः ।

सुतादानान्निचं भवतु स भवान्नन्दन इति^५ ॥ * ॥

१ ०पुरेभ्यः० A. D. E. K. ; C. om. the
second half-śloka.

२ कविर्नुम्चार्हतो A. B. C. E. F. K. ;
०नुंश्चा० D. ; see vārtt. on Pāṇ. v. 1, 124.

३ पौरस्थं A. B. K. F. ; पौरस्थं D. ;
पौरस्थं C.

४ दुष्कुलः B. E. ; दुःखल A. ; D. om.
from ला निष्कुलो to śl. 399.

५ Mālatim. ii. śl. 7 [ed. Bhandarkar,
p. 91 reads ०भवतु स हि नो (v.l. MS.
सचिवान् ; ed. Calc. 1866, p. 37 स हि
मे) नन्दन इति].

शौचित्यम् ॥ * ॥ पैशुन्यम् ॥ * ॥ दैन्यम् ॥ * ॥ माणव्यम् ॥ * ॥ प्रका-
ममित्यस्य भावः प्राकाम्यम् ॥ प्राकाम्यं ते विभूतिषु^१ ॥ * ॥ औचि-
त्यम् । औचिती ॥ * ॥ गडुरस्यास्तीति गडुलः । गाडुल्यम् ॥ * ॥
शैल्यम् । शैली ॥ * ॥ नैष्क्यम् ॥ * ॥ दौष्क्यम् ॥ * ॥ तरतमेत्यस्य
भावः । तारतम्यम् । द्विवक्त्रपेक्षः प्रकर्षः ॥ * ॥ वैषमस्थ्यम् ॥ * ॥ एको
भावो यस्य तस्य भाव ऐकभाव्यम् ॥ * ॥ अन्यभाव्यम् ॥ ३६६ ॥

विदग्धदायादयथापुरद्विभावा

यथाकामयथातथौ च ।

विराधयः कापुरुषस्वभावाभीष्टां

समयाधिपतित्रिभावाः २ ॥ ३९७ ॥

विदग्ध्यम् । विदग्धी ॥ * ॥ दायमादत्ते । दायादः । दायाद्यम्
॥ * ॥ यथापुरं पुरातनमित्यर्थः । यथापुरमित्यस्य भावः । याथापु-
र्यम् ॥ * ॥ द्वैभाव्यम् ॥ * ॥ यथाकाममित्यस्य भावः । याथाकाम्यम् ।
याथरकामी ॥ * ॥ यथातथं सत्यम् । याथातथ्यम् ॥ यथातथेत्यन्यः^३
॥ * ॥ विपूर्वाद् राधयतेरचि णेलुङ्ग न भवति गणपाठात्^४ । जनपदस-
माननामा चत्रियः । तस्मादपत्यार्थे विहितस्याञ्जः कम्बोजादित्वात्
सुकि^५ । वैराध्यम् । एवम् उपराधयापिराधयाराधयशब्देषु^६ द्रष्ट-

१ Kumâras. ii. 11.

२ विधारयः° E., cf. note ५; D.
om. śloka and comment.

३ ? याथातथेत्य° A.—Hem. has य-
था । तथा । यथातथ among the बुधा-
दि, which take य, (also?) when नञ्त्-
त्पुष् cf. §l. 404.

४ गणपाठसामर्थ्यात् C.

५ See §l. 201 where राधय should
be read for धारय (see note २).

६ °उपराधयापराधयाराधय° B.
F.; उपराधयाराधयाराधय° C. K.
(the second रा suppl. in K.); for चपि-
राधय see §l. 401.

ध्वम् ॥ * ॥ कापुरुष्यम् ॥ * ॥ स्वाभाव्यम् ॥ * ॥ अभीक्षणमित्यस्य
भावः । अभीक्षण्यम् ॥ * ॥ साम्यम् । सामयी ॥ * ॥ आधिपत्यम्
॥ * ॥ वैभाव्यम् ॥ ३६७ ॥

ज्येष्ठश्रेष्ठप्रकटनिकटा विश्वरूपाभिरूपी

साक्षी तत्स्थश्चतुरपरमस्येतिहाः शीर्षघाती ।

ऋत्विक् सम्राड् गणपतिमहाराजसंवादिदूताः

सात्मस्तेनौ^१ सुकरमदृशी मानुषाराधयौ च ॥ ३६८ ॥

ज्यैष्ठ्यम् ॥ * ॥ श्रैष्ठ्यम् ॥ * ॥ प्राकथ्यम् ॥ * ॥ नैकथ्यम् ॥ * ॥
वैश्वरूप्यम् ॥ * ॥ आभिरूप्यम् ॥ * ॥ साध्यम् ॥ * ॥ तस्मिंस्तिष्ठतीति
तत्स्थः । तात्थ्यम् ॥ * ॥ चातुर्यम् । चातुरी ॥ * ॥ पारमस्थ्यम् ॥ * ॥
ऐतिह्यम् ॥ * ॥ शीर्षघात्यम् ॥ * ॥ आर्त्विज्यम् ॥ * ॥ साम्राज्यम् ॥ * ॥
गणपत्यम् ॥ * ॥ माहाराज्यम् ॥ * ॥ संवाद्यम् ॥ * ॥ दौत्यम् ॥
लिङ्गग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति न्यायाद् दूतीशब्दादपि
भवति । दूतीनां कर्म दौत्यम् । आगतप्रियकथैरपि दौत्यम्^२ । वणि-
क्सखिदूताद्य इत्यनेन ये^३ । दूत्यम् । दूतता । दूतत्वम् ॥ * ॥ सहा-
त्मना वर्तते । सात्म शरीरम् । तस्य कर्म भावो वा । सात्थ्यम् । सात्मी
॥ * ॥ स्तेनश्चौरः । तस्य भावः कर्म वा । स्तेन्यम् । आगमिकोऽयं
शब्दः । स्तेन्याशयेनाभिमतं^४ यदेवेति किमस्य लक्षणचिन्तया लोके^५ ।

१ आत्मस्तेनौ B.; सत्यस्तेनौ E.; D.
om. text and comment.

२ Kirāt. 9, 34 (eds. Calc. दूत्यम्).

३ Cf. Pāṇ. v. 1, 126 with Kāṣ. V.—
Hem. also has the rule vii. 1 (62) सखि-
वणिग्दूताद्यः ॥ °वणिज्या । वणिज्यम् । °

दूत्यम् । राजादेराहतिगणत्वात् व्यण-
पि । वाणिज्यम् । दौत्यम् ॥ cf. p. 428,
note 5.

४ °येनाभिमतं A.

५ सखणे चिन्तया लोके B. C. K.; cf.
Pāṇ. v. 1, 125.

सोषमित्येव भवतीति कश्चित्चेताः ॥ * ॥ सौकर्यम् ॥ * ॥ सादृश्यम्
॥ * ॥ मानुष्यम् ॥ * ॥ आराध्यम् ॥ ३६८ ॥

पूर्वापरं द्रुष्युरुषो विशायो^१

विशालसंवेशिविघातिनश्च ।

स्वाराजसंभाषिविशस्तयो^२ऽपी-

श्वराभिजातौ परिमण्डलं च ॥ ३९९ ॥

पौर्वापर्यम् ॥ * ॥ दौष्युरुष्यम् ॥ * ॥ वैशाय्यम् ॥ * ॥ वैशाब्जम्
॥ * ॥ सांवेश्यम् ॥ * ॥ वैघात्यम् ॥ * ॥ स्वाराज्यम्^३ ॥ * ॥ सांभाष्यम्
॥ * ॥ वैशस्त्यम्^४ । विशायविशस्तिभ्यां त्वतलौ त्वनभिधानान्न भवतः
॥ * ॥ ऐश्वर्यम् ॥ * ॥ आभिजात्यम् ॥ * ॥ पारिमाण्डब्जम्^५ ॥ ३९९ ॥

परिशेषराजपुरुषौ युगपत्

प्रतिकूलनास्तिकपुनःपुनरः ।

प्रतिभूसुराजबहुभाषिपरं-

परमुत्तराधरसधर्मवणिक^६ ॥ ४०० ॥

पारिशेष्यम् ॥ * ॥ राजपौरुष्यम्^७ ॥ * ॥ यौगपद्यम् ॥ * ॥ प्राति-
कूष्यम् ॥ * ॥ नास्तिक्यम् ॥ * ॥ पौनःपुन्यम् ॥ * ॥ प्रातिभाष्यम्^५ ॥ * ॥

१ विसाय A. E.

२ स्वराज^० (right?) A., cf. next note.

—D. om. text and comment.

३ स्वराज v.l. K. V. ed.; om. by the other works.—Hem. has the rule पति-
राजात्तगुणाङ्गराजादिभ्यः (cf. p. 428,
note 5; P. v. 1, 128).

४ वैशस्त्यं A.—विशस्ति Bö., Kâs. V.;

विशस्त Hem.

५ Cf. śl. 166;—om. by the others,
except Kâs. V. β.; v.l. ed.

६ सुराजिवङ्गभाषि^० A. D. E.; सु-
त्तरावर^० E.

७ राजपुरुष्यं A. D.; cf. śl. 166.

सुराज्ञो भावः कर्म वा । सौराज्यम् ॥ * ॥ बाहुभाष्यम् ॥ * ॥ पारं-
पर्यम् ॥ * ॥ औत्तराधर्म्यम् ॥ * ॥ साधर्म्यम् ॥ * ॥ वणिजो भावः कर्म
वा । वाणिज्यम् । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ वणिज्या वणिज्यमिति वा-
मनः^१ ॥ * ॥ प्रमिताचरा सजयुतावथ सौ ॥ ४०० ॥

जनराजसमाचारपरिव्यातोपराधयः ।

युवराजयथात्मानुपूर्वहोडनिघातिनः ॥ ४०१ ॥

जानराज्यम् ॥ * ॥ सामाचार्यम् । सामाचारो ॥ * ॥ पारिख्या-
त्यम् । पारिख्यातो ॥ * ॥ औपराधय्यम् ॥ अपिराधय इत्यपि^२ । अपि
भ्रशार्थे ॥ * ॥ यौवराज्यम् ॥ * ॥ याथात्यम् ॥ * ॥ आनुपूर्व्यम् । आ-
नुपूर्वी ॥ * ॥ हौद्यम् ॥ * ॥ नैघात्यम् ॥ ४०१ ॥

पुरोहितयामिकचर्मिकास्तिकाः^३

स्वस्थोऽथ ४ शौरीडीरविधर्मकर्मिकाः^४ ।

बालानुकूलं^६ शिलिकोऽथ सूचिकः^७

संरक्षसारथ्यधिराजदण्डिकाः^८ ॥ ४०२ ॥

पौरोहित्यम् ॥ * ॥ ग्रामोऽस्यास्तीति ग्रामिकः । ग्रामिक्यम् ॥ * ॥

१ वाणिज्यमिति° A.;—B. C. F. and orig. K. omit from वणिज्या.—Cf. Kās. V. v. 1, 126; and above p. 423, note 3.

२ अपराधय° B. F. K.; अराधय C.; cf. page 422, note 6.—Hem. अपि-
राधय; the others अपराधय.

३ °चार्मिकास्तिकाः B. C. K.; वर्मि-
कास्तिकाः F.

४ स्वस्थो पि D. E.

५ सौडीर° A.; शौडीर° D.; शौ-
डार° C.; सीडीर° E.

६ तथानुकूलं E.; तानुकूलं D.

७ Thus A. E.; शूलिकः B. C. F. K.;
सचिकः D.

८ संरक्ष° A. B. C. F. K.; सरक्ष°
D.—Bö., Yajñ. have संरक्ष; om. by
Kās. V., Hem.

चर्मास्यास्तीति चर्मिकः । चार्मिक्यम्^१ ॥ * ॥ आस्तिक्यम् ॥ * ॥ स्वस्मि-
न्नात्मनि तिष्ठति । स्वस्थः । तस्य स्वास्थ्यम् ॥ * ॥ श्रौण्डीरो गर्ववान् ।
श्रौण्डीर्यम्^२ ॥ * ॥ वैधर्म्यम् ॥ * ॥ कर्मास्तिवात् कर्मिकः^३ । कार्मिक्यम्
॥ * ॥ बाल्यम् । यथा ।

अवाप बाल्योचितनीलकण्ठपिच्छावचूलाकलनामिवोरः^४ ॥ * ॥
आनुकूल्यम् ॥ * ॥ शिलम् उच्छम् । तदस्तिवात् । शिलिक^५ उच्छ-
वृत्तिकः । शैलिक्यम् ॥ * ॥ मौचिक्यम्^६ ॥ * ॥ सारक्ष्यम् ॥ * ॥ सार-
थ्यम् ॥ * ॥ आधिराज्यम् ॥ * ॥ दण्डास्तिवाद् दण्डिकः । दाण्डि-
क्यम् ॥ ४०२ ॥

पर्षिकवार्मिकचौक्षीदामीनाः^७ खण्डिकस्तथाञ्जनिकः ।

प्रविकाञ्जलिकच्छन्विकमूचकविश्वस्तविफलाश्च^८ ॥ ४०३ ॥

पार्षिक्यम् । परिषदिक^९ इति वामनः । अयं भोजमतेन ॥ * ॥
वर्मास्यास्तीति वर्मिकः । वार्मिक्यम्^{१०} ॥ * ॥ चुत्ताशीलश्चौचः । चौ-
क्ष्यम् ॥ * ॥ औदामीन्यम् ॥ * ॥ खण्डोऽस्यास्तीति खण्डिकः । खा-

१ चार्मिकः° B. K.; वर्मा° वार्मिकः
वार्मिक्यं C. F.; वर्मा° वार्मिक्यं D.; cf.
note १०.

२ श्रौण्डीरो° A.; श्रौण्डीर्यं A. D.—
Bö., Yajñ. श्रौटीर; om. by Kāś. V.,
Hem.

३ का । र्मिकः D.; om. B. C. K.

४ Śiṣ 3, 5; D. oan. from बाल्यं.

५ शिलकः A. D.

६ शौचिक्यं A.; शौलिक्यं B. F. K.;
शैलिक्यं C.—मूचक Bö., Yajñ., K. V.;
twice मूचक (see next śl.) Hem.

७ °धर्मिक° A. D.; चर्मिक° F.

८ अविकाञ्जलिक° E.; प्रचिकाञ्ज-
लि° F.; °मूचक° A. D.

९ पारिषदिक° D.; परिषददिति
A.—पर्षिक Bö., Yajñ.; om. K. V., Hem.
[पर्षः सेकोऽस्यास्तीति पर्षो अभिषिक्तः
स एव पर्षिकः Yajñ.]

१० धर्मोऽस्यास्तीति धर्मिकः । धा-
र्मिक्यं A. D.; चर्मा° चर्मिकः चार्मिक्यं
F.; वार्मिकः° B. C.—वार्मिक & धर्मिक
Bö., Yajñ., K. V. a. (वर्मित ed.); वर्मिक
Hem.

ण्डिक्यम् ॥ * ॥ अञ्जनमस्यास्तीति । अञ्जलिकः । आञ्जनिक्यम्^१ ॥
 अञ्जनक^२ इत्यपि शकटाङ्गजः ॥ * ॥ प्राविक्यम्^३ । अयं भोजमतेन
 ॥ * ॥ अञ्जलिरस्यास्तीति । अञ्जलिकः । आञ्जलिक्यम् ॥ * ॥ क्वञ्चि-
 क्यम् ॥ * ॥ सूचयतीति सूचकः । मौञ्चिक्यम् ॥ सूतक^४ इत्यन्यः ॥ * ॥
 वैश्वस्यम् ॥ * ॥ विगतं फलमस्य । विफलः । वैफल्यम् ॥ ४०३ ॥

क्षेत्रज्ञोऽथ यथातथपिण्डुनविदूरा यथापुरनृशंसौ ।

कुशलेश्वरनिपुणा अपि नरपूर्वाः सूरिभिः कथिताः ॥ ४०४ ॥

अत्रैत्रजस्य भावः कर्म वा । आक्षेत्रज्यम् । नञः क्षेत्रज्ञेश्वरकुशल-
 शुचिनिपुणानामित्यनेन^५ नित्यमुत्तरस्वरैश्च । पूर्वपदस्य वा ॥ * ॥
 आयाथातथ्यम् । यथा । गणानामायाथातथ्यात्^६ ॥ अयाथातथ्यम् ।
 यथातथायथापुरयोः पर्यायेणेत्यनेनारैश्च^७ । अन्येषां मतमेतत् ॥ * ॥
 आपिशुन्यम्^८ ॥ * ॥ आविदूर्यम् ॥ * ॥ आयथापुर्यम् । अयथापुर्यम्
 ॥ * ॥ आनृशंस्यम् ॥ * ॥ आकौशल्यम् । अकौशल्यम् ॥ * ॥ आनैश्वर्यम् ।
 अनैश्वर्यम् ॥ * ॥ आनैपुण्यम् । अनैपुण्यम् ॥ * ॥ भाष्यकारस्य त्वक्षेत्र-
 ज्ञानीश्वरशब्दावेव संमतौ । नञस्तत्पुरुषादित्यनेनैतेषां त्वत्लोरेव

१ आंजनक्यं A.; अमनक्यं D.

२ अंजनिक A. C.; अजनिक B.—
 अजानिक and अजनिक (v.l. अन्तनिक)
 Bö.; अजानिक (अजनीकं केचित्) and
 अंजनिक Yajñ.; अजानिक, v.l. अञ्ज-
 निक K. V. ed., आंजनिक B., om. a.;
 अजनिक and अजनिक Hem. [जनादा-
 गतं जानं न जानमजानं तद्वान् अजा-
 निकः । अंजनिको अंजनवान् । Yajñ.]

३ प्राचिक्यं F.—K. V. ed. gives the
 v.l. प्रचिक and प्रचिक; प्रतिक Bö.,

Yajñ. [प्रतिगतं कं सुखं यस्मिन्स प्रतिकः
 सुखी Yajñ.]

४ सूचक A.—सूचक and सूतिक Bö.,
 Yajñ. [सूतिकायाः सीतिक्यं], K. V.;
 सूचक and सूतक Hem.

५ Cf. Pāṇ. vii. 3, 30.—Hem. has the
 rule (vii. 4, 23) नञः क्षेत्रज्ञेश्वरकुशलच-
 पलनिपुणशुचेः ।; cf. p. 429, l. 10.

६ Siçup. 2, 56.

७ See Pāṇ. vii. 3, 31.

८ आपिशून्यं MSS.

प्राप्तयोः पाठः^१ । शकटाङ्गजस्तु नञ्पूर्वाणां संवादिन्संवेशिन्बहुभा-
षिन्श्रीर्षघातिन्समस्यविषमस्यपुरःस्यपरमस्यमध्यस्यदुष्पुरुषकापुरुष-
विशालशब्दानामेतेषां व्यणमाह^२ । ब्राह्मणबालिशशब्दौ प्राणिजा-
तिवयोऽर्थौ ताभ्यामणवाधनार्थम् । माणववाडवशब्दौ चरणवचनौ
ताभ्यामकषवाधनार्थम् । तत्स्यसमस्यविषमस्यपरमस्यमध्यस्यशब्दानां
नञ्समासेऽपि पाठः । विराधयाराधयोपराधयापिराधयशब्दाना-
मपत्यलक्षणस्याकणो^३ बाधनार्थः । गणपत्यधिपत्योः पाठः परप्र-
सिद्ध्या । गडुलदायादविशस्तिविशंपुरशब्देभ्यस्त्वतलौ^४ न भवत इति
वृद्धाः । शकटाङ्गजस्तु बालिशसंवादिन्बहुभाषिन्शब्दानामपि ने-
च्छति । भोजः पुनर्विशस्तिविशायवर्जितेभ्यः सर्वेभ्योऽपि त्वतलाविच्छति
॥ * ॥ आहृतिगणोऽयम् । तेन यथादर्शनमन्येऽपि द्रष्टव्याः ॥ ४०४ ॥
इति ब्राह्मणादिः^५ ॥

युवमिथुनकुलीनभातृसुस्त्रीप्रशास्तृ- स्यविरचपलदुःस्त्रीदुष्टवो होतृसुष्ठु ।

१ Cf. Mahābh. on P. v. 1, 121.

२ Hem. also includes असंवादिन्
etc. in the gaṇa बुधादि.

३ अपराधय for अपिराधय F.

४ ? °दायादविश[स्ति suppl. K.]पुरो
B. K. F.; °विशंपुर° C.; ? K. V. विश
(विप्र a.; विश्व Bū., Yajñ.) and पुरः;
Hem. विशंप.

५ This gaṇa includes ब्राह्मणादि and
पुरोहितादि to Pāṇ. v. 1, 124; 128. Also
Hem.'s राजादि, गडुलादि and बुधा-
दि (i.e. असुध etc.) in the rules vii. 1
(50-55)भावे त्वतल् ॥ प्राक्तादगडुलादेः

[गडुल्यं etc. only.] ॥ नञ्तत्पुरुषाद्बु-
धादेः [°गडुलादीनामपि पाठं केचिदि-
च्छन्ति । अन्ये तु बुधादीनामष्टानामेव
(i.e. बुध । चतुर । संगत । लवण । वंड ।
कत । रस । लस) प्रतिषेधमिच्छन्ति । ए-
षामेव विकल्पमपरे । अथ अणन्ताना-
मेषां नञ्समासो भवति वा न वा ।
बुधस्य भावः कर्म वा बौध्यं । न बौध्य-
मबौध्यमिति भवतीत्येके । न भवती-
त्यन्ये ॥ पृथवादेरिमन्वा ॥ वर्णदृढा-
दिभ्यश्चत्वा ॥ पतिराजान्तगुणाङ्गरा-
जादिभ्यः कर्मणि च ॥ Hem. om. many
of the words given above.

कुतुककितवकुस्त्रीकर्तृसब्रह्मचारि-

अमरणनिपुणवध्वध्वर्यवः कन्दुकश्च^१ ॥ ४०५ ॥

प्राणिजातिवयोऽर्थहायनान्तयुवादि लघ्वादीकोऽण^२ इत्यनेन युवादेस्तस्य भावः कर्म वेत्यर्थेऽण भवति । पक्षे यथाप्राप्तम् ॥ * ॥ यूनो भावः कर्म वा । यौवनम् । युवत्वम् । युवता ॥ यौवनिकेत्यपि मनोज्ञादिपाठात्^३ ॥ एवं युवतिशब्दस्यापि लिङ्गग्रहणे^४ लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति न्यायात् ॥ * ॥ मैथुनम् ॥ * ॥ कौलीनम् ॥ * ॥ भ्रात्रम् ॥ * ॥ सौस्त्रम् ॥ * ॥ प्रशास्ता ऋत्विक् । प्राशास्त्रम् ॥ * ॥ स्थविर इव स्थविरः । स्थाविरम् ॥ स्थाविर्यमित्यपि ब्राह्मणादिवात्^५ ॥ * ॥ चापलम् ॥ केचिन्नञ्पूर्वस्याप्यस्य पाठं मन्यन्ते । तन्मते आचापलम् अचापलम्^६ । एवं चेत्तत्र कुशलनिपुणानामपि ॥ अभ्यघाति मुनिचापलाच्चया^७ ॥ * ॥ निन्दिता स्त्री । दुःस्त्री । दौःस्त्रम् ॥ * ॥ दुष्टु निन्दितम् । दौष्टवम् ॥ * ॥ होता ऋत्विक् । हीत्रम् ॥ होतुरित्यपि भोजः । हीतवम् ॥ * ॥ सुष्टु शोभनम् । सौष्टवम् ॥ * ॥ कुतुकं कुतूहलम् । विवाहवाचीत्यन्ये । कौतुकम्^८ ॥ * ॥ कैतवम् ॥ * ॥ कुस्मिता स्त्री कुस्ती । कौस्त्रम् ॥ * ॥ कार्चम् । अयं भोजमतेन^९ ॥ * ॥ समानो ब्रह्मचारी । सब्रह्मचारी । साब्रह्मचारम् । ब्रह्मादीनामित्यनेनान्याजादिलुकि^{१०} ॥ सुब्रह्मचारिन्निति वामनः । तन्मते सौब्रह्मचारिणम् ॥

१ ०वध्वध्वर्यवः^० A.; पट्टध्वर्यवः^० C.; वधध्वर्यवः D.; वदध्वर्यवः कुंदुकश्च B.

२ ०युवादिशब्दादीकोण F.; cf. P. v. 1, 129-131.

३ Cf. śloka 409.

४ B. C. K. om. लिङ्गग्रहणे.

५ Not given in that (ākṛiti) gaṇa.

६ Om. B. C. F. K.; see p. 427, n. 5.

७ Kirātārj. 13, 63; D. om. from केचिन्नञ्पूर्व^०.

८ कुतुकं कौतुकं कुतू^० अन्ये । कौतवं । B. C. K.

९ कर्तृ Hem., K. V. MS. β, v.l. ed.; हर्तृ MS. a., Bū., Yajñ.

१० See śloka 163.—Yajñ. forms साब्रह्मचारिणं in accordance with Pāṇ. vi. 4, 134 (इत्यथनपत्ये).

ब्रह्मचारिन्निति चन्द्रः । तन्मते ब्राह्मचारिणम् । अनपत्ये चेति प्रति-
 घेधाद् इनोऽनोऽणादाविति^१ नान्याजादिलोपः ॥ * ॥ आम्यतीति
 अमणः । आमणम् ॥ कथं आमणं प्रतिपेदिर इति प्रयोगो ब्राह्मणा-
 दिवाङ्गवात् ॥ शृणोति तथोपदेशं^२ अवण इति वामनादयः ॥ * ॥
 नैपुणम् ॥ * ॥ वाधवम्^३ ॥ * ॥ अध्वर्युर्च्चलिग्विशेषः । आध्वर्यवम् ॥ * ॥
 कान्दुकम्^४ ॥ ४०५ ॥

कुशलवृषलौ क्षेत्रज्ञोऽथानृशंसकुतूहलं^५

पिप्पुनमुहदावुन्नेताऽथो सहश्च^६ कमण्डलुः ।

अपिं च हृदयं दुःसोः पत्ने रथाङ्गणकस्तथा^७

हृदयपुरुषौ ज्ञेयावेतौ समासविपर्यये ॥ ४०६ ॥

कौशलम् ॥ * ॥ वार्षलम् ॥ * ॥ क्षेत्रज्ञम् ॥ * ॥ आनृशंसम् ॥ * ॥
 कौतूहलम् ॥ * ॥ पिप्पुनम् ॥ * ॥ शोभनं हृदयं यस्य सुहृन्मित्रम् ।
 निन्दितं हृदयं यस्य दुर्हृद् अमित्रः । सुहृद्दुर्हृन्मित्रमित्र^८ इति हृदा-
 देशः ॥ वामनमतेन हृच्छब्देनैतयोः सिद्धिः । सौहार्दम् । दौर्हार्दम्^९ ॥

१ इनोऽनोऽणादाविति A. F.; इनो-
 नोणाः दाविति B. C. K.; अपत्य वेति^०
 इनोणादाविति D.—The other works
 have सब्रह्मचारिन् only.

२ तत्त्वोपदेशमिति F.; तच्चोत^० B.
 C. K.—अवण K. V.; अमण Yajñ.;
 अणम् (v.l. अमण) Bū.; अमण। अमणक।
 अवण। Hem.

३ वाधवं A.; वाटवं B. K.; पाटवं
 C.; वाघकं D.—वधू Bū., Yajñ., K. V.;
 om. Hem. (? rightly, as it falls under
 the general category of लघ्वादीक;—or
 बन्धु with A.?).

४ कान्दुकं B. C. K.—कंदुक Hem.;
 कन्दुक K. V. B., v.l. ed.; कतक a.; om.
 Bū., Yajñ.

५ क्षेत्रज्ञो वानृशंस^० all MSS.

६ उन्नेतासौ^० A. D.; उन्नेता सा-
 हश्च E.

७ पत्ने कुहपाङ्गणस्तथा A.; रथा-
 ङ्गण^० B. C. D. E. K.

८ Cf. Pān. v. 4, 150.

९ दौहार्दं दौहार्थं etc. A. through-
 out, D. mostly, other MSS. occasionally;
 cf. दुहद् in next śloka, and the com-
 ment. p. 433, l. 6.

हृद्गगन्निभूनामित्यनेनोभयपदारैश्च^१ । शोभनं हृदयं यस्य स सुहृदयः साधुः । दुष्टं हृदयं यस्य स दुर्हृदयः क्रूरः । तयोरणि हृदयस्य हृत्सालेखाण्य^२ इति हृदयस्य हृदादेशः । सौहार्दम् । दौर्हार्दम् । ब्राह्मणादित्वमेषाम् । तेन दौर्हार्द्यं सौहार्द्यम् । सौहृदय्यं दौर्हृदय्यमित्यपि । इह सुहृदयदुर्हृदयशब्दावेव पठितव्यौ सुहृद्दुर्हृच्छब्दावेव वा न तु चत्वारः । अन्यतरपाठेऽपि हि सौहार्दं दौर्हार्दमिति सिध्यति । उच्यते । अर्थभेदात् सुहृद्दुर्हृच्छब्दौ मित्रामित्रवाचिनौ सुहृदयदुर्हृदयशब्दौ तु नैवम् । तौ हि प्रशस्तिनिन्दितहृदयसंबन्धमात्रे वर्तते । उभयत्रापि च सौहार्दं दौर्हार्दमित्युभयपाठः ॥ सौहृदं दौर्हृदमिति च प्रयुज्यते । यथा । तस्मैहृदं यत्क्रियते परोक्षे^३ । कुसुमं कृतदौहृदस्त्वया^४ । तदर्थमेकत्रोभयपदारैश्च^५ मा भूत् । अन्ययोभयत्राप्येकरूपत्वं उभयपाठानर्थक्यं स्यादित्युभयपाठः । अयं पक्षो वामनस्यापि हृद्गोत्यत्र सुहृदो भावः सौहार्दमिति दर्शयतः संमतो लक्ष्यते । जयादित्यस्तु सुहृदयदुर्हृदयशब्दौ सुहृद्दुर्हृच्छब्दौ च^६ पपाठ । स चैवं मन्यते । ब्राह्मणादौ प्रयोगदर्शनादनयोः^७ पाठाङ्गीकरणे वचनसामर्थ्यादेवाण्यच्च भविष्यतः । असाक्षात्पठितोऽपि हि साक्षात्पठितवत्कल्प्यत आह्वतिगणेष्विति ॥ सौहृदेनऽपि भाषे त्वामि-

१ See Pāṇ. vii. 3, 19.

२ हृत्सालेखाण्ये A. ; cf. Pāṇ. vi. 3, 50.

३ Vṛiddha-Chāṇ. 15, 8, in Böhtl.'s Ind. Spr. (2nd ed.) 2483 (ed. °यत्क्रियते परस्मिन् ॥).

४ Raghuv. 9, 61 (कृतदौहृदस्त्वया eds.).

५ तदर्थमेकं B. C. F.

६ B. C. K. om. सुहृद्दुर्हृच्छब्दौ; °दुर्हृदयशब्दावेव C.—For Vāmana's view see Kāṣ. V. vii. 3, 19; as to Jayāditya, Vardh. seems to refer to the *gana* in Kāṣ. V. v. 1, 130 (? v. 4, 150), though only the first four adhyāyas are generally ascribed to Jayāditya. See next page, note 9.

७ प्रयोगदर्शनयोः A.

त्यादयस्तु^१ कविप्रवाहे इन्दोवत्कवयः प्रयुञ्जत इत्युक्तम् ॥ चन्द्रस्तु
 सौहृदमिति हृदयस्याणि^२ हृदादेशो न हृदुत्तरपदं हृद्गुत्तुत्तर-
 पदारैजभावमाह^३ ॥ भोजस्तु सुहृदुर्हृदी मित्रामित्रयोरित्यत्र नि-
 पातनसामर्थ्यादवयवानर्थक्ये^४ सौहृदं दीर्घमिति हृद्गुत्तुत्तुः पू-
 र्वपदस्य चेत्युत्तरपदारैज् न भवति^५ ॥ * ॥ उन्नेता गवेषणशील
 ऋत्विग्वा । औन्नेत्रम् ॥ * ॥ साहसम् ॥ * ॥ कामण्डलवम् । लघ्वा-
 दौक इत्यनेन^६ सिद्धे त्वतलोर्निवृत्त्यर्थः पाठः ॥ कमण्डलुकमित्यन्ये
 ॥ * ॥ पात्तिगणकम् ॥ * ॥ राघगणकम् ॥ * ॥ हार्दम् ॥ पौरुषम् ॥
 समासे तु सहृदयता । सहृदयत्वम् । सत्पुरुषता । सत्पुरुषत्वम् ॥ ४०६ ॥

परिवाजकसुभ्रातृसुभगोन्नातृहायनाः^७ ।

यजमानोऽथ भर्ता च दुर्भ्रातृविपुलौ दुहृत्^८ ॥ ४०७ ॥

पारिव्राजकम् । अयं शकटाङ्गजमतेन^९ ॥ * ॥ सौभ्रात्रम् । यथा ।

समानेऽपि हि सौभ्रात्रे यथा तौ रामलक्ष्मणौ^{१०} ॥ * ॥

सुभगस्य भावः कर्म वा । सौभागम् । हृद्गुत्तुत्तुः पूर्वस्य चेत्युभयप-
 दारैच् ॥ अयं चन्द्रमतेन । जयादित्यस्तु सुभग मन्त्र^{११} इति पठति ।
 यथा । महते सौभगाय^{१२} । सर्वे विधयश्चन्द्रसि विकल्पन्त इत्युभय-

१ भाषत्वानित्य^० A.

२ चन्द्रस्तु सौ^० D.; चन्द्रस्तु सौहृदय-
 स्थाणि B. C. K.

३ °अभावनामाह A.; °पदारैजमाह
 B. C. K.

४ °सामर्थ्यादेवानर्थक्ये B. C. F. K.;
 श्रीभोजस्तु^० D.

५ °पदारैच् भवति A.

६ लघ्वादी इत्यनेन B. C. F. K.

७ °सुभ्रातृश्रमणोन्नातृहायनाः E.

८ दुहृत् B. C. D. E. F. K.

९ शकटाङ्गादिमतेन A.

१० Raghuv. 10, 82.

११ ? Kāś. V. v. 1, 130; cf. preceding
 page, note 5.

१२ Rīg. i. 164, 27.

त्रारैज् न भवति । मन्त्र इति किम् । सौभाग्यं ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्चैव
भवति । वामनस्यापि संमतमेतत् ॥ * ॥ उद्गतो गायत ऋत्विग्वा ।
उद्गाता । औद्गात्रम् ॥ * ॥ हायनस्य^१ । हायनम् । अयं वामनमतेन
॥ * ॥ याजमानम् ॥ * ॥ भर्तुः । भार्त्रम् ॥ * ॥ निन्दितो भ्राता
दुर्भ्राता । तस्येदं दौर्भ्रात्रम् ॥ * ॥ वैपुलम्^१ । अयं वामनमतेन ॥ * ॥
दुहृदुदाहृत एव ॥ ४०७ ॥

प्रतिहर्ता तथा पीता यलोपः श्रीत्रियस्य च ।

वृषपूर्वं गणं प्राह वामनस्तु तपस्विनि ॥ ४०८ ॥

प्रतिहर्ता ऋत्विक् । प्रातिहर्त्रम् । ये तु लघ्वादीक इत्यत्र लघ्वा-
देरिगन्तस्य^२ विशेषणं मन्यन्ते तेषां मते तेनैव सिद्धं प्रातिहर्त्रम् ॥
परत्वात् त्वतल्भ्यां बाध्यत इत्यण्विधानम् ॥ * ॥ उद्गाह । उन्नेह । होह ।
पोह । प्रशास्तृ । अध्वर्यु । इत्येतेषां यदा ऋत्विग्वचनत्वं तदा होत्रा-
भ्यश्च इति^३ क्ते प्राप्ते पाठः ॥ ४०८ ॥ इति युवादिः ४ ॥

मनोज्ञमेधाव्यभिरूपवृद्धाः

कल्याणचोरप्रियरूपधूर्ताः

आढ्यस्तथा श्रीत्रियसारपत्राण्

छात्रो युवच्छान्दसविश्वदेवाः^४ ॥ ४०९ ॥

१ Not given in the other works.—
For हायनान्त cf. Pāṇ. v. 1, 130; and
above, p. 429, l. 3.

२ लघ्वादिरिगन्तस्य B. C. D. K.; ल-
घ्वादिरितिगन्तस्य A.; cf. p. 429, l. 3;
Pāṇ. v. 1, 131.

३ Pāṇ. v. 1, 135. — वृषगण is not

given by any of the other works.—For
श्रीत्रिय (श्रीत्रम्) see P. v. 1, 130 vārtt.

४ This *gana* includes उद्गात्रादि &
युवादि to Pāṇ. v. 1, 129, 130.—Hem.
only युवादि.

५ युवा ह् B. C. D. E. K.; सारप-
त्रां विश्वदेवाः F.

मनोज्ञादिगुरूपोत्तमयोपान्तादकञ् इत्यनेन मनोज्ञादेस्त्वस्य
भावः कर्म वेत्यर्थेऽकञ् वा भवति ॥ * ॥ मनो जानाति परितोषय-
तीति मनोज्ञं वस्तु । तस्य भावः कर्म वा । मानोज्ञकम् ॥ * ॥ मैधाव-
कम् ॥ * ॥ शोभनं रूपमस्य रूपमभिगत^१ इति वा । अभिरूपः ।
तस्य । अभिरूपकम् ॥ * ॥ वार्द्धकम् । यथा ।

वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम्^२ ॥

अन्ये तु वयोऽर्थलक्षणेऽणि स्वार्थिकेऽके च वार्द्धकमित्याहुः^३ ॥ * ॥
काल्याणकम् ॥ * ॥ चीरिका । स्वभावात्स्त्रीत्वम् । अन्यस्तु चीरकं
धीर्तकमिति^४ नपुंसकलिङ्गे ददर्श ॥ * ॥ प्रियं रूपं यस्य तस्य प्रिय-
रूपकम् ॥ * ॥ धीर्तिका ॥ * ॥ आ पूर्णं ध्यायतीत्याद्यः । आद्यकम्
॥ * ॥ औन्नियकम् ॥ * ॥ साराणि पत्राण्यस्य । सारपत्रः । सारप-
त्रिका^५ । सारपत्रकम् इत्यन्यः^६ ॥ सरप्रयुक्तं पत्रं वाहनं सरपत्रम्^७
इत्यन्यः ॥ सारपत्र^८ इति भोजः ॥ * ॥ कृत्तशीलश्चात्तः । क्वात्तकम्
॥ * ॥ यौवनिका । अके राजन्यमनुश्रयूनामित्यनेनान्याजादिलुग-
भावः^९ । यथा ममैव ।

१ रूपमभिगच्छत A.; रूपमपि गत
D.

२ Raghuv. i. 8.

३ Bo. and Kās. V. omit वृद्ध; cf
Pāṇ. iv. 2, 39 vārtt.

४ धीर्तकमिति B. C.—Yajñ. also has
धीर्तिका । चीरिका । धीर्तकं चीरक
मिति केचित्. — For Hem. see page
436, n. 3.

५ सारपत्रं सा° B. C. K.; °सारप-
त्रका A.

६ सारपत्रकम्° B. C. K.; सारप-
त्रम्° F.—Yajñ. has the same passage
from साराणि°.

७ शरपत्रम् A.

८ ? Thus F.; सरपत्र D.; सरपत्र
A. B. C. K.—Bö., You. have सारपत्र
and शरपत्र; Kās. 1. शरपत्र; Hem.
शरपत्र, शारपत्र and सारपत्र.

९ °लुगभावः B. C. K.; लुग्भवति F.;
see vārtt. on Pāṇ. vi. 4, 163 (Böhtl.,
ib. 151).

नवे यौवनिकोद्भेदे यस्य न स्खलितं मनः ।

वृद्धितं नापि सिद्धेशप्रसादेन मनीषिणः^१ ॥

यथा वा धनंजयस्य ।

चणभङ्गुरमङ्गमङ्गिनां^२

न गता यौवनिका निवर्तते ।

विभवास्तृणवारिचञ्चला

निचया मर्मरपत्रसंनिभाः ॥

हान्दसकम् ॥ * ॥ वैश्वदेवकम्^३ ॥ ४°८ ॥

बहुलामुषकुलादोरूपावश्यकुपुत्रकुलपुत्राः ।

पुत्रकुमारकुलाला यामात्सराडश्च सुकुमारः ॥ ४१० ॥

बाङ्गलकम् । दृढादिपाठाद् बंदिमा । बाङ्गल्यमित्यपि^४ ॥ * ॥

आमुख्यकुलिका । आमुख्यकुलकमित्यन्ये ॥ अमुख्यपुत्र इत्यपि ॥ * ॥

अदो रूपम् । अदो रूपमस्येति वा । अदोरूपम् । तस्य । आदोरू-

पकम् । अदोरूपशब्दो रूपप्रशंसायाम्^५ ॥ * ॥ आवश्यकम् ॥ * ॥ कौ-

पुत्रकम्^६ । अथं वाभनसतेन ॥ * ॥ कौलपुत्रकम् ॥ * ॥ यामपुत्रिका

॥ * ॥ यामकुमारिका ॥ * ॥ यामकुलालिका । यामकुलमित्यथन्यः^७

१ वृद्धितेनापि° A.

२ चणभं गुरुभंगम° A.; चणभंगुस-
भंग° D.

३ विश्वदेव Bō., Yajñ., Hem., F. V.
β.; विश्वदेव Kāś. V. ed., a.

४ बङ्गल is not given in the *gāṇa*
दृढादि śl. 393-4 (except by Kāś. V. β.;
v.l. ed.) but in पृथ्वादि śl. 392; see
also page 518, note 3.

५ Thus also Yajñ.; Hem. has the
same word; om. Bō., Kāś. V.—[सहो-
पुत्रश्च Yajñ., K.V., β.; ° l. Bō., K.V. ed.]

६ कुपुत्र Bō., Yajñ. omitted by Kāś.
V., Hem.

७ यामकुलमि° F; यामकुलमि°
D.; °इत्यन्यः A. F.—Hem. has both
words; Bō., Yajñ. यामकुलाल only;
Kāś. V. ed., a. β. give neither.

॥ * ॥ सखो वृषः । यामस्य सखो यामसखः । तस्य यामसखिका ॥
 पूरुषादिवहीर्घत्वे यामसाख इत्यन्ये^१ ॥ यामसख^२ इति जयादि-
 त्यादयः ॥ एते चत्वारो नपुंसकलिङ्गा इत्यन्ये^३ ॥ * ॥ सुष्टु कुमारः
 सुकुमारः । सौकुमारकम् ॥ ४१० ॥ इति मनोज्ञादिः ॥

इष्टार्चिती निपठितागणितावकीर्ण-

पूर्तोपसादितगृहीतनिराकृताश्च ।

संरक्षितानुपठितोपकृतानुयुक्ता-

ज्ञातश्रुतानुगणितास्त्ववकल्पितं च ॥ ४११ ॥

इष्टादिभ्योऽनेनेत्यनेनेष्टादेः प्रथमान्तादनेनेति ततोयार्थ इन्
 भवति ॥ * ॥ इष्टोऽनेन यज्ञः । इष्टी यज्ञे ॥ इष्टमनेन वा । इष्टी
 यज्ञे ॥ * ॥ अर्चिती सिद्धराजे ॥ * ॥ निपठिती मीमांसायाम् ॥ * ॥
 अगणिती मदने ॥ * ॥ अवकीर्णी दुर्नये ॥ * ॥ पूर्ती दाने ॥ * ॥ उप-
 सादितो सदसि ॥ उपासितमित्यन्ये । उपासितो गुरुकुले^४ ॥ * ॥ गृहीतो
 विद्यासु ॥ * ॥ निराकृतो कुकाव्ये ॥ * ॥ संरक्षितो प्रजासु ॥ * ॥ अनु-
 पठिती वेदे ॥ * ॥ उपकृतो मन्त्रे ॥ * ॥ अन्युक्ती शास्त्रे ॥ * ॥ आम्नाती

१ पूरुषादिवहीर्घत्वे (om. rest) A.;
 पूरुषादिव हीर्घत्वे यामसाख° D.; पूरु-
 षादिव ही° B. C. F. K.

२ यामखण्ड B. C. K.—यामसंख्ड and
 यामसांख्ड Hem.; यामसखण्ड Bō., Yajñ.,
 Kāṣ. V. a.; यामखण्ड Kāṣ. V. ed.

३ According to Hem., who calls this
gana चौरादि, the words from मनोज्ञ
 to the end of his *gana* form neuter ab-

stract nouns in अकञ् only [मानोज्ञ-
 कम्], whereas those preceding मनोज्ञ
 make both neuter and feminine nouns
 [चौरिका । चौरकम् ॥ धीर्तिका । धी-
 र्तकम् ।]. Cf. मनोज्ञादि in list of *ganās*.

४ उपसिनी° C.; गुरुकुले A.; गुरु-
 कुलो D.—Hem. has both words; Yajñ.,
 Kāṣ. V. ed., β. उपसादित; Bō., Kāṣ.
 V. a. उपासादित.

हृन्दसि ॥ * ॥ श्रुती । इतिहासे ॥ * ॥ अनुगणितो निरुक्ते ॥ * ॥ अवक-
ल्पितो जल्पे ॥ ४११ ॥

आसेवितपरिरक्षितनिकथितगणितोद्गृहीतपरिकलिताः ।

उपपादितपरिगदितौ^१ संकलिताधीतपरिगणिताः ॥ ४१२ ॥

आसेवितो सिद्धपत्तौ^२ ॥ * ॥ परिरक्षितो परिजने^३ ॥ * ॥ निक-
थितो कथासु । निकठित इत्यन्यः^४ ॥ * ॥ गणितो ज्योतिषि ॥ * ॥
उद्गृहीतो । उद्योगे ॥ * ॥ परिकलिता कलासु ॥ * ॥ उपपादितो धने^५
॥ * ॥ परिगदितो परेषु ॥ * ॥ संकलिता पदार्थेषु ॥ * ॥ अधीतो व्या-
करणे ॥ * ॥ परिगणितो याज्ञिके ॥ ४१२ ॥

अवगणितव्याकुलितौ निषादितोपाकृतावमुक्ताश्च ।

अवधारितपठितकृता निगदितमनुगुणितमायुक्तम्^६ ॥ ४१३ ॥

अवगणितो वादिनि ॥ * ॥ व्याकुलितो रिपुजने ॥ * ॥ निषादितो
हासिके^७ ॥ * ॥ उपाकृता पशौ ॥ * ॥ अवमुक्ता पापे ॥ * ॥ अवधारितो
शास्त्रार्थे ॥ * ॥ पठितो वेदे ॥ * ॥ कृतो धर्मे ॥ * ॥ निगदितो नथेषु
॥ * ॥ अनुगुणितो^८ । अनुपदे ॥ * ॥ आयुक्ता युद्धे ॥ * ॥ मत्वर्थीयेनेना
सिद्धे ठन्नित्वत्थर्थमिन्विधानम्^९ ॥ ४१३ ॥ इष्टादिः ॥

१ उपपादित^० A.

२ सिद्धिमती D.

३ वारिजने B. C. K.; (आनें Yajñ.)

४ Hem. both and कथित besides,
the others निकथित .

५ उपपादितो धने A.; °धने D.—
Hem. alone has this word.

६ °अनुगणितमायुक्तं A. D. E. (cf.
śloka 411, and note ८.)

७ निषादित Bö., Hem.; om. Kāṣ.
V.; निषादित [निषादितो वाक्षेषु]
Yajñ.;—Bö., Yajñ., Kāṣ. V. have also
परिषादित [परिषादितो दृष्टेषु Y.]

८ अनुगणितो A. D.—Hem. has both
अनुगणित and अनुगणित; Bö., Yajñ.,
Kāṣ. V. a. अनुगणित; Kāṣ. V. ed., β.
अनुगणित only.

९ ठिन्नित्वत्थं B. K.; ठेनिवृ° A.
तन्नित्वं C.; अन्यनिवृ° D.

यवोर्मिवासाकृमिभूमिबन्धवः^१

कुञ्चाककुत्कान्तिहरीन्दुबिन्दवः ।

हनुस्तिमीक्षू मधुसानुभानवो^२

द्राक्षाहरिच्छिम्बिगरुद्रुचारवः^३ ॥ ४१४ ॥

अयमान्मोपान्ताम्नो^४ वोऽयवादेरित्यनेन अयन्तान्मकारान्ता-
दवर्णान्ताम्नोपान्तादवर्णोपान्ताच्च^५ यवादिवर्जितान्मतोर्मकारस्य व-
कारो भवति ॥ * ॥ यवा अस्थात्र वा सन्ति । यवमान् ॥ * ॥ ऊर्मिमान्
॥ * ॥ वासामान् । वासाशब्दः^६ स्त्रीलिङ्गः ॥ * ॥ कृमिमान् ॥ * ॥
भूमिमान् ॥ * ॥ बन्धुमती । बन्धुमान् ॥ * ॥ कुञ्चामान्^७ ॥ * ॥ ककु-
द्मान् । ककुद्मानेष हेषते ॥ * ॥ कान्तिमान् ॥ * ॥ हरिमान् ॥ * ॥
इन्दुमती ॥ * ॥ बिन्दुमती ॥ * ॥ हनुमान्^८ ॥ * ॥ तिमिमान्^९ ॥ * ॥
इक्षुमती ॥ * ॥ मधुमान्पर्वतः ॥ * ॥ सानुमान् ॥ * ॥ भानुमान् ॥ * ॥
द्राक्षामान् ॥ ध्राक्षेत्यपि^{१०} भोजः ॥ * ॥ हरिन्मान् ॥ * ॥ शिम्बिमान्^{११} ॥
शिम्बीमानित्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ गरुत्मान् । गरुडः ॥ * ॥ द्रुमती । श्रुमती-

१ °कृमि° D. E. (D. also in comm.)

२ हनुस्तीमीक्षू° E.; हनुस्तिमा इक्षु-
मधुसाधुमानवो C.; मधुनान° B. E.

३ °हारिः° D.; शि्विगरुद्रु° A. D.;
हरिनशंवि° C.; हरितशंवि° F.; सिजि-
गरुद्रु° E.; चारकः B.

४ अयमानोपांताम्नो B. C. F. K.;
अयमानोपा° A.; अयमानो° D.

५ अयतान्म° B. C. F. K.; अयता°
A.; अयताहमका° D.

६ Thus also Hem.; वशा others
[वशामान् बन्ध्यापतिः Yajñ.].

७ कुचामान् कुवामान् । A.

८ हनुमान् B. C. D. K.

९ तिमि Hem.; स्तिमि Yajñ.; om.
others.

१० ध्राक्षेत्यपि B.; ध्राक्षेत्यपि श्री-
भोजः D.; द्राक्षामान् । द्राक्षाधाक्षे° A.
—द्राक्षा and ध्राक्षा Bö., Yajñ., Hem.;
द्राक्षा K. V.

११ ? शि्विमान् A.; शंविमान् B. C.
F. K.; सिंधिमान् D.

१२ ? शिंबीमानि° A.; शंबीमानि° F.
K.; शांबीमानि° B.; शंबीमा° C.; सिं-
धीमा° D.—शिंबी Hem.; सज्जि and
सिजि Bö., Yajñ.; सज्जि (v.l. शज्जि) Kāś.
V. ed.; सिजि K. V. a.

त्यपि भोजः^१ ॥ * ॥ चारुमती ॥ * ॥ केषांचिदवर्णान्तात्प्राप्तः । केषांचिद्योपान्तादिति^२ । केषांचिञ्चय^३ इति । केषांचित्संज्ञायामिति ॥ * ॥
आकृतिगणस्यायम् । तेन दल्लिमद् अंशुमती श्रीमती^४ गोमती ध्वजि-
त्प्रभृतयो^५ ज्ञेयाः ॥ ४१४ ॥ इति यवादिः ॥

वत्नन्मुदन्नष्टीचक्रीकक्षीरुमण्विवो ज्ञेयम् ।

राजन्वान्सौराज्ये ज्योत्स्ना चर्मण्वती नाम्नि ॥ ४१५ ॥

उदन्वदादिरित्यनेनोदन्वदादयः शब्दा निपात्यन्ते संज्ञायाम् ॥ * ॥
उदकमन्मिन्नस्तीति । उदन्वान् उदधिः । उदन्वान्नाम ऋषिः । उद-
न्वान्नामाश्रमः ॥ अन्यस्तु धारणक्रियासंबन्धाद्^६ उदन्वान्घट^७ उद-
न्वान्नेघ इत्यपि मन्यते^८ ॥ * ॥ अष्टीवान्नाम जङ्घोरुसंधिः । अत्रास्थि-
शब्दस्याष्टीभावो निपात्यते ॥ * ॥ चक्रीवान् रासभः । चक्रीवान्नाम
राजा । अत्र चक्रशब्दस्य चक्रीभावः ॥ * ॥ कक्षीवान्नाम ऋषिलौकिकः ।
अत्र कक्षाशब्दस्य कक्षीभावः ॥ * ॥ रुमण्वान्नाम पर्वतः । रुमण्वान्नाम
मन्वी । अत्र लवणशब्दस्य रुमण्वभावः ॥ रुमन्निति प्रकृत्यन्तरमस्तीत्येके ।

१ ? अमतीत्वपि^० B.; श्रुतिमती^० श्री-
भोजः D. — ड्रु Bö., Yajñ., Hem.; ड्रुम
Kās. V. ed., a.; cf. śl. 252 comm.; Pāṇ.
v. 3, 118.

२ केषांचित्तमोऽपान्तादिति A.; om.
D.

३ केषांचित् भय A.; °चय K.; °चय
F.; om. D.

४ स्त्रीमती for श्रीमती B. K.; स्त्रि-
मती C. (cf. śl. 252 comm., and 418).—

Not given by the other works.

५ ? Thus B. C. F.; ध्वजिन्मत^० K.;
ध्वर्जत्मत^० A.; D. om. from आकृतिगण^०
to end.—ध्वजित् Hem.; ध्वजि and ध्रजि
Bö., Yajñ., Kās. V.

६ D. om. from उदन्वान्नाम ऋषिः.

७ उदकवान् घटः D.; उदकवान्
घटः B.; उदन्वान्घट A.—Hem. has
°उदन्वान्घटः । उदन्वान्नेघः । यस्मिन्नु-
दकं धीयते स एवमुच्यते ॥ नाम्नि । उद-
न्वान्समुद्रः ।^० Cf. Kās. V. viii. 1, 13.

८ इत्यप्यन्यः D.

तस्य वा णत्वम्^१ ॥ * ॥ विशिष्टा वसवः किरणा यस्य । विवस्वान् आ-
दित्यः ॥ * ॥ राजन्वान् देशः ।

राजन्वतीमाङ्गरनेन भूमिम्^२ ॥

शौराज्य इति किम् । राजवान् ॥ * ॥ ज्योतिरस्यास्तीति ज्योत्स्ना^३ ।
चन्द्रप्रभा ॥ * ॥ चर्मण्वती नाम नदी ॥ * ॥ नास्तीति किम् । उदक-
वान् । अस्थिमान् । चक्रवान् । कक्षावान् । लवणवान् । वसुमान् ।
ज्योतिष्मान् । चर्मवान् ॥ ४१५ ॥ इत्युदन्वदादिः^४ ॥

ज्यान्त्राशब्दस्तमिस्रा^५ च कुतुपः स्याद्विपादिका ।

विसर्पो नखरश्चापि कुराडलोऽपि मतो बुधैः ॥ ४१६ ॥

प्रज्ञाज्योत्स्नापिच्छसिम्भलोमपामादेर्णाणिलशना^६ इत्यनेनैतेभ्य-
स्तदस्यात्र वास्तीत्येतस्मिन्नर्थे ण अण् इल ल श न^७ इत्येते प्रत्ययाः
क्रमेण भवन्ति मतुश्च ॥ * ॥ ज्योत्स्नाऽस्मिन्नस्तीति ज्योत्स्नः पचः ।
ज्योत्स्नी रात्रिः ॥ * ॥ तमोऽस्यामस्तीति तमिस्रा रात्रिः । साऽस्या-
स्तीति तामिस्रः^८ पचः ॥ * ॥ कौतुपं^९ गृहम् ॥ * ॥ वैपादिकं कुष्ठम्^{१०}

१ See p. 339, l. 13 (? read इमण् ल-
वण् instead of इमोँल्लवण्); p. 340,
note 1.—Hem. also has लवणस्य इम-
णभावः । इमण्वान्नाम पर्वतः । अन्ये
त्वाङ्गः । इमन्निति प्रकृत्यन्तरमस्ति त-
स्मैव तन्निपातनं जकारलोपाभावार्थं
च । वत्वं तु यथायोगमस्त्येव ॥

२ Raghuv. 6, 22.

३ See Pāṇ. v. 2, 114.

४ For this *gaṇa* cf. Pāṇ. viii. 2, 12-
14; Hem. ii. 1, 92-95.

५ तमिस्रा A. B. D. K.

६ पामाणादेर्णाणि° A.; °पामादे-
र्णाणिलशना B. C. K.

७ B. C. F. K. om. ण्; cf. p. 209, l.
15; Pāṇ. v. 2, 101.

८ तमिस्रा° तामिस्रः B. C. K.; तमि-
श्रः A.—Hem. also writes तामिश्र.

९ कुतुप ed. Pāṇ.; कौतुप Kāṣ. V.;
कौतुप Hem.; cf. कुतुप ṣl. 66.

१० कुष्ठ B. C. F. K. (Hem.); कुप्वं A.;
कुच्छा D.

॥ * ॥ वैसर्पा व्याधिः ॥ * ॥ नाखरः श्यापदः ॥ * ॥ कौण्डलः ॥ * ॥
पक्षे ज्योत्स्नावान् । तमिस्रावान्^१ ॥ ४१६ ॥ इति ज्योत्स्नादिः ॥

पिच्छोदरव्रीहिगुहाः पिचराडम्

तुन्दोदकोरोयवचूर्णपक्षाः ।

वर्णयहौ पङ्ककले च काक-

प्रज्ञे^२ तु फेनो ध्रुवका^३ च पर्णम् ॥ ४१७ ॥

पिच्छादेरिलः ॥ * ॥ पिच्छान्यस्य^४ सन्ति । पिच्छिलः ॥ * ॥ उद-
रिलः ॥ * ॥ व्रीहिलः । दिग्म्बरस्तु व्रीहियहणं स्वरूपार्थमर्थनिर्देशार्थं
चेति^५ ब्रुवाणः शालिलो व्रीहिल इत्याह ॥ * ॥ गुहिलः ॥ * ॥ पिच-
ण्डिलः ॥ * ॥ तुन्दिलः ॥ * ॥ उदकिलः ॥ * ॥ उरमिलः ॥ * ॥ यविलः
चूर्णिलः ॥ * ॥ पक्षिलः ॥ * ॥ वर्णिलः ॥ * ॥ यक्षिलः ॥ * ॥ पङ्किलः ॥ * ॥
कलिलः ॥ * ॥ काकिलः^६ ॥ * ॥ प्रज्ञिलः ॥ * ॥ फेनिलः ॥ * ॥ ध्रुव-

१ तमिस्रावान् A. B. C. K.

२ ? Thus A. D. E.; कालप्रज्ञे B. C. F. K.

३ ध्रुवका B. C. F. K.; विवकां A.

४ Thus all MSS. and Yajñ.—पिच्छा
Bö.; पिच्छ Kāṣ. V., Hem.

५ व्रीहियहणं स्वरूपा^० B. C. K.; व्री-
हियहणं स्वरूपं चेति A.—Cf. Kāṣ. V. v.
2, 116 (व्रीह्यादिभ्यश्च ॥) °व्रीहियहणं
किमर्थम् । यावता तुन्दादिषु व्रीहि-
शब्दः पठ्यते तत्र इनिठनी चकारेण वि-
धीयते । एवं तर्हि तुन्दादिषु व्रीहियह-
णमर्थयहणं विज्ञायते । शालयोऽस्य स-
न्ति । शालिलः (ed. शालिनः) । शाली ।
शालिकः । शालिमानिति ॥—Hem. has
the sūtras vii. 2, 5: व्रीह्यादिभ्यस्तौ

(viz. इकइनी) ॥; 9: व्रीह्यर्थतुन्दादे-
रिलश्च ॥° व्रीह्यर्थे । कलमा अस्य अस्मि-
न्वा सन्ति । कलमिलः । कलमिकः ।
कलमो । कलमवान् । शालिलः । शा-
लिकः । शाली । शालिमान् । व्रीहिशब्दो
ऽपि व्रीह्यर्थो भवति । किं तु तस्य पूर्व-
त्रोपादानादिलो न भवति । भावे हि
तत्रोपादानमनर्थकं स्यात् । भवतीत्येके ।
व्रीहिलः ॥ तुन्दादिः° see next page,
note ३.

६ ? कालिलः B. C. F. K.—Hem. has
कला (l) काकल; Bö., Yajñ. काला (क्षेपे);
Kāṣ. V. काल (क्षेपे).—See also comm.
on śl. 420, where Vardh. refers काला,
घाटा (घटा Bö., Yajñ., K. V.) and जटा
to this gaṇa.

किलः । ध्रुवकेत्यपि^१ वामनः ॥ * ॥ पर्णिलः ॥ * ॥ पक्षे पिच्छवानित्याद्यपि^२ भवति ॥ तुन्दोदरपिचण्डप्रभृतीनां तुन्दादावपि पाठाद्वेनौ^३ भवतः । भोजमतेन लविषयेऽपि बीजप्रभृतीनां केषांचित् ॥ ४१७ ॥ इति पिच्छादिः ॥

सिध्मस्त्रेहौ पांसुपृथुश्यामचटूनि^४

प्रज्ञायन्थी बीजकपी पिङ्गमृदू च ।

कर्णः शीतं मांसहनू मञ्जुगडू स्तः

पत्रं नाभिः श्रीमणिकराडूदककृष्णाः ॥ ४१८ ॥

सिध्मादेर्लः ॥ * ॥ सिध्मान्यस्य सन्ति ॥ * ॥ सिध्मलः ॥ * ॥ खेहलः ॥ * ॥ पांसुलः^५ ॥ पृथुलः ॥ * ॥ श्यामलः ॥ * ॥ चटुलः^६ ॥ * ॥ प्रज्ञालः । पिच्छादिपाठात् प्रज्ञिलः ॥ * ॥ ग्रन्थिलः । यथां मुरारेः^७ ।

इयमेभिरालवालैः पदे पदे ग्रन्थिलासु कुल्यासु ॥ * ॥

बीजलः ॥ * ॥ कपिलः ॥ * ॥ पिङ्गलः ॥ * ॥ मृदुलः ॥ * ॥ कर्णलः ॥ * ॥ शीतलः ॥ * ॥ मांसलः ॥ * ॥ हनुलः । हनूल इत्यपि ॥ * ॥ मञ्जुलः ॥ * ॥ पृष्ठग्रन्थिर्गडुः । गडुलः । कुञ्जः ॥ * ॥ पत्रलः ॥ * ॥ नाभिलः ॥ * ॥ श्रीलः । श्रीमान् ॥ * ॥ मणिलः ॥ * ॥ कण्डूलः ॥ * ॥ उदकलः । पिच्छादिपाठाद् उदकिलः ॥ * ॥ कृष्णलः ॥ ४१८ ॥

१ ध्रुवकिलः । ध्रुवकेत्यपि B. C. F. K. — ध्रुवक and ध्रुवक Bö., Yajū.; ध्रुवका and ध्रुवका Hem.; ध्रुवका and ध्रुवका Kās. V. ed., β. (a. ध्रुवका only).

२ पिच्छावानित्यं B. C. F. K. and orig. A.; पिच्छवान् Hem.

३ पाठखेलो A.; पाठाखेनी B. C.

F. K.; पाठखेनी० श्रीभोज० D. — Vardh.'s पिच्छादि includes both पिच्छादि and तुन्दादि of Pān. and Hem.

४ पांशु० A. B. C. D. E. K.

५ पांशुलः A. B. C. D. K.

६ चटुलः B. K.; बडुलः C.

७ Anarghar. (Calc. §. 1782) p. 36.

सक्थि श्लेष्या पित्तनिष्पाद्धमन्यः

पेशः पाष्णी वातनिष्पावपुष्काः ।

पार्श्वस्तुरिडः पक्ष्मपर्णू कुशः स्याद्

धारासक्तू वर्ध्मफेनोष्पपर्णम् १ ॥ ४१९ ॥

सक्थिलः ॥ * ॥ श्लेषलः । कफी ॥ * ॥ पित्तलः ॥ * ॥ निष्पादय-
तीति निष्पात् क्विप् । निष्पाळः २ ॥ निष्पदनं निष्पत् । निष्पल ३
इत्यन्ये ॥ निष्पाद्धान् ॥ अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ धमनीलः ॥ * ॥
पेशलः ॥ * ॥ पाष्णीलः ॥ धमनीपाष्णीशब्दौ दीर्घान्तावेव गणे पथेते ।
तेन दीर्घान्ताभ्यामेव लः । ह्रस्वान्ताभ्यामेव मतुः ॥ * ॥ वातलः ॥ * ॥
निष्पावलः ॥ निष्पानं निष्पा । निष्पाल ४ इत्यन्यः ॥ * ॥ पुष्कलः ॥ * ॥
पार्श्वलः ॥ * ॥ तुण्डिलः ॥ तुण्डिवटिवलेर्भ ५ इति भप्रत्यये तुण्डिभ
इत्यपि ॥ * ॥ पक्ष्मलः ॥ * ॥ पर्णूलः । पर्णूल इति भोजराजः ६ ॥ * ॥
कुशलः ॥ * ॥ धारालः । यथा मुरारेः ७ ।

प्रेक्षाधारालवैरप्रसृमरममरोडुामरौजा विडौजाः ॥

सक्तूलः ॥ * ॥ वृधेर्मन् । वर्धलः । पामादिपाठाद् वर्धन् ८ इत्यपि ॥ * ॥

१ वर्ध्मफेनो° A.; व्रध्मफे° B. K.;
व्रध्मफेनो° F.; °व्रध्मफे° C.; °फेनौ व
पसा D.; वर्ध्मफेनौ चपवर्णं E.

२ निष्पालः A. C. D.

३ निष्पलः A. C.; B. C. K. om. नि-
ष्पत्.—Hem. has both; Bö., Yajñ. नि-
ष्पाद्; om. Kâs. V.

४ निष्पालं° MSS.; B. F. K. om. नि-
ष्पा; C. om. निष्पाल.—Hem. निष्पा;
the others निष्पाव.

५ ? तुण्डिवटि° B. C. K.; तुण्डि° D.—
तुण्डि Hem. both in the gaṇa, and in

sâtra vii. 2, 16 वलिवटितुण्डिर्भः । (प्रवृद्धा
नाभिसुण्डिः comm.); om. by the others,
but Pân. and Kâs. V. v. 2, 139 तुण्डि
(तुण्डि इति माधवः Calc. ed.).

६ A. om. पर्णूलः; श्रीभोजराजः D.;
भोजः F.—पर्णू Bö.; पर्णू Yajñ., Hem.;
परशु Kâs. V.

७ Anarghar. (Calc., S. 1782) p. 143.

८ धर्मन् A.; वर्धन् F.; वर्धलः
पामादिपाठात् । धर्मन् इत्यपि B. C. K.
—Bö., Yajñ. have वर्धन्, om. K. V.—
In the पामादि Hem. alone gives वर्धन्.

फेनलः । यथा ।

वैदेहि पथ्या मलयादिभक्तं मत्सेतुना फेनिलमम्वुराशिम्^१ ॥ * ॥

ऊष्मलः । यथा ।

धनुष्मन्ती वत्सौ दशमुखभुजैरुष्मलतमाः^२ ॥ * ॥

पर्णलः । पर्णिल^३ इत्यपि । यथा भट्टेः ।

अभ्यर्णे ऽम्भःपतनसमये पर्णलीभूतसानुं

किष्किन्धाद्रिं न्यविशत मधुचीवगुञ्जद्विरेफम्^४ ॥ ४१६ ॥

क्षुद्रजन्तूपतापाभ्यां प्राण्यङ्गादात् एव च^५ ।

कालाघाटाजटाः क्षेपे वातादेरूडपि स्मृतः ॥ ४२० ॥

क्षुद्रजन्तुर् आ नकुलात्^६ । यूकालः । मञ्जिकालः ॥ * ॥ उपतापो रोगः । मूर्खालः । विचर्चिकालः । विपादिकालः ॥ * ॥ प्राण्यङ्गादाकारान्तादित्यर्थः । चूडालः । जङ्गालः ॥ * ॥ कालादयः क्षेपे प्रत्ययार्थस्य निन्दायां गम्यमानायां लभाजः । काला कूर्चम् । कालालः^७ ॥ घाटा^८ ग्रीवावयवः । घाटालः ॥ जटालः ॥ पिच्छादिपाठात्^९ कालिलः । घाटिलः । जटिलः । यथा ।

१ Raghuv. 13, 2; D. omits from यथा; A. B. C. K. omit the first pāda.

२ Anarghyar. iv. last śl. (ed. Cole. S. 1782, p. 117) D. om. from ऊष्मलः ।

३ फेनलः । पर्णलः । फेनिलः । पर्णिलः । D.; om. F.

४ Bhattik. vi. 143 (किष्किन्धाद्रि^० ed.).—अभ्यर्णेभ्यः पतन^०. B. C. D. F. K.; A. om. from पर्णलः ।

५ प्राण्यङ्गा स्यादकारतः E.; प्रा । प्रगात स्यादाकारतः D.; A. om. this half-śloka and काला.

६ आनुकुलात् A.; आनकुलात् वा D.; ॥ आ नकुलात्क्षुद्रजंतवः । F.

७ Hem., on vii. 2, 23 कालाजटा-घाटाभ्यः, remarks कालेति डोपान्त्यं केचित्पठन्ति । काडालः । काडिलः ।

८ Thus also Hem.; घटा Bō., K. V. [घटा सभा संलापो वा घटालः । घाटा ग्रीवा घाटाल इति वर्धमानः Yajñ. comm.].—Bō., Yajñ. have also कटा क्षेपे [कटालो गर्हितगण्डस्थलो गजः Yajñ. comm.].

९ See p. 441, note 6.

विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनम्^१ ॥

कालाशब्दस्य लप्रत्ययं चन्द्राद्या न मन्यन्ते ॥ चेप इति किम् । का-
लावान् । घाटावान् । जटावान् । चेपोऽत्र मतुना न गम्यत इति
चेपे मतुर्न भवति ॥ * ॥ वातादेरूडपिं स्यत इति वातदन्तबललला-
टानां लो भवति तत्संनियोगेनोडागमश्च । वातूलः । दन्तूलः ।
बलूलः । ललाटूलः ॥ गलशब्दस्यापि गलूल इति मन्यते भोजः ॥ * ॥
पचे सिभवानित्यादि ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन वर्णप्रभृतयो
द्रष्टव्याः ॥ ४२० ॥ इति सिभादिः ॥

लोम वस्तु मुनिः^२ कर्को गिरिवभू हरिः कपिः ।

लोमादौ विबुधैर्ज्ञेया रुरु रोम तथा भुरुः^३ ॥ ४२१ ॥

लोमादेः शः^४ ॥ * ॥ लोमान्यस्य सन्ति । लोमशः ॥ * ॥ वस्तुशः^५
॥ * ॥ मुनिशः ॥ * ॥ कर्कशः ॥ * ॥ गिरिशः ॥ * ॥ वभुशः^६ ॥ * ॥ हरिशः
॥ * ॥ कपिशः ॥ * ॥ रुरुशः^७ ॥ * ॥ रोमशः ॥ * ॥ भुरुशः^८ ॥ * ॥
पचे लोमवानित्याद्यपि ॥ ४२१ ॥ इति लोमादिः ॥

पामा वामा वलिः श्लेषा सामहेमोष्मकद्रवः ।

कल्याणादङ्गशब्दाच्च लक्ष्म्या अच्च कृमिस्तथा^९ ॥ ४२२ ॥

पामादेर्नः ॥ * ॥ पामनः ॥ * ॥ वामनः ॥ * ॥ वलिनः ॥ * ॥

१ Kumâras. 5, 30.

२ °वक्तुर्मुनिः A.; °वभुर्मुनिः D. E.

३ चुरुः E.; नुरुः C.; A. om. this
half-sloka.

४ A. om. लोमादेः शः.

५ वनुशा A.; व-शः D.—वस्तु Hem.;
om. by the others, (cf. वस्तु next note).

६ वभु Bö., Yajū., Kâs. V. ed., a. β.;

वस्तु Hem.; also K. V. ed., वलु β.

७ रुरुं चेच्छति केचन Yajū.; om.
by the others.

८ भुरु Hem.; तरु Bö., Yajū., Kâs.
V. ed. a. β.

९ अथ क्रिमिं C.F.K.; B. om. from
लक्ष्म्या.

श्लेषणः ॥ * ॥ सामनः ॥ * ॥ हेमनः ॥ * ॥ जघ्नणः ॥ * ॥ कद्रुणः^१ ॥ * ॥
 कल्याणमङ्गमस्या अस्ति । अङ्गना ॥ कल्याण इति किम् । अङ्गवती ॥ * ॥
 लक्ष्मीरस्यास्ति । लक्ष्मणः । लक्ष्मीवान् ॥ * ॥ कृमिणः ॥ ४२२ ॥

विष्वचोऽकृतसंधिः^२ स्याल्लुक् पदस्योत्तरस्य च ।

शाकीदद्रूपलालीनां ह्रस्वत्वं च स्मृतं बुधैः^३ ॥ ४२३ ॥

विष्वक्शब्दान्नो भवति । तत्संनियोगेन चाकृतसंधिरुत्तरपदलोपः ।
 विष्वच्चोऽर्थास्ते दिवसा वा रश्मयो वा गतिविशेषा वाऽस्य सन्ति ।
 विषुणः सूर्यः ॥ विष्वच्चन्तीति विष्वच्चो गतिविशेषा अस्य सन्ति । वि-
 पुणो वायुः । विष्वग्वान् ॥ विषुशब्दश्चादिर्नानात्वे वर्तते^४ ॥ * ॥ मह-
 च्छाकं शाकममूहो वा शाकी । शाक्यस्मिन्नस्ति । शाकिनम् ॥ * ॥
 दद्रूनाम व्याधिः । दद्रुणः ॥ भोजस्तु प्राक्भूत्वे दद्रुशब्दम् अस्मिन्भूत्वे
 च नागमाद् गृहगोधापर्यायं^५ कद्रुशब्दमाह^६ ॥ * ॥ पलालिनम्^७ ॥
 ४२२ ॥ इति पामादिः ॥

बलफलपरिणाहोहाममालाबलाका

व्रतनिचुलमनीवामेवलामानशाखाः ।

कुलमुकुलपताकाकर्मचर्मप्रवामाः^८

स्तवकवडवचूडायामवीणीपयामाः ॥ ४२४ ॥

१ कद्रुणः A.; कद्रुणः C.; क। कः D.
 —Yājñ. makes कद्रुणः; कद्रु B.; कद्रु
 Hem., Kās. V.

२ विपूचो E.; कृतिसंधि A.

३ च समं बुधैः B. C. K.

४ शब्दश्च जानात्वे^४ B. C. K.; च
 वर्तते B. C. F. K.—Cf. चादि §. 8 (विषु
 सर्वतोभावे page 21, l. 14).

५ नागमाद्यगृह^५ A.; च मातृगृह-
 गोधापर्यायं D.

६ कद्रु^६ D.; कद्रु B. C.; कद्रु^६ K.

७ All MSS. om. पलालिनम्.—मह-
 त्पलालं पलालसमूहो वा पलाली तद्वत्
 पलालिनम् Yājñ.—Hem. has पलालिन्
 and पलाशिन्; the others पलाली.

८ कुलमकुल^८ B. C. K.

बलादेरिन् इत्यनेन^१ तदस्यात्र वास्तीत्यर्थ इन् भवति मत्स्य ॥ * ॥
 बलमस्यास्तीति । बली । बलवान् ॥ * ॥ फली । फलवान् ॥ * ॥ परि-
 णाही । परिणाहवान् ॥ एवं सर्वत्र ॥ * ॥ उहामी ॥ उहास^२ इत्यन्यः
 ॥ * ॥ माली ॥ * ॥ बलाकी ॥ * ॥ व्रतो^३ ॥ * ॥ निचुली ॥ * ॥ मनीषी
 ॥ * ॥ मेखली ॥ * ॥ मानी ॥ * ॥ शाखी ॥ * ॥ कुली^४ । दुर्गमतेन ॥ * ॥
 मुकुली^५ ॥ * ॥ पताकी ॥ * ॥ कर्मी ॥ चर्मी ॥ कर्मिकश्चर्मिक इत्येके^६
 ॥ * ॥ प्रयामी ॥ * ॥ स्तबकी ॥ वडवी ॥ स्तबकश्च वडवा च स्तबक-
 वडवम् । पश्चाच्छेषैः सह दंढः ॥ * ॥ चूडो ॥ * ॥ आयामी ॥ * ॥
 वीणी । यथा ।

शिद्धदंढैर्जलकणभयादीणिभिर्मुक्तमार्गः^६ ॥ * ॥

उपयामी ॥ ४२४ ॥

कूलं जरोत्साहघृणोलदंष्ट्रा

व्यायामधन्वीद्यमवर्मकेकाः^७ ।

संज्ञाशिखारोहगदावरोहाः

पुलाष्टकायासमुलानि^८ सूना ॥ ४२५ ॥

१ बलादेरित्य० B. C. F. K.

२ उहामी^० D.; उहाम B. C. K.—
 उहास and उहास B6., Yajñ.; उहास
 Hem.; उहास and उहाम K.V. ed., β.;
 उहास and उहाम α.

३ Thus also Bo., Yajñ., K. V. ed. β.;
 om. K. V. α., Hem.

४ मुकुली^० B. C. K.—मुकुल Hem.;
 om. by the others.

५ इत्यन्ये A.—Kās. V. v. 2, 116 forms
 only कर्मी । चर्मी । वर्मी (α. β., om. ed.);
 Hem. remarks केचित्तु । वडवा । अष्टका ।
 कर्मन् । चर्मन् । वर्मन् । इत्येतेभ्य इक-

मपीच्छन्ति ॥ Yajñ. states that the व्री-
 ह्यादि have both इन् and इक् with the
 exception of शिखा । माना । संज्ञा ।
 वडवा । वीणा । बलाका which have
 इन् only, not इक्; and यवखद् । अशीर्ष
 [K. V. यवखद् । कुमारी । नी, but not
 अशीर्ष; Hem. नी । कुमारी । यवखद् ।
 सभा (१) करण (सभा करणे)] which
 have इक् only, not इन्.

६ Meghad. 45; om. A. D.

७ ० धर्मकेकाः A.; चर्मकेकाः F.

८ ० यामसुलानि^० D. E.; यामसुला-
 नि C. F. K.; यामसुलानि B.

कूलिनी ॥ कूलस्थाने मूलमिति^१ पठन्ति ॥ * ॥ जरी ॥ * ॥
उत्साही ॥ * ॥ घृणी ॥ * ॥ उली । यस्य कस्यचित्संज्ञा ॥ * ॥ दंष्ट्री ॥ * ॥
व्यायामी ॥ * ॥ धन्वी । यथा ।

उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले^२ ॥
उद्यमी ॥ * ॥ वर्मी ॥ वर्मिक इत्यप्यन्ये^३ ॥ * ॥ केकी ॥ * ॥ संज्ञी ॥ * ॥
शिखी । वक्त्रिर्मयूरश्च ॥ * ॥ आरोही ॥ * ॥ गदी । गदावान् ॥ * ॥
अवरोही ॥ * ॥ पुली^४ । यस्य कस्यचित्संज्ञा ॥ * ॥ अष्टकी ॥ अष्टकिक
इति केचित्^५ ॥ * ॥ आयासी ॥ * ॥ मुली^६ ॥ * ॥ सूना घातनस्था-
नम् । सूनी^७ ॥ * ॥ उद्गास^८ इत्यपि केचित् ॥ * ॥ इनात्यये सिद्धे
ठबाधनार्थम्^९ ॥ ४२५ ॥ इति बलादिः^{१०} ॥

मणिर्विषुर्विम्बहिरण्यराज्यो^{११}

मताः कुमारः कुरेष्टकार्णोः ।

गारुडी ध्वनिर्गाण्डगुजके च नाम्नि

पतञ्जलिर्नेच्छति गारुडशब्दम् ॥ ४२६ ॥

१ मूलमिति C.; cf. śl. 299 comm.—
Hem. has मूल; Bō., Yājñ. कूल; Kāś.
V. both.

२ Śākunt. śl. 38.

३ धर्मी । धर्मिक इत्यप्ये A.; cf.
preceding page, note 5.

४ फुल Hem.; om. by the others, cf.
śl. 299.

५ See preceding page, note 5.

६ Om. D.—मूल Hem.; सुल Bō.
(cf. preceding page, note 8); भूल K.V.
a.; om. ed., β.; for Yājñ. see next note.

७ सूना Hem.; सूना घातस्थानम् ।
सुलेति क्वचित्पाठः ॥ Yājñ.

८ Thus Bō., Yājñ., Hem.; also Kāś.
V. a. उद्गाव ed. β.

९ ? चबाधनार्थं B. C. F.; ह्वाध-
नार्थं D.

१० This corresponds to शिखादि
Hem. vii. 2, 4; and to बलादि to Pāṇ.
v. 2, 136, but our *gaṇa* includes nearly
all the व्रीह्यादि to P. v. 2, 116.

११ °हरिण्यराज्यो B. C. K.; °हिरि-
ण्यराज्यो D. E.

मण्यादेर्व इत्यनेनेतस्यात्तदस्याच्च वास्तीत्यर्थे वो भवति मत्स्य ॥ * ॥
मण्योऽस्य सन्ति । मणिवः । मणिमान् ॥ मणिव इति कस्यचिन्ना-
गस्य संज्ञा^१ ॥ * ॥ विषु साम्ये चादिः^२ । तदिद्यतेऽस्य । विषुवम् ।
विषुवत् । यथा ।

समरात्रिंदिवे काले विषुवद्विषुवं च तत्^३ ॥

विषुवानित्यमरमालाकारः^४ ॥ मतोर्वत्वं लक्ष्यात् ॥ विषुर्नाम मुहूर्तः ।
सोऽस्यास्तीति विषुमान् अहोरात्रप्रविभाग^५ इति तु शकटावनः
॥ * ॥ बिम्बान्यस्यास्मिन्वा सन्ति । बिम्बावम्^६ । स्यात्त्वेऽच् ब्रह्मस्व^७
बहुलमिति बहुलवचनाद्दीर्घः ॥ बिम्बव इति भोजः ॥ * ॥ हिरण्य-
वम् । हिरण्यवान् । हिरण्यवो नाम निधिः । कुबेर इत्यपरे ॥ * ॥
राजीवम् । राजिशब्दस्यापि ॥ * ॥ कुमारवम् ॥ * ॥ कुररावम्^८ ॥ * ॥
दृष्टकावम् ॥ * ॥ अर्णशब्दः कृतसलोपो द्रष्टव्यः । अर्णवः । समुद्रः
॥ * ॥ गाण्डी गाण्डिर्वा दारुखण्डम्^९ । दात्रादियहणे मुष्टिस्थान-
भूतं^{१०} यन्थिव्यावच्छिन्नं^{११} मध्यपर्व वा । गाण्डीवं गाण्डिवं वा । पार्थ-
धनुः । यथा ।

गाण्डीवधन्वनः खेभ्यो निश्चचार ऊताशनः^{१२} ॥

१ कस्य संज्ञा B. K.; कस्या संज्ञा C.;
० नागसंज्ञा A.; ० ना--संज्ञा D.

२ See page 21. l. 14 (सर्वतोभावे);
p. 446, l. 9 (नानात्वे).

३ Amarak. i. 1, 3, 14.

४ ० अमरमालाधरः D.

५ ० रात्रः प्र० D.; ० प्रतिभाग B. C. K.

६ बिम्बावान् B. C. K.

७ ? स्याद्दत्त्वे (or स्यात्त्वे) ऽब्रह्मस्व
cf. p. 318, l. 15 and note 10. (P. vi.
3, 111 seq.)

८ कुररावं F.; कुमाररावं A.—Hem.
remarks बिम्बावं । कुररावं । कुररावं ।
घञ्युपसर्गस्य बहुल इति बाहुलका-
द्दीर्घः ॥

९ दारुखण्डं A.

१० मुनिस्थानभूतं B. C. K.

११ यन्थिव्यावच्छिन्नं A. B. K.; यन्धि
व्यावच्छिन्नं C.

१२ Kirāt. 15, 46. [all MSS. read वा-
डीवधनुषः;—गाण्डीवधन्वनः ० निश्च-
क्काम० eds.].

यथा वेधीसंहारे^१ ।

इस्ताहृष्टविलोखकेशवसना दुःशासनेनाश्रया

गञ्जाली मम राजचक्रपुरतो^२ गौर्गौरिति व्याहृता ।

तस्मिन्नम् स किं नु^३ गाण्डिवधरो नाशीत्पृथानन्दनो

यूनः चत्रियवंशजस्य कृतिनः क्रोधास्यदं किं न तत् ॥

इत्यादपि भवति । गाण्डिवं धनुरिति^४ । तुल्या हि संहिता इत्यदीर्घ-
योर्भयथा सूत्रं प्रणीतमित्येतन्न संगतम् । कुतः । न आगमो न
युक्तिः । आगमस्तावन्नास्ति वार्त्तिकभाष्ययोरभावात्^५ । यदि च
इत्यसूत्रे गाण्डिवशब्द उपात्तो दीर्घस्य न प्राप्नोति^६ नापि गाण्डिगा-
ण्डीशब्दयोरेकशेषोऽस्तीति भाष्यकारमतानुसारिणा केनाप्येतद्विचा-
रितम् ॥ * ॥ अजकावम् । पिनाकम् ॥ अजकवमिति वामनः । यत्तु
पिनाकोऽजगवं धनुरिति पाठो दृश्यते तत्राजगवोऽस्थिविशेषो विद्यते
ऽस्य । अर्शआदिनादत्यत्ययेऽजगवमिति मिद्धम् ॥ * ॥ मण्ड्यादयः प्रयो-
गतो गम्याः ॥ ४२६ ॥ इति मण्ड्यादिः^७ ॥

मुखप्रतीपप्रणयाससोढास^८

तृप्रासकृच्छ्रा दलशीलकक्षाः ।

अलीकदुग्धे कृपणं हलं स्यात्

क्षेपे तु माला करुणाश्च शोफः^९ ॥ ४२७ ॥

१ Venis. sl. 51 (ed. Calc. Sans. 1921. p. 60); cf. Grill, Noten, p. 138.

२ The Devanâg. recension reads राजचक्रमभितो.

३ तस्मिन्नम्सु^० B. K.; तस्मिन्नैव तु^० C.; किंतु F.—तस्मिन्नैव स किं नु Dev. rec.

४ धनमिति A.; गाण्डिवं गाण्डीवं धरिति D.

५ वार्त्तिकभाष्ययोरभावात् B. C. & orig. K.

६ उपात्तो दीर्घस्य^० F.; B. C. K. om.

न; प्राप्नोति^० D.

७ Hem. has the same *gana*; cf. Pân. v. 2, 109 vârtts.; 110.

८ प्रणयास^० B. C. D. E. F. K.;

प्रणयास^० A.

९ शाफः A.; शोफः D

सुखादिधर्मशीलवर्षांतादित्यनेन तदस्याच वासीत्यर्थं इत्थेव भ-
वति ॥ * ॥ सुखमस्यासीति सुखी ॥ * ॥ प्रतीपा ॥ * ॥ प्रणयी ॥ * ॥
अस्त्री^१ ॥ * ॥ सोढी ॥ * ॥ दम्प्री^२ ॥ * ॥ आस्त्री^३ ॥ * ॥ कृच्छ्री ॥ * ॥
इली ॥ * ॥ शीली ॥ * ॥ कचो ॥ * ॥ अलोकी ॥ * ॥ दुःखा ॥ * ॥ कृपणी
॥ * ॥ हली ॥ * ॥ माली । निन्दायाम् । अन्यत्र मालावान् ॥ * ॥
करुणी ॥ * ॥ शोफी^४ ॥ * ॥ बलादिषु^५ मालाशब्दः पद्यते । इह त
पाठः चेपे मतुर्मा भूत् ॥ ४२७ ॥ इति सुखादिः ॥

पुष्करो नडतमालहिरण्य-
कैरवाणि कुमुदं च शिरीषम् ।
कर्दमस्तटतरंगकपित्था-

पङ्कजोत्पलकरीषसरोजम् ॥ ४२८ ॥

पुष्करादेरिन् इत्यनेन पुष्करादेरभ्यर्थे देतेऽभिधेय इति भवति
॥ * ॥ पुष्कराणि विद्वन्तेऽसामखा वा । पुष्कादिणी भूमिः ॥ * ॥ नडिनी
॥ * ॥ तमालिनी ॥ * ॥ हिरण्यिनी^६ ॥ * ॥ कैरविणी ॥ * ॥ कुमुदिनी
॥ * ॥ शिरीषिणी ॥ * ॥ कर्दमिनी ॥ * ॥ तटिनी ॥ * ॥ तरंगिणी ॥ * ॥
कर्पित्थिनी ॥ * ॥ पद्मिनी ॥ * ॥ उत्पलिनी ॥ * ॥ करीषिणी ॥ * ॥
सरोजिनी ॥ ४२८ ॥

१ अश्री P.; lac. D.; cf. note 3; and
cf. 4.1 comment. [अख्यतेऽनेन । अर्धं ।
अशु]

२ Thus Yajñ., Hem., Kāṣ. V. ea.;
तृप्त Bū., K. V. a. (तृष्व β.).

३ आश्री B. C. K.; आ । शी D.—
अश्र and आश्र Hem.; अश्र and अश्र
Yajñ.; अश्र (v.l. आश्र) and आश्र (v.l.

अश्र) P.; आश्र Kāṣ. V. ea., a. β.—
See also Śaṅkṛā 9 on Ekānta II. 6, 15
[भूमी कृच्छ्री प्रतीपी च मोढ्याश्रयस्त्री-
त्युद [हृतम्] with var. readings.

४ शाफी A.; शोकी D.—Not given
by the other works.

५ See śloka 424.

६ हरिषिनी B. C. K.

राजीवनालीकसरोरूहाणि

मृणालपद्मं पुटकारविन्दम् ।

अम्भोजमञ्जं कमलं विगर्हः

कल्लोलशालूकबिसं यवासः ॥ ४२९ ॥

राजीविनी ॥ * ॥ मालीकिनी ॥ * ॥ सरोरूहिणी ॥ * ॥ मृणालिनी
॥ * ॥ पद्मिनी ॥ * ॥ पुटकिनी ॥ * ॥ अरविन्दिनी ॥ * ॥ अम्भोजिनी
॥ * ॥ अञ्जिनी ॥ * ॥ कमलिनी ॥ * ॥ विगर्हिणी । अयं जयादित्यम-
तेन । विवर्ह^१ इत्यन्यः ॥ * ॥ कल्लोलिनी ॥ * ॥ शालूकिनी ॥ * ॥ बि-
सिनी ॥ * ॥ यवासिनी^२ । वामनस्तु बृहद्दत्तौ यव माषेति पठति ।
ततो यविनी माषिणी^३ । दुर्गस्तु पय इति पठति^४ ॥ * ॥ देश इति
किम् । पुष्करवान् हस्ती । कमलवान् । बिसवान् । पुष्कराणि तीर्था-
न्निन्देशे सन्ति । अनभिधानादिन्न भवति ॥ एते च नियतार्थविषया
एव शब्दा द्रष्टव्याः ॥ ४२९ ॥ इति पुष्करादिः^५ ॥

कृथासुती भ्रातृशिखा पितासूव्

साहस्रौ परिषच्च माता ।

उत्सङ्गपर्षद्भ्रजसोऽथ दन्तः

कृथादिसंज्ञे गदिता^६ गणेऽस्मिन् ॥ ४३० ॥

१ ? The Hem. : विगर्ह A ; विवर्हा
B ; विवर्ह B. C. K. — The other works
are विसर्हः.

२ यवासिनी B. C. K.

३ यवास. यवाष, यव, माष Hem.;
यवास and पयस् (cf. next note) Bö.,
Yajñ.; यवास Kāṣ. V. ed., β., यवस
a. (v.l. ed. वयस).

४ Kavikā 14 in Durgasūhī's vṛtti
on Kāt. ii. 6, 15 has पयस only.

५ Hem. makes two *gāṇas* of this,
पुष्करादि and अञ्जारादि; the former
taking इन् when देशे; the latter (with
those in Pāp. v. 2, 137) when नास्ति.
Jf. Index.

६ ०संज्ञो गदितो B. C. F. K

हृद्युषाशंभ्रादेर्वलरात इत्यनेन हृषीत्यादेरख्यर्थे वलः^१ । ऊष
इत्यादे रः । अर्श इत्यादेरकारो भवति ॥ * ॥ हृषिरखास्तीति हृषो-
वलः । कुटुम्बी ॥ रूढिशब्दोऽयम् । अन्यत्र हृषिमत् चेचम् । आङ्ग्ले
ऽच् ह्रस्वस्य^२ बङ्गलमिति दीर्घभावः ॥ * ॥ आसुतिः सुरापानम् ।
आसुतीवलः । श्रौण्डिकः ॥ नाममालास्वासुतीवलो यञ्चोच्यते ॥ * ॥
भ्राटवलः ॥ * ॥ शिखावलो मयूरः । शिखावलं नगरम् । शिखावला
स्थूणा ॥ * ॥ पितृवलः ॥ * ॥ उत्साहवलः^३ ॥ * ॥ पुत्रावलः^४ ॥ * ॥
परितः सीदति । परिषत् । परिषदलो राजा ॥ परिषदनं परिषत्
पङ्कः सर्वतोऽवतारो^५ वा । सोऽस्यास्तीति परिषदलं तीर्थमित्यन्ये
॥ * ॥ माहवलः ॥ * ॥ उत्सङ्गावलः^६ ॥ * ॥ पर्षदलो राजा । यथा
सिद्धनागार्जुनस्य ।

लोकतीतामचिन्त्यां शमसुहृत्फलामात्मनो यो विभूतिं^७

पर्षन्मध्ये विचित्रां कथयति महतीं धीमतां प्रीतिहेतोः ॥ * ॥

रजखला स्त्री ॥ * ॥ दम्तावलो नाम राजा गजस्य ॥ * ॥

आसुतिपर्षद्रजःशब्दानां यौगिकत्वं केचित्प्रतिपन्नाः^८ । तन्मत आ-
सुतिमान् परिषदान् रजखान् याम इत्यपि भवति ॥ परिषच्छब्द एव

१ B. K. & Hem. बल throughout.

२ See p. 449, note 7; P. vi. 3, 118.

३ Thus also Hem., Kâs. V. ed., β.
(v. 2, 112); उत्साहावलः K. V. a.

४ ? Thus MSS.; K. V. a.; पुत्रवलः
Hem., K. V. ed., β.

५ पङ्कसर्वतोवतारो B.; पङ्कसर्वतो-
रो C. K. — परिषदलः । पर्षदान् ।
परिषदलं तीर्थं पङ्कलमित्यर्थः । परि-
षदत् । Hem.

६ Thus also Hem., K. V. a.; उत्स-
ङ्गावलः Kâs. V. ed., β.

७ ? समसुहृत् यो विभूतिं A.; या
विभूतिं D.; नावि भूतिः F.; नावि
भूतिं K.; नो विभूतिं B. C. (? copied
from K., where त् over ना in preceding
line).

८ यौगिकत्वं A.; यौगिले० D.;
० प्रपन्नाः A. F.

इति । अस्मिन्नानीतनपुस्तकेषु संयोगः परिषद्बद्धो दृश्यते स प्रसा-
दपाठ एव । पुराणेषु हि भाष्यपुस्तकेषु परिषदो बलच् । काव्येषु ।

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदप्येषा गुणग्राहिणी^१ ।

इत्यादिषु परिषद्बद्ध एव दृश्यते । कथं तर्हि

परिषद्वलान्महाब्रह्मीराट् नैकटिकाश्रमान्^२ ।

इत्यनुष्टुप् । अत्र हि रिशब्दे पृथगवस्थिते नवाक्षरः पादो भवति । न
चेतश्चकाम् ।

त्रयः पादा अष्टाक्षरा अनुष्टुप् एको नवाक्षरः^३ ।

इत्युच्यते । अयमप्यस्ति वृत्तप्रभेदो यत्रैकः पादो नवाक्षरोऽन्येऽष्टा-
क्षराः । यथा ।

प्रधाने कर्मण्यभिधेये लादीनाङ्गदिकर्मणाम् ।

अप्रधाने दुहादीनां णन्ते कर्तुस्व कर्मणः ॥

इति । अत्र ह्याद्य एव पादो नवाक्षरः परिशिष्टा अनुष्टुभ एवेति^४
कश्चिद्रूते । तत्त्वत्सूक्ष्मेत्तिकयोच्यते^५ यतो व्याकरणलक्ष्यं च^६ द्वाभ्या-
मपि शब्दाभ्यां व्याप्तम् । चौरस्वामिनापि मार्ष मारिष इत्यपि यथा
पर्षत्परिषदिति^७ टीकायां विवृतम् ॥ किं च । यो नवाक्षरः पाद
उदाहरणीकृतः सोऽपि न संगच्छते । प्रधाने कर्मण्याख्येय इति दर्श-
नात् ॥ ४३० ॥ इति कृष्यादिः^८ ॥

१ Ratnāv. śl. 6.

२ Bhaṭṭik. 4, 12; °ब्रह्मीराप नि० B.
C. D. K.; °ब्राह्मीरापनि० A.

३ अनुष्टुभ एको० D.

४ अनुष्टुप् ए० A.; °ष्टुभभवेति D.

५ अनु ञति० B. C. K.; स तु ञति०
F.; °ञिकया उच्यते MSS.

६ व्याकरणं लषं च A.; व्याकरणं ।
लषं वेदा० B. C. K.

७ मर्षणात्सहनाम्मारिषः । मार्षोऽपि
यथा परिषत् ॥ MS. Kshir. on Am. K.
i. 1, 7, 14.

८ कर्मण्यापरे इति० A.; °कर्मण्या-
राध्य इति B. C. K.; D. omits from
किं च.

९ Hem. has the same *gapa*; cf.
Pāp. v. 2, 112; 113.

ऊषनखपांसुकुञ्जाः खपाण्डुमधुसिन्धु[बन्धु]नगमुष्काः १ ।

पुष्कं कण्डूमुखशुषिनिर्मित^२ ह्रस्वा तथा कञ्जूः ॥ ४३१ ॥

ऊषादे रः ॥ * ॥ ऊषोऽस्मिन्नस्तीति । ऊषरं चेत्रम् । ऊषवद्
अन्यत् ॥ * ॥ नखरः ॥ * ॥ पांसुरः^३ ॥ * ॥ कुञ्जावख स्तः । कुञ्जरः
करी । कुञ्जशब्दोऽस्मिन् हनुपर्यायः । कुञ्जवान् अन्यः ॥ * ॥ खं मह-
त्कण्ठे विवरमस्यास्ति । खरो गर्दभः । खवान् अन्यः ॥ * ॥ पाण्डुरः
॥ * ॥ मधुरो रसः । मधुरं मधु । मधुशब्दः स्वादुत्वलक्षणे^४ गुणसा-
मान्ये गुणे च वर्तमानो गृह्यते । न तु द्रव्यवृत्तिः । तत्र मधुमान्घटः
॥ * ॥ सिन्धुरो हस्ती । सिन्धुमान् अन्यः ॥ * ॥ [बन्धुरं नगरम्^५ ॥ * ॥]
नगा वृक्षाः पर्वता वाऽस्मिन्सन्ति । नगरम् ॥ * ॥ मुष्की वृषणावख
स्तः । मुष्करः पशुः । मुष्कवान् अन्यः ॥ * ॥ पुष्करः ॥ * ॥ कण्डूरः
पुरुषः ॥ * ॥ मुखं सर्वस्मिन्वक्तव्येऽस्यास्ति । मुखरो वाचालः ॥ अथवा ।
मुखविषया वाग् मुखम् । मुखवान् अन्यः ॥ * ॥ शुषिच्छिद्रम् ।
शुषिरं^६ काष्ठम् ॥ * ॥ कञ्जूरः ॥ ४३१ ॥ इत्युषादिः^७ ॥

१ A. D. E. omit बन्धु. See note ५.

२ लक्ष्यं कद्रुमुखमुखि^० E.; ०मुष-
सुषि^० A.; लखं (corr. लक्ष्यं) कद्रुमुख-
सुखिनि^० D.

३ पांसुरः A. B. C. K.; पांसु विद्यते
अस्मिन्निति पांसुरो मार्गः D. [herewith
begins the spurious portion of the com-
mentary mentioned in the description
of MS. D. (Preface to Part I., p. v.-vi.),
and only occasionally referred to in
these notes].

४ स्वादुत्वलक्षणे B. C. F. K.—अत्र
मधुशब्दः स्वादुत्वे गुणसामान्ये वर्तते ।^०
शौद्रादिद्रव्यवृत्तेस्तु मतुरेव । Hem.

५ A. om. from बन्धुरं; D. & Hem.
also omit the word.

६ Hem., Kāṣ. V. a. write शुषिरः;
eds. Pān. Kāṣ. V. सुषिर.

७ Hem. (vii. 2, 26) calls this *gapa*
मध्वादि; cf. Pān. v. 2, 107 and vārtts.
—Hem. omits the word सिन्धु and has
a special rule (vii. 2, 39) for कञ्जू.

अर्शोऽभतुन्दचतुरा बलकर्दमोरः

कामासतुराडलवणाः पलितं जटा च ।

घाटाघटे अघसुरे अपि शुक्रपद्मे

स्वाङ्गाच्च हीनगुणतः परतश्च वर्णात् ॥ ४३२ ॥

अर्शआदेरत् ॥ * ॥ अर्शो गुदकीलकः । तदस्तिवाद् अर्शसः
पुमान् । विनि प्राप्ते ॥ * ॥ अभ्रं नभः^१ । ठेनोः प्राप्नो ॥ * ॥ तुन्दः ।
तुन्दिसः ॥ * ॥ चतुरा अस्य सन्ति । चतुरः । सिद्धुराजः ॥ * ॥ बलः ।
बली बलवानित्यपि ॥ * ॥ कर्दमः प्रदेशः ॥ * ॥ उरसा बलं लक्ष्यते ।
उरसः ॥ उरसिल इत्यपि ॥ * ॥ कामः । कामीत्यपि ॥ * ॥ अस्यो रसो
ऽस्यास्तीति । अञ्चः ॥ * ॥ तुण्डः । वाचाटः^२ ॥ * ॥ लवणो रसोऽस्या-
स्तीति सवहः सूपः । लवणा यवागूः ॥ * ॥ पलितः ॥ * ॥ जटनं जटा ।
शाऽस्यास्तीति जटा केशविन्यासः । जटास्तिवाञ्जट इत्यन्यस्य मतम्
॥ * ॥ घाटे अस्य स्तः^३ । घाटः । निन्दाया अन्यत्र ॥ * ॥ घटनं घटा ।
शास्त्यस्मिन् । घटा ब्यूहविशेषः ॥ * ॥ अघः पापी । यथा ।

अविमृश गोवधसमुत्थमघमथमसोसरद्रुषा ॥ * ॥

सुरैषामस्ति । सुरा देवाः । यतोऽभिजा सुरा तैः पोता ॥ * ॥ शुक्रं
तेजोऽस्यास्ति । शुक्रो दैत्यगुरुः ॥ * ॥ पद्ममस्या अस्ति । पद्मा लक्ष्मीः
॥ * ॥ हीनगुणत इति हीनोपाधिकादित्यर्थः । खण्डः कर्णोऽस्यास्ति ।
कर्णः । द्विन्ना नासिकाऽस्यास्तीति नासिकः ॥ हीनगुणादिति किम् ।
कर्णवान् । नासिकावान् ॥ अन्ये तु काणमस्याद्यस्तीति काणः ।
खञ्जः पादोऽस्यास्तीति खञ्जः । कुण्डः पाणिरस्यास्तीति कुण्डः ।

१ अर्धं नभः । अधः F.

२ वाचासः A.

३ घाटेः शब्दः A. ; घाटा यीवा
तद्वान् घाटः Yajñ.

खल्वाटं शिरोऽस्यास्तीति खल्वाट इत्याद्युदाहरणान्याजः ॥ * ॥ शुक्लो
वर्णोऽस्यास्ति । शुक्लः पट इत्यादि ॥ * ॥ आकृतिगणस्यायम् । यत्रा-
भिन्नरूपेण शब्देन तद्धतोऽभिधानं^१ तत्सर्वमिह द्रष्टव्यम् ॥ ४३२ ॥
इत्यश्रुआदिः^२ ॥

विमुक्तदेवासुरसत्त्वद्ग्राविष्णूर्वशीडामरुतो महित्री ।

सुपर्णरक्षोवसुवृत्रहन्तृदशार्णरक्षोऽसुरवर्हवन्तः^३ ॥ ४३३ ॥

विमुक्तादेरेण इत्यनेन विमुक्तादेरस्त्यर्थेऽध्यायानुवाकयोरभिधेय-
योरण् ॥ * ॥ विमुक्तशब्दो^४ऽस्मिन्नस्ति । वैमुक्तोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ * ॥
देवासुरशब्दोऽस्मिन्नस्ति । देवासुरः ॥ अपरे विगृहीतादप्युदाहरन्ति ।
दैवः । आसुरः^५ ॥ * ॥ एवं सत्वतः ॥ सत्वन्तुरित्यपि केचित् । तन्मते
सत्वन्तवः^६ ॥ * ॥ अग्निश्च विष्णुश्च । अग्नाविष्णु^७ । अग्नाविष्णुशब्दो
ऽस्मिन्नस्ति । अग्नाविष्णवः ॥ भोजस्तु देवतादन्ते चेत्युभयपदारैचि ।
अग्नाविष्णव इत्युदाहरति^८ ॥ * ॥ उर्वशीशब्दोऽस्मिन्नस्ति । और्वशः
॥ * ॥ ऐडः । लत्व ऐल इत्यपि ॥ * ॥ मारुतः ॥ * ॥ महयतीति
महित्री । त्वप्रत्ययेऽस्येडभावो^९ऽनुकार्ये तदनुकरणादण् । माहित्रः^{१०}
॥ * ॥ सौपर्णः^{१०} ॥ * ॥ राक्षसः ॥ * ॥ वासवः ॥ * ॥ वार्चहन्त्रः ।

१ शब्देन न तद्धितोऽभिधानं^० B.
C. K.; A. also corr. तद्धितो.—Yajñ.
as above.

२ Hem. (vii. 2, 46) calls this *gaṇa*
अश्रुआदि.

३ सुवर्णरक्षो^० E.

४ विमुक्तः शब्दो B. C. F. K.

५ Thus also Yajñ.; the other works
give only the compound form.

६ सत्वत् Bū.; सत्वत् Yajñ.; K. V.
ed., a.; सत्वन्तु β.; सत्वन्तु Hem.

७ अग्नाविष्णुः A.; om. B. C. K.

८ Yajñ. makes only अग्नाविष्णव;
cf. Pāṇ. vii. 3, 21.

९ महित्री त्विप्रत्ययस्य इड^० A.; इड-
भावे F. [? इड = P. णि].

१० सुवर्ण Bū., Yajñ., K. V. β.; सुपर्ण
Hem., K. V. ed. v.l.

वृचहृत्त्रिति वामनः^१ ॥ * ॥ दाशार्हेः ॥ * ॥ राक्षोऽसुरः ॥ * ॥ बार्ह-
वतः^२ ॥ ४२३ ॥

उपसद्वयोऽस्यहत्याः सोमापूषा पतत्रिवसुमन्तौ ।

परिसारको दशार्हेः पत्नीवानथ हविर्धानः ॥ ४३४ ॥

औपसदः ॥ अकारान्तोऽप्यन्वेषां मतेन^३ ॥ * ॥ वाचसः ॥ * ॥
अस्यहृत्यशब्दोऽस्यहृत्याशब्दो वाऽस्मिन्नस्ति । आस्यहात्यः^४ ॥ * ॥
सोमस्य पूषा च । सोमापूषाणौ । देवतादन्व इति^५ दीर्घत्वम् । सोमा-
पूषन्शब्दोऽस्मिन्नस्ति । सोमापूष्णः ॥ सोमापौष्ण इति भोजः ॥ * ॥
पातत्रिणः ॥ * ॥ वासुमतः^६ ॥ * ॥ परिधावतीति परिसारकः । स
शब्दोऽस्मिन्नस्ति । पारिसारकः ॥ * ॥ दाशार्हेः ॥ * ॥ पत्नीवन्तः ।
पत्नीवतः^७ इति शाकटायनः ॥ * ॥ हाविर्धानः^८ ॥

विमुक्तादयः स्वरूपनिष्ठा अनुकरणभृताः प्रत्ययभाजो द्रष्टव्याः ॥
४२४ ॥ इति विमुक्तादिः ॥

गोषहेवस्यत्वादेवीरापस्तदेवकृष्णोऽस्यौ ।

देवींधियप्रतूर्णेषेत्यारक्षोहणोशानाः^९ ॥ ४३५ ॥

१ बार्हहृत्तः A. C.; वृहृत्त्रिति° A.—
वृचहृत् Bō., Yajñ. (बार्हृत्तः); वृचहृत्
Hem.; वृचहृत् K. V. a. β., वृचहृत् ed.

२ राक्षसोसुरः । बार्हवन्तः A.; बा-
हृवंतः F.—Hem. has बर्हवन्तु; Bō.,
Yajñ. बर्हवत्; om. Kāṣ. V.

३ Hem. has both forms; the others
उपसद् only.

४ Thus A.; cf. ṣl. 164 and comm.
(where आस्यहृत्त्वा, and Bhoja's reading
अस्यहृत्); आस्यहृत्तः B. C. F. K.

५ Pāṇ. vi. 3, 26.—Yajñ. forms सोमा-
पूष्णः (1), cf. p. 457, note 8.

६ वासुमतः (or °मन्तः) A. B. C. K.;
वासुमत् Bō., Yajñ., K. V. ed.; वासुमतु
Hem.; वासुवन्तु K. V. β.

७ पत्नीवंतः पत्नीवंत A. F.; पत्नी-
वंतः पत्नीवत B. C.—Hem. पत्नीवंतु,
the others पत्नीवत.

८ हाविर्धानः A.

९ देविंधिय° B. C. F. K.; देवींधिय°
E.; प्रतूर्णेषेत्यारक्षोहणोशानाः D.; °ह-
णोशानाः B. E. K.; °शानाः C.

गोषदादेरक इत्यनेन गोषदित्यादेरस्त्यर्थेऽध्यायानुवाकयोरको भवति ॥ * ॥ गाः सीदति^१ । गोषत् । सुषामादित्वात्वत्वम् । गोषद-स्मिन्नस्ति^२ । गोषदकोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ * ॥ देवस्येति षष्ठ्यन्तं लेति युष्मदादेशः । तत्समुदायानुकरणादकः । देवस्त्वकः ॥ * ॥ देवीरिति च्छान्दसो जसन्तः । दीर्घाञ्जमि च वा क्कन्दसीति हि च्छान्दमं सूत्रम्^३ ॥ आप इति च जसन्तः । तत्र देवीराप इत्यकारान्त-भागानुकरणादकः । देवीरापकः ॥ * ॥ तदेवकः^४ । अयं भोजमतेन ॥ * ॥ कृष्णोऽस्यकः । कृष्णोऽस्याखरेष्टक^५ इत्यन्ये ॥ * ॥ देवीधिष्य-शब्दयोर्था^६ऽकारान्तसमुदायस्तदनुकरणादकः । देवीधिष्यकः^७ ॥ * ॥ प्रतूर्णकः^८ ॥ * ॥ इषे । इतीच्छतेः क्तिबन्ताच्चतुर्थी । लेति युष्मदस्वामौ द्वितीयाया^९ इति त्वादेशः । तत्समुदायस्य । इषेत्वा । इत्यखण्डमिद-मनुकरणम् । इषेत्वाशब्दोऽस्मिन्नस्ति । इषेत्वकः ॥ * ॥ रचांसि हन्तीति रचोहा । बज्जले जमि । रचोहणः । तत्राकारान्तभागानुकरणादकः । रचोहणकः ॥ * ॥ उशानकः^{१०} ॥ ४३५ ॥

१ गाः सादयति Yajñ.—गोषद् is not given in the (ākṛiti) gaṇa सुषामादि ऽl. 158-9.

२ गोषदोऽस्मिन्नस्ति F. — गोषद् Bö., Yajñ., Hem.; गोषद K. V. ed., a. β.; Bö. v.l.

३ Pāṇ. vi. 1, 105-6.

४ Not given by the others.

५ कृष्णोऽस्याखरेष्टक A. D.; कृष्णो-स्याखरेष्टक B. C. F. K.; कृष्णोऽस्यकः । खरेष्टकः । कृष्णोऽस्याखरेष्टक इत्यन्ये Yajñ.

६ देविष्य इति पदयो यो A.; देविं-विष्यशब्द° B. F. K.; देविष्ययश° C.

७ देविधिष्यकः A.; देविंविष्यकः B. C. F. K.—देवीधिष्य Yajñ. and (v.l. °धि-या) Bö.; देवीधिष्यम् K. V. ed. β. (दे-वाधिष्या a.); देविधिष्या Hem.

८ प्रतूर्तकः D.—The other works read प्रतूर्त.

९ Pāṇ. viii. 1, 23.

१० ? उशानक C.; उशानकः D.—उशानु Hem.; उशान Kāṣ. V. ed.; om. others. [? उषा न cf. Rīg. ii. 34, 12.]

वाचस्पतिः कृशानुश्च स्वाहाप्राणो ऽञ्जनं तथा१ ।

पत्न्या सहस्रशीर्षं२ च मातरिश्वा च घोषदा३ ॥ ४३६ ॥

वाचस्पतकः^४ ॥ * ॥ कृशानवकः ॥ * ॥ स्वाहाप्राणकः^५ ॥ * ॥ अञ्जनकः ॥ * ॥ पदेः क्त्वा । पत्वकः^६ ॥ * ॥ सहस्रशीर्षकः^७ ॥ * ॥ मातरिश्चयति गच्छति । मातरिश्वा वायुः । तदनुकरणादकः । मातरिश्चकः ॥ * ॥ घोषदकः^८ ॥ ४३६ ॥ घोषदादिः^९ ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां स्वीय-
गणरत्नमहोदधिवृत्तावस्य संजातमस्य भावः कर्मवानेना-
स्यात्र वास्त्यर्थविहितप्रत्ययगणनिर्णयो नाम
सप्तमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

१ प्राणोजनस्तथा B. C. D. F. K.

२ एत्वासह^० B. C. F. K.; यथा सहस्र^० D. E.; सहस्रशीर्षं B.; सहस्रदीर्घं C.

३ गोपदा A.; मातरिश्वावघोषदा. D. E.

४ वाचस्पत Hem.; वातस्पते KAs. V. β., v.l. ed.; om. others.

५ स्वाहकः । प्राणकः D. — स्वाहाप्राण Hem., K. V. β., v.l. ed., om. others.

६ पदे क्त्वा पत्वकः A.; पादका पत्वकः B.; पदे का पत्वकः C. K.; ॥ एत्वकः । F. (om. D.).—पत्ता Hem.; omitted by the others.

७ सहस्रशीर्षन् Hem., K. V. ed. v.l.; सहस्रशीर्षा β.

८ अवघोषदकः C.—घोषद् Hem.; omitted by the others.

९ Hem. (vii. 2, 74) calls this *gana* घोषदादि.

प्रथाष्टमोऽध्यायः ॥

येभ्यस्तद्धितभिहेभ्यः शाब्दिकेभ्यैः पलायितम् ।

गव्येनापि मया दत्तं पदं तद्गणमूर्धसु^१ ॥

कण्डून्मेधातुरणभुरणा^२ गद्गदो दुःखवेदो^३

केलालाटौ समरभिषजौ तन्तसो मन्तुवल्लू ।

एलावेलासपरमगधाः पम्पसेरोमहीडः

खेलालोटावुरणचरणामूषसो वेड्हणीडौ^४ ॥ ४३७ ॥

कण्ड्वादेर्यगित्यनेन कण्डून्मित्यादेर्गणात्स्वार्थे^५ यगभवति ॥ * ॥ कण्डू
अङ्गघर्षणे । कण्डूयति । कण्डूयते । नखादिना गात्रं घर्षति^६ ॥ * ॥
मेधा आशुग्रहणे । मेधायति ॥ * ॥ तुरण त्वरायाम् । तुरण्यति ।
त्वरत इत्यर्थः ॥ तुरण धारणपोषणयोरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ भुरण प्रहर-
णधारणयोः^८ । भुरण्यति^९ । युध्यते धारयतीति वा ॥ * ॥ गद्गद^{१०}

१ This complet is omitted in D. (and E.) and is numbered as part of the text in F. K.

२ कण्डूमेधातुरणचुरणा B. C. F. K.; कण्डूमेधा^० E.; तुरणभुरणा D.

३ दुःखवेदो E. F. K.

४ वेद for वेड्ह A.; लड्ह D.; वेद E. F.; चेट C.; वेट् K.

५ कण्डूडित्या^० A. B. C. K.

६ घर्षयति A.

७ ? Thus MSS.—चुरणचौर्ये । तुरण त्वरायाम् । भुरण धारणपोषणयोः । Siddh. K. : Yagn. our भुरण; (E. next note); also चुरण S. 136. भुरण 139.

८ चुरण प्र^० B. C. F. K.; भुरण रणधारणयोः A. चुरणचौर्ये । प्रहर-णधारणयोरिति वधेमानः Yagn. (from a MS. related to B. C. F. K. ?).

९ चुरण्यति B. C. F. K.

१० गद्गदा A.

वाक्यस्खलने । गद्गद्यति ॥ अन्य तु गद्गदङ्किति^१ पठन्ति । तन्मते गद्ग-
द्यते । डिन्वात्तङ्^२ ॥ * ॥ दुःख तत्क्रियायाम् । दुःख्यति ॥ * ॥ वेद्य-
ति^३ । मायाप्रपञ्चमाचरति ॥ वेटलाञ्जित्यन्ये । वेटलाद्यते । वेटला-
ङ्किति भोजः ॥ * ॥ केला विलासे । केलायति । विलासतीत्यर्थः ॥ * ॥
लाट् जीवने । लाञ्चति^४ ॥ * ॥ समर रणक्रियायाम् । समर्यति^५ ॥ * ॥
भिषज कुत्सायाम् । भिषज्यति^६ । कुत्सयत इत्यर्थः ॥ चिकित्सायामि-
त्यन्ये ॥ * ॥ तन्तम दुःखे । तन्तस्यति । दुःखी भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ मन्तु
रोषे वैमनस्ये च । मन्तूयति ॥ मन्तूञ्^७ मन्तूयति मन्तूयत इति
चन्द्रः ॥ * ॥ वल्गु माधुर्ये पूजायां च । वल्गूयति ॥ * ॥ एला विलासे ।
एलायति ॥ इलाशब्द^८ इत्यन्ये ॥ * ॥ वेला कालविशेषे । वेलायति
॥ * ॥ संपर पूजायाम् । सपर्यति । पूजयतीत्यर्थः । सपर्यया साधु
स पर्यपपुञ्जत्^९ ॥ * ॥ मगध परिवेष्टने । मगध्यति । परिवेष्टत इत्यर्थः ॥
नीचदामादि धृत्तिमनुतिष्ठतीत्यपरः^{१०} ॥ * ॥ पम्पस दुःखे । पम्पस्यति ।
दुःखायत इत्यर्थः ॥ * ॥ इरम् ईर्यायाम् । इरस्यति ॥ * ॥ महीड

१ गद्गदङ्किति A. B. C. K.—गद्गद ।
गद्गदित्येके Hem. ; गद्गद दाकस्खलने
Siddh. K., Yajñ.

२ त्रित्वात्तत्र A. ; द्वित्वात्तत्र B. ;
द्वित्वात्तत्र C. K. ; द्वित्वात्तङ् F.

३ वेद्यति F. (and perhaps others) ;
cf. वेट् further on.—वेद धीर्त्ये स्त्रिं च
Siddh. K. ; वेद धीर्त्ये Yajñ. ; वेट् & वेड
Hem. ; वेट् K. V. a. β., om. ed.

४ A. B. C. K. insert the passage
from केला after चिकित्सायामित्यन्ये.

५ समरायति F. ; समर Hem. ; om.
by the other works.

६ "That is — भिषजति "he re-
viles, casts aspersions on."—भिषज
चिकित्सायां Siddh. K., Yajñ.

७ मंतूङ् B. C. K.—मन्तु अपराधे ।
रोष इत्येके । मन्तूयति । चन्द्रस्तु जित-
माह । मन्तूयते ॥ Siddh. K., Yajñ.

८ इला शब्दे ; एलाशब्द A.—एला
Hem., Yajñ. ; एला (केला खेला) वि-
लासे । इलेत्यन्ये Siddh. K.

९ Śiṣup. I, 14.

१० °धृतिमनु° C. ; धृत्ति° K.—मगध
परिवेष्टने । नीचदास इत्येके Siddh. K.,
Yajñ.

दृङ्गी पूजायां च । महीयते । डिच्चात्तड् ॥ * ॥ खेला खलनविला-
मयोः । खेलायति ॥ खेल इत्यकारान्तमित्यन्ते^१ । तन्मते खेच्यति
॥ * ॥ लोच्यति बटुः । भूमौ विपरिवर्तत इत्यर्थः ॥ लेट् दीप्तावि-
त्यन्ते^२ ॥ * ॥ उरण्यति सादिनम्^३ ॥ * ॥ चरण^४ गतौ । चरण्यति ॥
वरण^५ इति भोजः । यथा ।

चरण्यन्वारणैर्वेलां तरण्यन्मौभिरर्णवम्^५ ॥ * ॥

असु मानस उपतापे च । असूयति ॥ अन्ये तु । असूडिति डितं दी-
र्घान्तं पठन्ति । तन्मते । असूयते^६ ॥ * ॥ उषस्यति रात्रिः । प्रभातो-
भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ वेडिति धौर्त्ये स्वप्ने च । वेच्यति^७ ॥ * ॥ हणीङ्
रोषे खञ्जायां च । हणीयते वीरवती न भूमिः^८ ॥ ४३७ ॥

रेखास्वरेयोद्भवसः^९ मुखेरजी

भिष्णुक्तिरोलाडिषुधेरधो^{१०} ऽगदः ।

लेखालिटौ लेट्चुरणारोरसो^{११}

वेटाऽथ लोटानरणौ तथा पयः ॥ ४३८ ॥

१ खेला । खल इत्यन्ते Hem. ; खेला
विलासे Siddh. K., Yajñ.

२ लेट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च ।
दीप्तावित्येके Siddh. K. ; लेट् लोट्
Kās. V., Yajñ. ; लोट् only Hem.

३ उरण्य Hem. ; om. by others.

४ चरण वरण गतौ Siddh. K.,
Yajñ. ; चरण Hem., K. V. ed.

५ चरण्यनुच्चारणैर्वेलांनरण्यं^५ A. ;
यथा चरणैर्लेपांतरन्यनोभिरर्णवं B. ;
यथा वरणैर्वेलांतरण्यनौ^५ C. K.

६ असु उपतापे । असू असूज् इत्येके ।
Siddh. K., Yajñ. ; असू & असु Hem.

असू & असूज् K. V. a. ; असू & असूज्
Kās. V. ed.

७ ? वेच्यति धौर्त्ये^७ वेच्यति B. C. K. ;
वेच्यति A. ; वेच्यति । धूर्त्ते स्वप्ने वा ।
वेच्यति F. -- Cf. page 462, note 3.

८ Bhaṭṭik. 2, 38 (MSS. च or ख
for न).

९ रेखास्वरेयोद्भवसः B. C. F. K. ;
रेखास्वरेयो^९ E. ; रेखास्वरायोद्भव-
तः^९ D.

१० भिष्णुक्ति^{१०} A. B. C. E. F. K.

११ लेट्चर^{११} A. ; लेट्चुरणारसो E. ;
लेट्चरख^{११} D.

रेखायति । स्नाघामासादयति^१ । रेखाकर्माचरंस्त्रिचकरादिर्वीच्यते
 ॥ * ॥ अम्बर्यति ॥ सम्बर^२ इति वामनः ॥ * ॥ इयस्^३ ईशैश्वर्ययोः ।
 इयस्यति । अयं दुर्गमतेन ॥ * ॥ द्रवस्^४ परितापे परिचरणे च । द्रव-
 स्यति ॥ * ॥ सुख तक्त्रियायाम् । सुख्यति । सुखी भवतीत्यर्थः ॥ * ॥
 इरज् ईर्यायाम् । इरज्यति ॥ * ॥ भिष्णज् उपसेवायाम् । भिष्ण-
 ज्यति^५ । उपसेवत इत्यर्थः ॥ * ॥ तिरस्यति । अन्तर्हितो भवतीत्यर्थः
 ॥ * ॥ लाडिति वेद्वत् । लाड्यते^६ ॥ * ॥ इषुध अस्तधारणे । इषु-
 ध्यति ॥ * ॥ इरध्यति । अगद्यति । इयं भोजमतेन^७ ॥ * ॥ लेखार्थो
 रेखार्थवत् ॥ * ॥ लिट् अन्पार्थे कुत्सायां च । लिथ्यति ॥ * ॥ लेथ्यति^८ ।
 भूमौ विपरिवर्तत इत्यर्थः ॥ * ॥ चुरण^९ गतौ चौर्ये च । चुरण्यति ।
 गच्छति । चोरयति ॥ * ॥ अरर आराकर्मणि । अरर्यति ॥ अररेति
 नाम । आरापर्यायवाचि ।

स राक्षसेन्द्रस्य निशाचरेन्द्रो विभेति चर्मारर एव चर्मा^{१०} ॥
 अररो यज्ञाङ्गं^{११} रणस्येत्यन्यः ॥ * ॥ उरस्यति ॥ * ॥ वेटायति । लो-
 टायति । एतौ वामनमतेन ॥ वेटालाटेति^१ केचित्पठन्ति । तेषां मते

१ रेखा स्नाघामासादनयोः Siddh. K.,
Yajñ.

२ अग्धर्यति । अग्धर B. C. F. K.—
अम्बर सम्बर संभरणे Siddh. K.; संवर
अम्बर संवरणे Yajñ.; om. Kā. V.
Hem.

३ Thus also Hem.; om. others.

४ Hem. has द्रवस्; Siddh. K. also
adds द्रवमुद् संदीपने.

५ भिष्णुजं भिष्णुज्यति A. B. C.
F. K.; Hem.

६ वेद्वत् B.; वेद्वतं C.; लाडि-

ति वेद्वत् । वेट् लायते इत्यन्ये A.—
लाट् (लाट्) जीवने Siddh. K., Yajñ.

७ Hem. has both; Siddh. K., Yajñ.
अगद् नीरोगत्वे and इरज् ईर्यायां
(इर्यति, °ते Yajñ., ईर्यति, °ते Siddh.
K.)

८ See note २, preceding page.

९ See page 461, notes ७ and ८.

१० चर्मारर एव चर्मा (चर्मा?) A.

११ यज्ञाङ्गं A.—अरर आराकर्मणि
Siddh. K., Yajñ. [अररेति प्रातिपदि-
कमारापर्यायवाचि Yajñ.].

वेटालोव्यति^१ ॥ * ॥ तरण गतौ । तरण्यति ॥ * ॥ पयस्यति गीः ।
पयः प्रसूत इत्यर्थः ॥ ४३८ ॥

संभूयोभरणी नन्दपुरणी कुषुभेमसौ ।

ईयम्पुष्या तथा गोधा चिचङ् आश्रय इथते^२ ॥ ४३९ ॥

संभूयस्यति सखं । वर्षति पर्जन्ये प्रभूतं भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ भरण
धारणपोषणयोः । भरण्यति ॥ * ॥ नन्द समृद्धौ । नन्दति ॥ * ॥
पुरण^३ गतौ । पुरण्यति । गच्छतीत्यर्थः ॥ * ॥ कुषुभ चेपे । कुषुभ्यति ।
चिपतीत्यर्थः ॥ कुसुभ्यति खदेहाश्रयां परकर्तृकां निरोधाक्रियामनुभव-
तीत्यर्थ इत्यन्ये ॥ * ॥ इमस् ईयस्^४ ईर्यायाम् । इमस्यति । ईयस्यति^५
॥ * ॥ पुष्य संतोषे । पुष्यति^५ ॥ * ॥ गोधायति । अयं चन्द्रमतेन ॥ * ॥
चित्रीयते । आश्रयमत्पादयति ॥ * ॥

कुसुभादीनामकारलोपश्च । द्विविधाः कण्डादयः स्यर्यन्ते भ्वादयश्च
नांमानि च । तत्र भ्वाद्यधिकाराद् भ्वादिभ्यः प्रत्ययः । तदुक्तमुभयम् ।
कण्डादीनि धातवश्चैव^६ प्रातिपदिकानि च । आतस्थोभयम् । कण्ड्य-
तीति ह्यङ्गघर्षणे प्रयुज्यते । अस्ति मे कण्डूरिति वेदनामात्रे ॥ अपरो
धातुत्वस्य विकल्पे युक्तिमाह धातोरित्यधिकारात् । ककारस्य^७ च गुण-
प्रतिषेधार्थस्यासञ्जनादवसीयते । धातवस्तावत्कण्डादय इति । कण्डूञ्
हृणीङ्^८ इति च दीर्घं गणे पठति । यदि च नित्यः प्रत्ययः स्याद्

१ वेटालोटेति °वेटालोव्यति F.—
The other works omit all three forms.

२ इरज्पुष्या तथा गोधा चंवर-
श्रयमिष्यते D.; A. om. text and be-
ginning of comm. to भवतीत्यर्थः.

३ Thus also Hem., v.l. K. V. ed.

४ इयस् इयस्यति A. B. C. K. (cf.
preceding śloka); Hem. has इमस्;
the others omit both.

५ संतापे^० C. [विकसने D.]; पुष्यति
A. B. C. F. K.—Not given by the
others.

६ °षिवं A.

७ Viz. of the pratyaya यङ्; cf.
Pāṇ. i. 1, 5.—A. om. च.

८ कण्डूञ् हृणीञ् A.; कण्डू हृणीञ्
B. C. F. K.

व्यपेगित्यनेनैव^१ दीर्घत्वस्य सिद्धत्वादनर्थकं दीर्घाच्चारणं स्यात् कृतं च तस्मादवसीयते धातुत्वमेव कण्ठादिषु विभाषितमिति । तदुक्तम् ।

धातुप्रकरणाद्धातुः कस्य चासञ्जनादपि ।

आह चायमिमं दीर्घं मन्ये धातुर्विभाषितः^२ ॥

स्वाद्यधिकारः किम् । कण्डूनाम्बः स्यादयो भवन्ति । नदीसंज्ञकस्यायं ख्याख्यत्वात् । तेन नित्याङ् भवन्ति । रणेन कण्ठास्त्रिदशैः समं पुनः^३ । मन्तुः । वल्काः ॥ पाणिनिशकटाङ्गजदिम्बस्त्रवामनमतेन स्वार्थे कण्ठादिभ्यः प्रत्ययः । चन्द्रादीनां मतेन करोत्यर्थे ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन रैधवलप्रभृतयो द्रष्टव्याः^४ ॥ ४६६ ॥ इति कण्ठादिः ॥

भृशतृपञ्चपलाण्डरेहतौ^५

हरितपरिडतकराडरेफतः ।

अभिमनःशुचिदुर्मनसोजसः

मुमनसोन्मनसोत्सुकवेहतौ ॥ ४४० ॥

कर्तृभृशदेर्हल्लुक् चाचेरित्यनेन भृशादेरञ्चन्ताद् अभृततद्भाव-
विषयात्^६ कर्तृभृतात् क्यङ् भवति । तत्कनियोगेन हलो लुक् ॥ * ॥
अभृशो भृशो भवति । भृशायते ॥ * ॥ हपत् । चन्द्रः समुद्रश्च । हपा-
यते^७ ॥ * ॥ अपलायते ॥ * ॥ आण्डरो मूर्त्वां मुक्करो वा । आण्डरा-

१ घ्यपोर्निर्गच्छत् ॥ २ ॥ अस्मिभिरा०
B. व्याप्सागल्लिन च० C. K.— इत्य०
व. 1. 1. 1. 1. 1. 1.

२ See Mahābh. on P. It. I, 27.

३ Sisup. 1. 28.

४ रैधवलप्रत्ययो० A.—? रैयति P.
vi. 1. 79 scholl.; धवल् धवलित; neither
word is given by the other works.

५ भृशतृपञ्च० B. K. भृशतृपञ्च० C.;
भृशतृपञ्च० F.

६ Thus A.; ऋभृतात् भृतविषयात्
B. C. F. K.

७ तृपञ्चद्रः or नृपञ्चद्रः नृपायते
B. C. F. K.; चन्द्रसमु० A.—तृपत् Bg.,
Hem., K. V. a.; नृषत् K. V. ed., B.;
om. Yajñ.

यते ॥ अण्डर इत्यन्ये^१ ॥ * ॥ रोहत् । नैर्दृष्यधर्मवृत्तिभिर्चाभिषाष-
धर्मवृत्तिर्वा^२ । रहसि वर्तत इत्यन्ये । रेहायते ॥ * ॥ हरितायते ॥ * ॥
पण्डितायते ॥ * ॥ कण्डरायते^३ ॥ * ॥ रेफत्^४ । सदोष इत्यर्थः ।
रेफायते ॥ * ॥ अभिमनायते ॥ * ॥ श्रुंचीयते ॥ * ॥ दुर्मनायते ॥ * ॥
ओजःशब्दस्तद्वति वर्तते । ओजायते ॥ * ॥ सुमनायते ॥ * ॥ उन्म-
नायते ॥ * ॥ उत्सुकायते ॥ * ॥ वेहत् । गर्भघातिनी^५ । वेहायते ॥ * ॥
सुमनसोन्मनमेति तृतीयान्ते पदे ॥ ४४० ॥

शीघ्रं फेनो नीलमन्दौ च वर्चः

संश्रन्मद्रौ भद्रयुक्तौ भृशादौ^६ ।

शीघ्रायते ॥ * ॥ फेनायते ॥ * ॥ नीलायते ॥ * ॥

दिशि मन्दायते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि^७ ॥

वर्चायते^८ ॥ * ॥ संश्रायते^९ । मानत्येन भवति ॥ शश्वदिति शाकटा-
यनः ॥ * ॥ मद्रायते^{१०} ॥ * ॥ भद्रायते ॥

ननु उदमनायतेत्यादयः^{११} प्रयोगाः कथं भिद्यन्ति । सपादीना-

१ अण्डरायते । अण्डर° A.; आड इत्यन्ये B.; वा । अण्डरा इत्यन्ये C.; वा । अण्डरा इति आड *anapā* इत्यन्ये K.—अण्डर B.; *Yājñ. Hem.*; अण्डर K. V. ed. [अण्डरायते । अण्डरी मुष्कः *Yājñ.*].

२ अभिषोभिषाष° A.; °भिषाभिषधर्मवृत्तिर्वा B. C., orig. K.—रेहचन्दो नैर्दृष्यवृत्तिभिर्चाभिषधर्मवृत्तिर्वा । रहसि वर्तत इत्यन्ये *Yājñ.*

३ कण्डरायते B.; om. F.—कण्डर *Hem.*; om. by the others.

४ Thus also *Hem.*; रोहत् Bō., *Yājñ.*, v.l. K. V. ed.; रोहिस् a. β.

५ Om. A.

६ संश्रन्° A.; शंश्रन्° B. C. K.; शश्रन्° F.; मद्रवन्मद्रौ E.

७ *Raghu.* 4, 49.

८ Om. A. B. C. K.

९ अन्नं राश्यायते A.; शंश्रायते B. K.; शश्रायते C.; शश्रायते F.—शश्वत् *Yājñ.*; शंश्वत् *Hem.*; संश्वत् and शश्वत् B.; om. Kās. V.

१० मद्रायते A. F.—मद्र Bō., *Yājñ.*, *Hem.*; *Triloeh. on Kāt. iii. 2, 8*; Kās. V. ed.; मद्र a. β.

११ उन्मनायते इ° B. C. K.

मेषां^१ पाठात् । नैवम् । संघामयतेः सप्रदेः स्वादिषु पाठात्^२ ।
अन्वेभ्योऽपि निरूपसर्गेभ्य एव क्यङ्गादिविधिः^३ । तेन । उदपुच्छयत
समभाष्ययतेत्यादयोऽपि सिद्धाः ॥ * ॥ इति भृशादिः^४ ॥

शब्दाटाट्याकण्वमेघाभ्रकोटाः ५

पोटासोटाशुभ्रनीहारशीकाः ६ ॥ ४४१ ॥

शब्दादि करोति क्यङ्केत्यनेन शब्दादेः करोतीत्यर्थे क्यङ् वा
भवति ॥ * ॥ शब्दं करोति । शब्दायते ॥ शब्दयति^० शाब्दिक इत्यपि
॥ * ॥ अट्यायायते ॥ * ॥ कण्वं पापम् । कण्वायते^५ ॥ * ॥ मेघायते
तपात्यये वायुः ॥ * ॥ अभ्रायते ॥ * ॥ कुट कौटिल्ये । कोटयतीति कोटा
स्त्री । कोटायते ॥ * ॥ पोटा स्त्री । पोटायते ॥ * ॥ सोटायते^६ ॥ * ॥
शुभ्रायते शशी ॥ * ॥ नीहारायते हिमर्तुः ॥ * ॥ शीकायते । शीत्कारं
करोतीत्यर्थः ॥ ४४१ ॥

मुदिनं दुर्दिनं युद्धं वैराटाटाट्टशीकराः ।

मुष्वा वेगौघकाडाटा ममश्च कलहो मतः^{१०} ॥ ४४२ ॥

मुदिनायते शरत् ॥ * ॥ दुर्दिनायते प्रावृट् ॥ * ॥ युद्धायते
सुभटः ॥ * ॥

१ प्रसादीना^० A. C.

२ संघामायते । प्रसादेः स्वाद्पा-
ठात् । A.

३ एवं क्यङ्गादिविधिः B. C. K.

४ Vardh.'s (and Hem.'s) भृशादि
also includes the *gaṇa* लोहितादि to
Pāṇ. iii. 1, 13, exc. लोहित itself, for
which see §. 443 [and चरित & दास
which are also omitted by Kāś. V.].

५ कण्ठ for कण्व A. B. C. E. K.

६ शोटा for सोटा B. F. K.; शुच
C.; ंसीकाः E.; ंशंका^१

७ शब्दायति A. C.

८ कण्ठं कण्ठायते A. B. K.; कण्ठं
कण्ठायते^० C.

९ शोटायते A. B. C. F. K.—The
other works read सोटा.

१० मुष्वा वेगौघ ंममाश्च^० A.; B. C.
E. F. K. om. this śloka (F. leaving
blank space for it); D. om. text and
comment.

वैरायितारस्तरलाः स्वयं मत्सरिणः परे^१ ॥ * ॥

अटाटायते ॥ * ॥ अट्टायते^२ ॥ * ॥ श्रीकरायते ॥ * ॥ सुष दाहे वम्प्र-
त्यये । सुष्वा । सुष्वायते^३ ॥ * ॥ वेगायते तुरगः ॥ * ॥ ओघायते^४ ॥ * ॥
कणैर्वप्रत्यये उक्तागमः^५ । कण्डूञ् इत्यस्य वा वप्रत्यय^६ ऊकारलोपश्च ।
कण्ड्वा^७ कृपा । कण्ड्वायते ॥ * ॥ अट्टायते ॥ * ॥ ममेति षष्ठ्यन्तानु-
करणम् । ममायते ॥ * ॥ कलहायते ॥ ४४२ ॥ इति शब्दादिः^८ ॥

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वमुखानि च ।

मूर्खानिद्राकृपाधूमाः करुणा^९ जिह्वचर्मणी^{१०} ॥ ४४३ ॥

डालोहितादेस्तु क्यष् । इत्यनेन लोहितादेर्गणात् क्यष् भवति^{११}
॥ * ॥ अलोहितो लोहितो भवति । लोहितायते । लोहितायति ।
यथा । लोहितायति सहस्रमरीचौ^{१२} ॥ * ॥
श्यामायति । श्यामायते । यथा । श्यामायमानानि वनानि पश्यन्^{१३} ॥ * ॥
दुःखायति । दुःखायते ॥ * ॥ हर्षायति । हर्षायते ॥ * ॥ गर्वायति ।
गर्वायते ॥ * ॥ सुखायति । सुखायते ॥ * ॥ मूर्खायति । मूर्खायते ॥ * ॥

१ Śiṣup. 2, 115.

२ अट्टायते A.—The other works read अट्टा for अट्ट.

३ सुष दाहे^० A.; °पुष्वा सुष्वायते C.; सुष्वा सुष्वायते F.; सुष्प^० मुष्वा मुष्वायते K.—मुष्वा and सुष्वा eds. Pāṇ.; मुष्वा Hem.; मुष्वा । सुष्वा v. ll. Kāś. V. ed.; सुष्वा a.; सुष्वा β.

४ उघायते A. B. C. K. — ओघ Hem.; om. by others.

५ कणैर्व^० B. C.; कणैवाप्रत्ययो ड^० A.; उक्तागमः(?) B.; उकागमः C.

६ वाप्रत्यये^० A.

७ कण्ड्वं A.—Not given by others.

८ Hem. has the same *gana*; cf.

Pāṇ. iii. 1, 17 and vārtts.

९ करुणा^० E.; कारणा D.

१० जिह्वकर्मणी A. D.; जिह्वावर्मणी C.—Yajñ., page 45, quotes this śloka °करुणा नित्यचर्मणी.

११ क्यप्^० क्यप् B. C. K.; काब्भवति A.; cf. Pāṇ. iii. 1, 13.

१२ Kirāt. 9. 4.

१३ Raghuv. 2. 17.

निद्रायति । निद्रायते ॥ * ॥ कृपायति । कृपायते ॥ * ॥ धूमायति ।
धूमायते ॥ * ॥ करुणा दया । करुणायति । करुणायते^१ ॥ * ॥ जि-
ह्वायति । जिह्वायते ॥ * ॥ चर्मायति । चर्मायते^२ ॥ * ॥

लोहितश्यामवर्जमन्वेषां तद्वति प्रत्ययः । तेनादुःखवान् दुःखवान्
भवतीत्यादि वाक्यम् ॥ तुग्रहणं क्यषोऽवधारणार्थम् । लोहितादेरेव
क्यष् नान्येभ्यः^३ ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन । अमृतं यस्य विषायति^४ ।
इत्यादयः सिद्धाः ॥ ४४३ ॥ इति लोहितादिः^५ ॥

सुखदुःखासकृच्छ्राणि^६ प्रतीपः करुणस्तथा ।

कृपा चालीकतृप्रासकृपणाः^७ सोढसंयुताः ॥ ४४४ ॥

सुखादिर्भुङ्क्ते इत्यनेन^८ सुखादेर्गणाद् भुङ्क्ते वेदयतेऽनुभवतीत्यर्थे
क्यङ् भवति ॥ * ॥ सुखं वेदयते । सुखायते ॥ * ॥ दुःखायते ॥ * ॥
अस्यतेऽनेन । अस्रम् अश्रु^९ रुधिरं वा । अस्त्रायते ॥ * ॥ कृच्छ्रायते
॥ * ॥ प्रतीपं प्रतिकूलम् । प्रतीपायते ॥ * ॥ करुणं शोचनम् । करुणा-
यते ॥ * ॥ कृपायते ॥ * ॥ अलीकम् अनृतम् । अलीकायते ॥ * ॥ तद्रं^{१०}

१ [करुणायति । करुणायते D.]

२ चर्मायति C. (P. i. 1, 15 scholl.);
[कर्मायति । कर्मायते D.]; चर्मन्
Hem.

३ क्यषन् नान्येभ्यः A.

४ Böhtl., Ind. Spr., 2 ed., 2454.

५ Hem. has the same *gana*. The
लोहितादि to Pân. iii. 1, 13 is entirely
different from it, except the word लो-
हित, cf. page 468, note 4. — Yajñ.
remarks: यत्तु गणरत्नमहोदधी लो-
हितश्यामदुःखानि इति पठित्वा श्या-
मादिभ्योऽपि ऋषि पथद्वयमदाहृतं

तत्तूक्तभाष्यवार्त्तिकविरुद्धम् । तस्मात्ते-
भ्यो क्यङ्देवेति ध्येयम् ॥

६ °दुःखास्रं A. B. C. K.; दुःखासुं
D. E.

७ °तृप्रास्रं A. B. C. K.; तृप्रा [स्र
om. E.] कृपाणाः D. E.

८ सुखादिर्भुङ्क्ते A.; om. B. C. K.

९ अस्रु A. B. C. K.—अस्यतेऽस्रु अस्रं
च । अस्रुते आकंठ अस्रु वाप्यो नानार्थे ।
Kshem. on A. K. ii. 6, 2, 44.

१० Thus Hem., Yajñ., Kâs. V. a. β.;
तृप्रा Bū., Kâs. V. ed. (v. l. तीव्र).—तृप्रा
दुःखं चंद्रं समुद्रं वा तृप्रायते Yajñ.

दुःखम् । त्प्रायते ॥ * ॥ अस्रमेवास्रम् । आस्रायते ॥ * ॥ कृपणं
दैन्यम् । कृपणायते ॥ * ॥ सोढं सदनम् अभिभवो वा । सोढायते ॥ * ॥

सुखादीन्येके लोहितादिष्विच्छन्ति । तेषां मते । असुखः सुखो
भवति । सुखायति । सुखायते ॥ ४४४ ॥ इति सुखादिः ॥

यहस्त्रिहौ वदं दीधीभणौ रणपठौ कुचम् ।

लिखं च कम्पमन्दोलिमुभिं लोचं मथिं^१ विदुः ॥ ४४५ ॥

क्तेरयहादेरित्यनेन यहादिवर्जितात्परस्य क्तेरिड् न भवति ॥ * ॥
निगृह्णीतिः^२ ॥ * ॥ अपस्त्रिहितिः ॥ * ॥ उदितिः ॥ * ॥ दीधितिः ॥ * ॥
भणितिः ॥ * ॥ रणितिः ॥ * ॥ निपठितिः^३ ॥ * ॥ निकुचितिः ॥ * ॥
लिखितिः ॥ * ॥ विकम्पितिः ॥ * ॥ अन्दोलितिः ॥ * ॥ उम्भितिः ॥ * ॥
आलोचितिः ॥ * ॥ मथितिः ॥ ४४५ ॥ इति यहादिः^४ ॥

वारतर्परगराः शरभेरे^५

कन्दरः करभमराडकाराः ।

रघुरंकपरिकाङ्गुरिखा

रोमकर्मपुरुषासुररिक्षाः ॥ ४४६ ॥

वारादेर्वेत्यनेन रश्नुतेर्लश्नुतिर्वा भवति ॥ * ॥ वारः क्रियाभ्या-
वृत्तिः^६ । वालः केशः ॥ * ॥ तर्परः पशूनां कण्ठघण्टा^७ । तल्पलो

१ ०मंदोलितुंभिलोरमथिं E.; ०मं-
दौ स्तस्त्रुंभितुंस्त्रिमथिं D.

२ The compiler of the comm. in D.
mistook the application of this *gana*,
and forms च्छणग्राही । पुत्रलेही etc.
(cf. śl. 457).

३ Thus also Hem.; पठितिः B.C.K.

४ Hem. has the same *gana*, but

gives only the nouns. He omits, how-
ever, the words उम्भितिः, दीधितिः
and लोचितिः.

५ ०शारभेराः B.; सरभेराः A.;
सभभेराः E.

६ क्रियाव्यावृत्तिः A.; F. adds सं-
घातो वा.

७ कंठघंटः A. B. F.; Hem.

गजपृष्ठकदेशः^१ ॥ * ॥ गरो विषम् । गलः प्राण्यङ्गम् ॥ * ॥ शरभो
 ऽष्टापदः । शलभः^२ पतङ्गः ॥ * ॥ इरा ऽमृतम् । इला भूमिः ॥ * ॥
 कन्दरो गिरिगुहा । कन्दलः कन्दविशेषः ॥ * ॥ करभ उद्गः । कलभो
 बालहस्ती ॥ * ॥ मण्डरो जीवविशेषः । मण्डलं बिम्बं संघातो वा ॥ * ॥
 कारो रचानिर्वेशः । कालो वर्णः ॥ * ॥ रघुः । राजा । लघुः । अप-
 क्षितपरिमाणः ॥ * ॥ अरम् अत्यर्थम् । अलं पर्याप्तम् ॥ * ॥ एतेषा-
 मर्थभेदे ललं रूढिवशात् । भोजस्तु सामान्येनाह ॥ * ॥ कपरिका ।
 कपलिका^३ ॥ * ॥ अङ्गुरिः । अङ्गुलिः ॥ * ॥ रेखा । लेखा ॥ * ॥
 रोम । लोम ॥ * ॥ कर्म । कल्म ॥ * ॥ पुरुषः । पुलुषः ॥ * ॥ असुरः ।
 असुलः ॥ * ॥ रिचा । लिचा ॥ ४४६ ॥

पांसुरकरीरमूरं^४ तिर्पिरिकातरुणशुक्रपर्यङ्काः ।

परियोगमुकुरसरिं रोहितपरिघौ सरोहियौ^५ ॥ ४४७ ॥

पांसुरः । पासुलः^६ ॥ * ॥ करीरः । कलीलः ॥ * ॥ मूरम् । मूलम्
 ॥ * ॥ तिर्पिरिका । तिल्पिका ॥ तिर्पिरीकमिति^७ वामनः ॥ * ॥
 तरुणः । तलुनः ॥ * ॥ शुक्रः । शुक्तः ॥ * ॥ पर्यङ्कः । पल्यङ्कः^८ ॥ * ॥
 परियोगः । पलियोगः ॥ * ॥ मुकुरम् । मुकुलम् ॥ * ॥ सरिरम् ।
 सलिलम् ॥ * ॥ रोहितम् । लोहितम् ॥ * ॥ परिघः । पलिघः ॥ * ॥

१ Thus also Hem.

२ सरभो० सलभः A.

३ कपरिका and कपिरकं Hem.;
 कपिरक and कपिरिका Bō.; कपिरक
 Kāṣ. V.

४ पांसुर० B. C. E. K.; करीरसूरं
 D. E.

५ ०सारोहिणी B.; सरोहिणी D.E.

६ पांसुरः पांसुलः B. C. K.; Bō.,

Kāṣ. V. ed.

७ तिर्पिरिका and तिर्पिरीक Bō.;
 तिर्पिरीकं Kāṣ. V., Hem

८ For the words पर्यङ्क, परियोग,
 and परिघ Hem. has a special rule
 परेषाङ्कयोगे । (cf. Pāṇ. viii. 2, 22
 with vātt. 1).

रोहिणी । लोहिनी^१ ॥ * ॥ आकृतिगणोऽथम् । तेनान्येषामपि ललं
भवति ॥ ४४७ ॥ इति वारादिः^२ ॥

समादितः पदिं सदिं विदिं नहिं वृषिं प्रुषिं^३ ।

इणं वृतिं यतिं श्रुवं सुवं^४ भरिं विदेन्धिना^५ ॥ ४४८ ॥

संपदादेः क्विप् क्तिरित्यनेन संपदादेः स्त्रियां भावे ऽकर्तरि च
कारके क्विप्क्तिप्रत्ययौ भवतः ॥ संपत्तिः । संपत् ॥ विपत्तिः । विपत् ॥
व्यापत्तिः । व्यापत् ॥ प्रतिपत्तिः । प्रतिपत् ॥ संसत् । परिषत् । उप-
सत् । उपनिषत् ॥ संवित् । निर्वित् ॥ उपानत् ॥ प्रावृट् ॥ विप्रुट् ॥
समित् ॥ नीवृट् । उपावृट् ॥ संयत् ॥ प्रतिश्रुत् ॥ उपस्रुत्^६ ॥ उप-
भृत् ॥ विदेति जानात्यर्थेत्यन्यः^७ ॥ समिध्यतेऽनया । समित् ॥ वाम-
नमते क्तिप्रत्ययो द्रष्टव्यः^८ ॥ ४४८ ॥

क्रुधिं युधिं सुधिं तृधिं त्विषिं रुषिं रुजं श्रुचम् ।

ऋचिं^९ मुदिं मृदिं गिरिं ह्रियं भियं लुवं भुवम्^{१०} ॥ ४४९ ॥

क्रुत् ॥ युत् ॥ सुत् ॥ तृट् ॥ त्विट् ॥ रुट् ॥ रुक् ॥ शुक् ॥

१ [रोहिणः । लोहिणः D.]—Om
by the other worbe.

२ कपिलकादि to Pāp. viii. 2, 18
vārtt. ; ऋफिडादि Hem. ii. 3 (last
rule but one ऋफिडादीनां डश्च लः) ।
ऋफिडः । लृफिडः । लृतकः । ऋतकः ।
कपरिका । कपलिका । etc. interchange
of र and ल ; then that of ड and लः
ऋफिलः । ऋफिडः । बलभी । वडभी ।
चूला० । इला० । व्यालः० । पुरीलाशः० ।
पोलशः । वलिशं० । पुलिनं० । पोला० ॥

३ B. C. K. om. प्रुषिं ; पृषिं D. E.

४ सुवं सुवं (or सुवं) D. E.

५ विदिंधिना B. F. K. ; वदिंधनाः
C. ; दिदेन्धिनी D.

६ परिश्रुत् । उपश्रुत् । परिश्रुत् । F. ;
प्रतिश्रुत् । उपश्रुत् परिश्रुत् K. ; [सं-
स्रुत् । सुतिः D.]—Hem. has only श्रु
प्रतिश्रुत् । उपश्रुत् । परिश्रुत्.—? [उप-
स्रुत्] .

७ जानीते इत्यथत्यन्यः F. ; (? जा-
नीतेत्य० “know ye”).

८ क्तिप्रत्ययोपि द्रष्टव्यः A.

९ ऋचिं B. C. F. K. ; ऋचि E.

१० सुवं A. B. C. D. ; broken away
in K.

च्छक्^१ ॥ मुत् ॥ मृत् ॥ गीः ॥ अत्रापि क्तिप्रत्ययो^२ वांमेनमतेन । भोजस्तु
क्तिप्रत्ययं^३ न ददर्श ॥ ह्यीतिः । ह्यीः ॥ भीतिः । भीः ॥ लूनिः^४ । लूः ॥
भूतिः । भूः^५ ॥ ४४६ ॥

कृजं भिदिं छिदिं नुदिं^६ दृशिं नशिं युजिं ज्वरम् ।
अवं त्वरं श्रिवं^७ मवं शकिं^८ नुवं विदुर्वुधाः ॥ ४५० ॥

कृतिः । कृत् ॥ भित्तिः । भित् ॥ छित्तिः । छित् ॥ नुत्तिः । नुत्^९ ॥
दृष्टिः । दृक् ॥ नष्टिः । नक् ॥ युक्तिः । युक् ॥ जूर्तिः । जूः ॥ ऊतिः ।
ऊः ॥ त्वर्तिः । त्वः ॥ श्रूतिः । श्रूः^{१०} ॥ मूर्तिः । मूः^{११} ॥ शक्तिः । शक् ॥
नुतिः । नुत्^{१२} ॥ भोजोऽपि क्तिक्विपो^{१३} ददर्श ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् ।
तेन शामित्रैकण्डूयप्रभृतयो^{१४} द्रष्टव्याः ॥ ४५० ॥ इति संपदादिः^{१५} ॥

भिदिं छिदिं विदिं दयिं रुजिं^{१६} मृजिं प्रछिं चुरिम्^{१७} ।
अनामनि क्षिपिं तथा गृहिं त्रलिं वसिं वपिम् ॥ ४५१ ॥

१ ? कुक् B. C. F. K. — Hem. has nothing like this except मृजि (स्रक्).

२ क्तिचित्प्र० B. C. K.; क्तिचित्प्र-
त्ययः । F.; क्तिप्र० A. [क्तिच्य०?].

३ क्तिप्रत्ययं A.

४ ? लूतिः A. B. K.; om. C.—MS.
Hem. also has लूतिः.

५ Thus MSS.

६ तुदिं E.; नुद् Hem.

७ श्रिवं D. E.; सृतं B. K.; अवं F.;
मृते C.

८ मुचं A.; भुवं B. C. D.

९ ? नुत्तिः । नुत् A.

१० Thus Hem.; Kāś. V. vi. 4, 20;
सिन्धि eds. Pāṇ.

११ मूर्तिः मूः B. C. F. K.

१२ मुतिः । मुक् A.—Hem. has नीतेः ।
नुत् । नुतिः ।

१३ क्तिक्विपो A.

१४ MSS. differ more or less; Hem.
has all three.

१५ Hem. makes three *ganās* of this
in the sūtras कृत्संपदादिभ्यः क्तिप् ॥
भ्यादिभ्यो वा ॥; the कृधादि being
the simple, and the संपदादि the com-
pound verbs, which necessarily take
क्तिप्; while the भ्यादि take optionally
क्तिप् or क्ति; see Index. Cf. also Pāṇ.
iii. 2, 61; 178.

१६ भजिं D. E.; रुजं F.

१७ तुरिं A.; हरिं E.; रुजिं D.

षिद्धिदादिभ्योऽङ् इत्यनेन षितो भिदादेश्च स्त्रियां भावेऽकर्तरि
च कारकेऽङ् भवति ॥ * ॥ भिदा । विदारणम् ॥ * ॥ द्विदा । द्वेषो-
करणम् ॥ * ॥ विदा । लाभो ज्ञानं वा^१ ॥ * ॥ दया । करुणा^२ ॥ * ॥
रुजा [रोगः] ॥ * ॥ मृजा^३ [शरीरसंस्कारः] ॥ * ॥ पृच्छा [प्रश्नः] !
अत्र च्छन्दोभङ्गभयाद् द्विर्न कृतः ॥ * ॥ चुरा । चौर्यम् ॥ * ॥ क्षिपा
[प्रेरणम्] ॥ * ॥ अनास्तीति किम् । भित्तिः । विच्छित्तिः । विक्षिप्रि-
त्यन्तः ॥ अत ऊर्ध्वं नामनि ॥ * ॥ गुहा । पर्वतकुहरम् ओषधिषिशं-
षथ ॥ * ॥ तुला । उन्मानम् ॥ * ॥ वसा^४ । स्नेहः ॥ * ॥ वषा । मेदो-
विशेषः ॥ ४५१ ॥

क्षपिं क्षियं रिखिं लिखिं शुभिं सिधिं मिधिं गुधिम् ।

अरिं गदिं धृजं तरिं करिं हरिं खिदिं^५ विदुः ॥ ४५२ ॥

क्षपा । रात्रिः^६ ॥ * ॥ क्षिया । आचारभेदः ॥ * ॥ रेखा । राजिः ॥
लेखा । सैव ॥ रिखिलिखेः समानार्थः मौत्रधातुः ॥ * ॥ शोभा ।
कान्तिः ॥ * ॥ सेधा । सत्त्वम् ॥ * ॥ मेधा । बुद्धिः ॥ * ॥ गोधा । प्रा-
णिविशेषः ॥ * ॥ एतेषामरेङ् च ॥ * ॥ आरा । शस्त्री ॥ * ॥ गदा^७ ।
प्रहरणम् ॥ * ॥ धारा । प्रपातः ॥ * ॥ तारा । ज्योतिः ॥ * ॥ कारा ।

१ विदा विचारणा Hem. ; om.
Bö. ; Kâs. V.

२ दया अनुकम्पा Hem.—Bö., Kâs.
V. om. दया, पृच्छा, चुरा, तुला,
रुजा, शोभा, सेधा.

३ K. V. ed. मृजा ; a. β., Hem., Bö
मृजा.—The equivalents in brackets
have been added from Hem.

४ वशा A. —वसा Bö., K. V. ; वशा

स्नेहनद्रव्यं धातुविशेषश्च । उष्टिरन्या ॥
Hem.

५ ? खिदिं A. B. C. F. K. ; खिदिं E. ;
खिदिं D.

६ Thus also Hem. ; ऋपेः संप्रसारणं
च । छपा । Kâs. V., Bö.

७ This is not given by the other
works, and seems to be out of place
here.

गुप्तिः ॥ * ॥ हारा । मुक्ताफलमाला । मानमिति भोजः^१ ॥ * ॥ एतेषां
वृद्धिश्च ॥ ** ॥ खेदा^२ । दैन्यम् । निपातनादरेङ् ॥ * ॥ आकृतिगण-
शायम् । तेन चूडापीडाऊहाप्रभृतयो^३ द्रष्टव्याः ॥ ४५२ ॥ इति
भिदादिः ॥

नन्दिर्वासिर्वर्धिनर्दी च रोचिर्

दूषिर्भीषिर्भूषिशोभी मदिश्च ।

साधिर्यन्ताः सर्व एते च नाम्नि

क्रन्दिः कर्षिः स्यात्समो हर्षियुक्तः ॥ ४५३ ॥

नन्दिपचिग्रहादिभ्यो ऽनाज्णिन इत्यनेन नन्द्यादिभ्यः पचादिभ्यो
ग्रहादिभ्यश्चा ऽन अच् णिन् इत्येते क्रमेण कर्तरि प्रत्यया भवन्ति ॥ * ॥
नन्दयतीति नन्दनः ॥ * ॥ वासृ णासृ शब्दे^४ । वासयतीति वासनः
॥ * ॥ वर्धनः ॥ * ॥ नर्दनः । अयं भोजमतेन ॥ * ॥ रोचनः ॥ * ॥
दूषणः ॥ * ॥ विभीषणः ॥ * ॥ भूषणः ॥ * ॥ शोभनः ॥ * ॥ मदनः
॥ * ॥ साधनः ॥ * ॥ संक्रन्दनः ॥ * ॥ संकर्षणः ॥ * ॥ संहर्षणः ॥ ४५२ ॥
रमिरुचिकृतितपितृदिपूदहिसहियुक्ता^५ जुजल्पिदमयः स्युः
संज्ञायां लवणोऽथो आद्याहर्म्यदिनाशिसूदि मतम् ॥ ४५४ ॥

रमयतीति रमणः ॥ * ॥ रोचत इति रोचनः । विरोचनः ॥ * ॥
विकर्तनः^६ ॥ * ॥ तपनः ॥ * ॥ तर्दनः^७ ॥ * ॥ पवनः ॥ * ॥ दहनः ॥ * ॥

१ हारा मानं । हृतिरन्या Hem.

२ ? श्वादा A.; श्वेदा B. K.; श्वदा
C.; खेदा F.; (स्विदा D., but wrong
throughout). The other works have
neither खेदा nor खेदा.

३ Hem. has चूडा & पीडा.

४ ? Perhaps a mistake for वासृ
रासृ शब्दे Dhātup. 16, 24, 25: cf.

वासृ (वासृ) शब्दे Dhātup. 26, 54.—

वाशि (वाशनः) Bö., Yajñ., Hem.; वासि
Kāṣ. V. ed., a.

५ त्रिदि for तृदि B. C. K.; तृत A.;
om. F.

६ कर्तनः A.

७ Om. B. C. F. K.—तृदि । प्रतर्दनः
Hem.: om. by the others.

सहनः ॥ * ॥ जवनः^१ ॥ * ॥ जल्पनः ॥ * ॥ दमनः^२ ॥ * ॥ लुनातीति
लवणः^३ । निपातनाखत्वम् ॥ * ॥ सर्वदमनः ॥ * ॥ जनार्दनः ॥ * ॥
वित्तविनाशनः ॥ * ॥ मधुसूदनः ॥ * ॥ अमंज्ञायामपि ; रिपुदमनः ।
पुरार्दनः^४ । रोगनाशनः । अरिसूदनः^५ ॥ ४५४ ॥ इति नन्द्यादिः ॥

पचं पतं वदं वशं व्रणं रणं क्षमं^५ भृजम् ।

वृजं गुपिं सृपिं नृतिं हृशिं मिषिं मिधिं विदुः ॥ ४५५ ॥

पचः । श्वपच इत्यपि ॥ * ॥ पततीति पतः । पारापत इत्यपि ।
एस्तु ज्वलादिपाठात्यचे भवत्येव निपातः ॥ * ॥ वदतीति वदः । कद्ददो
यद्दद इत्यपि ॥ * ॥ वष्टीति वशः ॥ * ॥ व्रणयतीति व्रणः ॥ अरिव्रणा
शक्तिरित्यर्ण^६ न भवति ॥ * ॥ रणयतीति रणः ॥ * ॥ क्षमः^७ ॥ * ॥
भरः । जारभरः ॥ * ॥ वृणोतीति वरः । कन्यावर इत्यपि ॥ * ॥ गोपः
॥ * ॥ सर्पः ॥ * ॥ नर्तः ॥ * ॥ दर्शः ॥ * ॥ मेषः । अनिमिष इति बङ्ग-
लाधिकारान् कोऽपि भवति ॥ * ॥ मेधः ॥ * ॥ लगौ प्रमाण्यनन्त-
रम् ॥ ४५५ ॥

मिहिदिहिरुहयो नदभषदिवयः^८ सिचिचोरिगाहिगृचिलयः^९ ।
तृट्टचरयः^{१०} मूदिस्कन्दी^{११} शिषिहृभिवहप्रुदंशः स्युः ॥ ४५६ ॥

१ The other works have यु (यौति
मिश्रभावं प्राप्नोतीति यवनः Yajñ.).

२ दवनः A.; om. B. C. F. K.

३ लवणो राक्षसविशेषः । चारवि-
शेषं लवणम् । Yajñ.

४ पवार्दनः B.; पचार्दनः K.; स-
व--नः C.

५ क्रमं B. F. K.; क्षमं C.

६ अरिव्रणशं A.; परिव्रणशक्तिं
B. C. K.; परिव्रणशक्तिं F.—अरीन्

व्रणयतीति । अरिव्रणा शक्तिः Hem.;
व्रणयति शब्दं कारयतीति व्रणः Yajñ.

७ क्रमः B. C. K.—क्षम Kās. V.; n. l.
Bō.; क्षप Bō., Yajñ.; om. Hem.

८ भय for भष D. E.; भव A. B. C. K.

९ शिचिचोहं A.; शिवं चलयः
D. E.; गृचिलयः B. F.; गृचलयः K.;
सिचिचोरिगोहि---लयः C.

१० तृट्टं C.; तृट्टं E.; हृदचरयाः
D.; तृट्टवसयः F.

११ सूदिवदं D. E.

मेघः ॥ * ॥ देहः ॥ * ॥ प्रारोहः ॥ * ॥ नदः ॥ * ॥ भषः^१ ॥ * ॥
 देवः ॥ * ॥ मेवः ॥ * ॥ चोरः ॥ * ॥ गार्हः ॥ * ॥ गरः ॥ * ॥ ब्राह्म-
 णचेलः^२ ॥ * ॥ तरः ॥ * ॥ दरः ॥ * ॥ चरः ॥ * ॥ सूदः ॥ * ॥
 स्कन्दः ॥ * ॥ शेषः ॥ * ॥ दर्भः ॥ * ॥ वहः । रघूद्दहः । रसावहः ॥ * ॥
 स्रवः ॥ * ॥ दंशः ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेनान्येऽपि द्रष्टव्याः ॥
 ४५६ ॥ इति पचादिः ॥

ग्रहिसंमर्दी^३ मन्त्रिः स्याद् अपराधिरवरुध्यपरुधिस्थाः^४ ।
 ह्रस्वो वा भवः परिवेरुत्पूर्वा भासिदसिसहयः ॥ ४५७ ॥

गृह्णातीति याही ॥ * ॥ संमर्दी ॥ * ॥ मन्त्री ॥ * ॥ अपराध्यति ।
 अपराधी ॥ अवरोधी ॥ उपरोधीति भोजः^५ ॥ * ॥ स्याची^६ ॥ * ॥ परि-
 भावी । परिभवी ॥ विभावी । विभवी^७ । द्वयं भोजमतेन ॥ * ॥ उद्गासी
 ॥ * ॥ उद्गामी ॥ * ॥ उत्साही ॥ ४५७ ॥

श्रुविशौ वपिरक्षी गावमिशीडश्च^८ नेः पराः ।

याचिसंयवहव्याहव्रजा वदवर्मा लजः ॥ ४५८ ॥

निशाची ॥ निवेशी ॥ निवापी ॥ निरक्षी ॥ निश्र्यति । निशाची ॥
 निवापी ॥ निशाची ॥ ॥ न याचते । अयाची ॥ ॥ असंयवहारी ।

१ भवः B. C. F. K.—भर्षा Hem.;
 भपट् (भषी) Ben. Kas. V.

२ ब्राह्मणचेलः B. F.; ब्राह्मणावलः
 C. K.; ब्राह्मणावलः A.—Not given
 by the others.

३ याहि^३ E.; याहिमर्दी D.

४ अपरावेरुधरुध्यपरिधिस्थाः A.;
 ० रुध्यपरुधिस्थाः B. C. K.; अपराध्यव-
 राध्यरुधीस्थाः D. E.

५ अवरोधीति भोजः । उपरोधी ।
 E.; उपराधीतीत्युपराधी । एवमपरा-
 धी । Yājñ.; Hem. has all three; the
 others out. अवरोधिन्.

६ He.n. gives उपस्थाची besides.

७ Thus also Hem.; the others have
 only विभावी भूते, see next śloka.

८ श्रुविशी^० सावसि^० D. E.; सा-
 वसि A. B.

असंख्याहारीति^१ शकटाङ्गजवामनौ ॥ अव्याहारी ॥ * ॥ अब्राजी ॥
अवादी ॥ अवासी ॥ ४५८ ॥

नञ्पूर्वादेव स्यादचश्च धातोर्चिन्नकर्तृकतः ।

अभिवेर्भुवस्तु भूते^२ विशयी विषयी च देशे स्यात्^३ ॥ ४५९ ॥

अकारी परगुः ॥ अहारी गन्धः ॥ अचित्तकर्त्तृकादिति किम् ।
अकर्ता । अहर्ता ॥ केचिन्नञ्पूर्वादि न^४ मन्यन्ते । तन्मते कारी हारीति
स्यात् ॥ * ॥ अभिभूतवान् । अभिभावी ॥ विभूतवान् । विभावी ॥ * ॥
गुणैश्चित्तं विशन्ते^५ विशिनोति वा । विशयी विषयी वा देशः । निपात-
नात्त्वत्वम् ॥ ४५९ ॥ इति ग्रहादिः ॥

मूलविभुजो महीध्रः पृथ्व्यादिभ्यो रुहश्च विज्ञेयः ।

स्त्याख्योषर्बुधनखमुचकुमुदं दाय्यादकाकगुहौ ॥ ४६० ॥

मूलविभुजादेरित्यनेन मूलविभुज इत्यादयः कप्रत्ययान्ता निपा-
त्यन्ते ॥ * ॥ मूलानि विभुजति वक्रीकरोति । मूलविभुजो रथः ॥ * ॥
महीं धारयतीति महीध्रः^६ ॥ * ॥ पृथ्व्यां^७ रोहति । पृथ्वीरुहः । तरुरि-
त्यादयः ॥ * ॥ स्त्रियमाचष्टे । स्त्याख्यः ॥ * ॥ उषसि बुध्यते । उषर्बुधो^८

१ असंख्यवहारी । असंख्यावहारी
F.; twice असंख्यवहारी A.; ॥ असंख्याव-
हारी B. C. K. (B. C. apparently copied
from K., where असं end of p. and then
संख्यावहारी, with सं crossed out).—
Hem. makes अव्याहारी, असंख्याहारी
and असंख्यवहारी; the others अव्या-
हारी (om. Yajñ.), and असंख्याहारी.

२ अभिवेभुवश्च भूते A.; अभिवेश्च
वस्तु भूते B. C. F. K.; अभिभूते E.;
अभिभावी भूते D.

३ देशे च विज्ञेयः D. E.

४ नञ्पूर्वादिं B. C. K.; ०पूर्वादिन्न
न F.; ०पूर्वादिंसं C.—Hem. also re-
marks: केचित् नञ्पूर्वादिच्छन्ति । का-
री । हारी ।

५ गुणैश्चित्तं विशन्ते F.; विशिषिण श्रिते
शिनोतीति वा^० Yajñ.

६ धरतीति^० F.; महीधरः A.

७ पृथ्वीं A. B. C. K.; Hem. gives
उषीरुहो वृचः and सरसिरुहं पयम्
instead.

ऽग्निः^१ ॥ * ॥ नखान्मोचयन्ति । नखमुचानि धनूंषि ॥ * ॥ कौ पृथिव्यां
मोदते । कुमुदम् ॥ * ॥ दायमादत्ते । दायादः ॥ * ॥ काकेभ्यो गूहि-
तव्याः । काकगुहास्तिलाः ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम्^२ ॥ ४६० ॥ इति
मूलविभुजादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां स्त्रीयगणरत्नम-
होदधिवृत्तावाख्यातल्लदाश्रितप्रत्ययगणनिर्णयो
नामाष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

किञ्चित्कचिक्चयञ्चिद्रचितं पद्यानुसारतो^३ ऽस्माभिः ।
सुन्दरमसुन्दरं वा तल्लक्ष्यं सद्दयैरेव^४ ॥ १ ॥
सप्तनवत्यधिकेऽधिकादशसु शतेश्चतीतेषु ।
वर्षाणां विक्रमतो गणरत्नमहोदधिर्विहितः^५ ॥ २ ॥

इति

श्रीवर्धमानविरचितः स्त्रीयवृत्तिमहोदधौ गणरत्नमहोदधिः
समाप्तः ॥

१ A. B. C. K. om. अग्निः.

२ Hem. includes also अपो विभर्ति
अब्धं मेघः । धर्माय प्रददाति धर्म-
प्रदः । एवं कामप्रदः । स्वर्गप्रदः ॥ शा-
स्त्रेण प्रजानाति शास्त्रप्रदः । एवमाग-
मप्रदः (cf. Pāṇ. iii. 2, 6); Pāṇ. ed. Calc.

has कुघ्न and गिघ्न (neither of which is
given by the Kās. V.).

३ पाद्यानुसारतो F.

४ From ल्यं स to सप्तनव broken
away in A.

५ वर्षेषु च विक्रमतो° F.—B. C. D.
E. K. omit these two couplets.

